

A pénzügyi szektor aktuális kérdései Magyarországon a XXI. század elején

Szerkesztette
Koponiczné Györke Diána – Kürthy Gábor –
Parádi-Dolgos Anett – Varga József

**A pénzügyi szektor aktuális kérdései
Magyarországon a XXI. század elején**

A pénzügyi szektor aktuális kérdései Magyarországon a XXI. század elején

Szerkesztette
Koponiczné Györke Diána – Kürthy Gábor –
Parádi-Dolgos Anett – Varga József

Kaposvár Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Kaposvár, 2020

Szerzők

Bánóczy János, Bareith Tibor, Cseh Balázs, Gáspár Bencéné Vér Katalin, Kenyeres Sándor, Koponicsné Györke Diána, Koroseczné Pavlin Rita, Kovács Tamás, Kürthy Gábor, László Csaba, Lentner Csaba, Oroszi Sándor, Palkó Sándor László, Parádi-Dolgos Anett, Péter Emőke Katalin, Rajczi Alexandra, Sági Judit, Sipiczki Zoltán, Szabó-Szentgróti Eszter, Szabó Kinga, Szabó-Szentgróti Gábor, Szarvas-Fekete Tibor, Szávai Ferenc, Széles Zsuzsanna, Szóka Károly, Sztanó Gábor, Tatay Tibor, Tefner Zoltán, Varga József, Wickert Irén

Szerkesztők

Koponicsné Györke Diána, Kürthy Gábor, Parádi-Dolgos Anett, Varga József

Lektor

Lentner Csaba

Szerkesztőség:

Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar
7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.
Tel.: +36-82-505-800, +36-82-505-900
Fax: +36-82-505-896
e-mail: szabo.gabor@ke.hu

Kiadja:

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.

Felelős Kiadó

Szigeti Orsolya, PhD
dékán

ISBN 978-615-5599-79-8 (pdf)

© Szerzők, 2020

© Szerkesztők, 2020

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Ennek értelmében a mű szabadon másolható, terjeszthető, bemutatható és előadható, azonban nem használható fel kereskedelmi célokra, továbbá nem módosítható és nem készíthető belőle átdolgozás, származékos mű. A licenc alapján a szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetni a szerző nevét és a szerzői mű címét.

TARTALOM

Bánóczy János Milyen a jó fizetési rendszer?	13
Bareith Tibor A magyar sertés- és baromfiágazat jövedelmezőségének vizsgálata Markov láncokkal	35
Cseh Balázs – Palkó Sándor László – Kovács Tamás A helyi önkormányzatok által kezdeményezett és működtetett helyi pénzrendszerek a 21. századi Magyarországon.....	59
Kenyeres Sándor Egyes fizikai modellek alkalmazhatóságának kérdései a pénzügyekben	73
Koponiczné Györke Diána – Szabó Kinga Az magyar agrárfinanszírozás lehetőségei az Európai Unió 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keretének fényében.....	89
Koroseczné Pavlin Rita Az adóalap területi megosztásának dilemmái az helyi iparüzési adó példáján keresztül	109
Kürthy Gábor Az adórendszer-harmonizáció mérése és elemzési kerete az Európai Unióban	123
László Csaba Adóelméleti alapfogalmak	149
Lentner Csaba Szemelvények a bankszabályozás 2007-2008-as kezdeti válságévek utáni történetéből	171
Oroszi Sándor - Varga József Az inflációelméletek mai relevanciája	193
Péter Emőke Katalin A Hangya szövetkezeti mozgalom rövid története.....	221

Sági Judit	
Financial awareness and personal financial management in the context of educational level	243
Sipiczki Zoltán – Parádi-Dolgos Anett	
A monetáris politika válasza a XXI. század kihívásaira	279
Szabó-Szentgróti Gábor - Szabó Szentgróti Eszter	
Piaci verseny, stratégiák és együttműködések sajátosságai a feldolgozóiparban	299
Szávai Ferenc	
Gazdasági kihívások 2050 körül	325
Széles Zsuzsanna	
A hazai személyi jövedelemadó rendszer nyugdíj célú megtakarításokat ösztönző elemei.....	343
Szóka Károly	
Helyi pénz helyzetkép, avagy a magyar helyi pénzrendszerek aktualitásai..	359
Sztanó Gábor	
Pénzügyi fejlettség Magyarországon	373
Tatay Tibor	
A Magyar Nemzeti Bank tevékenységének rövid áttekintése 1987 és 2018 között	391
Tefner Zoltán:	
A kenyér nélküli „kenyérbéke”. A központi hatalmak gazdasági tárgyalásai az Ukrán Népköztársasággal Breszt-Litovszkban (1918. január–február).....	403
Varga József – Gáspár Bencéné Vér Katalin	
A kriptopénzek szerepe a pénzügyekben	431
Wickert Irén – Rajczi Alexandra – Szarvas-Fekete Tibor	
Pénzügyi támogatások a mezőgazdaságban és számviteli elszámolásuk	451
Abstracts	467

Balogh László emlékének

1959–2013

Laudáció Balogh László emlékére

„Próza:

jó néha sötétben a holdat nézni,
hosszan egy távoli csillagot igézni,
jó néha fázni, semmin elmélázni,
tavaszi esőben olykor bőrig ázni,
tele szájjal enni, hangosan szeretni,
jó néha magamat csak úgy elnevetni,
sírni ha fáj, remegni ha félek,
olyan jó néha érezni, hogy élek.”

(Anna & the Barbies: Márti dala)

A kos hónapjában született Dr. Balogh László a csillagjegy számos jellemzőjét mutatta élete során.

Dr. Balogh László élete a Budapesti Corvinus Egyetemhez kötődik. A Corvinus Egyetem jogelődjén végzett, majd ezt követően a nagy hírnévű, de rettegett Pénzügy Tanszéken került alkalmazásra oktatóként, mely csak nagyon keveseknek adatott meg. Munkatársi, tudományos, oktatási kapcsolatai mind a Corvinus Egyetemről kerültek ki, köztük vele egy időben odakerült későbbi legjobb barátja és harcostársa is.

2000-ben alakult a Kaposvári Egyetem, mely az Állattudományi Karból és a Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolából jött létre. Kezdetől fogva stratégiai irányvonal alakult ki, hogy az agrár karból az agrár közgazdászok képzés önállóuljon egy gazdasági kar formájában. A Kaposvári Egyetem vezetői, a Corvinus Egyetem vezetőivel, illetve a Pénzügy Tanszék kiemelkedő személyiségével állapodtak meg, hogy a Gazdaságtudományi Kar létrehozásához a Corvinus Egyetem segítséget nyújt. Sokan érkeztek oktatóként, elsősorban pénzügy és számvitel területén, akik közül Balogh László, Varga József és Pavlik Livia emelkedtek ki.

A két barát Balogh László és Varga József egyre jobban mélyült el a vidéki élet adta lehetőségekben és egyre jobban tekintették sajátjuknak a Kaposvári Egyetemen történő gazdaságtudományi képzést. Dr. Balogh László pályafutása innentől fogva egyenes ívű, vezető oktatói szerep, egyetemi docensi oktatói cím, majd 2006-tól a Gazdaságtudományi Kar dékánása mellett a Gazdaságtudományi Doktori Iskolában is kiemelkedő szerep várt rá. A Corvinus Egyetemi kötődést fenntartotta, de németországi kapcsolatait egyre jobban kiszélesítette. Klasszikus értelemben vett fényes jövő állt előtte az oktatás, gazdaságtudomány területeit érintő kutatás vonatkozásában is. A folyamat 2008-tól ismert halálos betegségének kialakulásával sem szakadt meg. Teljes erőbedobással végezte oktatói, kutatói, közösségformálói munkáját és aktívan részt vett a Kaposvári Egyetem vezetésének formálásában.

Folyamatosan úgy dolgozott, hogy halálos betegségének felismerésekor szakemberek összesen két év túlélést jósoltak Neki! Nem törődött vele. Rehabilitációs eljárására is kórházi betegágyából felkelve került sor.

A Teremtő nem biztosított számára teljes körű szakmai, oktatói, vezetői pályát, pedig ha valaki, akkor Ő sokszorosan megérdemelte volna. A rövid, de jelentős nyomokat hagyó karrierjét Balogh László véleményem szerint alap tulajdonságai révén érte el. Ha felidézem az idézetet a bemutatásom elején és ehhez hozzáteszem a fényképet Róla zenélés közben, akkor válik világossá Balogh László személyisége.

Ő egy 70-es, 80-as évek típusos egyénisége volt, melyet a szeretet, az összetartozás, a béke, a segítőkészség, a szerelem jellemzi, de ugyanakkor teljes egészében áthatja a lázadás. Ez a jellemző a klasszikus amerikai „hippi woodstock-i generációra”, melyre az érzelmek, az élet szeretete, a segítőkészség, de ugyanakkor az adott körülmények elleni folyamatos tiltakozás és lázadás volt a jellemző.

Balogh László egy mély érzelmű, segítőkész, megértő, megbocsátó személyiség volt óriási felhalmozott tudással. Kiemelkedő célja volt a növendékek, hallgatók nevelése, segítése, melyért gyakran feláldozta saját magánéletét is. Neki a baráti kapcsolatok, beszélgetések létfontosságúak voltak, mivel szüksége volt a több oldalról történő átgondolásra, mások véleményének meghallgatására, mely után a felelős döntést meghozta. Ezek segítettek abban is, hogy általa feleslegesnek, elavultnak tartott, öntörvényű, autokrata rendszerek ellen lázadjon. Kiemelkedő személyiség, fantasztikus oktató volt. Neki minden egyes hallgató, minden egyes kollégája fontos volt. Ő megértő volt minden örültséggel és hibával szemben, ugyanakkor teljesen nyílt volt mindenkinek segíteni. Másik oldalon nehezen tolerálta a feudalisztikus felsőoktatást, az autokráciát, a kivagyiságot.

Fiatalon kialakult betegségét tulajdonképpen békés megnyugvással, de szívós küzdelemmel harcolta végig. Hitt az orvosokban, hitt a gyógyulásában, ami a betegség szempontjából a legfontosabb volt. Kitartó szívóssággal, tiszta tudattal csinálta végig az egyre elhatalmasodó, gyógyíthatatlan kórt, melyben barátai, családja, édesapja mellett elsősorban felesége óriási segítséget nyújtott. Hogy mennyire hitt a gyógyulásban, jellemzi, hogy betegágyából felkelve csinálta végig rehabilitációs eljárását.

Dr. Balogh László egy nagy tudással, oktatási tevékenységében óriási empátiával rendelkező mély gondolkodású, ugyanakkor lázadó személyiség volt. Hasonló személyiségek ma már nem találhatók!

Idén lenne 61 éves.

Hálával tartozom a Teremtőnek, hogy Balogh Lászlót megismerhettem és több mint egy évtizeden keresztül baráti viszonyban lehettem vele. Nagyon hiányzol, Laci!

Dr. Repa Imre
2020. július

„Kell ott fenn egy ország
Mely talán ránk is vár
Kell ott fenn egy ország
Amit senki nem talál
Kell ott fenn egy ország
Mely bárkit átölel
Kell ott fenn egy ország
Amit sosem rontunk el...”
(Zorán: Kell ott fenn egy ország)

Milyen a jó fizetési rendszer?

Bánóczy János¹

Bevezetés

Napjaink jelszava a digitalizáció. Az Európai Parlament és a Tanács különféle irányelveket ad ki ebben a témában is az egységes piac örve alatt, és ezekre a témákra határidőt ír elő. Ilyen volt például a digitális audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtásáról szóló 2010/13/EU irányelv², – amelyet mindmáig módosítgatnak – s amely tekintet nélkül a lakossági felkészültségre és jövedelemre, előírta az analóg TV adások megszüntetését – akinek nincs pénze digitális TV-re, az nézze az üres képernyőt alapon.

Az EU³ és egyes hazai tankönyvek (Varga 2003, Baka et al. 2008, Ligeti et al. 2019) meghatározása szerint a fizetési rendszerek pénzforgalmi szolgáltatásai olyan üzleti tevékenységek, amelyek lehetővé teszik az alábbiakat:

- fizetési számlára történő készpénzbefizetés, ill. fizetési számláról történő készpénzfelvétel, valamint fizetési számla vezetése;
- fizetési műveletek (pl.: tartós átutalási megbízások, átutalások stb.) teljesítése fizetési számlákon vagy elektronikus úton;
- fizetési eszközök kibocsátása és/vagy elfogadása;
- készpénzáttalások végzése (pénz továbbítása külföldön dolgozóktól a származási országukban élő személyek részére).

Ma a lakosságot érintő fizetési rendszer két fő eleme tehát a készpénz és a banki számlapénz. A címben feltett kérdésre a válasz attól függ, kinek tesszük fel. Bankhoz közelálló személyek és a modernitásba szerelmesedettek az elektronikus pénzre esküsznek, míg a bankokban kevésbé bízók a készpénzre.⁴ A kérdés az, kinek van igaza?

Bár az elektronikus fizetéseket pártolók szerint a készpénz használata a GDP mintegy 1,5%-ának megfelelő „társadalmi” költséget okoz a gazdaságnak, viszont nem találtam egyértelmű, közgazdaságilag megalapozott kimutatást, hogy az elektronikus fizetés mennyibe kerül. Nem láttam még a POS terminálok és egyéb digitális eszközök csatasorba állításával kapcsolatos költségkimutatásokat, amit szintén a társadalommal fizettetnek meg, csak közvetett módon. A digitális pénz bevezetésére is igaz, a ma már klasszikusnak mondható közgazdász

¹ BME Közgazdaságtan Tanszék, nyugdíjas

² Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve, (2010. márc. 10.), az audiovizuális szolgáltatásokról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=EN>

³ EU irányelv" a fizetési rendszerről, (2012.01.10.), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133226>

⁴ Létezik egy kisebbség, aki a helyi pénzre (Varga 2018).

szlogen: „Nincs ingyen ebéd”. Mindemellett egy további ellenérv a túlzott digitális pénzfelhasználásra, hogy áramkimaradás, vagy banki üzemzavar esetén meghal a digitális rendszer.

Igy korunk egyik komolynak és nagyinak tűnő pénzügyi dilemmája: készpénzt vagy kártyát (pontosítva: digitális vagy elektronikus pénzt) használjunk tranzakcióink során. Erőteljes médianyomás hat a kártyahasználat növelésére, ennek ellenére jelentősen növekszik a készpénz mennyisége a lakosságnál nemcsak Magyarországon, a többi EU országban is. Milyen okai lehetnek a készpénzkereslet növekedésének és miért erőltetik ennyire az elektronikus pénzt? Erre próbálok – természetesen nem törekedve a teljességre és megpróbálva némiképp egyéni – választ adni az alábbiakban, nem kis részben az MNB a témára vonatkozó tanulmányainak felhasználásával.

1. Néhány kezdő gondolat

Néhány hónapja a Nemzetgazdasági Miniszter elég erős felindulással beszélt arról, hogy az államnak lépnie kell az elektronikus pénz minél teljesebb körű elterjesztése érdekében a készpénzhasználat visszaszorítása érdekében. Számos lehetőséget felsorolt, mint például fel kell számolni a készpénzes bérkifizetéseket (ezt a kísérletet az Alkotmánybíróság egyszer már törölte), a nyugdíjak készpénzes kihordását a postásokkal, a közüzemi számlák „sárgacsekkes” befizetését és még néhányat. Röviden: a polgárok készpénzállományát be kell terelni a bankokba. Elgondolkoztató.

Mindig voltak jelszavak és valahogy sohasem oda vezettek, ahová az emberek el szerettek volna jutni. Néhány kiragadott példa történelmünkéből:

- az '50-es évek Rákosi rendszerének egyik jelszava volt a „Ne egyik meg az aranytojást tojó tyúkot”, iparosítsunk. Jöttek a padlás lesöprések, a falusiak bekényszerítése a városba ipari munkásnak, az egyen lódenkabát, stb. Hogy mindez hová vezetett, mindenki tudja.
- a '90-es évek jelszava a „Be kell csatlakoznunk a globalizációba”, és mindenhol a liberalizáció, dereguláció, privatizáció hármas jelszava ömlött. Ezen jelszavak mellett felszámolták, külföldi kézbe adták iparunkat, bankjainkat s még közüzemeinket is, tönkretették mezőgazdaságunkat. Ilyen mértékű rombolás felért egy világháborús pusztításal és egyetlen más volt szocialista országban sem történt ilyen mértékű és típusú „privatizáció”. – És senkit nem büntettek meg érte!
- a 2010-es évektől aztán jött az új jelszó: „Digitalizáció”, amely napjaink fő jelszava még mindig (nem kis mértékben elnyomva a „Környezetvédelem” hangzatos, bár tevékenységében nem ritkán komoly környezeti károkat okozó jelszavát). Jött a digitális TV, a mobiltelefon, az elektronikus fizetés, stb. Ezek mind lehetnének hasznos dolgok, ha nem kényszerítenék ránk erőnek erejével. A kérdés az, hogy ez vajon milyen újabb testi, szellemi, lelki romboláshoz vezethet?

Egy dolog biztos. A jelszavak mindig ideológiát takarnak. Egy adott ideológiában hívók mindig fanatikusak vagy számítók és hirdetik, hogy megváltják a világot, ha „beledöglük”, akkor is. Ezért érzem jogosnak az előző bekezdésben feltett kérdést. De minden jelszó mögött alapvetően érdekek is meghúzódnak, amit az átlagpolgár általában nem lát és nem is kötik az orrára, de megfizettetik vele. A digitalizáció sem kivétel.

2. Vélemények a készpénz kontra bankkártya ügyben

Sok cikk és blog foglalkozik ezzel a problémával.⁵ Legtöbbjükről kiderül, hogy valamelyik bank fizetett ügynöke, mert nyíltan egy bank kártyája mellett tör lánzdását. Azért akad közöttük olyan is, amelyik a plasztikkártya hátrányait is bemutatja.

A legtöbb dicséretes cikk a következő szempontok szerint fejt ki véleményét:

- **biztonság:** kiemelik, hogy a kártya elvesztése, vagy ellopása esetén leltítható, míg a készpénz elvesztése, vagy ellopása esetén teljes a kár. Az érintős kártyák már teljesen biztonságosak.⁶Egy készpénz nélküli világ a legesodálatosabb, mert átlátható, nincs feketegazdaság, megszűnik a bűnözés, tökéletes társadalomban élhetünk;
- **vásárlási lehetőségek:** ma már minden komolyabb üzletben, áruházban, postán, stb. lehet kártyával fizetni, sőt vannak olyan helyek, elsősorban webáruházak, ahol nem is lehet készpénzzel fizetni;
- **kényelem:** a plasztikkártya kis helyen elfér, míg papírpénz és a fém-pénz nagy helyet foglal és sokkal kényelmetlenebb kiszámolni a fizetendő összeget;
- **gyorsaság:** az azonnali átutalás bevezetésével ugyanolyan gyors a kártya, mint a készpénzzel való fizetés, ha nem gyorsabb;
- **költségek:**
 1. készpénztartásnál
a mai kamatviszony mellett nem érdemes bankban tartani a pénzt és sokan nem tartják annyira biztonságosnak a bankokat, hogy tartalékaikat ott tartsák;

⁵ A vonatkozó cikkek egy csokra az irodalomjegyzékben 8. – 32. sorszámon időrendi sorrendben megtalálható, bár nem mindegyik szerepel ebben a tanulmányban expliciten.

⁶ A biztonságosnak kikiáltott kártyáról a Bankmonitor egy 2018-as cikkében (https://bankmonitor.hu/mastercard_szakertoi_cikkek_vol2/bo-egy-ev-es-te-is-mashogy-fogsz-fizetni-a-kartyaddal/, 2018-09-24) a következőt írja: „statisztikailag bizonyított, hogy az online környezetben négyszer akkora a visszaélések száma, mint a fizikaiban”. No comment. Emellett ma a kártyabiztonságnak három követelménye van, amiből kettőnek kell teljesülnie fizetéskor. 1. Egyedi **ismeret:** jelszó, vagy PIN-kód; 2. Tárgy – mint kártya, token, mobil, stb. – **birtoklása;** Egyedi **tulajdonság,** mint pl. ujjlenyomat, arcfelismerés, írisz szkennel (az utóbbiakat eddig bűnözők azonosítására használták első-sorban).

2. kártyahasználatnál⁷ (az adatok nem frissek, már 3 évesek, de jelentős változás tudomásom szerint nem történt ez ügyben)
 - a. készpénzfelvétel: ATM-nél 150 eFt-ig nincs díj, 1 mFt-nál mintegy 1500 Ft, bankfiókból 10-15 eFt (általában kis összegnél aránytalanul magas, nagy összegnél viszont összegében sok lehet);
 - b. kártyahasználatnál: vásárlásnál általában díjmentes

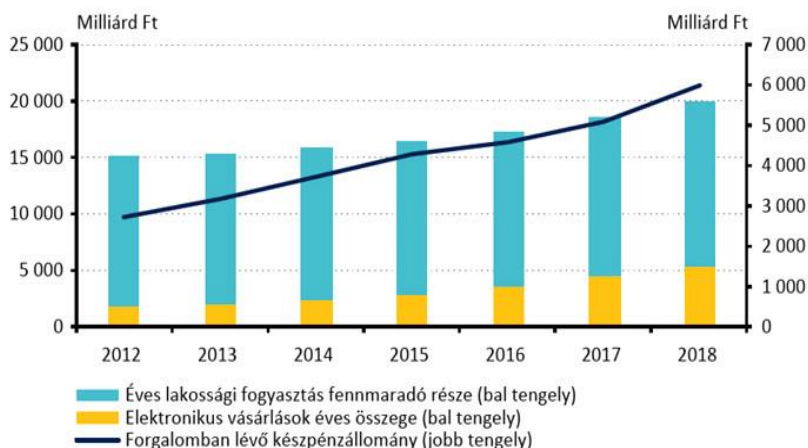
A készpénz és bankkártya „társadalmi” költségeiről itt nincs szó, de egy későbbi fejezetben részletesebben tárgyalom.)

A hátrányokról kevés szó esik, bár van, aki egész cikket szentel ezek kifejtésére.

3. A készpénz mennyisége a gazdaságban és a digitalizáció

Nézzük meg a közelmúltat az MNB készpénzpolitikai szakértőjének tanulmánya (Végső 2020) alapján: az 1. ábra nem igazolja a készpénzjelentősebb háttérbe szorulását, mivel az elektronikus fizetések dinamikus növekedése mellett – ami értékben 2012-18 között több mint háromszorosára bővült – a készpénzes vásárlások értéke nem mutatott csökkenést.

A gazdasági szereplők készpénztartása viszont dinamikus növekedést mutat, 2012-18 között több mint kétszeresére nőtt. Sok mindennel magyarázzák a szakértők.

1. ábra: Az éves lakossági fogyasztás, az elektronikus vásárlások, valamint a forgalomban lévő készpénzállomány értékének növekedése

Forrás: Végső, 2020

⁷ <https://24.hu/fn/penzugy/2017/02/18/leleplezzuk-a-bankkartyas-vasarlasokat/>, 2017. 02. 18.

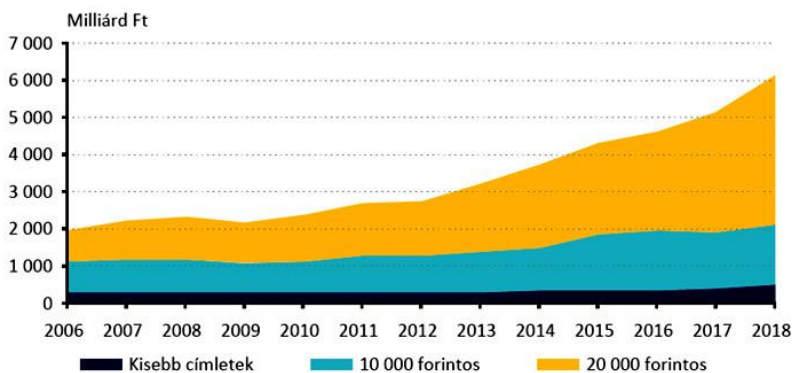
A készpénzt két célra használjuk: tranzakcióra és megtakarításra. Az 1. ábra alapján a tranzakció használt pénzkészlet változatlanak tekinthető, tehát a növekedést a megtakarítások fokozódása okozza. Ezt támasztja alá a 2. ábra, amelyből látható, hogy a legnagyobb címletű papírpénzek száma 2012-től növekszik drasztikusan.

A közgazdászok jellemzően a következő okokra vezetik vissza a készpénztartás növekedését:

- az irányadó pénzügyi kamatszint alacsony;
- a tranzakciós illeték, amely megrágtotta a készpénzmentes fizetési módok (kiemelten az átutalások) használatát;
- a bankok iránti bizalmatlanság 2008 óta, ami 2014-től felerősödött néhány brókercég és hitelintézet felszámolása után;
- a készpénzes fizetések anonimitása;

A Magyar Állampapír Plusz államkötvény sem tudta megtörni a növekedés lendületét, bár 2019-ben lassulni látszik a növekedés üteme. Emellett meg kell említeni – mint lakossági készpénznövelő okot – például a görög pénzügyi válságot, amikor is a lakosságnak zárolták a bankokban tartott vagyonát.

A 2. ábra a lakossági készpénzállomány címletek szerinti megoszlását szemlélteti, amiből kiderül, hogy a legnagyobb címletű bankjegy növekedése a legnagyobb.

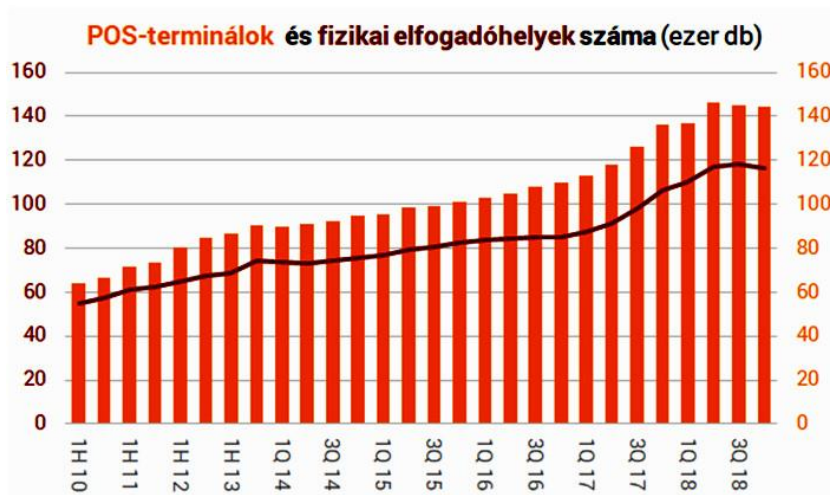

2. ábra: A forgalomban lévő készpénzállomány értékének címletek szerinti megoszlása 2006 és 2018 között

Forrás: Végső, 2020

Nem csökken a készpénzhasználat, pedig gőzerővel folyik a digitalizáció. A digitalizáció növekedése jól illusztrálható a POS terminálok számának változásával. A 3. ábra a POS terminálok terjedését illusztrálja, amelyek száma a kormányzati intézkedések hatására 2017 elejétől kezdve dinamikusan növekedett, majd egy év múlva nemcsak megtört a növekedési ütem, és elkezdett csökkenni a használatuk, pedig a készpénzhasználat elleni harc fő eszközeinek számítottak

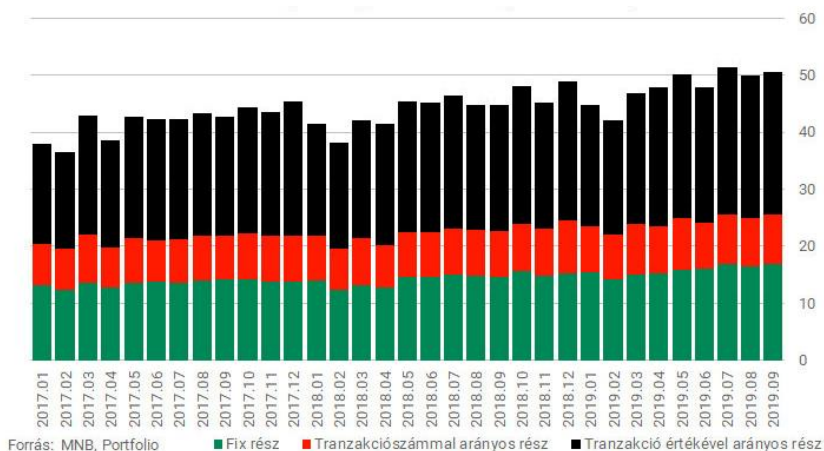
az érintős kártyák mellett. A visszaesés okaként valószínűsíthető, hogy egyes elfogadóhelyeknek nem tetszett a túlzott transzparencia. A 2020-ban bevezetett azonnali elektronikus fizetések várhatóan csökkentik a készpénzhasználatot, de ez még a jövő zenéje.

3. ábra: POS terminálok (Point of Sale-Terminals) száma⁸

Forrás: <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190403/ezrevel-tunnek-el-a-bolti-terminalok-meghosszabbitjak-a-kormany-programjat-318385>

⁸ Az ábrában a POS terminálok számának alakulását az oszlopok mutatják, a fizikai elfogadóhelyek számának alakulását a folytonos vonal mutatja az időben.

4. ábra: A bankok pénzforgalmi bevételei (milliárd Ft)

Forrás: <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200129/totalis-keszpenzhaboru-es-szuperolcso-bankszamlak-johetek-ha-a-kormany-enged-413605>,

A terminálok terjedését nemcsak a bankok digitalizáció melletti elkötelezettsége, de pénzügyi érdekei is támogatják, ahogy azt a 4. ábra is mutatja. Látható, hogy 2017 eleje óta mintegy 40 milliárd Ft-ról 50 milliárd Ft-ra emelkedtek a bankok bevételei 2019 szeptemberéig, ami körülbelül 25%-os növekedést jelent 2 és ¾ év alatt.

Az 1. és 2. táblázat a bankok POS terminálok kihelyezéséből származó bevételeit, lényegében a kereskedők számára a költségeket mutatja az MNB negyedéves kimutatásának⁹ „5. bevételek” fejezetének V.7. és V.8. táblája alapján. Látható, hogy a növekedés dinamikája erős, 2018-ra ugyan megtörik, de 2019-ben a trend folytatódik.¹⁰

1. táblázat: A bankok POS terminálok kihelyezésével szerzett bevételei

	Bankközi jutalék ezer Ft	Egyéb bevételek ezer Ft	POS terminál díjak ezer Ft	Összes bevétel ezer Ft
2013.	9 426 265	15 931 165	541 142	25 898 572
2014.	5 281 687	18 952 112	655 217	24 889 016

⁹ MNB, Pénzforgalmi táblakészlet, 2020.06.15., <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/xiv-penzforgalmi-adatok/penzforgalmi-tablakeszlet>

¹⁰ Megjegyzés: a legnagyobb tételt kitevő „Egyéb bevételek” jelentésére nem találtam módszertani útmutatást.

2015.	6 191 927	21 236 129	790 309	28 218 365
2016.	7 749 442	23 904 616	1 032 704	32 686 762
2017.	9 740 543	29 938 501	1 124 752	40 803 796
2018.	11 602 569	32 568 241	1 099 995	45 270 805
2019.	17 692 762	38 075 061	1 138 495	56 906 318

Forrás: MNB, saját szerkesztés

A 2. táblázat utolsó oszlopa ugyanezen időszakra a kereskedők által fizetett díjak és bevételek arányát mutatja, ami lényegében megegyezik a bankok által közölt kb. 1%-os díjjal és csökkenő tendenciát mutat 2018-ig. A csökkenés feltehetően azért következett be, mert beléptek erre a piacra a POS terminált ingyenesen kínáló vállalkozások is.

2. táblázat: POS-terminált használó kereskedők által fizetett díj (%)
Egy kereskedőre jutó terminál díj (ezer Ft)

	Kereskedők éves kártyás bevétele	Kereskedők száma	Egy kereskedőre jutó bevétel	Banki bevétel összesen	Egy kereskedőre jutó terminál díj	díj/bevétel
	(ezer Ft)	(db)	(ezer Ft)	(ezer Ft)	(ezer Ft)	(%)
2013.	2 260 693 867	39 383	57403	25 898 572	658	1,15
2014.	2 603 552 310	41 883	62163	24 889 016	594	0,96
2015.	3 145 426 137	44 836	70154	28 218 365	629	0,90
2016.	3 874 732 115	46 491	83344	32 686 762	703	0,84
2017.	4 818 638 114	56 433	85387	40 803 796	723	0,85
2018.	5 661 856 128	72 200	78419	45 270 805	627	0,80
2019.	6 901 378 926	71 928	95948	56 906 318	791	0,82

Forrás: MNB, saját szerkesztés

4. A készpénz és a bankkártya (társadalmi) költségei

A kiszámoló.hu blog írója már 2012-ben foglalkozott a készpénzhasználat társadalmi költségeivel egy cikkében.¹¹ Ebben részletesen kifejti, hogy a bankjegyeket megfelelő biztonsággal kell kinyomtatni, az érméket pedig veretni. Cikkének írásakor egy bankjegy elkészítése cirka 50 Ft-jába, egy érme átlag 30 Ft-jába került az MNB-nek. A készpénzt pénzszállítók hozzák-viszik bankokba-bankokból, illetve az ATM-ekbe. A bankoknak természetesen minden szállítáért fizetniük kell, és ehhez hozzájönnek a készpénzszámláló automaták költsége. Ezért komoly apparátus foglalkozik a bankoknál a készpénzgazdálkodással.

A blog írója egy tanulmányból (Turján et al, 2011) merítette adatait, amely szerint – mint az a 4. táblázatból kiolvasható, 2010-ben ezen tanulmány szerint az országnak közel 390 milliárd Ft-jába került az általános pénzhasználat, ami az akkori GDP mintegy 1,5%-a volt, amelyből 0,4% megtakarítható a készpénz használat háttérbe szorításával. Néhány további érdekesebb adat:

- a lakosság kb. 3,7 milliárdszor vásárolt és ennek 84,4%-a volt készpénzes (a meglepő, hogy a vállalati és az állami befizetéseknél is a készpénz dominált); a készpénzes tranzakciók értéke 51500 milliárd forint volt, amely mellett mindössze 1000 milliárd volt bankkártyás;
- kártyával 120 milliószer fizettek, és kártyás készpénz-felvétel 60 milliószor történt, amelynek összege meghaladta a 3100 milliárd forintot;

¹¹ <https://kiszamol.hu/hitelkartya-neked-meg-nincs-3/>, 2012-01-10.

- sárga csekken 250 millió alkalommal összesen 3000 milliárd forintot fizettek be és a háztartások kb. csak 10%-a fizeti a közüzemi díjakat bankokon keresztül.

3. táblázat: A főbb nem időkritikus hazai fizetési módok 2009. évre vonatkozó becsült forgalmi adatai (Turján et al, 2011, 2. táblázata)

	Fizetési módok	Mennyiség (millió db)	Érték (Mrd Ft)	Arány (%)	
				mennyiség alappján (%)	érték alappján (%)
1.	Készpénzes műveletek	2834,82	51454,18	76,08	12,20
2.	Betéti kártyás műveletek	150,25	1050,35	4,03	0,25
3.	Hitelkártyás műveletek	24,57	200,42	0,66	0,05
4.	Átutalások, ebből	277,23	362772,29	7,44	86,02
	a. papíralapon	47,13	61671,29	1,26	14,62
	b. elektronikus alapon	230,10	301101,00	6,18	71,40
5.	Felhatalmazói levélen alapuló beszédések	0,86	507,43	0,02	0,12
6.	Csoportos beszédések	77,00	639,97	2,07	0,15
7.	Készpénz-átutalási megbízások	271,48	2 990,43	7,29	0,71
8.	Nyugellátási utalványok postai kifizetése	22,00	1541,93	0,59	0,37
9.	Kifizetési utalványok	15,98	440,80	0,43	0,10
10.	Előre fizetett utalványok (étkezési utalványok és üdülési csekkek)	52,08	118,35	1,40	0,03
	Összesen	3726,26	421716,15	100,00	100,00.

Forrás: MNB

Bár a tanulmány adatai mára elavultnak tekinthetők, a szelleme nem. Együttesen vizsgálja a három szektor – a háztartások, a vállalatok és az állam –, továbbá a pénzügyet „társadalmi” költségeit.¹²

A tanulmány folyamatosan társadalmi költségről beszél, és részletesen bemutatják, mi tartozik szerintük ebbe a fogalomba. Pedig a társadalmi költség közgazdasági fogalmába – amit a közgazdászok elsősorban az externáliáknál használnak – minden költség beletartozik. (Csak a 66. táblázatukban merül fel, hogy nem teljeskörűen veszik figyelembe a társadalmi költségeket, de ott is csak egy kis hányad elhanyagolását említik.) Ezért alapvető probléma, hogy speciálisan értelmezik a társadalmi költségeket, azaz csak a pénzügyhoz közvetlenül tapadó költségeket veszik figyelembe. Elfelejtik például, hogy ha jelentősen

¹² A tanulmány már megjelenésekor megérdemelt volna egy részletes kritikai elemzést.

csökken a készpénzhasználat, csődbe mennek az ennek mozgatásával foglalkozó vállalkozások, értéküket veszítik a pénzszállító autók, elveszítik állásukat a pénzszállítók, a pénzszámlálással foglalkozók, a bankjegy tervezők, nyomdák, pénzverdék, stb. A munkájukat veszítőknek vagy munkahelyet kell teremteni, vagy munkanélküli segílyt kell fizetni, ami jelentősen növelheti a társadalmi költséget. Így már valószínűleg nem lenne olyan szép a kártyahasználat gazdasági előnye.

Egy idézet a tanulmányból: „A társadalmi költség számításánál figyelmen kívül hagyott díjak tehát azok, amiket a fizetési lánc szereplői a pénzforgalmi szolgáltatásokhoz kapcsolódóan egymásnak fizetnek a fizetési láncon belül.” (Turján et al, 2011, 14. oldala) Ezt a mondatot következetesen alkalmazza a bankok és ügyfeleik viszonylatában, azaz a közöttük lezajlott tranzakciók társadalmi költsége mindenütt nulla, mintha a Magyarországon működő kereskedelmi bankok magyar kézben lennének, holott egy 2018 végi kimutatás szerint¹³ a Magyarországon működő kereskedelmi bankok szám szerint 30,8%-a, mérlegfőösszeg szerint 23,6%-a magyar. A külföldi kézben lévő bankok profitja nem a magyar gazdaságot gazdagítja, így ez egész számításukat kétségessé teszi, hiszen a külföldi bankok által az anyacégükhöz kivitt profit is társadalmi költség.¹⁴

A fizetési forgalomban a készpénzfizetés mennyiségi aránya készpénz-átutalási megbízásokkal valóban nagy, 83,96%, azonban értékben mindössze 13,28%, ami nem falrengető, csak a bankok és híveik számára¹⁵, hiszen a pénzforgalom 86%-a értékben a kereskedelmi bankon keresztül történt átutalással és csak 14% készpénzben. Hogy miért érzékenyek erre az értékben viszonylag kis mennyiségre, arról később.

A készpénzes vásárlások mennyiségének és értékének arányai azt mutatják, hogy a fogyasztók kis értékű beszerzéseiket végzik készpénzért, hiszen például egy doboz gyufa kártyával fizetése igen drága lenne az eladónak. (Kisebb boltokban az 500.- Ft alatti vásárlásoknál sokszor nem is fogadják el a kártyát.)

Modelljünkkel megpróbálták megbecsülni, hogy mennyit nyerne a társadalom, ha elérné az akkori Lajtán túli kártyás fizetési rendszer elterjedését.

Nem belemenve a vaskos tanulmány részleteibe, az összesítő táblázatokat mutatja a 4. táblázat. Ebben összefoglalóan bemutatják, hogy mibe kerül a társadalomnak, hogy nem használ széles körben bankkártyát. Számításaik szerint a kártyahasználat minden fajtájának használata olcsóbb, míg a készpénzhasználat drágul. Ezt azzal magyarázzák, hogy – a 72. táblázatuk szerint – papír-, illetve készpénzalapú fizetési módoknál alacsony a fix költség aránya (33,5%) és 0,5 a költség rugalmasság, míg elektronikus fizetési módoknál a fix költségarány magas (62,35%) és 0,1 a költség rugalmasság.

¹³ <https://www.money.hu/bankok>

¹⁴ Sohasem értettem meg, hogy egyes magyar közgazdászok miért aggódnak rendszeresen a kereskedelmi bankok profitja miatt, holott ennek jelentős része egyértelműen kiáramlik az országból.

¹⁵ Az 3. táblázat vastagbetűs értékeinek összegei

4. táblázat: A főbb hazai fizetési módok társadalmi költsége és az elérhető megtakarítás (Turján et al, 2011, 1. táblázata)

	Jelen helyzetben	Hipotetikus helyzetben	Megtakarítás*
Társadalmi költség (Mrd Ft)	387,81	284,50	-103,31
Társadalmi költség/GDP	1,49	1,09	-0,40
Fajlagos költségek fizetési módoként (Ft)			
Kézpénzes műveletek	73,66	87,81	14,15
Betéti kártyás műveletek	201,13	45,63	-155,49
Elektronikus átutalások	174,15	80,47	-93,68
Csoportos beszédsek	100,39	47,66	-52,74
Összesen	106,01	77,78	-28,23

* Megjegyzés: - előjel: költségcsökkenés; előjel nélkül: költségnövekedés.

Forrás: MNB.

A fentebb „szakmailag bizonyított” készpénzellenesség már oda vezetett, hogy a pénzüintézetek kormányzservként viselkedve „megadóztatják” a készpénzhasználatot. Például a biztosítók a kötelező gépjármű biztosításnál nagyobb összeget határozhatnak meg sárgacsekken történő díjfizetésnél, mint banki átutalás esetében. A bankok is mindenféle díjat fizettethetnek, ha készpénzt kér tőlük az ügyfelük.

A múltbeli állapotok elemzése után nézzük a közelmúlt adatait az MNB 2019-es kiadványa alapján.¹⁶ Az 5. táblázat tartalmazza a hivatalos adatokat. Összevetve az 3. táblázattal, megállapítható, hogy 2017-ben mind a fizetési műveletek száma, mind összesített értéke esetében a készpénzes fizetés a domináns, bár az előbbi tendenciája már csökkenő, míg az utóbbié növekvő. 2017-ben a fizetési műveletek számának csökkenése közel lineáris, míg az összesített értékénél már jelentősnek mondható az emelkedés, 0,8%-ról 1,7%-ra növekszik.

¹⁶ MNB Fizetési rendszer jelentés, 2019

5. táblázat: Fizetési módok megoszlása az online pénztárgépeken végrehajtott vásárlások körében (2015-2017)

	2015	2016	2017
Fizetési műveletek száma összesen (Mrd db)	3,63	3,74	3,82
Készpénzes fizetések száma	90,0%	87,7%	84,8%
Kártyás vásárlások száma	8,7%	10,4%	12,6%
Egyéb fizetési műveletek száma	2,5%	3,1%	3,1%
Fizetési műveletek összesített értéke (Mrd Ft)	9134	9780	11011
Készpénzes fizetések értéke	74,3%	71,5%	67,8%
Kártyás vásárlások értéke	21,7%	23,7%	25,7%
Egyéb fizetési műveletek értéke	4,0%	4,8%	6,5%

Megjegyzés: A készpénzes, kártyás és egyéb fizetések arányának egy éven belüli összege meghaladhatja a 100 százalékot, mivel előfordulhat olyan tranzakció, ahol egyszerre több fizetési módot is használnak.

Forrás: MNB

Az 5. táblázat adatai természetesen köszönőviszonyban sincsenek a 3. táblázat adataival, és nemcsak az időpont eltérése miatt. A készpénzforgalomnak csak egy része zajlik online pénztárgépeken – nem véletlenül kötelezik ma már törvénnyel a kereskedőket az online pénztárgépek használatára. 2017-ben egyrészt még viszonylag kevés volt belőlük használatban, másrészt a látszat szerint ekkor még az emberek jobban szerettek készpénzzel fizetni a boltokban, mint kártyával.

5. A készpénzes fizetés visszaszorítása – finomabb eszközökkel

Ezt elsősorban a bankok végzik – hogy miért, arról ejtünk még pár szót. A bankok különféle „kedvezményekkel” igyekeznek rávenni ügyfeleiket a plastik-kártya elfogadására és használatára. Természetesen – hiszen bankokról van szó – pénzkedvezményekkel próbálják rávenni az embereket.

A bankok a bankszámlákhoz automatikusan felajánlják a bankkártyát, akár többször is kipostázzák, ha visszautasítja az ügyfél. Ma már található olyan bank, amely nem kér sem számlakezelési, sem kártyahasználati díjat.

Van bank, amelyik a játékszenvedélyt használja. Akik jól tippelnek kérdésekre és érintőkártyát használnak, nyerhetnek 1-2000 Ft-os jóváírást, mozijegyet, sőt műszaki cikk vásárlásra felhasználható utalványt. Más bank 1-2%-os visszatérítést ad benzinvásárlásra vagy kijelölt üzletekben való vásárlásra. De adnak pénzvisszatérítést, vagy utalványokat nyári, vagy téli üdülésekhez, amennyiben külföldön kártyával fizet, illetve az év végi időszakban az online és érin-

tős vásárlások ösztönzésére.¹⁷ Mindegy, csak kártyát használjanak és vásároljanak minél többet. A POS terminálok nem maradhatnak kihasználatlanul, ahhoz túl drágák.

A legtöbb kedvezmény és jutalom a hitelkártyáknál van. Bizonyos havi befizetett összeg felett aranykártyát adnak, ami magas presztízst jelent, továbbá ingyenes, kamatmentes hitelkeretet, rugalmas visszafizetési lehetőséget, vásárlások utáni visszatérítést, ajándék repülőjegyet, ingyenes biztosítást kínálnak és szinte rátukmálják az emberekre. Az ember nem is érti, hogy éri meg ez a bankoknak? A bankok csak az előnyöket igyekeznek az ügyfél tudomására hozni, pedig a lényeg az „apróbetűs” résznél van. Nem véletlenül, hiszen tudják, hogy nagyon sok ügyfél figyelmetlen, túlköltekezik, vagy nem fizeti a részletet határidőre (már egy perces késedelem esetén is mindent felszámolnak, amit a szerződés megenged) és akkor jön az akár 30-45%-os kamat a teljes hitelre. Belső kimutatások szerint az hitelkártyával rendelkezők 12%-a használja megfelelően a hitelkártyát. Ez ugyanolyan hitelsapda a figyelmetlen többség számára, mint a devizaalapú hitelek. A bankok ismerik ügyfeleiket, mert nem véletlen, hogy számtalan jól fizetett pszichológust foglalkoztatnak. De sem az állam, sem a jegybank nem tesz semmit.

Vannak azonban durvább eszközök is a kezükben, mint az kiderül a következő szakaszból.

6. A Bankszövetség javaslataiból néhány a készpénz háttérbe szorítására¹⁸

A Magyar Bankszövetség digitalizációs javaslatainak kezdőmondata igen szép: „A Magyar Bankszövetség egyszerre elkötelezett a bankszektor fejlődése és versenyképessége, valamint a nemzetgazdasági célok támogatása iránt.”¹⁹ Ez valóban szép cél lenne, ha a Magyarországon működő bankok magyar kézben lennének és az elmúlt 30 év tapasztalatai alá is támasztanák.

Igen erős nyomást gyakorolnak a kormányra, hogy javaslataik minél előbb törvényi szintre emelkedjenek. És van érdekérvényesítő erejük, így javaslataikból előbb-utóbb valóban törvény lesz. Nem volt véletlen Varga Mihály már említett kirohanása a készpénz ellen.

Az általuk kidolgozott javaslatok első három része:

I. A digitális banki folyamatok egyszerűsítése és erősítése

1. A gyakori készpénzhasználat visszaszorítása digitális fizetési megoldásokkal

¹⁷ Például https://www.napi.hu/magyar_vallalatok/bankkartya-akcio-vasarlas-bank-otp-mkb-rezsicsokkentess-hitelkartya.694963.html, 2019.11.13.

¹⁸ <http://www.bankszovetseg.hu/Public/gep/2019/299-310%20BeccsBodCsaKo.pdf>

¹⁹ Megjegyzés: Ezen mondat vége megkérdőjelezhető, mert ha igaz lenne, akkor vajon a Bankszövetség adósellenes, mai napig joggal vitatott devizaalapú hitelezésnél elfoglalt, a bankok profitját mindenek felett védő álláspontja is nemzetgazdasági célt szolgált?

2. A digitalizált hitelezési és ügyfél-kiszolgálási folyamatok bővítése és optimalizálása, a banki működés adminisztrációs költségeinek csökkentése
 3. A digitális pénzügyekre is kiterjedő edukáció további erősítése
- II. Általános témák, amelyekben javasolják
1. az „Azonos tevékenység, azonos szabályozás” alapelv érvényesítését
 2. az önálló digitális szolgáltatási keretszerződés megkötésének lehetővé tételét
 3. a digitális úton adott fizetési megbízások szabályainak pontosítását
 4. a papíralapú dokumentumok hiteles elektronikus másolatával kapcsolatos folyamat egyszerűsítését
 5. azt, hogy az ügyfél közokiratnak, illetve teljes bizonyító erejű magánokiratnak nem minősülő úton is megadhassa a pénzügyi szolgáltatónak az ügyfélfitok (pl. banktitok, értékpapírtitok) harmadik személy részére történő átadásához hozzájáruló nyilatkozatát
 6. azt, hogy az online folyamatokban a bankoldali aláírásra vonatkozó együttes aláírásnak feleljen meg az elektronikus bélyegzővel való dokumentumhitelesítés is, abban az esetben is, ha az automatizált módon, emberi beavatkozás nélkül kerül a dokumentumra a bank aláírásaként.
 7. a digitális dokumentumkezelésre történő átállás támogatását
 8. a polgári perrendtartás teljes bizonyító erejű magánokirat fogalmának kibővítését
 9. a Ptk. szerinti írásbeliség fogalmának bővítését
 10. a lakossági tranzakciós illeték eltörlését
 11. bankadókedvezmény biztosítását a digitalizációs célú fejlesztésekhez és a banki IT-rendszerek megújításához
- III. A készpénzhasználat visszaszorításával kapcsolatos javaslatok
- 1) Kötelező elektronikus fizetési lehetőség biztosítása online pénztárgépek esetében.
 - 2) Kötelező elektronikus fizetési lehetőség biztosítása, amennyiben a kereskedő árbevétele meghalad egy bizonyos szintet.
 - 3) Sárga csekk fizetése során az elektronikus fizetések előnyben részesítése a készpénzzel szemben.
 - 4) Az állam, az önkormányzatok, a vállalatok és a magánszemélyek közötti pénzügyi tranzakciók elektronikus irányba való terelése (például készpénzhasználati limit bevezetése adásvételi tranzakcióknál, készpénzes bérjövdelem megszüntetése, kétszeres ingyenes készpénzfelvétel szabályainak újragondolása).

Még sok javaslatot megfogalmaztak, azonban ezek kevésbé tartoznak témánkhoz.

Az I. rész önmagáért beszél, nem kell hozzá magyarázat.

A II. rész 1. pontja azt fogalmazza meg, hogy a pénzügyi szolgáltatásokat is kínáló fintech- és bigtechcégek – szerintük fennálló - jelenlegi versenyelőnyét

törvényi úton úgy szüntesse meg az állam, hogy a bankok szabályozását tovább lazítja.²⁰ A 2-9. pontok lényegében az adminisztráció teljes digitalizálását tűzik ki célul. A 10. pont kakukktojás a sorban, míg a 11. pont, az adócsökkentés a digitalizációs fejlesztések költségeinek a társadalomra hártását kéri.

A III. rész egyértelműen az I/1. pont részletes kifejtése, amelynek során – lehetőség szerint – szeretnék, ha a kormány kényszerrel számolna fel a készpénzt a gazdaságban.

Összefoglalva, a Bankszövetség prominens képviselői igen komoly munkát végeztek annak érdekében, hogy a pénzforgalom ellenőrzése minél nagyobb mértékben a kereskedelmi bankok kezében összpontosuljon.

A fentebb felsorolt javaslataik maradéktalan teljesülése a pénzügyi folyamatok széleskörű, csaknem teljes digitalizációját eredményezné. Fel sem vetődik náluk, hogy mi a teendő akkor, ha leáll egy, vagy akár több bank informatikai hálózata. Ilyen pedig már előfordult Magyarországon is. Például, 2018 júliusában néhány órára leállt a Mastercard rendszere²¹ és ez a cég a Visa és az American Express kivonulása után monopolhelyzetbe került. Hosszabb leállás – például áramszünet – a teljes digitális fizetési rendszer összeomlásával járna, de egy hacker-csoport támadása is leállítja az ország teljes fizetési forgalmát, ha eltűnik a készpénz. És még lehetne sorolni, milyen galibákat okozhatnak egyéb, például természeti tényezők.

Ez azonban nem az egyetlen probléma. Jelenleg 225 nem bankcsoporthoz tartozó pénzügyi vállalkozás működik a 27 bank mellett, amelyek jellemző tevékenysége hitel- és pénzkölcsön nyújtás, lízing, követelésvásárlás, folyó faktoring és kézzialog kölcsön nyújtása, de ezek betétet, egyéb pénzügyi eszközöket nem gyűjthetnek. Az MNB 2019 végén egynek, majd 2020-ban már többjüknek visszavonta működési engedélyét különböző szabálytalanságok (rendezetlen tőkehelyzet, adatszolgáltatás elmulasztása, stb.) miatt.²² Volt eset, amikor ügyfelek a betétjeik mintegy háromnegyed részét kapták vissza.²³ Feltehetően ezek a pénzügyi szolgáltatók is részei a pénzügyi digitalizációs rendszernek, tehát nem annyira tökéletes még a rendszer, hogy a „papírmunka” elhagyható lehessen, így a papírpénz sem.

²⁰ Megjegyzem, hogy a kötelező tartalékráta lecsökkentését is a más országokban már elért csökkentésekre, azaz a külföldi bankok versenyelőnyére hivatkozva érték el, mintha a magyar bankrendszer mintegy 75%-a nem külföldi bank lenne.

²¹ <https://g7.hu/penz/20180713/mi-van-ha-mindenki-kartyaval-fizet-de-nem-mukodik-a-rendszer/>, 2018.07.13.

²² <https://www.azenzem.hu/cikkek/maris-becsuktak-egy-bankfuggetlen-penzugyi-szolgáltatot/6440/?=hirkereso>, 2019.12.30., <https://www.azenzem.hu/cikkek/bennfentes-infokoross-kezeleseert-birsagolt-az-mnb/6500/>, 2020.01.23., <https://www.azenzem.hu/cikkek/tobb-hitelezo-engedelyet-is-visszavonta-az-mnb-de-meg-nincs-vege/6625/>, 2020.03.11.

²³ <https://www.azenzem.hu/cikkek/penzok-negyedet-nem-kaptak-meg-a-penzforgalmi-ugyfelei/6618/>, 2020.03.09.,

7. Miért folyik a harc a készpénz ellen?

A vonatkozó, „Semmi sincs ingyen” tanulmány 0,4% megtakarítása, még ha az valójában 103,31 Mrd Ft megtakarított társadalmi költséget jelentene (ami az akkori mintegy 190 Ft/\$²⁴ árfolyammal számolva 544 m\$-t jelent), nem akkora tétel, hogy érdemes lenne érte vészharangokat kongatni. Pláne úgy, hogy ez a „társadalmi megtakarítás” nem tartalmaz minden költséget, ami az átálláshoz tapad, így nem igazán jogos – bár jól hangzik – a költségek társadalmi elnevezése, mint azt fentebb már kifejtettem.

Fentebb szintén említésre került, hogy feltehetően komoly érdekek fűződnek a minél szélesebb körű kártyahasználathoz. Lássunk néhányat ezek közül:

Ami mindhárom csoport számára a jelenlegi és pláne a várható technikai szinten egyaránt zavaró, az a készpénzhasználat anonimitása.

1. *Multi- és transznacionális vállalatok érdekei*

Közgazdaságtannal nem foglalkozók számára valószínűleg nem nagyon érthető, hogy miért jó a helyi és nemzetközi óriás vállalatok számára a kártyahasználat, hiszen ezek is fizetik a bankokon keresztül folyó pénzek után a bankok által felszámolt „költségeket”. Egyrészt ezek a vállalatok nagymértékben függnek a magánbankoktól, ezért támogatnak minden banki kezdeményezést, másrészt a bankok ellátják őket mindenféle egyéni és csoportos kereskedelmi információval, például a termékeik iránti kereslet alakulásával. Így nem kell mindenféle szociológiai felméréseket fizetniük vevőik igényeiről és ezek változásáról.

De mára már odáig fajult a helyzet, hogy az egyéni vásárlási szokásokat is beleveszik marketing tevékenységükbe és „személyre szabott” kínálatuk megjelenik a számítógépeken, a mobilokon és lassan az okosTV-en is. Ha kérik, ha nem. Némelyek ezt jópofának tartják és észre sem veszik, hogy mélyen beletaposnak a személyes életterükbe, a magánszférájukba.

2. *Politikai érdekek*

A politikusoknál csak kevesen kíváncsibbak az emberek szokásaira, véleményére, hiszen ezek ismerete nélkül nehéz választást nyerni. De ennél sokkal többről van szó. Nemcsak a bankkártya, a Facebook, a Twitter, stb. óriási adatfeldolgozó kapacitásai mellett megjelentek a térfigyelő kamerák, az arcfelismerő szoftverek és lehetne még sorolni. Azt hiszem elég a kínai „próba” pontozási rendszerre gondolni, hogy merre tart a világ.

Sokan nem fogják fel, hogy a bankkártyával való vásárlás például az APEH számára is komoly információt ad arra nézve, hogy arányos-e a vásárlásra költött pénz a jövedelemmel. Nem sorolom tovább, milyen információkat adunk ki magunkról, akit érdekel, kitalálhatja, és senki ne bizzon abban, hogy a politika nem szerzi meg a számára fontosnak tartott információt az illetékes ombudsman igyekezte mellett.

3. *Banki érdekek*

²⁴<http://napiarfolyam.hu/2011-07-11/> 2020.04.21.

Utoljára, de nem utolsósorban, vizsgáljuk meg, hogy a bankoknak milyen érdekei fűződnek a digitalizációhoz, azaz a készpénzhasználat kiirtásához a gazdaságból.

Aki közgazdaságtant tanult, az valószínűleg ismeri az alábbi összefüggést:

$$mm = \frac{D + CU}{RE + CU} = \frac{1 + cu}{re + cu},$$

amely a pénzteremtést hivatott bemutatni a hallgatóknak. A képletben a jelölések a következők: mm – pénzmultiplikátor, D – a gazdaságban lévő betétállomány²⁵, CU – a gazdasági szereplők készpénzállománya és RE – a kötelező tartalékrátá. A kisbetűvel jelöltek ugyanezek fajlagosan, a gazdaságban lévő pénzmennyiségre vetítve. A tört nevezője az úgynevezett monetáris bázis.

A kötelező tartalékrátától a deregularizáció örve alatt sikerült a bankoknak megszabadulniuk. Ma – ha egyáltalán van – 2% körüli az értéke.

A bankok készpénzellenességét egyszerű a képlettel megmagyarázni. Tegyük fel, hogy $re = 2\%$, $cu = 10\%$, akkor a bankok pénzteremtési képessége 9,17. Ha leszorítják az állam segítségével a cu -t is 2%-ra, akkor a pénzmultiplikátor értéke 25,5-re nő. Ha mind a re , mind a cu értéke nullához tart, akkor a bankok pénzteremtő képessége a végtelenbe tart, azaz teljes mértékben kezükbe kerül a gazdaság irányítása.

Továbbá a svédeket és norvégokat példaként szokták felhozni, mint akik már a készpénzmentes gazdaság kapujában állnak. „Tavaly a 16-74 év közötti lakosok 85 százaléka már csak online bankot használt, a boltokban pedig 15 százalék alá esett a készpénzzel fizetők aránya.”²⁶ Azonban a svéd jegybank szakembereinek jogos kétségei támadtak, hogy jó irányba halad-e társadalmuk.

„Ha ugyanis nincs készpénz, akkor a pénzforgalom teljes egészében a kereskedelmi bankok és kártyatársaságok, esetleg a mobiltelefon-szolgáltatók rendszerének a része, ám ezek mind magánvállalatok. Vagyis az állam szerepe szükségszerűen minimálisra csökken, ami azt is jelenti, hogy az egész rendszer sokban függ majd a szereplők kereskedelmi alapú döntéseitől.”²⁷ – Magyarul: profitérdekeltségétől.

A megfogalmazás igen visszafogott, mivel így az egész gazdaság a bankárok és csatlósai kezébe kerül, a politika csak báb lesz a kezükben és minden emberi tevékenység a magánprofitnak lesz alárendelve, amely már eddig is mérhetetlen károkat okozott a világnak.

²⁵ Komoly vita dúl a közgazdászok között, hogy mely betéti aggregátumok tartoznak bele, de ennek kifejtése meghaladja kereteinket.

²⁶ <https://www.lokal.hu/2019-04-orok-dilemma-keszpenz-vagy-kartya/>, 2019.04.30.

²⁷ Lásd az előző lábjegyzetet

8. Következtetések

A fentiek alapján úgy vélem, egyértelmű a válasz. Az a fizetési rendszer jó, amelyben van és nem is kevés készpénz a jelenlegi pénzrendszerben. A társadalom megszűnését, a kereskedelmi bankok – háttérben a bankárokkal – uralmát jelentené a készpénzmentes társadalom. Minden találmányt, mint a dinamitot, vagy az atomenergiát lehet jó és lehet rossz célra használni. Ez alól a digitális technológia sem kivétel. Csak reménykedhetünk abban, hogy a magyar kormány is felismeri a totális kártyahasználat hátulütőit és hamarosan felhagy a jelenlegi készpénzellenességével. Viszont észre kellene vennie a tömegeknek, de főként a hozzáértőknek, hogy a bankkártya csak egy csomója annak – a ma még lazának tűnő – hálónak, amit körénk fonnak a digitalizáció felemelő jelszavával. (A kínai pontrendszer jó példa a digitalizáció negatív, alapvető emberi jogokat sértő felhasználására.)

A bankok és kártyakibocsátók egyeduralmát megtörhetné a jegybanki digitális pénzkibocsátás, azonban ez egyelőre csak elméleti feltevés, mert ez jelentősen sértené a pénzteremtők érdekeit és egyelőre a BIS is csak, mint elméleti lehetőséggel foglalkozik vele. A kérdés az, hogy a józan ész, vagy a bankárok érdekei győznek a közeljövőben.

Absztrakt

A bevezető után néhány gondolat a túl gyors, erőltetett digitalizáció veszélyeiről szól, majd egy rövid összefoglaló következik a készpénz vagy kártya témához tartozó cikkekből. Ezután bemutatásra kerül a készpénz mennyiség változásának és a POS terminálok használatának néhány aspektusa. Majd elsősorban egy régebbi MNB tanulmány felhasználásával tárgyalja a készpénz és a bankkártya (társadalmi) költségeit. Foglalkozik a készpénz háttérbe szorításának banki eszközeivel és a Magyar Bankszövetség javaslataival. Végül felteszi a kérdést: miért folyik ilyen kíméletlen harc a készpénz ellen? A tanulmány néhány következtetéssel zárul.

Kulcsszavak: Magyar Nemzeti Bank, készpénz, bankkártya, digitalizáció, Magyar Bankszövetség
JEL-kódok: A13, E59, G21, G24

Felhasznált irodalom

Cikkek, tanulmányok

1. Baka, Istvánné ; Balogh, László ; Bánfi, Tamás ; Kürthy, Gábor ; Ligeti, Sándor ; Polgár, Éva Katalin ; Sulyok-Pap, Márta ; Surányi, György ; Száz, János ; Varga, József (2008): Pénzügytan: Egyetemi tankönyv. Budapest, Magyarország : Tanszék Kft, 191 p., ISBN: 9789635033607
2. Becsei A, Bógyi A, Csányi P, Kovács L (2019): A jövő bankja, a bankok jövője, A Magyar Bankszövetség digitalizációs javaslatai, <http://www.bankszovetseg.hu/Public/gep/2019/299-310%20BecsBodCsaKo.pdf>
3. Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve, (2010. márc. 10.), az audiovizuális szolgáltatásokról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=EN>
4. EU irányelv" a fizetési rendszerről (2012.01.10): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133226>
5. Ligeti Sándor; Pesuth Tamás; Varga, József (2019): Kereskedelmi bankok. In: Kürthy, Gábor (szerk.) Pénzügytan. BUDAPEST: Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 30-53., 24 p.
6. MNB Fizetési rendszer jelentés (2019). www.mnb.hu
7. MNB, Pénzforgalmi táblakészlet, 2020.06.15., <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/xiv-penzforgalmi-adatok/penzforgalmi-tablakeszlet>
8. Turján A, Divéki É, Keszy-Harmath Z-né, Kóczán G, Takács K (2011): „Semmi sincs ingyen: A főbb magyar fizetési módok társadalmi költségeinek felmérése”, MNB-Tanulmányok 93.
9. Varga József (2013): A modern pénzrendszer működése: Egyetemi tankönyv. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 193 p. (ISBN:978-963-9821-67-5)

10. Varga József (2018): A helyi pénzrendszerek közgazdasági és társadalmi elfogadottsága. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 11:(2 / No. 41) pp. 133-141.
11. Varga József (2019): A belföldi fizetési forgalom. In: Kovács, Tamás; Szóka, Károly; Varga, József (szerk.) Pénzügyi Intézményrendszer Magyarországon 2019. Sopron. Soproni Egyetem Kiadó, pp. 69-90., 19 p.
12. Végső T. (2020): A magyarországi készpénzkereslet változásának összehasonlító elemzése, Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 1. szám, 2020. március, 90–118. o. <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-19-1.pdf>

Internetről letöltött cikkek

1. <https://kizsamolo.hu/hitelkartya-neked-meg-nincs-3/>. Letöltés dátuma: 2012.01.10.
2. https://privatbankar.hu/cikkek/penzugyi_szektor/bankkartya-vagy-keszpenz-te-melyiket-hasznalod-gyakrabban-272297.html, Letöltés dátuma: 2014. 09. 02.
3. <https://cinnamon4x.cafeblog.hu/2016/11/07/keszpenz-vagy-kartya-tudd-meg-melyikkel-jarsz-jobban/>. Letöltés dátuma: 2016. 11. 07.
4. <https://24.hu/fn/penzugy/2017/02/18/leleplezzuk-a-bankkartyas-vasarlasokat/>. Letöltés dátuma: 2017. 02. 18.
5. <https://www.feol.hu/hirek/keszpenz-vagy-bankkartya-1820644/>. Letöltés dátuma: 2017. 02. 27.
6. <https://www.kh.hu/cikkek/keszpenz-kontra-kartya-elonyok-es-hatranypok,> Letöltés dátuma: 2018. február 06.
7. <https://g7.hu/vallalat/20180629/a-magyarok-es-a-nemetek-is-imadjak-a-keszpenzt-de-ott-mar-korlatozzak-a-penzfelvetelt/>. Letöltés dátuma: 2018. június 29.
8. <https://g7.hu/penz/20180713/mi-van-ha-mindenki-kartyaval-fizet-de-nem-mukodik-a-rendszer/>. Letöltés dátuma: 2018. július 13.
9. https://bankmonitor.hu/mastercard_szakertoi_cikkek_vol2/bo-egy-ev-es-te-is-mashogy-fogsz-fizetni-a-kartyaddal/. Letöltés dátuma: 2018-09-24
10. <https://bankmonitor.hu/cikk/a-kezvedben-van-a-kulcs-amivel-fizetni-tudsz-a-jovoben/>. Letöltés dátuma: 2019-01-24
11. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190313/itt-van-varga-fontos-dontese-minden-magyar-bankszamlajat-erinti-317313>. Letöltés dátuma: 2019.03.13
12. <https://www.lokal.hu/2019-04-orok-dilemma-keszpenz-vagy-kartya/>. Letöltés dátuma: 2019. 04. 30.

13. <https://www.aszhirportal.hu/hu/hirek/miert-fizetunk-tobbet-kartyaval-mint-keszpenzzel>. Letöltés dátuma: 2019-09-18
14. <https://www.aszhirportal.hu/hu/hirek/a-magyarok-keszpenz-illetve-kartyahasznalat-at-befolyasolo-tenye>. Letöltés dátuma: 2019-10-22
15. https://www.napi.hu/magyar_vallalatok/bankkartya-akcio-vasarlas-bank-otp-mkb-rezsicsokkent-es-hitelkartya.694963.html. Letöltés dátuma: 2019. 11. 13.
16. <https://www.vg.hu/manager-magazin/felejtetho-a-keszpenz-1843557/>. Letöltés dátuma: 2019. 11. 07.
17. <https://bankmonitor.hu/cikk/bankkartya-vagy-keszpenz-melyik-eri-meg-jobban/>. Letöltés dátuma: 2019. 11. 22.
18. <https://g7.hu/penz/20200115/keszpenz-vagy-kartya-hamarosan-a-verseny-tarsak-is-rakapcsolnak/>. Letöltés dátuma: 2020. 01. 15.
19. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200129/totalis-keszpenz-haboru-es-szuperolcso-bankszamlak-johetnek-ha-a-kormany-enged-413605>. Letöltés dátuma: 2020. 01. 29.
20. <https://www.portfolio.hu/ingatlan/20200322/igy-lesz-az-autodbol-bankkartya-vagy-keszpenz-421136>. Letöltés dátuma: 2020. 03. 22.
21. <https://www.portfolio.hu/bank/20200415/a-koronavirus-jarvany-dobbenes-nyertese-a-jo-oreg-keszpenz-426126>. Letöltés dátuma: 2020. 04. 15.
22. https://www.legjobbterminal.hu/post/a-legjobb-terminal?gclid=EAIaIQobChMIvbrDt7yn6gIVw7UYCh3Q7wDuEAAYAiAAEgJ-4PD_BwE. Letöltés dátuma: 2020. 04. 27.
23. <https://piacesprofit.hu/gazdasag/keszpenz-vagy-bankkartya-alapjaiban-valtozott-meg-az-eletunk/>. Letöltés dátuma: 2020. 05. 02.
24. <https://infostart.hu/gazdasag/2020/06/23/keszpenz-kontra-bankkartya-itt-vannak-az-adatok>, Infostart Letöltés dátuma: 2020. 06. 23.
25. <https://trendfm.hu/cimlap/felfutott-a-bankkartya-tartja-magat-a-keszpenz-14140>. Letöltés dátuma: 2020. 06. 23.
26. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190403/ez-revel-tunnek-el-a-bolti-terminalok-meghosszabbitjak-a-kormany-programjat-318385>. Letöltés dátuma: 2019. 04. 03.
27. <https://www.azenpenzem.hu/cikkek/maris-becsuktak-egy-bankfuggetlen-penzugyi-szolgaltatot/6440/?=hirkereso>. Letöltés dátuma: 2019. 12. 30.
28. <https://www.azenpenzem.hu/cikkek/bennfentes-infok-rossz-kezeleseert-birsagolt-az-mnb/6500/>. Letöltés dátuma: 2020. 01. 23.
29. <https://www.azenpenzem.hu/cikkek/penzuk-negyedet-nem-kaptak-meg-a-penzforgalmi-ugyfelei/6618/>. Letöltés dátuma: 2020. 03. 09.
30. <https://www.azenpenzem.hu/cikkek/tobb-hitelezo-engedelyet-is-vissza-vonta-az-mnb-de-meg-nincs-vege/6625/>. Letöltés dátuma: 2020. 03. 09.
31. (<https://www.money.hu/bankok>)

A magyar sertés- és baromfiágazat jövedelmezőségének vizsgálata Markov láncokkal

Bareith Tibor²⁸

Bevezetés

A piaci verseny fokát az eladók és vevők száma, a piacra be-, illetve kilépés, valamint a piaci erőfölény (ármeghatározó képesség) határozza meg. Tökéletes verseny esetén teljesen szabad a piacra való belépés, nagyon sok (végtelen) számú eladó és vevő van a piacon, illetve egyik vállalat sem tudja az árakat befolyásolni, nincs információs aszimmetria, a kereslet és a kínálat szabályozza a piaci árat. Egy ilyen versenykörnyezetben hosszú távon egyetlen vállalat sem képes gazdasági profitot elérni. Két oldalról közelíthetjük ezt meg: A statikus nézet szerint a vállalatok gazdasági profitja minden pillanatban nulla kell, hogy legyen, a dinamikus nézőpont szerint a piacra belépő és kilépő vállalatok biztosítják, hogy hosszútávon egyik szereplő se érhesen el pozitív gazdasági profitot. Amennyiben sérül a zéró gazdasági profit, akkor a piaci verseny is távolabb kerül a tökéletes versenytől. A dinamikus nézet engedékenyebb és az átmeneti tökéletlenségeket rövidtávon elfogadhatónak tartja. (Cable és Mueller [2008]). A piacok e fajta egyensúlyát walrasi egyensúlynak vagy versenyzői egyensúlynak nevezünk. A walrasi egyensúllyal elfogadjuk azt is, hogy a gazdasági szereplők önérdékkövetők, maga az egyensúly Pareto hatékony (Csekő [2016]).

A statikus modellben minden vállalat profitja, piaci részesedése, költsége, stb. megegyezik, azaz a vállalatok száz százalékig homogének. Egy ilyen környezetben a vállalatok iparágon belüli összehasonlításának nincs értelme, az egyes iparágakat lehet egymáshoz hasonlítani. A versenyről alkotott dinamikus modell Joseph Schumpeterhez [1934, 1950] köthető. A Schumpeteri modellben a vállalatok egymással versenyeznek, egyes szereplők képesek az innovációra, míg a többiek ezt az innovációt másolják. Az innovatív vállalatok monopol közeli gazdasági profitra tudnak szert tenni, majd ez a versenyelőny elfogy (a másolásnak köszönhetően), ha nincs újabb innováció és az innovatív vállalat profitja igazodik a hosszú távú átlagos gazdasági profithoz. Ebben a világban nem feltétlenül kell, hogy minden vállalatnak minden pillanatban egyező profitja legyen.

A mikroökonómia tankönyvek szerzői több esetben próbálnak példát hozni a tökéletes versenyre (amiről kimondták, hogy nem létezik), sok esetben a mezőgazdaságot, illetve annak egy részpiacát (pl. kukorica, búza) hozzák példának.

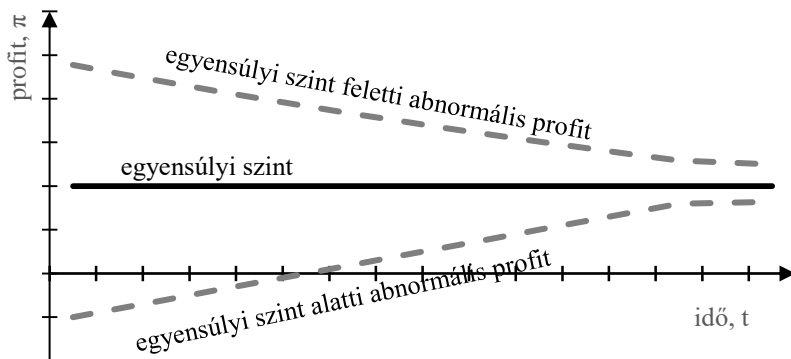
²⁸ Bareith Tibor, egyetemi tanársegéd, Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügy és Számvitel Intézet, bareith.tibor@ke.hu

A mezőgazdasági piacok jelentős átalakuláson estek át az elmúlt 30-40 évben, és nagyon távol kerültek a tökéletes versenytől. A vállalati összeolvadásoknak, felvásárlásoknak köszönhetően egy-egy mezőgazdasági piacon kevés szereplő kezében van a piacnak 60-80%-a, a piaci koncentráció jelentős mértékű a mezőgazdaságban (Sexton [2012]). A horizontális integráció egy-egy piacot érint, azonban a horizontális terjeszkedés mellett a vertikális integráció is jellemző a mezőgazdaságban, erre a legegyszerűbb példa a Bonafarm-csoport, akik a teljes termelési láncot a kezükben tartják és valamennyi piacon meghatározó szerepet töltenek be. A vertikális és horizontális koncentráció mellett a termékek sokfélesége, adott termék különböző minőségű előállítás, sokszínűsége is arra utal, hogy az elméleti oldalról közelített tökéletes versenyre nem feltétlenül a mezőgazdasági piacok a legjobb példa. Véleményem szerint – ha már példát kell mondani – a devizapiacok állnak legközelebb a tökéletes versenyhez. A termék homogén, sok szereplő van, az információk azonnal beépülnek az árakba, azonban a deviza- és pénzügyi piacokon is lehetnek olyan szereplők, akik képesek befolyásolni az árakat, illetve vásárlások is sújtják ezeket a piacokat.

A nemzetközi gyakorlatban a legelfogadottabb jövedelmezőségi mutató az eszközarányos nyereség, az úgynevezett ROA (Return on Assets) mutató. Az egyes iparágak átlagos ROA mutatói között nagy különbségek vannak, ezért érdemes egy-egy vállalat teljesítményét a saját iparágában működő vállalatokéhoz, illetve az iparági átlagos megtérüléséhez hasonlítani. A tökéletes verseny esetében az elvárt profit nulla és az ettől való eltérés már abnormális profitnak tekinthető. A doktori értékezésben az adott iparágra jellemző átlagos ROA értéket tekintem az elvárt profit szintnek (egyensúlyi profit) és az ettől való eltérés az abnormális profit. Az abnormális profit lehet pozitív és negatív is, azaz egyes szereplők az iparági átlag felett, míg mások az alatt teljesítenek.

A piaci versenyt a profit perzisztenciával lehet mérni. A profit perzisztencia megmutatja, hogy az abnormális profitot realizáló vállalatok profitja milyen gyorsan tér vissza az egyensúlyi szintre, azaz mennyire gyors a korrekció. Ez a folyamat látható az 1. számú ábrán. Minél nagyobb a profit perzisztencia annál lassabb a korrekciós folyamat, tehát annál távolabb áll az adott piac a tökéletes versenytől. A profit perzisztencia mérésére és tesztelésére többféle módszertan is létezik, miközben a tökéletes verseny közvetlen empirikus tesztelése nem megvalósítható. A profit perzisztencia segítségével jellemezni tudjuk egy piac verseny jellegét, amely fontos információ a vállalatot irányító menedzsmentnek, befektetőknek, végső fogyasztóknak és nem utolsósorban a szabályozói oldalnak, például a Gazdasági Versenyhivatalnak.

A tanulmány legfontosabb célja, hogy a magyar sertés-, illetve baromfiágazat versenyképességét és jövedelmezőségét vizsgálja a profit perzisztencián keresztül.

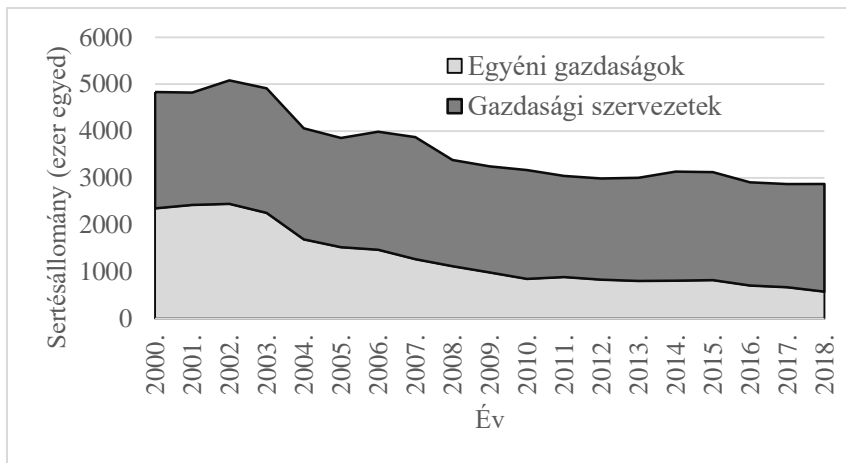
1. ábra: Profit konvergencia

Forrás: saját szerkesztés Schwalbach et al. [1989] alapján

A sertéságazat helyzete

A 21. század első másfél évtizede a magyarországi sertéstartás visszaszorulását és erőteljes szerkezeti átalakulását hozta magával. 2000 és 2016 között a hazai sertésállomány 4,8 millió egyedről 2,8 millióra, vagyis közel negyven százalékkal csökkent (2. ábra). A csökkenés túlnyomó részt az egyéni gazdaságok állományát érintette, ahol a visszaesés mértéke majdnem elérte a hetvenöt százalékot (szemben a gazdasági szervezetek hét és fél százalékos állománycsökkenésével).

A gazdálkodási formák közötti különbség több okra vezethető vissza. Bakucs és Márkus [2010] szerint a két üzemtípus egyben az ágazaton belüli üzemméret különbségeket is tükrözi. Az egyéni gazdaságokhoz többnyire a kisüzemi sertéstartás kapcsolható, míg a társas vállalkozások szektora a közép- és nagyüzemi szegmens indikátoraként fogható fel. Más kutatások felhívják a figyelmet, hogy a két üzemtípust jelentősen eltérő technológiai fejlettség és eszközstruktúra jellemzi (Ábel és Hegedűsné [2014]). Részben ebből következik, hogy az egyéni gazdaságokra munka intenzívebb technológia jellemző. Az Agrárgazdasági Kutatóintézet [2019a] tesztüzemi adatai szerint 2005 és 2016 között az egyéni sertéstartó gazdaságok egységnyi termelési értékre vetített éves munkaerő állománya másfélszer nagyobb volt, mint a gazdasági szervezeteké.

2. ábra: A magyarországi sertésállomány gazdálkodási forma szerint (2000-2018)

Forrás: KSH [2019a] alapján saját szerkesztés

A sertésállomány csökkenése mellett tehát egy jelentős üzemszerkezeti koncentráció is végbement az ágazatban. Az üzemszerkezeti átalakulás ténye önmagában nem sajátosan magyar jelenség. Az iparszerű termelésből fakadóan az ágazat üzemszerkezetében jelentős szerepet játszik a méretgazdaságosság (Duffy [2009], Hsu [2015]). Mindezek következtében a sertéstenyésztést globálisan intenzív koncentrációs folyamatok jellemzik. Magyarországon viszont a koncentrálódás mértékét és ütemét is tovább fokozta a kétezres évek elejére jellemző duális üzemszerkezet. Nagyné Pércsi [2004] és Balogh et al. [2009], Balogh [2017]) a magyar sertésvertikum általános versenyhátrányaként nevezte meg az üzemstruktúra elaprózottságát és alacsony szintű koncentrációját, valamint az integráció hiányát. Ugyanakkor Bartha [2009] kiemeli, hogy a hazai sertéstartásban egyszerre van jelen a koncentrálttság és a szétaprózodottság, ami az üzemek természetes hatékonyságának és technológiai színvonalának heterogenitását is magyarázza (Nyárs [2009], Udovecz–Nyárs [2009]). Ilyen feltételek mellett törvényszerű, hogy a természetes piaci mechanizmusok a koncentrálódás irányába hatottak. Ezt a folyamatot üzemtípusonként részletesen elemezte Harangi-Rákos [2013], Harangi-Rákos és Szabó [2012], valamint Pocsai [2014] is. A koncentrálódást területi szinten is igazolták az újabb kutatások (Fertő és Csonka [2016], Csonka és Fertő [2017]).

A sertésállomány csökkenése, a piacvesztés és a szerkezeti átalakulás együttesen ugyanakkor pozitív hatást gyakorolt a sertésszektor természetes teljesítményére. Az AKI [2019b] Piaci Árinformációs Rendszer adatai szerint 2005 és

2016 között az „S” (kimagasló, 60% színhústartalom feletti) minősítésű vágósertések aránya 14 százalékról 31 százalékra, az „E” minősítésűeké 46 százalékról 52 százalékra emelkedett a rosszabb minőségi kategóriák rovására. Hasonlóan látványos javulás mondható el a természetes hatékonysági mutatók vonatkozásában is (ld. AKI [2019c]).

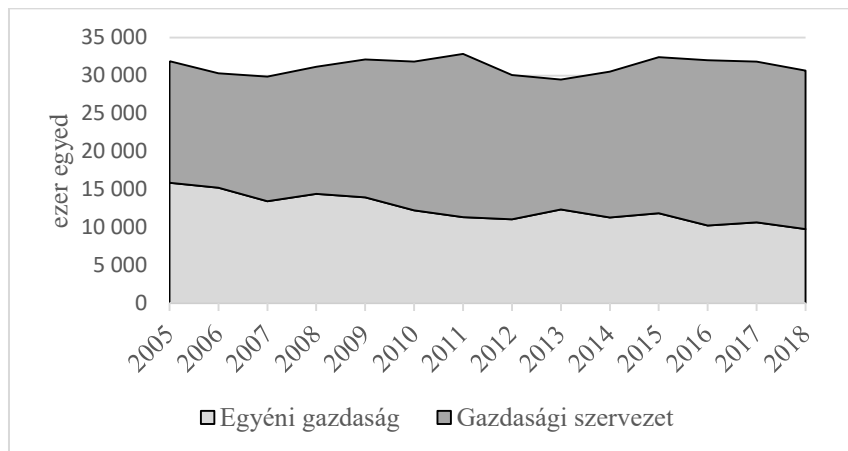
Ennek eredményeként, illetve köszönhetően a takarmány-alapanyagok és takarmánykeverékek áremelkedésének, a szektort a vizsgált időszakában (2005-2016) ingadozó és üzemméret-függő jövedelmezőség jellemezte (AKI [2019a]). A vizsgált években a Tesztüzemi Rendszerben alkalmazott tipológia szerinti „kicsi” méretű sertéstartó gazdaságok átlagos összetőke-arányos jövedelmezősége 7,8 százalék volt, amelyhez 26 százalékos relatív szórás társul. A „közepes” üzemek átlagos jövedelmezősége 11,8 százalék (19 százalékos relatív szórás), míg a „nagy” üzemeké 9,73 százalék (a relatív szórás 21 százalék).

A baromfiágazat helyzete

A baromfiállomány alakulását a legmeghatározóbb baromfifaj példáján keresztül mutatom be. A hazai tyúkállomány hullámzóan alakult a vizsgált időszakban. Közvetlenül az EU-csatlakozást követően közel 32 millió egyedből állt a teljes hazai állomány. A csatlakozást követően – az állattenyésztési szakágazatok zöméhez hasonlóan – az egyedszám csökkenése volt tapasztalható. Ez a visszaesés azonban messze nem volt olyan mértékű, mint a másik, jelentős abrakfogyasztó gazdasági fajunknál, a sertésnél. Az új, egységes piacon a szektor viszonylag gyorsan „magához tért”, 2007 és 2011 között tíz százalékkal nőtt a tyúkállomány.

A termelés bővülése azonban nem érintette a teljes szektort: az egyéni gazdaságokban tartott tyúkok egyedszáma ebben az időszakban is csökkent, a termelésbővülés a gazdasági szervezeteket jellemezte. Az eltérés oka elsősorban az üzemméret különbségekben, továbbá az abból fakadó üzemtani adottságokban keresendő. Az egyéni és a társas gazdaságok közötti átlagos méretkülönbséget jól mutatják az Agrárgazdasági Kutatóintézet (továbbiakban: AKI) tesztüzemi rendszerének adatai: az egy üzemre jutó standard termelési értéket alapul véve, a társas baromfitartó gazdaságok átlagos üzemmérete 2005-ben mintegy tizenhatszoros volt az egyéni gazdaságok átlagos üzemméretének. Ugyanez az arányszám 2011-ben elérte a húszat, 2015-ben már a negyvenet is meghaladta (AKI [2020]). Popp [2014] kiemeli, hogy kis állományméret esetén a korszerű technológiákat nem lehet gazdaságosan alkalmazni, ugyanakkor az elavult tartástechnológia esetén a természetes hatékonyság lesz alacsony. A szétaprózódott

üzemstruktúra versenyképességi problémaként említi Varga et al. [2013], Náb-rádi és Szöllösi [2008], valamint Udovecz et al. [2009] is.

3. ábra: A tyúkállomány alakulása Magyarországon (2005-2018)

Forrás: KSH [2019a] alapján saját szerkesztés

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a kezdeti visszaesést követően, 2007-től egy természetes szerkezetátalakulás kezdődött az ágazatban, amelynek során a jellemzően nagyobb üzemmérettel rendelkező, korszerűbb technológiát alkalmazó és versenyképesebb társas gazdaságok voltak képesek a termelésbővítésre. Ez utóbbi, növekedési folyamat torpant meg 2012-ben. A gyors váltást alapvetően külső tényezők idézték elő. A továbbiakban ezt részletezem.

A baromfihús, elsősorban brojlercsirke nemzetközi piacon komoly átrendeződés volt tapasztalható 2012-től. A volt szovjet tagállamok, különösen Oroszország és Ukrajna baromfitermelése ugrásszerűen megnőtt, nettó importórból önellátóvá, majd nettó exportórré váltak (Varga et al. [2013]).

Az ágazati problémák másik oka a szabályozási változásokban keresendő. Az Európai Unióban érvényes piacsabályozási terhek már a kétezres évek elején komoly versenyhátrányt jelentettek az amerikai és ázsiai versenytársakkal szemben (Nyárs [2008]; Zoltán [2011]). Az évezred második évtizedében tovább szigorodtak a termelést és feldolgozást érintő adminisztratív, állatjóléti és környezetvédelmi előírások, amelyre még a fejlettebb EU-tagországok baromfitermelő egységei, vágóhídjai sem voltak teljesen felkészülve (Varga et al. [2013]). A szigorítások egyik eklatáns példája a tojótyúk ketrecek bővítésére, cseréjére vonatkozó 2012-es előírás. A minimum férőhely növelése, az ülőrudak

kötelezővé tétele nem csak a termelési költségeket emelte meg 10-30 százalékkal, hanem a szociális stressz és az állategészségügyi kockázatok növelésén keresztül a sérülések és elhullások kockázatát és növelte (Aliczki [2012]).

Az ágazatot érintő újabb kihívás a takarmányárak alakulásából fakadt. A kétezres években az állati takarmányok legfontosabb alapanyagát adó kukorica (és ezzel együtt baromfitápok) árának jelentős növekedése volt tapasztalható. A baromfi termékek felvásárlási árának növekedése elmaradt a takarmány árákétól: az általam vizsgált időszakban a vágócsirke/kukorica árárány 10,0-ról 7,3-ra csökkent, míg a tyúktojás/kukorica árárány 0,6-ról 0,4-re. Az árárányok romlása a baromfitartás profittermelő-képességének gyengülését is indikálja.

A baromfi ágazat 2005-ös adatain is jól megfigyelhető a magyar mezőgazdaságra általánosan jellemző duális üzemszerkezet: a baromfiállomány döntő hányada a legkisebb, illetve a legnagyobb méretű üzemekben található, a középüzemek részesedése ehhez képest kifejezetten alacsony. A vizsgált időszak során a szerkezetváltás fő jellemzője az volt, hogy a legkisebb üzemek részesedése a legnagyobb üzemkategória javára csökkent. Mindeközben 8 000 és 500 000 euró közötti méretű üzemek részesedése lényegében stagnált. A sertés szektorhoz hasonlóan, az ágazatban megkezdődött egy természetes koncentrációs folyamat, amelyet leginkább a stabil és tőkeerős tulajdonosi háttérrel, korszerű technológiával és méretgazdaságossági előnnyel rendelkező vállalkozások határoztak meg. Nem véletlen, hogy a 2014-2020-as időszak fejlesztési elképzeléseit tartalmazó „Közös Cél” baromfiágazati stratégia éppen a jó szervezettséget és az integráltságot említette az ágazat fő erősségeként.

Ezek a jelzők jól tükrözik a nagyüzemi dominancia előnyös oldalait. A koncentrációval párhuzamosan az ágazat jövedelmezőségi, likviditási és eladósodottsági mutatói is viszonylag kedvezően alakultak, ahogy ezt az 1. táblázat is mutatja, néhány kiválasztott mutató példáján.

1. táblázat: A magyar tesztüzemi rendszer baromfitartó üzemeinek néhány gazdaságossági mutatója

Mutató	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Termelésiérték-arányos jövedelmezőség (%)	2,17	0,25	-0,79	3,04	1,95	2,08
Saját tőke jövedelmezősége (%)	5,06	0,54	-2,43	8,52	4,34	4,73
Likviditási ráta	1,42	1,24	1,1	1,57	1,8	1,43
Dinamikus eladósodottsági mutató (év)	1,91	2,02	3,99	2,36	0,43	1,94

Mutató	2011	2012	2013	2014	2015
Termelésiérték-arányos jövedelmezőség (%)	3,29	5,24	4,03	6,37	9,35
Saját tőke jövedelme- zősége (%)	9,65	13,5	10,67	14,5	20,35
Likviditási ráta	1,24	1,25	1,31	1,49	1,77
Dinamikus eladósodott- sági mutató (év)	3,51	1,57	1,87	1,2	0,97

Forrás: AKI [2020] alapján saját szerkesztés

A támogatások mértéke kiemelkedő az agráriumban, más iparágakhoz képest (Sipiczki és Rajczi [2018], Varga és Sipiczki [2017a]), valamint érdemes kiemelni a kedvező finanszírozási konstrukciókat, amelyeket nem használják ki hatékonyan az üzemek. A Közös Agrárpolitika (KAP) keretében kapott támogatások az agrárgazdaság jövedelmezőségére és a termelési struktúrára is komoly befolyást gyakoroltak (Varga és Sipiczki [2017b], Rajczi és Wickert [2015]). Ezek a jelek jól tükrözik a nagyüzemi dominancia előnyös oldalait. Sipiczki et al. [2019] a mezőgazdasági egyéni vállalkozók adatainak végzett elemzésének egyik megállapítása, hogy a sertés és baromfi ágazatban a legalacsonyabb az átlagos üzemméret. Az alacsony üzemméretű sertés és baromfitartóknak kitörési pont lehet a helyben, a helyi közösségeknek való értékesítés. Egy hatékonyan működő helyi gazdaságot a helyi pénzek megfelelően tudják támogatni (Balogh et al. [2014]).

1. Anyag és módszer

1.1 Profit perzisztencia mérése

A profit perzisztencia modellezése eltérő statikus és dinamikus (schumpeteri) környezetben. A profit perzisztencia levezetését Cable és Mueller [2008] tanulmánya alapján mutatom be. Statikus környezetben a profit:

$$\pi_{i,t} = \pi_i + \mu_{i,t} \quad (1)$$

Az i jelöli az adott vállalatot, t az időt. Ahol, a π_i konstans, az állandó profitot jelöli, tökéletes verseny esetén ez a tag nulla. A $\mu_{i,t}$ egy véletlen sokk a profitban, ami normális eloszlást követ nulla várható értékkel. A profit sztochasztikus, de lényegében mégis konstans a vizsgálandó időszakban.

Dinamikus környezetben az innovatív cégek magasabb profitot érnek el, ami az idő múlásával lecseng. Az idei év profitja a tavalyi év profitjától is függ, de egy hosszú távú egyensúlyi profithoz közeledik. Tegyük fel, hogy minden vállalatnak van egy állandó profit rátája, ez legyen most nulla. A profitot írjuk fel úgy, mint az állandó profitrátától való eltérést ($\mu_{i,t}$) és vegyük figyelembe, hogy az adott évi profit (μ_i) az előző időszakai profittól is függ:

$$\mu_{i,t} = \lambda_i (\mu_{i,t-1}) + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Az $\varepsilon_{i,t}$ véletlen hiba tag nulla várható értékkel. Tegyük fel, hogy az (1) modell minden periódusra igaz, akkor a $\mu_{i,t-1}$ átírható a következő formába:

$$\mu_{i,t-1} = \pi_{i,t-1} - \pi_i \quad (3)$$

Ennél (és az (1)-es egyenletnél) a lépésnél definiáljuk az abnormális profitot, ami az adott időszakai profit és egy állandó profitszint különözete. Helyettesítsük be a (3) modellt a (2)-ba:

$$\mu_{i,t} = \lambda_i (\pi_{i,t-1} - \pi_i) + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Aztán a (4) az (1)-esbe:

$$\pi_{i,t} = \pi_i + \lambda_i (\pi_{i,t-1} - \pi_i) + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

Átrendezve:

$$\pi_{i,t} = (1 - \lambda_i)\pi_i + \lambda_i \pi_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

A (6) modell lényegében egy autoregresszív folyamat (AR(1)), amely könnyen becsülhető. A λ_i együttható a profit perzisztencia, aminek nulla és egy közé kell esnie. Minél közelebb esik az egyhez, annál tovább marad fent az extra profit (abnormális profit), azaz annál gyengébb a verseny. Amennyiben a lambda értéke 0, akkor a (6)=(1), azaz ha a profit perzisztencia nulla, akkor a statikus elmélet megegyezik a dinamikussal.

Cable és Mueller [2008] meghatározása alapján a profit perzisztencia a profit egyik összetevője. Ez az összetevő határozza meg, hogy a profit mekkora mértékben tér el a normál szinttől. Valamint a profit perzisztencia értéke megmutatja, hogy az abnormális profit milyen gyorsan tér vissza az egyensúlyi szintre (lásd korábban 1. ábra).

1.2 Markov láncok

A profit perzisztencia kutatások leggyakrabban valamilyen ökonometriai becslésen alapulnak (AR1, OLS, GMM), ezzel szemben a Markov-lánc egy más nézőpontból közelíti a mérést. A Markov-láncok segítségével vizsgálható, hogy mekkora valószínűséggel kerül át egy vállalat jövedelmezőbb vagy éppen kevésbé jövedelmező csoportba. Az eredmények értékelését sokkal inkább a kutatóra bízva, nehezebb az összehasonlítás, mivel nincs egy konkrét érték, amiről véleményt mondhatunk. További fontos különbség, hogy az ökonometriai becsléseknél a profitot folytonos változóval (általában ROA) mérjük, a Markov-lánc diszkrét értékekkel „dolgozik”. A profitot (ROA) és abnormális profitot (aROA) a minta nagysága alapján a sertés szektort három, a baromfi szektort öt egyenlő elemű csoportba soroltam a profitabilitás szerint sorba rendezve. Ezeket a csoportokat 1-től (3)5-ig jelöltem, 1-es a legkevésbé jövedelmező vállalatok, az (3)5-ös a legmagasabb profitabilitással rendelkező vállalatok csoportja. Az abnormális profitnál ugyanígy jártam el. A Markov-láncok kimenete az átmenetivalószínűségi mátrix, ahogy a nevéből adódik a mátrix valószínűségeket tartalmaz, megmutatja, hogy mekkora valószínűséggel vált csoportot (akár felfelé, akár lefelé) egy adott csoportba tartozó vállalat. A profit perzisztencia szempontjából a mátrix átlója a fontos, minél közelebb vannak 1-hez az értékek, annál magasabb a profit perzisztencia, a profitráta nem – vagy csak kis mértékben – változik évről-évre emiatt mindenki a csoportjában „ragad”. A profit „ragadós”.

Az abnormális profit vizsgálat során azt elemzem, hogy az egyes üzemek adott évi ROA értéke milyen mértékben tér el az éves átlagos jövedelmezőségi szinttől. A normalizálásnak köszönhetően a makróökonómiai ciklusok hatását kiszűrhetjük, valamint a profitot úgy értelmezzük, mint a piaci normától való eltérést (Maruyama és Odagiri [2002], Gschwandtner [2012]).

$$\pi'_{i,t} = ROA_{i,t} - \overline{ROA_t} \quad (7)$$

A $\pi'_{i,t}$ jelöli az abnormális hozamot.

A Markov-lánc elemzéshez Stephan és Tsapin [2008] tanulmányát vettem alapul, ezen keresztül mutatom be formálisan a módszert. A profitrátát jelöljük: y_s^t -el, a diszkrét értékekkel dolgozó Markov-lánc a következő kapcsolatot igényli:

$$P\{y_s^{t+1} = j \mid y_s^t = i\} = p_{ij} \quad (8)$$

A (8)-es képletből kiolvashatjuk, hogy a t+1-ben lévő profitráta kizárólag a t időpontbeli állapottól függ. Az egyes csoportok közötti átmenet a következőként írható fel:

$$F_y^{t+1} = P * F_y^t \quad (9)$$

Az F_y a vállalatok jövedelmezőség eloszlását jelöli t -ben és $t+1$ -ben. Ezeknek az egyenleteknek a segítségével becsülhető az átmenet-valószínűségi mátrix. A becsült valószínűségek akkor lesznek torzítatlanok, ha két feltétel teljesül: 1) az adat generáló folyamat (vállalatok profitrátája) az időben állandó, tehát a variációjuk konstans; 2) megfelelően nagy a megfigyelések száma.

1.3 Adatbázis

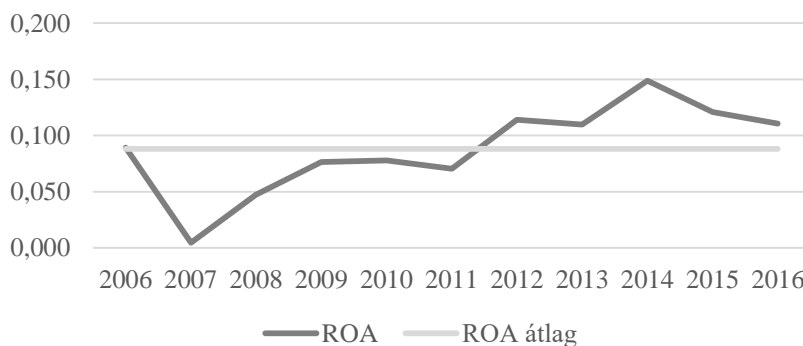
A kutatás során a Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ (NAIK) Agrárgazdasági Kutatóintézet (AKI) tesztüzemi rendszer (FADN) adatait használtam. Az Európai Unió minden országában jelen van a FADN rendszer, amely több mint 80 000 mezőgazdasági üzemről gyűjt adatokat. A teljes EU-ra vonatkozó adatbázis körülbelül 6,4 milliós alapsokaságot reprezentál (Keszthelyi [2017]). Az adatbázis reprezentatív régió, méret és tevékenység szerint. A magyar mezőgazdaságot 1997 óta monitorozzák (2001 óta teljes Magyarországot), a megfigyelt üzemek adatszolgáltatási kötelezettsége évről-évre nő (jelenleg 5300 adat üzemenként), ennek köszönhetően egyre több információ áll rendelkezésre. Az Agrárgazdasági Kutatóintézet közvetlen kapcsolatban van az üzemek könyvelői irodáival, a könyvelők szolgáltatják (tulajdonosokkal egyeztetve) az adatokat.

Az adatbázisba a legalább 4 000 STÉ -t meghaladó egyéni és társas gazdaságok kerülhetnek be. Az adatszolgáltatás formája miatt az egyéni és társas üzemek adatai összehasonlíthatóvá válnak. A magyar tesztüzemi rendszer az alapsokaság 2%-át fedi le, a megfigyelt üzemek több mint 5000 adatot szolgáltatnak évente. Ezek között megtalálhatóak a munkaerő-állományra, mérlegre, eredménykimutatásra, földterületekre vonatkozó adatok. A kiegyensúlyozatlan panel adatbázisban összesen 3350 üzem adatai találhatóak meg 2006 és 2016 közötti időszakokra vonatkozóan. Egy üzem átlagos megfigyelési ideje 7,24 év. A sertés és baromfi ágazatra vonatkozó elemzésbe bevont minta tulajdonságai az eredményeken belül a leíró statisztikák tartalmazzák.

2. Eredmények

2.1 Leíró statisztikák

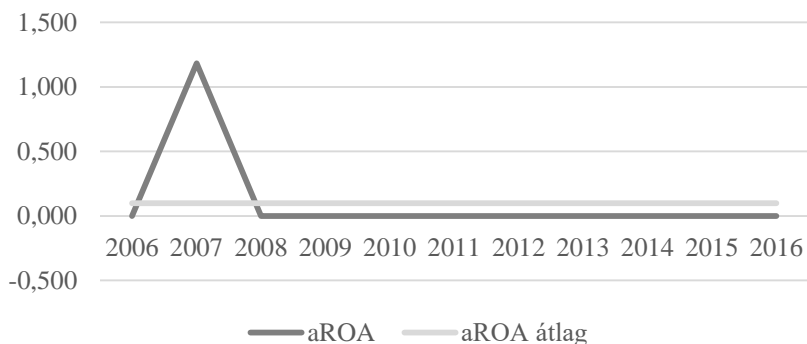
A 4. ábra a sertés szektor átlagos jövedelmezőségét mutatja évenként és a teljes időszakra vonatkozóan. 2006 és 2016 között átlagosan 8,8% volt az átlagos jövedelmezőség, egyik évben sem volt veszteséges az iparág, 2007-ben 0% körül alakult a ROA mutató értéke, ami a mélypontot jelentette. 2007 és 2011 között a jövedelmezőség átlag alatti volt, 2012-től átlag feletti. Az átmeneti-valószínűségekkel együtt ez is a profit perzisztenciára utaló jel, az évenkénti profitok nem teljesen véletlenszerűek, trend rajzolódik ki. Természetesen az egyes vállalatok jövedelmezőségei nem feltétlenül ezt a mintázatot követhetik.

4. ábra: A sertés szektor évenkénti átlagos jövedelmezősége (ROA)

Forrás: saját szerkesztés az AKI adatbázisa alapján

A 5. ábra alapján viszont a profit perzisztencia nagyon alacsony, akár nulla is lehet, a teljes időszak alatt – kivéve a 2007-es évet – az abnormális ROA nulla. Figyelembe kell venni, hogy a 2007-es évben az abnormális ROA kiugró, pont akkor amikor az átlagos jövedelmezőség (ROA) a legalacsonyabb volt, valószínűleg vannak olyan üzemek, akik stabilan nyereségesek tudnak lenni, az iparági átlagtól függetlenül, ami maga a profit perzisztencia.

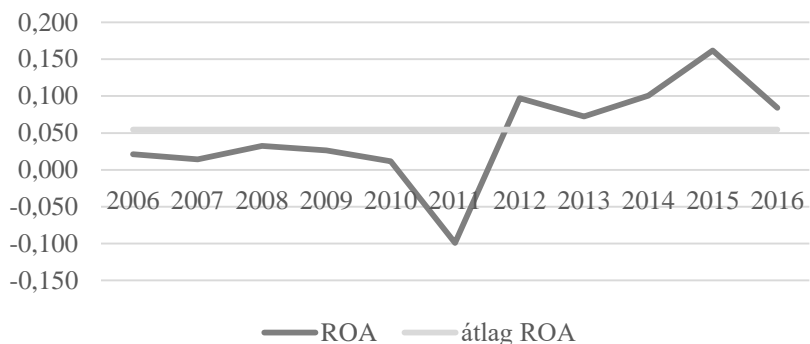

5. ábra: A sertés szektor évenkénti átlagos abnormalis jövedelmezősége (aROA)

Forrás: saját szerkesztés az AKI adatbázisa alapján

Az elemzésbe bevont adatbázis összesen 190 üzem adatait tartalmazza, átlagosan 4,55 évnnyi (min. 1 – max 10 év) megfigyeléssel. Az adatbázisba évről évre kevesebb sertéstartó üzem kerül be, ami összhangban áll sertésszektor bemutatása alfejezetben bemutatott folyamatokkal. A dinamikus panel módszer az első késleltetés miatt kizárta azokat a megfigyeléseket, ahol rövid volt a megfigyelt időtáv, így a végső modellbe 87 sertéstartó üzem került.

A baromfi szektor (6. ábra) átlagos jövedelmezősége (5,5%) alacsonyabb, mint a sertés szektor (8,8%) esetén, ami egy jel a piaci hatékonyságra, a nagyobb verseny csökkenti a jövedelmezőséget. A baromfi szektor esetében előfordult, hogy az iparági jövedelmezőség negatív volt (2011), a relatív szórás közel háromszor akkora, amint a sertés szektor esetében, ami a „random walk” szerű mozgást feltételez, tehát véletlenszerűen alakulnak a profitráták.

6. ábra: A baromfi szektor évenkénti átlagos jövedelmezősége (ROA)

Forrás: saját szerkesztés az AKI adatbázisa alapján

Az abnormális ROA átlaga szinte pontosan megegyezik a sertés szektor abnormális jövedelmezőségével (0,098 vs. 0,096) viszont a két folyamat teljesen más. A baromfi szektor esetében a ROA és az aROA sokkal inkább együtt mozog ($\rho=0,66$), mint a sertés szektor esetén, ahol a korrelációt nem is érdemes kiszámolni, hiszen az aROA majdnem konstans. A ROA és aROA együttes mozgása a piaci versenyre utaló jel, a kettő nem független egymástól, a piaci folyamatok befolyásolják az üzemek jövedelmezőségét, emiatt sokkal nehezebb átlag feletti hozamot realizálni évről évre.

7. ábra: A baromfi szektor évenkénti átlagos abnormális jövedelmezősége (aROA)

Forrás: saját szerkesztés az AKI adatbázisa alapján

Az adatbázisban összesen 819 baromfi tartó üzem megfigyelése található, a trimmelésnek és a túl rövid megfigyelési időszaknak köszönhetően a dinamikus panel modell 180 üzemet vett figyelembe, átlagosan 4,55 évnyi megfigyeléssel. *Markov-lánc elemzés*

A 2. és 3. táblázat tartalmazza a sertés és baromfi szektorra becsült átmenet-valószínűségi mátrixokat.

2. táblázat: *Átmenet-valószínűségi mátrixok (sertés)*

ROA	(1)	(2)	(3)	Pi
(1)	0,627	0,255	0,118	0,333
(2)	0,250	0,526	0,224	0,333
(3)	0,136	0,231	0,633	0,333
Pj	0,335	0,333	0,331	1,000

aROA	(1)	(2)	(3)	Pi
(1)	0,611	0,235	0,154	0,333
(2)	0,241	0,532	0,228	0,333
(3)	0,146	0,253	0,601	0,333
Pj	0,327	0,342	0,331	1,000

Forrás: saját szerkesztés a STATA számításai alapján

Az 1. táblázat első felében a ROA mutató valószínűségei találhatóak, a második felében az abnormális ROA-ra vonatkozó eredmények. Mind a két mutató esetében 0,5 feletti értékek találhatóak az átlóban. A 0,5 feletti értékek erős profit perzisztenciára utalnak (Amidu és Harvey [2016]). A sertés szektor esetében valószínűsíthető, hogy van profit perzisztencia. Megfigyelhető, hogy a valószínűségek az (1)-es és (3)-as csoportnál a legmagasabbak, tehát a gyengén és jól teljesítő vállalatoknál magas a profit perzisztencia. Aki rosszul teljesít, az nehezen tud kitörni ebből az „állapotból”, aki jól teljesít az jó eséllyel a profitabilisebb csoportban marad. Az abnormális profitra (aROA) hasonlókat mondhatunk, akik a piaci átlagos szint alatt teljesítenek, azoknak nehéz dolguk van, hogy ezen változtassanak. A Markov-lánc elemzés alapján nem lehet egyértelműen „ítéletet” mondani a piac versenyjellegéről, azonban vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy a piac nem tökéletes.

3. táblázat: Átmenet-valószínűségi mátrixok (baromfi)

ROA	(1)	(2)	(3)	(4)
(1)	0,413	0,215	0,162	0,093
(2)	0,226	0,341	0,204	0,137
(3)	0,137	0,224	0,282	0,232
(4)	0,103	0,120	0,265	0,322
(5)	0,070	0,104	0,104	0,235
P_j	0,191	0,200	0,204	0,204
aROA	(1)	(2)	(3)	(4)
(1)	0,332	0,199	0,170	0,129
(2)	0,155	0,400	0,241	0,141
(3)	0,118	0,192	0,314	0,269

Forrás: saját szerkesztés a STATA számításai alapján

A 2. táblázatban a baromfi szektorra vonatkozó átmenet-valószínűségek találhatóak. Amíg a sertés szektor esetében a ROA és aROA mátrixok nagyon hasonlóak, addig a baromfi szektornál az aROA valószínűségek a legtöbb esetben alacsonyabbak. Tehát a magas ROA értékek nem jelentik automatikusan, hogy az abnormális profit is magas. Nagyobb valószínűséggel mozoghat együtt az iparági átlagos jövedelmezőség és az egyes üzemek jövedelmezősege. Az általában található értékek alacsonyabbak, mint a sertés szektor esetében, várhatóan a verseny közelebb áll a tökéletes versenyhez, mint a sertés szektorban.

3. Összefoglalás

A Markov-lánc és a leíró statisztikák alapján a baromfi szektort nagyobb verseny és alacsonyabb jövedelmezőség jellemzi, mint a sertés szektort. Ennek egyik oka lehet a piacszerkezet. A csökkenő tendenciák ellenére a baromfitartóknál relatíve magasabb a kisméretű üzemek aránya. A Markov-lánc elemzések nem alkalmasak arra, hogy egyértelműen meghatározzuk egy piac versenyjelleget. A profit perzisztencia meghatározásához a legmegbízhatóbb becslést a dinamikus panel becslések adják, ezek a becslések pontosabb képet adnak, mert 1) a modell feltételei kevésbé szigorúak (idő invariancia), mint a Markov-lánc esetében és 2) lehetőség van kontrollálni különböző hatásokra, hogy a profit

perzisztencia együtthatónak minél pontosabb értéket kapjunk. Kiindulási alapnak a Markov-lánc megfelelő elemzési eszköz.

Absztrakt

A magyar sertés- és baromfiágazat jelentős szerkezeti átalakuláson esett át az elmúlt két évtizedben. A sertésszektor esetében a tendencia egyértelmű, csökken az állományi létszám és ez a csökkenés szinte teljes egészében a kisméretű üzemeknél jelentkezik. A baromfiszektor állományi létszáma stagnál, azonban a kisüzemek a sertésszektornál lassabban, de folyamatosan szorulnak ki. Egy ilyen átalakulásban lévő piacokon a jövedelmezőség és piaci verseny jellege kritikus. A kis szereplők kiszorulásával, a piac tisztul, egyre több piaci anomália jelenhet meg, ami torzítja a versenyt. Tanulmányomban ennek a két szektornak a jövedelmezőségét és versenyjellegét vizsgáltam a leíró statisztikák és Markov-láncok segítségével. Az adatokból az következik, hogy a baromfi szektort alacsonyabb jövedelmezőség és magasabb fokú verseny jellemzi, mint a sertés szektort.

Kulcsszavak:

jövedelmezőség, mezőgazdaság, piaci verseny, Markov lánc, profit perzisztencia

JEL: G30, D41, Q12, Q13

Felhasznált irodalom

1. Ábel, I., & Hegedűsné Baranyai, N. (2015). Sertéstartó gazdaságok eszköz-ellátottságának vizsgálata, különös tekintettel a beruházásokra. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 59(80-2016-1014), 582-592. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.253857>
2. AKI (2020): Tesztüzemi Információs Rendszer – online lekérdező rendszer. https://www.aki.gov.hu/alkalmazasok/fadn_lekerdezo/kiadvany.php
3. AKI (Agrárgazdasági Kutatóintézet) (2019a): Tesztüzemi Információs Rendszer éves adatainak online lekérdező felülete. https://www.aki.gov.hu/alkalmazasok/fadn_lekerdezo/kiadvany.php. Letöltés dátuma: 2019. 03.19.
4. AKI (Agrárgazdasági Kutatóintézet) (2019b): Piaci Árinformációs Rendszer online lekérdező felülete. https://pair.aki.gov.hu/web_public/general/home.do. Letöltés dátuma: 2019.03.19.
5. AKI (Agrárgazdasági Kutatóintézet) (2019c): A sertéshizlalás természetes mutatói a meghatározó ártermelő gazdaságokban. Sertésinformációs rendszer, termelésökonomiai információk. <https://sertesinfo.aki.gov.hu/publikaciok/publikacio/a:1016/A+sert%C3%A9shizlal%C3%A1s+natur%C3%A1lis+mutat%C3%B3i+a+meghat%C3%A1roz%C3%B3+termel%C5%91+gazdas%C3%A1gokban>. Letöltés dátuma: 2019.03.19.
6. Aliczki, K. (2012). A tojótyúkretrecek cseréjének várható hatása Magyarországon tojástermelésre= The expected impact of the upgrading of battery cages on egg production in Hungary. <http://repo.aki.gov.hu/id/eprint/300>
7. Amidu, M., & Harvey, S. K. (2016). The persistence of profits of banks in Africa. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 47(1), 83-108. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2457972>
8. Bakucs, Z., & Márkus, R. (2010). Supply response on the Hungarian pork meat sector. “Institutions in Transition – Challenges for New Modes of Governance” IAMO Forum. 16–18 June. Halle. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/52698/1/676451969.pdf>

9. Balogh, László, Anett Parádi-Dolgos, és József Varga. "A szabadpénz elmélete a jelenlegi hazai helyi pénzek működésében." *Regional and Business Studies* 6.1 (2014): 1-11. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2013/finanszirozás/balogh_paradi_varga.pdf (letöltés: 2020. 06. 30.)
10. Balogh, P., (2017): A sertéshús termelés globális és nemzetgazdasági jelentősége. *Agrártudományi Közlemények/Acta Agraria Debreceniensis* 71, pp.
11. Balogh, P., Ertsey, I., Fenyves, V., & Nagy, L. (2009). Analysis and optimization regarding the activity of a Hungarian Pig Sales and Purchase Cooperation. *Studies in Agricultural Economics*, 109(1316-2016-102712), 35-54. DOI: 10.22004/ag.econ.49192
12. Bartha, A. (2009): A hazai sertéságazat versenypiaci elemzése, különös tekintettel a termelés helyzetére. *Animal welfare, ethology and housing systems*. 5. évf. 4. sz. 488–493. old. <http://animalwelfare.szie.hu/sites/default/files/cikkek/200904/AWETH2009488493.pdf>
13. Cable, J. R., & Mueller, D. C. (2008). Testing for persistence of profits' differences across firms. *International Journal of the Economics of Business*, 15(2), 201-228. DOI: <https://doi.org/10.1080/13571510802134353>
14. Csekő, I. (2016). Rövid bevezetés az általános egyensúly elméletébe. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2668/1/BCE_MNB_Cseko-RovidBevezetes.pdf
15. Csonka, A., & Fertő, I. (2017). Válság-és agglomerációs hatások a magyarországi sertéstartásban. *Közgazdasági Szemle*, 64(2), 105-122. DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2017.2.105>
16. Duffy, M. (2009). Economies of size in production agriculture. *Journal of hunger & environmental nutrition*, 4(3-4), 375-392. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/19320240903321292>.
17. Fertő, I., & Csonka, A. (2016). A sertésállomány térbeli változása Magyarországon. *Statisztikai szemle*, 94(7), 757-772. DOI: 10.20311/stat2016.07.hu0757

18. Gschwandtner, A. (2012). Evolution of profit persistence in the USA: Evidence from three periods. *The Manchester School*, 80(2), 172-209. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.2011.02277.x>
19. Harangi-Rákos, M. (2013). Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 57(80-2016-923), 113-127. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.166559>
20. Harangi-Rákos, M., & Szabó, G. (2013). The economic and social role of private farms in Hungarian agriculture. *APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6(1033-2016-84166), 33-41. DOI: <https://doi.org/10.19041/apstract/2012/5/5>
21. Hsu, S. L. (2015). Scale Economies, Scale Externalities: Hog Farming and the Changing American Agricultural Industry. *Or. L. Rev.*, 94, 23. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2584224>.
22. Keszthelyi, Sz. (2017). A Tesztüzemi Információs Rendszer eredményei 2015= Results of the Farm Accountancy Data Network in 2015. DOI: <http://dx.doi.org/10.7896/ail702>
23. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2019a): Állatállomány, december. STADAT tábla. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma003.html. letöltés dátuma: 2019. 03. 19.
24. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2019b): Sertésállomány nagysága nagyságkategóriák szerint, gazdálkodási formánként. Agrárcenzusok - Agrárium 2016 gazdaságszerkezeti összeírás – Táblázatok. http://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2016_tablak. Letöltés dátuma: 2019.03.19.
25. Maruyama, N., & Odagiri, H. (2002). Does the 'persistence of profits' persist?: a study of company profits in Japan, 1964–97. *International journal of industrial organization*, 20(10), 1513-1533. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0167-7187\(01\)00093-5](https://doi.org/10.1016/S0167-7187(01)00093-5)
26. Nábrádi, A., & Szöllősi, L. (2008). A baromfi ágazat versenyképességének helyreállítása. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural*

- Economics, 52(80-2016-629), 418-431. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.58605>
27. Nagyné Pércsi, K. (2004): Structural changes of the Hungarian meat processing industry influencing the quality strategy of the pig sector. *Journal of Central European Agriculture*. Vol. 5. No. 3. pp. 161–168. <https://hrcak.srce.hr/file/25893>
28. Nyárs, L. (2008): Az Európai Unió húsiparának versenyhelyzete. *Élelmészeti Ipar*, 2008/10 pp. 298-301.
29. Nyárs, L. (2009). A sertéságazat versenyképessége Magyarországon. *Animal welfare, ethology and housing systems*, 5, 547-557. http://epa.oszk.hu/02000/02067/00016/pdf/EPA02067_AWETH2009547557.pdf
30. Pocsai, K. (2014): A mangalicaágazat termékláncának gazdasági elemzése. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/182292/Pocsai_Krisztina_ertekezes-t.pdf?sequence=8&isAllowed=y
31. Popp, J. (2014). Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban–Gondolatok Mészáros Sándor–Szabó Gábor vitairásához. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 58(80-2016-1059), 173-184. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.201403>
32. Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development* Harvard University Press. Cambridge, MA.
33. Schumpeter, J. (1950), *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper and Row
34. Schwalbach, J., Graßhoff, U., & Mahmood, T. (1989). The dynamics of corporate profits. *European Economic Review*, 33(8), 1625-1639. DOI: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(89\)90082-2](https://doi.org/10.1016/0014-2921(89)90082-2)
35. Sexton, R. J. (2012). Market power, misconceptions, and modern agricultural markets. *American Journal of Agricultural Economics*, 95(2), 209-219. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajae/aas102>

36. Sipiczki, Z., & Rajczi, A. (2018). Magyarország mezőgazdaságának jövedelmezősége az agrártámogatások tükrében 2006 és 2015 közötti időszakban= The profitability of hungarian agriculture in the light of subsidies in period 2006–2015. *Közép-Európai Közlemények*, 11(3), 84-92. <http://www.analecta.hu/index.php/vikekkek/article/view/31707>
37. Sipiczki, Z., Bareith, T., & Varga, J. (2019). A magyarországi agrárszektor egyéni gazdasági jövedelmezőségének alakulása 2013 és 2015 között. *STATISZTIKAI SZEMLE*, 97(1), 72-89. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2019.1.hu0072>
38. Stephan, A., & Tsapin, A. (2008). Persistence and Determinants of Firm Profit in Emerging Markets. *Applied Economics Quarterly (formerly: Konjunkturpolitik)*, 54(4), 231-254. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1429282>
39. Udovecz, G., & Nyárs, L. (2009): A sertéságazat versenyesélyei Magyarországon. *Állattenyésztés és Takarmányozás*. 58. évf. 5. sz. 451–466. old. http://www.atk.hu/upload/foly%C3%B3irat/archiv/2009/5_Udovecz.pdf
40. Udovecz, G., Popp, J., & Potori, N. (2009). A magyar agrárgazdaság versenyesélyei és stratégiai dilemmái. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 53(80-2016-721), 2-15. <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.92413>
41. Varga, E., Aliczki, K., Garay, R., Mándi-Nagy, D., Nagy, L., & Vőneki, É. (2013). A Magyar mezőgazdaság főbb ágazatainak helyzete, piaci kilátásai rövid és középtávon. *Agrárgazdasági Tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató Intézet*, Budapest, 172. http://repo.aki.gov.hu/53/1/A_magyar_mezogazdasag_fobb_agazatai_web.pdf
42. Varga, J., & Sipiczki, Z. (2017a). A hazai mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodása, a belső felhalmozás, a hitelezés és a támogatási csatorna tükrében 2005 és 2014 között= The management of Hungarian agricultural enterprises in the light of the internal capital formation and the lending and state aid channels between 2005 and 2014. *Közép-európai közlemények*, 10(3), 138-151. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/51081/>

43. Varga, J., & Sipiczki, Z. (2017b). A magyarországi agrárvállalkozások likviditási és jövedelmezőségi helyzetének elemzése a 2005–2014 közti időszakban. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 61(80-2017-2076), 14-26. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.263903>
44. Zoltán, P. (2011): Baromfiipar helyzete. *Baromfi Hírmondó* 2011/1. negyedév pp. 4-7.

A helyi önkormányzatok által kezdeményezett és működtetett helyi pénzrendszerek a 21. századi Magyarországon

Cseh Balázs²⁹ – Palkó Sándor László³⁰ – Kovács Tamás³¹

In memoriam Ladislau Balogh

Bevezetés

A 21. században a magyar gazdaság is kihívások elé néz. A gazdasági környezet változása, a globalizáció és a 2008-as pénzügyi válság, vagy akár a COVID19 új koronavírus okozta járványveszélyhelyzet együtt olyan helyzetet teremtettek, amelyre a gazdasági élet szereplőinek megoldásokat kell keresni. A gazdaság jelentősen átalakult, felgyorsult, egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy a jelenleg forgalomban lévő pénz mennyiségének kisebb része is elegendő lenne a gazdaság számára.

A globalizáció, a termelés folyamatos növekedése és koncentrációja, az automatizálás, az alapanyagok gyors és hatékony szállításán alapuló közgazdasági értelemben bémunkaként elvégzett termeltetés az utóbbi évtizedekben nem kedvezett a regionális gazdasági környezetben működő vállalatoknak, további probléma az árukilométerek megnövekedése, a logisztika, szállítmányozás fejlődése és a multinacionális kereskedelmi láncok elterjedése a helyi kereskedelmet háttérbe szorítva. Viszont újból kezdi felismerni a magyar társadalom a „helyi” fontosságát, a közösségek jelentőségét, illetve a közületek szerepét. Így az önkormányzatok szerepe is felértékelődik, mind társadalmi támaszként, mind gazdasági iránymutatóként egyaránt. (Varga, 2018)

Azonban az állami szerepvállalás gazdaságban betöltött szerepének növekedése, a fiskális és monetáris politika jelenlegi sikere és a stabilitás is arra ösztönöz bennünket, hogy megállapíthassuk azt, hogy a kibocsátott és forgásban lévő helyi pénzek gazdasági szerepe igen csekély. Az alacsony kamatlábkörnyezet és a gazdasági stabilitás kettőse a helyi pénzek számára jelenleg nem eredményez kedvező gazdasági klímát, mivel azok olyankor kerülnek előtérbe, amikor mélyebb gazdasági válság következik be. Azonban a jelenlegi (önkormányzatok által kezdeményezett) kibocsátott helyi pénzek legnagyobb érdeme, hogy olyan gazdasági és jogszabálykörnyezetet eredményeztek, mely során a forgatható utalványok jövőbeni működtetése szabályozottabbá, ezáltal a résztvevő partnerek részére kisebb kockázatúvá vált.

²⁹ Dr. Cseh Balázs, PhD-hallgató, óraadó oktató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem/Soproni Egyetem, cseh.balazs1990@gmail.com

³⁰ Palkó Sándor László, pénzügyi közgazdász, tanár, palkosandorlaszlo@gmail.com

³¹ Dr. Kovács Tamás, egyetemi docens, intézetigazgató, Soproni Egyetem, kovacs.tamas@uni-sopron.hu

1. Elméleti áttekintés

A helyi pénzek rendszerének alapja a Gesell-féle elmélet, amely a helyi pénzek közgazdasági háttérét biztosítja. Gesell az 1890-es argentin pénzügyi válságból kiindulva alkotta meg elméletét, ami az 1929-1933. évi gazdasági világválság után elindította a helyi pénzek iránti érdeklődést. Jól tükrözi ezt az érdeklődést Irving Fisher munkássága, aki nagy odaadással támogatta a kamatmentes pénzzel folytatott kísérleteket az USA-ban (Fisher 1933). A helyi pénzek jelenlegi elterjedését jelentősen felerősítette a 2008. évi, az egész világgazdaságot megrengető subprime válság. A nagymértékű pénzügyi válságok mindig felfokozták a helyi pénzek iránti érdeklődést és egymás után bocsátották ki azokat a világ legkülönbözőbb helyein. Ez alól Magyarország sem kivétel. Gesell munkásságának értékelésekor először Keynes-t érdemes idézni: *„Azt hiszem, a jövő többet fog tanulni Gesell, mint Marx szellemétől.”* (Keynes 1965, 380. o.) Kennedy (2003) írásában a pénzrendszer működésének első alaptévedéseként jellemzi a kamatos kamat exponenciális működési mechanizmusát. Ennek kapcsán a szerző találóan fogalmaz: *„Nagyjából 1890 óta létezik a Silvio Gesell által megfogalmazott pénzrendszer és "természetes gazdasági rend", amely a kapitalizmushoz és a kommunizmushoz körülbelül úgy viszonyul, mint a ptolemaioszi világmép (amely szerint a Nap kering a Föld körül) a kopernikuszi világméphez (amely ennek pontosan az ellenkezőjét állítja). Gesell azt javasolja, hogy kamatszedés helyett a pénzt vonják állami hatáskörbe, s a pénzforgás biztosítása érdekében szedjenek érte pénzhasználati, illetve pénzvisszatartási illetéket. Ez az illeték nem azoknak kedvezne, akiknek a szükségesnél több pénzük van, hanem az államnak, a régióknak vagy a közösségnek, amely kibocsátja és végül is használja. A pénz szerepét ezzel csereeszköz funkciójára korlátoznák.”* (Kennedy 2003, 27-32.)

A helyi pénz használatának alapvető előnyét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy *„A gesell-i gondolatmenet alapján a pénzgazdálkodáson alapuló gazdaságban általános jellemvonás, hogy nincs elegendő csereképes pénz a piacon. Ennek főbb oka lehet (például a pénz tartalékolása óvatossági és spekulációs célból). Ennek következtében a pénz forgalma akadályokba ütközik, a javak forgalma lelassul.”* (Balogh et al. 2012) Azonban a helyi pénzrendszerekhez viszonyulás során a szakirodalomban három attitűd is megfigyelhető. A közgazdászársadalom egy része elméleti okokból utasítja el a helyi pénzrendszerek bevezetésének lehetőségét. Szerintük a pénzrendszer hatékonyan működik, a helyi pénz csak „homokszem a rendszerben”, amely a rendszer hatékonyságát mérsékli. A közgazdászok második csoportja alapvetően osztja a fenti érvelést, véleményük szerint azonban a válság periódusaiban helye van a lokális kiegészítő pénzrendszer működésének. Ezek fő célja a válság mélységének, intenzitásának csökkentése. Amint a gazdaság visszatér a „normális” kerékvágásába, a helyi pénzrendszerek működtetése fölöslegessé vagy enyhébb változtatásban hatékonytalanná válik. Továbbá előtérbe helyezik a központi, állami pénz-

ügyi stabilitás megteremtését és álláspontuk szerint a pénzügyi stabilitás prioritást élvez a duális pénzrendszerekkel szemben., amelyeknek veszélyei is lehetnek. (Lentner 2018). A társadalom és a közgazdász-tábor harmadik csoportja szerint a jelenleg működő pénzrendszer hosszú távon fenntarthatatlan. A pénzrendszer válsága nemcsak kísérőjelensége a rendszeresen visszatérő válságoknak, hanem alapvetően azok okozója. A kamatos kamat rendszere az általa kikényszerített növekedési kényszerrel ökológiai és társadalmi katasztrófát idéz elő. Ezért e tábor szerint szükség van a jelenlegi rendszertől alapvető működési mechanizmusaiban eltérő rendszerek kidolgozására. Ennek egyik lehetséges esete a helyi pénzrendszerek működtetése (lásd pl. Légler et al. 2011, Szóka 2013). Álláspontunk szerint az ökológiai és a közgazdasági érvrendszerek közötti súlyozásban rejlik a megoldás, ennek során érdemes figyelniük Margrit Kennedy véleményére. Szerinte ugyanis lehetséges és szükséges egy új gazdasági világrendet építeni. Ezt a kényszert alapvetően nem a pénzügyi, még csak nem is a gazdasági, hanem a természeti folyamatok fogják először kikényszeríteni. Ennek kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy „*Az ökológiai egyensúly – és alighanem a világgazdasági rendszer egyensúlya is – bármikor felbomolhat, s ezt mindenki, gazdagok és szupergazdagok, a rendszer eddigi haszonélvezői is meg fogják szenvedni. A küszöbönálló katasztrófa jó alkalom lenne arra, hogy teljesen más alapokra építkezzünk egy ökológikus pénz- és gazdasági rendszer jegyében.*” (Kennedy 2003, 27-32.) Talán a jelenlegi világválság is megerősíti a véleményt.

2. Önkormányzati kezdeményezésben kibocsátott helyi pénzek

A helyi pénzek bevezetésének társadalmi elfogadottsága nagymértékben meghatározza a helyi pénzrendszer bevezetését és folyamatos működtetését. (Szóka, 2015) A kikényszerítő gazdasági-társadalmi helyzet nem elegendő a sikeres bevezetésre, mert a leendő használók – főleg a fogyasztók – emocionális oldalról is el kell fogadják, meg kell szeressék a fizetési eszközt. Fontos azt is kiemelni, hogy a helyi pénzrendszer működtetése nem a törvényes fizetőeszköz működésének megszüntetését jelenti, hanem egy duális pénzrendszer létrejöttéhez vezethet, amely a törvényes fizetőeszköz és a helyi pénzek együttes működésén alapszik. (Balogh et al., 2012) Ennek kapcsán a helyhatóságok célja a mikro környezetünkben a globalizáció terjedésének lassítása, a kibocsátó köztulajdonú társaság, az önkormányzat által preferált szereplők segítése e pénzügyi eszközön keresztül. A multinacionális gazdasági szervezetek kihagyására lehetőség van, ugyanis a kibocsátó eldöntheti, hogy az utalvány elfogadására milyen gazdálkodó szervezetekkel köt szerződést. Így egy meghatározott körben használatos pénzhelyettesítővel elérhető a helyi vásárlóerő – a megtermelt jövedelem – nagyobb arányú régió belül tartása. A helyi pénz megfelelő eszköz lehet helyi gazdaságnövekedési és közösségi célok megvalósítására, amelyben azonban korlátok is felléphetnek, mint a kibocsátó önkormányzat konfliktushelyzete a

központi kormányzattal. (Kerekes et al., 2016) Az ilyen helyzetekben nem tartjuk célszerűnek a duális pénzrendszer kialakulását, mivel az nem tudja elérni a legfőbb céljaként is megjelölt helyi (vagy régiós) gazdaságélénkítést, gazdaságfejlesztést.

A balatoni korona esetében az alapító önkormányzatok elkötelezettségüket fejezték ki aziránt, hogy az önkormányzati díjakhoz társuló díjazásokat, jutalmakat utalványban fogják kifizetni, amelyhez a szükséges rendeletmódosítások is megtörténtek, illetve felmerült a gondolata, hogy komoly nagyságrendet jelentene, ha az önkormányzati segélyek egy részét is utalványban lehetne kifizetni. A balatoni korona a második Magyarországon bevezetésre kerülő helyi utalványrendszer, de az első önkormányzati többségi tulajdonban lévő gazdálkodó szervezet által kiadott. Az önkormányzati jelenlét a mai magyar gazdaság és társadalom felépítésében meghatározó szereppel bír és ezért fontos, hogy nem mellé, hanem az élére áll több önkormányzat a gazdaságélénkítés ezen pénzügyi eszközének megvalósításában és használatában. A nevezett helyi pénzt Veszprém megye kelet-balatoni régiójában hét önkormányzat kezdeményezésére térségi összefogás hívta életre. A kezdeményezésben két fő motívum kapcsolódik össze: a helyben keletkező gazdasági erő megtartása és az egyedi szellemi-kulturális örökség ápolása. A kibocsátás köztulajdonú gazdasági társaság, a Veszprém-Balaton 2023 Zrt. (korábbi neve: Balatoni Korona Zrt.) által történik. A Zrt. jelenlegi többségben lévő tulajdonosai Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata, Balatonfüred Város Önkormányzata és Balatonalmádi Város Önkormányzata, amely ezáltal köztulajdonúnak minősül. A kibocsátó köztulajdonú társaság lényeges üzletpolitikai eleme, hogy a csatlakozás minden Veszprém megyei egyéni és társas vállalkozás számára ingyenes, feltétel ugyanakkor, hogy csatlakozási kérelmét a Zrt. döntéshozói jóváhagyják. Az elfogadóhellyé válás kiváltságot jelent. A csatlakozó elfogadóhelyek részéről egyetlen elvárás, hogy a balatoni koronával fizető ügyfelek részére valamilyen fajta számszerűsíthető kedvezményt, többlettértéket biztosítsanak a kereskedelmi tranzakciók során, ösztönözve ezzel a vásárlókat, hogy a balatoni koronát a lehető legtöbb alkalommal használják, továbbá elkötelezettek kell lenniük a helyi közösség fejlesztése, a lokális gazdaság élénkítése iránt. Fontos jellegzetesség ennél a helyi pénznél, hogy a visszaváltásra csak a szerződött partnerek jogosultak, vagyis a fogyasztók azt forintra nem válthatják vissza, ezért egyetlen lehetőségük az utalvány folyamatok forgásában tartása, ugyanakkor a partnerek számára kockázatmentesen használható, hiszen visszaváltását mindenkor garantálja a kibocsátó. Jelenleg 186 partnercége, elfogadóhelye van a rendszernek. A balatoni korona az utalvány birtokosának nem biztosítja a pénz egy fontos jellemzőjét, a felhalmozási (lehetőleg a reálérték megőrzése melletti) funkcióját. A koronára ugyanis nem fizet senki kamatot. Emiatt tulajdonosának nem érdemes felhalmoznia, hanem mielőbb célszerű elköltenie, ami – Gresham első törvénye szerint is – a korona forgatásának biztosítását eredményezi. Ez gyorsítja és olcsóbbá teszi az áruk és szolgáltatások cseréjét, valamint helyben tartja a vásárlóerőt. Nem mellékes körülmény az sem, hogy ebben az esetben a korábbi elfogadóból

felhasználó lesz, és ő is jogosult a felhasználókat megillető kedvezmény igénybe vételére. A visszaváltáskor történő jutalék levonás helyett így árkedvezményt realizálhat. A sikeresség fontos eleme a felhasználói szintek kibővítése, a fogyasztói és kiskereskedelmi szolgáltatói szint után a nagykereskedelmi, majd a termelői szint bevonásával a gazdasági körforgás zárása. Az átütő, fennmaradó siker azonban elmaradt. A Balatoni Korona Zrt. közgyűlése az évtized közepén a társaság alaptőkéjét veszteségrendezés okán leszállította. A cég tevékenysége 2018-ban kiegészült az Európa Kulturális Fővárosa (EKF 2023) projekttel kapcsolatos feladatokkal. A hangsúly erre helyeződött át. A helyi pénz honlapján a helyi pénzzel kapcsolatos utolsó hír is (a kézirat lezárásakor) 2016. novemberi keltezésű. Azt is meg kell jegyezni, hogy a Balatoni Korona utalványok forgalmi ideje meghatározott, ami azt jelenti, hogy 2020. december 31-ig használhatóak fel korlátlanul vásárlásra. Egyelőre nincs hír a folytatásról. Ha nem történik döntés és intézkedés a határidő meghosszabbítására, akkor a 2012-ben kibocsátott balatoni korona rövid élettörténete is véget fog érni (és nem lesz hosszabb életű, mint a civil kezdeményezésre létrejött, de kifulladás soproni kézfrank).

Az önkormányzati kezdeményezésre létrejött és köztulajdonú gazdasági társaság által kibocsátott, működtetett helyi pénz a bocskai korona és a tokaji dukát is. A Hajdúnánási Holding Zrt. mindkét utalvány kibocsátója. Hajdúnánás Városi Önkormányzat Képviselő-testülete a 233/2011. (VI. 24.) számú képviselő-testületi határozatával létrehozta a Hajdúnánási Holding zártkörűen működő részvénytársaságot (továbbiakban - Holding). A Holding működtetésével a tulajdonos célja, hogy a városi feladatok ellátása ellenőrzött, átlátható, hatékony és eredményes módon valósuljon meg, illetve hogy a város- és gazdaságfejlesztési célkitűzések megvalósításával járuljon hozzá Hajdúnánás Város stratégiájának megvalósításához. A tulajdonosi célkitűzésekkel összhangban a Holding, mint a tagvállalatok tulajdonosa az egyes tagvállalatok és ezzel együtt a teljes cégcsoport összehangolt stratégiájának a létrehozását, a nyereséges gazdálkodást, a vagyontöbblet biztosítását, az egységes és átlátható működést, a szinergiákban rejlő lehetőségek kiaknázását, a fejlesztési források alapjainak megteremtését biztosítja. A Bocskai Korona forgatható utalvány kibocsátása 2012-ben valósult meg. A Holding ezen és később a másik helyi pénzre tekintettel is tevékenységét a jogszabályi előírásokkal összhangban bejelentette a Magyar Nemzeti Banknak, ami a Zrt.-t nyilvántartásba vette, mint utalványkibocsátót. A Holding továbbá alapítója a Helyi pénzek szövetségének is. A kibocsátó tevékenységét 2012 óta a jogszabályi előírásoknak megfelelően képes ellátni, rendelkezik a tevékenységhez szükséges gyakorlati, szakmai és tárgyi feltételekkel. A Zrt. 2014. évben forgalmazott közel 70 millió bocskai koronát. A forgalmazzal párhuzamosan marketing kommunikációs és közösségi rendezvényeket támogató tevékenység történt, amely elősegítette a használat ösztönzést. 2014-ben 16 kitelepülés és mintegy 20 média megjelenése volt. 2013 év elején 30 elfogadóhely közel 50 üzletével indult a bocskai korona, amely 2014 végére 67 partner, közel 100 üzletére emelkedett a hálózat. A szerződött és a szerződés nélkül is elfogadó helyekkel közel 200 helyen lehet bocskai koronával fizetni,

amelyből 116 elfogadóhely szerződött partner. A forgalomban lévő helyi pénz fedezetét 100%-ban forintban biztosítja a Polgári Banknál vezetett elkülönített bankszámlán. A forgalomban lévő utalványok értéke egyébként az elmúlt években folyamatosan csökkent, a legutolsó közzététel szerint 2019. december 31-én 37 551 500 bocskai korona volt forgalomban Hajdúnánáson és a csatlakozott településeken. A bemutatottakkal összhangban a Hajdúnánási Holding Zrt. a fenntartási időszakban folyamatosan képes biztosítani a kibocsátáshoz és kezeléshez szükséges működési feltételeket. Mindez párhuzamba állítható a tokaji dukáttal és utal annak jövőbeli sorsára.

A tokaji dukát helyi pénz bevezetése több szálon is kötődik a már említett hajdúnánási bocskai korona működtetéséhez. Magának a saját helyi pénz bevezetésének gondolata már a 2013-as BOR-VIDÉK Tokaj Hegyalja Nemzeti Programban is szerepelt, azonban végül az ÉMOP-2.1.1-F14-es Kiemelt Turisztikai attrakciók és szolgáltatások fejlesztése című projekt üzleti marketing részébe integrálva valósították meg a helyi pénz bevezetését. Tokaj-Hegyalja helyi pénzének neve a közösségi döntés alapján lett a tokaji dukát. Az elnevezésnek történelmi háttere is van: a Rákóczi-szabadságharc idején Hegyalján vezettek már be saját pénzt. Ezek közül legértékesebb a dukát volt. (<http://www.tokajidukat.hu>) II. Rákóczi Ferenc fejedelem veretett aranyforintokat, azaz dukátokat. Egy dukát 3,5-3,55 gramm súlyú arany volt. A dukát név a latin ducatus szóból ered, ami Velence 1284-től vert aranyforintjának köriratában a hercegség szó volt. Tokaj környékén - legutóbb Bodrogolasziban - kerültek elő értékes dukátok. Így nem véletlen, hogy a helyi pénz ezt a nevet kapta. A tokaji dukát ötlete a hajdúnánási bocskai korona tapasztalataira épült. Mád polgármestere, Tatárka József és néhány vállalkozó találta ki a kezdeményezést. A forgatható utalvány kibocsátója a Hajdúnánási Holding Zrt. A dukát névértéke – a hazai jogi szabályozásnak megfelelően - a magyar forinthez kötött, egy tokaji dukát egy forintot ér. A helyi pénz a magyar forint bankjegy címleteiben kerül kibocsátásra, tehát 500, 1000, 2000, 5000, 10000 és 20000-es címletekben jelenik meg. „A fő motívumok: Comenius, Balassi Bálint, Kazinczy Ferenc, Szepsy Laczkó Máté, Lorántffy Zsuzsa, I Orbán pápa, Tokaji Zsinagóga, Sátoraljaújhelyi Városháza, Sárospataki Vár, Andrássy-Kastély, Első Tokaj-Hegyaljai Takarékszövetkezet, Hercegkúti Pincesor. Továbbá a teljes címletjegyzéken fellelhető a szőlő motívum, mely Tokaj vonzáskörzetében meghatározó jelentőséggel bír. Egy kiemelt, zárt rendszerű, biztonsági technológiával rendelkező, értékpapírok, utalványok gyártására specializálódott nyomda állítja elő, így a címletek magas színvonalú biztonsági elemekkel rendelkeznek. UV védelemmel, több karakteres sorszámossal, magasnyomással, dombornyomással ellátott biztonsági arany fóliát tartalmaznak, vegyi védelemmel ellátott, vízjeles biztonsági - papírra, melyet értékpapírok előállítására használnak, szigorúan ellenőrzött keretek között. (<http://www.tokajidukat.hu>) A tokaji dukát forgalomba juttatása – a kezdeti, egyszeri forgalomba helyezést követően – folyamatosan a forgalmazóknál és az átváltási helyeken történik. A tokaji dukát forgása az elfogadóhelyek termékek és szolgáltatások értékesítése során megy végbe, amikor

a forint helyett fogadhatják el magánszemélytől vagy másik vállalkozástól. Lehetséges a magánszemélyek közötti forgalom lebonyolítása is dukátban. A helyi pénz működtetői bíznak abban, hogy a jövőben egyes munkáltatók által biztosított bizonyos juttatások is dukátban kerülnek kifizetésre, melynek során a vásárlóerő a térségben marad. A dukát 2015-ös kibocsátásakor 5 évben határozták meg az utalvány lejártát, amelynek aktualitása, hogy az akkor kibocsátott első dukátok 2020. szeptember 3. napjával járnak le, de az utalvány kibocsátó visszaváltási kötelezettsége a forgatható utalvány lejártát követő tizenkettedik hónapi végéig még fennál, tehát a törvényben meghatározott visszaváltási kötelezettségnek eleget téve a tokaji dukát címleteket 2021. szeptember 3.-ig lehet visszaváltani a Hajdúnánási Holding Zrt.-nél. A lejáratú idő illetően meghatározásával a dukát párhuzamban áll a német chiemgauerrel. (Varga, 2017)

Az utolsó témánk tárgyához szorosan kapcsolódó helyi pénz pedig az alsómocsoládi rigac, amely földrajzi közelségével is leginkább kötődik Balogh László kaposvári működésének területéhez. Alsómocsolád esetében a kiindulási pont a község „A Magunk Kenyerén Gazdaságfejlesztési Programja” volt, amely a település mikro gazdaságának újraélesztését helyi szolgáltatások bevezetését és fejlesztését tűzte ki célul. Az alsómocsoládi helyi kezdeményezés ezzel a szándékkal kezdte meg – az 56/2013.(III. 20.) számú határozatával - a programot. A megvalósító szervezetek a Falugazda Szociális Szövetkezet és Alsómocsolád Község Önkormányzata. A megvalósítás során az önkormányzat és az egyesület kifejezett szándéka volt, hogy ne elsősorban szociális, hanem gazdasági és ennek részeként pénzügyi programként kezelje a közösség. A szövetkezet céljaként jelentkezett a község szociálisan hátrányos helyzetben lévő embereknek munkalehetőség biztosítása, mivel a korábbi helyi kezdeményezések a támogatás nyújtása után abbamaradtak, viszont ezek tapasztalata megmaradt és erre lehetett építeni a helyi fizetőeszköz bevezetését. A helyi gazdaság fejlesztés elérése érdekében, pénzügyi területen is szükségesnek vélték a megvalósítók valamilyen megoldás keresését, hogy a faluban megtermelhető hozzá adott érték helyben tartása érdekében. Az önkormányzat 10.000.000 Ft forrást biztosított a program beindítására, valamint ennek keretében előlegek biztosított az egyes programelemek megvalósításához 300.000 Ft-ig (Rigacig).

A programelemek forrásai az alábbiak szerint tevődtek össze:

- A mezőgazdasági termelést és állattartást élénkítő program:
4.000 E Ft
- A helyi szolgáltatások beindulását serkentő program:
1.000 E Ft
- Lehetőség az önkormányzat szolgáltatásainak helyi fizetőeszközzel igénybevétele:
bevételek jelent
- Lakás felújítási és korszerűsítési program:
5.000 E Ft
- Jövedelem kiegészítő tevékenység biztosítása:
szükség szerint

Sajátossága az alsómocsoládi rigacnak, hogy tipikusan a helyi gazdaság élénkítésére, munkahely teremtésére, megtartására hozták létre, amely a legszorosabb kapcsolatot mutatja wörgl-i heller helyi pénzzel, mivel Wörgl városa a Gesell-i modell alapján bocsátotta ki 1919-ben helyi pénzét, és kezdte meg a sürgősségi pénz kiadását. Az önkormányzat akkor lett a helyi Raiffeisen-fiókba egy biztosítékként szolgáló összeget schillingben, és ugyanilyen értékben kuponokat bocsátott ki, amelyekkel a közmunkáért fizetett. (Varga, 2016) A szelvényekkel helyi boltokban lehetett vásárolni. Visszatérve a magyarországi alsómocsoládi rigacra két programelemnél fedezhető fel leginkább hasonlóság. Egyrészt a helyi szolgáltatások beindulását serkentő program, amelynek lényegében egy olyan igényt próbál meg kielégíteni, amelyről a helyiek a pénzhánya – forint – miatt mondanak le. A közösség tagjai egymás számára nyújtanak különböző szolgáltatásokat – karbantartás, háztartási munkák, kertművelés, bevásárlás -, a hitelkeret itt is maximum 300.000 Ft-nak megfelelő helyi pénzhelyettesítő. Ez a program azonnal szembesült azzal a problémával, ami egy ilyen kis közösségben törvényszerűen kellett következzen. A szolgáltatás nyújtás elterjedését két ok is akadályozza. Az egyik, hogy egymás számára az elvégzett szolgáltatásért nem számolnak fel elszámolandó kifizetési kötelezettséget illetve a közvetlen lakó- és intimszférájukba nem szívesen engednek be közeli lakótársakat. Másrészt pedig a jövedelem kiegészítő tevékenység biztosítása, amely során az önkormányzat alkalmi munka biztosításával lehetőséget ad jövedelem kiegészítésre, elsősorban közterületen és a közös gondozásban lévő önkormányzati tulajdon ápolása, használata ellenértékeként alsómocsoládi rigacban. Ennek során meghatározták a munkavégzésért járó óradíjakat. Két kategóriát állítottak fel: a segéd- és betanított munkás óradíját 600 rigacban állapították meg, a szakmunkások óradíját 1000 rigac/óra értékben jegyezték fel. Viszont ebben az esetben részleges sikeresség mondható el, mivel a feladatok ellátását egy idő után – pl.: saját porta előtti fűnyírás, ároktisztítás – a lakosság egy része természetes és ingyenes önkormányzati feladat ellátásnak tekintette, tekinti, ahogyan az tapasztalható az ország más részein is. Ennél a helyi kezdeményezésnél az előállítás költségeit a megvalósítók finanszírozták – nagyságrendileg 500 E Ft értékben – a többi kibocsátáshoz kapcsolódó munkát, társadalmi munkában végezték az önkormányzat munkatársai. Elszámoló központot az önkormányzat működteti, melynek célja az őrzés, a forgalomba hozatal, a hitelek nyilvántartása és a törlesztések, visszafizetések kezelése illetve az átváltások lebonyolítása. A váltóhely kialakítását is tervezik az elszámoló központon kívül ez még nem valósult meg. A forint és a rigac átváltási arány, mint a többi helyi pénz esetében is az 1:1 arányában kerül elszámolásra. Az átváltási jutalék nagyságából – 20% - egyértelműen kiderül az erős szabályozási rendszer, amit az önkormányzat felügyelni és kontrollálni akar. A kereskedelmi elfogadóhelyekkel a megvalósítók szerződtek és a visszaváltást is ezen szerződések keretében szabályozzák. (Varga, Palkó 2014)

A fentebb említésre került példák arra engednek következtetni, hogy bár Magyarország a 2013. évi CCXXXV. törvény szintű szabályozás elfogadja a helyi pénzt mint lehetőséget. A helyi pénzek működési feltételei között szerepel a kibocsátás legitimitása, illetve a működés jogi keretek közötti tartása, ellenőrzése, felügyelete, de a helyi pénzek sikerességének kritériumaként szereplő bizalmat nem eredményezi. A helyi pénzek társadalmi-gazdasági megalapozottsága a modern pénzrendszerek létrejöttével szükségszerűen felerősödött, mivel a belső érték nélküli pénzrendszerek is hasonló bizalomra épülnek, a mögöttük felhalmozott áruk és szolgáltatások értékfedezete határozza meg vásárlóértéküket. Ugyanakkor fontos rámutatni arra, hogy ezen pénzhelyettesítők szerepe a mai gazdasági és pénzügyi környezetben csupán egy lehetőség és hibás működésük a pénzügyi rendszerekkel szembeni bizalom csökkenésével jár.

A makrokörnyezetben lezajló folyamatos és gyors változások, az alacsony jegybanki alapkamat és az elmúlt időszak saját alternatív párhuzamos állami "pénzrendszerei" (gondolunk itt pl. az Erzsébet utalványra vagy a SZÉP-kártyarendszerekre), az állam szerepét egyre erősítették. A piaci pozíció- és tőkefölénnyel rendelkező nagyobb szereplők eszközei (pl. pontgyűjtő kártyák) rendkívüli hatással vannak a vásárlói döntésre. Kérdés az, megértünk-e a helyi pénzek fogadására, meglátjuk-e az előre tervezésben ezeket a lehetőségeket vagy maradunk a „multi akciók” világában. Széchenyi István eszméit és küldetés tudatát sikerül-e a pénzügyi tudatosságunkban elültetni és vásárlási szokásainkat megemelni?

A nemzetközi példákat nézve a helyi pénz működésének előnyei kimutathatóak, amik a helyi vállalkozások mellett az önkormányzatokra gyakorolt hatásaiban is jelentősek. Az önkormányzatok és a helyi pénzrendszerek kapcsolatának minősége meghatározza a pénzügyi lehetőségeket. Az önkormányzatok bekapcsolódása a helyi pénzek működési rendszerébe a közhatalom gyakorlásában és hozzáállásában nyilvánul meg, amelynek mikéntjére hoztuk a már működő helyi pénzeket, illetve akár az indulásra váróknál is felhasználhatóak ezek a tapasztalatok. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy alapvetően a helyi pénzek valós gazdasági eredményessége vagy hatékonysága válsághelyzetben mutatható ki. Az önkormányzati köztulajdonú gazdasági társaságok által kibocsátott helyi pénzek tartósságának, sikerének a biztosítéka, hogy a közérdek szem előtt tartásával a folyamatos működést, működtetést tartják fenn, amely egy jövőbeli válsághelyzet negatív hatásait tompíthatja.

3. Összefoglalás

A helyi önkormányzatok a helyi pénz funkciójaként jelentkező lokális vagy regionális gazdaságélénkítést az önkormányzati (köz)tulajdonú gazdasági társaság alapításával, azok által látják el. Ezzel kapcsolatban kiemeljük, hogy az ilyen

gazdasági társaságok más tekintetben is hozzájárulnak a közfeladatok ellátásához és közérdekű menedzsmentszemléletükkel az értékközpontú gazdálkodás megteremtéséhez.

MA nagyon közeli jövőben eldől, hogy az önkormányzati kezdeményezéssel létrejövő, köztulajdonú gazdaságok által működtetett – továbbra is önkormányzati támogatást élvező – helyi pénzek a civil kezdeményezésű, tulajdonú helyi pénzekkel összehasonlítva tartósabbnak bizonyulnak-e. Továbbá annak is jelentőséget tulajdonítunk. Azt gondoljuk, hogy az önkormányzat egy ilyen kezdeményezés mögött bizalmat jelent és hogy elég nagy szereplő ahhoz, hogy a piacot megteremtse, segítse.

Az elmúlt 10 év papíralapú gyakorlata alapján érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy lehet-e sikerebb egy helyi pénz Magyarországon úgy, ha elektronikus formában (is) kerül kibocsátásra. (Gál és Gáspárné 2013-as cikke is ezt a témát boncolgatja, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a jelenlegi törvényi szabályozás³² papíralapú fizetési eszközként engedi a forgatható utalványokat.)

Végezetül álláspontunk szerint további helyi pénzek, forgatható utalványok kibocsátása, forgalmazása és működése egy lehetséges gazdaságfejlesztő és élénkítő hatást gyakorolhat, mivel égető szükség kínálkozik alternatív helyi megoldások keresésére és találására a gazdaságilag leszakadó hátrányos helyzetű térségekben. A helyi pénzrendszer meglátásunk szerint főleg pont annak köszönheti sikerességét és gazdaságot élénkítő hatását, hogy a helyi viszonyokhoz igazodóan alulról szervezeten jön létre és működik, ezért a helyi szervezeti egységeknek (főleg a helyi önkormányzat) és a magasabb szintű központi jellegű, támogató funkciót betöltő intézményeknek, szervezeteknek (kormányzat, központi bank, Állami Számvevőszék) együttműködése szükséges annak érdekében, hogy a háttérben mind a diszpozitivitás, mind a diszkrécionalitás érvényesülhessen. A kooperáció ideális esetben és a jövőre mutatóan a helyi pénz működésének elengedhetetlen eleme. Mindehhez társul Silvio Gesell gondolatainak, a helyi pénzek teoretikus karaktereinek gyakorlati átültetése és a Magyarországon 2010 óta működő helyi pénzek „jó gyakorlatának” felhasználása a jövő fenntartható fejlődésének, a helyi értékteremtésnek és a közérdek előmozdításának célja.

Absztrakt

Hazánkban először 2010-ben bocsátottak ki helyi pénzt, a soproni Kékfrankot, bár az a civil kezdeményezés napjainkra kifulladt. Azonban hazánkban négy helyi pénzrendszer is működik, amelyek önkormányzati kezdeményezéssel, a helyi önkormányzatok támogatásával fungál. Publikációnk ezekkel a helyi pénzekkel foglalkozik és röviden be kívánja mutatni azok gazdasági eredményeit, elméleti, jogi hátterét. A cikk először a helyi pénz kibocsátásának és működte-

³² 2013. évi CCXXXVII. törvény és 2013. évi CCXXXV. törvény.

tésének általános elveit tekinti át, majd a rendelkezésre álló adatok felhasználásával ezen utalványok elterjedtségére, eredményességére, ezáltal gazdasági szerepére kíván reflektálni.

Kulcsszavak:

helyi pénz, önkormányzati gazdaságélénkítés, köztulajdonú gazdasági társaságok, Alsómocsoládi Rigac, Balatoni Korona, Tokaji Dukát, Bocskai Korona
JEL: H7, E00, P43

Felhasznált irodalom

1. BALOGH, László; PALKÓ, Sándor László; VARGA, József (2012): *A helyi pénz mennyiségének becslése pénzügyi szempontból a kaposvári helyi pénz esetében*. In: Fejér-Király, Gergely; Lázár, Ede (szerk.) *Vállalkozói és gazdasági trendek a Kárpát-medencében Csíkszereda, Románia* : Státus Kiadó, (2012) pp. 41-54.
2. FISHER, Irving (1933): *Stamp Scrip*. Adelphi Company, New York
3. GÁL, Veronika – GÁSPÁRNÉ VÉR Katalin (2013): E-pénz, helyi pénz. In: *Acta Scientiarum Socialium*, No 38, Kaposvár: Kaposvári Egyetem, 101-109. o.
4. GESELL, Silvio (2004): *A természetes gazdasági rend*. Kétezeregy kiadó, Budapest
5. KENNEDY, Margrit: *Gazdasági növekedés és kamatrendszer - Négy alapvető tévedés*. Fordította: Andrásfalvy András. Kovász VII. évfolyam, 1-2. szám. 2003. Tavasz - Nyár 27-32. oldal
6. KEYNES, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. 23. fejezet KJK, Budapest
7. LÉGLER, NIKOLETTA - KOVÁCS, TAMÁS – VÁGYI, FERENC RÓBERT (2011): *A helyi pénz és az önkormányzat kapcsolata*. In: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar. Adóz(z)unk a jövőnek? – Modern pénzügyek Uniós kihívások. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2011.10.06-2011.10.07. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2011. pp.
8. LENTNER, Csaba (2018): *A pénzügyi stabilitás követelményének egyes szabályozási és felügyeleti vetületei a magyar kereskedelmi bankszektorra*. Controller Info 2018 : Jubileumi különszám pp. 22-25.
9. SZÓKA, Károly (2013): *A helyi pénz és társadalmi vonatkozásai*. *Acta Scientiarum Socialium*. 38. 5–6. 59–66.
10. SZÓKA, Károly (2015): *The Features of Local Currencies and their Social Benefits*. *Regional and Business Studies 7* : 1 pp. 19-24.
11. VARGA, József ; PALKÓ, Sándor László (2014): *Az Alsómocsoládi Rigac bevezetésének kereskedelmi és pénzügyi háttere – A Magunk Kenyerén*. In: Csata, Andrea; Fejér-Király, Gergely; György, Ottilia;

Kassay, János; Nagy, Benedek; Tánczos, Levente-József (szerk.) 11th Annual International Conference on Economics and Business : Challenges in the Carpathian Basin : Global Challenges, Local Answers Csíkszereda, Románia : Sapientia Hungarian University of Transylvania, (2014) pp. 338-349.

12. VARGA, József (2016a): *A helyi pénz megjelenése és szerepe a gazdaságban*. In: Kerekes, Sándor (szerk.) *Pénzügyekről másképpen : Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek* Budapest, Magyarország : CompLex Wolters Kluwer, pp. 161-209.
13. VARGA, József (2016b): *Helyi pénzek működésének nemzetközi tapasztalatai*. In: Kerekes, Sándor (szerk.) *Pénzügyekről másképpen : Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek* Budapest, Magyarország : CompLex Wolters Kluwer, pp. 209-234.
14. VARGA, József (2017): *A Chiemgauer, mint sikeres helyi pénz működése* [The operation of a successful local currency, the Chiemgauer] *Közép-Európai Közlemények* 10 : 2 / No. 37 pp. 91-100.
15. VARGA, József (2018): *A helyi pénzrendszerek közgazdasági és társadalmi elfogadottsága*. *Közép-Európai Közlemények* 11 : 2 / No. 41 pp. 133-141.

Felhasznált elektronikus felületek:

1. <http://www.balatonikorona.hu/>
2. <http://www.tokajidukat.hu>
3. <http://www.bocskaiikorona.hu>

Egyes fizikai modellek alkalmazhatóságának kérdései a pénzügyekben

Kenyeres Sándor³³

Bevezetés

A közgazdaságtanban időről időre felvetődik, hogy bizonyos törvényszerűségeket a már ismert fizikai modellek eredményei alapján közelítsék meg. A megfelelő törvényszerűségek közti analógia alkalmazásához meg kell feleltetni a közgazdasági mennyiségeket a fizikai mennyiségeknek. A fizikában mennyiségnek nevezik egy jelenség vagy folyamat minőségileg megkülönböztethető, és mennyiségileg meghatározható tulajdonságát. A minőségi tulajdonságot a mértékegységgel, a mennyiségi tulajdonságot a mérőszámmal fejezik ki.

Mindkét szaktudomány modelleket alkot. A modelleken belül a mennyiségek közti összefüggéseket, és a modell és a környezetének a kölcsönhatását is vizsgálják. A közgazdaságtanban a modelleken belül definiált mennyiségeket tényezőknak is nevezik.

Ron Aharoni írta könyvében (Aharoni, 2016: 138), hogy „a matematika az emberi gondolkodás legjobban szervezett formája”. Nem véletlen, hogy az absztrakt matematika kialakulása során számos fizikai és közgazdasági modell leírásához szükséges módszert dolgoztak ki. Például a differenciál – és integrálszámítást, a játékelméletet. A matematikai módszerek a szaktudományokban azért népszerűek, mert azok bizonyításra alkalmasságát a matematikusok a szaktudományi paradigmáktól függetlenül igazolták és így azokat nem kell szaktudományonként megismételni. Az alkalmazott módszerek logikai konzisztenciáit a matematikusok igazolták általánosan. A szaktudomány művelőinek a felelőssége az adott modell érvényességi körének meghatározására és a matematikai eredmény szakmai értelmezésére terjed ki.

1. A fizikáról

A fizikában a modell elnevezésére néha az elmélet vagy a paradigma kifejezéseket is használják. A klasszikus fizika felépítése során kialakult az erőtan, a mozgások leírása és a gravitáció elmélete. A XIX. század végére és XX. század elejére tehető annak felismerése, hogy a klasszikus fizikai fogalmak érvényességi köre korlátozott.

³³ Címzetes egyetemi docens, Soproni Egyetem, e-mail: sandor@kenyeres.hu

A fizika fejlődése hozta magával az elektromos és mágneses jelenségek leírását és értelmezését a speciális és az általános relativitáselméletet és a kvantumelméletet. A fizikai folyamat irányultságának és lefutásának egzakt leírására kialakult a modern termodinamika.

A közgazdaságtanban több fizikai analógia alkalmazására tettek kísérletet. Átütő az egész közgazdasági paradigmarendszert alapjaiban érintő modellt még nem sikerült alkotni, mint ahogy a fizikában sincs. A továbbiakban bemutatok néhány fizikai modellt, amelyeket megkíséreltek alkalmazni a pénzügyi tudományokban.

1.1 Fizikai mennyiségek, mértékek

A fizikai törvényszerűségek leírására használt fizika mennyiségek két részből állnak. Az egyik a mérőszám, a mennyiség számértéke. A másik a mennyiség mértékegysége. A mértékegységek visszavezethetők néhány alpmértékegységből alkotott mértékrendszer elemeire. A különböző mértékrendszerek közti átváltás körültekintést igénylő tevékenység. A köznapi életben megszokott mértékegységek megváltoztatása jelentős zavart okozna a lakosság körében.

A fizikai mennyiségek mértékrendszerét az úgynevezett fizikai állandókra vezetik vissza. Ezek a vákuum adatai (fénysebesség a vákuumban, illetve a vákuum elektromos és mágneses jellemzői) vagy jól reprodukálható atomfizikai folyamatok adatai (ilyen az idő mértékegységének meghatározása).

A fizikai mennyiségek közül csak az azonos mértékegységben kifejezett értékek adhatók össze. Szorzásuk elvégezhető, a létrejött mértékegység a szorzandó mértékegységek formális szorzata lesz.

A fizikai állandókra visszavezetett mértékrendszer használata lehetővé teszi, hogy a folyamatokat időben összehasonlítható módon leírják és számszerűen jellemezzék.

A fizikai mennyiségeket többféle szempont szerint lehet osztályozni. Extenzív mennyiségek az anyagi rendszerek kiterjedtségével vannak kapcsolatban. Fontos tulajdonságuk, hogy az anyagi részek egyesítésével értékük összeadódik. Intenzív mennyiségek azok, amelyek a tér egy adott pontjára jellemző tulajdonságot írnak le. Az anyagi rendszereket térbeli és időbeli változások alapján vizsgálják.

A fizikai mennyiségeket osztályozhatják az irányítottság szempontjából és. Az irányítatlan mennyiségeket skaláris változóknak nevezik, míg az irányított mennyiségeket, amelyek a nagyságukon kívül a térbeli irányultságukat is kifejezik vektoriális mennyiségeknek nevezik.

Folyamatnak nevezik az időben lezajló eseményeket. Azokat a mennyiségeket, amelyek értéke a folyamat során sosem változik megmaradó mennyiségeknek nevezik. Sztatikának nevezik a folyamat egyensúlyi állapotának a feltételeit

tanulmányozó ágazatot. Dinamikának nevezik a folyamatok kiváltó okait és lefolyását tanulmányozó ágazatot. A folyamatok leírására a mennyiségek a kontinuitási egyenletei szolgálnak.

1.2 Gravitáció

A klasszikus fizika eredményeit Budó Ágoston egyetemi tankönyve alapján ismertetem (Budó, 1962). Newton által megalkotott gravitációs modell szerint két pontszerű tömeg között ható vonzóerő nagysága:

$$F = G \times \frac{m_1 \times m_2}{r^2}$$

Hasonló formalizmussal írható le két elektromos töltés közti kapcsolat is a Coulomb törvény szerint:

$$F = k \times \frac{Q_1 \times Q_2}{r^2}$$

Az elektromos töltések közt vonzás és taszítás egyaránt felléphet a töltések polaritásától függően. A mágneses jelenségek körében is kimutatható hasonló összefüggés, amelyet nem részletezek.

A képletekben F az erő nagysága m_1 illetve m_2 a tömeg r a két pont közti távolság. Q_1 illetve Q_2 az elektromos töltés. G illetve k anyagi állandók, amelyek értékei függenek a többi mennyiség mértékegységeitől, és a fizikai világ jellemzőitől. Gravitáció esetén az erő az egyik vizsgált pontból a másikba irányul. Elektronikus töltések között, ha vonzás van közöttük, azaz eltérő a polaritásuk, akkor az irányultság a gravitációhoz hasonló. Ha egyező polaritásuk akkor, az irányultság a gravitációval ellentétes, azaz taszítják egymást.

1.3 Termodinamika

A termodinamikának nevezett fizikai tudományág a hőjelenségek vizsgálatából nőtt ki. Mára általánosabbá vált. A leírást Fényes Imre (Fényes, 1968) könyve alapján adom közre. A termodinamika paradigmája szerint a vizsgált anyagi rendszerek között a körülményektől függően többféle kölcsönhatás lehetséges. Egyes kölcsönhatásokat a körülmények kizárják, például szigetelő falakkal, másokat lehetővé tesznek. Az anyagi rendszer energiáját a kölcsönhatásokban résztvevő, azokra jellemző extenzív és intenzív változó párok szorzata adja. Az energiát E -vel jelölik, míg a X_i -vel az extenzív, illetve Y_i -vel az intenzív mennyiségeket. Formálisan:

$$E = \sum_{i=1}^n X_i \times Y_i$$

Az extenzív és intenzív párok megfelelő választásával sok fizikai jelenség leírható. A termodinamika modellje szerint a spontán (külső kényszermentes) folyamatok az intenzív mennyiségek kiegyenlítődésének irányában valósulnak meg. Ez egyezik a tapasztalattal, hiszen a magasabb hőmérsékletű helyről az energia az alacsonyabb hőmérsékletű helyre áramlik és nem fordítva.

A rendszerekben két lehetőség van. Az egyik az egyensúly, ami azt jelenti, hogy az intenzív mennyiségek a rendszeren belül azonos értékűek. A másik a folyamat, amely az intenzív mennyiségek kiegyenlítődését jelenti. A folyamat meghatározott irányultságú, ezt nevezik irreverzibilitásnak.

A termodinamikában bevezették az entrópia fogalmát, amely a fizika egyik legvitatottabb és leginkább félreértelmezett fogalma. Másként értelmezi a klasszikus termodinamika, és másként a statisztikus fizika. Többen próbálták, különösen a környezet-gazdaságtanban figyelembe venni a tulajdonságait. A pénzügyek világában ennek különösebb jelentősége nincs, ezért a továbbiakban az entrópia vizsgálatával nem foglalkozom.

1.3 Áramlások

Az extenzív mennyiségek áramlása térben és időben zajló folyamat. Az anyagi rendszerben azokat a helyeket, ahol az extenzív mennyiség a rendszerben megjelenik forrásnak nevezik. Nyelőnek nevezik azokat a helyeket, ahol az extenzív mennyiség eltűnik. Áramlásnak nevezik az extenzív mennyiségnek az anyagi rendszer határán áthaladását. Az extenzív mennyiségek forrása és nyelője az anyagi rendszeren belüli keletkezés és megsemmisülés helye, nincs köze semmilyen áramláshoz.

Az áramlásokat is több típusra osztják. Konvektív (szállítási) áramlás során az extenzív mennyiség anyagi részekkel együtt halad. Konduktív (vezetési) áramlás során, az extenzív mennyiség önmagában áramlik.

Szokás szerint X_i -vel jelöljük az extenzív mennyiséget Q_i -vel jelöljük az extenzív mennyiség időegység alatti forrását a mely a forrás és a nyelő különbözete. I_i -vel jelöljük az anyagi rendszer határán időegység alatt konduktív módon kiáramlott extenzív mennyiséget. \bar{I}_i -vel jelöljük az anyagi rendszer határán időegység alatt konvektív módon kiáramlott extenzív mennyiséget.

$$\frac{dX_i}{dt} - \bar{I}_i - I_i = Q_i$$

Ezt az egyenletet szokták mérlegegyenletnek is nevezni. Amennyiben a Q_i forrás minden esetben nulla, az X_i mennyiséget megmaradó mennyiségnek nevezik. Nem keletkezik és nem semmisül meg a rendszeren belül. Az áramlási folyamatok belső összefüggéseit más szaktudományok is előszeretettel próbálják hasznosítani.

1.4. Kvantumfizika

A klasszikus fizika, a termodinamika és az itt nem részletezett relativitáselmélet szemléletmódjától lényegében különböző tárgyalási mód a XX. század elején kialakult kvantumfizika. A klasszikus szemlélet alapján a fizikai mennyiségek tetszőlegesen oszthatók, azaz nincs legkisebb érték. Az atomfizikai kísérletek tapasztalatai alapján létezik legkisebb energia adag, legkisebb elektromos töltés. Bár ezek az elemi egységek kicsiny mértékűek a gyakorlat számára a mennyiségek korlátlanul oszthatónak látszanak, de a valójában nem azok.

A kísérleti fizikai eredmények alapján egy részecske (például elektron) egyszerre mutat anyagi részecskére és hullámjelenségre jellemző tulajdonságokat. A klasszikus fizikában alkalmazott logika alapján ez a két jelenség kölcsönösen kizárja egymást. A klasszikus logikában egy állítás vagy igaz vagy hamis, ezért nem lehet kétértékűnek. A kvantumfizikában a kísérleti tapasztalatok alapján ez a logikai megközelítés nem alkalmazható. Fáy Gyula és Törös Róbert könyvükben (Fáy, Törös, 1978) bebizonyították, hogy a kvantumlogika végtelen értékű logika kell legyen, azaz a klasszikus logika esemény leírási rendszere nem alkalmazható a kvantumfizika eseményeinek leírására.

A kvantumfizikai másik fontos összefüggése a Heisenberg-féle határozatlansági reláció. A termodinamikában használt változópárokhoz hasonlóan a kvantummechanikában is léteznek változópárok például a hely (jele: x) és a lendület (jele: p , korábbi nevén impulzus) amelyekre a reláció vonatkozik. Ezeket a változópárokat kanonikusan konjugált változópároknak nevezik. A kvantumfizikai mennyiségek statisztikai jellemzőkkel rendelkeznek, nincs klasszikus értelemben vett pontos értékük. A kvantummechanikai változók belső tulajdonsága a szórás, nem a mérésből adódik. A reláció:

$$\sigma_x \times \sigma_p \geq \frac{\hbar}{2} (> 0)$$

Ahol σ_x a hely szórása, σ_p a lendület szórása és \hbar a redukált Planck állandó, amely egy kicsiny, de pozitív szám. Ez azt jelenti, hogy a kvantumelmélet alapján a mennyiségek szórása mindig pozitív.

2. A pénzügytanról

A pénzügytan a pénzügyi rendszerek vizsgálatával foglalkozik. Feltárja a rendszerek belső összefüggéseit, a gazdaság más (al)rendszereivel kapcsolatos kölcsönhatásokat.

A közgazdaságtan is különböző modelleket alkot. A közgazdasági modell mennyiségei azok a tényezők, amelyekkel leírják vagy magyarázzák a modell működését és meghatározzák különböző állapotait. A gazdasági folyamatok általában térben és időben játszódhatnak le. A modell környezeti kapcsolatában el-

foglalt szerepe alapján osztályozhatjuk a változókat. Endogén (vagy output) változók azok, amelyeket a modell belső működése határoz meg. Exogén (vagy input) változók azok, amelyek a modell külső adottságai.

A közgazdasági folyamat leírására használt változókat időbeliségük alapján is csoportosíthatjuk. A stock változók (állományi változók) egy adott időpontra vonatkozó mennyiségek. Például a vagyon (Varga, 2013). A flow változók (folyamat változók) egy időszakra vonatkozó mennyiségek. Például a megtakarítás, a jövedelem (Varga, 2013a). Ezeket az általános közgazdaságtani fogalmakat használja a pénzügytan is.

A pénz fogalmát általában a pénz fejlődési folyamatának jelenleg használatos gyakorlatának megfelelően határozzák meg. Varga József meghatározását vettem alapul a leíráshoz (Varga, 2016). Eszerint a pénz a gazdasági szereplőknek a bankrendszerrel szembeni követelése, más néven bankpasszíva.

A pénz, mint eszköz funkcióit többféle módon szokták összefoglalni, de a szerzők javarésze egyetért az alábbiakban:

Értékmérő eszköz: a pénz a gazdaság számszerűsítésének eszköze, vagy más néven elszámolási eszköz. Egy állapot vagy folyamat egyik jellemző változójának a mennyiségét mutatja.

Forgalmi eszköz: a pénz és áru azonos idejű cseréjére alkalmas eszköz. A pénz valamely áruval együtt vesz részt a folyamatban.

Felhalmozási (tartálékolási) eszköz: a pénz alkalmas a nagyobb idejű érték közvetítésére. A pénz átmenetileg kikerül a folyamatból.

Fizetési eszköz: alkalmas időben eltolt cserék lebonyolítására, hitelek nyújtására és visszafizetésére. A pénz önmagában is részt vehet a folyamatban.

A pénzügytanban is alkalmazható a makrogazdasági, illetve a mikrogazdasági megközelítés. A makrogazdasági megközelítés a gazdálkodás egészére vonatkozó elméletek pénzügyi vetülete. A mikrogazdasági megközelítés az egyes gazdasági szereplők szemszögéből vizsgálja a pénzügyeket.

2.1 Változók, mértékek

A pénzügytanban felhasznált változók lehetnek stock vagy flow típusúak, illetve az alkalmazott modellektől függően endogén vagy exogén kategóriába tartozók. A stock és flow változók elhatárolása egyszerűnek látszik, de némely esetben összekeverik azokat.

Ábel István is leszögezi a könyvében (Ábel, 2019), hogy makrogazdasági jelenségek (és ezen belül a pénzügyi jelenségek) leírása során az állományokat (stock) és áramlásokat (flow) az eltérő gazdasági viselkedésű szektorok szerint megkülönböztetve, de az egymás közötti kapcsolatokat egységes rendszerben kell feltüntetni. A mikrogazdaságra csak a flow és stock változók elkülönítésére terjedhet ki ez az elv.

A pénz funkcióiból láthatjuk, hogy a pénz áramlása az áruval ellentétes irányú, akár egyidejűleg (forgalmi eszközként), akár attól időben elválasztva (fizetési eszközként) történik. A pénz fizetési eszköz funkciója lehetővé teszi, hogy a pénz áramlása árutól függetlenül, önmagában is létrejöhessen. (Például lehet hitelt nyújtani, adósságot megfizetni.)

A pénz értékmérő eszköz funkciója feltételezi, hogy valamilyen mértékrend szerint számszerűsített érték meghatározására legyen alkalmas. A meghatározott érték függ a mérés helyétől is időpontjától. Ez az érték meghatározás nem felel meg a fizikában elvárt mértékrendszer kritériumainak, hiszen a mértékrendszer (adott pénzegység) értéke időben és térben változó.

A tartalékolási eszköz funkciójának a lényege az lenne, hogy a pénz értéke hosszabb időtávon ne csökkenjen. Az időbeli értékállandóság reálisan nem, legfeljebb nominálisan valósulhat meg.

Ezek alapján látható, hogy a pénzben meghatározott mértékekre a fizikai analógiák csak bizonyos korlátok figyelembevételével vihetők át.

2.2 A pénz mennyiségi és minőségi hatásai

A pénz mennyiségi elméletére vonatkozó ismereteket Heller Farkas tankönyve alapján (Heller, 1988) írom le. Vizsgálták az egy adott időszak alatti árucseré lebonyolításához szükséges pénz mennyiségét. Miután a csere folyamatában ugyanaz a pénz többször is részt vehet, ezt is figyelembe vették. Bevezették az alábbi jelöléseket:

M: a forgalomban levő pénz mennyisége, pénzegységben (például forintban)

V: a pénz forgási sebessége, azaz a vizsgált időszak alatt a pénzt hányszor használják fel

P: az árszínvonal a pénzegység / árumennyiség mértékegységben

Q: a vizsgált időszak alatt forgalmazott áruk mennyisége

A mennyiségi egyenlet:

$$M \times V = P \times Q$$

Amennyiben a vizsgált időszak alatt V és Q értéke változatlan a pénzmennyiség egyenesen arányos az árszínvonallal.

A pénz mennyiségi elméletének fenti formuláját első közelítésben lehet alkalmazni. A megközelítés figyelmen kívül hagyja a tartalékolást, és azt, hogy a társadalmi igény az árueeloszlás szerkezetére egy időszak alatt is jelentősen változhat.

A pénzegység minőségére vonatkozóan annak van jelentősége, hogy milyen a csereértéke, azaz mennyi árura cserélhető be. Ez a reálérték. A reálérték meg-

határozását különböző áruösszességek (például fogyasztói kosár) vonatkozásában eltérő időpontokban vizsgálják. A reálérték csökkenését inflációnak, a növekedését deflációnak nevezik.

Amennyiben többféle pénz van forgalomban egy gazdasági rendszerben vizsgálható a különböző pénzek közti minőségi különbség. Jobb pénz a stabilabb fizetőeszköz, a könnyebben kezelhető, tartalékolható, röviden értékállóbb.

A több, egyidejűleg forgalomban lévő fizetőeszközre vonatkozóan már mintegy ötszáz éve Kopernikusz 1526-ban *Monetae cudendae ratio* című tanulmányában (Copernicus, 1526) írt. A megállapításait általában Gresham törvényként ismeri a világ. Eszerint a jobb pénzt a forgalomból kiszorítja a rosszabb pénz. Ez természetes, hiszen a meghatározás szerint a jobb pénz a tartalékolásra alkalmasabb pénz. Ez mutatja azt is, hogy a jobb és rosszabb pénz közti arány időben nem állandó.

3. A fizika és a pénzügyek

A fizikai elméletek modellek paradigmák gondolatmenete vagy formalizmusa esetleg terminológiája, amelyet felhasználnak a pénzügytanban

3.1. Változók, mértékek

A fizikai változók osztályozása (extenzív – intenzív, skaláris – vektoriális) és a közgazdasági változók osztályozása (stock – flow, endogén – exogén) között nehéz megfeleltetést találni. A fizikai és közgazdasági mennyiségek tulajdonságai határozzák meg, hogy a mennyiségeket reprezentáló változókra melyik osztályba sorolás melyik kategóriája az érvényes.

A vagyon, mint közgazdasági változó mértékét pénzben szeretném meghatározni. A vagyon stock típusú változó, és mint láttuk a pénz tényleges értéke is függ az időtől, azaz az is egy adott időpontra érvényes adat. A vagyon meghatározható pénzértékben. A vagyon a jogi meghatározása szerint valakinek a tulajdonában levő anyagi javak és a velük kapcsolatos jogok és kötelezettségek összessége.

Ez a meghatározás tartalmazza a még nem esedékes kötelezettségeket és követeléseket, amelyek pillanatnyi értéke határozatlan. A pénz jövőbeni értékére becslések, előjelzések lehetnek, de egzakt érték nem adható meg. A jogok értéke is nehezen valorizálható. A továbbiakban a kézzelfogható vagyonelemek összességét vizsgálom. Ezeket reáliáknak nevezem.

A reáliák egyesítésével létrejött reáliák értéke a egyesítendő tényező értékének összegével egyenlő. A reáliák, mint közgazdasági stock változók a fizikai analógiák szerint extenzív változónak megfelelő jelleget mutatnak.

A két jogi értelemben vett vagyon adott időpontú egyesítésével létrejövő vagyon értéke nem feltétlenül egyezik meg a vagyonok értékének összegével. Az

egymással szembeni jogok és kötelezettségek értékétől megtisztított vagyon lesz az egyesítés eredménye. Ezt a folyamatot konszolidálásnak (magyarul egybeszilárdításnak) nevezik. A konszolidációs különbözetet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem csak ez a probléma. A jogi értelemben vett vagyon tartalmazhat jogokat. Például a két egyesítendő vagyon tartalmazhatja ugyanannak a cégnek a 40%-os tulajdonjogát. A gyakorlat szerint a két 40%-os tulajdonjog értékének összege nem azonos egy 80%-os tulajdonjog értékével. Az üzletrészek nem feltétlenül felelnek meg a fizikai analógiák szerinti extenzív tulajdonságoknak. A fenti példák arra intenek, hogy a fizikai analógiák felhasználásához a változók megfeleltetését kellő körültekintéssel kell végrehajtani.

3.2 Gravitációs modell alkalmazása

A gravitációs modell a Newtoni klasszikus gravitációs képletben alapul. A modellt Virág-Neumann Ildikó konferencia előadása (Virág-Neumann, 2010) alapján ismertetem. A gravitációs modell a két pont (pontoszerűnek tekintett objektum) közt fellépő gazdasági hatások leírására szolgál. Felhasználták a népesség mozgás a tőkeáthelyezések (pénzügyi mozgások) és a külkereskedelem leírására.

A modellt a Newtoni képletből kiindulva a tömegnek és gravitációs erőhatásnak más jelentést tulajdonítva alkalmazták. A tőkevonzó és tőketaszító képességet a fizikai analógiák alapján vektoriális mennyiségként értelmezték egyes szerzők. Megjegyzem a Coulomb törvény erre alkalmasabb fizikai analógia lenne, mint a klasszikus gravitáció. A modell alapján számított értékek és valóság eltérhettek egymástól ezért „finomították” modellt. A területközi áramlásnak nevezték és az i -edik területről a j -edik területre folyó áramlást (jelle: N_{ij}) az alábbiak szerint határozták meg:

$$N_{ij} = g \times \frac{w_i \times P_i^\alpha \times w_j \times P_j^\beta}{D_{ij}^\gamma}$$

Ahol P_i és P_j a vizsgálandó áramlásra területileg jellemző mennyiség, w_i és w_j megfelelő pontra jellemző állandó, g az univerzális állandó, D_{ij} az i -edik és a j -edik terület földrajzi távolsága.

α, β, γ a modell szempontjából exogén változók, értéküket más modelltől kell meghatározni.

Ez a formula csak szerkezetében emlékeztet a gravitáció Newton képletére.

$\alpha = 1, \beta = 1, \gamma = 2$ és $w_i = w_j = 1$ esetén kapjuk a kiindulás képletét.

Az analógia meglehetősen erőltetett. A két terület távolsága a földrajzi távolság, amelyet a Föld felszínén mérnek. A fizika szerinti távolság a két pontot összekötő egyenes szakasz, amely a Föld belsejében halad. Ez utóbbi kisebb, mint a földrajzi távolság.

Egyszerűbb lett volna a gravitációt nem belekeverni a területközi hatások leírásába. A közgazdasági gravitációs modell a fizikai gravitációs modell árnyékában akarta a saját hitelességét emelni.

3.3 Termodinamika

A termodinamikai analógiát és közgazdasági alkalmazásukat általában a fizikusok kezdeményezték. A termodinamika általános fenomenologikus diszciplína. A gondolatmenetét sikerrel átvette több tudomány is. Feltehetőleg ezért próbálták többen a közgazdaságra alkalmazni.

A termodinamika egyik lehetséges gazdasági interpretációját, modell leírást Fényes Imre adta meg (Fényes, 1971 pp. 328-331) könyvében. A leírással a szerző nem a közgazdasági alkalmazást, hanem a termodinamikai paradigma univerzalizálását kívánta demonstrálni.

Legyenek az országok a termodinamikai testek. Az országoknak van területe és népessége. A népességet egyének alkotják. Az egyszerűség kedvéért az egyének vagyona alatt a pénzben meglévő vagyont értjük. További egyszerűsítő feltevés, hogy a világon egységes pénzrendszer van.

Egy ország előtt álló lehetőség:

- Más ország vagyonából átad, illetve átvesz.
- Más országtól területet vesz át, illetve más országnak területet ad át.
- Más országból egyéneket fogad be, vagy fordítva.

Az országok állapotát három extenzív mennyiség leírja: A vagyon összege (W), a területe (A) és a népessége (P). A termodinamikai megfelelők az energia (E), a térfogat (V) és részecske szám (N).

A lehetséges kölcsönhatások:

- Az egyének mozgása nélküli pénzáramlások (átutalás)
- Terület átadások következtében megvalósuló vagyonmozgások
- A népesség áramlás során megvalósuló vagyonmozgás (A vagyonnal együtt kivándorlás tartozik ide, nem az idegenforgalom)

A fenti modell leegyszerűsített formában jeleníti meg a pénz a lakosság és az országok területe közti kapcsolatot, nem jeleníti meg, hogy melyik extenzív mennyiséghez milyen intenzív mennyiség tartozik. A modell finomítására és a mérlegegyenletek alkalmazására több kísérlet is történt.

Makai Mihály termodinamikai alapon írta le cikkében (Makai, 1988) a gazdaságot, és a termodinamikai energiához hasonló mennyiséget gazdagságnak (G) nevezte. Extenzív változóknak tekintette a gazdagságot a környezetet (K), a terméket (T), a munkaerőt (M) és a fizikai értelemben vett energiát (E). Az intenzív mennyiségek a megfelelő extenzívek értékessége. Az értékességet önmagában nem határozzák meg, de különböző termékek esetén az aránya ismert. A gazdagság meghatározása:

$$G = y_T \times T + y_K \times K + y_M \times M + y_E \times E$$

ahol y_T, y_K, y_M, y_E a megfelelő értékességek. A modell kiterjeszhető több termék esetére is. Ez a leírást bonyolítja, de az alapelveken nem változtat.

Makai kimutatta, ha a pénz terméknek tekintjük, akkor a gazdasági modell „emlékezettel” rendelkezik, azon keresztül a korábbi infláció hatásai is rendszerbe kerülnek. Ez mutatja, hogy a pénz figyelembevételével a modell elveszti a linearitását. A nem lineáris vagy más néven a kaotikus rendszerekre vonatkozó matematikai modell bevezetése szükséges, amennyiben a pénzt, mint értékmérőt figyelembe vesszük.

A termodinamika további alkalmazását jobbra a környezetgazdasággal foglalkozó közgazdászok tárgyalták részletesebben. A pénzügytani vonatkozások csak többlépcsős áttétellel mutathatók ki ezekben a művekben.

3.4 Kvantumelmélet

A klasszikus fizika által használt mennyiségeket általában valós számokkal jellemzik. Ezek bármilyen értéket felvehetnek. Értéküket tetszőleges pontossággal meg lehet határozni. A kvantummechanikai modellek szerint a mennyiségek sajátossága a statisztikai jelleg. Minden változónak van pozitív szórása. A másik megközelítés szerint minden változó csak diszkrét értékeket vesz fel. Van legkisebb pozitív érték, és a változók lehetséges értéke annak egész számú többszöröse. Ezt nevezik kvantummechanika objektumai kettős természetének. Rézszecke és hullám természetnek. Az alkalmazott matematikának megfelelően mátrixmechanika (Werner Heisenberg) vagy hullámmechanika (Erwin Schrödinger) néven váltak ismertté. A két elméletet absztrakt matematikai keretbe Neumann János (John von Neumann) foglalta.

A pénzügyek kvantumfizikai szemléletű leírásához felhasználtam David Orrell munkáit (Orrell, 2018, 2020), Veselin Vukotić cikkét (Vukotić, 2011) és David Orrell-lel és Andrew Sheng-gel készült interjúkat.

A korábbiakban láttuk, hogy kvantumfizika nem a szokásos kétértékű arisztotelészi logikán alapul. A pénzügyi változók, különösen a pénzügyi eszközök árazásának jellemzői statisztikai jellegűek, és belső tulajdonságuk a pozitív szórás. A pénznek kettős természete van egyszerre fizikai tárgy (érme vagy bankjegy) és virtuális entitás is (bankszámla bejegyzés), amelyek hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek. A kriptopénz egy gyakorlati virtuális pénz, de egy létező fizikai eszközrendszer (hardver) szükséges a létezéséhez. A gazdaságban az áruk önmagukban elvileg léteznek, de csak tranzakció esetén kapnak konkrét értéket.

A pénzügyek logikája nem az Arisztotelészi logikán alapul. A döntéseket emberek hozzák, akik megfelelő pszichológiai tulajdonságokkal rendelkeznek. A felmérések alapján az emberek a veszteségeiket kétszeres súllyal veszik figyelembe, mint a nyereségeiket. A döntéseikben általában a kockázatot kerülnek.

Ezért nem a „racionális” valószínűségelmélet megfelelő logika alapján döntenek. A döntéseikre a fuzzy-logika a jellemző, nem a hagyományos kétértékű logika.

A gazdaság kvantumának az ötletet tekintik, amely a megvalósítás során lendületbe hozza az erőforrások megfelelő felhasználását. A pénz dualitását mutatja az is, hogy míg a pénzteremtés határkölsége nulla, értékmérőként használva konkrét értékkel bír.

4. Összegzés

A tanulmányban igyekeztem bemutatni, hogy a klasszikus és modern fizika eredményeit hogyan hasznosítják a pénzügytanban.

A modern fizika bonyolultabb matematikai struktúrákat használ, mint a valós számok algebraja és analízise. Ezt a szemléletet és nyelvezetet alkalmazva talán pontosabban leírását lehet adni a pénzügyi folyamatoknak. A pénz mennyiségi elméletéhez fizikai analógiát nem találtam. A fizika az anyag kimeríthetlenségéből indul ki, a mennyiségi korlátot nem ismeri. A fénysebesség anyagi tulajdonság, és nem az anyag mennyiségének mértéke.

A fizikai mérlegegyenletek és az áramlási folyamatok leírásához a külkereskedelem modellezése hasonló. Pusztán a formai analógia áll fenn az extenzív mennyiségek időbeli változásának a flow típusú közgazdasági változók feltehetőleg meg.

A gravitációs modell elszakadt az eredeti formulától, ebben az esetben analógiáról nincs szó. A gravitáció formulája ötletet adott más alkalmazáshoz.

A termodinamikai modellekből kiderül, hogy lehetséges a termodinamika univerzális nyelvezetével a gazdaságot leírni. Láttuk, hogy amennyiben ebbe a rendszerbe a pénz, mint változót figyelembe vesszük a leírás kaotikus viselkedést mutat. Az időbeli értékváltozás miatt az infláció hatásai kiszámíthatatlanná teszik a folyamatokat.

Megállapíthatjuk a pénz jelenléte a rendszerben maga után hozza a káosz elméleten alapuló tárgyalásmód szükségességét.

A kvantumfizikai megközelítés alkalmazhatóságát alátámasztja, hogy a pénzügyekben alkalmazható logika nem az arisztotelészi logika. A pénz duális természetére sok példát mutattam. A pénzügyi eszközök ára, mint változó, önmagában is statisztikai jellegű.

A kvantumfizikájából ihletet meríthetnek a pénzügyekkel foglalkozó elméleti szakemberek. Az egyszerű valós számértékkel jellemezhető változók helyett más matematikai struktúrát kell alkalmazniuk, és meg kell találni, hogy ezeknek a struktúráknak az elemeihez, hogyan rendeljenek egy számot.

5. Zárszó

A közgazdaságtan társadalomtudomány, a fizika természettudomány. A társadalomtudományokban nem lehet egy kísérletet ellenőrzötten megismételni. A mikrofizikában is nehéz egy kísérletet ellenőrzötten megismételni. Ugyanazokat a körülményeket kellene megteremteni.

A pénz társadalmi termék, éppen ezért természeti (ezen belül fizikai) törvények nem korlátozzák a rá vonatkozó törvényszerűségeket. A kialakult társadalmi szokások és társadalmi gyakorlat a jogi előírásoktól függetlenül érvényesülnek, erősebbek azoknál.

Mindkét tudomány kísérleteinek nehéz reprodukálhatósága teszi analógiára alkalmassá a kvantumfizikát és a pénzügytant. A pénz lényegében információ. Bizonyára a kiteljesedő információ fizikával is gyümölcsöző analógiák alakíthatók ki.

Absztrakt

A tanulmányomban bemutatom a közgazdaságtanban alkalmazott vagy alkalmazható fizika elméleteket. Vizsgálom a fizikai mennyiségek és a közgazdasági változók tulajdonságait és azok alkalmazhatóságát a pénzügytanban. Bemutatom a gravitációs, a termodinamikai és a kvantumfizikai eredmények alkalmazását a közgazdaságtani gondolkodásban. Összegezem a bemutatott gazdasági alkalmazási lehetőségek tanulságait.

Kulcsszavak: gravitációs modell, kvantumgazdaságtan
JEL: F17, F40

Felhasznált irodalom

Könyvek, cikkek

1. ÁBEL István, Dr. (2019): Pénz és Kamat, Budapesti Gazdasági Egyetem., Budapest DOI ISBN: 9786155607516
2. AHARONI, Ron, Dr. (2016): *Ördögi körök*, Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest
3. BUDÓ Ágoston, Dr. (1962): *Kísérleti fizika*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest
4. COPERNICUS, Nicolaus (1526) (lengyelül: KOPERNIK, Mikołaj): *Monetae cudendae ratio* <http://www.intratext.com/IXT/LAT0488/> letöltve: 2020.5.20
5. FÁY Gyula, Dr. - TÖRÖS Róbert, Dr. (1978): *Kvantumlogika*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
6. FÉNYES Imre, Dr. (1968): *Termodinamika és Termodinamika*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
7. FÉNYES Imre, Dr. et alia (1971): *Modern fizikai kisenciklopédia*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
8. HELLER Farkas, Dr. (1988): *Közgazdaságtan*, Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest 1945, Repint: Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
9. MAKAI Mihály, Dr. (1988): *Gazdaságfizika*, In: Szigma XX. kötet 4 szám pp. 239-253.
10. ORRELL, David (2018): *Quantum Economics: The New Science of Money*, Icon Books Ltd. London, 2018
11. ORRELL, David (2020): *Introduction to the mathematics of quantum economics*. <http://www.postpythagorean.com/quantumeconomicsmath.pdf> letöltve 2020.04.29
12. VARGA József (2013): *A vagyon bemutatása*. In: Parádi-Dolgos Anett, Polyák Imre, Varga József (szerk.) *A magyar számvitel rendszere*, 2013. 316 p. Sopron: Soproni Felsőoktatásért Alapítvány, 2013. pp. 84-161.(ISBN:978-963-89173-8-6)

13. VARGA József (2013a): *A jövedelmezőség bemutatása*. In: Parádi-Dolgos Anett, Polyák Imre, Varga József (szerk.): *A magyar számvitel rendszere*, 2013. 316 p. Sopron: Soproni Felsőoktatásért Alapítvány, 2013. pp. 162-180. (ISBN:978-963-89173-8-6)
14. VARGA József (2016): *A helyi pénzek megjelenése és szerepe a gazdaságban*, In: *Pénzügyekről másképpen szerkesztette Kerekes Sándor, Dr. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest*
15. VIRÁG-NEUMANN Ildikó (2010): *A gravitációs modell*, In: 8th Management, Enterprise and Benchmarking konferencia anyaga, pp. 241-251, Budapest
16. VUKOTIĆ, Veselin Dr. (2011): *Quantum economics*, Panoeconomicus, Vol 58(2) pp 267-276, 2011, DOI: 10.2298/PAN1102267V letöltve: 2020.04.29

Internetes források

1. https://makronom.mandiner.hu/cikk/20200220_david_orrell (2020) letöltve: 2020.03.31
2. <https://mnbtanszekblog.hu/2019/02/28/ne-gondold-hogy-a-valosag-torz-ha-nem-illik-ra-az-elmeleted-interju-andrew-shenggel/> (2019) letöltve: 2020.03.31

Az magyar agrárfinanszírozás lehetőségei az Európai Unió 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keretének fényében

Koponiczné Györke Diána³⁴ – Szabó Kinga³⁵

1. Az Európai Unió költségvetéseinek rendszere

Az Európai Unió költségvetéseinek rendszerét erősen meghatározza az integráció sajátos nemzetközi jogi helyzete. Az EU ugyan egy nemzetközi szervezet, de sok szempontból nemzetállamokhoz hasonló jogkörökkel és funkciókkal rendelkezik. Működésében keverednek a szupranacionális, azaz nemzetek feletti, illetve a kormányközi jegyek. Ezek a szupranacionális jogkörök és feladatok úgy jönnek létre, hogy a tagállamok önként lemondanak szuverenitásuk egy részéről és elfogadják azt, hogy helyettük és a nevükben az Európai Unió hoz döntéseket.

A szupranacionális és kormányközi jegyek keveredése jelentős befolyással van költségvetésének jellegére is. Egy „átlagos” nemzetközi szervezet esetében csupán az igazgatással és a saját adminisztrációval kell számolnia költségvetés kiadásai között, míg az EU költségvetésének fő célja az uniós szakpolitikák finanszírozása, saját adminisztrációja kiadásainak maximum 5-6%-át teszi ki.

Az uniós költségvetés összetétele az integráció évtizedei során sokan változott. A ma ismert struktúra az 1970-es, 1980-as és 1990-es évek vívmánya, perze azóta is sokat finomodott. 1977-ben a MacDougall-jelentés alakította ki a közös költségvetés alapelvei az alábbiak szerint:

- externalitás elve
- oszthatatlanság elve
- kohézió elve
- szubszidiaritás elve (Horváth, 2011)

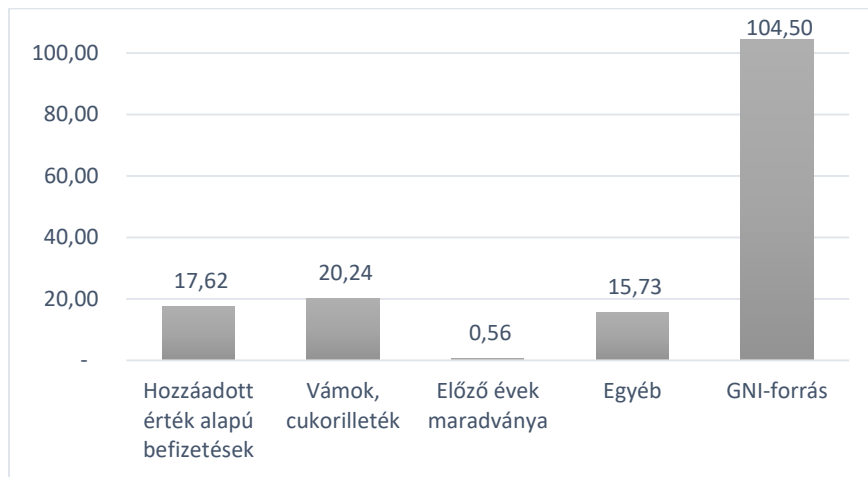
Az uniós költségvetések szerkezetén mély nyomokat hagyott Jacques Delors munkássága, aki 1988-as, úgynevezett Delors–I. költségvetési csomagjával teljessé tette a saját források, azaz az uniós költségvetések bevételi oldalának ma ismert rendszerét a GNI forrás bevezetésével. Ugyan ebben a csomagban döntöttek a strukturális alapok összehangoltabb kezeléséről és a kohéziós támogatások jövőbeni célrendszeréről. A legnagyobb horderejű vívmány kétségkívül a többéves pénzügyi keretek bevezetése volt. A költségvetések reformját az 1992-es Delors–II. csomag tette teljessé.

Az Európai Unió éves költségvetésének bevételei a hagyományos saját forrásokból, azaz vámokból, mezőgazdasági vámokból és a cukorilletékből, a GNI-

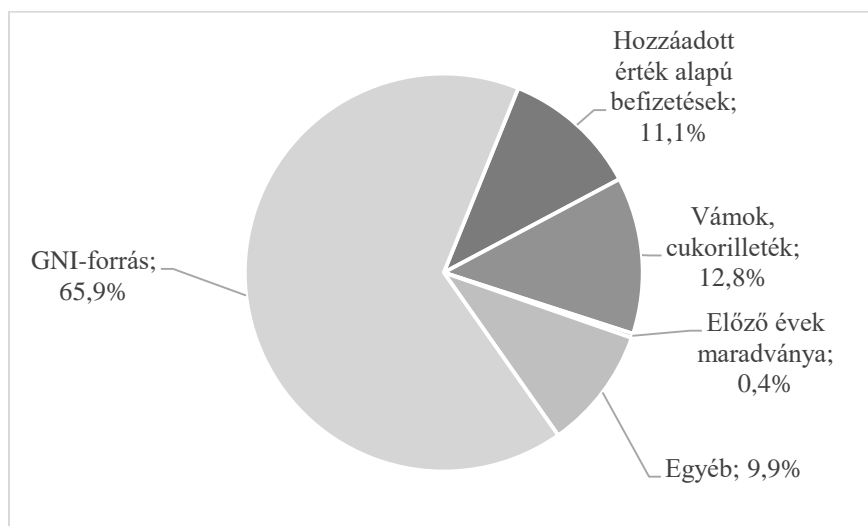
³⁴ Kaposvári Egyetem, Regionális és Agrárgazdaságtani Intézet – egyetemi adjunktus; gyorke.diana@ke.hu

³⁵ Kaposvári Egyetem, Regionális és Agrárgazdaságtani Intézet – egyetemi adjunktus; szabo.kinga@ke.hu

alapú tagállami hozzájárulásokból, a hozzáadottérték-adón alapuló befizetésekből és más egyéb, marginális tételekből (pl. kamatok, bírságok stb.) állnak. Az uniós költségvetés nagysága az elmúlt időszakban 140-160 milliárd euró/év körül alakult. Az 1. és 2. ábra a 2018-as állapotokat mutatja.

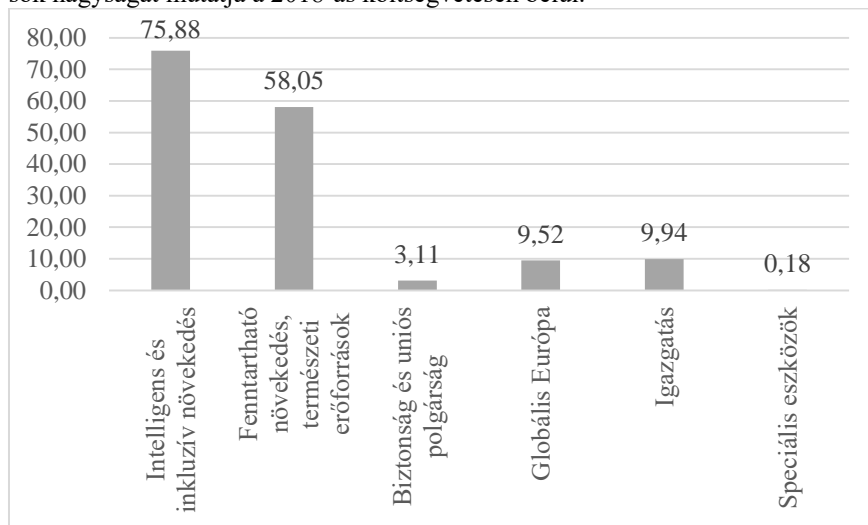

1. ábra: Az Európai Unió költségvetésének bevételei, 2018 (milliárd euró)
 Forrás: European Commission, 2020a alapján saját szerkesztés

2. ábra: A 2018-as uniós költségvetés bevételi kategóriáinak megoszlása az összes bevételen belül (Σ : 158,65 milliárd euró)
 Forrás: European Commission, 2020a alapján saját szerkesztés

A kiadási tételek már nem ilyen állandó kategóriák, azok a többéves pénzügyi keret kategóriáit képezik le, így ennek megfelelően 5-7 évenként változnak. 2014 és 2020 között az alábbi csoportokra oszlanak az Európai Unió kiadásai: Intelligens és inkluzív növekedés, Fenntartható növekedés, természeti erőforrások, Biztonság és uniós polgárság, Globális Európa, Igazgatás, Ellentételezés és Speciális eszközök (1311/2013/EU). A kiadások minden esetben a bevételekhez igazodnak, mivel az uniós költségvetésnek hiánya nem lehet. A 3. ábra a kiadások nagyságát mutatja a 2018-as költségvetésen belül.

3. ábra: A 2018-as uniós költségvetés bevételi kategóriáinak megoszlása az összes bevételen belül (Σ : 156,67 milliárd euró)

Forrás: European Commission, 2020b alapján saját szerkesztés

A téma szempontjából legfontosabb vívmány, hogy kialakult a hosszabb, általában öt-hét éves tervezési ciklusok rendszere. Ez hosszú távú pénzügyi stabilitást biztosít az éves költségvetések elfogadásához. Ezek a több éves tervek tartalmazzák a következő időszak fő kiadási kategóriáit, illetve ezek felső határát. Ez egyrészt meghatározza az egyes tagállamok nettó pénzügyi pozícióit, mivel az Unió éves költségvetésének igazodnia kell a pénzügyi keret számaihoz. Másrészt a keret magával hozza a legfontosabb politikák reformját, kiemelhet olyan területeket, melyek az integráció szempontjából a következő időszakban fontosak lehetnek, így ezekre több forrást lehet biztosítani. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a költségvetési döntés csak a mozgásteret határozza meg, az egyes szakpolitikák tényleges megvalósulását külön-külön rendeletek szabályozzák, így a pénzügyi döntés mindenképpen magával hozza az eljárási változásokat is.

Bár a többéves kereteket az 1988-es Delors-I. csomag óta használták, a Lisszaboni Szerződés intézményesítette őket azzal, hogy beemelte a gyakorlatot az alapszerződésekbe. A hivatalos elnevezés 2009 óta tehát a többéves pénzügyi

keret. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 312. cikke rendelkezik a többéves pénzügyi keretről. A jogszabály nem rendelkezik a keret tényleges hosszáról, csupán annyit köt ki, hogy annak legalább öt évesnek kell lennie. A korábbi időszakokban ezek a keretek az alábbiak szerint alakultak: 1988-1992 (erre vonatkozott tulajdonképpen a Delors-csomag), 1993-1999, 200-2006, 2007-2013, 2014-2020. A jelenlegi tervek szintén hét éves periódussal számolnak 2021 és 2027 között.

A többéves pénzügyi keret rendelet formájában jelenik meg. Elfogadása az egyik legtöbb vitát kiváltó, hosszadalmas folyamat. A két fő döntéshozó az Európai Parlament és a Tanács. A keret fontosságát és kivételességét jelzi, hogy különleges jogalkotási eljárás során fogadják el. (EUMSZ. 312. cikk). A különleges jogalkotási eljárás ez esetben az úgynevezett egyetértési eljárás, mely erős, azonban negatív jogokat biztosít az EP számára. Az EP ugyanis nem élhet hivatalosan módosítási javaslatokkal, csak arra van joga, hogy többségével elfogadjja vagy elutasítsa a javaslatot, míg a Tanács ezt követően egyhangúan dönt. A döntést ezért hosszas egyeztetések előzik meg kezdve attól a ponttól, hogy az Európai Bizottság benyújtja javaslatát a következő többéves pénzügyi keretre. A többéves pénzügyi keret elfogadása tehát évek alatt valósul meg és nyilvánvaló, hogy a végül elfogadott dokumentum nem optimális, csupán egy jó kompromisszum minden ország számára.

2. A 2021-2027 többéves pénzügyi keret

Az Európai Unió következő hét évét meghatározó többéves pénzügyi keret döntés még a korábbiaknál is hosszabb ideig tart, és több bizonytalanságot tartogat. A döntést olyan körülmények nehezítették és nehezítik még a tanulmány megírásának időpontjában is, mint az elhúzódó és bizonytalan kimenetelű Brexit, az EU elhatározása arra, hogy a korábbiaknál mélyebb költségvetési reformot hajtson végre, vagy a döntés finisében jelentkező covid-19 világjárvány. A hivatalos tárgyalások 2018. május 2-án kezdődtek, amikor az Európai Bizottság előterjesztette javaslatát a 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keretre. Az Európai Tanács menetrendje a 2014-2020-as döntéshez hasonló hosszúságú (előkészítésekkel együtt 29 hónapos) döntéssel számolt és legkésőbb 2020 elejére várta az új keret elfogadását (Európai Tanács, 2018). 2020 júniusában azonban még mindig nem született döntés a következő időszak legfontosabb dokumentumáról.

A Brexit bizonytalan kimenetele azért érinti érzékenyen az új költségvetést, mivel az Egyesült Királyság kilépésének komoly anyagi vonzatai vannak az Unió életében. Az 1. táblázat azt foglalja össze, hogy milyen hatásai vannak a brit kilépésnek az Unió közös költségvetésére.

1. táblázat: A Brexit költségvetést csökkentő és növelő hatásai

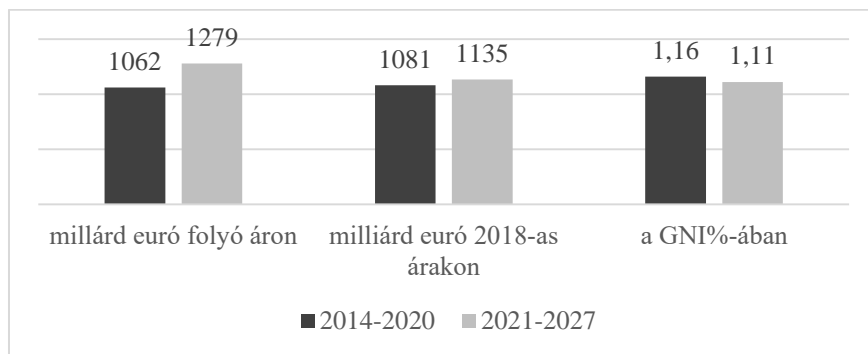
Az Európai Unió költségvetését növelő tételek és nagyságuk		Az Európai Unió költségvetését csökkentő tételek és nagyságuk	
+ vámbevételek (hard Brexit esetén)	4,5-4,6 milliárd euró	- az Egyesült Királyság költségvetési hozzájárulása	3+14 milliárd euró
+ eddig fizetett brit visszatérítés	10 milliárd euró	- statisztikai hatás, a GNI alap csökkenése	GNI alap 17%-os csökkenése
+ ezután ki nem fizetendő támogatások	7 milliárd euró	- megállapodás esetén bizonyos kifizetések az Egyesült Királyság számára	még nem tervezhető
+ megállapodásos Brexit esetén valamiféle költségvetési hozzájárulás	4,5-7,5 milliárd euró		

Forrás: Haas – Rubio, 2017a,b, Nunez Ferrer – Rinaldi, 2016 és Pápai, 2017 alapján saját szerkesztés

A fenti tételeket két nagy csoportra oszthatjuk, az egyszeri kifizetést jelentő kilépési „számlára” (Brexit bill) és a tartós hiányt okozó tételekre (Brexit gap). Ez utóbbi a fontosabb, mivel az Egyesült Királyság kilépésével az EU-nak évi 10 milliárd euró körüli strukturális hiánnyal kellett számolnia, amikor a következő pénzügyi időszak kiadásait tervezte. Ez az összeg az Egyesült Királyság évi átlagos 17,4 milliárd eurós költségvetési hozzájárulásának valamint az EU által a briteknek kifizetett 7,2 milliárd eurós támogatásainak a különbsége (Haas – Rubio, 2017b). Tekintve, hogy ez a 10 milliárd euró az átlagos éves uniós költségvetés 7%-a, a többéves pénzügyi keret tervezése során nem volt elhanyagolható a Brexitből eredő bizonytalanság.

Éles vitákhoz és a döntés elhúzódsához vezetett az is, hogy az EU nyilvánvalóvá tette, hogy a hagyományos kiadási tételektől új szakpolitikai irányokra szeretné helyezni a hangsúlyt. Európai Bizottság kiemelt olyan, eddig kevésbé hangsúlyozott területeket, mint az éghajlat- és környezetvédelmi politika, a migráció, az EU külső fellépése, a versenyképesség erősítése az Európai Unión belül vagy az Európai szemeszterhez való hatékonyabb kapcsolódás (European Commission, 2019a). A GNI százalékában mérve olyan új kulesterületek jelennek meg tehát, mint a Horizont 2020 program folytatása, az Erasmus+, a határvédelem, a biztonsági alap. Ezen kívül két új programot is javasoltak, ezek a Digitális Európa és a Védelmi alap (European Commission, 2019b).

Az Európai Bizottság 2018 májusában benyújtott javaslata nem tartalmaz szignifikáns csökkenést a 2021-2027-es többéves pénzügyi keret számait tekintve. Ahogy azt a 4. ábrán láthatjuk, hogy bár folyó árakon a költségvetési keret jelentősen, több, mint 20%-kal növekedett, viszont a növekedés már jóval kisebb (5), ha 2018-as árakon számolunk. Az uniós GNI-hoz viszonyított változás pedig kis mértékben még csökkenést is mutat.

4. ábra: A javasolt 2021-2027-es pénzügyi keret összehasonlítása az előző időszakokkal

Forrás: Haas et al, 2018 alapján saját szerkesztés

Sokkal érdekesebb azonban, hogy a hét évre rendelkezésre álló összeg hogyan oszlik meg az egyes szakpolitikák között. Haas és kollégái ezt is számszerűsítették a 2014-2020-as időszak kiadási kategóriáit alapul véve. Az eredményeket a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: Az egyes kiadási kategóriákra jutó források változása a tervezett pénzügyi keretben a 2014-2020-es időszakhoz képest

Kiadási kategória	Változás 2014-2020-hoz képest
Versenyképesség (kutatás, innováció, infrastruktúra)	+34%
Kohéziós kiadások	-7%
Közös Agrárpolitika	-15%
ebből közvetlen kifizetések (I. pillér)	-11%
Biztonság és belső politikák	+258%
Külpolitika	+80%
Adminisztráció	+10%

Forrás: Haas et al. 2018 alapján

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az új többéves pénzügyi keret modellváltását a közös agrárpolitika (KAP) kárára finanszírozzák, hiszen a rá jutó összeg 15%-kal fog csökkenni az elkövetkező hét éves időszakra.

3. A támogatások kiemelkedő szerepe a magyar agrárfinanszírozásban

Az agrárium finanszírozása eltér a gazdaság más szektoraitól. Sokkal inkább jellemző rá a saját tőkéből való finanszírozás, mint más ágazatokra. Ez nem is csoda, hiszen a mezőgazdaságban a megtérülés szignifikánsan lassabb és kockázatosabb. Egy-egy beruházás tartósan leköti a befektetett tőkét. Az agrártermékek termelése, legyen az a növénytermesztés nagy az állattenyésztés, több bizonytalanságot hordoz magában, elég csak a kevéssé kiszámítható és egyre szélsőségesebbé váló időjárásra gondolnunk. Sokkal nagyobb a váratlan, a megtérülést és a jövedelmezőséget befolyásoló események valószínűsége, mint más szektorokban.

Az agrárgazdaság kereslete és kínálata egyaránt erősen árrugalmatlan, a kereslet lassabban növekszik a kínálathoz képest (Fertő, 1996). Komoly gond a mezőgazdaság vizsgálatakor és teljesítményének értékelésekor a szezonális, az a tény, hogy semmilyen mezőgazdasági termelés nem igazodik a január 1-től december 31-ig terjedő naptári évhez, így a befejezetlen termelés aránya is számottevő az elszámolásokban (Rajczy – Wickert, 2015).

Több kutató is foglalkozott az elmúlt időszakban az agrárvállalatok jövedelmezőségével, és számtalan mutatószámot dolgoztak ki arra, hogy hogyan lehetne a mezőgazdaság szokásostól eltérő körülményeit a mutatószámokban is kifejezni. Abban azonban minden tanulmány egyetért, hogy a hazánkba áramló KAP támogatások jelentősen befolyásolják a mezőgazdasági vállalatok jövedelmezőségét. Rajczy és Wickert 2015-ös tanulmánya több ilyen mutatót is vizsgál, mint például a termelési érték arányos jövedelmezőség (adózás előtti eredmény viszonya az összes termelési értékhez), az ösztőke jövedelmezőség (adózás előtti eredmény+fizetett kamatok viszonyítva a forrásokhoz) vagy a saját tőke jövedelmezősége (adózás előtti eredmény viszonyítva a saját tőkéhez). Közös bennük, hogy a szerzőpáros kalkulációi alapján a jövedelmezőség meglehetősen alacsony minden üzemméret tekintetében, ahogy ez a 3. táblázatban is látható.

3. táblázat: Jövedelmezőségi mutatók a különböző üzemméretetek esetében

		Üzemméret (STÉ)			
		≤30 000	30 000-90 000	≥90 000	Összes gazdaság
Jövedelmezőségi mutatók (%)	Termelési érték arányos jövedelmezősége	27,67	31,21	14,09	18,66
	Ösztőke jövedelmezősége	9,39	13,04	10,48	10,66
	Saját tőke jövedelmezősége	10,22	14,73	12,48	12,25

Forrás: Rajczy – Wickert, 2015

A támogatások hatását vizsgálva megállapították, hogy a KAP források nélkül a mind a 30 000-nél kisebb, mind a 30 000 és 90 000 STÉ között szereplő gazdaságok a ténylegesnél szerényebb eredményt értek volna el, azonban a nagyobb üzemmérettel rendelkező gazdaságok a támogatási rendszer megléte nélkül veszteséget termelnének, amelynek értékét 11 900 Ft-ra tették hektáronként (Rajczi – Wickert, 2015).

Más megközelítést alkalmaznak Sipiczki és kutatótársai, amikor a magyar mezőgazdaság támogatásfüggőségét elemzik. Bevezettek két mutatót, amelyek csak a termeléssel összefüggő költségekre és bevételekre fókuszálnak:

$$\text{Cost/rev} = \frac{\text{Üzemi költségek összesen}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}}$$

ahol a termeléshez kötődő költségeket viszonyítjuk a bevételeinkhez, valamint a

$$\frac{\text{Cost}}{\text{revS}} = \frac{\text{Üzemi költségek összesen}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele} + \text{Vissza nem térítendő támogatások}}$$

ahol az árbevétel mellett a különböző vissza nem térítendő támogatások is megjelennek (Sipiczki – Rajczi, 2018). Mindkét mutató esetében akkor beszélhetünk nyereséges mezőgazdasági vállalkozásról, amennyiben a mutató értéke <1, hiszen ekkor teljesül az, hogy az értékesítés nettó árbevétele támogatásokkal vagy támogatás nélkül meghaladják az üzemi költségeket. A 4. táblázat adatai alapján látható, hogy a támogatások jelentős mértékben javítják az agrárvállalkozások jövedelmezőségét.

5. táblázat: Mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége 2010 és 2015 között az üzemméret függvényében

		Üzemméret			
		Kis	Közepes	Nagy	
Jövedelmezési mutatók az adott évben	2010	Cost/rev	1,70	1,28	1,25
		Cost/revS	1,07	0,85	0,96
	2011	Cost/rev	1,48	1,32	1,14
		Cost/revS	0,95	0,80	0,92
	2012	Cost/rev	2,13	1,56	1,13
		Cost/revS	1,09	0,79	0,92
	2013	Cost/rev	1,38	1,18	1,18
		Cost/revS	0,94	0,78	0,94
	2014	Cost/rev	1,68	1,12	1,15
		Cost/revS	0,99	0,77	0,92
	2015	Cost/rev	1,44	1,18	1,20
		Cost/revS	0,97	0,79	0,97

Forrás: Sipiczki – Rajczi, 2018 alapján saját szerkesztés

Látható, hogy a kis üzemméret kivételével mindkét másik kategóriában átfordulnak a vállalkozások veszteségesből nyereségesbe. Kis üzemméret esetén ez 2010-ben és 2012-ben nem történt meg. Nem fér hozzá tehát kétség, hogy a támogatások kiemelkedő szerepet játszanak a szektorban.

Érdemes tehát megvizsgálni ezeket a cégeket egy kicsit közelebbről. Az említett kutatók egy másik tanulmánya kategorizálta (Sipiczki – Bareith – Varga, 2019) a hazai egyéni gazdaságokat jövedelmezőségük alapján, azzal a céllal, hogy az átlagosan veszteséges szektorban meghatározzák azokat a gazdálkodókat, amelyek átlagon felül teljesítettek.

1. Baromfi- és sertéstartók: ebbe a csoportba tartozó gazdaságok kevés esz-közrel kis földterületen gazdálkodnak. A kapott támogatások mértéke mind nominálisan, mind pedig a kibocsájtáshoz viszonyítva alacsony. Egyféle tevékenységre koncentrálnak. Az egységnyi árbevételre jutó költség ennél a csoportnál a legalacsonyabb, és a támogatásokat figyelembe véve alig javul a jövedelmezőség.

2. Saját területen gazdálkodók: ez a csoport áll legközelebb az átlaghoz. Átlagos – saját – földterülettel rendelkeznek, kevés a bérelt terület. Átlagos egységnyi árbevételre jutó költséggel rendelkeznek, támogatással számolva ez a legnyereségesebb csoport.

3. Diverzifikált gazdaságok: a növénytermesztés csak a kibocsátásuk 30 %-át adja. A vissza nem térítendő támogatások mértéke nominálisan, és a kibocsátáshoz képest is alacsony. Kevesebb földterülettel rendelkeznek, és nem is bérelnek jelentős mértékben. Jövedelmezőségük átlagos.

4. Bérelt területen gazdálkodók: itt a legnagyobb a bérelt területek aránya. Az árbevétel 99%-a szántóföldi növénytermesztésből származik. Abszolút értékben ők kapják a legnagyobb támogatásokat, azonban a kibocsátásra vetített arány már rosszabb értéket mutat. A jövedelmezőségi mutatóik valamivel átlag felettek.

5. Szőlő- és gyümölcs termesztők: kis földterületen gazdálkodnak, az árbevétel jellemzően egy tevékenységből származik, tevékenység diverzifikációjuk alacsony. Ki vannak szolgáltatva a támogatási rendszernek.

6. Nagy gazdaságok: a legnagyobb gazdaságok tartoznak ide támogatás a támogatás nagysága és bevételarányosan is. Az árbevétel majdnem fele növénytermesztésből származik, ugyanakkor a tevékenységdiverzifikáció az átlagosnál jobbnak mondható. Főként legeltetési állattartással foglalkoznak.

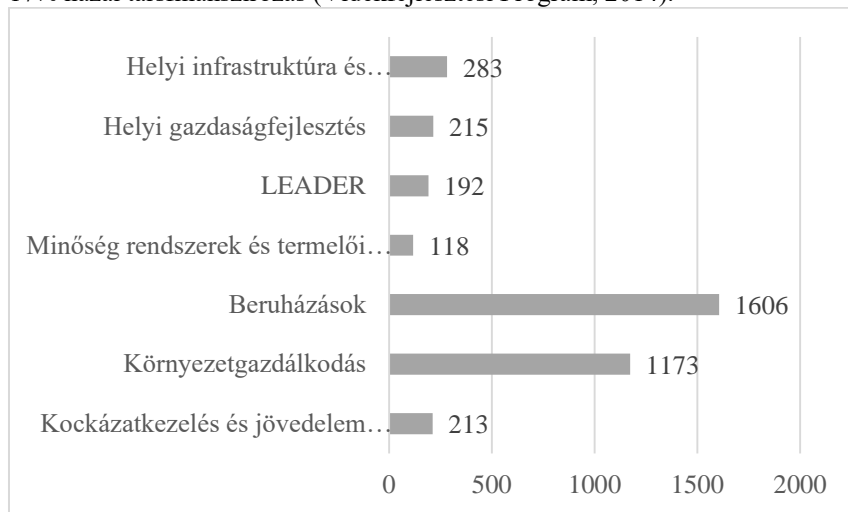
A fentiek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy támogatásokkal és az alternatív költségekkel számolva is pozitív kapcsolat látszik a növénytermesztés és az üzemméret között. Ennek oka egyrészt a méretgazdaságosság, másrészt szántóföldi növénytermesztésnek kedvező támogatási rendszer lehet. Az egységnyi az árbevételre jutó költség (cost/rev) szempontjából támogatások nélkül a baromfi- és sertésstartók csoportjának eredményei bizonyultak legjobbnak. Szintén kedvező eredményeket mutatnak a diverzifikált gazdaságok, hiszen alacsony támogatási szint mellett is átlagos jövedelmezőséget tudtak elérni.

A támogatások fontossága a fentiek alapján egyértelműen bizonyított. Fontos kérdés tehát, hogy mekkora összegről is beszélünk tulajdonképpen? Magyarország uniós csatlakozása, azaz 2004 óta a közös költségvetés nettó haszonélvezője, azaz tagállami befizetéseit minden esetben meghaladta az az összeg, melyet különböző jogcímenek hazánk támogatásként visszacapott.

Magyarország az uniós csatlakozása óta, 2004 és 2020 között, 25 525 millió eurót kapott. (Tóthné - Vida - Literáti, 2011; és Vidékfejlesztési Program, 2014). A Közös Agrárpolitika keretében kapott támogatások azonban nem csak az agrárium jövedelmezőségét határozzák meg, hanem a termelési struktúráját is. A támogatások legnagyobb csoportját a közvetlen támogatások képezik, amely 2004 és 2013 között 2 523 milliárd forintot tett ki, ebből a területalapú támogatásra 91% azaz 2 293 milliárd forintot költöttek. Hazánk vállalta, hogy az agrárgazdaság versenyképességének javítása érdekében az uniós közvetlen támogatásokat kiegészíti úgynevezett top-up támogatásokkal. A folyósított nemzeti kiegészítő támogatások összege tíz év alatt megközelítőleg 430 milliárd forintot tett ki (Tóthné - Vida - Literáti, 2015).

A 2014-2020-as időszakban Magyarországra az 13,056 milliárd euró uniós forrás érkezett a Közös Agrárpolitika keretén keresztül. Ebből 8,916 milliárd euró a közvetlen kifizetések és a piaci intézkedések finanszírozására kerül(t) kifizetésre a KAP I. pilléréből.

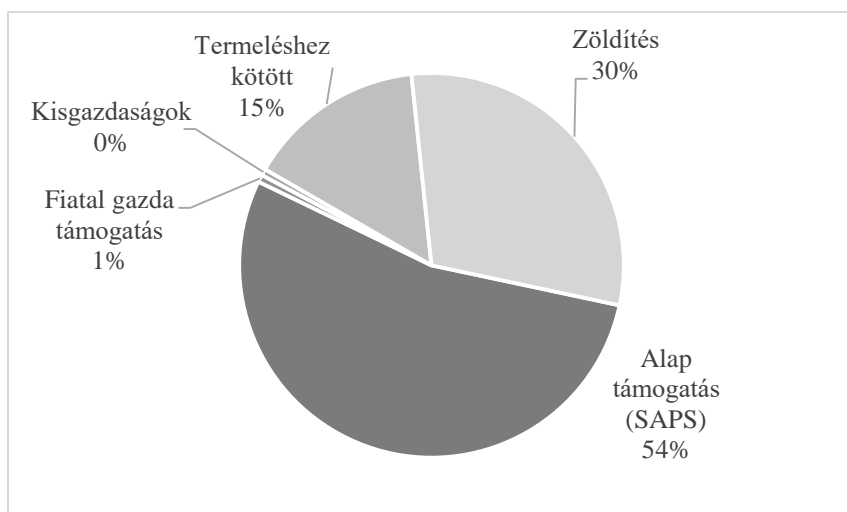
Vidékfejlesztési támogatásokra a jelenlegi költségvetési időszakban 4,145 milliárd eurót tud Magyarország felhasználni (5. ábra) a Vidékfejlesztési programban meghatározott 6 prioritás mentén, amelynek 83%-a uniós forrás, míg 17% hazai társfinanszírozás (Vidékfejlesztési Program, 2014).

5. ábra: A Vidékfejlesztési Program (2014-2020) forráseloszlása (millió euró)

Forrás: saját szerkesztés

Mizik (2019a) tanulmányában rámutat, hogy az I. pillér fontosságát jellemzi az is, hogy 2016-ban az összes kifizetett ágártámogatás 73,25%-a nemezi boríték keretében került kifizetésre. (6. ábra)

6. ábra: A nemzeti boríték összetétele (2016)

Forrás: saját szerkesztés Mizik, 2019a alapján

4. A KAP részesedése a 2021-2027 közötti időszak kiadásaiból

Az előző fejezetben bemutatottak alapján kiemelkedően fontos Magyarország számára, hogy a 2021 és 2027 közötti időszakban se veszítsünk pozícióinkból, ami a KAP kifizetéseket illeti. Ahogy korábban bemutattuk, a KAP részesedése mindenképpen csökken a költségvetési kereten belül, de a csökkenésnek az agrárpolitika két pillére közötti megoszlása nem egyenletes. Bár a KAP hasznélvezői a kiadások reálértéken való fenntartásában érdekeltek, de az Európai Bizottság célkitűzése csupán az első pillér nominális szinten tartása volt (Matthews, 2018). A KAP két pillére közül ezért a vidékfejlesztés szenved el a nagyobb forráscsökkenést, amely a tagállamok szempontjából nézve még súlyosabb is, hiszen a második pillérben a kifizetéseket nem teljes egészében az uniós költségvetés állja, hanem a tagállamok társfinanszírozásával valósulnak meg a programok. A kialakult helyzeten az sem fog érdemben segíteni, hogy a Bizottság tervezetében lehetőséget teremt a pillérek közötti maximum 15%-os átcsoportosításra (Matthews, 2018).

Az új 2021 utáni Közös Agrárpolitika specifikus céljait a Bizottság az alábbiakban fogalmazta meg:

- tisztességes megélhetés biztosítása a mezőgazdasági termelők számára;
- a versenyképesség javítása;
- az erőviszonyok kiegyensúlyozottabbá tétele az élelmiszer-ellátási lánc mentén;
- az éghajlatváltozással kapcsolatos intézkedések meghozatala;
- a környezet védelme;

- a tájak és a biológiai sokféleség megőrzése;
- a generációs megújulás támogatása;
- a vidéki térségek gazdaságának élénkítése;
- az ételmiszer-minőség és az egészség védelme (Erjavec et al, 2018).

Az új szabályozásban a hagyományos vidékfejlesztési program és több más elem mellett a közvetlen kifizetéseket és a piaci intézkedéseket is magába foglaló, úgynevezett stratégiai tervet kell megalkotnia a tagállamoknak, és elfogadtatniuk a Bizottsággal.

Biztosnak látszik az is, hogy a gazdáknak nagyobb elvárásokkal kell szembenéznük, amelyek főként a fenntarthatósággal kapcsolatos többlet követelményekben mutatkoznak majd meg (eco-scheme).

Mizik (2019b) szerint az új KAP várható változásai a következőkben foglalhatók össze:

- nagyobb tagállami felelősség a célok elérésében (környezeti, klímaváltozás, fenntarthatóság);
- „új teljesítési modell” (new delivery modell), aminek értelmében a tervezés Bizottsági jóváhagyással történik, de azok megvalósítása tagállami hatáskör lesz;
- eredményorientált megközelítés, különböző indikátorok (hatás, eredmény, kontextus) segítségével;
- erősebb piaci orientáció (beruházások, kockázatkezelés);
- két pilléres rendszer;
- modern mezőgazdaság (innováció, digitalizáció);
- új, kibővített elvárásrendszer (conditionality), ami a termelők számára kötelező módon és együttesen váltaná ki a korábbi keresztmegtfelelést és a sokat kritizált zöldítést;
- a termelői korstruktúra érdemi javítása.

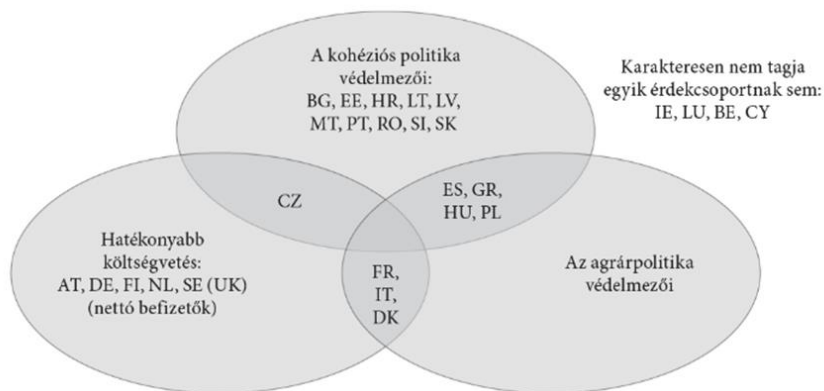
A Közös Agrárpolitika jövőjére vonatkozó magyar álláspontot Mizik (2019b) elég egyértelműnek véli a kormányzati kommunikáció alapján:

- ne legyenek érdemi változások, és maradjanak meg a jelenlegi rendszer jól működő elemei;
- a KAP forrásainak megtartása, azon belül pedig a magyar részarány fenntartása;
- az új követelmények bevezetése csak új források hozzárendelésével fogadható el;
- maradjon meg az I. és a II. pillérek közötti átcsoportosítás lehetősége.

Hatással lesz ugyanakkor a 2020 nyarán kidolgozandó újjáépítési alap is a Közös Agrárpolitika költségvetésére, hiszen a módosított több éves költségvetési keret 24 milliárd euróval több pénzt osztana a korábbi javaslatához képest az uniós mezőgazdaságnak. Ebből 20 milliárd euró többletforrás jutna a vidékfejlesztésre, 4 milliárd euró pedig a közvetlen támogatásokat és piaci szubvenciókat magába foglaló másik pillérré. Árnyalja ugyanakkor a helyzetet, hogy a

Bizottság nemrég két olyan stratégiát is előterjesztett, amelyek egyértelműen pótlólagos terheket rónak majd az agráriumra a fenntarthatósági és zöldítési céloknak való megfeleléshez. A többletforrások vélhetően éppen azoknak a költségeknek a fedezésére szolgálnak, amelyek az új élelmiszerfenntarthatósági (a farmtól a fogyasztóig) és az új biodiverzitási stratégia végrehajtásához szükségesek. (Bruxinfo, 2020 - <https://bruxinfo.hu/cikk/20200602-no-az-agrarkoltsegvetes-de-terhek-meg-jobban>)

Hogy mennyire tudja Magyarország a fent ismertetett álláspontot megvédeni? Az államok érdekérvényesítő képesség a költségvetési vitában sok törésvonal mentén alakul. Leegyszerűsítő azt feltételezni, hogy a döntés során a nettó haszonélvező és a nettó befizető országok kerülnek szembe egymással, hiszen egyszerűen az összeg nagyságán túl más szempontok is felmerülnek. Kengyel Ákos csoportosítása alapján figyelembe kell venni azokat az országokat, melyeknek a kohéziós politika a kiemelt prioritás, hiszen az a másik olyan terület, melynek kiadásából lefaraghatnak. A másik prioritás természetesen a KAP, a nettó befizetők egy csoportja pedig a kisebb, hatékonyabb költségvetés híve. Az Európai Unió jelenlegi tagállamai nagyjából az alábbi ábra alapján oszthatóak fel a fent ismertetett érdekek mentén:

7. ábra: Tagállami érdekcsoportok a költségvetési vitákban
Forrás: Kengyel, 2019

A Magyarországra jutó agrártámogatások nagysága azonban már csak hazánk érdekérvényesítő képességén múlik, hiszen a költségvetési keret csak a mozgásteret határozza meg, az egyes szakpolitikák tényleges megvalósulását külön-külön rendeletek szabályozzák. A pénzügyi döntés tehát mindenképpen magával hozza az eljárási változásokat is, de a szakpolitikákra, így a KAP-ra, az EMOGA kifizetésekre vonatkozó rendeletekben Magyarország már a keret által meghatározott források minél nagyobb szeletére pályázik.

5. Következtetések

Tanulmányunkban bemutattuk a közös agrárpolitika mozgásterét az új 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keret rendszerén belül. Mivel végső döntés a kézirat lezárásának időpontjáig sem született, így tényleg csupán következtetéseink lehetnek arra nézve, hogy mi vár az agráriumra, kiemelten a magyar termelőkre az elkövetkező hét éves időszakban.

Ahogy a művelt magyar mondja, a „nagyság átka” sújtja az KAP-ot, hiszen az eddigi költségvetési keretek egyik legnagyobb kiadási tételeként a kohéziós politikával egyetemben egyértelműen ezek a területek lesznek az EU fókuszváltásnak vesztesei, amennyiben e két területről a legegyszerűbb forrásokat átcsoportosítani a 21. század kihívásaira választ kereső integrációnak. Az eddigi politikai dokumentumokból kiderül ugyan egy-két irányvonal, mint az eredményorientált megközelítés, az innováció középpontba helyezése vagy a kerszetmegfeleltetések rendszerének átalakítása, de a forráselosztás konkrétumai a mai napig homályosak.

A magyar álláspont a status quo fenntartásában érdekelt, mely álláspontot a lengyelekkel, észtekkel és görögökkel próbálhatja megvédeni a soron következő uniós csúcson. A tanulmányban bemutatott kutatók elemzése alapján szerencsés lenne, ha ebbe az álláspontba beépülne a diverzifikált gazdaságok előnyben részesítése, hiszen az ő teljesítményük jövedelmezőség tekintetében figyelemre méltó. Érdeemes lenne azonban azon is elgondolkodni, hogy a hazai agrárágazat jelentős része nem jövedelmező a támogatások nélkül. Azt is mondhatjuk, hogy az agrártámogatások erősen torzítják a magyar agrárium teljesítményét. Fontos lenne tehát a jelenlegi struktúra reformján elgondolkodni akkor is, ha a tárgyalásokon végül sikerül megvédeni az ország KAP pozícióját, hiszen egyre inkább világossá válik, hogy a jelenlegi rendszer nem tartható fenn a végletekig.

Absztrakt

Az Európai Unió agrártámogatásai elvitathatatlanul fontos szerepet játszanak a magyar agrártermelők életében és nagyban befolyásolják tevékenységük jövedelmezőségét. Ezek a megszerzett támogatási pozíciók kerülnek veszélybe a 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keretről szóló döntés során. A keret meghatározza ugyanis egyrészt az éves költségvetések plafonszámait, illetve az egyes szakpolitikákra és uniós prioritásokra jutó több évnyi forrás összegét egyaránt. Tanulmányunk bemutatja az uniós költségvetések és pénzügyi keretek rendszerét. Részletesen kitér a 2021 és 2027 közötti időszakra vonatkozó többéves pénzügyi keret irányszámaira. Bemutatja azt a minden korábbinál bonyolultabb folyamatot, melyet a Brexit körüli bizonytalanság és a kialakult covid-19 krízis egyaránt befolyásol még az utolsó pillanatokban is. Az EU elszánt a fő kiadási tételek átfókuszálásra, így ez mindenképpen azt jelzi, hogy a kohéziós politika, illetve a közös agrárpolitika (KAP) a jövőben kevesebb forrással számolhat mint eddig. Éppen ezért a tanulmány második felében megvizsgáljuk,

hogyan hat ez a magyarországi agrártermelőkre, mennyire szűkíti be mozgásterületüket a KAP támogatások esetleges csökkenése.

Kulcsszavak:

többéves pénzügyi keret, EU költségvetés, forráseloszlás, KAP, Magyarország

JEL: F530, Q140, Q180

Felhasznált irodalom

1. A TANÁCS 1311/2013/EU, EURATOM RENDELETE (2013. december 2.) a 2014–2020-as időszakra vonatkozó többéves pénzügyi ke-retről <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1311> (Letöltés: 2020. június 13.)
2. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 312. cikk <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (Letöltés: 2020. június 13.)
3. Bruxinfo, 2020 - <https://bruxinfo.hu/cikk/20200602-no-az-agrarkoltsegvetes-de-terhek-meg-jobban>
4. ERIAVEC, Emil et al: Research for AGRI Committee – The CAP Strategic Plans beyond 2020: Assessing the architecture and governance issues in order to achieve the EU-wide objectives, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels, 2018. Doi: 10.13140/RG.2.2.27579.26404.
5. Európai Tanács: Leaders’ Agenda. Brussels. 2018. https://www.consilium.europa.eu/media/36827/en_leaders-agenda_mff.pdf (Letöltés: 2020. június 13.)
6. European Commission: EU expenditure and revenue 2014-2020. 2020.(a) https://ec.europa.eu/budget/graphs/revenue_expenditure.html (Letöltés: 2020. június 13.)
7. European Commission: Statisztikai táblák 2020(b). <https://ec.europa.eu/budget/library/figures/internet-tables-all-revised.xls> (Letöltés: 2020. június 13.)
8. European Commission: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Time to decide on the Union’s financial framework for 2021-2027. Brussels, 9.10.2019 COM(2019) 456 final 2019a <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0456&qid=1585132460711&from=HU> (Letöltés: 2020. június 13.)
9. European Commission: EU Budget for the future. A modern EU budget rising to future challenges. Brussels. 2019b.

https://ec.europa.eu/info/publications/eu-budget-future-modern-eu-budget-rising-future-challenges_en (Letöltés: 2020. június 13.)

10. FERTŐ Imre: A mezőgazdaság a piacgazdaságban. Közgazdasági Szemle. 43. évf. 2. szám 1996. 114–127.
11. HAAS, Jörg – RUBIO, Eulalia – SCHNEEMELCHER, Pola: The MMF proposal: What’s new, what’s old, what’s next? Policy Brief, Jacques Delors Institute, Berlin, 2018.
12. HAAS, Jörg – RUBIO, Eulalia (a): *Brexit and the EU budget: Threat or opportunity*. Jacques Delors Institut - Berlin; Bertelsmann Stiftung, 2017.
13. HAAS, Jörg – RUBIO, Eulalia (b): Research for AGRI Committee – Possible impact of Brexit on the EU budget and, in particular, CAP funding. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels, 2017.
14. HORVÁTH Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011. 253.
15. KENGYEL Ákos: Az Európai Unió költségvetésének jövője a 2021-2027-es többéves pénzügyi keret tükrében. In: Közgazdasági Szemle, 66. évf. 2019. 521-550. doi:10.18414/ksz.2019.5.521
16. MATTHEWS, Alan: The CAP in the 2021-2027 MFF Negotiations. In: *Intereconomics Review of European Economic Policy* 53 évf. 6. szám, 2018. 306-311. oldal doi:10.1007/s10272-018-0773-0
17. MIZIK Tamás (b): A Közös Agrárpolitika üzemszintű hatásai magyar szemszögből. *Gazdálkodás* 63. évf. 1. szám 2019. 3-21.
18. MIZIK Tamás (a): A közös agrárpolitika 2013. évi közvetlen támogatási rendszerének hatásai a magyar mezőgazdaságra. *Közgazdasági Szemle*. 66. évf. 11. szám 2019. 1210-1229. doi: 10.18414/KSZ.2019.11.1210.
19. NUNEZ-FERRER, Jorge – RINALDI, David: *The Impact of Brexit on the EU Budget: A Non-Catastrophic Event*. CEPS Policy Brief, No. 347. 2016

20. PÁPAI Gábor: The possible impacts of Brexit on the Common Agricultural Policy from an EU budget point of view. In: SZENDRŐ Katalin – HORVÁTHNÉ KOVÁCS Bernadett – BARNA Róbert, szerk. Proceedings of the 6th International Conference of Economic Sciences. Kaposvár University, Kaposvár. 2017 347-354.
21. RAJCSI Alexandra. – WICKERT Irén: A magyar agrárgazdaság jövedelmezősége az Európai Unió tükrében. Acta Scientiarum Socialium. 44. szám. 2015. 49–57. old.
22. SIPICZKI Zoltán – RAJCSI Alexandra: Magyarország mezőgazdaságának jövedelmezősége az agrártámogatások tükrében 2006 és 2015 közötti időszakban Közép-Európai Közlemények 11 évf. 3. szám 2018. 84-93.
23. SIPICZKI Zoltán – BAREITH Tibor – VARGA József: A magyarországi agrárszektor egyéni gazdasági jövedelmezőségének alakulása 2013 és 2015 között. Statisztikai Szemle, 97 évf. 1. szám 2019. 72–89. doi:10.20311/stat2019.1.hu0072
24. TÓTHNÉ KISS Katalin – VIDA Cecília. – LITERÁTI Gergő: Tanulmány a 2007-2013. évi EU költségvetési időszakban Magyarország részére juttatott közösségi támogatások össze-foglaló bemutatásáról, értékeléséről. Állami Számvevőszék, Budapest.2015.
25. Vidékfejlesztési Program 2014-2020 elérhető: <https://www.palyazat.gov.hu/node/56582> (Letöltés: 2020. május 17.)

Az adóalap területi megosztásának dilemmái az helyi iparűzési adó példáján keresztül

Koroseczné Pavlin Rita³⁶

1. Az adóverseny

Az adóverseny egyik központi témája az úgynevezett fiskális externáliák kezelése, melynek lényege, hogy a magasabb adóterhet alkalmazó országokból/településekről a tőke kiáramlik és áttelepül az alacsonyabb adóterhet alkalmazó régióba. Ezért az adóalap megosztásának vizsgálata során meg kell említeni a Zodrow-Mieszkowszky (Zodrow-Mieszkowsky, 1986) szerzőpáros nevéhez kapcsolódó, egyik legismertebb adóverseny modellt. Melyben a fix mennyiségű tőke feltétele mellett vizsgálták a tőke mozgásokat több kisebb régió között. A közgazdasági határhason elmélete és a közjavak finanszírozása alapján bemutatták, hogy mindaddig áramlik a tőke a különböző régiók között míg a régióban maradó tőke adózás előtti hozama meg nem egyezik a más régiókban azonos adózás utáni hozam és az adókötelezettség összegével. A modell hátránya, a benne szereplő fix tőkére vonatkozó kikötés, de a vállalkozói viselkedés szemléltetésére megfelelő. A legtöbb adóverseny modell tőkéletesen mobilnak feltételezi a tőkét, azonban Lee (1997) rámutatott, hogy a tőke helyváltoztatásának vannak tranzakciós költségei, melyeket a tevékenység áthelyezésekor a vállalkozásnak figyelembe kell vennie. Tanulmányomban a növénytermesztési tevékenységet vizsgálom, mely a tőkeátcsoportosítás szempontjából vegyes elemeket tartalmaz. Az állótőke egy részét ugyanis a tőkéletesen fix termőföld jellemzi, másrészt pedig a termelés során felhasznált gépek. Utóbbiak helye teljesen rugalmasan változtatható a vállalkozás székhelyének, telephelyének áthelyezésével.

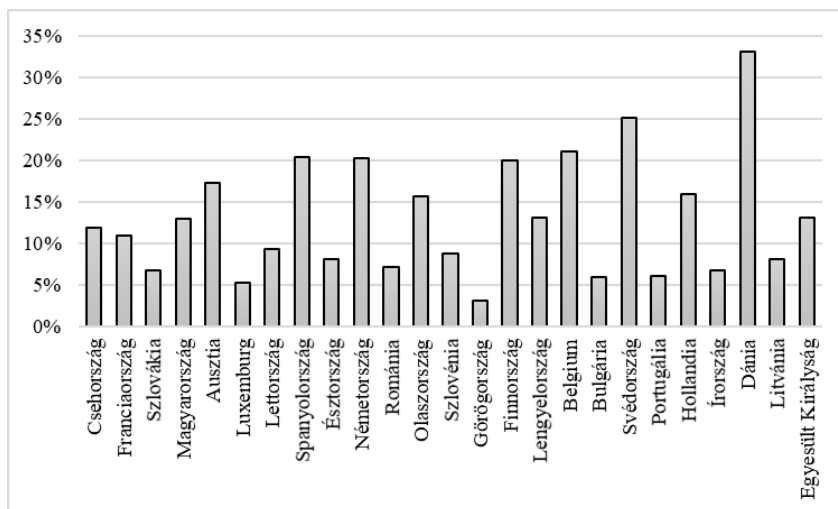
2. A hazai helyi adóztatás áttekintése

Az adóztatás egyik kulcskérdése, hogy ki és hol adózzon (Musgrave, 1983). Tanulmányomban a hol kérdés vizsgálatával foglalkozom, ugyanis a decentralizáció egyértelmű velejárója a központi intézkedések helyi szintű végrehajtása. A szakirodalom négy különböző önkormányzati modellt különböztet meg (Bokros, 2013), melyek közül az amerikai típusú esetén minimális a pénzügyi kapcsolat a helyi és központi költségvetés között. Ennél egy szinttel szabadabb pénzügyi tere van a második modellbe sorolt önkormányzatoknak, mely esetén a helyi szinten beszedett adókból saját döntés alapján gazdálkodhat. A harmadik

³⁶ egyetemi adjunktus
Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
koroseczne.rita@ke.hu

modellben a helyi adóbevételek és a célzott központi támogatások mellett megjelennek a szabad felhasználású támogatások is. A negyedik modell az úgynevezett szocialista modellben, melyben a helyi önkormányzatnak nincs önálló finanszírozási döntési joga, ugyanis ez esetben minden adó központi és a kiadások összetétele sem helyi szinten dől el. A harmadik modell jellemzi Magyarország önkormányzati finanszírozását, ugyanis a célzott és szabadfelhasználású központi költségvetésből származó bevételeken túl élhet a helyi adóztatási jogával. 2015-től a helyi adókon kívül lehetőségük van az önkormányzatoknak úgynevezett települési adót kivetni, melynek egyediségét az adja, hogy a helyi adókkal szemben ez esetben nincs központi szinten törvényileg meghatározva az adó alapja és mértéke, így az önkormányzat döntésére van bízva, hogy mit von adóztatás alá (Koponiczné-Gál, 2015).

Mindemellett meg kell említeni, hogy a központi és helyi szint között elhelyezkedő harmadik közigazgatási szint is létezik, ezek a megyei önkormányzatok. Utóbbinak azonban korlátozott autonómiája van, ugyanis közvetlenül megválasztott képviselőcsoporttal működnek, de nem rendelkeznek saját pénzügyi forrásokkal. Magyarországon 3.194 önkormányzat működik, melyek közül a főváros kettős felépítésű, ugyanis 23 kerületi és egy fővárosi önkormányzati szervből tevődik össze (Vigvári, 2010). Nemzetközi viszonylatban elmondható, hogy az átlagos magyar önkormányzatok feladatköréhez viszonyítva a méretük alacsony. Az Európai Unióban a GDP 13 százalékát teszik ki átlagosan az önkormányzati bevételek, így Magyarország a 12,9 százalékos értékkel átlagosnak tekinthető (1. ábra). Látható, hogy jelentős különbségek vannak Európán belül is a vizsgált értékben, melyek megmutatják a sokszínű finanszírozási struktúrát.

1. ábra: Önkormányzati bevételek a GDP százalékában (2008)

Forrás: Vigvári, 2010 alapján saját szerkesztés

Balogh et al 2008-as tanulmányában a helyi adókkal kapcsolatban megállapította, hogy a hatékonyság növelése érdekében az adók beszedésének jelentős részét központosítani kellene (Balogh et al, 2008). Az adófizetők sem igazán tájékozottak a helyi adókkal kapcsolatban, ugyanis egy 2008 nyarán végzett adófizetéssel kapcsolatos kérdőíves felmérés szerint a megkérdezettek fele említette csak meg a helyi adókat, mint adófizetési kötelezettséget. Mindemellett pedig a helyi adóbevételek felhasználására vonatkozóan sem igazán tudtak nyilatkozni (Balogh et al, 2014).

3. A helyi iparűzési adó szabályainak áttekintése

Magyarországon a 1990. évi C. törvény (Htv.) részletezi a helyi iparűzési adó szabályait, illetve a melléklete szerint köteles a vállalkozás megosztani az adóalapját az egyes települések között. A Htv. szerint mind a székhely mind pedig a telephely állandó jellegű iparűzési tevékenységnek számít, ezért adókötelezettséget von maga után. Fontos kiemelni, hogy a Htv. szerinti telephely fogalma bővebben értelmezendő, mint a jogi értelemben használt telephely kifejezés. Eszerint telephely az adóalany olyan állandó üzleti létesítménye, ahol részben vagy egészben iparűzési tevékenységet folytat azzal, így magában foglalja például a gyárat, a raktárt, a bányát, a vízkutat, a napelem erőművet, az irodát, a termőföldet. Természetesen előfordulhat, hogy a vállalkozásnak nem csak beföldön keletkezik telephelye. A Htv. szerinti adóalapnak a külföldön létesített telephelyen végzett tevékenységhez kapcsolódó rész is része az adóalapnak, ezért azt is meg kell osztani, azonban a külföldi telephelyre jutó adóalaprészt után az adót nem kell megfizetni. Természetesen a székhelyhez is kapcsolódik adókötelezettsége a vállalkozásnak, azonban ennek értelmezése összhangban van a hivatalos nyilvántartásban feltüntetett adattal. Az adott önkormányzat illetékességi területén állandó vagy ideiglenes jelleggel végzett vállalkozási tevékenység tartozik a helyi iparűzési adó tárgyi hatálya alá. Tehát tulajdonképpen a nyereség-, illetve jövedelemszerzésre irányuló tevékenységet végzésére terjed ki. Fontos kiemelni, hogy a 30 napot meg nem haladó iparűzési tevékenység ideiglenes iparűzési tevékenységnek számít, ezért az adóalap megosztása ez esetben nem merült fel.

3.1 A helyi iparűzési adó alapjának megosztásának módszerei

Amennyiben egy vállalkozó több önkormányzat illetékességi területén vagy külföldön végez állandó jellegű iparűzési tevékenységet, akkor az adó alapját meg kell osztani az önkormányzatok között. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy amennyiben egy vállalkozó tárgyévét megelőző iparűzési adóalapja nem haladta meg a 100 millió forintot, akkor a törvény adta három módszer (személyi jellegű ráfordítással arányos, eszközérték arányos, kombinált módszer) alkalmazása

bármelyikével megállapíthatja az adóalap megosztását, azonban a 100 millió forint feletti adóalap esetén csak egy módszert (kombinált módszer) alkalmazhat. A személyi jellegű ráfordítással arányos megosztás esetén a székhely, telephely szerinti településekhez tartozó foglalkoztatottak után a tárgyévben elszámolt személyi jellegű ráfordítások arányában osztható meg az adóalap. Személyi jellegű ráfordításnak kell tekinteni a számvitelről szóló törvényben így felsoroltakat, valamint a társasági adóról és osztalékadóról szóló törvény, illetőleg a személyi jövedelemadóról szóló törvény szerint elszámolható költségeket. Nem magánszemély vállalkozó esetén az ügyvezető után figyelembe veendő ráfordítások esetében azok legalább 10 százalékát a székhely szerinti településhez kell kimutatni, illetve amennyiben az ügyvezetővel kapcsolatosan az adóévben személyi jellegű ráfordítás nem keletkezett, akkor az ügyvezetőre tekintettel 500 ezer forintot szükséges figyelembe venni az adóalap megosztásakor személyi jellegű ráfordítás jogcímeiként. A megosztás során össze kell adni a településenként kimutatott személyi jellegű ráfordításokat és százalékos arányban meg kell határozni, hogy az egy-egy településnél kimutatott személyi jellegű ráfordítás mekkora részt képvisel az összes személyi jellegű ráfordításból, majd az így kapott százalékos arány figyelembevételével kell ezt követően településenként megosztani a helyi iparüzési adó alapját. Az eszközérték alapján történő megosztás esetén elsőként meg kell határozni, hogy a vállalkozás mely eszközei és mekkora értékkel vehetők figyelembe. Az eszközérték alatt a vállalkozás tevékenységéhez használt tárgyi eszközök értékeit értjük. Fontos kiemelni, hogy az eszközök nemcsak saját tulajdonúak lehetnek, hanem figyelembe kell venni a bérelt, illetve lízingelt eszközöket is. A számítás során az eszközérték tartalmazza az adott évben elszámolt értékcsökkenési leírás, a költségként elszámolható bérleti díj és lízingdíj összegét. Mindemellett a termőföldnél aranykoronánként 500 forintot, teleknél a beszerzési értékét kell eszközértéknek tekinteni. Ennek oka, hogy utóbbi két esetben nem kerül sor értékcsökkenési leírás elszámolására, azonban a megosztás során figyelembe kell venni. A módszer az egyedi településekre jutó eszközértéket hasonlítja az összesített eszközértékhez, így számolható megosztási arány az iparüzési adó alapjához. Fontos megjegyezni, hogy az eszközérték-arányos megosztás módszerét nem lehet alkalmazni akkor, ha székhely szerinti településen eszközérték nem mutatható ki. Az eszköz- és személyi jellegű ráfordítás arányos megosztás kombinált alkalmazására a 100 millió forintnál magasabb adóalappal rendelkező vállalkozók kötelezettek, de az értékhatár alattiak is választhatják ezt a módszert.

3.2 Az aranykorona rendszer áttekintése

A növénytermesztéshez kapcsolódó eszközérték megosztás elméleti áttekintéséhez szükséges megemlíteni, hogy milyen történelmi múltra tekint vissza az aranykorona alapján történő eszközérték meghatározás. A földek minősítésének számszaki kifejezése eredendően II. József császár 1783-as földadóztatásáról

szóló tervéhez kapcsolódik. A tervezet szerint a földadó alapjának megállapításához szükséges meghatározni az adott területen képződött jövedelmet. A császár a rendeletet visszavonta, azonban a kidolgozott elmélet alapján került sor 1851-ben az ideiglenes földadókataszter kialakítására. Az ideiglenes nyilvántartást az adatok felülvizsgálata, finomítása alapján a 1875. évi VII. törvénycikk fogantatosította. A törvénycikk szerint a tiszta jövedelmek megállapításának alapja a közönséges gazdálkodás nyeresége, melynek lapja 7 művelési ág és 8 minőségi osztály alapján készült becslés. Az 1909. évi V. tc rendelkezett bizonyos kiigazításokról, melyeket főként az ár- és belvízzel kapcsolatos változások tettek szükségessé. A szabályozásban napjainkig mindössze annyi változás következett be, hogy a tiszta jövedelem számítását 1924-től aranykoronában fejezik ki (Tóth, 2014). Természetesen az idők folyamán jelentős változások mentek végbe kataszteri jövedelem számítás elemeiben, ugyanis mind az egyes földterületek minősége mind pedig a jövedelmi/adózási szabályok változtak. Ezek mindegyike önmagában is jelentősen megváltoztatja az adott területen elérhető jövedelem mértékét, azonban ezidáig nem történt változás a termőföldek tiszta jövedelmének számításával kapcsolatban. A növénytermesztéssel foglalkozó őstermelők a helyi iparüzési adóalap meghatározásához sok esetben szembesülnek az aranykorona alapján történő eszközérték meghatározással, mely az aranykorona rendszer fentiekben részletezett problematikáján keresztül torzíthatja az adóalap megosztás települések közti arányait.

Az eszközérték települések közti megosztásának problémájára megoldást jelenthet Balogh et al 2008-as tanulmánya, mely szerint megfontolandó lenne az iparüzési adó egy részének „regionalizálása”, azaz közvetlen települési helyett regionális célok finanszírozására való felhasználása, melynek következtében elkerülhető lenne a szomszédos települések közti adóverseny (Balogh et al, 2008). Az adóalap megosztásának módszerei a helyi iparüzési adón kívül az úgynevezett közös konszolidált társasági adóalap meghatározásánál merültek fel.

4. A közös konszolidált társasági adóalap (CCCTB) módszertana

Nemzetközi szinten annak a vállalatcsoportnak, amelynek több tagállam területén van leányvállalata, minden leányvállalatnak egyedileg az adott tagállam szerinti nemzeti szabályok alapulvételével kell meghatároznia adóalapját és be nyújtania adóbevallását. Minden adóbevallás az adott leányvállalat eredménye alapján meghatározott adatokat tartalmazza. A társasági adóalapot a magyar szabályok alapján, az adózás előtti eredményből kiindulva kell meghatározni. Az adózás előtti eredmény különféle adóalap korrekciós tételekkel kell módosítani. Az adóalap-korrekciók eredményképpen kapjuk a vállalkozás adóalapját és az adóalap 9 százalékát társasági adóként kell megfizetni Magyarországon. A jelenlegi rendszerben, ha egy multinacionális cég egyik tagállamban működővállalkozása veszteséget realizál, míg másik tagállamban működő vállalkozása nyereséges, akkor a nyereséges tagvállalatnak adót kell fizetnie, mert

a veszteséges tagvállalat eredményével nem lehet konszolidálni a nyereséget. Az úgynevezett közös konszolidált adóalap elképzelésének bevezetése által az Európai Unión belül ez a helyzet megváltozna, ugyanis a tagvállalatok adóalapját konszolidálnák, azaz az egyik tagállamban keletkezett veszteség csökkentené a másik tagállamban lévőleányvállalat által termelt nyereséget.

Az elképzelés szerint a csoport egy konszolidált társasági adóbevallást nyújtana be, amely tartalmazza az összes tagvállalatának adóalapját, társasági adóját és minden egyéb szükséges adatot (Koroseczné-Koponiczné, 2019). A CCCTB nem foglalkozik az adókedvezmények kérdésével, tehát elméletileg a fentiek szerint meghatározott, adott leányvállalatra jutó társasági adót a tagállam által kínált adókedvezménnyel csökkenteni lehetne. A multinacionális vállalat a vállalatcsoport adóalapjának konszolidált meghatározását követően az megosztási formula alapján osztja fel a leányvállalatok között a CCCTB-t.

A megosztási formula elméleti háttere a tagállamban lévő gazdasági jelenlét aránya. A gazdasági jelenlétet a javaslat szerint az alábbi faktorok jellemzik: munkavállalók száma, bérköltség, eszközérték, árbevétel.

A CCCTB szabályai közül a tagállamok között a legtöbb vitát kiváltó kérdés a megosztási formula. Ennek oka, hogy a megosztási formulától függően a tagállamok társasági adóbevételei csökkenhetnek vagy növekedhetnek a jelenlegi arányokhoz képest és fokozódhat az adóverseny.

A bértömeg esetén minden, a munkavállalónak kifizetett járandóságot figyelembe kell venni (bér, jutalék, jutalom stb.). Probléma, hogy a bérek szintje jelentősen különbözik az unión belül, ezért a bér tagállami szintjének súlyozása nélkül fennáll annak a veszélye, hogy ahol olcsóbb a munkaerő, oda indokolatlanul kevés adóalap jutna. Az eszközök értékelése további kérdéseket vet fel, ugyanis nem mindegy, hogy piaci érték, bekerülési érték vagy könyv szerinti esetleg számított nyilvántartási értéket szükséges figyelembe venni őket. Mindemelett az immateriális javak értékelése nagyon nehézkes, ezek rendkívül mobilak, így a formula részeként nyereségátcsoportosítás céljára könnyen felhasználhatók. Ezen kívül fontos kérdés, hogy a bérbe adott eszközöket számításba vegyük-e, amely ugyancsak adótervezésre adhat lehetőséget (eszközvásárlás helyett bérbe vesz). Az árbevétel kapcsán különbséget kell tenni a származás, illetve érkezetés helyén történő elszámolás között. A származás helyén történő elszámolás esetén az árbevételt az áru feladásának helyén veszik számításba, a rendeltetés helyén történő elszámolás esetén az árbevétel ott keletkezik, ahol az árut piacra viszik. A származás helye szerinti elszámolás indokot adhat a nyereségátcsoportosításra (a vállalkozás dönti el, hol adja fel az árut). Az említett faktorok mellett jelentős kérdés az egyes tényezők súlyozása a képletben. A megosztás ugyanis elképzelhető egyenlő súlyokkal (ún. Massachusetts formula szerint) vagy különböző súlyokkal. A megosztási formula alapján a Bizottság elképzelése szerint „A” vállalat adóalapja az alábbi képlet szerint határozható meg.

$$\frac{1}{m} * \frac{\text{Árbev}^A}{\text{Árbev}^{Csoport}} + \frac{1}{n} \left[\frac{1}{2} * \frac{\text{Bérktg}^A}{\text{Bérktg}^{Csoport}} + \frac{1}{2} * \frac{\text{Fogl.száma}^A}{\text{Fogl.száma}^{Csoport}} \right] + \frac{1}{o} * \frac{\text{Eszközért}^A}{\text{Eszközért}^{Csoport}}$$

ahol: $m + n + o = 1$

A megosztási kulcsban a számlálók „A” vállalat által realizált árbevétel, bér-költség, foglalkoztatott munkavállalók száma és eszközeinek értéke. Ezeket az adatokat hasonlítja a kulcs a csoport szinten meghatározott adatokhoz. A megosztási formula a három faktort súlyozza, az árbevételt, azonban a súlyok pontos mértéke jelenleg még nem eldöntött. A képlet szemléltetésére bemutatok egy példát. Egy vállalatcsoport „A” és „B” vállalatokból áll. „A” vállalat a Magyarországon bejegyzett cég, „B” vállalat Németországban. „A” kizárólag Magyarországon és „B” kizárólag Németországban végez tevékenységet.

1. táblázat: Példa a közös konszolidált társasági adóalap számítására

	Magyaror- szági „A” vállalat	Németországi „B” vállalat	Csoport
Árbevétel	100	200	300
Béreköltség+			
Foglalkoztatottak száma	50	150	200
Eszközérték	100	250	350
Az országra jutó adó- alap aránya	28,97%	71,03%	

Forrás: saját készítés

$$\text{Adóalap}_{\text{Magyarország}} = \frac{100}{300} + \frac{50}{200} + \frac{100}{350} = 0,8690$$

$$\text{Adóalap}_{\text{Németország}} = \frac{200}{300} + \frac{150}{200} + \frac{250}{350} = 2,13$$

$$\text{Magyarország aránya} = \frac{0,8690}{(0,8690 + 2,13)} = 28,97\%$$

$$\text{Németország aránya} = \frac{2,13}{(0,8690 + 2,13)} = 71,03\%$$

A megosztási kulcs alapján a közös konszolidált adóalap 28,97 százaléka a jut Magyarországra és 71,03 százaléka Németországra. A következő részben meg-

vizsgálom, hogy egy szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó őstermelő esetében miként alakul az adóalap megosztásának a módszere a különböző megosztási módszerek alkalmazása mellett.

5. Az adóalap megosztásának elemzése

Az eddigiekben áttekintett adóalap megosztási módszerek közül speciális eset vonatkozik arra a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó őstermelőre, aki székhelyén (lakhelyén) kívül más településeken is rendelkezik szántóföldökkel és azokon termelési tevékenységet végez. Ezért ebben a fejezetben részletesen megvizsgálom egy 84,5478 hektár szántó területen gazdálkodó őstermelőre vonatkozó adóalap megosztási módszereket. Feltételezzük, hogy az őstermelő kizárólag saját tulajdonú területen gazdálkodik és nem rendelkezik személyi jellegű ráfordításokkal, ugyanis nem vesz igénybe munkaerőt. Az egyszerűbb számolás érdekében feltételezem, hogy a megosztandó adóalap 10 millió forint. Az őstermelő 5 olyan somogy megyei településen rendelkezik termőfölddel, melyek nagy része eltérő adókulcsot alkalmaz a helyi iparüzési adó tekintetében. Ahogy a helyi adók szabályozásában látható volt, nem alkalmazható az a megosztási módszer mely alapján bármely önkormányzati illetőségi területre nulla adóalap jutna. Ebből kiindulva a személyi jellegű ráfordítással arányos módszer nem alkalmazható jelen esetben. Mindemellett fontos megemlíteni, hogy abban az esetben sem lenne alkalmazható, ha rendelkezik személyi jellegű ráfordításokkal, ugyanis telephely hiányában, az esetben sem lehetne a székhelyen kívül máshova adóalapot osztani. Így a Htv. szabályai szerint kizárólag az eszközérték arányos megosztást kell alkalmazni. A törvény szerint az eszközérték a saját tulajdonú szántó esetén aranykoronánként számított 500 forint teszi ki.

2. táblázat: A adóalap megosztása az eszközarányos módszer alapján

	<i>Eszközérték</i>	<i>Eszközérték aránya</i>	<i>Adókulcs</i>	<i>Adókötelezettség</i>
<i>Gölle</i>	62 105	10,0511%	1,80%	18 092
<i>Igal</i>	323 930	52,4248%	2,00%	104 850
<i>Kaposkeresztúr</i>	20 655	3,3428%	1,70%	5 683
<i>Magyaratád</i>	29 610	4,7921%	1,60%	7 667
<i>Büssü</i>	181 595	29,3893%	2,00%	58 779
			<i>Összesen:</i>	195 070

Forrás: saját készítés

Az őstermelőnek a hatályos szabályok alapján az eszközarányos megosztást kell alkalmaznia és így az eltérő eszközérték és adókulcsok alapján összeségében 195 ezer forint adókötelezettsége keletkezett. A közös konszolidált adóalap megosztásának módszere felvetette, hogy az igazságosabb elosztás érdekében érdemes lenne figyelembe venni az egyes területeken képződött árbevételek mértékét. Ezért a következőkben megvizsgáltam, hogy miként alakulna az adókötelezettség településenkénti mértéke az árbevétel arányos megosztás alapján. A szántóföldi növénytermesztés esetén a vetésforgó miatt évről évre változik az adott területen termesztett növény és jelentős eltérések lehetnek az árbevételben is, ugyanis a relatív magas értékesítési árral rendelkező olajos növények esetén magasabb lesz a területen képződött árbevétel, mint alacsonyabb árral rendelkező gabonák esetén. Mindemellett fontos megemlíteni, hogy amennyiben az őstermelő nem értékesíti adott évben a terményét, akkor az nem is jelenik meg adott évben adóalapként. Az adott területekhez kapcsolódó árbevételek alapján történő megosztás esetén valamelyest átrendeződnek a településenkénti megosztási arányok, azonban a rangsorban nem történik változás (3. táblázat).

3. táblázat: Az adóalap megosztás a nettó árbevétel alapján

	<i>Árbevétel</i>	<i>Árbevétel aránya</i>	<i>Adókulcs</i>	<i>Adókötelezettség</i>
Gölle	2 261 800	7,1622%	1,80%	12 892
Igal	24 130 787	76,4125%	2,00%	152 825
Kaposkeresztúr	744 120	2,3563%	1,70%	4 006
Magyaratád	1 011 498	3,2030%	1,60%	5 125
Büssü	3 431 409	10,8659%	2,00%	21 732
			<i>Összesen:</i>	196 579

Forrás: saját készítés

A két megosztási módszer összevetése alapján megállapítható, hogy az őstermelőnek összességében nem változik számottevően az adófizetési kötelezettsége, ugyanis kevesebb mint 1 százalékos növekedés következik be. Azonban a településenkénti adóbevétel átrendeződik, a legnagyobb arányt képviselő Igal község esetében például másfélszeresére növekszik. A közös konszolidált adóalap elméletében megfogalmazott kombinált módszer alapján számítva is érdemes megvizsgálni az adatok alakulását. Ez esetben egyenlő súlyokat alkalmazva és eltekintve a személyi jellegű ráfordításoktól, melyekkel a vizsgált őstermelő nem rendelkezik, a következő eredményeket láthatjuk.

4. táblázat: Az adóalap megosztás az eszközérték és nettó árbevétel kombinált alkalmazása esetén

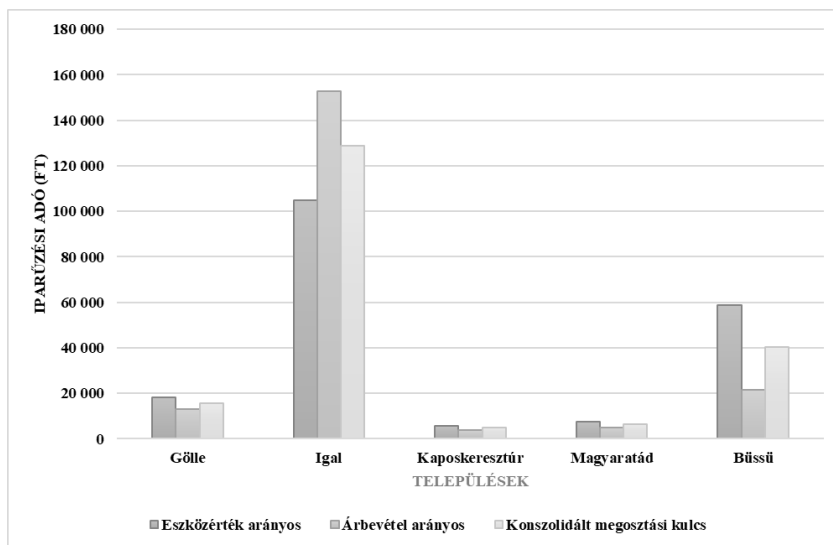
	Árbevétel	Eszközérték	Megosztási arány	Adókulcs	Adókötelezettség
Gölle	2 261 800	62105	8,6066%	1,80%	15 492
Igal	24 130 787	323930	64,4187%	2,00%	128 837
Kaposkeresztúr	744 120	20655	2,8496%	1,70%	4 844
Magyaratád	1 011 498	29610	3,9975%	1,60%	6 396
Büssü	3 431 409	181595	20,1276%	2,00%	40 255
Összesen	31 579 614	617 895			195 825

Forrás: saját készítés

Az eszközérték és az árbevétel kombinált alkalmazása esetén tulajdonképpen az előző két módszerben kapott átlagos értékek jelennek meg. A két adat együttes alkalmazásának köszönhetően egy kiegyenlítettebb elosztással szembesülünk, mely segítene igazságosabbá tenni a települések közti helyi iparüzési adó bevételek elosztását.

6. Összefoglalás

Tanulmányomban a helyi iparüzési adó alapjának adóalapjának megosztásának szabályain kívül az Európai Bizottság javaslata alapján megfogalmazott közös konszolidált társasági adóalap megosztását mutattam be. A helyi iparüzési adó szabályai alapján a vállalkozási tevékenységet végzőknek az eszközeik értéke, a személyi jellegű ráfordításaik, illetve ezek kombinált alkalmazása által oszthatják meg adóalapjukat a települések között. A törvény kimondja, hogy nem alkalmazható az a módszer mely alapján bármely településre nulla adóalap jut. Ezzel szemben egy olyan szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó östermelő, aki nem rendelkezik munkavállalóval és termőterülete nem a székelylén/lakhelyén található, tulajdonképpen egyik módszert sem alkalmazhatja. Természetesen kevésbé gyakori, hogy valamely östermelő nem rendelkezik földhasználattal a lakhelyén, ezért egy olyan példán keresztül szemléltettem a kapott eredményeket, mely esetén az eszközérték arányos megosztás alkalmazható. A 84,5 hektár szántóterület eszközértékarányos megosztásának bemutatása mellett megvizsgáltam, hogy miként alakulna az adófizetési kötelezettség amennyiben az Európai Bizottság által, a közös konszolidált társasági adóalap megosztásra javasolt formulát alkalmaznánk. Az eredmények alapján megállapítható, hogy nem történik számottevő növekedés az adófizetési kötelezettségben, azonban az egyes önkormányzatok közötti adóbevétel eloszlása megváltozik. A 2. ábra adatai alapján látható, hogy lényegében két legnagyobb termőterülethez kapcsolódó település között (Igal, Büssü) történne átcsoportosítás.

2. ábra: A településenkénti adókötelezettségek alakulása a három vizsgált módszer esetén

Forrás: saját készítés

Az adóalap megosztási módszerek között nem jelenik meg, de Balogh et al 2008-as tanulmánya alapján felmerül a lehetősége a regionális szintű iparüzési adó alkalmazásának. A szántóföldi növénytermesztéssel rendelkező vállalkozók esetében jellemzően 20-40 kilométeres körzetben helyezkednek el a művelt földterületek, ezért az adófizetési kötelezettség helyének megállapítására alkalmas lenne a növénybiztosítási kockázatoknál használt „meghatározó település” elve. Mindezek alapján a termelőnek csak egy önkormányzat felé keletkezne adófizetési kötelezettsége és csak az a település jutna adóbevételekhez, ahol a legnagyobb arányú területtel rendelkezik az adózó. Jelen példában a teljes művelt terület kétharmadát kitevő Igal község adóztatná a vállalászási tevékenységet. Természetesen ez a módszer az adminisztrációs terhek csökkenése mellett a települések költségvetését is erősen befolyásolná és előfordulhat olyan eset is, hogy egyes települések egyáltalán nem jutnának a növénytermesztőktől adóbevételekhez, ezért megfontolandó lenne a helyi iparüzési adó bevételek államháztartáson belüli újraelosztása.

Absztrakt

A vállalászási tevékenység adóztatása kiemelt figyelmet kap a gazdaságpolitika kialakítása során. Ennek egyik oka, hogy a nyereségadó a költségvetés egyik

legfőbb bevételét teszik ki, másrészt pedig a vállalkezási tevékenység ösztönzésének egyik legfőbb eszköze az adókedvezmények beépítése az adórendszerbe. Jellemzően nehézségét okoz, hogy a vállalkozások több telephelyen végzik tevékenységüket, ezért országhatáron belül vizsgálva több települést, nemzetközi szinten pedig több országot illet meg az adóztatás joga. Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy milyen módszerrel osztható meg az adó alapja a települések között. Javaslatot teszek alternatív adóalap megosztási módszer kialakítására egy növénytermesztéssel foglalkozó vállalkozás adatai alapján. A helyi iparüzési adó esetében természetesen csak települések közti adóátcsoportosítások történnek és a nemzetgazdasági szintű adóbevételek nem feltétlen sérülnek. Azonban a példa jól szemlélteti a határokon átnyúló adóalap megosztásának dilemmáit, mely témakör kiemelt figyelmet kap az országok közti jövedelemátcsoportosítások nemzetközi szintű kezelésében.

Kulcsszavak:

helyi iparüzési adó, adóalap megosztás, nyereségadóztatás, területi adózás, adóátcsoportosítás

JEL: H1, H25, H32, H71, Q14

Felhasznált irodalom

1. BALOGH László; BÁNFI Tamás; KÜRTHY Gábor: *Mit lehet tenni?*. Acta Oeconomica, 2008. 2.2: 1-7.
2. BALOGH László; GÁL Veronika; KOVÁCS Kitti: *A magyar lakosság adófizetési hajlandósága*. Regional and Business Studies, 2014. 6.1: 65-74.
3. BOKROS Lajos: *Accidental Occidental: Economics and Culture of Transition in Mitteleuropa, the Baltic and the Balkan Area*. Budapest: Central European University Press, 2013.
4. KOROSZCZYNÉ Pavlin Rita; KOPONICSZYNÉ Györke Diána: *The Analysis of the Cross-border Corporate Profit's Taxation*. Regional and Business Studies, 2019. 11.2: 49–63–49–63.
5. KOPONICSZYNÉ Györke Diána; GÁL Veronika: *A települési adó bevezetésének első tanulságai Magyarországon*. Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, 2015. pp. 200-2009. 1810 p.
6. LEE Kangoh: *Tax Competition with Imperfectly Mobile Capital*. Journal of Urban Economics 42, 1997. 222–42.
7. MUSGRAVE Richard Abel: *Who Should Tax, Where, and What? Tax Assignment in Federal Countries*. Canberra: Centre for Research on Federal Financial Relations, Australian National University.1983.
8. TÓTH Gergely: *A földminősítés tudományos alapjai és szerepe a fenntartható talajvagyon-gazdálkodásban*. Doktori értekezés. Európai Bizottság Közös Kutatóközpont. 2014.
9. VIGVÁRI András. *Is the conflict container full? Problems of fiscal sustainability at the local government level in Hungary*. Acta Oeconomica, 2010. 60.1: 49-77.
10. ZODROW George, MIESZKOWSKI Peter: *Pigou, Tiebout, property taxation, and the underprovision of local public goods*. Journal of Urban Economics 19, 1986. 356– 370.
11. Common Consolidated Corporate Tax Base: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/common-consolidated-corporate-tax-base-ccctb_en; letöltés: 2020.06.10.
12. 1990. évi C. törvény a helyi adókról

Az adórendszer-harmonizáció mérése és elemzési kerete az Európai Unióban

Kürthy Gábor³⁷

Bevezető

Amikor negyedéves egyetemistaként szakdolgozati témát kellett választani, az EU-s adóharmonizáció mellett döntöttem, témavezetőm Balogh László lett. Fél évig egyáltalán nem foglalkoztam a dolgozatírással, majd témát és témavezetőt váltottam. Később kollégák és barátok lettünk Lacival, adózási kérdésekről is sokat beszélgettünk, vitatkoztunk. Ezzel a tanulmánnyal ezt a lassan húsz éves adósságot szeretném kisebbiteni.

A 2009-es európai adósságválság rámutatott, hogy az Európai Unió nem rendelkezik olyan fiskális eszközökkel, amelyekkel a krízis mélyülését kezelhetné vagy következményeit enyhíthetné. Többek (pl. Wolf 2012; Henning – Kessler 2012; Bordo et al. 2013) szerint a jelenleginél szorosabb fiskális együttműködés kiépítésére van szükség. Ennek több útja lehetséges: egyrészt a tagállamok államháztartásai egymáshoz közelíthetők, másrészt közös, szupranacionális költségvetés építhető ki.

A fiskális integráció a válságot megelőzően csak részterületeken valósult meg. A Maastrichti Szerződésben valamint a Stabilitási és Növekedési paktumban leírtak szerint a tagállamok az államháztartási hiányt és az államadósságot próbálták kordában tartani. Ezen kívül – elsősorban a közös piac zökkenőmentes működésének érdekében – néhány adónem tekintetében megkezdődött a harmonizáció. Végül létezik egy, kb. az Unió GDP-jének 1%-át kitevő közös költségvetés, amely agrárpolitikai és felzárkóztatási célokat valósít meg. Az ennél szorosabb fiskális integráció eléréséhez számos politikai, szociológiai és közgazdasági akadályt kell legyőzni. Ezek megvitatása már jóval a válság előtt kezdődött (pl. Oates 2001), de egységes álláspont mindeddig nem alakult ki.

Nemcsak az egységes álláspont, hanem a közösen elfogadott elemzési keret is hiányzik. A fiskális integráció magasabb szintjének eléréséhez a költségvetési bevételi struktúrák közelítése szükséges. Az adószervezetek harmonizációjára tett kísérletet már régen elvetették (Kubatova – Heleskova 2014), s csupán részleges, bizonyos adónemeket érintő harmonizációs lépések valósultak meg. Az adóharmonizáció előrehaladottsága így csak a hozzáadottérték-adók, a jövedéki adók és a társasági adó tekintetében mérhető, de a teljes adórendszer esetében nem létezik erre alkalmas mutatószám. A vizsgálatok tárgya általában az adó-

³⁷ Budapesti Corvinus Egyetem; Pénzügyi, Számviteli és Gazdasági Jogi Intézet, Pénzügy Tanszék; email: gabor.kurthy@uni-corvinus.hu

alapok, a nominális adókulcsok és az adózási módszer elemzése az egyes adónemek esetében. Az adónemek kapcsolatának felderítése azért (lenne) fontos, mert az elkülönült adóváltoztatási lépések hatnak egymásra.

Az írás felépítése a következő. Az első fejezet áttekinti a fiskális integráció egyes területeit valamint az Európai Unió megvalósult adóharmonizációs lépéseit. A második fejezet javaslatot tesz az adórendszerek harmonizáltságát mérő mutatószámok használatára, s az Eurostat adatai alapján bemutatja ezen mutatószámok használatának lehetőségét. A harmadik fejezet leírja azt az elemzési keretet, amelynek segítségével különböző országok adórendszerei összehasonlíthatóak.

1. Fiskális integráció és uniós adóharmonizáció

Az államháztartási politikák harmonizációjának négy – egymástól nem független – területe különböztethető meg. Az első a tágan értelmezett (összes állami bevétel / GDP vagy összes állami kiadás / GDP) *állami újraelosztás nagysága*. A világgazdaságban s az Európai Unió tagállamai között is nagy heterogenitás tapasztalható ebben, aminek fejlődéstörténeti okai vannak (Esping-Andersen 1990). A skandináv jóléti állam, a szociális piacgazdaság és a reziduális angolszász berendezkedés közötti alapvető különbség, hogy mennyi feladatot bíz a piacra (vagy hagy a piacra) a politikai közösség. Mivel ezek a különbségek hosszú időszak, akár évszázadok alatt alakultak ki, így – mindamelllett, hogy az elmúlt évtizedekben különösen a gazdasági globalizáció hatására oldódtak – mesterséges és gyors közelítésük nem várható.

Az állami szerepfelfogással és az állami szerepvállalás méretével szorosan összefügg a második terület, az *állami kiadások struktúrája*. Berendezkedéstől függetlenül mindenhol megtalálhatóak az állami allokációs, redisztribúciós és stabilizációs funkciókhoz kapcsolódó elemek, de más-más kiterjedtségben. Mivel a piaci és állami kudarcok, a versenyből és a gazdasági szereplők korlátozott racionalitásából és előrelátásából adódó stabilitási és jóléti problémák a piacgazdaságokban hasonlóak, ebből fakadóan a kiadások szerkezeti harmonizációja részben automatikus. S bár mindig vannak az egyes gazdaságokra jellemző specifikus problémák, a világgazdaság fokozódó integrációjának következménye, hogy a jövedelem- (és vagyon-) újraelosztási egyenlőtlenségek, a makrogazdasági válságok egyidőben és hasonlóan érintik a nemzetgazdaságokat. Ebből pedig az következik, hogy a fiskális kiadások struktúrájának időbeli változása bár egymástól elkülönülten, de egyszerre s egy irányba mozdulhat.

A fiskális harmonizáció harmadik területe az *állami bevételek* közelítése. Az Európai Unióban először itt valósultak meg a harmonizációt előíró és elősegítő adminisztratív lépések. Ezek kiváltó oka – már az 1960-as évektől kezdve – a szabad áru és szolgáltatásáramlás korlátainak lebontása volt, amit az országonként különböző termelési adók (hozzáadottérték-adók) akadályoztak. Később a szabad tőkeáramlás elősegítése és a káros adóverseny korlátozása elvezettek a

társasági adók részleges harmonizációjához is. Ezeken kívül a jövedéki (fogyasztási) adók területén figyelhetünk még meg adminisztrációs lépéseket, de általánosan elmondható, hogy az államháztartási bevételek egyes elemeinek és a bevételek szerkezetének jogi típusú közelítése elmaradt. A globalizáció és a világgazdasági integráció sem bír olyan harmonizációs erővel, mind a kiadások szerkezete esetében. Ennek oka viszonylag egyszerűen megfogalmazható: az állami költségvetés – kevés kivételtől eltekintve – a bevételeket nem az egyes kiadási tételekhez rendeli, hanem a globális fedezet elvét érvényesíti. Így bár a kiadások szerkezetének változását a piaci folyamatok kikényszeríthetik, ha a kiadások nagysága nem változik jelentősen, akkor a bevételek szerkezetének nem kell megváltoznia.

A negyedik terület a fenntartható állami pénzügyi pozíciót jelző mutatószámok, azaz a *GDP arányos államháztartási hiány és államadósság* harmonizációja. Az EU-ban a konvergencia itt tapasztalható leginkább. A közös valuta bevezetés és a monetáris unió fenntartása elméletben ugyan nem, de a gyakorlatban megköveteli a tagállamoktól a GDP arányos egyenleg és adósság előre leírt korlátok között tartását. Egészen a 2009-es európai adósságválságig tartotta magát az elképzelés, hogy a 3 és 60%-os küszöbök (további nominális kritériumok mellett) garantálják a gazdasági stabilitást. 2009-ben ez az elképzelés megdőlt. Egyrészt az adósságválság kezelése, másrészt a későbbiek a stabilitás fenntartásának igénye rávilágított arra, hogy nem elegendő csupán a negyedik területen a harmonizációra figyelni. Emellett érdemes megjegyezni, hogy bár a pénzügyi pozícióra vonatkozó szabályok jogilag stabilak és kikényszeríthetőek, már a válság előtt is kiderült, hogy a tagállamok viszonylagos szabadságot élveznek ezek betartásában (Benczes – Kutasi 2010).

A következőkben a strukturális adóharmonizáció egy lehetséges elemzési keretét mutatjuk be. Az elemzési keret összeállításának motivációját az Unió fiskális integrációjának kérdése mellett a következő – az egyetemi oktatásban és a gazdasági életben is meglévő – elméleti és gyakorlati probléma szolgáltatja. Az adószakértők (legyenek akár tudósok, akár gyakorló szakemberek) általában egyetlen adónemet vizsgálnak. Kiterjedt irodalma van a hozzáadottérték-adóknak, a társasági adóknak, a személyi jövedelemadónak vagy a környezeti adóknak. Költségvetési tervezés esetén azonban nem lehet az elkülönült kutatásokból adódó eredményeket egyszerűen egymás mellé rakni, s azok alapján összeállítani az adórendszert. Az egyes adónemek ugyanis hatnak egymásra. Ha – tegyük fel – az adóztató megemeli az hozzáadottérték-adó kulcsát, akkor egyrészt a többletbevétel egy egyszerű szorzással nem számolható ki, másrészt a többi adónemből származó bevétel valamilyen mértékben csökkenni fog. A pontos költségvetési tervezés ezért megkívánja, hogy az egyes adónemek egymásra hatását megértsük.

A közösségi szintű adórendszer-harmonizáció a harmonizálandó adók kiválasztásának, az adóbázisok majd az adókulcsok harmonizációjának egymást követő lépéseit jelenti (Nerudova 2004). Bár ez alapján az egyes adónemek összehasonlíthatóvá válnak, ebből a megközelítésből hiányzik a rendszerszemlélet.

Hasonló mondható el Simon (2000) leírásáról, aki azt adóharmonizáció szintjei között tesz különbséget. A kiindulópont a közelítés nélküli állapot, amikor minden országban más adók vannak, a hasonlóságok legfeljebb véletlenszerűek. A következő szint, amikor a nemzeti adók közül néhányat közösségi szintre emelnek, míg végül a teljes harmonizációt az jelenti, ha minden tagállamban pontosan ugyanazok az adók vannak, amelynek szélsőséges változata az úgynevezett adóstandardizáció, mely esetben nemcsak az adónemek, hanem az adóbázisok és adókulcsok is pontosan ugyanazok. Ennek elérése azonban csak akkor lehetséges, ha az állami újraelosztás minden tagállamban egyforma: ez még hosszú távú célként sem fogalmazható meg. Nerudova (2004) hasonlóan állít: szerinte a különböző költségvetési (kiadási) igények miatt legfeljebb a strukturális harmonizáció képzelhető el, azonban nem fejt ki részletesen, hogy mit ért ez alatt.

Az Európai Unióban az adóharmonizáció már az 1960-as évek végén elkezdődött a hozzáadottérték-adók közelítésével. Ennek kiváltó oka az áru- és szolgáltatás piacok egységesítése volt: nemcsak az adókulcsok és adóalapok, hanem a termelés megadóztatásának módja is jelentősen eltért az egyes tagállamokban. A jelenleg használatos módszert, amely az egyes termelési fázisokban keletkező új értéket (hozzáadott érték) adóztatja, francia mintára alakították ki. Bár ezen a területen a leginkább előrehaladott a harmonizáció, az adókulcsok megválasztásában és változtatásában az egyes tagállamok még mindig viszonylagos szabadságot élveznek. Siroky és Kovarova (2010) rámutatnak arra, hogy az európai adósságválságot követően az uniós tagállamok körülbelül fele próbálta a hozzáadottérték-adók változtatásán keresztül élénkíteni a gazdaságukat. Ugyanakkor azt állítják, hogy a VAT változtatása csak nagyon speciális körülmények között képes e cél betöltésére: helyspecifikus szolgáltatások esetén illetve képzetlen munkaerőt igénylő ágazatokban.

A harmonizáció jogilag csak korlátozottan köti az egyes tagállamokat, mert 1995 és 2010 között mindig képesek voltak diszkrét adóemelésekkel reagálni a válsághelyzetekre (Kubatova – Holesovska 2014). Hosszabb távon azonban a standard VAT kulcsok emelkedése statisztikailag szignifikáns, változékonyságuk a vizsgált 15 évben csökkent. Mindez pedig azt jelenti, hogy a megfigyelhető harmonizációnak nem elsősorban adminisztrációs oka van, hanem a piaci verseny kényszeríti ki azt.

Kubatova és Holesovska (2014) kutatási megfigyeléseinek van két további említésre méltó momentuma. A 2004-es EU bővítés következtében a hozzáadottérték-adók területén tapasztalható heterogenitás növekedett. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a belépés feltételeként sem követeltek meg szigorú harmonizációt. A másik megfigyelés szerint az adókulcsok általános növekedése ellenére 2006 és 2009 között a hozzáadottérték-adókból származó GDP arányos bevétel csökkent. Ez azért valósulhatott meg, mert a termelés szerkezete eltolódott egyrészt az alacsonyabb kulcsú tevékenységek irányába, másrészt (az előzőtől nem függetlenül) a kormányzati termelés / szolgáltatások irányába.

E megfigyelések alapján megállapítható, hogy bár a hozzáadottérték-adók tekintetében a legnagyobb az adminisztrációs / jogi kényszer, még ezen a területen is bő a mozgásteret a nemzeti adópolitikáknak, s a közelítésben a piaci verseny akár fontosabb faktor lehet, mint a központilag kényszerített harmonizáció. A konvergenciát nemcsak az adórendszer paramétereinek közelítése valósíthatja meg. A Magyarországon bevezetett technikai jellegű intézkedések (pl. online pénztárgép) hozzájárulhatnak a gazdaság fehéredéséhez, s ezen keresztül az adórendszer egyszerűsödéséhez (Varga 2017).

A hozzáadottérték-adón kívül a jövedéki adók területén valósultak meg jelentős harmonizációs lépések. Ezek oka szintén az egységes piac kiépítése volt (Lenartova 2013). Egységessé vált a jövedéki adózás hatálya alá eső termékek listája, az adókulcsok elfogadható nagysága és az adóztatás elve. Bár a harmonizáció lényegében teljes körű, azaz magában foglalja az adózási módot, az adóbázist és az adókulcsokat is, több kivételt és jogvitát találhatunk ezen a területen. Ennek oka, hogy olyan specifikus termékekre vonatkoznak ezek a szabályok, amelyek gyakran csak egy-egy tagállamban jelennek meg (pl. a magyar pálinka), s többen úgy érzik, hogy a szuverenitásukat sérti a közös szabályozás.

A jövedelemadók, s ezeken belül a társasági adó harmonizációjában az EU eddig marginális eredményeket ért el. Eddig mindössze 4 területen (anya és leányvállalat adózása, összeolvadások, royalty-k adózása és a határon átnyúló megtakarítások ügye) fogadtak el közös szabályokat. Régóta napirenden van a közös, harmonizált vállalati adóalap kérdése, de számos tagállam gondolja, hogy ez a gazdasági versenyképességet rontaná, s így nem alakulhatott ki egységes álláspont. Mivel az indirekt adókat részben már harmonizálták, így a tagállamoknak nincs is más választása, az adóverseny csak a közvetlen adókon keresztül valósítható meg (Lupu 2014).

Niazi és Krever (2015) tanulmánya azonban arra a következtetésre jut, hogy mind gazdasági mind jogi alapon a harmonizáció nemcsak kivitelezhető, hanem részben automatikusan is létrejöhet. Az EU belső kereskedelmének tartós bővülése miatt egyre nehezebbé válik a (jelenleg elterjedt) bilaterális megállapodások kivitelezése. A tagállamok egyre gyakrabban fordulnak az Európai Bírósághoz e megállapodások miatt, de a Bíróság – közös jogszabály híján – csak egyedi döntéseket hozhat. Az eltérő társasági adó rendszerek miatti torzításokat a válság egyrészt felerősítette, másrészt a válságra adott adópolitikai válaszok többször hozzájárultak a recesszió mélyítéséhez. Niazi és Krever (2015) arra is felhívja a figyelmet, hogy hiábavaló az egyes tagállamok törekvése, hogy az alacsony társasági adón keresztül szerezenek adóalapot, mert a nagy multinacionális cégek adóelkerülését ez nem mérsékelheti. Hasonlóan gondolja Benassy-Quere et al. (2014), akik szerint a jelenlegi szabályozás mellett a nagy, határon átnyúló cégek a „dupla nemadózást” választják, mert mindkét országban (székhely szerinti ország + működési ország) kijátsszák az adózási kötelezettséget.

Az Európai Bíróságnak a társasági adó esetében csak arra van jogosítványa, hogy megállapítsa a konkrét jogszabály beleütközik-e az Unió alapelveibe (szabadságelvekbe). Így csak a „negatív” joggyakorlás lehetősége (Niazi – Krever 2015), azaz a Bíróság jogszabályokat semmisíthet meg, de nem alkothat új jogi környezetet. Ez a korlát egészen extrém esetekhez vezethet. Ha például egy tagállam versenyképességének növelése miatt változtat a társasági adózás szabályain, akkor e változtatás bizonyos esetekben diszkriminációra hivatkozva megsemmisíthető. Kettős adóztatás esetén azonban az Európai Bíróság nem léphet föl, mert az nem ütközik a szabadságelvekbe. A józan ésszel egyre gyakrabban ellentétes jogi helyzetek miatt a tagállamok inkább elfogadnának egy egységes szabályozást.

A közös szabályozás elfogadásának procedurális nehézségei közé tartozik, hogy egységes döntést kell hozni, azaz minden tagállamnak el kell fogadnia az adózási szabályt. Nizai és Krever szerint azonban ez megkerülhető: a tagállamok csoportjainak lehetősége van arra, hogy egymással megállapodjanak, s ugyanazt a rendszer alkalmazzák. Tehát, ha például a 28 tagállam nem sikerülne egységes döntést hoznia, attól még egy kisebb csoport (pl. 8 tagállam) megállapodhat egy közös rendszerben. Ez a lehetőség természetesen nemcsak a társasági adó esetében áll fenn, hanem akár a teljes adórendszerre vonatkoztatva is. Ennek későbbi mondanivalónk szempontjából lesz jelentősége.

Az EU közös költségvetésének mérete alig haladja meg a közösség GDP-jének 1%-át. Az EU költségvetési bevételei nem tekinthetők adóknak, mert közösségi szinten nem létezik a fiskális szuverenitás (Riberio 2006). Bár a kiadási oldal részben (strukturális költségek) az elmaradottabb régiók felzárkózását szolgálja, a jövedelemkülönbségek mérséklését célzó adókon keresztüli újraelosztás uniós szinten nem létezik. Ennek megvalósításához a személyi jövedelemadók harmonizációjára lenne szükség; e területen azonban még semmilyen gyakorlati lépés nem történt. Az EU-t átfogó újraelosztásnak több előnye is lenne (Riberio 2006). Egyrészt erősítené a politikai közösséget. Ez látszólag csapdahelyzet, mert eleve politikai közösségre lenne szükség a szupranacionális újraelosztás létrehozásához. Madison dilemmájának³⁸ megoldására azonban jó példát szolgáltat az USA alkotmányának elfogadása és évszázados változatlan-sága. E probléma megoldása az EU jelenleg hiányos demokratikus legitimitációját is erősíti. Gazdasági szempontból is előnyös lehet a közösségi újraelosztás megvalósítása, mert azon kívül, hogy az EU forrásait gyarapítja, a káros adóversenyt is gátolná. Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy a hosszú távú gazdasági stabilitást is szolgálja az újraelosztás, mert alátámasztaná – különösen válságok idején – a makrokeresletet, s mérsékelhetné a pénzügyi piacok prociklikusságát.

Seelkopf és Hongyan (2014) egy EU szintű jövedelemadó és transzfer bevezetését szimulálják. Megállapításaik szerint olyan mértékű az Unión belüli jövedelemegyenlőtlenség, hogy ezt csak centralizált jövedelemadó bevezetésével

³⁸ Az érdekcsoportok megléte káros lehet a közösségre. Az érdekcsoportokon túlmutató közösség-alkotás azonban az egyéni szabadságot veszélyezteti.

lehet mérsékelni. Azonban az EU folyamatos bővítésével és heterogénné válásával ez egyre kevésbé lehetséges: a jelenlegi helyzetben (a szimulációs eredmények alapján) például a bolgár top 5% jövedelemmel rendelkezőknek transzfert kellene kapniuk a luxemburgi legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező 5%-tól!

Részben a személyi jövedelemadók harmonizálási kísérletének hiányára és a társasági jövedelemadó harmonizálásának kudarcaira vezethető vissza az tény, hogy a teljes Unióban a társasági adókulcsok és a felső marginális szja kulcsok csökkenő trendet mutatnak, miközben a hozzáadottérték-adó terhelés növekszik (Benassy-Quere et al 2014). Ezzel vannak összhangban Kenyeres és Varga (2016) számításai, akik megmutatják, hogy az adóterhelés 75-80%-a a lakosságot érinti. A megfigyelhető trendek ellenére nem található rá bizonyíték, hogy a jövedelemadók csökkentése a versenyképességet növelné, ugyanakkor a fordítottjára sincs bizonyíték.

Az uniós adóharmonizáció szakirodalma az egyes adónemekkel foglalkozik, sokszor nem is elsősorban közgazdasági, hanem jogi szempontból. Nemcsak az egyes tanulmányokból, hanem a konkrét harmonizációs törekvésekből is hiányzik azonban a rendszerszemlélet. Erre azért (is) lenne szükség, mert ha a mesterséges lépésektől eltekintünk, akkor megállapítható, hogy a globalizációs folyamatok következtében az adórendszerek piaci alapon részben egységesülnek (Farida et al 2014). A mobil termelési tényezők ugyanis egyre kevésbé terhelhetőek, mert képesek az adóelkerülésre: így anélkül, hogy a kormányzatok az adópolitikájukat egyeztetnék, hasonló trendek figyelhetőek meg világszerte. Ennek a megállapításnak az igazságtartalmát nem vitatva hozzá kell tenni, hogy nemcsak a konvergenciára utaló jelek figyelhetőek meg. Az EU közép-kelet-európai tagállamaiban jóval erőteljesebb volt a jövedelemadó csökkenés és az adórendszerek egyszerűsítése, mint a nyugat-európai tagoknál. Mele és Carbone (2015) mindezt arra vezetik vissza, hogy ezekben a gazdaságokban jóval erősebb a chicagói közgazdasági iskola befolyása, mint a „régii” tagoknál. Nem indoklják azonban, hogy mi lehet ennek a nagyobb befolyásnak a hátterében.

2. Az adórendszerek harmonizáltságának mérése

Az Eurostat adatai alapján az Unió tagállamainak államháztartási bevételeit döntő részt a hozzáadottérték-adó, a társasági adó, a személyi jövedelemadó, a járulékok és a jövedéki adóból származó bevételek teszik ki (1. táblázat)³⁹. Ezek aránya Írországban a legalacsonyabb (átlagosan 75,6%), míg Litvániában a legmagasabb (96%). Látható tehát, hogy e bevételek tekintetében alacsony a változékonyság az országok között.

³⁹ A mintában 22 ország szerepel: az Eurostat adatbázisában ezekre voltak elérhetőek teljes körű adózási adatok.

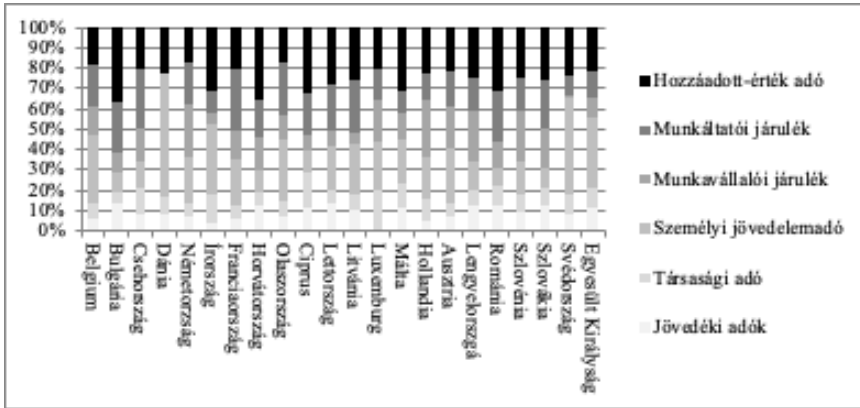
Ha azonban csak ezeket a bevételeket tekintjük, s megnézzük ezeken belül az egyes adónemek arányát, jóval változatosabb képet kapunk (1. és 2. ábra). Ugyanakkor az is látszik, hogy időben az egyes tagállamok adózási szerkezete (a „nagy” adók tekintetén) alig változott.

5. táblázat: Az EU országainak főbb adónemekből származó bevételeinek aránya az összes bevételhez viszonyítva

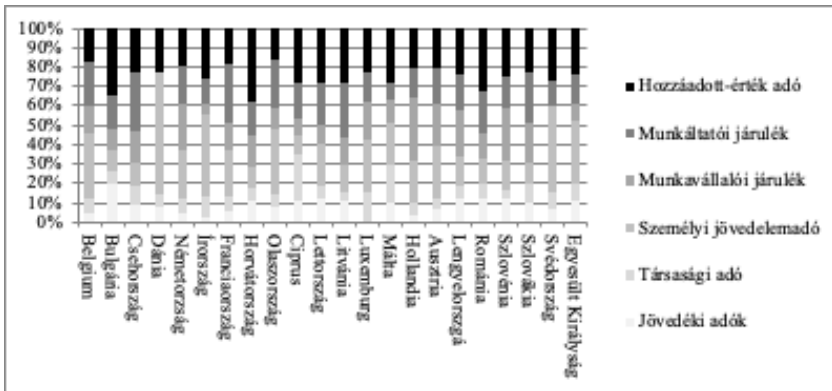
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	átlag
Belgium	83,2	82,7	82,9	83,0	82,5	82,5	82,4	81,7	81,9	82,5
Bulgária	89,7	88,9	94,0	93,9	94,2	94,3	94,0	94,5	94,1	93,1
Csehország	94,4	94,4	94,2	94,5	93,6	93,0	92,0	91,7	92,0	93,3
Dánia	86,4	85,9	85,4	85,8	86,5	86,7	86,6	87,4	87,4	86,5
Németország	88,8	88,9	89,2	89,3	89,0	89,1	88,6	89,0	88,8	89,0
Írország	74,9	72,9	73,6	76,9	76,9	77,1	76,3	76,5	75,7	75,6
Franciaország	79,7	80,4	80,3	80,5	79,3	79,6	79,4	79,1	79,2	79,7
Horvátország	92,1	92,2	92,1	91,8	90,8	89,9	91,2	91,5	91,9	91,5
Olaszország	82,1	82,1	82,3	83,6	82,2	83,6	83,1	82,3	82,6	82,7
Ciprus	81,3	82,0	76,8	81,3	86,5	86,8	87,9	88,1	87,7	84,3
Lettország	92,9	93,0	93,1	93,5	93,5	93,2	92,8	93,0	92,6	93,1
Litvánia	95,0	96,8	96,5	96,9	96,5	95,7	95,7	95,4	95,5	96,0
Luxemburg	77,3	76,9	77,4	79,8	80,9	80,8	80,8	81,2	81,8	79,7

Mált a	75,3	75,5	74,2	76,7	78,5	79,1	79,8	80,7	82,2	78,0
Hol- landi a	82,7	84,2	84,1	84,4	84,1	84,4	85,1	85,6	84,8	84,4
Auszt ria	85,9	85,8	86,0	86,1	85,7	85,7	85,6	85,7	85,5	85,8
Len- gyelo rszág	89,2	89,7	90,0	89,8	89,5	89,7	89,9	89,8	89,3	89,7
Ro- má- nia	90,6	90,1	91,3	91,5	91,8	90,6	93,2	92,1	92,7	91,5
Szlo- vénia	88,6	89,5	90,1	91,3	92,7	92,8	92,7	92,2	90,9	91,2
Szlo- vákia	94,1	93,7	93,6	93,5	93,6	93,3	93,6	92,9	92,9	93,5
Svéd- or- szág	74,5	74,8	74,8	73,7	74,4	74,7	74,6	73,9	74,2	74,4
Egye- sült Ki- rálys ág	81,6	81,5	80,9	78,5	80,1	81,1	82,1	81,1	80,5	80,8

Forrás: Eurostat, saját számítás.

3. ábra: Az EU tagállamaiban a legfőbb adónemek megoszlása, 2005.
 Forrás: Eurostat, saját számítás

4. ábra: Az EU tagállamaiban a legfőbb adónemek megoszlása, 2013.
 Forrás: Eurostat, saját számítás

A ránézésre is egyértelműnek tűnő robusztus megfigyelések számszerűsíthe-
 tők. Jelölje t_{ij}^k a j. ország i. adónemének arányát, a j. ország összes adóbevéte-
 léhez viszonyítva a k. időpontban. Tegyük fel, hogy n db adónemet figyelünk
 meg, így adott országra (j) egy adott időpontban: $\sum_{i=1}^n t_{ij}^k = 1$.⁴⁰ Az adórendsze-

⁴⁰ A vizsgálatban szereplő adónemek a következők:

rek időbeli változását így az adóbevételek szerkezete közötti korrelációval mérhetjük. Ha $\underline{T}_j^{k1} = (t_{1j}^{k1}, t_{2j}^{k1}, \dots, t_{nj}^{k1})$ a j. ország adószerkezete a k1 időpontban és hasonlóan \underline{T}_j^{k2} a j. ország adószerkezete a k2 időpontban, akkor az adószereket változását a két időpont között e két vektor közötti korreláció méri:

$$v_j^{k1-k2} = \text{corr}(\underline{T}_j^{k1}, \underline{T}_j^{k2}) \quad (1)$$

A v mutató tehát az egyes adórendszerek időbeli stabilitását méri: magas értékek az adórendszer struktúrájának időbeli változatlanóságát jelzik, míg az alacsony értékek időbeli változásra utalnak. Ezt a mértéket alkalmazva a mintában szereplő tagállamokra 2005 és 2013 között az egyes tagállamok adórendszerének stabilitását mutatja a 2. táblázat. Látható, hogy a tagállamok döntő többségében a nagy adónemek tekintetében az adórendszer lényegében változatlan maradt.

6. táblázat: Az Európai Unió egyes tagállamainak adórendszerének időbeli változása (2005 – 2013)

Belgium	0,9981	Litvánia	0,7823
Bulgária	0,9284	Luxemburg	0,9567
Csehország	0,9751	Málta	0,8548
Dánia	0,9994	Hollandia	0,9623
Németország	0,9730	Auszria	0,9989
Írország	0,9597	Lengyelország	0,9870
Franciaország	0,9933	Románia	0,9596
Horvátország	0,9954	Szlovénia	0,9600
Olaszország	0,9929	Szlovákia	0,9386
Ciprus	0,9003	Svédország	0,9873
Lettország	0,9904	Egyesült Királyság	0,9801

Forrás: Eurostat, saját számítások.

-
- t₁ – hozzáadottérték-adó
 - t₂ – munkaadók által fizetett járulék
 - t₃ – munkavállalók által fizetett járulék
 - t₄ – személyi jövedelemadó
 - t₅ – társasági adó
 - t₆ – jövedéki adók

Az időbeli változáshoz hasonlóan mérhetjük a különböző adórendszerek hasonlóságát, harmonizáltságát. Ha $\underline{T}_j^k = (t_{1j}^k, t_{2j}^k, \dots, t_{nj}^k)$ a j ország adóstruktúrája a k. időpontban és \underline{T}_l^k a l ország adóstruktúrája ugyanekkor, a két adórendszer harmonizáltsága mérhető a két vektor közötti korrelációval:

$$h_{j,l}^k = \text{corr}(\underline{T}_j^k, \underline{T}_l^k). \quad (2)$$

A 3. és 4. táblázatok a mintában szereplő tagállamok adórendszereinek harmonizáltságát mutatják e mérték alapján. Zölddel jelöltem azokat az adórendszer párokat, amelyek között a korreláció 0,7 vagy annál nagyobb, pirossal azokat, amelyek esetében a korreláció 0,3 vagy annál kisebb. Megállapítható, hogy az EU tagállamainak adóstruktúrái heterogének, egymáshoz erősen hasonló rendszerek (pl. Lengyelország és Szlovénia) mellett megtalálhatóak egymásra nem hasonlító rendszerek is (pl. Csehország és Dánia).

Végül mérhető, hogy a különböző gazdaságok adórendszereinek szerkezete közeledik-e időben egymáshoz. Legyen $c_{j,l}^{k2-k1} = \text{sgn}(h_{j,l}^{k2} - h_{j,l}^{k1})$. Az sgn előjelűfüggvény argumentumában a j és l adórendszerek k2 időpontbeli korrelációjának és k1 időpontbeli korrelációján különbsége szerepel. Ha ez a különbség pozitív, akkor a c = +1 lesz, ami a két adórendszer közeledését jelzi, hasonlóan c = -1 a két adórendszer távolodását jelzi egymástól. E mérték alapján kiszámítható, hogy egy adott gazdaság a többi gazdaság adórendszeréhez átlagosan időben közeledett vagy távolodott tőlük. Számítsuk ki a következő összeget:

$$C_j = \frac{\sum_{l \neq j}^M c_{j,l}^{k2-k1}}{M-1} \quad (3)$$

ahol M a mintában szereplő gazdaságok számát jelöli.

A C_j mutató -1 és +1 közötti értékeket vehet fel. A -1 azt jelenti, hogy az összes mintában szereplő gazdaság adórendszerétől távolodott a vizsgált adórendszer, a +1 pedig azt jelenti, hogy az összeshez közeledett. A vizsgált mintában szereplő gazdaságokra 2005 és 2013 között a közeledési értékeket mutatja az 5. táblázat. A mintában szereplő tagállamok többségének adórendszere átlagos közeledést mutat a többiek adórendszeréhez, a mintában szereplő 22 tagállamból mindössze adórendszer mutat távolodást, s csak kettő (Ciprus és Málta) jelentős távolodást.

7. táblázat: Az EU tagállamainak adórendszereinek harmonizáltsága 2005-ben.

	BG	CZ	DK	DE	IE	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	MT	NL	AT	PL	RO	SI	SK	SE	UK
BE	0,16	0,35	0,76	0,69	0,76	0,78	0,13	0,96	0,06	0,60	0,75	0,65	0,48	0,48	0,88	0,20	0,10	0,35	0,12	0,82	0,88
BG		0,63	-0,06	-0,17	0,34	0,54	0,94	0,29	0,89	0,85	0,69	0,05	0,62	0,15	0,32	0,61	0,97	0,52	0,88	0,08	0,15
CZ			-0,28	0,47	0,09	0,83	0,51	0,51	0,54	0,54	0,60	0,31	0,08	0,24	0,40	0,40	0,74	0,43	0,79	-0,11	-0,02
DK				0,23	0,86	0,24	-0,03	0,63	-0,04	0,42	0,50	0,44	0,60	0,23	0,57	-0,08	-0,21	0,63	-0,33	0,98	0,96
DE					0,29	0,68	-0,30	0,61	-0,09	0,29	0,34	0,61	0,29	0,85	0,90	0,69	0,18	0,81	0,45	0,25	0,39
IE						0,44	0,35	0,66	0,44	0,68	0,70	0,66	0,84	0,39	0,64	0,15	0,24	0,26	0,07	0,91	0,91
FR							0,41	0,89	0,36	0,73	0,85	0,44	0,30	0,35	0,75	0,39	0,55	0,46	0,59	0,38	0,48
HR								0,17	0,82	0,74	0,52	0,17	0,73	0,41	0,40	0,80	0,91	0,73	0,89	0,06	0,14
IT									0,15	0,69	0,86	0,49	0,38	0,30	0,80	0,16	0,24	0,27	0,23	0,72	0,79
CY										0,73	0,60	0,19	0,63	0,05	0,10	0,34	0,91	0,30	0,69	0,11	0,12
LV											0,95	0,22	0,74	0,17	0,58	0,44	0,76	0,41	0,62	0,56	0,62
LT												0,31	0,59	0,11	0,62	0,24	0,62	0,27	0,48	0,64	0,69
LU													0,48	0,77	0,66	0,26	0,10	0,48	0,14	0,48	0,52
MT														0,51	0,59	0,54	0,51	0,57	0,39	0,65	0,69
NL															0,78	0,74	0,17	0,88	0,40	0,23	0,33
AT																0,62	0,26	0,74	0,40	0,61	0,73
PL																	0,59	0,97	0,80	-0,05	0,09
RO																		0,52	0,92	-0,06	0,01
SI																			0,67	0,06	0,25
SK																				-0,21	-0,09
SE																					0,99

Forrás: Eurostat, saját számítás.

4. táblázat: Az EU tagállamainak adórendszereinek harmonizáltsága 2013-ban.

	BG	CZ	DK	DE	IE	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	MT	NL	AT	PL	RO	SI	SK	SE	UK
BE	-0,09	0,33	0,75	0,96	0,89	0,84	0,16	0,98	-0,27	0,67	0,40	0,81	0,30	0,89	0,95	0,44	0,26	0,45	0,26	0,87	0,85
BG		0,51	-0,13	-0,19	0,06	0,11	0,94	-0,09	0,50	0,68	0,74	0,06	0,31	0,31	0,20	0,85	0,89	0,84	0,58	0,06	0,22
CZ			-0,30	0,49	0,06	0,76	0,62	0,37	0,45	0,68	0,93	0,26	-0,05	0,50	0,41	0,71	0,79	0,63	0,99	0,01	0,11
DK				0,68	0,91	0,28	0,03	0,68	-0,42	0,39	-0,08	0,70	0,53	0,65	0,74	0,20	-0,04	0,26	-0,34	0,95	0,90
DE					0,89	0,85	0,44	0,92	-0,03	0,84	0,60	0,87	0,45	0,98	0,99	0,66	0,52	0,65	0,44	0,87	0,89
IE						0,55	0,26	0,80	-0,12	0,61	0,22	0,92	0,66	0,89	0,91	0,41	0,24	0,43	0,82	0,98	0,95
FR							0,31	0,88	-0,06	0,74	0,72	0,57	-0,01	0,78	0,81	0,59	0,50	0,55	0,69	0,51	0,55
HR								0,11	0,61	0,81	0,82	0,38	0,53	0,57	0,43	0,91	0,97	0,89	0,67	0,28	0,41
IT									-0,38	0,66	0,43	0,68	0,12	0,82	0,92	0,45	0,24	0,45	0,20	0,80	0,80
CY										0,17	0,39	0,23	0,52	0,13	-0,12	0,28	0,56	0,20	0,51	-0,23	-0,20
LV											0,88	0,60	0,38	0,87	0,84	0,96	0,87	0,96	0,68	0,64	0,75
LT												0,34	0,12	0,64	0,56	0,92	0,94	0,87	0,94	0,22	0,36
LU													0,77	0,91	0,84	0,42	0,37	0,41	0,23	0,84	0,80
MT														0,59	0,44	0,33	0,37	0,33	-0,01	0,60	0,58
NL															0,97	0,72	0,62	0,71	0,47	0,86	0,89
AT																0,67	0,49	0,68	0,37	0,91	0,93
PL																	0,95	0,99	0,73	0,45	0,59
RO																		0,91	0,83	0,24	0,38
SI																			0,65	0,49	0,64
SK																				-0,03	0,08
SE																					0,98

Forrás: Eurostat, saját számítás.

8. táblázat: Az EU tagállamainak adórendszereinek időbeli konvergenciája
2005 - 2013

ország	közelítési érték
Luxemburg	0,81
Hollandia	0,81
Németország	0,71
Lengyelország	0,52
Horvátország	0,43
Ausztria	0,43
Románia	0,43
Szlovákia	0,43
Svédország	0,43
Belgium	0,33
Lettország	0,33
Szlovénia	0,33
Franciaország	0,24
Olaszország	0,24
Csehország	0,14
Írország	0,14
Dánia	0,05
Litvánia	-0,05
Egyesült Királyság	-0,05
Bulgária	-0,24
Ciprus	-0,71
Málta	-0,71
átlag	0,23

Forrás: Eurostat, saját számítások

A mutató értelmezése akár meg is fordítható: nem feltétlenül azt jelenti, hogy az adott gazdaság adórendszere milyen mértékben közeledett a többi gazdaságéhoz, jelentheti azt is, hogy a vizsgált adórendszerhez milyen mértékben közeledett a többi adórendszer. E szemlélet alapján talán nem meglepő, hogy az 5. táblázatban a legnagyobb értékek Luxemburg, Hollandia és Németország mellett találhatóak: vélhetően a fejlett gazdaságok adórendszere egyfajta igazodási pont. E gazdaságok ereje akár ki is kényszerítheti (piaci) alapon a közelítést.

Általánosan megállapítható, hogy a mintában szereplő tagállamok adórendszereinek szerkezete 2005 és 2013 között harmonizáltabbá vált. Mivel a tanulmány kereteit meghaladja e közeledés okainak kutatása, csupán arra érdemes rámutatni, hogy az adóharmonizáció nem azonosítható az egyes adónemek közelítésével, helyénvalóbb a legfőbb adónemek összességéről beszélni. Ez adatgyűjtési és elemzési szempontból nem jelent bonyodalmat, mert bár az egyes államháztartások számtalan jogcímen jutnak bevételhez, forrásaik döntő részét

néhány adónem teszi ki. A korábban elmondottak alapján a teljes rendszerre vonatkozó harmonizáció a heterogén újraelosztási igények (összes kiadás / GDP) miatt nem is lehetséges. Az adószervezet közelítésére mégis van mód, két okból. Az első ok éppen az, hogy a főbb adónemek nem fedik le a bevételek 100 százalékát. Így még ezek esetleges tökéletes harmonizáltsága esetén is marad fiskális mozgáster adópolitikai szempontból. A másik ok, hogy a bevételi szerkezet közelítése nem jelent automatikus megkötést a kiadások szempontjából.

3. Az adórendszer-harmonizáció elemzési kerete

A modern adórendszerek legfontosabb elemei a gazdálkodási folyamathoz (körforgáshoz) kapcsolhatóak (6. táblázat). A folyamat első lépése az új érték (GDP) létrehozása, ami alapján a hozzáadottérték-adót kell befizetni. A termékértékesítés alapján keletkező jövedelmek után fizetendők a jövedelemadók. A rendelkezésre álló jövedelem felhasználásához a fogyasztási adók kivétele kapcsolódik. A hozzáadottérték-adó, a jövedelemadó és a fogyasztási adó elemi adófajtanak tekinthető, mert a legtöbb adójellegű állami bevétel ezekből vagy ezek valamely változatából adódik. Például a járulékok, a személyi jövedelemadó vagy a társasági adó valamennyien az elemi jövedelemadóból vezethetők le.

9. táblázat: A gazdálkodási folyamat és az adórendszer

termelés	hozzáadottérték-adó
jövedelem keletkezése	jövedelmi adók
<i>munkajövedelem</i>	<i>járulékok</i>
	<i>személyi jövedelemadó</i>
<i>tőkejövedelem</i>	<i>társasági adó</i>
jövedelem felhasználása	fogyasztási adó

Az adófunkciók közül elsődleges a fedezeti funkció, az a cél, hogy a beszedett adók fedezzék az államháztartás kiadási igényét. E mechanikus elv alapján bármelyik elemi adófajta egyedülkénti fenntartása elegendő lehet. Ha feltételezzük, hogy az állami kiadások a GDP 50%-át teszik ki, akkor a szükséges bevétel megoldható egy 100%-os hozzáadottérték-adó bevezetésével, mert a hozzáadott érték 50%-a azonnal „bemegy” a költségvetésbe. Ugyanilyen egyszerű adórendszer a 0%-os hozzáadottérték-adó, és az 50%-os jövedelemadó párosítás. Nevezük ezt a két adórendszert a legegyszerűbb adórendszereknek.

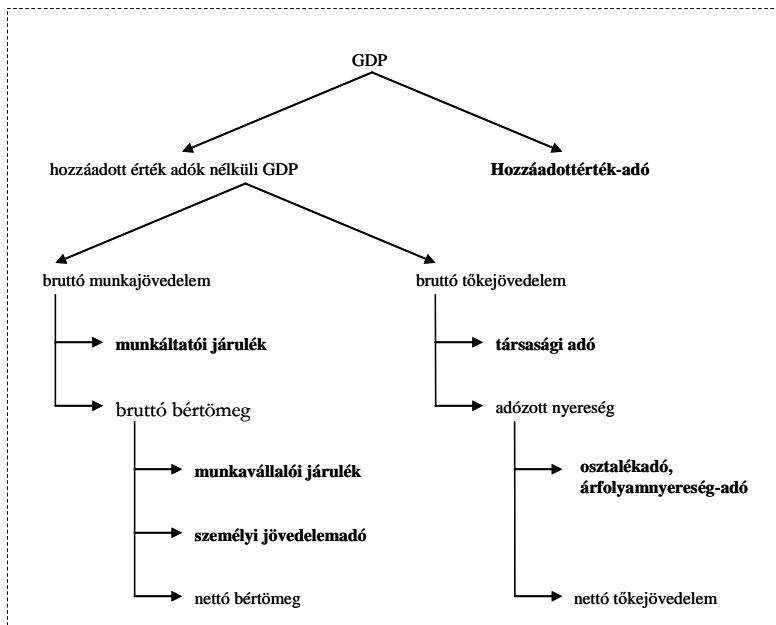
Legegyszerűbb adórendszer létrehozása lehetséges, és majdnem⁴¹ mindegy, melyik elemi adófajta áll az adórendszer központjában, az ekvivalens módon működőképes. Miért nincs akkor legegyszerűbb adórendszer?

- A nemzeti adórendszerek nemzetközi környezetben működnek, az egyes gazdaságok között adóverseny van. Legegyszerűbb adórendszer bevezetése valamelyik adókulcs drasztikus emelését, a többi nullára redukálását jelentené. Ha a munkaadók és a munkavállalók, a fogyasztók és a megtakarítók elég ügyesek, akkor a magas adókulcsot egy másik ország adórendszere segítségével kikerülik, a másik ország adózói „megszerzik maguknak” a nulla kulcsú adókat (Tiebout 1956), azaz drasztikusan káros adóverseny alakulna ki.
- Az adóztató (talán vitathatóan) az adórendszert úgy alakítja ki, hogy figyelembe vesz méltányossági szempontokat, ami eleve kizárja a minden adózóra egységes adókulcs lehetőségét. (Más szóval az állam érvényesíteni próbálja (re)disztribúciós funkcióját az adórendszeren keresztül.)
- Az adóztató intertemporális (adóévek közötti) elosztást akar megvalósítani (Más szóval az állam érvényesíteni akarja stabilizációs funkcióját az adórendszeren keresztül.)

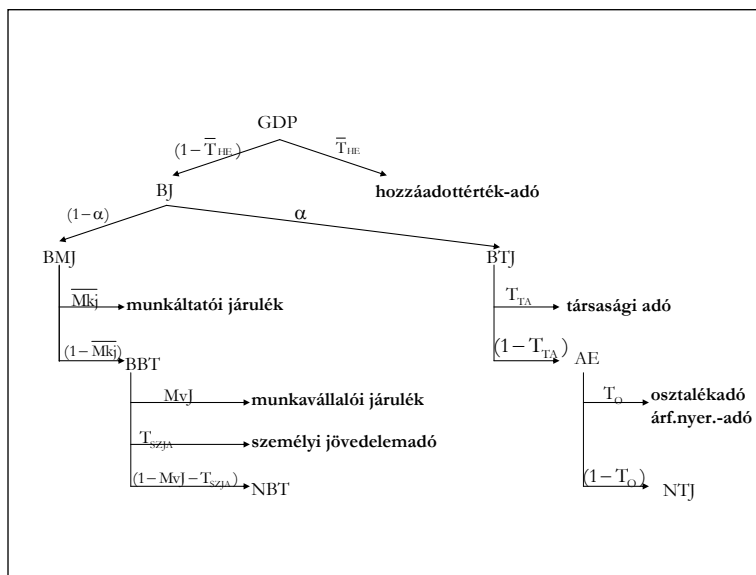
Elméletben elképzelhető a következő adóharmonizációs megoldás. Az EU minden tagállamában 35%-os jövedelemadót vetnek ki, ez az általános szabály. Azok a tagállamok, amelyeknek a kiadási igénye az így adódó 35%-os GDP arányos bevételnél magasabb, bevezetnek olyan lokális adófajta, amelyet e tagállam rezidensei nem tudnak kikerülni. Ez lehet ingatlanadó vagy valamilyen specifikus fejadó. Azonban az EU egésze is nemzetközi környezetben működik, így hiába valósulna meg a leírt egyszerűsítés, a globális adóverseny vélhetően fölszámolná azt. Baskaran és Fonseca (2014) a jelenleg megfigyelhető harmonizációs törekvésekről is azt állítják, hogy globális környezetben nem mélyíthetők el.

A legegyszerűbb adórendszer bevezetésének és fenntartásának akadályai miatt a a második legegyszerűbb – még mindig idealizált, de a gyakorlatban már közelíthető – adórendszer keretében vizsgálható az adóharmonizáció lehetőségét. A rendszer megértését az adófa, mint szemléltetési eszköz segíti (4. és 5. ábra).

⁴¹ Az adóbeszedés technikája különbözik: míg a hozzáadottérték-adó esetén az állami bevétel folyamatos, addig jövedelemadónál szakaszos.

4. ábra: Adófa. A GDP-ből kiindulva eljutunk a tényezőtulajdonosok nettó jövedelméig.

5. ábra.: Adó. A nyilakon azok a szorzószámok vannak, amelyekkel a fa felső ágáról az egyvel lentebb lévő ágra „ugorhatunk”.

A gazdálkodási folyamat során kronológiailag az első befizetendő adó a hozzáadottérték-adó (τ_1). Bár technikailag indirekt⁴² adó, az egyszerűbb tárgyalás végett kezeljük közvetlen adóként. Ekkor a GDP a következő formában írható fel:⁴³

$$Y = (1 - \tau_1)Y + \tau_1 Y \quad (4)$$

A felírásban az első tag a hozzáadottérték-adó nélküli GDP, ami értékesítés után a termelési tényezők jövedelme. A második tag költségvetési bevétel. Tételezzük fel, hogy a munka és tőkejövedelmek közötti elosztás ismert, a tőke jövedelemrészesedése α , a munkáé $(1 - \alpha)$. Ekkor az adófa a munka- és tőkejövedelmek adókulcsainak bevezetésével bontható tovább:

⁴² Technikailag a termék értékesítője az adóalany. Közgazdaságilag az adóteher áthárítás nem egyértelmű. Fordítva is igaz: a társasági adó technikailag direkt adó, de közgazdaságilag az adóteher részben áthárítható. A direkt és indirekt adók közötti különbségtételt részletesen tárgyalja Varga (2015).

⁴³ A hozzáadottérték-adó közvetlenkénti kezelése nem kell gondot okozzon. Ha például a tényleg (közvetett VAT) kulcs 20%, akkor a közvetlen kulcs $(\tau_1) 20\% / (1 - 20\%) = 25\%$

$$Y = (1 - \tau_1) * \{[(1 - \alpha)T_w + (1 - \alpha)(1 - T_w)] + [\alpha T_C + \alpha(1 - T_C)]\} + \tau_1 Y \quad (5)$$

ahol T_w a munkajövedelmek adókulcsa
 T_C a tőkejövedelmek adókulcsa

Mind a munka-, mind a tőkejövedelmek adóztatása a gyakorlatban többféle adó-és járuléknem kivetésével történik. A munkajövedelem teljes adóterhelése általában a munkáltatói járulék, a munkavállalói járulék és a személyi jövedelemadó között oszlik meg. Az előző fejezet jelölése alapján $T_w = \tau_2 + \tau_3 + \tau_4$. Ez a felírás magában foglal egy újabb egyszerűsítést, mert a bruttó munkajövedelmet tekinti minden elvonás alapjának. Több adórendszerben (például Magyarországon) az adóalap a bruttó munkajövedelem helyett a bruttó munkabér, de maradhatunk ennél a felírásnál, mert a különböző adóalapokhoz kapcsoló adókulcsok közötti átszámítás egyértelmű.⁴⁴ A tőkejövedelem teljes adóterhelése szintén több adónem kivetéséből adódik: a társasági adón kívül osztalékadót, árfolyamnyereség-adót, kamatadót illetve a tőkejövedelemre kivetett járulékokat tartanak fenn. Az előző fejezettel összhangban, illetve figyelembe véve, hogy a felsoroltak közül lényeges bevétel csak a társasági adóból keletkezik (empirikusan), tegyük fel, hogy $T_C = \tau_5$, azaz csak társasági adót kell fizetni.

A jövedelem-felhasználás elméletben többféleképpen adózhat. Akár az is elképzelhető, hogy a gazdasági szereplők kizárólag kiadásai után fizetnek adót, ami visszavezet egy újabb legegyszerűbb adórendszer felírásához (Varga 2015). A teljes körű kiadási adó azonban még sehol nem valósult meg, sőt, a fogyasztás megadóztatása is csak speciális termékekre terjed ki. Tegyük fel, hogy a jövedéki termékek GDP arányos értéke γ , s ezek átlagos adókulcsa τ_6 .

A teljes adórendszer ekkor a következő:

hozzáadottérték-adó bevétel: $\tau_1 Y$

munkajövedelem-adó: $(\tau_2 + \tau_3 + \tau_4)(1 - \alpha)(1 - \tau_1) Y$

ezen belül

a személyi jövedelemadó: $\tau_2(1 - \alpha)(1 - \tau_1) Y$

a munkáltatói járulék: $\tau_3(1 - \alpha)(1 - \tau_1) Y$

a munkavállalói járulék: $\tau_4(1 - \alpha)(1 - \tau_1) Y$

tőkejövedelem adó: $\tau_5 \alpha(1 - \tau_1) Y$

⁴⁴ Ha az adóztató például a bruttó munkabérre vet ki 10%-os járulékot, akkor a bruttó munkajövedelem járulékkulcsa $(\tau_2) 10\% / (1 + 10\%) = 9,09\%$

jövedéki adó

$$\tau_6(1-t_1)[(1-\tau_2-\tau_3-\tau_4)(1-\alpha)+(1-\tau_5)\alpha]\gamma Y$$

A teljes adóbevétel:

$$T = \tau_1 + (\tau_2 + \tau_3 + \tau_4)(1-\alpha)(1-t_1) + \tau_5\alpha(1-t_1) + \tau_6(1-t_1)[(1-\tau_2-\tau_3-\tau_4)(1-\alpha) + (1-\tau_5)\alpha]\gamma Y$$

(6)

Mivel az összes adónem lineáris, és az adófán az adórendszertől független elágazások (tőke és munkajövedelem; specifikus fogyasztási javak) szintén lineáris kapcsolatok alapján alakulnak, ezért nemcsak az egyes adóneemből adódó bevétel, hanem a teljes adótömeg is lineáris kapcsolatban lesz a GDP-vel. Ez a működő adórendszerek esetében csak részlegesen valósulhat meg, mert az adóztató adóalap- és adókulcs-kedvezményeket, egyes adóneemből többféle adókulcsot vezet be a rendszerbe.

Az előző fejezetben t_1 , t_2 stb. jelölte az egyes adóneemből származó adóbevétel és az összes adóbevétel nagyságát. A fenti eredmények alapján ezek az arányok formálisan is meghatározhatóak. Például a társasági adóbevétel (tőke-jövedelem adó) aránya az összes adóbevétel között:

$$t_5 = \frac{\tau_5\alpha(1-t_1)}{\tau_1 + (\tau_2 + \tau_3 + \tau_4)(1-\alpha)(1-t_1) + \tau_5\alpha(1-t_1) + \tau_6(1-t_1)[(1-\tau_2-\tau_3-\tau_4)(1-\alpha) + (1-\tau_5)\alpha]\gamma Y}$$

Hasonlóan írható fel a többi adónem esetében is. A (2)-es összefüggés alapján két adórendszer harmonizáltságát a legfőbb adóneemből származó 1-re normált bevételek közötti korreláció adja. A fenti levezetés alapján azonnal látszik, hogy a tökéletes harmonizációnak nem feltétele, hogy a két országban az adókulcsok megegyezzenek egymással. A \underline{T} vektorok elemeit ugyanis nemcsak az adószabályok határozzák meg, hanem a jövedelmek termelési tényezők közötti megoszlása (α), és a fogyasztási szokások is (γ).

Ugyanakkor – anélkül, hogy ennek kutatásába részletesen belemennénk – az Unió adórendszerei között mérhető növekvő harmonizáltság oka is megsejthető az adófából levezetett összefüggések alapján. A válság óta tapasztalható hozzáadottérték-adó emelések (Kubatova – Holeskova 2014) a jövedelemadók bevételi szerkezetben betöltött arányát anélkül is csökkentik, hogy a kormányzatok azokhoz direkt hozzájárulnának. A τ_1 adókulcs emelésekor ugyanis azonnal csökken a rendelkezésre álló jövedelmek nagysága. Ellenpéldán keresztül érdemes ezt megvilágítani. Tegyük fel, hogy a GDP nagysága 100, miközben a hozzáadottérték-adó kulcsa 25%. Ekkor az adófa legfelső elágazási pontján 20 a hozzáadottérték-adó 80 a bruttó jövedelem. A hozzáadottérték-adó emelése a GDP-t nem növelheti meg: annak nagysága a meglévő kapacitások nagyságától, azok kihasználtsági fokától stb. függ. Ha az adóztató felemeli a hozzáadottérték-

adó kulcsát pl. 30%-ra, akkor változatlan GDP mellett az adóztatható jövedelmek nagysága 76,9-re fog csökkenni, így még változatlan jövedelemadó-kulcsok mellett is csökken a jövedelemadó-bevétel.

Az adófa következő elágazási pontja, a tőke és munkajövedelmek megoszlása szintén adórendszer-tervezési nehézséget jelent. Az elméleti közgazdaságtan szerint a jövedelemmegoszlás a termelési tényezők hozzájárulása alapján adódik. Azonban éppen az adórendszer az, amely a megoszlást az elméleti értékektől eltéríti. A levezetett összefüggések alapján a munkajövedelem átlagos adóterhe $T_w = \tau_1 + \tau_2 + \tau_3$, míg a tőkejövedelemé $T_c = \tau_5$. Amennyiben ez a két érték nem egyezik meg egymással, például $T_w > T_c$, úgy a *bevallott* jövedelmek megoszlása eltérhet a közgazdaságilag indokolt megoszlástól. Azaz a termelési tényezők az adófa ágai közötti jövedelemeltolással optimalizálhatnak. Egy eleve tőkeigényesebb termelési szerkezet esetén az adóoptimalizálásból fakadó jövedelemeltolás vélhetően kisebb mértékű, mint a munkaigényesebb termelésnél. Utóbbi kevésbé fejlett gazdaságokra jellemző, amelyek hajlamosak lehetnek arra, hogy a tőkejövedelmek adóztatását a munkajövedelmekhez képest relatíve csökkentse. Ha erre a jövedelemtulajdonosok a munkajövedelem tőkejövedelemként feltüntetésével (bevallásával) reagálnak, akkor hamis, látszólagos adórendszer harmonizáció valósul meg.

Ebből az inkonzisztenciából nemcsak bevétel-tervezési nehézségek következnek. A munkavállalók munkaadók általi korrumpálása a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát is alááshatja. A munkajövedelmek tőkejövedelmkénti feltüntetése ugyanis csökkenti a befizetett járulékok nagyságát, ami már rövid távon is nyugdíj-kifizetési gondokat okozhat. Veszélyezteti az uniós fiskális harmonizációt is: a nyugdíjfizetésre vonatkozó közösségi szabályok hosszú távon csak akkor tarthatók be, ha az egyes tagállamok nyugdíjrendszerei stabilak. A megfelelő foglalkoztatottsági szint mellett ennek egyik záloga a tőke- és munkajövedelmek konzisztens adóztatása.

A sávós progresszió valamely konkrét adónem (általában a személyi jövedelemadó) esetén jelent egy újabb elágazást az adófán. Mivel a progresszió lehetővé teszi az adóalanyok egymás közötti (illegális) adóoptimalizációját, újabb lehetőséget biztosít az adófán történő jövedelemeltolásra. Hasonló látható be a specifikus fogyasztási adókról (jövedéki adók): mivel nem minden termékre vonatkozik az adófizetési kötelezettség, a jövedelemkiadások hamis feltüntetése (amennyiben erre lehetőség van), nehezíti a teljes adórendszer zárt rendszerben történő kezelését.

A felsorolt problémák ellenére az adófa alapján levezetett adótömeg és annak belső összefüggései megfelelő keretet jelenthetnek az adórendszerek harmonizációjának elemzésére. Ez a szemlélet továbblépést jelent ahhoz a megközelítéshez képest, amely az egyes adónemeket egymástól függetlenül kezeli, s azok egyszerű sorba rendezésével azonosítja az adórendszert. Hangsúlyozandó, hogy ez az elméleti keret, s az előző fejezetben bevezetett mértékek megfeleltethetőek egymásnak, így az adófa alkalmas empirikus adatok elemzésére.

4. Következtetések

Amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy az EU gazdasági stabilitásának fenntartásához a tagállamok fiskális politikáinak közelítése szükséges, vizsgálni kell a fiskális integráció kereteit. A tanulmány a fiskális konvergencia területei közül az adóharmonizációt elemezte. Az adóharmonizáció jelenleg a hozzáadottérték-adóra, a társasági adóra és a jövedéki adókra vonatkozik. E bevételek elemzésének módszere – az adóalapok, az adókulcsok és az adóztatási módszer vizsgálata – nem alkalmas az adórendszer harmonizációjának elemzésére.

Az EU adórendszereinek heterogenitása ellenére szinte ránézésre megállapítható, hogy az összes költségvetés néhány „nagy” adónem kivételével szerzi bevételeinek döntő részét. Az adórendszer harmonizáció vizsgálata így első körben e bevételekre szűkíthető. A fiskális bevételek nagyságának „nagy” adókra történő normalizálása lehetővé teszi az adószervezetek közötti kapcsolat szoroságának mérését. A statikus és dinamikus harmonizációs mutatók alapján megállapítható, hogy az EU tagállamainak adórendszerei 2005 és 2013 között közeledtek egymáshoz. Mivel e konvergenciának adminisztratív előzményei nincsenek, ezért a háttérben – a tanulmányban nem vizsgált – gazdasági okok állhatnak. Nemcsak a közeledés ténye állapítható meg, hanem iránya is kitapogatható. Úgy tűnik, hogy az unió tagállamainak adórendszerei a legfejlettebb gazdaságok adórendszereihez kezdtek el hasonlítani.

A költségvetés bevételi oldalának aszimmetriája, mely szerint néhány adónem teszi ki a bevételek nagy részét, visszavezethető az adórendszer és a gazdasági folyamat közötti kapcsolatra. Az elemi adófajták ugyanis három gazdasági mozzanathoz, a termeléshez, az elsődleges jövedelemelosztáshoz és a jövedelem-felhasználáshoz kapcsolódnak. Ez elméletben lehetővé teszi az adórendszerek szélsőséges egyszerűsítését és tökéletes harmonizációját. A nemzetközi adóverseny és a nemzeti költségvetések speciális kiadási igényei azonban összetettebb adórendszerek kialakítását teszik szükségessé. Ennek ellenére fölírható egy olyan – az adórendszert fa szerkezetben ábrázoló – keret, amely lehetővé teszi a bevételi szerkezetek összehasonlító elemzését. Az adófa segítségével megmutatható, hogy a tökéletes harmonizáció az országonként eltérő tőke / munka jövedelemrészesedési arányok és eltérő fogyasztási szerkezetek miatt nem lehetséges. Lehetséges és szükséges azonban az adórendszereken belüli konzisztencia kialakítása. Ennek hiányában ugyanis nemcsak az adórendszer fedezeti funkciója sérülhet, hanem veszélybe kerül például a nyugdíjrendszer rövid és hosszú távú fenntarthatósága.

Az adórendszerek jelenleginél szorosabb harmonizációja nem feltétlenül csorbítja a tagállamok fiskális szuverenitását. Két érv támasztja alá ezt az állítást. Egyrészt, a harmonizáció csak a „nagy” adónemekre vonatkozik, amelyek a tagállamok bevételeinek 80-90%-át teszik ki. Emellett tehát marad a bevételi oldalon egy olyan mozgástér, amely lehetővé teszi egyéni célok megvalósítását. Másrészt, a bevételi oldal szerkezetének harmonizációja a globális fedezet elve miatt nem befolyásolja sem a kiadási oldal méretét, sem annak szerkezetét.

Ideális adórendszer természetesen nem létezik, a gazdasági hatékonyság, versenyképesség növelését célzó egyszerűsítések pedig az adórendszer méltányosságát veszélyeztetik. Ugyanakkor, amennyiben a versenyképesség valóban megnövekszik, akkor egy hasonlóan egyszerű újraelosztási rendszer dinamikusan akár még méltányosabb elosztáshoz is vezethet, még akkor is, ha statikusan igazságtalannak tűnik (Balogh 2005).

Absztrakt

A 2009-es európai adósságválság menedzseléséhez vagy következményeinek enyhítéséhez hiányoztak a fiskális eszközök; ez az EU szorosabb fiskális együttműködését kívánja meg. A fiskális konvergencia lehetséges területei közül a tanulmány az adórendszerek harmonizációjával foglalkozik. Három olyan új mutatószámra tesz javaslatot, amelyekkel az adóharmonizáció mérhető. A tanulmány bemutat egy olyan analitikus kereteket, amely alkalmas lehet különböző adórendszerek összehasonlító elemzésére. Végül röviden foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az adórendszerek harmonizációja hogyan érinti a fiskális politikák szuverenitását.

Kulcsszavak:

adó, adórendszer, adóharmonizáció, integráció, válság

JEL: H20, H77, H87

Felhasznált irodalom

1. BALOGH, L. (2004): *Döntsd a tőkét?* Hitelintézeti Szemle, Vol.: 6., No.: 5: 22-36.
2. BASKARAN, T. – FONSECA, M. L. (2014): *The Economics and Empirics of Tax Competition: A Survey and Lessons for the EU*. Erasmus Law Review. Vol. 7., No. 1.
3. BENASSY-QUERE – TRANNOY, A. – WOLFF G. (2014): *Tax Harmonization in Europe: Moving Forward*. French Council of Economic Analysis. Les notes du conseil d'analyse économique, No. 14.
4. BENCZES, I. – KUTASI, G. (2010): *Költségvetési pénzügyek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. BORDO, M. D. – MARKIEWICZ, A. – JJONUNG, L. (2013): *A Fiscal Union for the Euro: Some Lessons from History*. CESifo Economic Studies 59 (3): 449-488.
6. ESPING-ANDERS, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
7. FARIDA, A. F. – MARAT, A. S. – AIDAR T. M. (2014): *Mechanism of State Tax Regulation in the Global Economy*. Mediterranean Journal of Social Sciences. Vol. 5., No. 24.: 192-198.
8. HENNING, C. R. – KESSLER, M. (2012): *Fiscal Federalism: US History for Architects of Europe's Fiscal Union*. Bruegel Essay and Lecture Series.
9. KENYERES, S. – VARGA, J. (2016): *Az adóterhelés kifejezése a hozzáadottérték-adó szinttel*. Jura, Vol. 22., No. 2.: 263-272 22:(2)
10. KUBATOVA, K. – HOLESOVSKA, P. (2014): *Convergence of VAT Rates Between 1995 and 2010*. European Financial and Accounting Journal. Vol. 9., No. 2.: 79-90
11. LUPU, N. (2014): *Taxation Policy within the European Union Framework*. Economy Transdisciplinary Cognition. Vol., 17., No. 1.: 78-83.

12. MELE, M. – CARBONE, V. (2006): *Fiscal Divergence and Economic Growth in the European Union*. Rivista Italiana Economia Demografia e Statistica. Vol. 59., No. 1.: 71-78.
13. NERUDOVA, D. (2004): *Tax Competition and Tax Harmonization in the European Union*. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. Vol 52., No 12.: 135-144.
14. NIAZI, S. U. –KREVER, R. (2015): *Is integration of income taxation possible in EU?* Australian Tax Forum Vol. 30., No 3.
15. OATES, W. E. (2001): *Fiscal Competition and European Union: contrasting perspectives*. Regional Science and Urban Economics. Vol. 31: 133-145.
16. RIBEIRO, J. S. (2006): *Distributive Justice through Taxation: European Perspective*. Jurisprudencija Vol. 80., No. 6.: 80-89
17. SEELKOPF, L. – HONGYAN, Y. (2014): *European fiscal solidarity: An EU-wide optimal income tax approach*. TranState Working Papers, No. 185
18. SIMON, J. R. (2000): *Can we harmonise our views on European tax harmonisation*. Bulletin for International Fiscal Documentation. Vol. 54., No. 6.: 263-269.
19. SIROKY, J. – KORAKOVA, A. (2010): *Changes in VAT Rates During the Economic Crisis*. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. Vol 49., No 44.: 339-346.
20. TIEBOUT, C. (1956): *A Pure Theory of Local Expenditures*. Journal of Political Economy, Vol. 64., No. 5.: 416-424.
21. VARGA, E. (2015): *A progresszív fogyasztási adó alkalmazásának lehetősége*. PhD értekezés, Kaposvári Egyetem.
22. VARGA, J. (2017): *Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehéritésének pályája Magyarországon 2010 után [Reducing the Tax Burden and Whitenning the Economy in Hungary after 2010]*. Pénzügyi Szemle / Public Finance Quarterly, Vol. 62., No. 1.: 7-20.
23. WOLFF G. B. (2012): *A budget for Europe's monetary union*. Bruegel Policy Contribution 2012/12.

Adóelméleti alapfogalmak⁴⁵

László Csaba⁴⁶

Balog László emlékére

„Az államnak van egy roppant fontos erőforrása, amelyet - elvileg - leghatalmasabb polgáraival sem kell megosztania. Ez az erőforrás a kényszerítés hatalma.”

George J. Stigler⁴⁷

„Az adó olyan kényszerítő eszköz, amely lehetővé teszi a kormányok számára, hogy díjat szedjenek az egyénektől anélkül, hogy emögött egyénenként kinyilvánított fizetési hajlandóság állna.”

Geoffrey Brennan - James Buchanan⁴⁸

1. Bevezető alapfogalmak

1.1 Az adó definíciójáról

Bármilyen meglepő, az adónak nincs teljesen egyértelműen kiérlelt, évszázadok alatt kialakult definíciója. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a különböző közterhek nem teljesen azonos jellemzőkkel bírnak. Vannak olyan kötelező befizetések, amelyek után megfogható szolgáltatásra jogosult a befizető, ilyen például a nyugdíjjárulék. A legtöbb esetben a közvetlen ellenszolgáltatás lehetősége fel sem merül. A befizetés kikényszerítésének formáiban is jelentős eltérés van. A pontos definíció nem ismerése ellenére közismertsége annyira egyértelmű, mint ahogy mindenki tudja, mi a levegő, mi a nap. Adó az, amit az állam beszed, amit be kell fizetnünk – és amit nem könnyű elkerülni.

Ezt a jelenséget jellemzi az adózással foglalkozó munkákból kihagyhatatlan Benjamin Franklin idézet a 18. századból, miszerint „ezen a világon csak két dolog biztos. A halál és az adó”. Kell ehhez további magyarázat? Az adózással kapcsolatos bizonytalanságok csökkentése érdekében azt hiszem, erre mégis szükség van.

⁴⁵ Jelen tanulmány a Phd dolgozatomat előkészítő kutatás eredménye (László 2019). A későbbiekben egy az adózással foglalkozó könyv részét képezné.

⁴⁶ László Csaba a Budapesti Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanára, volt pénzügyminiszter (email: csaba.laszlo@malcon.hu)

⁴⁷ George J. Stigler, 1989. 327. o.

⁴⁸ Brennan - Buchanan 1978. 81. o.

David Ricardo a következő definíciót fogalmazta meg: „Az adó az ország földje és munkája hozadékának az a része, amelyet a kormányzat rendelkezésére bocsátanak és végeredményben vagy az ország tőkéből, vagy a jövedelméből fizetnek.” (Ricardo, 1991, 98.o.) Ebben a megfogalmazásban nyomban támadhat némi hiányérzetünk. Hiányzik belőle a kötelező jelleg hangsúlyozása, ami például Stiglitznél hangsúlyosan jelenik meg. Stiglernek a fejezetet bevezető idézete is az állam kizárólagos kényszerítő hatalmát emeli ki (Stiglitz, 2000).

A régi magyar szerzők igyekeztek szabatos meghatározást adni az adóra. Nézzünk néhányat: Kautz Gyula: „...adó azon neme közbevételeknek a mely gazdasági javban s rendszerint pénzben álló oly szolgáltatás, a melyet az adóköteles alanyok az általános államszükségletek fődözése céljából, törvényileg megállapított mértékben, meghatározott időközökben visszatérőleg, minden külön vagy közvetlen állami visszzolgáltatás nélkül teljesítenek, illetőleg lerónak” (Kautz Gyula 1885, 125.o.). Földes Béla: „Az adó a magángazdaságba belépett nemzeti jövedelemnek azon része, melyet az állami közület, mint egész, elsősorban saját céljainak teljesítésére igénybe vesz és igénybe vehet.” (Földes 1900, 120.o.) Látható, hogy Kautz Gyula és Földes Béla is még a ricardoi hagyományoknak megfelelően kihagyja a kényszerítés elemét a definícióból, habár őket olvasva egyértelmű, hogy nem önkéntes befizetésről van szó.

A (többek között) Balogh László szerzősége alatt megjelent Pénzügytan egyetemi tankönyv adó definíciójában az alábbi megfogalmazás szerepel: „A befizetésre kötelezett közvetlen ellenszolgáltatásra nem tarthat igényt.” (Baka et al 2008, 81. o.). A következő két idézet a statisztikai számbavétel, a lexikon jellegű meghatározásra ad példát: IBFD: „Kormányzati bevétel (levy), amelynek ellentételeképpen a befizető semmilyen közvetlen hasznot nem kap, és nem büntetés, kivéve az adócsalás miatti büntetés.” (Larking 2005, 393.o.)

OECD: „Kötelező, viszonzatlan befizetés a kormányzat részére” (OECD 2010, 302.o.) A fentiekben foglalt meghatározások összes lényegi elemét tartalmazza Willam B. Barker definíciója: „Kötelező elvonás az adófizetőtől, amit a kormánynak készpénzben vagy természetben fizetnek a közérdek kielégítését szolgáló közszolgáltatások fedezésére anélkül, hogy ennek fejében bármilyen konkrét ellenszolgáltatás járna.” (Barker 2005, 48.o.)

Mindezek alapján három lényegi elemét lehet kiemelni a közteher, adó fogalmának.

- Kötelező jelleg
- Közfeladat ellátását szolgálja
- Nincs direkt ellenszolgáltatás

1.1.1 Kötelező jelleg

Az első elem a kötelező jelleg. Aki valaha is kicsit foglalkozott az adóval, és ez már nagyjából a kisiskolások szintje, az tudja, hogy az adó nem az a befizetés,

amiről önkéntesen eldönthetem, hogy teljesítem vagy sem. Természetesen lehet vitatkozni, lehet megtagadni, lehet adót csalni, de ezt mindenkinek annak tudatában kell tennie, hogy könnyen az állam erőszakszervezeteivel kerülhet szembe.

Az adózás jellegének történeti fejlődését jól mutatja Földes Béla következő idézete: „Némi betekintést az adóügy történeti fejlődésébe enged az adófogalom kifejezésére különböző időkben használt terminológia is, melyet részint Seligmann nyomán összeállítunk. E szerint az adó legrégebben ajándék volt (donum, benevolence); későbbben a kormánytól alázatosan kért segítség (precarium, bede); a harmadik korszakban segély, melynek szükségét lassankint belátták (adjutorium, aid, aide, subsidy, contribution, Steuer, hjelp). A negyedik korszakban kifejezésre jut, hogy az adó az egyén áldozata az állam érdekében (Gabelle, Abgabe, dazio, adó); az ötödik korszakban a kötelesség fogalma érvényesül (duty); a hatodikban a fizetési kényszer (impost, imposta, impôt, rovás, Auflage, Aufschlag); végre az adó kifejezi az állam által megállapított részt (Schoss, angolul scot rate, skandinávul scalt, németül Schatzung, francziául tax, olaszul tassa). Ha nem is áll az, hogy a kifejezések az adó természetét juttatják kifejezésre különböző korszakokban, sem az, hogy a Seligmann által felállított korszakok egészen szigorúan megkülönböztethetők, de mindenesetre mutatja, milyen természetűek voltak az adók különböző korszakokban.” (Földes 1900, 120.o.)

A fenti idézet is mutatja, hogy a nyelvi megfogalmazás is tanulságosan tükrözte az egyes korszakokban az adófizetés legfontosabb jellemzőjét.

Elméletileg megoldható lenne, hogy az állami közjavakat az állampolgárok önkéntes befizetéseiből finanszírozzák. A törzsi társadalmakban még működhetett ez a megközelítés. A későbbiekben, amint az uralkodói magánvagyon nem volt elegendő az állami feladatok finanszírozásához, megjelenik az adózás. Az állami feladatok nagy része olyan közjóság, amelyeknél, jellegüknél fogva a hasznokból nem lehet kizárni az állampolgárokat attól függően, hogy fizetnek-e és mennyi adót. Ily módon potyautasként azok is részesedhetnek az állami szolgáltatások hasznaiból, akik egyáltalán nem fizetnek adót (Stiglitz 2000). A potyautas-jelenség ugyan szofisztikált közgazdasági magyarázatot is ad az adóelkerülés jelenségére, de véleményem szerint kevés adócsaló fejében fordul meg, hogy „ha nem fizet adót, ettől még miért ne mehetne át ingyen bármelyik Duna-hídon vagy miért ne védhetné meg a rendőrség”?

Az adómorál és kulturális tényezők is nagyban befolyásolják, hogy mennyien igyekeznek potyautasként viselkedni. De a modern társadalmakban sem fejlődött ki még annyira az adómorál, hogy az adóbeszedést kényszer nélkül meg lehetne oldani. Az adózás egyelőre sehol nem önkéntes és az állami bevételek döntő többségének beszedését a kényszerítés lehetősége biztosítja. Adót fizetni a jogszabályok által meghatározott kereteken belül kötelező.

Országonként más az állam hozzáállása. Az USA legendásan keményen bánnak az adócsalókkal, de még a legliberálisabb társadalmakban sem önkéntes el-

határozás kérdése az adófizetés. Nincs ebben semmi meglepő. Egyrészt az államnak irdatlan mennyiségű feladata van, amit finanszíroznia kell, de a saját fenntartásáról is gondoskodni kell. Az adót nem fizetők létében veszélyeztetik az államot, ezért logikus, hogy minden állam igyekszik a neki járó adót behajtani. Ebben a küzdelemben - mert évezredes küzdelem ez a javából - nem számít, hogy az állam esetleg elpazarolja, vagy képviselői közreműködésével ellopja-e az adót. Talán még annál nagyobb vehemenciával is próbálják behajtani az adót.

A kötelező jelleg miatt az állam gyakorlatilag bármit tekinthet az adóztatás alapjának. Csak néhány a leggyakoribb példák közül. A létezés (fejadó), tulajdon (vagyonadó), jövedelem (szja, társasági adó), kereskedelmi forgalom (áfa). Tértől és időtől függően megszámlálhatatlan formájával találkozhatunk az adóztatásnak. Az elmúlt több ezer évben az állami kreativitás talán ezen a területen teljesebben ki a legjobban. Beszedési szempontból épp az egyik legnagyobb nehézség, ha az állam olyan nem realizált jövedelmet vagy eszközt akar megadóztatni, amelynek nem keletkezik meg a likvid pénzbeli fedezete. Ebben az esetben az esetleges pénzhiány miatt eleve nagyobb az adóelkerülés veszélye.

1.1.2 Közfeladat ellátását szolgálja

A második lényeges jellemzője, hogy az állam elvileg a közfeladatok finanszírozásához szedi be az adót. Bármennyire is formálisan hangzik, minden fillér, amit az állam elkölt, definíciószerűn közfeladatot jelent, még akkor is, ha sokszor nyilvánvaló örültségekre költ a kormány. Ez bármely államról elmondható, legfeljebb a mértékben van különbség. Szerintem nincs olyan ország, amelynek adófizetői kisebb-nagyobb mértékben erről ne volnának meggyőződve.

1.1.3 Nincs direkt ellenszolgáltatás.

A legnehezebben megfogható jellemző az ellenszolgáltatás kérdésénél jelentkezik. Még a hétköznapi életben is gyakran halljuk, különösen az adóbevallás kitöltésének időszakában a költői kérdést: Mit kapok én az államtól az adómért? A kérdés általában válasz nélkül a levegőben marad, és a hallgatóság bőszen bólogat, hogy „Bizony, bizony, mit kapunk mi ezért”. Az állam által elköltött pénz közvetlenül vagy közvetve az állampolgárok javát szolgálja. Rengeteg olyan szolgáltatás van, ahol közvetlenül beazonosítható a kedvezményezett.

A szokásos közigazgatási szolgáltatások, ügyintézők, engedélyezések vagy például bírósági eljárások során már konkrétan azonosíthatóak a haszonélvezők. Még lehet, hogy némi díjat is fizettek, de valójában valaki más befizetett adójának a hasznait élvezik. Nagyon sok esetben nehezen azonosíthatóak a haszonélvezők. Gondoljunk csak a védelmi kiadásokra. Amíg nincs háborús konfliktus, addig mindenki egyformán élvezzi a hasznokat, még ha szerencsére ez

nem is értelmezhető az egyének szintjén. A lényeg, hogy a befizetett adó ellenében nem követelhető konkrét ellentételezés. Marad a hétköznapi konfliktus, amikor a lassú ügyintézőt a szokásos fenyegetéssel próbálják gyorsabb munkára ösztökélni: „Igyekezzen, magát az én adómból tartják el!” Az ilyen érvelés kiemetele erősen kétséges, és a kedves ügyfélben ritkán erősödik meg az a képzet, hogy a befizetett adójáért gyors és hatékony ellenszolgáltatásra lenne jogosult.

A „mit kapok én az adóért” dilemma különösen azon bevételeknél vet fel érdekes kérdéseket, amelyeknél több-kevesebb ellenszolgáltatásra lehet jogot formálni. Elsősorban a társadalombiztosítási járulékoknál egyértelmű, hogy a befizetéssel egészségügyi, nyugdíj, munkanélküli ellátásra lehet jogosultságot szerezni. Habár nincs olyan rendszer a világon, ahol a befizetés pillanatában tudni lehetne a várható ellenszolgáltatás pontos mértékét, de a jogosultság vitathatatlannul létrejön. Ez lehet természetbeni, mint például egészségügyi szolgáltatások, vagy pénzbeli, mint a nyugdíj vagy a táppénz. A klasszikus értelemben ezért ezeket a bevételeket nem is lehet az adók körébe sorolni. Ezért szokták őket más néven nevezni és külön nyilvántartani, már csak azért is, hogy a jogosultság várható mértékét követni lehessen.

A beszédési technikákat tekintve ritkán van érdemi eltérés a járulékok és az adók között. Mindegyik túlságosan fontos az államháztartás számára. A leggyakrabban ugyanazon szabályok vonatkoznak a behajtási eljárás részleteire, mint az adónál és a lebonyolítást is az adóhivatal végzi. A nagyságrend mellett ezt indokolja, hogy a személyi jövedelmeket terhelő adók és járulékok megállapításában, ellenőrizhetőségében rengeteg hasonlóság van, ezért hatékonysági szempontból komoly veszteségekkel járna, ha eltérő szabályok szerint külön szervezetek foglalkoznának az adók és a járulékok beszedésével.

A továbbiakban ezért az adó fogalmat általános jelleggel használom, beleértve a járulékokat is. Amennyiben szükséges lesz a megkülönböztetés, azt külön jelezni fogom.

2. Az adózás funkciói

Az adózás funkciói sokat változtak az elmúlt évezredekben. A kezdetben kizárólagos bevételi célokat az elmúlt 2-3 században további funkciók egészítették. A hangsúlyok is folyamatosan változnak, de az adók egészét tekintve legfontosabb valószínűleg még jó ideig az adók biztonságos beszedése lesz. De egy-egy adónál ma már nem is mindig egyszerű eldönteni, hogy melyiket tekintjük elsődlegesnek. A továbbiakban az adózás legfontosabb funkcióit fogom áttekinteni.

- Bevétel biztosítása
- Gazdaságpolitika támogatása
- Társadalompolitikai célok
- Parciális ösztönző szempontok

2.1 Bevétel biztosítása

Az adózás funkcióit tekintve vitán felül áll, hogy az állami bevételek biztosítása az elsődleges feladat. Évezredekken keresztül semmilyen egyéb funkcióval nem ruházták fel az adózást. Valószínűleg a 20. század találmánya, hogy az adózás további funkciókra is felhasználható.

Az adóbevételek felhasználásának tervezésekor felmerülő első kérdés, hogy minden adóbevétel egységesen fedezze-e az összes kiadást, vagy egyes bevételek megcímkézettek/pántlikázottak (earmarking) legyenek-e előre meghatározott kiadások finanszírozására. A globális fedezet elve alapján minden bevétel egységesen finanszíroz minden kiadást (László 1994). A költségvetési politika mozgásteret szempontjából egyértelműen a rugalmas, korlátozásokat nem tartalmazó felhasználási hozzáállás a népszerűbb. A költségvetési bürokraták ezért „esküdt” ellenségei mindenféle pántlikázásnak, miközben elvileg kimutatható, hogy az adófizetési hajlandóságot növelheti, ha az adózó konkrétan tudja, hogy adója nem a „feneketlen” nagy költségvetési kalapba kerül, hanem számára egyszerűbb, egyedileg azonosítható célra kerül elköltésre (Musgrave-Musgrave 1984). „Attól függően, hogyan használják, a pántlikázás éppúgy lehet költségvetési merevséghez vezető önkényes eljárás, mint a haszonelvű adóztatás megközelítő érvényesítésének eszköze.” (Musgrave-Musgrave 1984, 38.o)

A nemes célokon túl a pántlikázás a hatékony lobbizás mintapéldája is lehet. Egy lobbiz csoport sikerességét mi sem jelzi jobban, ha el tudja éri, hogy költségvetési bevételekből törvényileg „megpántlikáznak” nekik egy meghatározott részt, amit, ha esik, ha fúj ők megkapnak függetlenül, hogy ténylegesen mekkora összegből lehet ellátni az adott feladatot. Pont ez az automatizmus a visszajára is fordulhat, ha visszaesnek a bevételek és a megszokottnál kevesebb pénzt kap az adott csoport. Erre jó példa a magyar egykulcsos adó bevezetése és a gyerekkedvezmények kiterjesztése 2011-12-ben. Az SZJA 1%-ának felajánlási lehetősége korábban kiszámíthatóan nőtt évről évre az adóalap növekedésével párhuzamosan, Senki nem firtatta, hogy az átengedett adó milyen viszonyban van az állam által segíteni kívánt feladatok alakulásával. Az SZJA csökkentés után az érintett egyházak és civil szervezetek hangosan panaszkodtak, hogy visszaesik az SZJA 1%-ából származó bevételük. Az egyházakat ezért az állam a kompenzációra is rákényszerült.

2.2 A gazdaságpolitika támogatása

A keynesi állami beavatkozást preferáló megközelítés megnyitotta az utat az adózás gazdaságpolitikai funkciója előtt. Ma már a gazdasági növekedés ösztönzését, a munkanélküliség csökkentését szolgáló kormányprogramokban kitüntetett szerepe van az adópolitikának. Kötetnyi irodalma van, hogy az adópolitika miként segítheti a gazdaságpolitikai célok teljesülését. Különösen a 2008-as válság előtti időszakban jelent meg a versenyképesség adócsökkentéssel való

elősegítése, mint kormányzati csodafegyver. A versenyképesség számtalan tényező eredőjeként alakul ki. A World Economic Forum évente elkészülő versenyképességi listáiban több, mint 100 tényezőt minősítenek, és ezek összesített eredménye lesz az egyes országok versenyképességi helyezése (Schwab 2013). A különböző tényező nagy részének javítása csak hosszabb távon lehetséges. Kevés olyan terület van, ahol olyan gyorsan lehet a befektetők kedvében járni, mint az adópolitika, feltéve, ha az adócsökkentés deficitnövelő hatásait kiadás-csökkentéssel vagy magasabb gazdasági növekedéssel lehet kompenzálni (László 2010). A 2008-as válság után a költségvetési helyzet sok országban olyan mértékben romlott, hogy az utóbbi években sok helyen inkább az adóemelés dominált (KPMG 2013). A fenti példán túl megannyi gazdaságpolitikai célt lehet megfogalmazni, amelyeket adóeszközökkel is lehet támogatni. Csak néhány a lehetséges területek közül.

- Megtakarításösztönzés – alacsony kamatadó
- Foglalkoztatásösztönzés – alacsony adóteher az újonnan foglalkoztattaknál
- Beruházásösztönzés – beruházási adókedvezmények

A példákat még hosszan lehetne sorolni. A 2010. évet követő hazai adópolitika célja például a munkát terhető adók arányának csökkentése és a gazdaság kifehérítése volt (Varga 2017a, Varga 2017b).

2.3 Társadalompolitikai célok

A jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentésére, a szegénység mérséklésére ugyancsak az adózás az egyik leghatékonyabb eszköz. A jövedelem újraelosztás definíciószerűen együtt kell, hogy járjon a magasabb jövedelműek magasabb adóztatásával, és az így keletkezett bevételeknek az alacsonyabb jövedelműek felé történő átcsoportosításával. Az adóelmélet talán leggyakrabban tárgyalt területe az optimális adózás elmélete, amelynek kiemelt kérdése, hogy milyen legyen az újraelosztás annak érdekében, hogy elegendő jövedelmet juttasson a rászorultaknak, de egyúttal ne fogja vissza túlzott mértékben az adófizetők gazdasági teljesítményét.

2.4 Parciális ösztönző szempontok

Az adópolitika legújabb funkciója a legkülönbözőbb gazdaságpolitikai-társadalompolitikai célok elérése. Az adórendszerek bonyolultságát a szabályozott viszonyok komplexitása mellett a parciális ösztönző szempontok burjánzása növeli tovább. A többezer oldalas adókodekx kialakulásának egyik fő oka, hogy

tengernyi ösztönző elemet építenek be az adórendszerbe. Ezek összehatása nehezen számszerűsíthető, és a hatékonyságuk is erősen kétséges. A Világbank 2013. évi World Development Indikátora szerint a vizsgált országokban átlagosan csak az üzleti szférának 27-féle befizetést kell teljesítenie, aminek az időigénye 267 óra. A felmérésből úgy tűnik, hogy érdekes módon épp a legfejlettebb országokban a legkisebb az ilyen típusú bürokrácia. A fejlett országokban csak 15-féle befizetést teljesítenek, átlagosan 169 óra alatt. Nálunk a kevesebb befizetés (12) időigénye már jóval nagyobb, 277 óra (Word Bank 2013).

A politikai döntéshozatal kreativitása az adófajták számosságát meghaladóan ezen a területen teljesebben ki a legjobban. Ma már elképzelni is alig lehet olyan, a politikusok ingerküszöbét elérő problémát, amelynek megoldására ne vetődne fel valamilyen adózási ötlet. Kutatás-fejlesztés, turizmus, elmaradott térségek támogatása, hajléktalanok helyzetének javítása, sport, kultúra, egyházi hitélet, egészségügy, közoktatás, felsőoktatás, közbiztonság, tömegközlekedés, filmgyártás és hosszan lehetne sorolni a speciálisabb célok érdekében bevetett adóösztönzőket. Nem vitatom, hogy ezek bármelyike ne lenne fontos társadalmpolitikai vagy gazdaságpolitikai cél, de az biztos, hogy nem lehet minden problémára az adórendszeren keresztül megoldást találni. Különösen nehezen értelmezhető, amikor egyes társadalmi csoportok jövedelmi pozíciójának javítása érdekében használnak adóösztönzőket. Számomra ezek közül a 2000-es évek első felében elfogadott a sportesemények mérkőzésvezetőinek helyzetét javítandó adókedvezmény mutatta meg, hogy a politikai döntéshozatal szinte bármilyen parciális társadalmi cél támogatására hajlandó lehet (2003 szja-tv. 3.§ 72). Az adórendszer stabilitásának dicsőségére ez a rendelkezés 2014-ig legalább hatszor módosult.

Az előzőekben megfogalmazott célok mellett Alex Cobham (Alex Cobham 2007) kiemelten hangsúlyozza, hogy az adórendszernek kellene a káros externáliák átárzását megoldania. Különösen a környezetszennyezés költségeinek extra adókkal a szennyezőkre történő áthárításának gondolata nyert teret az elmúlt évtizedekben. A Pigou által megfogalmazott negatív externáliák kiegyenlítésére fel lehet használni a Pigouról elnevezett adókat. Alesina - Passarelli 2010-ben megjelent tanulmánya részletesen elemzi, hogy a negatív externáliák kezelésére szabályozási eszközöket, kvóta allokációt, vagy az adózást lehet-e hatékonyabban használni. Elemzésük szerint a szélesebb kört érintő adózás helyett a szavazók hajlamosak lehetnek a kizárólag az érintettekkel kapcsolatos szabályozást támogatni, amelynek segítségével a probléma kezelésének minden költségét az érintettek terhelhetik (Alesina – Passarelli 2010).

3. Demokrácia és adóztatás kapcsolata

Cobham szerint egy további, az adózáson keresztül megvalósítható cél a politikai képviselet csatornáinak védelme (Alex Cobham, 2007). Az adózásnak a demokrácia kialakulásában, fenntartásában, különösen a fejlődő országokban lehet jelentősége.

A történelmi tapasztalatok alapján a növekvő kiadási szükségletek fedezéséhez szükséges nagyobb adók kivetése a hatalommegosztás kérdéseiben mind komolyabb kompromisszumokat kényszerített ki az uralkodó részéről. A korábban említett „nincs adózás képviselet nélkül” kérdése fordítva is feltehető. Nincs képviselet adózás nélkül. Michael L Ross pontosan ezt a kérdést elemzi tanulmányában, és egyértelmű következtetésre jut. „A magasabb adóbevételek érdekében a kormányok demokratizálásra kényszerültek? Jó okunk van azt hinni, hogy ez igaz volt a múltban: képviseleti kormányzás először akkor alakult ki a korai modern Európában, amikor az uralkodó Angliában, Franciaországban, Spanyolországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában arra kényszerült, hogy lemondjon a hatalma egy részéről a parlamenti intézmények javára, cserébe azért, hogy új adókat vezethessenek be. A jelenkori demokratizálódási folyamatok kutatójának többsége alig vagy egyáltalán nem foglalkozik az adózással. De néhány kutató szerint a magasabb adók iránti igény manapság is arra kényszeríthet autoritáriánus kormányzatokat a fejlődő és átmeneti országokban, hogy demokratikus folyamatokat indítsanak el.” (Ross, 2002. 3. o.)

Az adózásnak a demokráciára gyakorolt hatása két érdekességet is felvet az 1988-as magyar adóreform szempontjából. 1988-ban még nem volt kérdéses, hogy egy ilyen jelentőségű törvénycsomag nem bukhat meg az Országgyűlésben. De már ebben az időben is ült néhány ellenzéki képviselő a padsorokban, illetve mégis csak a magánszemélyek közvetlen, transzparens adóztatásának bevezetéséről volt szó. Ez még az akkori „fegyelmezett” képviselők között sem volt igazán népszerű. Ennek a kényes helyzetnek a csillapítására találta ki az akkori Pénzügyminisztérium, hogy az új adót az akkori néven még helyi tanácsoknak hívott önkormányzatoknak kell megkapnia. Ezzel jelezve, hogy a kevésbé népszerű, távoli központi költségvetés helyett a szinte a sarkon lévő önkormányzat révén vissza is kapja az adófizető a személyi jövedelemadóját. Kicsivel több demokráciát ígértek az elfogadásért, mert már az akkori felfogás szerint is minél közelebb van egy állami intézmény a választókhöz, annál demokratikusabb. Valószínűleg nem csak emiatt, de nem is volt semmi gond a szavazással.

A másik már legenda ízű, de valós történet, hogy a '90-es években a Pénzügyminisztériumban az adóreformban részt vevő szakemberek gyakran viccelődtek azon, hogy az 1988-as magyar adóreform volt a kelet-európai rendszer-váltást elindító szikra. A nagy világpolitikai összefüggések ismeretében ez egy erősen túlzó megállapításnak tekinthető, de jól hangzott, és az időbeli egybeesés is vitathatatlan.

Ugyancsak Michael L. Ross tanulmányában jelenik meg egy további összefüggés a nemzetközi fejlesztési szervezetekkel kapcsolatban. Elkerülendő, hogy a diktátorok a fejlesztési segélyeket felhasználva tartósítsák elnyomó hatalmukat, gyakran javasolják új adók bevezetését, illetve a régiek emelését, ezzel is elősegítendő a demokratizálódási folyamatokat. Ez a tanulmány idézi Samuel Huntingtont, aki szerint „minél kisebb az adók szintje, annál kisebb az ösztönzés a képviseleti demokrácia érdekében fellépni.” (Ross 2002. 7. o.) Talán nem is meglepő, hogy 1988-ban mind az IMF, mind a Világbank támogatta a magyar adóreformot, és a részletek kidolgozásában is aktívan segítettek.

A demokrácia és a gazdasági folyamatok kapcsolatát elemezte Robert J. Barro is 1990-ben megjelent tanulmányában. Eszerint az egy főre jutó GDP-vel nő a demokrácia szintje (Barro 1990). De ez nem feltétlen igaz a bőséges természeti erőforrásokra támaszkodó gazdag országokra, akiknél sokszor az ellenkezője figyelhető meg. Mondhatnánk cinikusan, hogy a természeti erőforrásokkal való bőséges ellátottság miatt keletkező forrásokból még kevésbé demokratikus rezsimekben is könnyű megvásárolni a szavazók, a nép szimpátiáját. Jellemző, hogy a 2011-2012-es arab tavasz tovagyűrűződésétől félve több, az Arab-öbölben lévő olaj-országbeli kormányzat vezetett be nagyvonalú jóléti programokat. A már évek óta tervezgetett új adók bevezetése, mint például az áfa, társasági adó pedig csendben lekerültek a napirendről. Az arab tavaszt megelőző években magam is jártam kétszer is mint tanácsadó a régió egyik országában az áfa és a társasági adó bevezetésének koncepcióján dolgozva. 2011 után hasonló témakörben évekig nem kaptunk több megkeresést a régióból.

A gazdag országokban, ahol az állami bevételek döntő része az adókból származik, egyúttal az állam mérete is tendenciaszerűen magasabb, mint a fejlődő országokban. Az EU-n belül a kelet-közép-európai tagországokban szinte kivétel nélkül alacsonyabb az újraelosztás és az adóbevételek szintje az EU átlagnál (Eurostat 2012).

Mindezekből következően a nagyobb állam, a magasabb adóztatás egyúttal nagyobb demokráciát jelentene? Ez így valószínűleg túlzás, de az is biztos, hogy a skandináv vagy holland kiemelkedő adószintet nehéz lenne egy olyan társadalomban bevezetni, ahol az adófizetők meg vannak róla győződve, hogy az adóbevételeiket az állam ellopja és/vagy elpazarolja. Véleményem szerint a hosszú távon magas adószint az állammal szembeni nagyfokú bizalomnak a tükröződése, amely nélkül csak nagyon komoly elnyomással lehetne a magas adókulcsokat fenntartani. A nem demokratikus országokban a fokozódó adócsalás miatt nehezen lehetne az elméletileg beszédhető adóbevételnek még a közelébe sem jutni.

3.1 Költségvetési kiigazítás és választási bukás

„A hagyományos bölcsesség szerint a nagy költségvetési hiánycsökkentések, amit költségvetési kiigazításnak hívunk, ezek halálos csókot jelentenek annak a

kormányának, amelyik ezeket végrehajtja. A következő választásokon a választók büntetésével kell számolni. Bizonyos országokban a kiadáscsökkentések nagyon népszerűtlenek, míg másokban az adóemelés politikailag sokkal költségesebb, de mindenhol azzal számolnak, hogy a költségvetési szigor mindig népszerűtlen.” (Alesina,-Carloni-Lecce 2010. 1. o.) Az elmúlt 20-25 évben a magyar politikai közgondolkodásban is meggyökerezett ez a vélemény. Különösen az 1998-as választások után vált közkeletűvé, hogy az akkori kormányváltás az 1995-ös Bokros-csomag megszorításainak következménye. Habár empirikus elemzést én nem ismerek a témában, de az világosan látszik, hogy a magyar politikában a nyíltan vállalt megszorítást a politikai szereplők az öngyilkossággal tekintik egyenlőnek. Ez a megközelítés hihetetlen kommunikációs bravúrokra kényszeríti a politikusokat, hiszen nincs olyan kormány, amelyik csak Pareto optimális lépésekre képes.

A potenciális vesztesek felé a megszorításokat is körmönfont módon kell nem-megszorításként eladni. Kiadási csökkentéseknél sokszor nehéz azonosítani a veszteseket, de az adóemelések célzottjai a közvetlen adóknál nagyon könnyen azonosíthatóak. Nem véletlen, hogy emiatt is hajlamosabbak a politikai félelem miatt inkább a közvetett adókat emelni. A kiadáscsökkentések és adóemelések politikai következményei viszont tértől és időtől függően jelentősen eltérhetnek. Az előbbieken idézett Alesina – Carloni - Lecce (Alesina,-Carloni-Lecce 2010) tanulmánya például 19 OECD ország 1975 és 2008 közötti adatait vizsgálva nem talált szignifikáns bizonyítékot arra, hogy a költségvetési kiigazításokért feltétlenül választási bukással büntettek volna a választók. Alesina-ék szerint ebben jelentős szerepe van annak, hogy mennyire erős az a kormány, amelyik a kiigazítást kezdeményezi. Gyenge kormányok eleve bátoralanabbak, illetve az erősebb kormányok bátrabban igazítanak ki, és nagyobb valószínűséggel élik túl a következő választást.

Ez a megközelítés azonban nem vizsgálja a külső erők, például a nemzetközi szervezetek vagy a piacok által kikényszerített kiigazítások következményeit. Az 1975 és 2008 közötti eredményektől a 2008-ban kitört válság miatt jó eséllyel más eredményeket kaphatunk a 2008-2013 közötti időszakra.

4. Az adózás formái

A különböző adóknak sokféle besorolása, fajtája ismeretes. A következőkben ezeket a fő típusokat mutatom be.

4.1 Közjogi – magánjogi – vegyes jellegű bevételek

Az állam bevételeinél az első felosztási lehetőség, hogy az állam milyen jogcímen kapja a bevételt. Hetényi István (2006) felosztása alapján közjogi bevételnek tekinthető, ahol az állam jogszabályok keretein belül kötelező módon szedi

be a bevételt. Magánjoginak tekinthető, ahol az állami szolgáltatás árát fizeti meg a szolgáltatás igénybe vevője valamilyen díj formájában. Vegyes jellegűnek pedig az állami tulajdon hasznosításához köthető bevételek tartoznak, mint koncessziós díj vagy privatizációs bevétel.

4.2 Közvetlen – közvetett adók

A közvetlen adók köznapi definíciója szerint az adót közvetlenül az fizeti, aki egyúttal a végső teherviselője az adónak. Ezzel ellentétben a közvetett adóknál az adó formális fizetője és a tényleges teherviselője eltér egymástól. A közvetlen adók legjobb példája az a jövedelemadó, ahol az adó kötelezettje az, akinél a jövedelem keletkezik. A közvetett adókra pedig a legjobb példát a forgalmi adó, ahol jogi értelemben az értéklánc egyes pontjain kell a forgalom után az adót megfizetni, de az áfarendszerben ez a teher valójában csak a végső fogyasztót terheli. „Az egyenes (közvetlen) adók közé sorolják a személyi és a vállalati jövedelemadókat (társasági adó), a vagyoni adókat és az örökösödési, ajándékozási adót (illetéket). A közvetett (indirekt) adók termékekhez, szolgáltatásokhoz fűződnek – azaz a forgalmat és a fogyasztást terhelik.” (Hetényi 2006, 9.o.)

Ennek az elhatárolásnak komoly adófilozófiai jelentősége is lehet (Cullis-Jones 2003). Cullis-Jones mutatja be Atkinson (1977) nyomán, hogy ennek az elkülönítésnek kétféle elméleti alapja lehet. Egyrészt ki viseli a végleges terhet. Az adópolitikai, statisztikai besorolás ezt az elvet követi. Atkinson szerint a „testre szabás” lehetősége szerint kellene az adókat besorolni. Azon adókat kell a közvetlen adók közé sorolni, ahol az adózó konkrét helyzetétől függ az adóteher. A fenti besorolás ebben az esetben is érvényes. A magas jövedelműek a jövedelemadóknál több adót fizetnek, azaz a jövedelemadó tekintettel van az adózó körülményeire, ezért közvetlen adónak tekinthető, és igazságosabb, mint a közvetett adó. Ez utóbbiaknál nincs tekintettel az adó az adóalany helyzetére. Igazságossági szempontból ezért kérdőjelezhető meg egy olyan ingatlanadó, amely egyformán fizetendő a magas jövedelmű személy vagy egy szerény jövedelmű nyugdíjas esetén. Ebben az esetben is az elméleti szofisztikáltság igénye és a hétköznapi alkalmazhatóság konfliktusából az utóbbi került ki győztesen, és a teherviselés alapján szokták az egyes adókat a közvetlen közvetett kategóriákba besorolni. Ezt a fenti konfliktust szemlélteti remekül a következő idézet.

„Az adózás elmélete és gyakorlata között riasztó szakadék tátong. Az egyik szélsőséges véglet, amikor az elefántcsonttornyába visszavonult elméleti kutató nagy műgonddal elemezgeti, hogy az „(1-t)” finom módosítása hogyan hat az egyenletrendszerére; míg a ló túlsó oldalán azok vannak, akik azt számolgatják, hogy az adóból a tankönyv árának hány százaléka vonható le. Az adóhivatalnok az adóelméletet felesleges luxusnak tekintik, amelyre egyetlen másodpercet sem vesztenek azokból a ritka pillanatokból, amikor el kell szakadniuk az aktáiktól. A teoretikusok pedig az adó igazgatási és gyakorlati problémáira csak

ügy tekintenek, mint valamiféle könnyen megoldható problémára, amely azonban jelenleg akadályozza a „nagy mű” megvalósítását.” (Cullis-Jones 2003. 385-386. o.)

A közvetlen és közvetett adó besorolásnak az elméleten túlmutató jelentősége lehet. Erre jó példa az olasz regionális adó (IRAP) és a magyar helyi iparüzési adó besorolásának kérdése. Az EU szabályai szerint minden tagországban csak egy forgalmi típusú adó lehet, amely egyébként mindenhol a hozzáadott érték adó. Nálunk általános forgalmi adó (áfa) néven ismert ez az adó. A vita alapját az képezte, hogy az IRAP-ot és a magyar iparüzési adót is forgalomarányosan kell megfizetni, ezért arra hivatkozással akarták eltöröltetni, hogy csak egy hozzáadott értékadó lehet. A 2000-es évek második felének egyik legkomolyabb adózási vitájává vált ennek a besorolásnak a kérdése, amit végül 2007-ben döntött el a luxemburgi EU-bíróóság az olasz és magyar kormány javára, kimondva, hogy ezen adók nem hozzáadott érték típusú adók. A vita összefoglalása megtalálható jelen szerző tollából a Magyar Narancs 2005. évi 33. számában (László 2005). Az már csak apró színfolt, hogy a magyar statisztikai besorolásnál a helyi iparüzési adót, egyébként helyesen, mind a mai napig a forgalmi adóknál mutatják ki.

4.3 Központi - helyi adók

Központi adók közé sorolják a központi kormányzat által megállapított és beszedett adókat. A helyi adók csoportjába - ideértve a kormányzat különböző, nem központi szintjein - a helyben megállapított és beszedett adók tartoznak. A teljesen tiszta formák mellett itt is találhatunk köztes megoldásokat. Központilag megállapított adó, amelyet a helyi kormányzat szed be, de akár az is lehetséges, hogy a helyben megállapított adókat központilag szedik be. A magyar szja-rendszer elmúlt 25 évében gyakori volt, hogy az szja minden elemét központilag határozták meg, és a központi adóhivatal szedte be, de a költségvetési törvény keretei között a beszedett szja egy részét a központi költségvetés átengedte a helyi önkormányzatoknak. Az alapvető elhatárolási szempontnak ezért véleményem szerint az tekinthető, hogy az államháztartás melyik szintjét illeti a bevétel. Ez alól kivételt képez a központilag megállapított és beszedett adó átengedése, mivel ebben az esetben valójában inkább egy költségvetési transzferrel állunk szemben.

4.4 Arányos - progresszív - degresszív - tételes - egyösszegű fejadó

Az arányos jellegű adóknál az adóalap meghatározott százalékát kell adóként megfizetni. Lényeges, hogy az adókulcs azonos az adóalap bármelyik szintjénél. Ebbe a körbe tartozik az úgynevezett egykulcsos szja rendszer, amely az elmúlt

évtizedben elsősorban Kelet – Közép-Európában vált népszerűvé. Jó néhány ország alkalmazza ezt az adófajtát, köztük a Balti államok, Oroszország, Ukrajna, Szlovákia, Románia, Bulgária, Csehország, 2011-től Magyarország is.

A progresszív adóknál az adóalap növekedésével nő az adókulcs mértéke. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában szinte mindenhol progresszív jellegű az szja. A progresszió mértéke talán a legvitatottabb és leggyakrabban elemzett kérdése az adóelméletnek. A progresszió egészen extrém mértéket is elérhet. A II. világháború után az USA-ban a 96%-ot is elérte, de az 1970-es, 1980-as években is gyakori volt a 60-70%-os legfelső adókulcs. Az 1990-es és 2000-es években mindenhol jelentősen csökkent a progresszió, és 50% feletti marginális kulcsra már alig találunk példát. A 2008 utáni válság nyomán újból kieleződött a progresszió mértékéről a vita. Több helyen, például Franciaországban is, gondolkodnak vagy már döntöttek a marginális adókulcs emeléséről. Habár Magyarországon jelenleg egykulcsos az szja, de mégse állítható, hogy ne lett volna progresszív adóra is példa 2011 utána magyar adórendszerben. A társasági adó mértéke nulla, ha nincsen pozitív adóalap. 500 millió forint adóalapig 10%, e fölött pedig 19% az adókulcs. 2017-től már a társasági adó rendszer is egykulcsos lett. Az egységesen érvényes 9%-os adókulcs az EU-ban a legalacsonyabak között van.

Degresszív adónak tekinthető, ha az adóalap növekedésével csökken az adókulcs. Habár nem tűnik kézenfekvőnek, hogy miért kellene folyamatosan kisebb adókulcsot alkalmazni az adóalap növekedésével, de mégis találhatunk rá példákat. Nálunk az ingatlanok adásvételekor fizetendő illeték mértéke sávos módon degresszíven csökken az ingatlan értékével, és egy meghatározott szint fölött már egyáltalán nem kell illetéket fizetni.

Tételes adónál az adó tárgyához kötve fix összegben van meghatározva az adó összege. Az adó tárgyának értéke ebben az esetben lényegtelen. Habár első pillanatra nem tűnik túl igazságosnak ez az eljárás, de gyakran adminisztratíván szinte megoldhatatlan az érték alapon történő adóztatás, vagy azért, mert szinte lehetetlen a pontos mérés, vagy túlzottan nagy költséggel járna az adóalap pontos megállapítása.

A tételes adónak egy speciális fajtája az adóelmélet egyik kedvenc adója, a fejadó. Ebben az esetben minden személynek vagyoni, jövedelmi, képességbeli helyzettől függetlenül egyforma összegű adót kell fizetni. Később az elméleti összefüggésekre még visszatérek. Előjáróban annyit, hogy ez az adó gyakorlatilag ma széles körben schol nem használatos. Margaret Thatcher kívánta bevezetni Nagy-Britanniában 1990 elején. A radikális tiltakozások hatására még abban az évben kénytelen volt lemondani. Az új miniszterelnök, John Major már első parlamenti beszédében visszalépett a fejadó bevezetésétől.

4.5 Személyi – tárgyi adók

A személyi adók esetében valamilyen személyhez kötődően, annak jövedelmi, vagyoni helyzetétől függően kerül megállapításra az adó. A tárgyi adóknál az adózás alapja valamilyen élettelen „tárgy”, amelynek jellegzetességeitől függ az adó mértéke, az egyéb részletszabályok. A személyi jellegű adók közzé tartozik a fejadó, jövedelemadó. A tárgyi adóknak jó példája a gépjárműadó, ingatlanadó.

4.6 Rendszeres – eseti adó

A mai időkben már megszoktuk, hogy az adózás áthatja a mindennapjainkat, és a „nagy” adókat évente rendszeresen kell fizetni. Szja, társadalombiztosítási járulékok, ingatlanadó, gépjárműadó, társasági adó, és még hosszan sorolhatnánk a példákat. A modern adórendszerek többsége a rendszeres adókon alapul.

A középkorban jellemző volt, hogy a háborúk finanszírozására egyszeri, eseti jellegű adókat vetettek ki. Ezek megszavazása volt évszázadokon keresztül a magyar rendi országgyűlés legfontosabb témája. Az eseti adók aztán fokozatosan „rendszeresebbé” váltak. Eseti adókra ugyanakkor rendkívüli helyzetekben most is találhatunk példákat. A német egyesítés után vezettek be egy átmenetinek szánt extra adót a keletnémet felzárkóztatás elősegítésére. Jellemző módon az eseti adó elég tartós elemévé vált a német adórendszernek. Hasonlóan rövid lejáratú adónak szántak több válságadót 2010 után Magyarországon (bankadó, biztosítási adó, telekom adó, kiskereskedelmi adó, energia cégek speciális adója). Ezek többsége változatlan vagy módosult formában úgy tűnik, hogy tartós eleme marad a magyar adórendszernek.

Az eseti adónak érdekes formája került elfogadásra 2013 nyarán, Magyarországon. A 2013-tól bevezetett tranzakciós illeték már az első hónapok bevételi számai alapján nyilvánvalóan nem tudta teljesíteni a kormányzati előirányzatot. A kiesés pótlására került bevezetésre 2013. augusztus elsejétől a „pénzügyi tranzakciós illeték elmaradását pótló egyszeri befizetés”-nevű adó (NAV 2013. november 7.). Ebből a példából is látható, hogy az adóketés formájának és okainak meghatározásában az állam kreativitása szinte végtelen.

4.7 Ekvivalens adók

Ekvivalens adóknak nevezzük azon adókat, amelyek formális jogi értelemben eltérő adóalanyokat eltérő szabályok szerint érintenek, de valójában közgazdasági hatásukban nincs különbség. Jó példa erre a termelési és forgalmi adó. Az egyiknek a termelők, míg az utóbbinak a kereskedők az alanyai, de a valóságban ezt a terhet az adóáthárításnak köszönhetően a végső fogyasztó fizeti meg, és a végső árban nincs különbség.

4.8 Személyes szolgáltatás – természetbeni – pénzbeli adófizetés

Talán a kérdés feltevése is furcsának tűnik, hogy lehet-e az adót másként teljesíteni, mint pénzben. Pedig az adótörténelem elmúlt több ezer évében a személyes szolgáltatás és természetbeni teljesítés hosszabb ideig volt meghatározó, mint a pénzbeli fizetés.

A személyes szolgáltatásnál az adó kötelezettje személyesen rója le az adófizetést. Ez lehet mezőgazdasági munka (robot), katonáskodás vagy éppen építési munka. A középkori adózás jelentős része a nemesek által biztosított személyes vagy általuk finanszírozott katonáskodás formájában történt. A mohácsi vész előtt nem sokkal II. Lajos a lehető legszélesebben határozta meg, hogy kiknek kell katonákat biztosítani. A nemesek mellett az egyházi személyek is kötelesek voltak katonákat kiállítani, de még az apácák és özvegyek sem mentesültek, ha voltak jobbágyaik. „Az apácák és özvegyasszonyok ugyanazon módon minden hús jobbágy után egy-egy lovast küldjenek.” (Magyar Törvnytár 1899. 747. o.)

A természetbeni teljesítésnél valamilyen termék formájában történik az adózás. Például a termés 10%-ának beszolgáltatása. Ez a forma meghatározó eleme volt a középkori magyar adózásnak, és tized néven vált ismertté.

A modern adórendszerek a pénzügyi intézményrendszer fejlődésének eredményeképpen szinte kizárólag a pénzbeli teljesítést alkalmazzák. A kötelező katonai szolgálatot alkalmazó országoknál vethető fel, hogy ez vajon az adóztatás egy speciális, természetbeni formájának tekinthető-e. Véleményem szerint igen.

További érdekes újításnak tekinthető a magyar adórendszerben, hogy 2012-ben a bankadó visszatérítést nem pénzben, hanem állampapírban teljesítette az állam.

A monetáris elméletek kimerítően foglalkoznak a pénz értelmezésével, a különböző pénzkategóriákkal. Ilyen értelemben az állampapír is beilleszthető egy szélesebb értelemben vett pénzkategóriába. Egy külön megállapodás alapján a bankok vállalták, hogy ezeket az állampapírokat lejáratig fogják tartani. Ennek következtében likvid pénzzé ezek az értékpapírok csak később válnak, ezáltal eltérnek a szokásos adózási eljárástól, hogy az adózással kapcsolatos pénzügyi kötelezettségek teljesítése minden érintett részéről likvid pénzben történik (Portfolio 2012. február 29).

4.9 Negatív adó, címkézés

Az adópolitikának a társadalmi folyamatok befolyásolására történő felhasználása egyúttal lehetőséget teremtett a támogatások és az adók közötti merev határok elmosására. Akerlof 1978-es tanulmánya foglalkozik részletesen a kérdéssel (Akerlof 1978). Az adókból visszaosztott támogatások, kedvezmények szociális méltányossági szempontból leginkább kritizálható eleme, hogy azon adó-

zók, akik nem rendelkeznek adóalappal, azok az adókedvezményekből ki vannak zárva. A negatív adó fogalma azon támogatásokat takarja, amelyeket azok kapnak, akik nem rendelkeznek elegendő adóalappal ahhoz, hogy adót fizessenek (Stiglitz 2000). A negatív adó hatásában megegyezik a normál támogatásokkal. Alapvetően a jogosultsági rendszernek az adóstruktúrába való illesztése miatt jelenik meg az adópolitikai elemzéseknél.

A szociális támogatásoknál alkalmazott címkézés (tagging), amellyel az egyes rászoruló csoportok azonosíthatóak és célzottabban támogathatóak, mint technika, az adórendszerben is megjelennek. A speciális adószabályok is címkézést jelentenek azért, hogy a támogatni vagy éppen „büntetni” kívánt csoportok adókezelése a lehető legcélzottabb és leghatékonyabb legyen. Akerlof 1978-es tanulmányában épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a címkézés sokkal célzottabbá teszi az állami ösztönzőket, de egyúttal költségesebbé és bonyolultabbá válik az adminisztrációs rendszer (Akerlof 1978).

4.10 Kién az adóztatás joga?

Az adózás szabályozása minden korban az államnak a Stiglertől már korábban idézett jellegzetességétől függ. A „kényszerítés hatalmának” megjelenése koronként eltérő, de az nyugodtan kijelenthető, hogy az adók kivetése az adott hatalmi struktúrában a legbefolyásosabb szereplő privilégiumának számít. Amennyiben a politikai struktúrában megtalálható egy megkérdőjelezhetetlenül domináns „uralkodó”, akkor az adók kivetésének joga is egyértelműen ehhez az uralkodóhoz köthető.

Az abszolút uralkodók hatalmának gyengülésével jelenik meg a kompromisszumkényszer, a folyamatos küzdelem az adók kivetésének jogáért. Az angol Magna Charta vagy a magyar Aranybulla elfogadása és az utána következő évszázados harc az adóztatás jogáért jól mutatja, hogy a hatalmi pozíciók pontosan tükröződnek az adókivetési jogosultság eloszlásában.

Amennyivel több szereplőnek van érdemi befolyása a politikai folyamatokra, annál több szereplős lehet az adóztatással kapcsolatos döntéshozatal. A 20. századtól a demokratikus társadalmakban már magától értetődő, hogy az adóztatás legfontosabb szabályait a legfelsőbb népképviselői szervek határozzák meg. A látszat szintjén ezt még a kevésbé szalonképes diktátorok is igyekeznek megőrizni. A végrehajtó hatalom ma már elsősorban a részletszabályok meghatározásának jogát gyakorolhatja. Báró Eötvös József szavai kiválóan illusztrálják a mindenkori hatalom jellemzőit, amely az adókivetés terén is megfigyelhető. „Minden hatalom terjeszkedni akar.” (Báró Eötvös József 1868. 41. o.)

Absztrakt

A tanulmány az adóelméleti alapfogalmak definiálását célozza meg. Az adózás-hoz kötődő definíciók és értelmezésük, az adózás funkciói komoly változásokon

mentek keresztül az elmúlt évszázadokban. A kizárólag a bevételi szempontokat előtérbe helyező megközelítés mellett megjelent sőt egyes esetekben már meghatározóvá váltak a gazdaságpolitikai, társadalompolitikai célok. Sokszor pedig a parciális ösztönző szempontok kerülnek előtérbe amelyek a környezetvédelmi károkokat, klíma válságot eredményező externáliák kezelésétől a legkicsinyebb csoport lobbik kedvezményezéséig tarthatnak. Bemutatásra kerül, hogy az adórendszerben milyen kategorizálási szempontok mentén lehet az adókat felosztani. A tanulmány kitér az adópolitika és a demokrácia közötti összefüggésekre is kitér.

Kulcsszavak:

Adóelmélet, Adó definíció, Adózás és demokrácia, Adó kategóriák

JEL: H20, H23

Felhasznált irodalom

1. GEORGE A. AKERLOF [1978] The Economics of "Tagging" as Applied to the Optimal Income Tax, Welfare Programs, and Manpower Planning, *The American Economic Review*, Vol. 68, No. 1 (Mar., 1978), 8-19 o.
2. ALESINA, ALBERTO; PASSARELLI, FRANCESCO [2010]: Regulation versus Taxation., Working Paper No. 16413. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, <http://www.nber.org/papers/w16413.pdf>.
3. ALESINA, ALBERTO–CARLONI, DORIAN–LECCE, GIAMPAOLO [2010]: The Electoral Consequences of Large Fiscal Adjustments. Harvard and IGER, UC Berkeley, New York University.
4. BAKA, ISTVÁNNÉ ; BALOGH, LÁSZLÓ ; BÁNFI, TAMÁS ; KÜRTHY, GÁBOR ; LIGETI, SÁNDOR ; POLGÁR, ÉVA KATALIN ; SÜLYOK-PAP, MÁRTA ; SURÁNYI, GYÖRGY ; SZÁZ, JÁNOS ; VARGA, JÓZSEF [2008]: Pénzügytan: Egyetemi tankönyv. Budapest, Magyarország : Tanszék Kft. (2008), 191 p., ISBN: 9789635033607
5. BARKER, WILLIAM B. [2005]: The relevance of a concept of tax. In: *Peeters, Bruno* (szerk.): *The Concept of Tax*. EATLP International Tax Series, Nápoly, 21–30. o.
6. BARRO J. ROBERT [1990]: Determinants of Democracy. *Journal of Political Economy*, Vol. 107. No. S6. 158–153. o.
7. BRENNAN, GEOFFREY–BUCHANAN, JAMES M. [1977]: Adózási alkotmány Leviatán számára. In: *Semjén András* (szerk.): *Adózás, adórendszerek, adóreformok. Elvek, elméletek, tapasztalatok*. Szociálpolitikai értesítő, 1993, 1–2. sz. 81–103. o.
8. COBHAM, ALEX [2007]: The tax consensus has failed! Recommendation to policymakers and donors, researchers and civil society. The Oxford Council on Good Governance, UK
9. CULLIS, JOHN–JONES PHILIP [2003]: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula Kiadó, Budapest.
10. EÖTVÖS JÓZSEF [1868]: *Reform*. Kiadja: Ráth Mór, Második kiadás, Pest.

11. EUROSTAT STATISTICAL BOOKS [2012]: Taxation trends in the European Union. Eurostat.
12. FÖLDES BÉLA [1900]: Államháztartástan (Pénzügytan). Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest.
13. HETÉNYI ISTVÁN [2006a]: Adópolitikai ismeretek. Budapesti Corvinus Egyetem, Üzleti Iskola.
14. KAUTZ GYULA [2004]: Államgazdaság- vagy Pénzügytan. Aula Kiadó, Budapest.
15. KPMG [2013]: Frontiers in Tax. <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2013/12/fit-december-2013-v2.pdf>.
16. LARKING, BARRY (szerk.) [2005]: IBFD International Tax Glossary, IBFD.
17. LÁSZLÓ CSABA [1994]: Tépett Vitorlák. Az államháztartásról közigazgatási és jogi szempontból. Aula Kiadó, Budapest.
18. LÁSZLÓ CSABA [1998]: Twists and Turns: The History of the Hungarian Public Financial Reform. In: *Bokros Lajos–Dethier, Jean-Jacques* (szerk.) *Public Finance Reform during the Transition*. 127–155. o.
19. LÁSZLÓ CSABA [2005]: Az első számú közellenség. Magyar Narancs, 17. évf. 33. sz. http://magyarnarancs.hu/publicisztika/az_elso_szamu_kozellenseg_-_helyi_iparuzesi_adorol-64439.
20. LÁSZLÓ CSABA–LŐCSEI TAMÁS–OSZKÓ PÉTER–RENCZ BOTOND [2008]: Versenyképes adórendszer. Big4 adóreform javaslat.
21. LÁSZLÓ CSABA [2010a]: Költségvetési döntéelmélet. Budapesti Corvinus Egyetem, Pénzügy Tanszék. Tanszék Kft. Budapest.
22. LÁSZLÓ CSABA [2010b]: A magyar adórendszer a versenyképesség tükrében. In: *Magyar Pénzügyi Almanach*. 73-76. o., Budapest
23. LÁSZLÓ CSABA [2011]: Merre halad Európa adópolitikája. In: *Kerekes György* (szerk.): *Magyar Pénzügyi Almanach*, 67-70. o. Tas-11 Kft, Budapest.
24. LÁSZLÓ CSABA [2017]: Az adópolitika alapkérdéseinek megjelenése az adótörténetben. *Köz-gazdaság*, 12. évf. 2. sz. 115–116. o.

25. LÁSZLÓ CSABA [2019]: A transzferárazás a nemzetközi adóverseny és adóelkerülés tükrében. Doktori (Phd) értekezés. Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár
26. MAGYAR TÖRVÉNYTÁR [1899]: 1000–1526. évi Törvényczikkek, Franklin Társulat, Budapest.
27. MUSGRAVE, RICHARD A.–MUSGRAVE, PEGGY B. [1984]: Az egyenlő teherviselés (az adózási méltányosság) megközelítési módjai. In: *Semjén András* (szerk.): Adózás, adórendszerek, adóreformok. Elvek, elméletek, tapasztalatok. Szociálpolitikai értesítő, 1993, 1–2. sz. 32–57. o.
28. OECD [2010]: Revenue Statistics 1965-2009: http://www.oecd-ilibrary.org/taxation/revenue-statistics-2011_rev_stats-2011-en-fr.
29. PEETERS, BRUNO (szerk.) [2005]: The Concept of Tax. EATLP International Tax Series, Nápoly (Caserta).
30. PORTFOLIO.HU [2012]: Százmilliárd forintnyi állampapírhoz jutnak a bankok – Miért? Február 29. <http://www.portfolio.hu/deviza-kotveny/szazmilliard-forintnyi-allampapirhoz-jutnak-a-ban-kok-miert.163622.html>.
31. RICARDO, DAVID [1991]: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. KJK. Budapest.
32. ROSS, MICHAEL L. [2002]: Does Taxation Lead to Representation? British Journal of Political Science. Vol. 34. No. 2. 229–249. o.
33. SEMJÉN ANDRÁS (szerk.) [1993]: Adózás, adórendszerek, adóreformok. Elvek, elméletek, tapasztalatok. Szociálpolitikai Értesítő, 1993. 1–2. sz. MTA Szociológiai Intézet, Budapest.
34. STIGLER, GEORGE J. [1989]: Piac és állami szabályozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
35. STIGLITZ, JOSEPH E. [2000]: A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest.
36. VARGA JÓZSEF [2017a]: A magyarországi adószerkezet átalakításának aktuális kérdései. In: Bozsik Sándor (szerk.) Pénzügy-számvitel-statisztika füzetek II.: 2016. 107 p. Konferencia helye, ideje: Miskolc-Egye-

temváros, Magyarország, 2016.12.01 (Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar) Miskolc-Egyetemváros: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017. pp. 81-87. (Pénzügy-számvitel-statisztika füzetek; 2.) (ISBN:978-615-80543-2-4)

37. Varga József [2017b]: Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után [Reducing the Tax Burden and Whitening the Economy in Hungary after 2010]. PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 62:(1) pp. 7-20.
38. WORLD BANK [2013]: World Development Indicators: Tax Policies. The World Bank, <http://wdi.worldbank.org/table/5.6>.
39. WEF [2013]: The Global Competitiveness Report 2013-2014.: Schwab, Klaus (szerk): World Economic Forum.

Szemelvények a bankszabályozás 2007-2008-as kezdeti válságévek utáni történetéből⁴⁹

Lentner Csaba⁵⁰

1. A bankműködés és a bankszabályozás új rendszertani keretei

A kereskedelmi bankok működének rendszertanát leíró korábbi hazai tankönyvek (például Baka és társai, 2008, Huszti. 2002, Varga 2013, Baka és társai 2012) alapvetően a bankrendszer nemzetgazdasági szerepével, eszközrendszerével, elméletitörténeti összefüggéseivel, működési alapelveivel, az aktív-, passzív-, semleges bankműveletek jellemzőivel, üzletirányítási szervezetükkel, stratégiai célkitűzéseikkel, és marketingtevékenységükkel foglalkoztak. Bemutatásra került a bankfelügyeleti struktúra, és a jegybank kereskedelmi bankokra gyakorolt klasszikus szabályozási mechanizmusa. Az egyre komplexebbé váló kereskedelmi bankrendszer, amely a tőkepiaci tevékenységet, és a biztosítási üzletágat is magába olvasztja, összetett feladat elé állítja a tevékenységére szabályozási, befolyásolási, ellenőrzési-felügyeleti jogokat vindikáló hatóságokat. A klasszikus értelemben vett kereskedelmi banki szabályozási funkciókat gyakorló jegybankok, illetve a jegybanki monetáris politikák is jelentős átalakuláson mentek keresztül már a 2007-2008-as kezdeti válságévek előtti időszakban. Felfedezhető a bankrendszer működését részletező tankönyvekben a nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, World Bank, ECB) szerepvállalásának, a multilaterális fejlesztési-, és gazdaságpolitikai együttműködések felvázolása, az adott országgal, bankjaival összefüggésben (lásd Báger G. 2011), noha ezen intézmények a múltban jobbra indirekt szabályozási mechanizmusaikon keresztül gyakoroltak befolyást. Napjainkra ez megváltozott a direkt befolyásolás javára, hiszen e nemzetközi pénzintézetek a válságba került országok, bankok „kisegítő-

⁴⁹ A 2013-ban elhunyt Balogh László dékán úrral a kutatási területeink nagyon egybeestek. Az egyik vonulat a közpénzügytan volt (lásd például Balogh, 2003, Balogh, 2007), a másik pedig a bankok működése. A 2013 év elején kiadott Bankmenedzsment – Bankszabályozás – Pénzügyi fogyasztóvédelem (Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó) című írt-szerkesztett könyvem (melynek lektori bizottsági tagja volt) egyes gondolatainak felelevenítésével, s az akkor elkezdett, majd 2015 után (már sajnos nélkül) továbbfejlesztett CSR kutatásaim bemutatásával tisztelgek emléke előtt. 2008-2013 közötti években heti rendszerességűvé váltak a találkozásaink, mivel Bánfi Tamás és Balogh László invitálására bekapcsolódtam a kaposvári közgazdasági képzésbe és a PhD iskola munkájába. Kitartását, kutatói elkötelezettségét, emberi nagyságát közvetlenül a halála előtt sikeresen végig vitt habilitációs eljárásban is bizonyította, amely bizottságnak tagja voltam. Felkészültségéhez, német szakirodalom ismeretéhez (Wenzel, 2008 fordítása) kétség nem fér. S ha egy kutató, egy egyetemi oktató a céljaiért, s általuk a társadalmi hasznosság gyarapításáért küzd, s azt milyen elánal teszi, nekem Balogh László teljesítménye volt, s marad a maximum.

⁵⁰ egyetemi tanár, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, egyetemi magántanár – Kaposvári Egyetem, címzetes egyetemi tanár – Szent István Egyetem, Lentner.Csaba@uni-nke.hu

ivé” váltak. Vitathatatlan, hogy egy ország kereskedelmi bankrendszerének működését a globalizálódott pénzügyi piacok, és a nemzetközi pénzügyi intézmények, hitelminősítők is egyre közvetlenebb módon befolyásolják, vagyis óhatatlanul szabályozzák. Továbbá, a világgazdaság fejlett térségeiben kialakult bank management kultúrák, üzleti szokások, üzletviteli technikák, majd a 2007-től eluralkodó pénzügyi válság következtében a kormányok, nemzetközi gazdasági régiók irányítási szerveinek döntései is erősebb szerepet töltenek be, főleg egy-egy feltörekvő piacgazdaság bankszektorára. A bankok működésének szabályozása jogi előírások által, másrészt, főleg a feltörekvő piacokon megtapasztalhatóan, a fejlett pénzügy világ szokásain (szokásjog), üzleti gyakorlatának átvételén, „átcsordogálásán” keresztül valósul meg.

Az angolszász jelzálogpiacok összeomlását követő bő évtized sajátossága, hogy a bankok működése, tevékenységének eredményessége egyre inkább nem az úgynevezett belső bankmanagement szinteken, a szűken vett „autonóm” banküzemi irányításon, az üzleti és marketing stratégiákon múlik, hanem az adott ország kormányának és a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek a működésükre, működési környezetükre gyakorolt hatásain. Ebből adódóan, a bankok által akceptált hatásmechanizmusok összességén, azaz a külső szabályozásra, az egyre inkább direktívebbé váló külső befolyásolásra adott „válaszokon” múlik a bank eredményessége. A szabályozásnak való megfelelés, a kormányzati szinteken meghozott döntések érvényesítése mára a menedzsment által koordinált sikeres banki üzletvitel alapja, amelyet a pénzügyi üzleti- és marketing stratégiája épít magába. Napjainkban, a kormányzati-hatósági, nemzetközi pénzügyi intézményi szabályozás, befolyásolás előtérbe kerülése és akceptálása a sikeres bankvállalati működés meghatározó szegmensét adja. A jegybank klasszikus szabályozási mechanizmusai, amelyek a válság előtti konjunktúra időszak finomhangolási metódusaiban öltöttek testet, vagyis a szerény ráhatási, szabályozási mechanizmusokban, míg a válság kirobbanás után egy erősödő, a bankműködésre közvetlenebb befolyásolási gyakorlatot teremtettek. Vagyis, a kormányzati, jegybanki, és nemzetközi pénzügyi térből érkező egyre erősebb szabályozási mechanizmusok, s a rájuk adott kereskedelmi banki válaszok „kultúrája” a banktan tudományát „kiegészítették”, megújult tartalommal töltötték fel.

Történelmi, tapasztalati úton igazolható, hogy az erősebb biztonságra készítő szabályozás és a következetes felügyelet a pénzügyi intézmény mérleg szerinti eredményét (s üzleti dinamikáját) mérsékli, főleg míg az „ellenszerére” hivatott mechanizmusok nem alakulnak ki, vagy a válság nem enyhül. Lásd a Glass Steagal szabályainak eltörlését sürgető amerikai üzleti lobby tevékenységét, amely Bill Clinton kormányzása idejére (egy erős konjunktúra időszakban) az utolsó „béklyókat” is felszámoltatta. A működést, illetve a működési eredményt még közvetlenebbül befolyásolja az állam bankokat köztelherviselésbe integráló gyakorlata. Mind a nyereség utáni banki adóztatás, mind a tranzakciós illetékek kivételére irányuló állami beavatkozások lényegében a bankszabályozás jövedelem típusú szabályozását testesítik meg, amelyek a bankszabályozás integráns részévé váltak Magyarországon is és a világ számos térségében. Összevetve tehát,

létezik a bankműködést prudenciális keretek közé készített hagyományos (indirekt) típusú bankszabályozás. Újszerű elem, a bankok mérleg szerinti eredményére még közvetlenebb hatást gyakorló, állami adókon, illetve kezen keresztül történő direkt befolyásolás, a pénzügyi intézetek közteherviselésbe vonása. További új típusú bankszabályozást megtestesítő elem a kormány által bankoknál kötelezővé tett ügyfél-konzolidációs eljárás (lásd például a magyar devizahitelek konszolidációját, Lentner, 2015), amely megállapodás vagy törvény előírása alapján történhet, s a leglényegesebb az erősebb állami szabályozási és kontrollmechanizmus kiépítése. Ugyancsak új elem a bankrendszer társadalmi felelősségvállalás prioritási szempontjainak megváltozása, amelynek prezentálására egy kutatás részeredményei kerülnek bemutatásra jelen írás második részében.

Az 1990-es évek második felétől egyre markánsabb az a tudományos irányvonal⁵¹, amely a bankműködés lényegi mivoltának megragadásához a bankrendszer egészének tevékenységét tartja szükségesnek áttekinteni. Vagyis a banküzemtanról a banktanra helyezi a hangsúlyt, amely utóbbi már a teljes bankári tevékenységet képes átfogni. Ahhoz, írja Huszti Ernő, hogy a bankrendszer működése a saját mezoszintű tudományterületként összefoglaló „tan” keretébe illeszthető legyen, a szükséges feltételek adottak, vagyis a napi gyakorlat, a fejlett elemző módszerek alkalmazása, valamint a stratégia, az üzletpolitika és a marketing megfogalmazása. Lényeges tehát, s a válság után bő egy évtizeddel úgy definiálhatjuk, hogy a banktan a bankok teljes tevékenységét, működési környezetét, a rájuk gyakorolt kormányzati, jegybanki, nemzetközi pénzügyi szabályozást, befolyásolást, s a rájuk adott intézményi válaszok, egyeztetési mechanizmusok összességét foglalja magába, míg a banküzemtan inkább a bankügyek technikai lebonyolítására, a szűken vett management tevékenységre utal.

A banktan fogalomköréhez illeszkedő hatékony pénzügyi szabályozás is összetettebb szakterületté válik, mint a banküzemi tevékenység által határolt banki működés klasszikus hatósági befolyásolása. A banktan bővített tartalommal kitöltött rendszeréhez a szabályozás és a felügyelet szakterületeket, a jegybanki és nemzetközi pénzügyi intézmények kereskedelmi bankokra gyakorolt hatásmechanizmusait, kvázi direkt és indirekt eszközeit is társítani szükséges. A sikeres bankműködés alapja végül is, különösen válsággal terhelt időszakban, a hazai- és nemzetközi szabályozási, direkt kormányzati-, illetve nemzetközi elvárásoknak való megfelelés érvényesítése, amelyet a felügyelet folyamatosan ellenőriz, kvázi kikényszerít a kereskedelmi bankoknál.

A neoliberais gazdaságpolitika válsága az állam szerepének leépítése, a gyenge, sőt, irányítási funkcióit leadó kormányzás „gyakorlattá válása” következtében állt elő. A globális versenyben való további helytállás, de minimum a

⁵¹ A kétszintű bankrendszer megteremtésében elméleti és gyakorlati téren egyaránt kiemelkedő szerepet vállalt Huszti Ernő vezető bankszakember, egyetemi tanár. A „Banktan” leírásával, definiálásával tudományos rendszert teremtett (lásd pl. Huszti, E. 2002. 13-18.), amelynek további tartalommal bővítésére a 2007-2008-as válság tapasztalatai alapján volt lehetséges (lásd Lentner, 2013 Bankmenedzsment, Bankszabályozás, pénzügyi fogyasztóvédelem).

nagyobb megrázkódtatások elkerülése az államot is új kihívások elé állítja. Az egyik a piactökéletesítő funkció, amely az információs aszimmetriák oldását, az ellenőrzés erősítését és a versenyfeltételek megteremtését, kikényszerítését foglalja magába, különösen banki területen. A második a fenntartható fejlődés követelménye, a stabilitásteremtés nemzetgazdasági, vállalati, banki és háztartási területeken, pénzügyi vetületben, amely már a szupranacionális koordinációt helyezi előtérbe, regionális és világméretű léptékekben egyaránt. Így vele járóan bizonyos kormányzati funkciók nemzetek feletti szintekre delegálódnak. Sarkalatos tézis, hogy a globális válság a reálszféra és a pénzügyi ágazat, vagyis a spekulatívra vált pénzügyi tér egymástól való ésszerűtlen mértékű elszakadása miatt alakult ki. A válságkezelésben új szerepet kap az állam, így az erős, piacokat szabályozó, és ellenőrző hatalom, amely a válság kialakulását és elmélyülését próbálja ellensúlyozni, vagyis a pénzügyi piacokat és banki intézményeket a figyelme középpontjába állítja. Az állam fokozódó gazdasági szerepvállalásában a hagyományos közhatalmi és szociális funkciók mellett felértékelődik tehát a konjunktúra ciklusok ingadozását enyhíteni hivatott állami szerep, amely a piaci zavarok kialakulását törekszik minimálisra szorítani. Teszi ezt főleg a pénzpiacokon, a válság epicentrumában, ahol a piaci szereplőket már intenzívebben szabályozza, és működésüket ellenőrzi, amivel újabb piaci aszimmetriák és kudarcok kialakulását gátolja. A válságkezelő, helyreállítási szakaszban működő állam tipikus feladata a piaci funkciók helyreállítása, amely viselkedési formáját tekintve átmenetileg, esetleg hosszabb távra berendezkedve a piaci szereplők működését erősebben kontrollálja.

A Bretton Woods-i pénzügyi rendszer összeomlását követő neoliberais piacgazdasági rendszer az 1970-es évektől fokozatosan háttérbe szorította az állam gazdaságszervező és befolyásoló, a piacgazdasági szereplők működését ellenőrző, és a piacokat, különösen a pénzügyi- és tőkepiacok szabályozását végző tevékenységét. Az angolszász jelzálogpiacok 2007 tavaszán történt összeomlása előtt, sőt, közvetlenül Fed elnöki mandátumának lejártá előtt Allan Greenspan eléggé plasztikusan fogalmazta meg álláspontját, és a jövőre is vonatkozó direktíváját: „A gazdaság önszabályozó rendszerének fel kell váltania az elmaradott és egyre kevésbé eredményes állami szabályozást⁵²”. A 2007 tavaszától kibontakozó folyamatok azonban Greenspan álláspontjának ellenkezőjét bizonyítják. Így adódik, hogy a komplex szintre emelt kereskedelmi banki működés, amely a banktan tudományában „rendszeresedik”, sőt, az egyre direktívebbé váló jegybanki (és európai központi banki) ráhatással, illetve a feszelebb állami szabályozás és felügyelet intézményével kiegészülve megerősödik. Időnként nemzetközi pénzintézeti támogatásokban, nemzeti költségvetési segélyekben részesül, ezáltal óhatatlanul még „befolyásoltabbá”, közpénz-függővé válik. Így, a banktan kategóriába foglalt banki mechanizmusok és intézmények, szabályozási- és felügyeleti struktúrák az államtudomány-állampénzügy tartománya felé „elmoz-

⁵² Átvéve The Financial Crisis Inquiry Report-ból (2011)

dulnak”. Az államtudomány olyan interdiszciplináris megközelítést jelentő tudományterület, amely rendelkezik az önálló tudományág kritériumaival. Az államműködés, s benne az állampénzügy, főleg az aktív államműködés időszakában tudományos megközelítését tekintve interdiszciplináris, szemben a jogtudomány „jogias”, „leíró” szemléletével, sőt az új tudományág egyre inkább hatékonysági követelményeket is érvényesít. Az aktív államműködés, benne az aktívan befolyásolt kereskedelmi bankok tevékenységének koordinálására egy leíró jellegű, jobbára utólagos reflexet közvetítő jogi vetületű hozzáállás akár gyakorlati, akár tudományos vetületben nem is lenne célravezető. A 2007-2008-as válságidőszak előtt alkalmazott közgazdaságtudomány pedig annyira „elűzletiesedett”, hogy benne éppen a legfontosabb, vagyis a köz szempontjai háttérbe szorultak. Megítélésem szerint, az államtudományon belül az állam szűken és tágan vett pénzügyei (közpénzügyek), továbbá az állam által befolyásolt, felügyelt, ellenőrzött pénzügyi pénzpiacok, tőkepiacok, azok pénzáramai (akár egy IMF hitel folyamat nemzeti vérkeringésbe történő beintegrálódása), managementjük, banki mechanizmusuk, kontroll rendszerük pedig a banktan államtudományi-állampénzügyi vetületét erősíti, vagyis e tényezők az államtudomány felé „tolják” a banktant, főleg annak közpénzügyi-szabályozási és közpénzügyüg-függő területeit, vagyis az egész bankrendszert.

Az „állam vezérelte” magánbankok működésének a dualizmus időszakában megannyi pozitív vonatkozását megtapasztalhattuk, amely gyakorlat 2007-2008-as válságévek után újraéledt (Lentner, 2019). Konstatálható, hogy a bankműködés állami és nemzetközi szerepvállalás, továbbá határokon átívelő szabályozás, hatékony felügyeleti ellenőrzés, időnként költségvetési támogatás és befolyásolás nélkül nem képes a „vállalkozás” folyamatos vitelére, vagyis a folyamatos, eredményes működésre⁵³. Ennek igazolása, hogy az angolszász jelzálogpiacokon általánossá vált gyenge reguláció a pénzpiacok globalizálódása okán nemzetközi kihatású lett, és olyan sérülékeny helyzetbe juttatta a világ bankrendszerét, hogy gyenge pozícióból csak direkt állami eszközökkel, nemzetközi tőkeinjekciókkal (lásd különösen az Egyesült Államok és a mediterrán térség bankjainak történéseit), aktív befolyásoló szabályozással erősödhetett meg újra. A konszolidációhoz elengedhetetlen lett a fogyasztók védelmét garantáló erős állami-hatósági kontrol, a bankszektor aktív államműködés homlokterébe kerülése, amely a COVID-19 gazdaságot gyengítő hatására, ezt ellensúlyozandó, tovább erősödhet.

⁵³ A vállalkozás folytatásának alapelve a magyar számviteli törvényből, és nemzetközi IFRS sztenderdekből származó kategória, amely a vállalkozás vitelét, az arra való folyamatos képességet helyezi a gazdálkodás, az üzletvitel középpontjába.

2. A banki üzletvitel új szempontja: a társadalmi felelősségvállalás érvényesítése

A liberalizált pénzpiacok konzervatív, szinte teljes körű ellenőrzési szándéka még merőben új jelenség a pénzügytani tételek sorában – irtam 2005-ben⁵⁴. Ezzel ellentétben az akkori, válság előtti valóság: a spekulatív pénzügyi folyamatok erősödése, reálszektor fölé kerekedése, a pénzügyi és a gazdasági tér egymástól való mértéktelen, egyre kevésbé ellenőrzött elszakadása, amely 2007-től pénzügyi válságba torkollott.

A kialakult pénzügyi-banki eredetű krízis felelősségi köre azonban hármas vetületű, jellemzően három felelősségi csoport jelenik meg:

- a pénzügyi piacok kínálati oldalát képviselő bankok és pénzügyi intézmények,
- a pénzügyi piacok keresleti oldalát képviselő hitelfelvevő vállalatok és különösen a háztartások,
- a pénzügyi piacok intézményi hátterét definiáló, illetve a szabályozókat alkotó kormányzat.

A felelősség minden bizonnyal közös, de a három fenti csoport közül mindenképpen ki kell emelni a banki szektort, mégpedig azért, mert egy piacgazdaságban elsősorban a bankok és a pénzügyi intézmények felelőssége a pénzügyi stabilitás fenntartása. Közgazdasági szempontból a bankszektor feladata a tranzakciós költségek csökkentésén és a tőke allokálásán túl éppen az, hogy kezelje a gazdasági kockázatokat, azaz kockázatkezeléssel biztosítsa a gazdaság stabilitását. A 2007-2008-ban kezdődő pénzügyi válság egyik látható jele éppen az, hogy a bankok hatalmas veszteségeket szenvedtek el, amit ugyan lehet a reálgazdasági válság begyűrűzésének tekinteni, de végső soron arról van szó, hogy a pénzügyi vállalkozások nem megfelelő módon helyezték ki a rájuk

⁵⁴ Lentner (2005), 297. o. A 2000-es évek elején a pénz és tőkepiacok nemzetközi és hazai megélénkülését látva a szabályozási és ellenőrzési folyamatok felértékelődését tartottam indokoltnak. A felelős, a hatóságok által szorosan felügyelt mechanizmusok szükségességét hangsúlyoztam. A banki profitszerzés extenzív időszakának befejeződését gazdasági értelemben elérkezettnek láttam, hiszen a piacgazdasági átmenettel járó úm. korlátlan hitelezési tranzakciók idejét lejártak véltem. Magyarországi és kelet-közép európai térségben (is) egyaránt, hiszen – álláspontom szerint - a megtelepülő nemzetközi bankok csak a hitelezői igények hosszú távú szempontok figyelembevételével tudnak tartós nyereséget elérni. A nemzetközi kereskedelmi bankok anyaországaiban, székhelyein is hasonló, felelős üzletpolitikák eljövételét vélelmeztem, jövendöltem. A 2005-ben először kiadott, „Rendszerváltás és pénzügypolitika” című könyvben megfogalmazott gondolataim azonban nem találtak akkor a hazai és nemzetközi pénzügyi élet gyakorlatával. Majd fél évtizedtelt el, mire a bankműködés a felelős, biztonságos irányba mozdult, de már egy súlyos, válsággal terhelt időszakban, a válságkezelés egyik módozataként. Vagyis, az időközben lepörgött évek pontosan az elvárásommal szembeni laza szabályozással, és nem konzekvens felügyelettel lehetővé tett hitel-túlszorduláshoz vezettek a fejlett- és feltörekvő piacgazdaságokban egyaránt, főleg a hitelképtelen háztartások hitelezése révén, amelyek aztán világméretű pénzügyi válságot „eredményeztek”.

bízott pénzt, azaz nem megfelelően látták el a kockázatkezelési feladataikat, és nem megfelelően mérték fel a visszafizetési kockázatokat.

A hitelfelvevők felelőssége saját szempontjukból abban állhat, hogy nem mérték fel körültekintően, miképp tudják visszafizetni majd a felvett kölcsönt. De makrogazdasági szempontból a hitelfelvevőnek nem feladata a kockázatkezelés – a rossz hitelek tömege nem abból adódik, hogy sok olyan vállalat és háztartás kért hitelt, akiknek nem kellett volna, hanem abból, hogy a bankok nem mondtak nemet ezekre a kérelmekre, és olyanokat is hiteleztek – sőt a hitelképes ügyfelek apadása következtében rendszerszinten egyre nagyobb mértékben – akiket nem kellett volna.

Az eredendő felelősség köre a kormányzati szereplők felé tolódik, hiszen a közgazdaságtan alaptétele szerint a gazdasági szereplők viselkedését elsősorban a pénzügyi intézmények körülvéve ösztönző-, szabályozási és felügyeleti rendszer határozza meg, azaz, ha azt állítjuk, hogy a bankok nem megfelelően végezték a dolgukat, akkor azt is állítjuk, hogy nem megfelelő szabályozási környezet vette őket körül. A nem megfelelő intézményi (szabályozási) környezet mind a bankárok egyéni viselkedésére, mind pedig a pénzügyi intézmények szervezeti viselkedésére vonatkozhat, és vonatkozik is. Nyilván felmerül még az intézményi keretek között működő vezetők szerepe, felelőssége is, különösen a rájuk vonatkozó hitelkihelyezést ösztönző egyéni bónuszok vonatkozásában, azonban a szervezeti viselkedés, a szervezeti kultúra jól behatárolható módon determinálta a működésüket.

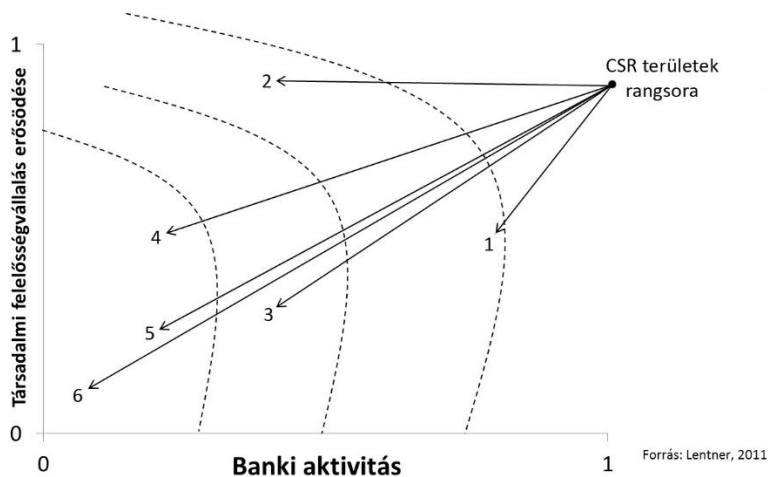
A felelősségi csoportok nem kellően körültekintő magatartásait orvosolandó, a hitelpiacok kínálati oldalán álló bankok működését a prudens működés irányába indokolt terelni, amelynek eszköze az állam alanyi jogon vindikálható szabályozási és felügyeleti hatáskörének megerősítése. A politikai elit által irányított hatóságok pedig a gazdasági teljesítmények, a reálbér és a szociális jövedelmek elmaradása esetén az elvárt fizetőképes keresletet nem pótolthatják ki bankokkal, nem tarthatnak fenn olyan szabályozást, és ellenőrzést, amely a hitelképtelen adósokat hitellel látja el. Nem akceptálhatnak olyan banki veszteségelkerülő technikákat, amelyek nem a valós pénzügyi helyzetet mutatják ki az éves beszámoló szintjén.

A hitelpiacok keresleti oldalát jelentő, főleg háztartási hitelek vonatkozásában alapvetően kettő beavatkozási terület adódik, annak érdekében, hogy a lakossági szektor hitelpozíciói ne okozzanak újabb rendszer problémát.

Ad 1) A speciális pénzügyi felügyeleti szervek létrehozásának egyik kiváltoja, hogy a lakossági szektor nem rendelkezik a pénzügyi műveletekhez, hitelügyletekhez mélyebb szakmai, tudásbeli információkkal. A hitelügyfelek többsége nem látja át a bonyolult banki folyamatokat (például az értékpapírosítást). Ezt kezelendő, olyan mechanizmust kell teremteni, amelyben a pénzügyi szervezetek ne élhessenek vissza az előnyükkel. Tehát az adódó információs és tudásbeli aszimmetriát mindenképpen oldani szükséges, és ehhez állami közbeavatkozás, így pénzügyi fogyasztóvédelmi intézmény, sőt a hitelfelvevők részé-

ről pénzügyi tudatosság, pénzügyi kultúra is szükséges, aminek fejlesztése elsődlegesen, állami-, pénzügyi intézményi feladat. A pénzügyi közvetítés volumenének növekedése, a banki-tőzsdei technikai fejlődés, a banki termékek összetettségének növekedése, továbbá a banki-, tőzsdei-, biztosítási intézmények határai közötti elmosódások, illetve valamennyi pénzügyi folyamat és intézményrendszer globalizálódása igényli, hogy a fogyasztók jogai, érdekérvényesítő képessége a kormányok részéről védelmet, megerősítést kapjon. Egyre inkább egyenrangú partnerként léphessenek fel a pénzügyi intézményekkel szemben. Jobbára a pénzügyi felügyeleten belül megszervezett pénzügyi fogyasztóvédelem jó alapot ad a hatékony fogyasztóvédelmi szervezet létrehozásának.

Ad 2. A lakossági és főleg kisvállalati banki ügyfelek védelmét, érdekeinek érvényesítését jól szolgálhatja a bankok társadalmi felelősségvállalásának kiszélesítése, újra pozicionálása. A CSR olyan üzleti magatartások és felfogások ötvözete, amely a fenntartható fejlődés (számviteli kategóriában a vállalkozás folytatásának alapelve) és az üzleti etika szellemében a belső vállalati-banki szempontokon túl, környezetvédelmi, szociális, humánus érdekeket és értékeket közvetít, érvényesít. Magába foglalja a vállalat átláthatóságát, etikai normáknak való megfelelést, és a céggel kapcsolatban álló belső és külső információs igényt támasztók szempontjainak minél szélesebb körű figyelembe vételét. Az 1970-es évektől kibontakozó globalizációs folyamatok hatására, különösen a pénzügyi szektorban létrejött nemzetközi vállalatok meghatározó szerepet töltenek be a gazdaságban és a társadalomban, így társadalmi felelősségvállalásuk is felértékelődik. Kiemelten fontos a pénzügyi vállalatok stabilitása, amely a gazdaság transzmissziós pénzügyi mechanizmusait biztosítja. A pénzügyi válság hatására azonban a pénzügyi vállalatok társadalmi felelősségvállalási szempontjai, rangsorai, kívánatos, hogy átrendeződjenek. Kiemelt szerep marad a sporttámogatás, a környezetvédelem, ám célszerű, hogy előtérbe kerüljön a hitelezett ügyfelek, kis- és közepes vállalkozások, lakossági ügyfélcsoportok, ezen belül a fiatalok pénzügyi tájékozottságának, banki kultúrájának, banki ismereteinek fejlesztése. Nagyobb társadalmi hasznosságot tudnak kiváltani a bank közvetlen szakmai profiljához, a pénzüzemhez, annak tevékenységéhez közvetlenül kötődő érdekcsoportok támogatásával.

Új rang-sor	CSR terület	Régi rang-sor
1.	Fiatal házaspárok részére banki-pénzügyi hiteltanácsadás	6.
2.	Hazai mikro- és kisvállalkozások részére forgóeszköz és fejlesztési finanszírozási ismeretek átadása	5.
3.	Pénzügyi ismeretek oktatásának támogatása alap és középfokú intézetekben	4.
4.	Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok támogatása	3.
5.	Versenysport szponzorálása (NBI focicsapatok)	2.
6.	Védett madárfajok költőhelyének védelme	1.

1. ábra: A pénzügyi társadalmi felelősségvállalás átrendeződése, a CSR empirikus mátrixa

Forrás: Lentner, 2011 alapján

Lényegében a kereskedelmi bankok a működésükhöz közvetlenebbül kapcsolódó célcsoportok fejlesztésével, az igényesebb, magasabb pénzügyi kultúrával rendelkező ügyfelek „kialakításával” a saját gazdasági érdekeiket is szolgálják. Egy magasabb pénzügyi szakismeret szinttel rendelkező, stabil gazdasági pozíciókat megteremtő kisvállalkozói kör a bank megbízható partnerévé válva, a bankműködés hosszú távú céljait is jól szolgálja, hiszen a pénzügyi

működését a rentabilitás, a kiszámíthatóság irányába tolhatja. (A pénzügyi CSR korai kutatási eredményeit lásd: Lentner, 2011, Borzan – Lentner – Szigeti, 2011)

A pénzügyi közvetítés volumenének növekedése, a banki szolgáltatások komplexitása, az intézményi szerkezetek és management kultúrák globalizálódása a felügyeleti intézményrendszert is új kihívások elé állítja. A banki szolgáltatások és intézmények integrációja – elviekben - egységes, integrált felügyeletet tesz indokolttá, sőt a magyar gyakorlatban a mikroprudenciális és a makroprudenciális felügyeleti jogkörök összevonására, egy intézménybe szervezésére is sor került. A gazdaság többi ágazatára is meghatározó befolyást gyakorló bankvállalatok felügyelése a hagyományos szabály-alapú felügyelettől a kockázat-alapú felügyelet felé tolódik, különösen a világgazdasági válság idején felerősödő elvárások már a „lekövetés” helyett a proaktív felügyeleti mechanizmusokat preferálják.

A pénzügyi felügyelet léteének indokoltsága már nem kérdéses sehol a világban, a piac önszabályozó szerepét hangsúlyozó „laissez faire” elve meghaladtá vált (Fekete, 2011). Tény ugyanis, hogy a szabályozás rendre elmaradt a piaci és pénzügyi technológiai változásoktól (Kaufman, 2008), majd a pénzügyi innovációk komplexitása, szerteágazó strukturális rendszere a laza üzleti gyakorlat általánossá válása miatt válságba torkollott. Ebből adódik (Losonczi – Nagy, 2011 alapján), hogy a teljes pénzügyi dereguláció sem gyakorlati szempontból, sem politikai, társadalmi megfontolásból nem kívánatos, nem tolerálható. Botos Katalin (2012) szavaival élve: olyan szabályozásra van szükség, amely transzparens, konzisztens, feltételes és tőkehatékony.

A szabad piaci viszonyok keretek közé szorításával, a mozgástér kijelölésével, vagyis az aktív, hatékony állami befolyásolás előtérbe kerülésével, a szabályozás és a felügyelet feszebbé tételével a gazdasági stabilitás megteremtése előmozdítható. Előmozdítható, de teljes mértékben nem megoldható, hiszen az államok rendkívül szűk, bár válság alatt bővülő befolyásolási mozgástérrel rendelkeznek. Az elvi igény a szabályozás és a felügyelet minőségi fejlesztésére adott, ám a pénz- és tőkepiacok biztonságos működéséhez a nemzeti kormányok befolyásolási lehetősége, még a nemzetközi függőségi kapcsolatok válság óta tartó gyengülése ellenére is, csak korlátozott. Így a nemzeti szabályozás megerősítéséhez szükségesek a nemzetközi kooperációk, és a nemzetközi pénzpiacokon a remények szerint előtérbe kerülő fegyelmezettebb gazdálkodás pénzügyi kultúra részévé válása, amelyek együttesen teremthetnek csak prudens bankműködési, és kiszámítható, nyomon követhető szabályozási feltételeket és környezetet.

3. A társadalmi felelősségvállalás prioritási szempontjainak átrendeződése⁵⁵ - egy esettanulmány alapján⁵⁶

A röviden referált kutatás (Lentner – Nagy, 2020) célja, hogy válság után a bankok társadalmi felelősségvállalásának felértékelődését és az egyes CSR területek vonatkozásában végbement átrendeződést matematikai-statisztikai módszerekkel is igazolja. Vagyis a korábbi, közvetlen tapasztalati eredményekre támaszkodó CSR kutatás (Lentner, 2011, 2013) tételeit megvizsgálja, számításokkal alátámaszta, miszerint a kereskedelmi bankok CSR politikájában a bankok alapfunkciójához közelebb álló tevékenységekhez (aktív, passzív műveletek „gördülékenységét” segítő innovációkra) helyeződik át a hangsúly, illetve konkrét banki ügyfélkörre vonatkozóan erősödik meg a bankok társadalmi felelősségvállalása. A meghatározó szerepű nyugat-európai nagybankok közép-európai (V4 országok) leánybankjainál elvégzett kutatás erre irányul. E közép-európai leánybankok ugyancsak bankpiacot meghatározó pénzüintézetek a V4 országokban (általa remélve a minta reprezentatív jellegét), így matematikai, statisztikai módszerekkel felmértük a CSR területek fontossági sorrendjének alakulását, hogy a korábbi kutatásoknál erősebb bizonyítást kapjon a CSR növekvő szerepe és szempontjainak-célcsoportjainak átrendezőse.

Az elemzés során behatárolásra kerültek a jelenlegi euró-övezet azon meghatározó nagybankjai, amelyek a V4 térségben jelentős üzleti érdekeltségeket létesítettek, a 2007-2008-as kezdeti válságévekben már funkcionáltak, és máig végzik a tevékenységüket a térségben. Országonként 5 folyamatosan működő bank került a vizsgálati körbe. Olyan bankok, amelyek a befogadó nemzeti bankpiacon meghatározó jelentőségűek. Az alapszűrés feltétele mellett a mintába kerülést több további tényező együttes hatásának vizsgálata is megelőzte. Vagyis, a „meghatározó jelentőségű” kritérium több feltétel együttes fennállása esetén került megállapításra. Így különösen a gazdasági adatok (mérlegfőösszeg, hitelkihelyezések volumene, kamatbevétel, hitel/betét-mutató nagysága), a társadalmi tényezők (a fiókhálózat országos lefedettsége, az ügyfélkör jellege és mérete). Továbbá a társadalmi hatás mérhetősége, így különösen a CSR aktivitás, vagyis a meghatározó részvétel az adott nemzetgazdaság működésében. A vizsgálati körbe került pénzüintézeteknek jellemzője, hogy a teljes időintervallumban (2007-2018) folyamatosan működtek. A reprezentativitás minél erősebb érvényesítése érdekében az 5-ös vizsgálati csoportokba kerülésnél kiemelt szempont volt, hogy a mintába helyezett bank mérlegfőösszege a vizsgált időszakban folyamatosan haladja meg az adott ország kereskedelmi bankszektora összesített mérlegfőösszegének 10 százalékát. Az elemzési körbe - értelemszerűen – nem kerültek be a befektetési bankok, illetve a térségben „kitermelődő”

⁵⁵ A magyar bankpiac, különösen a monetáris politika 2013-ban végbement irányváltása után a társadalmi kutatás vizsgálata saját kutatásainkban még jobban előtérbe került. Lásd például: Lentner – Szegedi – Tatay, 2015, illetve e szerzői hármastól a Vezetéstudományban megjelent dolgozatokat.

⁵⁶ Lentner, Csaba – Nagy, Vitéz (2020)

multinacionális bankok, így például a magyar OTP Bank, amelynek más vizsgált országban is van meghatározó piaci részesedése.

Az elemzés, illetve az adatok közlése során törekvés volt az úgynevezett rendszer- és trendszerű adatok előállítására, így az egyes bankok és tevékenységi jellemzőik nem kerültek nevesítésre, sőt, az egyes bankokra történő „kikövetkeztetést” is igyekeztünk elkerülni, hiszen azzal a versenypiaci működésüket, annak megítélésére levonható következtetéseket szolgáltatnunk volna, amely egy objektív tudományos kutatásnak nem lehet célja. Az elemzés további érdekessége, hogy a vizsgált időszakba „beleesett” a subprime válság időszaka, a válságkezelés, valamint a válságból való kilábalás ideje, és az azt követően kibontakozó konjunktúra, ami a CSR politikák mérhető differenciálódását hozta.

A kutatás során a mintába került bankok közzétett számviteli éves beszámolóí, üzleti jelentései, és nyilvános CSR politikájuk dokumentumai kerültek górcső alá, a klasszikus kérdőíves megkérdezéssel túlmenően. A megvizsgált bankok vonatkozásában figyelembevételre kerültek azok a sajtóközlemények és tudományos dolgozatok is, amelyeket a kereskedelmi bankok média-portfóliójukban, nyilvános felületeiken is elhelyeztek. A vizsgált kereskedelmi bankok vonatkozásában meghatározásra kerültek – egy komplex dokumentum és információ elemzés során - azok a CSR területek, amelyek a 2007-2008-as kezdeti válságévekben és utána egyaránt érvényesültek, továbbá új CSR területeket is sikerült beazonosítani. Az elemzés az alábbi (15 db) konkrét CSR területeket tárta fel:

1. Klímavédelemmel összefüggő tevékenység
2. Állatvédelem támogatása (védett állatfajok, kitesztelt háziállatok életfeltételeinek javítása, s ezekhez hasonló „karitatív” tevékenység)
3. Versenysport támogatása
4. Kulturális, művészeti rendezvények és ezzel összefüggő alkotótevékenység támogatása
5. Tudományos kutatások szponzorálása absztrakt és természettudományi területen
6. Tudományos kutatások szponzorálása társadalomtudományi és bölcsészeti területen
7. Tudományos kutatások szponzorálása alkalmazott tudományok területén
8. Tudományos kutatások támogatása interdiszciplináris területen
9. Fogyatékkal, kisebbségben, hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetben élők támogatása, felzárkóztatás segítése
10. Tömegsport támogatása
11. Középfokú és felsőfokú tanulmányokat folytatók pénzügyi kultúrájának, pénzügyi ismereteinek fejlesztése
12. Fiatal házask, pályakezdők pénzügyi ismereteinek javítására szolgáló programok
13. A bank ügyfélkörébe tartozók (hitelfelvevők) banki ismereteinek támogatását segítő felvilágosító tevékenység, hiteltanácsadás

14. Kezdő, illetve mikro-vállalkozások részére banki és más pénzügyi természetű tanácsadás, pénzügyi kultúrájuk fejlesztése
15. A lakosság, a potenciális és konkrét lakossági ügyfélkör pénzügyi ismereteinek komplex fejlesztését szolgáló komplex támogatási tevékenység

A jelentések áttekintése során kiemelten 3 üzleti évre történt a fókusz helyezése, 2007-re, 2013-ra, és 2018-ra, vagyis a válság előtti, a válság alatti (középső) és a reorganizációk utáni üzleti évre. A komplex-kérdőíves vizsgálat útján vizsgáltuk meg az adott CSR terület fontosságát Likert skála (1-5-ös skálázás) segítségével. A kapott válaszokat, információ beszerzések adatait anonimizáltuk, mivel a kitöltők (nyilatkozók) személye nem releváns a vizsgálat szempontjából, hiszen a cél nem az egyedi preferenciák vizsgálata volt, hanem a CSR tevékenység régiós szintű változásának feltárása. A kérdőív feldolgozása során leíró statisztikai módszerek kerültek alkalmazásra, valamint a változások szemléletes megjelenítése érdekében sugárdiagram készült.

A vizsgálat során az alábbi eredmény-összefoglaló táblázatok kerültek meghatározásra az európai válság előtti 2007-es évről (1. sz. táblázat), a közbülső 2013-as évről (2. sz. táblázat), és a 2018-as üzleti évről (3. sz. táblázat).

1. táblázat: A CSR felmérés 2007-es eredményei

Variable	Mean	Modus	Code
Climate change, 2007	3,8	3	1/2007
Animal Protection, 2007	4,3	4	2/2007
Competitive sport, 2007	4,3	4	3/2007
Financing of culture and arts, 2007	4,4	4	4/2007
Research in Natural Science, 2007	3,8	4	5/2007
Research in social sciences and liberal arts, 2007	3,6	3	6/2007
Research in applied science, 2007	3,7	3	7/2007
Research in interdisciplinary sciences, 2007	3,5	3	8/2007
Support for disadvantaged social groups, 2007	3,7	3	9/2007
Mass sport, 2007	3,7	3	10/2007
Financial literacy secondary school, 2007	3,2	3	11/2007
Financial literacy in young married couples, entrants, 2007	2,7	2	12/2007
Financial literacy in borrowes, 2007	2,8	3	13/2007
Finanical literacy of SMEs, 2007	2,5	2	14/2007

Financial literacy of households, 2007	2,9	2	15/2007
--	-----	---	---------

Forrás: saját kutatás, 2007-2020

A táblázatban látható a kapott válaszok átlaga, módusza, valamint a változók kódja, amely a sorszámból (lásd CSR területek felsorolásánál) és a kérdőívvezetés évéből tevődik össze. Az adatok alapján igazolt, hogy a legmagasabb pontszámot a válságot megelőző évben az állatvédelem, a versenysport, valamint a kultúra és művészetek támogatása kapta, tehát ezen területek voltak a CSR főkezében. Közepes fontosságú terület volt a kutatási tevékenység támogatása, amely kiterjed különböző tudományterületekre, valamint közepes fontossággal bírt a bankok gyakorlatában a klímavédelem is. Ahogyan az átlag és a módusz értéke mutatja a pénzügyi tudatosság, pénzügyi kultúra fejlesztése a legkevésbé hangsúlyos területnek számított a válságot megelőzően.

2. táblázat: A CSR felmérés 2013-as eredményei

Variable	Mean	Modus	Code
Climate change, 2013	4,2	4	1/2013
Animal Protection, 2013	3,8	4	2/2013
Competitive sport, 2013	3,7	3	3/2013
Financing of culture and arts, 2013	3,7	3	4/2013
Research in Natural Science, 2013	3,9	3	5/2013
Research in social sciences and liberal arts, 2013	3,6	3	6/2013
Research in applied science, 2013	3,6	3	7/2013
Research in interdisciplinary sciences, 2013	3,5	3	8/2013
Support for disadvantaged social groups, 2013	3,8	3	9/2013
Mass sport, 2013	3,6	3	10/2013
Financial literacy secondary school, 2013	3,5	3	11/2013
Financial literacy in young married couples, entrants, 2013	3,5	3	12/2013
Financial literacy in borrowes, 2013	3,7	4	13/2013
Financial literacy of SMEs, 2013	3,3	3	14/2013
Financial literacy of households, 2013	3,5	3	15/2013

Forrás: saját kutatás, 2013-2020

A 2013-as felmérés eredményei arról adnak információt, hogy a CSR területek kiegyensúlyozottabbá váltak, „összébb húzódtak”. Személyes interjúk során nyilvánvaló lett az is, hogy a válság miatt a támogatott tevékenységek büdsei kismértékű csökkenést mutatnak. A táblázatból kiderül, hogy 2007-hez

képest visszaestek az előző felmérésben legfontosabbnak számító területek, mint az állatvédelem, kultúra támogatása, illetve a versenysport szponzorációja. Ezzel párhuzamosan jelentősen növekedett a jelentősége a klímavédelemnek, illetve a korábban támogatottságában kevésbé fontos pénzügyi kultúra fejlesztésének. A korábbi felmérésben közepes fontosságú területként azonosított tudományos munka támogatása nem változott szignifikánsan, néhány esetben kissé mértékű visszaesés figyelhető meg a terület jelentőségének vonatkozásában.

3. táblázat: A CSR felmérés 2018-es eredményei

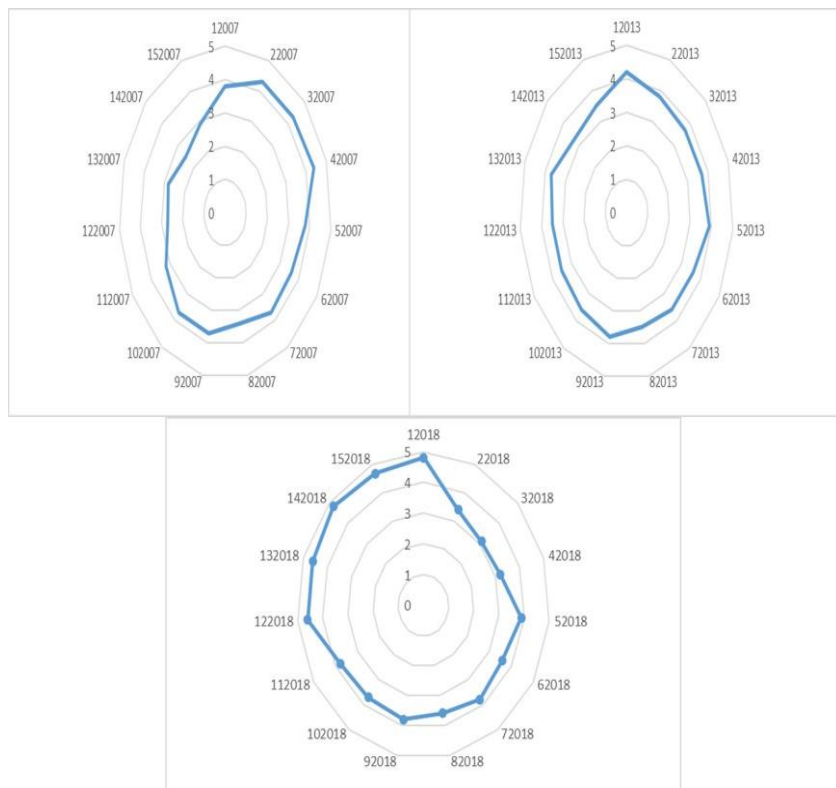
Variable	Mean	Modus	Code
Climate change, 2018	4,8	5	1/2018
Animal Protection, 2018	3,4	3	2/2018
Competitive sport, 2018	3,1	3	3/2018
Financing of culture and arts, 2018	3,2	3	4/2018
Research in Natural Science, 2018	3,9	3	5/2018
Research in social sciences and liberal arts, 2018	3,6	3	6/2018
Research in applied science, 2018	3,8	3	7/2018
Research in interdisciplinary sciences, 2018	3,6	3	8/2018
Support for disadvantaged social groups, 2018	3,8	3	9/2018
Mass sport, 2018	3,7	3	10/2018
Financial literacy secondary school, 2018	3,8	4	11/2018
Financial literacy in young married couples, entrants, 2018	4,6	5	12/2018
Financial literacy in borrowes, 2018	4,6	5	13/2018
Financial literacy of SMEs, 2018	4,8	5	14/2018
Financial literacy of households, 2018	4,7	5	15/2018

Forrás: saját kutatás, 2018-2020

2018-as felmérés során megállapítható, hogy meghatározó fontossággal bír a banki CSR gyakorlatban a klímavédelem, amely egyrészt támogatások, másrészt kedvezőbb hitelkonstrukciók kidolgozásában is megnyilvánul. Tovább erősödött a CSR-ban a különböző gazdasági szereplőknek, így a fiatal házások, pályakezdők, hiteligénylő KKV-k, illetve háztartások pénzügyi kultúrájának, tájékozottságának erősítésére vonatkozó törekvés. Ezzel szemben a válság előtt meghatározó területek jelentősége számottevően esett vissza a fontosságot illetően, így például a versenysporté és a művészeti jellegű kultúra támogatásáé.

Szintén növekedett a fiatal generáció pénzügyi kultúrájának erősítésére vonatkozó banki törekvés, de ennek mértéke nem érte el a többi pénzügyi kultúra terület fontosságát. A kutatás-fejlesztés fontossága nem változott lényegesen a három vizsgált időszak alatt, jelentősége az utolsó értékelt évben is a közepesnél erősebb.

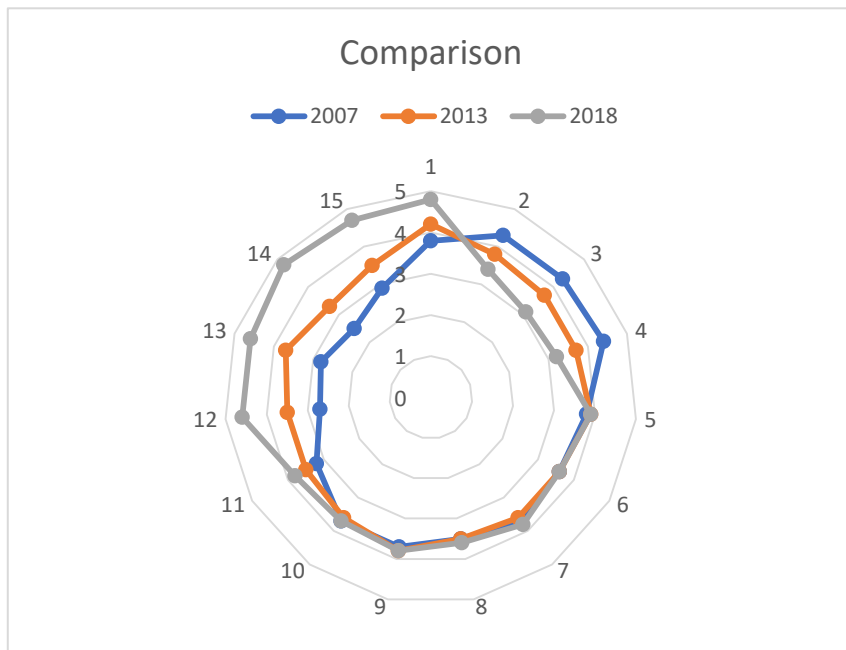
A három vizsgált év változásai sugár-diagramok által kerülnek szemléltetésre. Ebben a változók kódjai és az átlagértékek kerültek szerepeltetésre.

*1-3. diagram: A három (2007, 2013, 2018), vizsgált év CSR-célrendszer változásainak sugárdiagramjai
Forrás: Saját kutatás, 2020*

Az 1-3. táblázatokból generált 1-3. diagram-együttes jól mutatja a CSR kulcsterületeinek átrendeződését, illetve ennek időbeli folyamatát. Míg 2007-ben az átfogóbb (generálisabb, globálisabb) társadalmi jólét fokozása volt a cél, addig 2013-ra a célcsoportok kiegyensúlyozottabbak lettek, nivellálódás ment végbe a különböző területek között, amit a 2013-ra vonatkozó ábra alakja is jól mutat. 2018-ra a vizsgált nagybankok CSR tevékenysége azonban egyértelműen

a pénzügyi tájékozottság, pénzügyi kultúra irányába mozdult el, de hangsúlyos terület maradt a klímavédelem is, mindez a korábban meghatározónak számító más területek visszaesésével egy időben ment végbe. A három vizsgálati év eredményeinek változását, összevetését lásd a 4. diagramban.

4. diagram: A CSR területek dinamikus összevetése 2007, 2013, 2018 viszonylatában

Forrás: Saját kutatás (Lentner – Nagy, 2020)

Előtérbe kerültek azok a CSR célterületek, amelyek a bank működéséhez, a működés folyamatos biztosításához közelebb álltak. Tehát a stabilabb, erősebb pénzügyi kultúrával rendelkező ügyfelek körének bővítése irányába ment el a CSR politika, ami szignifikáns jellemző. Az általános, „globális” CSR területek – a klímavédelmet leszámítva - pedig némileg háttérbe szorultak, vagyis azok, amelyek a bank alaptervékenységével, közvetlen működési környezetével csak nagyon áttételesen állnak kapcsolatban. A válság után a bankok CSR politikáját, vagyis a társadalomért vállalt felelősségüket jobbra a saját ügyfélkörük minőségén keresztül próbálják érvényesíteni. Tehát a bankkal kapcsolatban lévő (vagy később esetleg kapcsolatba kerülő) ügyfelek pénzügyi tudatosságát, pénzügyi ismeretszintjét növelik, s rajta keresztül, az egyesből kiindulva, az általános felé haladva, valósítanak meg társadalmi felelősségvállalási politikát.

A 15 CSR terület átrendeződésének kimutatása mellett a kutatás igazolni kívánja, hogy a CSR politika – az elhúzódó válság alatt – közvetlen és közvetett módon is, de a going concern elv (Zeman & Lentner, 2018) érvényesítésével erős korrelációt mutatott. E jelenség mögött az húzódik meg, hogy V4 országok bankjai (más nemzetközi bankokhoz hasonlóan) jelentős állami-költségvetési támogatásban részesültek az elmúlt évtizedben, annak érdekében, hogy a tömeges csődöket elkerüljék. Így a going concern elv fokozottabb érvényesülésében is „tetten érhető” CSR politika erősödése, amely elvezethet oda, hogy a bankok működés fenntartása ne jelentsen újabb költségvetési konszolidációt, amely a bankok társadalomért viselt felelősségvállalásának talán legfontosabb szempontja.

4. Összefoglalás

Az angolszász jelzálogpiacokról 2007-től kiinduló krízis alapvetően a kereskedelmi bankok laza hitelpolitikájából, az adósok hitelképességét meghaladó túlhitelezéséből fakadt. A túlzott profitszerzésre összpontosító kereskedelmi bankok működését a felügyeleti működés, illetve a nemzeti és nemzetközi szabályok egyre kevésbé fékeztek a túlhitelezést, sőt a kereskedelmi bankok társadalmi felelősségvállalási rendszere is merőben különbözött a mai viszonyoktól. A krízis kirobbanása óta azonban mind a bankszabályozásban, mind pedig a bankok ellenőrzésében erősebb követelmények érvényesülnek, sőt a kereskedelmi bankok CSR politikája is átalakult, a felelősségvállalási prioritási szempontok megváltoztak. A közép-európai térség, azon belül is a V4 tagországok kereskedelmi bankszektorának, meghatározó pénzügyi intézményeinek CSR politikai átalakulását vizsgálva megállapításra került, hogy az erősebb állami szabályozás és ellenőrzés mellé a társadalmi felelősségvállalási politikai is alapvető változásokon ment keresztül. Egy-egy bank jó működése alapvetően a pénzügyi ismeretekkel, pénzügyi tudatossággal, előrelátással rendelkező ügyfelektől remélhető, akik a bank stabil, jövedelmező gazdálkodásához meghatározó módon hozzájárulnak. Tény ugyanakkor az is (amit a személyes interjúk is visszaigazoltak), hogy egy társadalmibb vetületű banki CSR politika a bank imázsát, piaci megítélését is javítja, ám e járulékos üzleti szempont, a marketingbe csomagolt CSR jelensége a CSR lényegét nem árnyékolja be, hiszen a bankok tevékenysége a társadalmi csoportok hatékony és folyamatos támogatásához ezáltal jobban hozzájárulhat.

Absztrakt

A 2007-2008-as kezdeti válságévek után a bankműködés szabályozása és menedzsmentje alapvető változásokon ment keresztül. A nemzeti kormányok és a nemzetközi pénzügyi intézmények „kimentő”, szabályozó és ellenőrző szerepe

felértékelődött, maguk a kereskedelmi bankok is erősebb állami befolyás alá kerültek tulajdonosi pozícióiktól függetlenül. Az észak-amerikai jelzálogpiaci válságból kiinduló pénzügyi világválság bankszektor felé megnyilvánuló erősebb állami és szabályozási ráhatásai következtében a bankok működési pozíciói erősebbek lettek, miközben a társadalmi felelősségvállalási politikájukban is alapvető átrendeződés következett be. Előtérbe kerültek a bankok működéshez közelebb elhelyezkedő társadalmi felelősségi vetületek, amelyet egyes közép-európai országokra (V4) fókuszáló empirikus tanulmány is igazol. Látva a COVID-19 járvány gazdaságot legyengítő hatásait, már csak ebből kifolyólag is vélelmezhető az elmúlt bő egy évtized trendjeinek (erős állami szabályozás és ellenőrzés, nemzeti költségvetési politikára való ráutaltság) állandósulása, sőt akár erősödése is, mind Magyarországon, mind a fejlett piacgazdaságokban.

Kulcsszavak:

pénzügyi világválság, bankszabályozás, társadalmi felelősségvállalás, V4 országok, COVID-19

JEL: G21, G24, M14

Felhasznált irodalom

1. Balogh, László – Miklós-Somogyi Patrícia (2007): The Relationship Between Public Balance and Inflation in Europe (1999-2007). In. BERG Series 65. Bamberg June 2009 p.2-16(ISBN 978-931052-72-0)
2. Balogh László (2003): Gerechtes und Effizientes Steuersystem (Meyer, D társszerzővel). Andrassy Working Paper Series IV
3. Báger Gusztáv (2011): Magyarország integrációja a nemzetközi pénzügyi intézményekbe. Akadémiai Kiadó
4. Baka, Istvánné ; Balogh, László ; Bánfi, Tamás ; Kürthy, Gábor ; Ligeti, Sándor ; Polgár, Éva Katalin ; Sulyok-Pap, Márta ; Surányi, György ; Száz, János ; Varga, József (2008): Pénzügytan: Egyetemi tankönyv. Budapest, Magyarország : Tanszék Kft. (2008) , 191 p., ISBN: 9789635033607
5. Baka Istvánné, Dancsó József, Ligeti Sándor, Vágyi Ferenc, Szarvas Ferenc, Varga József, Kürthy Gábor. Baka Istvánné, Kürthy Gábor (szerk.) (2012): Bankismeretek: Egyetemi tankönyv. Budapest: Tanszék Kft., 2012. 105 p. (ISBN:978-963-88777-4-1)
6. Bánfi Tamás és társai (2010): Pénzügytan. Egyetemi tankönyv. I-II. Corvinus Egyetem Pénzügyi Intézet
7. Fekete Orsolya (2011): A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitekintéssel a rendszer-szintű problémák megoldási lehetőségeire. PHD értekezés. Szegedi Tudományegyetem
8. Huszti Ernő (2002): Banktan. TAS-11 Kft.
9. Kaufman, Henry (2008): The Principles of Sound Regulation. Financial Times, 2008. augusztus 6. 9.oldal (idézi Losoncz M. – Nagy Gy., 2011)
10. Lentner Csaba (2005., 2006): Rendszerváltás és pénzügypolitika. Akadémiai Kiadó
11. Lentner Csaba (2011.a.): Pénzügyintézetek felelősségvállalásának új dimenziói és a könyvvizsgálat szerepe. In. Számvitel – Adó – Könyvvizsgálat, (SZAKMA), 7-8/2011. LIII. évfolyam, pp. 280-283.

12. Lentner, Csaba – Borzan, Anita – Szigeti, Cecília (2011): New Dimensions of Banks Social Responsibility. In. Kaposvar University, Papers of the 3rd International Conference of Economic Sciences - Sustainable Economics – Community Strategies, 2011. pp. 395-402.
13. Lentner Csaba (szerk.) (2013): Bankmenedzsment – Bankszabályozás – Pénzügyi fogyasztóvédelem. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó (526 o.)
14. Lentner Csaba (szerk.) (2015): A devizahitelezés nagy kézikönyve. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó, (613 o.)
15. Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor (2015): Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban. Vol. 60. No. 1. pp. 96-104.
16. Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor (2015): A központi bankok társadalmi felelősségvállalása. Vezetéstudomány, Vol. 46. No. 9-10. pp. 35-47.
17. Lentner, Csaba – Nagy, Vitéz (2020): New Dimensions of Commercial Banks' Corporate Social Responsibility in the Visegrád Group Countries. Banks and Bank Systems, Vol. 15. No. 2. pp. 138-152.
18. Losoncz Miklós – Nagy Gyula (2011): A globalizáció és a 2007-2011. évi pénzügyi válság. Tri-Mester, Tatabánya, Edutus Üzleti Főiskola
19. The Financial Crisis Inquiry Report. Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States. Official Government Edition. US Congress, Washington DC, 2011
20. Zéman, Zoltán – Lentner, Csaba (2018): The Changing Role of Going Concern Assumption Supporting Management Decisions after Financial Crisis. Polish Journal of Management Studies, Vol. 18, No. 1, pp. 428-441.
21. Zsolnai Alíz (2012): A banki tőkekövetelményi szabályozás jellegzetességei, háttere és nehézségei. In. Pénzügyi Szemle. 2012. 1-2. szám, 213-226.
22. Wenzel, H. Dieter et. al (2008): Finanzpolitik in der EU. Bamberg, Public Economics Series, Volume III (Balogh László és társai fordításában)

Az inflációelméletek mai relevanciája

Oroszi Sándor⁵⁷ - Varga József⁵⁸

1. Az infláció természete

1.1. Az infláció fogalma és mérése

A pénz évszázadokon keresztül több-kevesebb sikerrel betöltötte tranzakciós funkcióit, bár gyakran jelentkeztek működési zavarok, anomáliák működése során. A gondolkodók ezeket többnyire – gyakran nem alaptalanul – egyszerűen „pénzrontásnak” tekintették, előszeretettel általánosítva azt az esetet, amikor a kibocsátó kisebb súlyú, kevesebb nemesfémot tartalmazó érméket veretett.

Az infláció kifejezést először Amerikában, az északi és déli államok háborújának időszakában (1861-65.) alkalmazták. A fedezetlen papírpénz kibocsátása következtében megnőtt, „felfúvódott” (inflated) a forgalomban levő pénzmenyiség, ami nyilván az árszínvonal általános emelkedéséhez, ennek inverzeként a pénz vásárlóerejének csökkenéséhez vezetett.

Infláción az általános árszínvonal tartós emelkedését értjük, az idő dimenziójában, százalékos formában kifejezve. Az árszínvonal rövid időszakot érintő, konjunkturális változásait a szakirodalom nem minősíti inflációnak. A gazdaságtörténet – mint annyi más kategória esetében is - időben „visszavetíti” az infláció fogalmát. Inflációnak minősít minden olyan áremelkedést, amely a forgalmi eszköz szerepét betöltő eszköz mennyiségének gyors megnövekedésére, megduzzadására vezethető vissza (Sombart, W. például aranyinflációnak tekinti az Amerika felfedezését követően beáramló nemesfém-mennyiség által kiváltott áremelkedést). Bekövetkezhet – bár erre jóval kevesebb példa adódik - az általános árszínvonal tartós csökkenése is. Ilyen esetekben deflációt (deflation) tapasztalhatunk.

Az árszínvonalat, illetve annak változását mindig a javak meghatározott körére, minőségére értelmezzük. Ez nagyon sok problémát okoz az infláció mérése tekintetében. Folyamatosan találhatók kifutó termékek, illetve alapvetően újak jelennek meg a piacon. Gyakran változik az ismert, megszokott termékek minősége, felszereltsége. Ezek a jelenségek erősen megnehezítik az összehasonlítást.

Az egyik legfontosabb inflációs mutató a fogyasztói árindex. Ez – Magyarországon a KSH által – meghatározott összetételű fogyasztói kosár alapján kerül meghatározásra, számítják fogyasztói csoportok szerinti bontásban is. Az általános árszínvonal emelkedése differenciáltan jelenik meg a különböző háztartá-

⁵⁷ Prof. dr. Oroszi Sándor egyetemi tanár professzor emeritus, Kaposvári Egyetem. oroszi.sandor@ke.hu

⁵⁸ Prof. dr. Varga József, egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, ORCID ID 0000-0002-9199-2599, researcherID AAN-9605-2020, varga.jozsef@ke.hu

sok, vállalatok esetében. Az érintett gazdasági szereplők, fogyasztók az áremelkedés más és más mértékét élik meg, érzékelik. Az „infláció egyéni nagysága” függ attól, hogy az adott egység vásárlásaiban milyen arányban jelennek meg a különböző áralakulást mutató termékek, azaz egyéni fogyasztói kosaruk összetétele mennyiben különbözik a KSH által meghatározottól.

Az árszínvonal-változás meghatározható a termelői árak alapján is, ez esetben termelői árindexről (producer's price index) beszélünk. A termelői és fogyasztói árak vertikális integráción alapuló kapcsolatának logikája alapján várható, hogy a termelői árak változásai bizonyos késéssel megjelennek a fogyasztói árakban is. A maginfláció nem tartalmazza az energiahordozók, a feldolgozatlan élelmiszerek és a szabályozott árak árváltozásainak hatását. „A maginfláció ... az inflációs tehetetlenség meghatározására” szolgál (Krugman 2012: 194.).

A közgazdasági elemzésekben gyakran használnak deflátort (deflator), olyan árindexet, melynek segítségével a nominális GDP növekménye felbontható, elkülöníthető a reálváltozások és árváltozások hatására.

1.2. Az infláció típusai

Az árszínvonal-emelkedés üteme alapján az infláció alábbi fajtáit szokás megkülönböztetni:

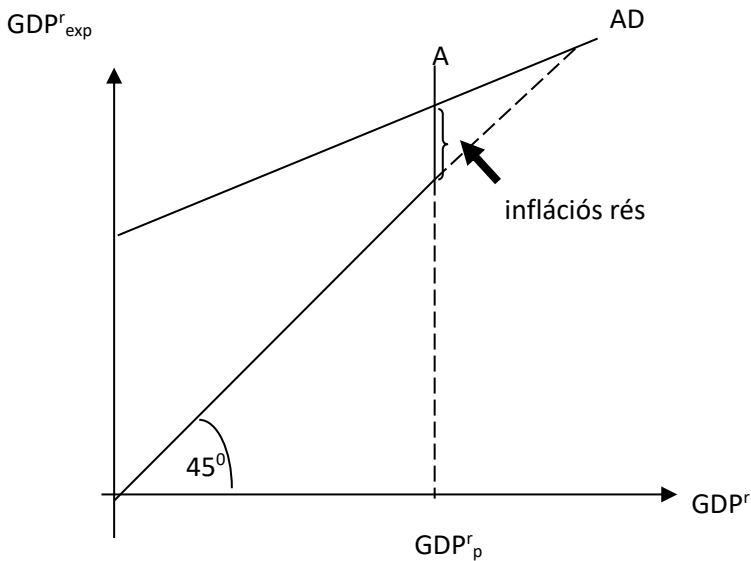
- Kúszó infláció (creeping inflation) lassú, egyenletes ütemű, ezért viszonylag jól anticipálható infláció.
- Vágtató infláció (galloping inflation) gyors, éves szinten 2-3 számjegyű árszínvonal-emelkedés.
- Hiperinfláció (hyperinflation) nagyon gyors ütemű áremelkedés, rövid időszak (egy hónap) alatt is bekövetkezhet az árszínvonal tíz-, akár százszorosára történő, vagy még ezt is meghaladó ütemű növekedése. A hiperinflációnak a Weimari Köztársaságban tapasztalt, legprecízebben dokumentált változatát ismerteti Samuelson és Nordhaus. „1922 januárjától 1923 novemberéig az árindex 1-ről 10.000.000.000-re emelkedett” Samuelson–Solow (1960): 562. ⁵⁹ Az inflációnak ez a

⁵⁹ Zimbabwében az utóbbi két évtizedben is előfordult egy szinte „követhetetlen mértékű” szuperinfláció. „35,000,000,000,000,000 zimbabwei dollárért adnak egy USA-dollárt” (444.hu > 2015/06/12). "Fénysebességgel száguld az infláció Zimbabwében: **augusztusban percenként 440 százalék volt a pénzromlás üteme**" (forum.portfolio.hu 2008.10.09). E emiatt 2009. április 12-én gyakorlatilag felfüggesztette a valuta használatát a jegybank. Ilyen jelenséget ecsetelt Káldor Miklós „szépirodalmi” stílusban: „1923-ban ... Ritka alkalmam volt megfigyelni az éppen zajló hiperinflációt... A nyaralás kezdetén a boltok hetente legalább kétszer, hatalmas mértékben – úgy 30-40%-kal emelték áraikat. De ez nem stacioner folyamat volt – hétről hétre, majd nap mint nap egyre gyorsult. A következő fokozat az volt, hogy a boltosok délben bezártak, és csak egy órával később – immár felülvizsgált árakkal nyitottak ki. ... Még később... az árak ugyanilyen felülvizsgálata napjában többször is végbement.” Káldor (1989): 233.

mértéke kiszámíthatatlanná teszi a gazdasági feltételek alakulását, összezavarja a gazdasági szereplők várakozásait.

A közgazdasági elméletek - alapvető axiómáik függvényében - eltérően magyarázzák az árszínvonal-emelkedését, annak okait, illetve az okok relatív szerepét az infláció létrejöttében. Az infláció alapvető típusai ebből a szempontból a kereslet-húzza infláció (demand-pull inflation), a költség-tolta infláció (cost push inflation) és a tehetetlenségi infláció (inertial inflation).

A kereslet-oldali, kereslet-húzza inflációt azok a teóriák, amelyek a gazdaság kereslet-korlátos jellegét tekintik jellemző állapotnak, inkább csak elvi lehetőségként tárgyalják. A keynesi egyszerű jövedelemkiadási modellben (income-expenditure model) csak nagyon ritkán, az aggregát kereslet olyan kiemelkedően magas szintje esetén érzékelhető, amely meghaladja az erőforrás-korlát mellett előállítható kínálatot. Mivel a termelés kereslet-rugalmassága a potenciális kibocsátásnál nulla, ezért a kereslet-túlsúly, az inflációs rés (inflationary gap) áremelkedésben ölt majd testet. Hasonló összefüggések érvényesülnek a fő áramlat rövid távú modelljének feltételrendszerében. Az eltérés alapvetően abban ragadható meg, hogy a szerződésben rögzített, predeterminált árak miatt az inflációs nyomás csak fáziskéséssel, a szerződések lejártát követően jelenik meg áremelkedés formájában!

*1. ábra: Az inflációs rés
Forrás: saját szerkesztés*

Jelölések:

- GDP^r: a bruttó hazai termék reálértéke,
- GDP^r_{exp}: anticipált bruttó hazai termék reálértéke,
- GDP^r_{pot}: potenciális bruttó hazai termék reálnagysága,
- AD: aggregát kereslet,
- AS: aggregát kínálat.

A költség (tolta) infláció a tartós árszínvonal-emelkedést azzal magyarázza, hogy az adott termék előállításához szükséges fizikai tényező-ráfordítások változatlanlansága esetén emelkednek a tényezőárak, ennek következtében pedig a fajlagos költségek is. (Ilyen eset például a minimálbérek növelése által kiváltott béremelkedés.) A modern gazdaságban meglehetősen elterjedt mark up pricing jellegű árképzés logikája szerint a vállalatok az emelkedő (átlagváltozó) költségre teszik rá a nyereséget is tartalmazó árrést, azaz a költségnövekedést követi az árak emelkedése.

A gyakorlatban ettől nagyon nehéz megkülönböztetni az olyan költség- és árnövekedéseket, amelyeket a termékek jobb használati funkciói, jobb minősége (pl. személyautóknál ABS, légzsákok) érdekében vállalnak a gyártók és fizetnek

meg a vevők. Valójában ezekben az esetekben nem következik be infláció, mivel a pénz egységéért – bár természetes mértékegységben mérve ugyanannyi vagy kevesebb, de szükséglet-kielégítő képességét tekintve – változatlan, esetleg növekvő hasznosságú termékköteget tudunk vásárolni.

A költség-infláció okai között a szakirodalom leginkább a bérek olyan növekedését emeli ki, amelyet nem a termelékenység emelkedése alapoz meg (wage push inflation).

$$\frac{dw}{w} > \frac{dP_L}{P_L}$$

A termelékenység mértékében növekvő bérek nem változtatják meg a fajlagos költségeket, mivel az időegységre jutó bérek emelkedését ellensúlyozza a munka termelékenységének növekedése, az időegység alatt előállítható termék-mennyiség kiterjedése.

A bérinfláció elsősorban a szakszervezetek korábbi időszakban játszott szerepével hozható kapcsolatba, amelyek szervezettségüket, piaci erejüket kihasználva képesek voltak nominálbér-emelést elérni. A szakszervezetek ilyen értelemben a munkapiac monopol-képződményeinek tekinthetők, az elért béremelés inflációs hatású. Jellemző, hogy az USA-ban 1890-ben elfogadott Sherman-féle trösztellenes törvényt is kezdetben a munkavállalatok szervezetei ellen fogantatosították. Korszakunkban a nominálbérek emelkedése elsősorban a választási kampányokban hangoztatott, bár csak korlátozott mértékben megvalósított ígéreteken, ígéretspirálokon alapul.

Duesenberry szerint a szakszervezetek béremelési törekvése könnyen megvalósulhat az iparági konjunktúrák esetén. A termékek iránti túlkereslet az eladások (esetleg magasabb árak melletti) bővítését teszi lehetővé. Az igényelt termelésnövelés újabb dolgozók felvételét követeli meg. Ez önmagában is a nominálbéreknek a termelékenység növekedési ütemét meghaladó emelése irányába hat. Ennek a spontán folyamatnak a hatását erősítheti fel a szakszervezeti fellépés. A folyamatnak – a nyilván kedvezőtlen inflációs hatása mellett - megfigyelhető egy nagyon pozitív vetülete is: elősegíti a munka ágazatok közötti optimális allokációját.

A nominálbéreknek a termelékenységgel azonos növekedési üteme mellett is kialakulhat infláció, ha a makrogazdasági arányok az improduktív szektor javára változnak meg. Ez esetben a nemzetgazdaságban kifizetett összes bértömeg növekedésénél - a termelő szférából eláramló munkavállalók miatt - korlátozottabb lesz az áru- és szolgáltatáskínálat bővülése.

Eatwell és Llevelling nevéhez fűződik a bérinfláció kulcsiparág-hipotézisen alapuló magyarázata. A nemzetgazdaságok nagy részében található néhány - a gyártott termékek korszerűségét, az alkalmazott technikát, a termelés hatékonyságát tekintve - a világ élvonalába tartozó ágazat. Az ezekben megvalósuló

(gyors) bérnövekedésnek nincs inflációs hatása, mert a kínálat is a kiáramló jövedelmekkel azonos mértékben, a termelékenység ütemében emelkedik. Tapasztalható azonban egy sajátos demonstrációs hatás. Az ezekben az ágazatokban bekövetkezett béremelésre hivatkozva más ágazatok munkavállalói, szakszervezetei is könnyebben érik el a bérek növelését, akkor is, ha annak nincs meg a hatékonysági alapja. Ez viszont már egyértelműen inflációs hatás.

Davidson és Weintraub a bérek kettős funkciójára építik koncepciójukat. Azok ugyanis egyaránt szerepet kapnak, mint költségelemek és mint a jövedelmek legfontosabb komponensei. A kérdés tárgyalásánál a következő egyenletből indulhatunk ki:

$$p_i * Y^r = k * w * L$$

Ahol:

p: az árszínvonal,

Y^r : a reál-nemzeti jövedelem, az azt alkotó termékek és szolgáltatások szerinti bontásban

k: a nominális nemzeti jövedelemnek az összes bérehez viszonyított arányát kifejező koefficiens

$$k = \frac{p * Y^r}{L * w}$$

w: nominális órabér,

L: a nemzeti jövedelem előállításához felhasznált munkaóra-mennyiség.

Belátható, hogy az egyenlet mindkét oldala a nominális nemzeti jövedelem nagyságát határozza meg. Fejezzük ki az összefüggésből árszínvonalat!

$$p = k * w * L / Y^r$$

Davidson és Weintraub szerint a „k” együttható értéke alig változik, stabilitását a társadalmi rétegek jövedelemért vívott harca garantálja. Ezt a feltevésük Piketty elemzése alapján erősen vitatható. Az L/Y^r kifejezés egy inverz termelékenységi mutató, amely lényegéből következően ugyancsak lassan változik. A vázolt megközelítés értelmében az árszínvonal növekedését, tehát az inflációt alapvetően a nominálbérek – termelékenységtől független - emelkedése idézi elő.

Amennyiben előzőleg a szakszervezetek, napjainkban a választók az inflációs folyamat ellenére is meg kívánják őrizni a nominálbérek vásárlóerejét, azok emelését kell elérniük (ennek intézményesült formájaként jelent meg a bérek indexálása). A bekövetkező bérnövekedést viszont a vállalatok megkísérik továbbhárítani vevőikre, azaz emelik termékeik árát. Ez folyamat bér-ár spirálként ismert a közgazdaságtanban.

A bemutatott magyarázattal mind matematikai, mind közgazdasági szempontból egyenrangú a bérek jövedelmi funkciójára épülő közelítés. A kiinduló egyenletből ezúttal a nominálbéreket fejezzük ki:

$$w = p / k * Y^r/L$$

Ez a formula alátámasztja előző megállapításunkat. Az árak emelkedése a választóként is véleményt artikuláló munkavállalókat, illetve szervezeteiket az inflációt (legalább) ellensúlyozó béremelés kiharcolására motiválja. Az egyenlet szerint a „kezdő” lépés a kifejezés független változója, az árak területén következik be, ez esetben tehát ár-bér spirál érvényesül

Davidson és Weintraub szerint a keresleti és költséginfláció átcsap egymásba, a bérek kettős szerepe miatt. Értelmetlen emiatt keresgélni a „kezdő” lépést, racionálisabb az árak és bérek kölcsönhatását hangsúlyozni.

A piaci szerkezet, a piaci formák arányainak megváltozása, egyszerűbben: a monopolizáltság fokának növekedése is erősen hat az árszínvonal változására. Az árbefolyásoló erővel bíró vállalatokkal (tehát nemcsak a monopol-, hanem duo-, illetve oligopol piacszerkezetre is vonatkozik elemzésünk) szemben megjelenő kereslet árrugalmassága nem végtelenül nagy, azaz a keresleti függvény negatív menetű. Számukra abban a helyzetben jelentkezik profitmaximum, amelyben a határbevétel egyenlő a határköltséggel. Ez az átlagköltség-függvény minimumának megfelelő termékmennyiségnél kisebb kibocsátásnál következik be. Az így meghatározott egyensúlyi kibocsátást a határbevételt meghaladó áron képesek realizálni, amelyek magasabbak, mint tökéletes verseny esetén lennének. Mindezek értelmében, ha egy periódusban emelkedik a monopolizáltság foka, akkor ennek függvényében növekszenek az árak, fokozódik az infláció.

Az állam is előidézője lehet az árszínvonal emelkedésének, például az adóterhek növelésével. Ezt nevezzük adó-tolta inflációnak (tax push inflation). Az adókat - mivel nem a fizikai tényező ráfordításokban gyökereznek – fiktív költségeknek tekinti a közgazdaságtan. Költség- és árnövelő hatásuk egyébként teljes hasonlóságot mutat a bérekével, illetve más költség-nemekével. Mivel a lényegesebb adókulcs-változtatások egyedi, diszkrét hatásnak tekinthetők, ezért szokás az adókulcs-változtatás hatásától megtisztított inflációs indexet is számítani.

A termékek és szolgáltatások egy bizonyos hányada esetén a kormányzatnak közvetlen ráhatása van az áralakulásra. Mivel e cikkek beépülnek a privátszféra termékeibe, illetve a munkabérek keresztlül befolyást gyakorolnak a magánvállalkozások termelésére, ezért az e körben megvalósuló árszínvonal-emelkedés nyilván kihat a pénz vásárlóerejének alakulásra (hozzávetőlegesen minden egy százalékos állami áremelés 0,2 százalékponttal növeli az inflációt).

A világgazdasági és nemzetközi politikai változások hatására az importált termékek árában bekövetkező emelkedések – mivel az importcikkek közvetlenül vagy közvetve (a termelési tényezők felhasználása során) beépülnek a hazai

előállítású termékekbe – ugyancsak inflációt eredményeznek. A tartós árszínvonal-emelkedésnek ezt a megjelenési formáját nevezi a szakirodalom importált inflációnak (imported inflation). Meggyőzőnek tűnő számítások szerint például az olaj világgpiaci árának tíz százalékos növekedése mintegy 0,2 százalékponttal növeli a hazai inflációt.

A központi bankok árfolyam-politikája is szoros kapcsolatban van az árszínvonal-emelkedéssel. A valuta leértékelődése, az árfolyam gyengülése kedvezően hat a külkereskedelmi mérleg egyenlegére, de ezzel egyidejűleg:

- az export-többlet mértékében csökkenti a belföldön megvásárolható árualapot,
- a javuló egyenleg hatására több külföldi fizetőeszközt váltanak be, ami növeli a keresletet.

A jelzett hatások következtében a nemzeti valuta egy százalékos gyengülése körülbelül 0,2 százalékponttal növeli az árszínvonalat. Ez az összefüggés magyarázza, hogy az árszínvonal stabilitásán örökődő központi bankok előnyben részesítik az erős valutát.

Megfigyelhető, hogy a hatékonyság növekedésében élenjáró országokban a nemzeti valuta reálárfolyama felértékelődik, ami a nominális árfolyam emelkedését eredményezi. Ezt az inflációt gerjesztő hatást nevezi a szakirodalom Ballassa-Samuelson effektusnak. Megjegyzendő, hogy ez a hatás az átalakuló országokban általában két százalékponttal erősebb, mint az érett, kiforrott gazdaságokban.

A belső egyensúlytalanság a kis, nyitott gazdaságokban először nem infláció formájában jelenik meg, hanem külkereskedelmi és a nemzetközi fizetési mérleg egyenlegének romlásában. A valuta leértékelődése és az infláció csak ezt követően indul meg.

A gazdasági szereplők inflációs közegben élnek, ezért az árszínvonal várható, anticipált emelkedésének mértékét figyelembe veszik döntéseikben. Az egyenletes, kiszámítható mértékű árszínvonal-emelkedés, azaz a kúszó infláció beépül a gazdasági szereplők várakozásaiba, a továbbiakban maga is az árak növekedésének egyik okává válhat. Az inflációnak ezt a típusát szokás tehetlenségi, önmagát megvalósító inflációnak (inertial inflation) nevezni. Az infláció önmagát megvalósító jellege speciális gondot, kihívást jelent az antiinflációs gazdaságpolitika, az inflációcsökkentés (disinflation) számára.

1.3. Az infláció redisztributív hatása

A gazdasági szereplők között nagyon gyakoriak a nominálisan rögzített kötelezettségek meghatározott, későbbi időpont(ok)ban történő teljesítéseire vonatkozó megállapodások (hiteltörlesztés, évjáradék), illetve az ugyancsak nominálisan rögzített kötelezettségek kirovása (adók, illetékek). Ezek nagy részében – gyakran csak impliciten - számolnak az infláció bizonyos anticipálható mértékével, ezt figyelembe véve kötik a kontraktusokat, határozzák meg az előírásokat.

A gyakorlatban azonban a várakozások csak pontatlanul teljesülnek. A nominálisan rögzített, jövőbeni kötelezettségek reálnagysága attól függően módosul, hogy a tényleges inflációs ütem milyen mértékben tér el a várt pénzromlás mértékétől (Varga 1993).

Az anticipált és a tényleges infláció közötti eltérés az érdekelt felek egyikét előnyösen, a másikat negatívan érinti. Az anticipálnál gyorsabb infláció esetén a kölcsönvevők, az adósok „járnak jól”, mivel a törlesztő-faktor és a kamat reálnagysága kisebb lesz a kalkulálnál. Nyilván az ő „nyereségük” más oldalról a hitelezők vesztesége. Az anticipált mértéktől elmaradó tényleges infláció viszont a kölcsönadók számára kedvező, mivel a szerződésben rögzített, az esedékes lejáratú időpontban befolyó nominális összeg reálértéke meghaladja a tervezettet. (Varga 2017, Varga-Sipiczki 2018)

A létrehozott reálnagyságok hasonló újraelosztása jöhet létre az állam és az adófizetők, kedvezményezettek – háztartások, vállalatok - között. A parlament által elfogadott költségvetés rögzített, fix nagyságú tételei (adók, illetékek, csáládi pótlék stb.) reálértékei különbözhetnek a szándékolttól, ez esetben is az anticipálttól eltérő tényleges infláció függvényében. A költségvetési terv fix tételeit tökéletesen megvalósító költségvetés is a tervezettől eltérő terheket ró ki, illetve nagyobb vagy kisebb kedvezményeket nyújt.

Az adófék (fiscal drag) az infláció redisztributív hatásának speciális jelensége. Az infláció mértékében emelkedő nominális jövedelem egy része magasabb adósávba kerül és progresszív adókulcsrendszer esetén az abban érvényes magasabb kulcs mellett kerül megadóztatásra. Emiatt relatíve több nominális jövedelem kerül elvonásra. Az adóteher tehát gyorsabban emelkedik, mint az infláció. Az adóalanynál maradó, nettó nomináljövedelem viszont csak az inflációnál lassabban emelkedhet, azaz reálértéke szükségszerűen csökken. Ez pedig csökkenti mind a vállalkozók, mind a munkavállalók motivációját, visszafogja gazdasági aktivitásukat. (Balogh et al 1993, Bánfi et al 1994)

Az infláció mérésének kérdésénél már jeleztük, hogy nem minden áremelkedés tekintendő inflációs jellegűnek, gondoljunk csak a jobb minőségű, nagyobb hasznosságot jelentő termékfejlesztésekre. Ezek az árváltozások szükségszerűek, ezek képezik az alapját a piac, a gazdaság árjelzéses mechanizmusának.

A gazdasági szereplők többsége azonban nem rendelkezik megfelelő mennyiségű és minőségű információval. Nem képes eldönteni, hogy egy adott termék árváltozása inflációs jellegű-e, vagy azt a jobb minőség érdekében vállalt többlet-ráfordítások eredményezték. Valójában nem ismerhetők fel a reál-árrányok. Emiatt a döntések, valamint az azokat követő tranzakciók racionalitása korlátozott, a hatékonyság elmarad a lehetőségektől.

Predeterminált áras gazdaságban is nehezíti az infláció az alkalmazkodást. A szerződések lejáratát követő feltétel-módosítások esetében bizonytalanabbak a szereplők, itt sem tudják elkülöníteni a kétféle árváltozást.

Az infláció technikai költségei is jelentős nagyságrendet képviselnek: átárazások, esetleges leltár-készítések, új katalógusok, árlapok, szórólapok előállításai

stb. Nem mellékes körülmény az sem, hogy az infláció miatt gyakoribbá válnak a pénzügyi tranzakciók, jelentősebb lesz azok költségvonzata.

1.4. Néhány félreértés az infláció természetéről

E fejezetben a közgazdasági irodalomban gyakran félreértett összefüggés tisztázására teszünk kísérletet:

- Sokan a kereslet megnövekedését követő árszínvonal-emelkedést egyértelműen inflációnak tekintik, abban az esetben is, ha a nemzetgazdaság teljesítménye kisebb a potenciálisnál. Valójában konjunkturális ár-emelkedésről van szó, amelyet az árak csökkenésének kellene követnie. Utóbbi azonban nem következik be, ezért az árszínvonal megemelkedett szintje tartósan fennmarad. A jelenség értelmezésének kulcskérdése annak magyarázata, hogy miért nem következik be az árak esése. Ez egy időbeli egybeeséssel indokolható. A vizsgált periódus alatt, a konjunkturális ár-emelkedéssel egyidejűleg, de attól függetlenül érvényesülnek a költség- és a tehetetlenségi infláció tényezői. Az árak emelkedése tehát – ami még nem minősül inflációnak - keresleti hatás, az árak visszaesésének elmaradása, az ár-emelkedés tartóssá válása - ami már inflációt eredményez – viszont költségoldali hatás.
- Főleg régebben a költségvetési deficitet tekintették az infláció egyik meghatározó okának. Lehántva az állításról az ideológiai burkot, a következő valós összefüggések maradnak:
- A költségvetési deficit kétségtelenül növeli az aggregát keresletet, ami – ha meghaladja a potenciális kibocsátás szintjét - nyilván inflációt eredményez. Ennyiben a deficit a kereslet-húzta infláció egyik magyarázó tényezője.
- Ha a költségvetési deficit hatására sem haladja meg az aggregát kereslet a potenciális kibocsátás szintjét, akkor az nem gerjeszt inflációt.
- A szakirodalomban található olyan megközelítések, amelyek „kínálati inflációról” írnak, az infláció okaként a kínálat kereslettől való elmaradását jelölve meg. A kissé általános és homályos megközelítés mögött több összefüggés húzódhat meg:
 - A kínálat elmaradásának oka, hogy a termelés az erőforráskorlátba ütközött. Ebben az esetben nem az aggregát kínálat marad el egyensúlyi nagyságától, hanem a kereslet fut előre. Ez a szakirodalom többségi álláspontja szerint a tipikus kereslet-húzta infláció, indokolatlan más kategóriát használni a megjelölésére.
 - Amennyiben a kínálat elmaradását a monopolelemek idézik elő, annyiban a költségtolta infláció monopolizáltsággal összefüggő válfajáról beszélhetünk.

- Egyéb esetekben a kínálat felzárkózása valószínűsíthető, tehát az áremelkedés nem inflációs, hanem konjunkturális.

Egy adott időszak inflációja egyszerre több forrásból táplálkozik, amelyek összegeződnek. Mindegyik kiváltó tényező az infláció egy bizonyos – néha nagyon alacsony, más periódusokban viszonylag magas hányadát magyarázza. Megalapozatlan tehát a tapasztalható inflációt kategorikusan valamelyik típusba belegyömöszölni.

A pénz vásárlóerejének rohamos csökkenése főleg az I. világháború időszakában vált általánossá. Az egyes országok ugrásszerűen megnövekedett kormányzati kiadásait legtöbbször a pénz mértéktelen szaporításával próbálták fedezni. Magyarországon például 1920 decemberétől (14.307,8 millió korona) 1924 októberéig (4.635.090,1 millió korona) 324-szeresére emelkedett a bankjegymennyiség.

A két világháború, illetve közte a nagy világgazdasági válság szétzilálta a monetáris feltételeket. Az eseményeket követően fogalmazódott meg az igény annak felmérésére, tisztázására, hogy a várható nyugalmi időszakokban miként alakul az egyes valuták vásárlóereje. A vizsgálódás egyik meghatározó elemének Phillips hozzájárulása tekinthető.

2. A bérek, a munkanélküliség és az infláció közötti kapcsolat

2.1. A kapcsolat Phillips elemzéseiben

A. W. Phillipsnek az *Economica* 1958. novemberi számában megjelent tanulmányát (Phillips 1958)⁶⁰ sokan úgy tekintették, mint a keynesi elmélet világháború utáni továbbfejlesztését⁶¹ a munkanélküliség és infláció területén. Phillips az Egyesült Királyság 1861-1957. közötti adatait vizsgálta. Megállapította, hogy 1913-at követően az idősorok - mivel a gazdaság a nagy politikai és gazdasági megrázkódtatások, illetve az azokat követő helyreállítások, tehát az állandó átmenetek időszakát élte - nem alkalmasak megalapozott következtetések levonására. Konklúzióit ezért az 1861-1913. közötti szűkebb, "nyugodt periódus" elemzése alapján fogalmazta meg.

Azt kívánta ökonometriai alapon megvilágítani, miként függ a nominálbérek alakulása a munka iránti kereslet és kínálat viszonyától. Kutatásai egyik pillérét jelentette az a walrasi-keynesi gondolat, miszerint a munka iránti kereslet származékos jellegű, azaz alapvetően a maximális profitot biztosító kibocsátástól

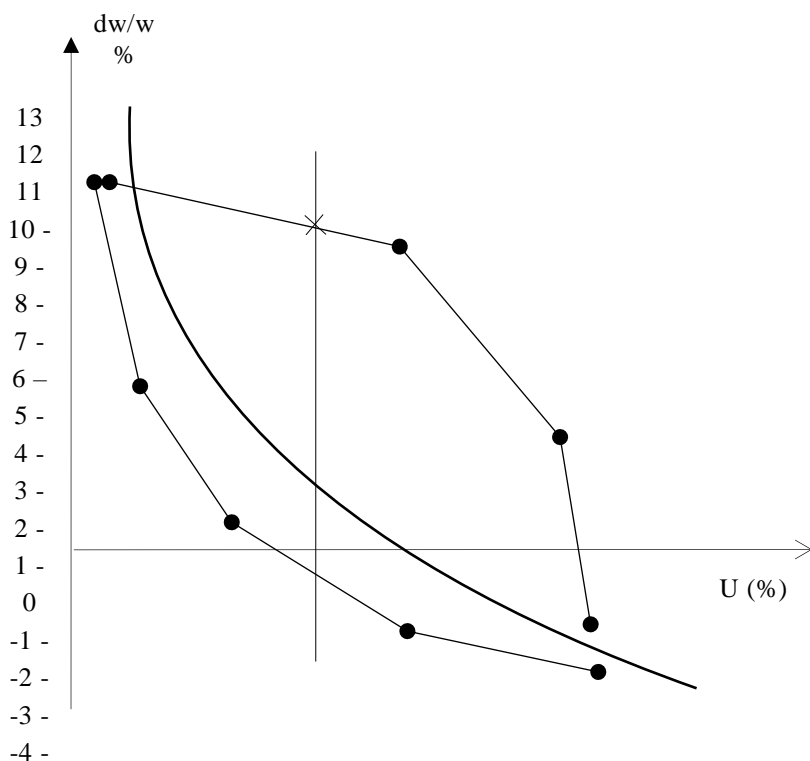
⁶⁰ Az értekezést Tobin „az utolsó negyedszázad legbefolyásosabb makroökonómiai tanulmányának” minősítette (Tobin, J. 1972).

⁶¹ Ezt a nézetet fejtegette ki a többek között a Nobel-díjas Tobin, J. *Inflation and Unemployment* című cikkében, amely *The American Economic Review* 1972. márciusi számában jelent meg.

függ. A munka iránti kereslet származékos jellegének hangsúlyozása tehát valójában a konjunktúra-ciklus szerepének a kiemelése. A konjunktúra alakulása azonban egyidejűleg az árak, az árszínvonal alakulásának is a legfontosabb független változója. Másként fogalmazva: a munkanélküliség és az infláció a konjunktúra menetének iker-változói. Az árszínvonal módosulása, az infláció ezért a vizsgált összefüggés-rendszer egyik meghatározó eleme, lényegi determinánsa. Az infláció ebben a felfogásban⁶² kereslet-húzza infláció, a kereslet növekedése viszont a nominálbérek kiáramlásán alapul. A nominálbérek alakulásának magyarázata lényegében az infláció hatótényezőinek megismerését is jelenti.

A következtetések alapjául szolgáló fél évszázad idősorai alapján Phillips kimutatta, hogy a munkanélküliségi ráták 0 -11 % közötti intervallumban az egyes évek értékeinél milyen mértékben emelkedtek a nominálbérek. (Az időszakban egyetlen esetben sem fordult elő 11%-ot meghaladó adat.) Phillips nem időbeli változást, dinamikát kívánt vizsgálni, hanem a munkanélküliségi ráta és a nominálbérek százalékos alakulása közötti kapcsolatot, azaz korrelációt. E módszer segítségével határozta meg a pontthalmazt legjobban közelítő, ahhoz leginkább illeszkedő függvényt, ami a 2. ábrán látható.

⁶²Phillips nem számolt a technika fejlődésével, a termékek minőségének változásával, ezért a tartós áremelkedés mértéke nála egybeesik az inflációval.

2. ábra: A munkanélküliségi és a bérráta kapcsolata
 Forrás: saját szerkesztés

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy Phillips ragaszkodott az ökonometriai módszer alapján kirajzolódó összefüggésekhez, azokat csak korlátozottan egészítette ki elméleti feltevésekkel. Mindezek alapján szerencsésebb Phillips görbéről beszélni, mintsem Phillips elméletéről.

A Phillips görbe nem a munkanélküliségi és a bérráta (közvetve: inflációs ráta) bármilyen kapcsolatának kifejezése, kimutatása. Phillips a két kategória között ugyanis egyértelműen szétartó, trade off jellegű viszonyt tapasztalt, a görbe - számításai szerint - negatív hajlásszögű! A Phillips görbe lényegi sajátosságának, attribútumának éppen a két kategória közötti kapcsolat e meghatározott iránya, jellege tekinthető.

A munkanélküliség csökkenése (a foglalkoztatottak számának emelkedése) a kereslet-növekedésén, a kedvező üzletmeneten alapul, amivel hatékony piaci feltételek közepette együtt jár a bérek (és az árak) emelkedése is. A bérek és (az

infláció) csökkenése depresszióban, dekonjunktúrában valósul meg, amikor a munkanélküliség emelkedése tapasztalható.

Az Egyesült Királyság gazdaságát adott időszakban jellemző adatok szerint a görbe mintegy öt százalékos munkanélküliségi rátánál metszi az abszcissza-tengelyt. Nyilvánvaló, hogy a konkrét adatok országonként és periódusonként más és más képet rajzolnak fel. A Phillips által vizsgált időszak hat és fél konjunktúraciklust foglal magában. Minden ciklus egy "hurkot" rajzol a Phillips-görbe adott szakasza köré. A munkanélküliségi ráta minden nagyságához három - jelentősen eltérő - nominálbér-növekedést (és inflációs ütemet) kifejező érték tartozik. Ebből arra következtetett, hogy nemcsak a munka iránti kereslet és kínálat adott időpontban fennálló abszolút nagysága fontos! Érdemi hatással bír emellett a munka iránti kereslet alakulási tendenciája is (és ettől függően - Keynes szavaival élve - a szakszervezetek tárgyalási -, vagy alku-pozíciója).

A Phillips görbe az infláció jelenségének és az infláció-munkanélküliség kapcsolat értelmezésének az egyik viszonylag korai magyarázata, amely nyilván magán viseli a vizsgált időszak feltételrendszerének, az akkor végbemenő folyamatoknak a specifikus meghatározó jegyeit:

- az állam gazdasági szerepe ekkor még nem tekinthető lényegi jellegzetességnek, az idősorok a spontán módon alakuló konjunktúra viszonyait tükrözték,
- az adatsorok tartalmazták a konjunkturális vagy kényszerű munkanélküliség⁶³ nagyságát is,
- a munkapiacra vonatkozó idősorok Phillipsnél globális jellegűek, nem jelenik meg bennük a munkapiac szegmentációja,
- a monopóliumok és a szakszervezetek fellépése ebben az időszakban még csak másodlagos hatásnak minősíthető,
- az adatsorok a megfigyelt tényeket tükrözték (ex post információk), a várakozások (expectations) nyilván nem jelentek meg bennük.

Lipsey R. G. nemcsak regisztrálta az idősorok alapján a nominálberek alakulását, hanem azok alakulásának magyarázatára is kísérletet tett. Változásukat a munkapiac egyensúlytalansági állapotával indokolta (Lipsey 1960).

Samuelson és Solow 1959-ben, az USA Közgazdasági Társaságának ülésén tartott előadásában⁶⁴ bemutatta, miként alkalmazták Phillips módszerét az USA gazdaságára. Természetesen a különböző idősorok más menetű görbét határoztak meg. A görbe trade off jellege azonban az USA adatai alapján is érvényre

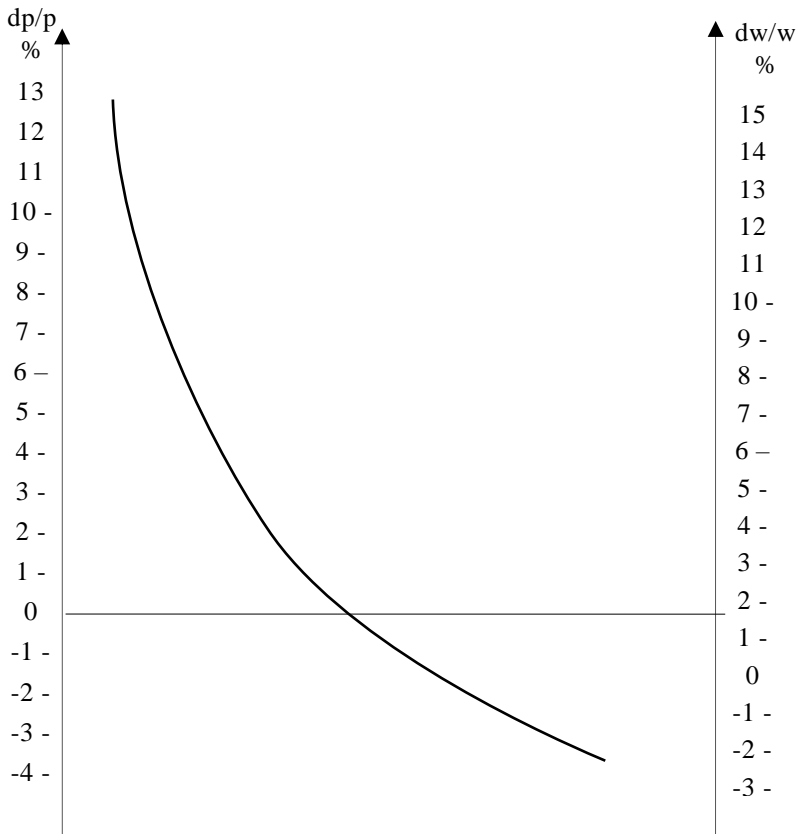
⁶³ A konjunktúraciklus, az aggregát kereslet változásának függvényében a vállalatok összessége növekvő vagy csökkenő számú munkahelyet kíván betölteni. A munka iránti kereslet visszaesése megakadályozza az adott bérnél munkájukat kínáló munkavállalók egy részének foglalkoztatását, azok kényszerű, konjunkturális munkanélkülivé válnak.

⁶⁴ A tanulmány a következő évben látott napvilágot. Samuelson, P. A. – Solow, R. M. (1960): The Problem of Achieving and Maintaining a Stable Price Level; The American Economic Review, May.

jutott. Ők már formálisan, a koordináta-rendszerben történő ábrázolás során is kifejezésre jutatták az infláció alakulását. Az ábrán – ennek megfelelően – az árszínvonal és a nominálbérek alakulását tükröző idősoroknak megfelelően két függőleges tengelyt alkalmaztak.

Problémát jelentett azonban, hogy egy abszcissza-értékhez két ordináta-nagyság tartozott. Az ábrázolás lehetővé tétele érdekében azt a gyakorlatban megfigyelt összefüggést használták fel, miszerint a nominálbérek növekedési üteme átlagosan két százalékponttal meghaladja az infláció mértékét. Az abszcissza-tengelyen megjelenő munkanélküliségi rátákhoz tartozó átlagos bérrátákat és árnövekedési ütemeket tüntették fel, két százalékponttal eltolva a második ordináta-tengely skálabeosztását. A bérnövekedést kifejező tengelyen az abszcissza-tengellyel való metszéspontban nem nulla, hanem két százalékos érték jelent meg.

Mi a közgazdasági alapja ennek a jelenségnek? A munkaórak számának és a fizikai tőkejavak állományának változatlan nagysága esetén az árszínvonal első közelítésben azonos ütemben emelkedne a nominálbérekkel. Érvényesül azonban egy további, a nominálbérek alakulásától függetlenül ható folyamat is. A munkában töltött idő függvényében növekszik a dolgozók begyakorlottsága, rutinja (*learning by doing*), mégpedig nagyjából a jelzett évi két százalékos ütemben. A munka hatékonyságának növekedése tehát ebben a mértékben ellensúlyozza a bérek, a nominális vásárlóerő kiáramlásának áremelő hatását. (A hüvelyk-ujj szabály szerint például hét százalékos nominálbér-emelkedés esetén csak öt százalékos árszínvonal-növekedés várható.)

3. ábra: Az inflációs, a munkanélküliségi és a bérráta kapcsolata
 Forrás: saját szerkesztés

A görbe három fontos pontját emeli ki a következő táblázat:

Inflációs ráta (%)	Munkanélküliségi ráta (%)
7	3
3	5,5
0,0	8,5

Az USA elnökeinek szokásos, januári jelentéseinek egyikében, 1969-ben olvasható, hogy az 1954-68. közötti időszak adatai egy, a Phillips görbével jól közelíthető pontthalmazt határoznak meg. Ez nagymértékben elősegítette a gazdaságpolitikai célkitűzések legitimitását. A Phillips görbe szerint ugyanis a teljes

foglalkoztatottságra és a stabil árszínvonalra való törekvés irreális, megvalósíthatatlan célmeghatározás. Phillips álláspontja egyébként összhangban van a legtöbb közgazdasági irányzat képviselőinek véleményével is.

Az amerikai közgazdák nagy része a Phillips görbét inkább a gazdaságpolitika "választási" görbéjének tekinti. Ez az álláspont jelenik meg N. G. Mankiw érvelésében is: „A gazdaságpolitika az aggregált kereslet változtatásával az infláció és a munkanélküliség egy adott kombinációját választja meg ezen a görbén...” Mankiw (2002): 377. A kormány részéről ugyanis kizárólag olyan célok kitűzése racionális az infláció és a munkanélküliség mértéke tekintetében, amelyek koordinátái a Phillips görbén, vagy annak közelében helyezkednek el. A gazdaságirányítás interveniálása ez esetben a piaci erők hatóterébe esik, azokkal összhangban van. Bowen és Berry számításai szerint a munkanélküliség egy százalékpontos csökkentésének az „ára” a bérinfláció mértékének 0,81 százalékpontos emelkedése. Tobin (1984): 277.

A gazdasági szereplők döntései várakozásokon – M. Friedman értelmezésében adaptív anticipációkon – alapulnak. Ezek módosulását viszonylag hosszabb időszak tapasztalatai váltják ki, ennek következtében magának az inflációnak a megváltozása a Nobel-díjas gondolkodó szerint a következőképpen megy végbe: „Szerintem a vártnál magasabb infláció kezdő hatása kettő-övé év alatt bontakozik ki; a kezdeti hatás ezt követően fordul ellenkezőjére, az új inflációs rátához való teljes alkalmazkodás viszont... mintegy évtizedeket vesz igénybe.” (Friedman 1986/A: 232.) További nehézségeket okoz az alkalmazkodás során, hogy az aktorok elsősorban csak a váratlan (mértékű) eseményekre reagálnak. „nem önmagában az infláció számít – hangsúlyozza Friedman -, hanem az előre nem látott infláció.” (Friedman 1986/B): 247.)

A Chicagói Iskola másik nagy tekintélyű, ugyancsak Nobel-díjas képviselője R. E. Lucas Jr. e tekintetben teljesen hasonló platformon áll, mint az kiviláglik Király Júlia elemzéséből: „a kiszámítható stabilizációs politika hatástalan.” (Király 2005: 644.)

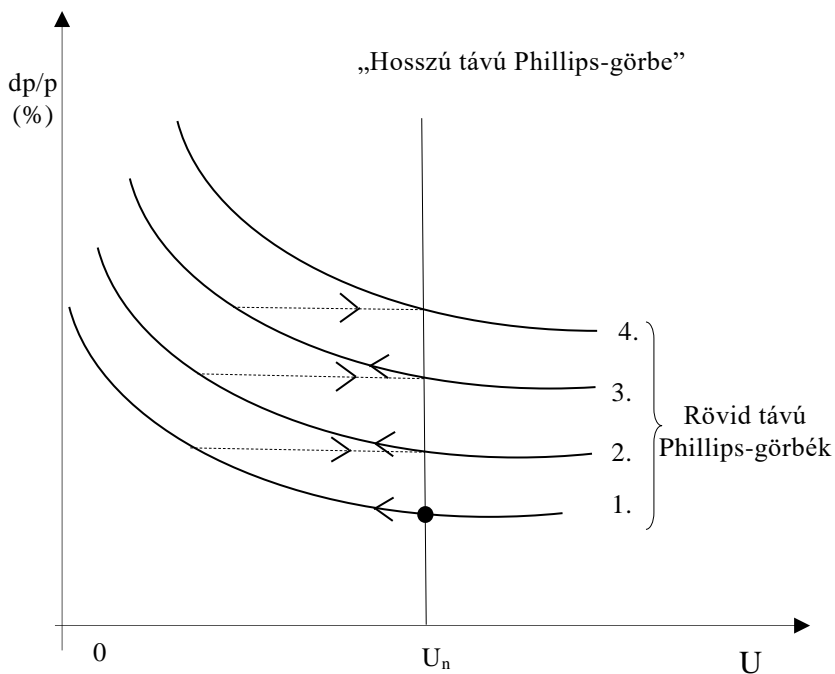
2.2. Friedman inflációelmélete

Friedman – a témával foglalkozó fontosabb tanulmányaiban – a hosszú távú folyamatokra helyezte a hangsúlyt. Elméletében a munkapiacra hosszabb periódusban a munkanélküliség természetes rátájának (natural rate of unemployment) megfelelő munkanélküliség jelenik meg. A természetes-ráta koncepciója a teljes foglalkoztatás neoklasszikus felfogásának továbbfejlesztése, átértékelése. A munkanélküliség tényleges, pillanatnyi rátája ennek értéke körül ingadozik.

Ez a gazdasági fejlődés adott időszakában jellemző, az érvényesülő strukturális és súrlódásos erők által meghatározott munkanélküliségi ráta. Nem csökkenthető az aggregált kereslet növelésével, tehát nem foglalja magában a kényszerű munkanélküliséget. Felfogható a munkanélküliség normális vagy teljes

foglalkoztatás mellett megjelenő rátájaként. Phelps és Friedman ezzel a munkanélküliség „állandó” jelenlétének elismerése mellett annak speciális, jellemző mértékére helyezték a hangsúlyt.

Amennyiben a monetáris hatóság egyenletes ütemben növeli a pénzmennyiséget – még az esetben is, ha annak mértéke eltér a gazdaság egyensúlyi fejlődésének rátájától – az infláció állandó mértékű. Friedman szerint ez jellemezné az egyensúlyi pályán növekvő gazdaságot. Megítélése szerint a munkapiaci szereplők nem a nominális-, hanem a reálbért tartják szem előtt. A pénzkibocsátás felgyorsulása emiatt nem befolyásolja a reálbéreket, nem érinti a munkanélküliség mértékét, következményeként csak az infláció emelkedik. Ez annyit jelent, hogy a munkanélküliség természetes rátája mellett tetszőleges inflációs ütem valósulhat meg. Friedman szerint tehát a „Phillips-görbe” egy, a munkanélküliség természetes rátájának megfelelő pontban emelkedő függőleges egyenes (vertical Phillips curve). Ez az állítás lényegében a trade off létezésének megkérdőjelezése.

4. ábra: Friedman inflációelmélete
 Forrás: saját szerkesztés

Friedman idővel belátta – miként az a Nobel-díj átvételekor tartott előadásából kiténik -, hogy érvelése csak az esetben lenne helytálló, ha az infláció teljes pontossággal felbecsülhető, anticipálható lenne. "A természetesráta-hipotézis azonban jelenlegi formájában nem bizonyult elég gazdagnak ahhoz, hogy megmagyarázza a közelmúlt fejleményeit, nevezetesen a stagflációból a slumpflációba történő elmozdulást." (Friedman 1986/B: 261.)

Már évekkel korábban, 1967-ben, az Amerikai Közgazdasági Társaság ülésén tartott elnöki beszédében elismerte, hogy "... mindig létezik ideiglenes trade-off az infláció és a munkanélküliség között, de nem létezik állandó trade-off. Az ideiglenes trade-off nem magának az inflációnak a következménye, hanem a nem várt inflációé." (Friedman 1986/B: 232.) Az ideiglenes (rövidtávon érvényes) trade-off a negatív hajlásszögű Phillips-görbe rövid távú érvényesülésének az elismerését jelenti, fenntartva, hogy a hosszú távú kapcsolat függőleges egyenessel reprezentálható.

A monetaristák kétségbe vonják a gazdaság teljesítményének ciklikus jellegét. Egyenletes ütemű pénzkibocsátás esetén a pénzfátyol csak kis mértékben torzít, a vállalkozók anticipációi kielégítő pontosságúak. Ebben a feltételrend-

szerben a tényleges és a potenciális kibocsátás között mutatkozó eltérés minimális. A tapasztalható differenciák véletlenszerűek, időbeli megjelenésükben nem érvényesül szabályszerűség. Ha mégis észlelhető bizonyos jelentősebb - de időbeli szabályszerűséget nem mutató - ingadozás, annak alapja nagy valószínűséggel a kormányzat nem eléggé átgondolt, irracionális célokot megfogalmazó gazdaságpolitikája.

Tegyük fel Friedman gondolatmenetének megfelelően, hogy a gazdasági szereplők megszokták az áremelkedés évek óta tapasztalt mértékét, amelynek a pénzkibocsátás stabil üteme képezte az alapját. A jövőre vonatkozóan is ezt az inflációs rátát valószínűsítik, ez az érték épül be várakozásaikba.

Ez az adott időszakban kialakult inflációs várakozás képezi egy rövid távú Phillips-görbe alapját. A gazdasági szereplők minden mért nominális nagyságot a megszokott áremelkedés prizmáján keresztül értékelnek. A gyorsuló inflációnak megfelelő ütemben emelkedő vagy annál valamivel lassabban növekvő nominálbérek az előző periódus inflációs rátája alapján anticipált árakkal vetik össze. Ezen az alapon tekintik a search-munkanélküliek - ex ante jelleggel - növekvőnek reálbéreiket.

A kiinduló helyzetet az előző ábrán a hosszú távú (függőleges) és az 1. számú rövid távú Phillips-görbe metszéspontja fejezi ki. A gazdasági szereplők az áremelkedés megszokott üteme mellett pontosan érzékelik a reálszféra arányait, ennek eredményeként a munkanélküliség piaci rátája megfelel a természetesnek.

A kormányzat viszont – a munkanélküliség tényleges mértékét a természetes ráta alá szorítandó hibás gazdaságpolitikai célkitűzésének megfelelően - gyorsítja a pénzkibocsátás ütemét. "... az aggregált nominálkeresletben és az inflációban bekövetkező váratlan változások mind a munkavállalók, mind a munkaadók várakozásaiban torzulást okoznak: ez pedig a munkanélküliség természetes rátájától való eltéréshez vezet." (Friedman 1986/B: 261.) Hasonlóan vélekedik e kérdésben a keynesianus Krugman is: „a pénznyomás úgy okoz inflációt, hogy gazdasági fellendülést eredményez, amely a gazdaság túlhevüléséhez vezet.” (Krugman 2012: 190.)

A search-munkanélküliek - pontatlanul érzékelvén a kialakult helyzetet - munkát vállalnak, ami a rövid távú Phillips-görbe mentén történő elmozdulást eredményez. Bizonyos idő elteltével azonban megjelenik kiadásaikban az árak megszokottnál gyorsabb ütemű növekedése. Ez Friedman szerint egyrészt várakozásaik korrigálására készíti a munkavállalókat, másrészt munkaviszonyuk önkéntes felmondására motiválja a dolgozók egy részét. (A vállalkozók már akkor módosítottak – helyesen - várakozásaikon, amikor észlelték termékeik meg-növekedett árát.)

Az anticipációk korrigálása, a magasabb inflációs ráta tudomásulvétele azonban lényegében azt jelenti, hogy áttérnek egy magasabban elhelyezkedő, nagyobb inflációs várakozásokat megjelenítő rövid távú Phillips-görbére. Amennyiben a korrekció megfelelő mértékű, az új helyzetet a 2. számú rövid

távú Phillips-görbe és a természetes rátát reprezentáló függőleges egyenes metszéspontja fejezi ki. Ez a célkövetési stratégia vezet az infláció felgyorsulásához (accelerating inflation). A pénzkibocsátás ütemének minden módosítása esetén - természetesen a gyorsabb infláció érzékeléséhez és a várakozások korrigálásához szükséges idő eltelte után - a gazdasági szereplők áttérnek egy-egy újabb Phillips-görbére.

Egy rövid távú Phillips-görbe érvényességi ideje Friedman szerint az általa kifejezett inflációs várakozások „élettartamával” határozható meg. A gazdaság egyensúlyi pályán történő haladása esetén a munkanélküliség tényleges és egyensúlyi rátája egybeesik, ekkor a rövid távú Phillips-görbe természetes rátának megfelelő pontja releváns.

Ideiglenes trade-off (a pénzkibocsátás növekedési ütemének gyorsulása) hatására elmozdulás történik a rövid távú Phillips-görbe mentén. Az egyensúlytalanság mindaddig fennáll, amíg a hibás anticipációkat nem pontosítják. A korrekció után viszont nem az eredeti kiindulási pontba térnek vissza, hanem egy magasabban elhelyezkedő Phillips-görbe és a függőleges metszéspontjába. Ennek megfelelően a mindenkor rövid távú viszonyokat a Phillips által konstruálnak megfelelő negatív hajlásszögű görbék fejezik ki, egyensúlyi fejlődés esetén a természetes rátának megfelelő abszcissza-értékű pontjaikkal. Ezek a pontok nyilván egy függőleges egyenesen helyezkednek el, ami nem más, mint a hosszú távú Phillips-„görbe”. A függőleges, hosszú távú Phillips-görbétől tehát csak ideiglenes trade-off esetén következik be elmozdulás.

2.3. Phillips felfogásának továbbfejlesztett változata

Az infláció mai magyarázatában integrálódnak az egyes gondolkodók által korábban megfogalmazott összefüggések.

$$\eta = \eta^e + \alpha (U - U_n) + z$$

Ahol:

η inflációs ráta

η^e az infláció anticipált üteme

α koefficiens

U munkanélküliségi ráta

U_n a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) rátája

z sokkhatás

A jobboldalon szereplő első és második tag impliciten már Friedman elméletében is megjelent.

Az infláció az adaptív várakozások érvényesülésének megfelelően az elkövetkező időszakokban is a megszokott, a várakozásokba beépült ütemben növekedne. Mivel a gazdasági szereplők döntései, tranzakciói a várakozásokra épülnek, ezért az egyensúlyi – fenntartható – növekedési pályán fejlődő gazdaság

tartósan azon maradhat. Az egyenletesen bővülő reálszféra és az ugyancsak egyenletesen növekvő pénzmennyiség stabil inflációs rátát határozna meg.

$$\eta = \eta^e$$

Speciális, intézményesült formája lehet az anticipált inflációnak a bérek indexálása (indexation). Ez a szerződésekben szereplő nominális értékek (nominálbérek) bizonyos időszakokban bekövetkező kiigazítása egy meghatározott árindex alapján.

A gazdaságot azonban a gazdaságpolitika, illetve különböző okokból megjelenő (sokk)hatások letéríthetik a fenntartható növekedési pályáról. Friedman szerint még az olyan „pozitív” célkitűzés, mint az inflációs ráta csökkentése is zavarokat, teljesítmény-visszaesést idézhet elő. A pénzkibocsátás ütemének a célt szolgáló visszafogását az aktorok a reálkereslet csökkenéseként fogják fel. Kibocsátásukat a „korlátozott” kereslethez igazítják, azaz nem az inflációs ráta süllyed, hanem a GDP. Friedman véleménye szerint szerencsésebb, ésszerűbb a megszokott „magas” inflációs ütem fenntartása, mintsem a „jószándékú” változtatással megzavarni a gazdasági szereplők döntéseit.

A fenntartható növekedési pályáról letérő gazdaságban különbség mutatkozik a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) és tényleges rátája között. Ez kihat a munkanélküliek – elsősorban a search- munkanélküliek - viselkedésére. Ennek hatására a tényleges inflációs ráta:

$$\alpha (U - U_n)$$

mértékben tér el az anticipált nagyságtól. Az α együttható értéke becslések szerint 0,5 körül szóródik.

A képlet jobb oldalán megjelenő harmadik tag nem tekinthető a monetarista elmélet szerves komponensének, mondhatni: annak ellentmondó hatásokat integrál. Ez az elem a hetvenes években lezajlott (azóta többször is megismétlődött), az energiahordozók és természeti anyagok piacán bekövetkezett árrobbanás hatására „került be” a kifejezésbe.

Mind a nominálbérek, mind a közbülső javak árainak emelkedése gyakran a „mark up pricing” jellegű árképzés mechanizmusán keresztül jelenik meg az inflációban. A második és harmadik tag - a gazdasági szereplők által ismétlődőnek minősített – elemei mintegy visszacsatolásként megjelennek az elsőben, az anticipált infláció tényezőjében.

2.4. Az infláció és a munkanélküliség hatása a gazdaság teljesítményére

Az egyik legkorábbi, számszerűsített hatást Okun törvénye (Okun's law) ragadja meg (Okun 1962: 98-103.). Ez határozott kapcsolatot jelez a GDP-rés és a mun-

kanélküliségi ráta között, amelyet Okun az USA gazdaságának 1947-1960. közötti periódusának adatai alapján határozott meg. A tényleges és a potenciális GDP közötti eltérés minden (újabb) két-három százalékpontos változása egy százalékponttal növeli az eltérést a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) és tényleges rátája között.

$$U - U_n = \beta (\text{GDP} - \text{GDP}_{\text{pot}})$$

Samuelson-Nordhaus (2000: 547) is egyetértőleg interpretálja Okun eredményeit: Magát a számszerű arányt természetesen országonként, időszakonként különbözőnek tekintik, de a témával foglalkozó tanulmányok szinte mindegyike kettő és három között valószínűsíti annak értékét.

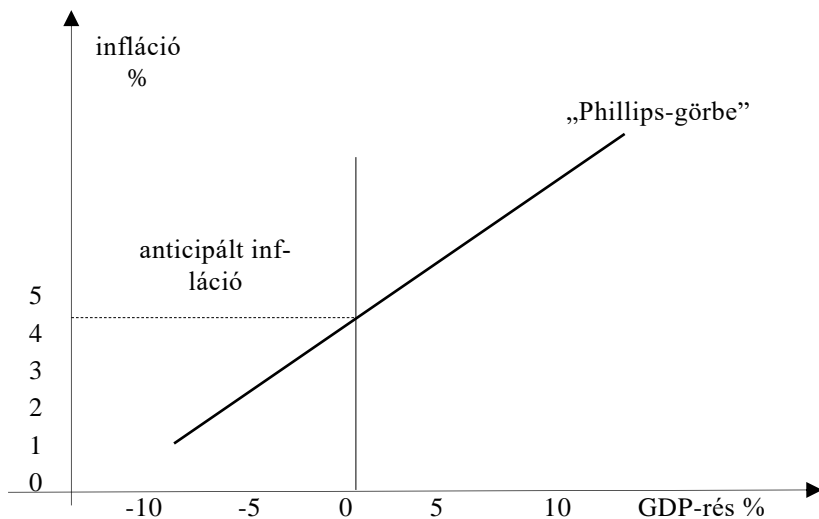
Evidensnek tűnhet, hogy a magas, a várakozásokat összekuszáló inflációt mindenképpen csökkenteni kell, ugyanakkor az ennek érdekében bevezetett intézkedések más irányú negatív effektusokat indíthatnak be. „A tehetetlenségi inflációs ráta 1 százalékponttal való csökkentése az országnak körülbelül az éves GDP 4 százalékába kerül.” (Samuelson - Nordhaus 2000: 576.). Az ezt előidéző tényezők együttes hatását az áldozati ráta fejezi ki, amely mutató „az éves reál GDP azon hányada, amely az infláció 1 százalékponttal való csökkentésekor elvész. Bár az áldozati rátára vonatkozó egyes becslések lényegesen különbözőek, az átlagos érték 5 százalék körül van.” (Mankiw 2002: 378-379).

Az előidézett változás két lépésben magyarázható:

- Az infláció egy százalékpontos visszafogása a munkanélküliség tényleges rátáját a Phillips-görbe által reprezentált összefüggéseknek megfelelően mintegy két százalékponttal növeli meg.
- A munkanélküliségi ráta bekövetkezett két százalékpontos emelkedése az Okun törvény értelmében nagyjából a GDP-rés négy-öt százalékpontos kiterjesztésével jár.

Az infláció 4-5 százalékponttal célzott leSORITÁSA érdekében a GDP 15-25 százalékról kellene a társadalomnak lemondania. Ilyen mértékű visszaesés feltehetően meghaladná a bérből és fizetésből élők tűréshatárát, annál is inkább, mivel ez együtt járna a munkanélküliségi ráta jelentős növekedésével is. Mérsékelt ütemű dezinfláció mellett elviselhetőbbnek tüNNÉNEK az adott év terhei, viszont hosszabb időszak kibocsátását fogná vissza, kezdetét jelenthetné egy dekonjunkturális periódusnak.

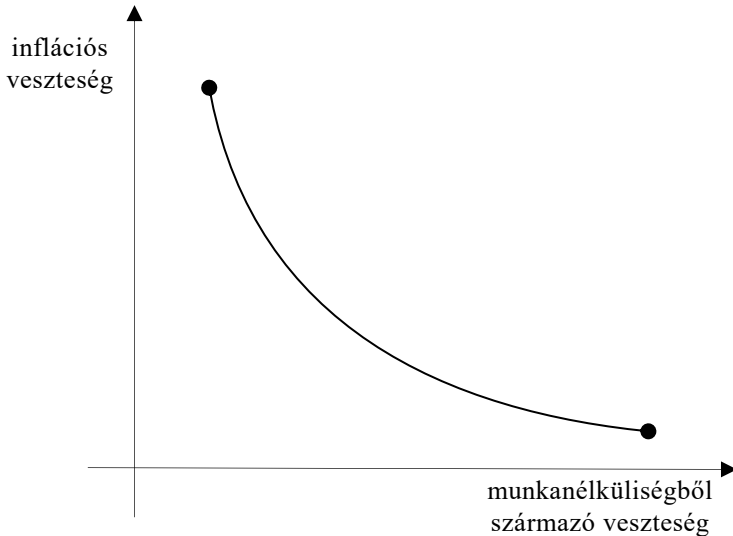
A közgazdák egy része megkérdőjelezte a munkanélküliség természetes rátájának Friedman által leírt érvényesülését: „Rámutattak néhány olyan mechanizmusra, melyeken keresztül a recessziók a munkanélküliség természetes rátájának megváltoztatásával maradandó sebeket hagyhatnak a gazdaságon. A hiszterézis kifejezés az eseményeknek a természetes rátára gyakorolt hosszú távú hatását jelenti. ... a hiszterézis nagymértékben növeli a recesszió árát. Úgy is mondhatjuk, hogy a hiszterézis növeli az áldozati rátát, mivel a kibocsátás a dezinfláció után is alacsony marad.” (Mankiw 2002: 378-379.)

5. ábra: A modern Phillips-görbe
 Forrás: saját szerkesztés

Az ábrázolás szerint az egyensúlyi pályán haladó, potenciális szinten teljesítő gazdaságban (zérus GDP-rés esetén), a pénzkibocsátás megszokott üteme mellett a tényleges infláció megegyezik annak várt, anticipált mértékével. Amennyiben a gazdaság teljesítménye meghaladja a potenciális szintet, az árszínvonal emelkedése felgyorsul, a tényleges infláció nagyobb lesz az anticipáltnál. (Nyilván az összefüggés szimmetrikus megfelelője is értelmezhető.)

Még plasztikusabb a kép, ha a GDP tényleges nagysága helyett az aggregát kereslet értékét vesszük figyelembe. Ha utóbbi nagyobb a potenciális kibocsátásnál (aggregát kínálatnál), a piaci helyzet az árszínvonal növekedését váltja ki. Az infláció korlátozása érdekében vállalt áldozat mindenképpen jelentős, ugyanakkor a magas infláció is tetemes kibocsátás-csökkenést eredményezhet! A kormánynak differenciált, legalább a fontosabb folyamatokra kiterjedő mérlegelést kell végeznie a helyes célmeghatározás érdekében. Ebbe enged betekintést az alábbi ábra.

6. ábra: Az infláció, illetve a munkanélküliség miatt bekövetkező GDP-kiesés
 Forrás: saját szerkesztés

A döntéshozók csak egy meglehetősen általános kritériumot alkalmazhatnak: adott időhorizonton belül, a legkisebb áldozattal ráállítani a gazdaságot az optimális, fenntartható, potenciális ütemet biztosító növekedési pályára.

Absztrakt

Az utóbbi évtizedekben az infláció témakörét boncolgató-elemző tanulmányok ezrei láttak napvilágot, melyek szerzői tudományos elmélyültségüket, naprakészségüket bizonyítandó előszeretettel hivatkoznak a legfrissebben megjelent értekezésekre, építenek azok eredményeire. E természetes törekvés mellett viszont elhalványult a kapcsolat az adott terület kutatásainak kereteit kijelölő alapvető teóriák mindmáig releváns gondolataival, tételeivel. Mivel ezek a meghatározó tudományos művek lényegesen különböző paradigmákon alapulnak, az egymásra vonatkozó értékelések, az egymásra történő utalások magukon hordozzák az alapjukat képező közgazdasági iskolák szembenállásából következő sommás ítéleteket. Ezeket a megállapításokat az új publikációk gyakran a szükséges szkepszis, kritika nélkül használják fel saját rendszerük kiépítésénél.

A jelenség érzékelésénél analógiát véltünk felfedezni az inflációkutatás és a szőlőtöke gondozás-nevelés között. A zamatos nedűk alapját szolgáltatató növények csúcshajtásaikból fejlődnek, ezért megfelelő gondozás, alakítás nélkül pár év alatt „felkopaszodnak”, rendszerük ugyanis a csúcshoz juttatja el fejlődéshez

szükséges tápanyagokat. Hasonló szakadást érzékelünk az infláció klasszikus elméletei és a mai tudományos produktumok között. Ez az anomália késztetett tanulmányunk kimunkálására, az alapvető inflációs teóriák „horizonton” belülré hozásával, kisugárzó hatásaik ismételt áttekintésével.

Kulcsszavak:

fogyasztói árszínvonal, infláció, infláció okai, infláció hatásai

JEL: E30, E31, E52

Felhasznált irodalom

1. Balogh L., Varga J., Bánfi T. (1993): Inflációs újraelosztás elméletek az adórendszerben. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Pénzügy Tanszék
2. Bánfi T., Balogh L., Varga J. (1994): Az államháztartás és a jegybank kapcsolata. Pénzügyminisztérium, Budapest
3. Friedman, M. (1986/A): A monetáris politika szerepe; in: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
4. Friedman, M. (1986/B): Infláció, munkanélküliség; in: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
5. Káldor M. (1989): Egy közgazda visszaemlékezései. in: Gazdaságelmélet – gazdaságpolitika; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
6. Király J.: (2005): Lucas, Robert. E. Jr.; in: Bekker Zsuzsa szerk: Közgazdasági Nobel-díjasok 1969-2004; KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.
7. Krugman, P (2012): Elég legyen a válságból! MOST! Akadémiai Kiadó, Budapest.
8. Lipsey, R. G. (1960): The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates: A Further Analysis; *Economica*, Febr.
9. Mankiw, N. G. (2002): Makroökonómia; Osiris Kiadó, Budapest.
10. Okun, Arthur M. (1962): Potential GNP: Its Measurements and Significance; in: *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section, American Statistical Association*; (Washington D. C. 1962. American Statistical Association), 98-103.
11. Phillips, A. W. (1958): The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957; *Economica*, nov.
12. Samuelson, P. A.- Nordhaus, W. D. (2000): Közgazdaságtan; KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.
13. Samuelson, P. A. – Solow, R. M. (1960): The Problem of Achieving and Maintaining a Stable Price Level; *The American Economic Review*, May

14. Tobin, J. (1972): Inflation and Unemployment; The American Economic Review, March.
15. Tobin, J. (1984): Pénz és gazdasági növekedés; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
16. Varga J. (1993): Az infláció hatása az adórendszerre. pp. 1-30. OTKA-tanulmány
17. Varga J. (2017): Az infláció definíciójáról és közvetlen újraelosztási hatásairól. Köz-gazdaság 12:(2) pp. 235-243.
18. Varga J.-Sipiczki Z. (2018): Az infláció gazdasági egyensúly torzító hatásai. In: Cseh, Balázs; Parádi-Dolgos, Anett; Varga, József (szerk.) Ünnepi tanulmányok Oroszi Sándor 70. születésnapja tiszteletére. Kaposvár, Magyarország: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 213-225., 13 p.

Internetes források

1. 444.hu > 2015/06/12).
2. forum.portfolio.hu > topics > fenyebesseggel-szaguld-az- az infláció Zimbabwében: percenként 440 százalék. Portfolio 2008.01.09.

A Hangya szövetkezeti mozgalom rövid története

Péter Emőke Katalin⁶⁵

Bevezetés

A 19. század második felében válságba került az európai mezőgazdaság, amelynek hatása súlyosan érintette az agrártermelésre épülő országokat. A kedvezőtlen időjárás okozta árvizeken kívül még a gabonarozsza és kolerajárvány is fokozta a gabona és kukorica, a két legfontosabb növény ingadozó termésátlaga által okozott gazdasági társadalmi problémákat Magyarországon.

Az 1880-as évek Európájára jellemző „nagy mezőgazdasági válságot” nem az alultermelés, hanem a túltermelés okozta. Az 1870-1890 évek között az átlaghozamok növekedtek ugyan, de a mezőgazdasági struktúra messze elmaradt az Egyesült Államokétól és Oroszországtól (Kis, 2014).

Európa többi országában már a 19. század első évtizedeiben többnyire művelés alá vonták már a lehetséges termőterületeket, míg ez Magyarországon csak a 19. század végére valósult meg. A népességnövekedés hozamnövelési eljárásokat tett szükségessé. A jobbágyfelszabadítást követően az eddig függő viszonyban élő, mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi réteg önálló gazdasági szereplővé vált, ugyanakkor a kis- és középbirtokosokat is az elszegényedés fenyegette. Ezen társadalmi rétegek nagymértékű hiteligényét kihasználva elterjedt az uzsora két típusa: a hitel- és áruzsora. Az előbbi az aránytalanul magas kamattal terhelt pénzkölcsön, míg az utóbbit az áru szintén aránytalanul magas áron történő értékesítése jellemezte. A középbirtokok 1870 utáni 25 évben 6,5 millió kat. holdról 3,9 millió holdra csökkent.

Az uzsorahitelek miatti eladósodás, valamint az orosz és amerikai gabona-dömping kiszorította a belföldi agrártermékeket. A válságba kerülő középbirtokos osztály tagjai többnyire a közeli városokba költöztek, a törpebirtokosok nagyszámban Amerikába távoztak.

1. A Hangya Szövetkezet létrejötte

Károlyi István gróf és Eszterházy Franciska grófnő 18 éves fia Károlyi Sándor belépett az 1881-ben megalakul a Gazdakörbe, mely főként az agrárválság gondjainak megoldására fókuszált. Az 1886-ban megalakult Pestmegyei Gazdasági Egyesület elnökeként Károlyi Sándor gróf célul tűzi ki a megyei gazdák hitelviszonyainak javítását. A bizonytalan gazdasági helyzetbe került kis- és középbirtokos vidéki lakosság stabilizálódását segítő hitelezési rendszer iránti

⁶⁵ egyetemi docens; Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Kar

igény mellett szükségessé vált az egyes termékek árának megfelelő mértéken való tartása is. Ebből az elképzelésből fejlődött ki a magyar szövetkezeti mozgalom.

Az megelőzően többnyire a németországi egyetemi tanulmányokat végző erdélyi szász fiatalok honosították meg szülővárosukban szövetkezeti eszméket, majd ezek elterjedésének lehetünk tanúi Marosvásárhelyen, ahol már 1840-ben megalakult a „Maros-széki Tűzkármentesítő Társaság”. Erdélyben a fogyasztási szövetkezetek megalakulása a szász iparosmesterek nevéhez fűződik akik, 1866-ban megalakították a Nagyszódi Fogyasztási Egyletet amely, már a működésének második éve után 61. 977 forint forgalommal és 3.177 forint tiszta nyereséggel záró időszakkal büszkélkedhetett, valamint 1867-ben megalakul a Nagyszebeni Fogyasztási Egylet amely, az első évi tevékenység után 131 tagot számlált 20.462 forint forgalommal és 865 forint tiszta nyereséget tudhatott magának. Később 1886-ban az erdélyi szászok Wolf Károly vezetésével Reiffaisen mintára szövetkezetet alakítottak.

Az első hitelszövetkezetek Márcs, Tass, Dömsöd, Cinkota és Pécel községekben alakultak, majd 1887 végén 14 és két év múlva, 1889 év végén már 60 hitelszövetkezet működött Pest megyében. A szövetkezeti törekvések népszerűsítése érdekében 1890-ben megalakult a „Szövetkezés” lap és 1894-ben, agrárvédővám hiányában a balkáni és orosz gabonaimport súlyos károkat mért az ország mezőgazdaságára, melynek során a búza ára 6 forintra esett a Budapesti tőzsdén. Az agrárválság hatására 1896-ban megszületett az első agrárprogram és a Magyar Gazdaszövetség. A hitelszövetkezeti mozgalom kiterjedésének eredményeként a Szövetkezetek Központi Hitelintézete már több mint 400 szövetkezetet foglalt magában majd 1898-ban megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet. A migrációs hullám során beköltözött néptömegek által generált pénzuzsora fokozatosan áruuzsorává változott, amelyet a hitelszövetkezetek nem tudtak ellensúlyozni, így a falusi szövetkezetek vezetőinek segítségével elkezdődött a fogyasztási szövetkezetek megalapítása. A Mezőgazdák Szövetkezetét a gazdák terményeinek értékesítésére hozzák létre, majd ezt követően a biztosító- társaságok túlkapasainak szabályozásaiért megalapítják a Gazdák Biztosító Szövetkezetét.

A nagymértékű áruuzsora megfékezésének céljából jött létre a Magyar Gazdaszövetség támogatásával a falusi fogyasztási szövetkezetek szervezése melynek központja lett a Hangya és 1989 januárjában Balogh Elemér az ügyvezető- igazgatója. (Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve)

A Hangya létrehozása különleges mintát követett. A hitelszövetkezetek létesítésekor elsőként az egyes egységek alakultak meg, majd ezt követően jött létre az országos központ. A fogyasztási szövetkezetek létrejöttékor első lépésben a központ alakult meg, majd ennek segítségével jöttek létre a vidéki szövetkezetek. A létrejött szövetkezet lehetőséget nyújtott a beruházások és a működési forrásigény, a lakossági és más megtakarítások hitelezési rendszerbe történő be-

épülését. A hitelszövetkezeti keret kapcsolatot teremtett a megtakarítók és a kistermelők között, mely a kölcsönös hitelezésen túl a beszerzési és értékesítési árak szabályozására is kiterjedt.

2. A Hangya Szövetkezet bővítése

A megalakult Hangya Szövetkezetek működési alapelveit a következő alapelvek szerint kezdték működtetni:

- A szövetkezet addig nem kezdhetette meg a működését, míg a berendezéshez és az árukészlet beszerzéséhez szükséges alaptőkét nem sikerült begyűjteni.
- A szövetkezetek áruikat csak kézpénzért adhatták. Nem hitelezhettek.
- Azokat az árukat, amiket a Hangya egyenlő áron vagy olcsóbban tudott szállítani azt a tagszövetkezeteknek tőle kellett vásárolnia.
- A szövetkezetek a Hangya ellenőrzése alatt álltak.
- A szövetkezetek igazgatósági tagjai nem részesültek díjazásban.
- Az évi haszonból a szövetkezetek csupán 4-5% osztalékban részesültek. A haszon fennmaradó része a tartalékalapot gyarapította mindaddig, míg a szövetkezetnek tartozása volt. A tartozások törlesztése után a keletkezett hasznot a tagok között szétosztásra került a vásárlásaik függvényében.

A Hangya szövetkezetekben a tagoknak vagyoni hozzájárulástól függetlenül mindenki egy szavazattal rendelkezett, vagyis az „egy tag- egy szavazat” elve működött. Ez az alapelv azóta is a modern szövetkezeti hitelintézetek elve (Varga 2013). A nyitott tagság elve értelmében bárki tagja lehetett.

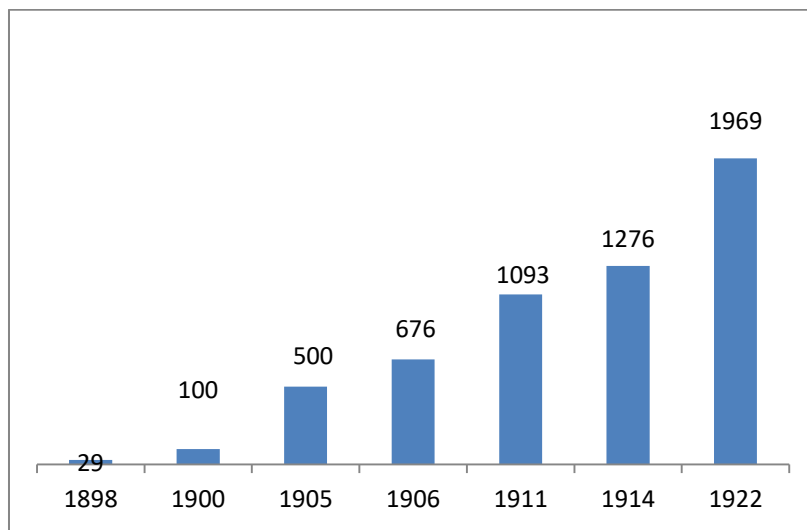
A Hangya központ és a kötelékébe tartozó szövetkezetek szabályozása kétlépcsős mintát követett. (Bak,2012)

A Hangya központ mellett elkezdődött a Hangya fogyasztási szövetkezet megalakulására irányuló törekvések, míg 1904-ben Budapesten megalakult a Hangya kötelékében a Háztartás Fogyasztási Szövetkezet, melynek fő célja a Hangya szövetkezetek segítségével a mezőgazdasági termelők által előállított élelmiszerek a városi fogyasztókhoz való juttatása volt.

A Hangya Szövetkezeti Központ létrehozásában lényeges szerepet játszott a vidéki lakosság folyamatos jó minőségű áruval történő ellátásának megszervezése, valamint a vidéki népesség a gazdasági folyamatokba történő bevonása. Ehhez azonban elengedhetetlen volt a falusi népesség oktatása. A kis- és középbirtokosok tudásának bővítése is elengedhetlenné vált. A szövetkezeti rendszer célja a vidéki lakosság újonnan megszerzett és archaikus tudásának, erejének, valamint vagyonának felhasználásával egy sajátos formában történő vállalkozási lehetősége volt.

A falusi földművelő gazdákat megsegítő és összefogó csoportosulásként 1898-ban létrehozzák a Hangya Szövetkezetet mely a megalakulásának évében 29 szövetkezetet tartott nyilván és 1922-ben már 1969 szövetkezetet

számlált (1. ábra) és a Hangya Központban 1142 tisztviselőt foglalkoztatott. A kis- és közép nemesek gazdasági hanyatlása miatt a Hangya Központ a helyi szövetkezetek megalakítását a helyi papoktól és tanítóktól várta.

1. ábra: A Hangya Szövetkezetek számának alakulása

Forrás: Saját szerkesztés, Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve, A Hangya sajtó kiadása, Budapest 1923 adatai alapján

A Hangya Fogyasztási szövetkezet létrejöttének célja elsőként a falvak lakosságának, gazdáknak, kisiparosoknak jó és olcsó áruval történő ellátását volt hivatott szolgálni, mintegy ellensúlyozni a falusi szatócsok és kocsmárosok által képviselt uzsorások ténykedését.

A Hangya Fogyasztási Szövetkezet alapszabályának legvitatottabb két kérdése a tagok a szövetkezeti boltból való vásárlási kötelezettségére és a tiszta jövedelem felosztásának kérdésére vonatkozott. A szövetkezeti alapszabályban a tagok, a szövetkezeti boltból való vásárlási kötelezettségére vonatkozó kikötését törölték és a jövedelem felosztását, a Magyar Gazdaszövetség céljainak támogatását a mindenkori Hangya vezetőségére bízták. Az alaptőke előteremtésénél fő szempontként az intézmény szélesebb érdeklődésre való építése szerepelt, de az anyagi hozzájárulások befizetése nehezen történt meg. A jó ügy fizetőképes sikerébe vetett bizalom szerénynek mutatkozott. A hozzájárulások segítségével 17.000 Korona névértékű üzletrészt sikerült jegyezni, ezért Károlyi Sándor gróf 33.000 koronát fizetett ki, hogy 1898 január 23.-án 50.000 koronát

lehesen a Hangya –Szövetkezet alapító-tőkéjeként bejegyezni. Az újonnan alakult szövetkezet vezetőjének Balogh Elemért nevezték ki. Az első évben szám szerint 17 szövetkezetet alakult, de csak néhány kezdte meg működését.

A 21 havi tevékenység eredményét 1899 decemberében összesítették, melynek során 70 szövetkezettel 512.000 Korona áruforgalmat sikerült lebonyolítani és 12.000 Korona deficittel zárták ezt az időszakot. E deficitet Károlyi Sándor személyesen pótolta. A Hangya szövetkezeti mozgalomba vett hitet akadályozta a tőkehiány, ezért az igazgatóság tagjai 160.000 Korona személyi kölcsönt vettek fel és Meskó Pált a Nyitravár megyei gazdaság egyesület kérték fel a fogyasztási szövetkezetek szervezésére. A jó szervezési munkának köszönhetően a szövetkezetek száma megszorodott. Az 1000. Hangya szövetkezet Dömsödön alakult 1911. március 15.-én.

A szövetkezetek számának növekedésével a felvett hitel szűkösnek bizonyult, ugyanakkor a felvett hitel törlesztésének elmaradása miatt 1900-ban Károlyi Sándor újra meghitelezte a Hangyát, ekkor 200.000 koronával. A nagyobb személyzettel és megfelelő raktárhelyiség bérlésével folytatta munkáját.

Tanulva az eddigi nehézségekből adminisztratív változtatásokat eszközöltek, miszerint csak befizetett alapítótőkével lehetett új vidéki szövetkezetet bejegyezni és a hitelezést is feltételekhez kötötték. (Idea, 164p) A szövetkezeti bolt üzembe helyezéséhez 2-3.000 Korona alaptőke befizetést állapítottak meg.⁶⁶ A változásoknak köszönhetően és hogy a rutén hitelszövetkezeti áruraktárak felügyeletével bízta meg az Országos Központi Hitelszövetkezet, megnövekedett a Hangya hitelképessége és a vele szembeni bizalom. Az újonnan gondozás alá vett boltok kedvező elbírálásnak örvendtek Máramaros, Ung, Bereg, valamint Ugocska megyék lakósaik körében. A kedvező működésnek háttérben Károlyi Sándor további 270.000 Korona finanszírozása állt. (Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve)

Az 1902-ben rendezett pozsonyi mezőgazdasági kiállításon a Hangya nagy sikernek örvendő szövetkezeti mintaboltot állított. Ennek a sikernek köszönhetően az 1903-ban tartott Hangya közgyűlés során határozat született az eddigi 100 koronás üzletrészek mellett 1000 koronás üzletrészek (részvények) kibocsátására. Az alapszabály módosítása után Károlyi Sándor gróf a saját befektetését, összesen 470.000 koronát ezekbe az elsőbbségi részvényekbe fektette és alapítványokat hozott létre, így biztosítva tudta a Hangya működését. A Hangya alapítókéje az 1903-as jegyzés során 126.000 koronáról 600.000 koronára emelkedett.

Az egyre bővülő tevékenységek gondtalan működéséhez elengedhetlenné vált egy iroda és raktárhelyiségek létesítése. Schmahl Henrik építette fel bérházat és az áruházat a Közraktár-utca és Botáros-tér sarkán lévő 623 négyszögöles

⁶⁶ A jelenlegi szabályozási környezetben a szövetkezeti formában működő szövetkezeti hitelintézetek kötelező induló tőkéje 300 millió Ft. Az induló tőkére vonatkozó részletes szabályokat ld. Ligeti et al. (2019).

területre. A beruházást 1906 júliusában adták át. A gazdasági tevékenységének elismerését jelenti, hogy 1907-ben az Osztrák–Magyar Bank elfogadta a Hangya váltóit.

Nagy átalakulás történt a Hangyában, hiszen a megalakulásra jellemző a szövetkezeti, társadalmi kezdeményezést fokozatosan a gazdasági haszonszerzés kezdte uralni. A fogyasztási szövetkezetek alaptőkéjének befizetésére a hitel-szövetkezetek személyi hitelt biztosítottak. A Hangya központ és a szövetkezetek között alá és fölérendeltségi viszony alakult ki, így a szövetkezetek az össz-forgalom 40-60%-át a központon keresztül bonyolították le, ami az árucserén kívül főként a hitelnyújtást jelentette. (Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve)

A Hangya központ főként forgalmi és váltóhiteleket folyósított. Egy szövetkezet 2.000 Korona forgalmi hitelre és 1.000 Korona váltóhitelre volt jogosult. Amennyiben ezt a hitelkeretet átlépték az adminisztrációs tévedéseknek köszönhetően még kaphattak hitelt. Ennek a „rugalmas” hitelnyújtásnak az 1904-es ellenőrzés vetett véget (Idea, 164p). A túlhitelzés elkerülése érdekében új hitelezési szabályzatot írtak elő, mely értelmében figyelembe vették a szövetkezetek a központtal lebonyolított forgalmát és a hitel maximumát az előző év forgalmának 25%-ban határozták meg. A váltóhitelek folyósítását megszüntették. Az új hitelezési szabályozás életbelépésekkor lévő 160.000 Korona hiteltállépés fokozatos törlesztésre került, így 1906-ra 30.000 Korona maradt. A fenti szövetkezeteknek adható hitel konstrukció a szövetkezeteket a Hangya központtal történő forgalmuk csökkentésére sarkalta és a másokkal történő forgalom bővítését idézte elő.

Ez az intézkedés éket vert a szövetkezetek és a Hangya központ közé. Az 1906-ban bekövetkezett székház költözéskor a pénztár külön helyiséget kapott. Továbbá 1907-ben a Hangya központ új határozata értelmében, azok a szövetkezetek, amelyek az össz-forgalom 70%-nál kevesebbet bonyolítanak le a Hangya központon keresztül, a 70%-ig terjedő különbözet 1%-át ellenőrzési költségként kellett megtéríteniük a központnak. Ez az intézkedést azoknak a szövetkezeteknek kedvezett, amelyek az árukészlet nem a Hangyától vette. Majd 1908-ban a Hangya központ új szabályt vezetett be, miszerint azok a szövetkezetek, melyek az össz-forgalmuknak 50%-nál kevesebb hányadát a központtól szereztek be a Hangya központ által folyósított hitelre 1%-kal nagyobb kamatot kellett fizetniük.

A Hangya gazdaságos működésének köszönhetően 1907-ben 25.000 koronát térített vissza azoknak a szövetkezeteknek, amelyek évi áruforgalmuk több mint 50%-át a Központon keresztül bonyolították le és megnyílt a Nagyenyedi majd a Nagyszombati kirendeltség is. Elvállalták a Gazdák Biztosító Szövetkezetének képviselőjét is, így az 1907-es évi áruforgalom elérte a 12,5 millió koronát (Idea, p.175).

Látva a Hangya sikerességét 1908-ban a községek egymás után kérték a szövetkezetek alakítását, de ezt a lépést komoly ellenőrzés és vizsgálat előzte meg. A pénzügyi háttér javulásával egy időben, tanulva a külföldi szövetkezetektől

évkönyvet adtak ki és a vidéki kerületekben is kezdtek szövetkezeti gyűléseket tartani. Ebben az évben az áruforgalom már elérte a 14 millió koronát és 20.000 Korona vásárlási visszatérítést tudtak kiosztani a szövetkezetek között.

Az 1908 –as év végére a Hangya túljut pénzügyi válságon, ezért 1909 elején újra változtatnak a hitelkereten, ennek értelmében az eddig alkalmazott 25%-os szabály helyett a szövetkezetek az előző évben a Hangya központtól felvett hitel háromszorosáig kellett árut vásárolniuk. Ezen határozat értelmében a szövetkezetek az előző évi igényelt hitel háromszorosáig kényszerültek árut vásárolni a központtól. A hitelkeret így már nem a központon keresztül vitt forgalomtól függött. Az új hitelezési szempontok szerint az összforgalom vált mérvadónak és többnyire másfél- két, esetenként háromszorosa lett az eddigi keretnek. Ennek eredményeként ez a határozat a nehéz helyzetben levő szövetkezetek számára forgalmat kényszerítő eszközként is hatott és megváltoztatta a Hangya központ és a szövetkezetek közötti viszonyt.

1909-ben megalakult a Balassagyarmati kirendeltség és Budafokon pincét bérelt a Hangya, valamint kézmű- osztályt is létrehoztak. Ugyanebben az évben törvénymódosítási kérelemmel fordultak a hatóságokhoz, ennek hatására a szövetkezetek adókulcsát 10%-ról 5 %-ra módosították és elkészítették a vidéki boltkezelők nyugdíj intézetének alapszabály- tervezetét. A németországi szövetkezetek Darmstadtban tanfolyamot szerveztek, amelyen a Hangya is képviseltni tudta magát. Ebben az évben az évi forgalom elérte a 16 millió koronát és a szövetkezeteket 20.000 Korona vásárlási visszatérítésben részesítették.

A megnövekedett forgalom hatására 1910-ben már bővítésre szorult a meglévő iroda és raktárhelyiségek. Ebben az évben kávépergelőt, kötélverő-, asztalos- és lakatosműhelyeket, ládagyárat építettek. Ezenkívül só-, cukor- és fűszertörő helyiségeket hoztak létre.

A munkások jobb életfeltételeinek javítására lakásokat, étkezdéket és fürdőket építettek. A rövidáru osztályokban kézműárakkal is foglalkoztak. Az évi forgalom elérte a 19 millió koronát és 25.000 Koronát térítettek meg a szövetkezeteknek.

Az ezredik szövetkezet Dömsödön alakult meg 1911-ben és a szövetkezeti munka jobb áttekintése céljából vidéken 18 kerületi szövetkezeti értekezletet tartottak. Ebben az évben a szövetkezet ellenes körök adómentességgel vádolták a Hangyát, ezért részletes kimutatást készítettek a befizetett adókról, amiből egyértelműen látszott, hogy a Hangya fogyasztási szövetkezet évi tiszta nyereségének több mint 50%-át adóként fizette ki. Az évi forgalom elérte a 24 millió koronát és vásárlási külön jutalomként 30.000 koronát osztottak szét a szövetkezeteknek.

A nagyenyedi és Sátoraljaújhelyi áruraktár iparvágánnyal történő felépítése 1912-re fejeződött be. A nagyszámú boltos alkalmazása felvetette a boltos hiány –biztosítást. Sajnos a 1912-es évi időjárás nem kedvezett a gabona vetőmag előállításnak. Így az 1913-as év a háborús készenléten kívül a kedvezőtlen mezőgazdasági állapot pénzügyi nehézséggel is tetézte.

A szövetkezeten keresztül kedvezményes áron osztottak szét terményeket, vetőmagokat és élelmiszereket. A Földművelésügyi Minisztérium nagyobb mennyiségű kukoricát juttatott a nehéz körülmények között levő szövetkezetek rendelkezésére. Szappan és vegyiműhelyt hoztak létre. Rum és likörgyárat építettek. A hatékony mezőgazdasági tevékenység elsajátítása érdekében műtrágya használat ismertetőket tartottak.

A Glasgowban tartott szövetkezetek nemzetközi kongresszusán a Hangya vezérigazgatóját igazgatósági tagnak választották. A nyugdíjalaphoz való hozzájárulását a Hangya 3%-ról 5%-ra emelte. A húséges szövetkezeti üzletvezetőket a nyugdíjintézet tagságába vette fel és befizetéseiket a Hangya a biztosított összeg 3%-val növelte. Ebben az évben az évi forgalom elérte a 30,5 millió koronát.

Az 1914-es év első háborús mozgósítási rendelet megjelenésekor a Hangya alkalmazottai közül sokan jelentkeztek szolgálatra, ezért a szövetkezetek munkája nehézségekbe ütközött. A bankok moratóriumot hirdettek ezért szüneteltették a hitelfolyósítást. A hadköteles bolti eladók helyett kiségitők látták el a feladatot. A szállítást segítő árú depó raktárok hoztak létre Nagysurányon, Zsolnán, Nagykárolyban és Csornán amelyek a vasúti áruellátási zavarokat voltak hivatott ellensúlyozni.

Gondoskodtak a katonának bevonult alkalmazottak családtagjairól, ezért 50.000 Korona segélyt osztottak ki, emellett hadikölcsönre 250.000 koronát jegyeztek és áru engedményként 50.000 koronával segítették a szövetkezeteket. Az évi forgalom így elérte a 30,5 millió Koronát.

A következő évben, 1915-ben fokozódtak a nehézségek az áruk beszerzésében és a szállításnál. E nehézségekkel terhes időben is sikerült a Hangyának ellátnia a szövetkezeti üzleteit a legfontosabb fogyasztási cikkekkel, ugyanakkor árszabályzó hatással is rendelkezett, ami azzal bizonyítható, hogy amint egy üzletvezető hadkötelessé vált és bevonult az egységéhez a szövetkezet rövid ideig zárva tartani az üzletet, a többi üzlet azonnal száz, sőt még ennél is több százalékkal emelték az árakat. Amennyiben a hadköteles üzletvezető gyors bevonulását nem előzte meg az üzlet leltárral történő átadása és hiány keletkezett, a hiányt a központi alapból pótolták, így a szövetkezet önhibáján kívül nem sérült. A háborús viszonyoknak köszönhetően egyes iparcikkek ára aránytalanul emelkedett, így ezeket a termékeket saját üzemében állította elő a Hangya, így jött létre a Hangya Ipar Részvénytársaság.

Háborús időszak jellemzően, a fontosabb alapélelmiszerek szétosztása a hatóságokra hárult. Az elégtelen készleteket több ízben is visszatartották spekulációs célokra. A magánüzérkedés visszaszorításáért a Hangya részt vett a Hadi-termény R.T. alapításában és bizományságot vállalt. Ehhez Salgótarjánban és Tornaalján raktárokat létesítettek, a Nagyszombati áruházat pedig növelték, ezenkívül megvásárolta az 1909- óta bérelt budafoki pincét, amiben a likörgyár működött. Ekkor a Hangya szövetkezetek közül 600 már saját épületben működött és a 179 szövetkezet összesen 1.200.000 koronával volt megterhelve. Ebben az évben az évi forgalom elérte a 46 millió koronát.

1916-ban közel 300.000 család ellátása 1386 szövetkezettől függött, mert a hatóságok többnyire a Hangya szövetkezetet bízták meg a hatósági áruk elosztásával. A spekulációs zsír, szalonna kereskedelem visszaszorítása érdekében a Háztartás- szövetkezetekkel közösen hentes üzemeket létesítettek. A háborús övezetekben kirabolt és felperzselt szám szerint 127 szövetkezet kára 1,5 millió Korona volt és ezen szövetkezetek újjáépítését elkezdték. Ugyancsak újra üzembe helyezték a sepsiszentgyörgyi raktárt. A Hangya Miskolcon bérelt és megnyitott egy áruraktárt, továbbá Nagyváradon és Pozsonyban területet vásároltak abból a célból, hogy a háború utáni kirendeltséget fel lehessen építeni. A szövetkezeti vezetők önfeláldozó munkájának elismeréséül 100.000 koronás alapítványt hoztak létre, melynek jövedelme érdem szerinti szétosztásra került. Az évi forgalom 57,5 millió Korona volt. Ugyancsak 1916-ban megalakult a Hangya Ipari Részvénytársaság, amely Albertfalván seprű- és kefégyárat hozott létre valamint líkór és rumgyárat alapított Budafokon. Ez a vállalat 620 munkást alkalmazott.

1917-ben már 1700 működő szövetkezetet tartottak számon. Ekkorra a budapesti áruház már szűknek bizonyult. Zsolnán ingatlan vásárolt a Hangya és a termékek külföldi értékesítéséért közösséget vállalt a Magyar Külkereskedelmi R. T-ben és résztvett a Fructus gyümölcserőltető és szeszfőző- szövetkezetek alapításában. A Hangya képviseltette magát a Haditermény R. T-ben, az Átmeneti Gazdasági Tanácsban, az Országos Népruházati Bizottságban, a Takarmányforgalmi R. T-ben, valamint az Olaj- és Zsiradékügyi Bizottságban, a Korpaközpontban, továbbá a Magyar Bőrbeszerzési R. T-ben, ezen kívül a Cipőközpontban, a Pamutközpontban, a Burgonyaközpontban, és a Kávéközpontban. Ezenkívül, egymillió koronás alapítványt ajánlanak a kormánynak a Közgazdasági Egyetem céljára és felépüléséig tíz 2000 koronás és tíz 600 koronás ösztöndíjat ajánlottak fel. A Hangya –Ipar R.T megszerezte a Csongrád- mindsenti malmot és megszerezte az Első Törökszentmiklósi Gőzmalom R részvényeinek többségét, bérbe vette az Első Debreceni Gőzcukorka gyárat. 1.000.000 koronát adományoztak a nyugdíjintézetnek a 20 éves évfordulójának alkalmából. Az évi forgalom 88 millió Korona volt (Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve).

3. A Hangya Szövetkezet tevékenysége az I. világháború éveitől

A háború éveitől már szükségessé vált egy nagyobb raktárhelyiség, ezért Budapesten a Ceglédi út mentén 8171 négyszögöl területen felépítették Európa második legnagyobb raktárát. Melybe 4 sín-pár vezetett. A Budapesthez közeli szövetkezetek ellátására teherautó-járatokat állítottak be. A Tisztviselőknek és munkásoknak étkezőket biztosítottak.

A Keresztény Szövetkezetek Központjának a Hangyába történő beolvadása 1918-ban a Hangya 20-éves jubileuma alkalmával történt. Ekkor Kassán raktárt vásárolt a Hangya, valamint létrehozott Szegeden egy kirendeltséget. A Magyar

Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársaság a „Futura” 1919-ben alakult és feladata a mezőgazdasági termények értékesítése volt, mégpedig a sertés és szarvasmarha bizományi értékesítését vezette be.

A szövetkezet által nyújtott szolgáltatás során a gazdák lehetőséget kaptak arra, hogy felnevelt állataikat a mindenkori budapesti paritásnak megfelelő áron értékesíthessék és megteremtette a külföldi értékesítés lehetőségét. Ez a Hangya által szervezett állatbizományi tevékenység 1934-re bel- és külföldön egyaránt sikeressé vált. Továbbá 1934-ben (Pártos et al., 1935) A Hangya központ tojás-értékesítő munkája is kiemelkedővé vált, emellett gyümölcs, zöldség és méz értékesítésével is foglalkozott. A gazdáknak tartott oktató előadásai főként az állattartással és növénytermesztéssel kapcsolatos témaköröket érintette.

Az első világháború befejezésekor szám szerint 2244 Hangya –szövetkezet működött és a háború utáni politikai változás következtében 1347, vagyis a Hangya szövetkezetek közel 60 %-a került a környező országokba, de 1935-re újra megerősödött a Hangya, amikor már 1527 szövetkezet folytatta tevékenységét (1. táblázat). Az első Világháborút követően az élelmiszer és kisipari ágazatban tevékenykedő réteg újra válságba kerül. Összeomló külpiacok, kapacitás felesleg és a birtokok további elaprózása jellemezte ezt az időszakot, ugyanakkor a nagybirtokok élőmunka igénye a kisgazdaságok töredéke volt ami további gazdasági-társadalmi feszültségek forrásává vált.

1. táblázat: Az elkerült Hangya szövetkezetek országok szerinti megoszlása

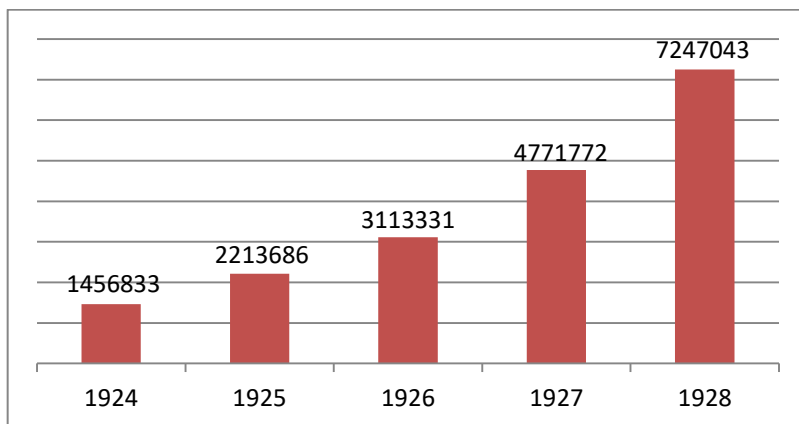
ORSZÁGOK	HANGYA SZÖVETKEZETEK SZÁMA
CSEHORSZÁGHOZ	597
ROMÁNIÁHOZ	655
JUGOSZLÁVIÁHOZ	39
AUSZTRIÁHOZ	56
ÖSSZESEN	1347

Forrás: Saját szerkesztés, Pártos Szilárd-Szilágyi László, 1935 alapján

4. A Nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Központ

Romániában a Nagyenyedi Hangya szövetkezeti központ az Erdélyi magyar Fogyasztási Szövetkezetek központjává alakult át és 1920-ban 433 szövetkezettel kezdte el működését, míg a hitelszövetkezetek kolozsvári központja „Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége” 1922-ben 403 szövetkezettel a „Szövet-ség” néven kezdett tevékenykedni.

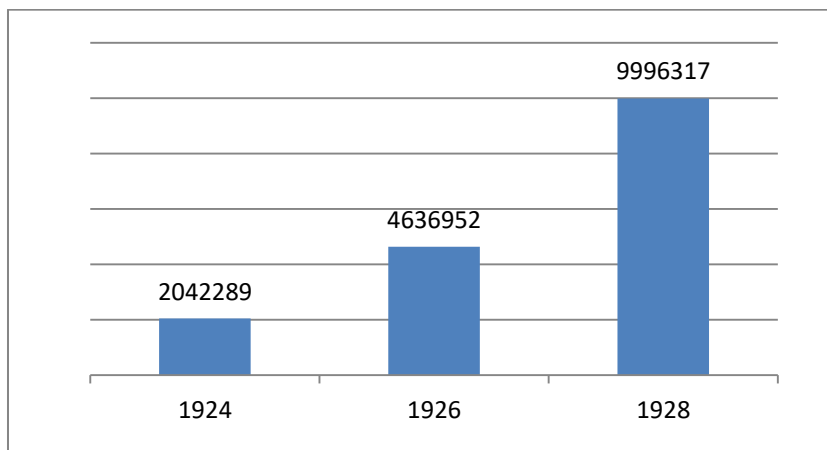
A későbbiekben, 1933-ban a nagyenyedi Hangya 341 szövetkezetet működtetett falvakban és 11-et városokban, így összesen 352 fogyasztási szövetkezet számlált a kötelékében. Ugyancsak 1933-ban a „Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége” 278 hitelszövetkezetet (2. ábra), 39 tejszövetkezetet és 4 ipari termelő szövetkezetet számlált. (Györfi, 2007)

2. ábra: A tagok betétállománya: Pengőben

Forrás: Saját szerkesztés Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940-1941, 164.p.adatai alapján

A hitelszövetkezetek egyre nagyobb erőfeszítést tettek a tagok betéteinek összegyűjtésére (2. ábra), mert ezzel lehetőségük adódott a kölcsönök kihelyezésére (3. ábra), valamint az áruhiány mérséklésére raktárakat építettek Nagyenyeden, Nagyváradon, Aradon, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen és Szilágysomlyón.

3. ábra: A szövetkezeti tagoknak nyújtott kölcsönök összege: Pengőben

Forrás: Saját szerkesztés Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940-1941, adatai alapján

A erdélyi szövetkezeti sajtó 1923-tól jelent meg a „Hangya Naptár” címmel, majd 1924-től a „Szövetkezés” ami kéthetente került ki a Nagyenyedi nyomdából. A Hitelszövetkezetek munkája 1931-ig a gazdasági válságig tartott.

5. A „Hanza” Szövetkezet

A Cseh területre kerülő, Felvidéken a budapesti Hangya Központoz tartozó fogyasztási szövetkezetek „Hanza” néven Galántában tömörültek, mely 1933-ban 168 szövetkezetet és 37.740 tagot számlált. A Felvidéki és Erdélyi Hangya- szövetkezetek megpróbálták hasznosítani a szövetkezetek működésében rejlő előnyöket, de állami támogatás hiányában számos nehézséggel szembesültek.

Az Osztrák területre került Hangya- szövetkezetek a Verbanddeutsch-Österreichischer Konsuvereine kötelékéhez kapcsolódtak, szám szerint 32 szövetkezetet tartottak nyilván 1930-ban.

A szövetkezeti mozgalom felerősödésével egyre több szövetkezet és szövetkezeti tag a Hangya központnál helyezte el megtakarításait, ami külön osztály és pánccélszoba felállítását igényelte 1920-ban (2.táblázat). A hadikölcsön –jegyzés során példanélküli összegeket gyűjtött és a hadikölcsön- kötvények őrzését is vállalta (3.táblázat). A Hangya pénztár lehetőséget teremtett az értékpapírok forgalmazásán és valuta adás-vételén kívül a részvénykereskedelemre is. A Hangya szövetkezeti központ tevékenységének kiszélesítése során elengedhetlenné vált a más pénzintézetekkel való kapcsolat. A nemzetközi kereskedelmet segítő pénzutasítás kapcsán először 1920-ban az Allgemeine Verkehrs bank Bécsi központjával bonyolította le, majd ezt követte német- és csehországi bankokkal való pénzműveletek. Még ebben az évben, 1920 őszén minden kirendeltség részére posta- takarékpénztári csekkszámát nyitottak és élénkültek a bankközi művelek.

2. táblázat: A Hangya pénztár 1920-as évi leltára

10.000 letéttulajdonos Hangya alapítványi és rendes üzletrészek	60.000.000 Korona értékben
54.000 db. Hangya –Ipar részvény	44.000.000 Korona értékben
15.000 db. Tőzsdei részvények	130.000.000 Korona értékben
264 db. Egyéb részvények	88.200.000 Korona értékben
Háború előtti és hadikölcsön kötvények	7.500.000 Korona értékben
Záloglevelek és egyéb kamatos kötvények	4.000.000 Korona értékben

Forrás: Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve, A Hangya saját kiadása, Budapest 1923, alapján.

3. táblázat: A Hangya alaptőkéjének növekedése éves bontásban Koronában

Év	Alaptőke nagysága Korona
1989	16000
1906	707800
1914	2486700
1922	611134500

Forrás: Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve, A Hangya saját kiadása, Budapest 1923, 60.p, alapján.

Az 1938-as évben létrejött, **első bécsi döntés** során létrejött régi-új határ menti régiók eltérő gazdasági helyzetben voltak. Ezen területek nyugati része fejlettebb volt a keleti részeknél. A Hangya célul tűzte ki a Hanza néven működő, megközelítőleg 350 régi Hangya szövetkezettel való kapcsolat megerősítését és a szövetkezetek átvételét a későbbi lakossági élelmiszerellátási valamint értékesítési rendszer kiépítése céljából. A budapesti központ egységes szövetkezeti rendszerben gondolva az Ipolyságtól nyugatra fekvő területek ellátására a Hangya áru szállítmányokat juttatott a Hanza számára. Az önálló üzletpolitikájához és territoriális jogosítványaihoz ragaszkodó Hanza nem titkolva konkurens lépéseket tett az árubeszerzések terén, így a Hangya-Hanza megállapodást nem sikerült megkötni. (Gaučík, 2015)

A decentralizációs politikát valló Hanza 1942-ben egy új szövetkezeti törvény létrejöttét kezdeményezte melyet a Hangya, a felmerülő magas költségekkel létrehozandó új szövetkezeti központ létrehozása miatt nem támogatott. Ez a szövetkezeti rendszer reform a Hanza erőteljes jelenlétét célozta meg. Egy

szövetkezeti csúcsszervezetet, az Országos Központi Szövetségének létrehozatalát szorgalmazta, melynek tagjai csak legalább száz tagszövetkezettel rendelkező szövetkezeti központok lehettek volna.

Az újonnan létrehozandó ellenőrző szerv a hadigazdálkodáshoz alkalmazkodva az árubeszerzést és az elosztást irányította volna. A több pillérré támaszkodó terv a csehszlovák korszakban bevált tapasztalatokra és szervezeti megoldásokra támaszkodott. Javaslatuk kitért az eddigi központosítást felcserélendő vidéki szövetkezetek és központok megszervezésére, a termelő, értékesítő és hitelszövetkezetek közötti szoros kapcsolatok létrehozására, a hitel és betéti politika rendszerének megváltoztatására, a szövetkezeti felügyelő, ellenőrző és érdekvédelmi központok megváltoztatásán túl a szervezeti bankhálózat megszervezésére terjedt ki. Az eddigi nagyméretű anyaközpont helyett egy erősebb, kormányzatilag támogatott Hangya Szövetkezet képe fogalmazódott meg.

Az új elképzelés a felvidéki és észak-erdélyi területek szövetkezeti központosítását, érdekeinek kiterjesztését és a meglévő piacok bővítését kezdeményezte volna (Gaučík, 2015). Több mint tíz év kisebbségi tapasztalattal rendelkező Hanza elismert anyagi bázissal és jogkörrel rendelkezett Csehszlovákiában (Gaučík, 2015). Továbbá a Hanzának sikerült megőriznie a tagszövetkezeteit és a mezőgazdasági árubeszerzés, feldolgozás és értékesítés terén, de a 401 községre kiterjedő Hanza Hitelszövetkezetet 1939-ben elvesztette, ami végül jogilag az Országos Központi Hitelszövetkezethez csatlakozott, de formálisan továbbra is a Hanza szervezethez tartozott.

6. Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja

A II. Világháborút megelőző időszakban Magyarország minden településén jelen volt a Hangya szövetkezet. Az 1940-ben aláírt **második bécsi döntést** követően az észak- erdélyi területeken lévő 179 Hangya szövetkezet Magyarországhoz került. A többi szövetkezet Dél-Erdélyben maradt. A nagyenyedi Hangya Szövetséghez tartozó szövetkezetek háromnegyed része észak- erdélyi területeken lévén Magyarországhoz került, de a tagszövetkezeteinek 25,08%-a dél-erdélyi területeken maradt. Ugyancsak a határon túl maradt 130 hitel-, tej-, termelő- és értékesítő- szövetkezetből álló, a kolozsvári Hangya Központ kötelékébe tartozó szövetkezeti hálózat, központ nélkül maradt. A két erdélyi szövetkezeti központ két hét alatt, az új határ lezárásáig a kolozsvári központ Dél-Erdélyben maradt szövetkezeteit a Nagyenyedi Hangya Szövetségbe sikerült átcsoportosítani (Györfi 2007).

A megváltozott területi és közlekedési viszonyok mellett nagyon nagy kihívást jelentett a fogyasztási szövetkezetek az aradi áruraktár által történő áruellátása. Ezért a nagyenyedi központ áruraktárából kezdték ellátni az Alsófehér, Kolozs, Hunyad, Kisküküllő és Torda megyék fogyasztási szövetkezeteit és az aradi áruraktárra az Arad, Bihar, Krassó- Szörény és Temes- Torontál megyei fogyasztási szövetkezetek ellátását bízták (Urbán,2012). E történelmi változás

hatására a nagyenyedi Hangya Szövetkezetre 212 szövetkezetből álló szervezet fenntartása hárult. A Dél-Erdélyi szövetkezetek továbbra is megmaradtak önálló erdélyi szövetkezeti szervezeteikben, csupán Bihar, Szatmár, Máramaros, megyék a földrajzi fekvésüknek köszönhetően kapcsolódtak a budapesti szövetkezeti központokhoz. (László, 2007)

A központ nélkül maradt fogyasztási szövetkezetek a budapesti Hangya Központ beleegyezésével 1940 szeptemberében megalakították Marosvásárhelyen az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetségét, de a budapesti Hangya Központ nyomására Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja névre cserélték.

Megalakulásakor egy háromtagú ideiglenes bizottság látta el a döntési hatáskört, majd októberben a Hangya Szövetkezet vezetőségével és a Földművelési Minisztérium képviselőjével történt tárgyalások eredményeként eldőlt, hogy az észak- erdélyi területeken lévő Hangya Szövetkezetek nem olvadnak be magyarországi Hangya Szövetkezeti Központba.

Az újonnan alakult szövetkezetnek formailag sikerült ugyan megőriznie önállóságát, de irányítását a budapesti központból küldött vezetők vették át és a már meglévő szövetkezetek újra központi üzletrészt kellett vásárolniuk, amihez a vezetőség kamatmentes államkölsönt vettek fel. Az új üzletrészt darabonként 100 pengő értékben határozták meg és az üzletrész utáni belépési díj 2,5 pengő volt. A felvett kölcsönből a kisebb szövetkezetek 500, a közepesek, 1000, a nagyobbak 1500, a legnagyobbak 3000 pengőt igényelhetek (László, 2007).

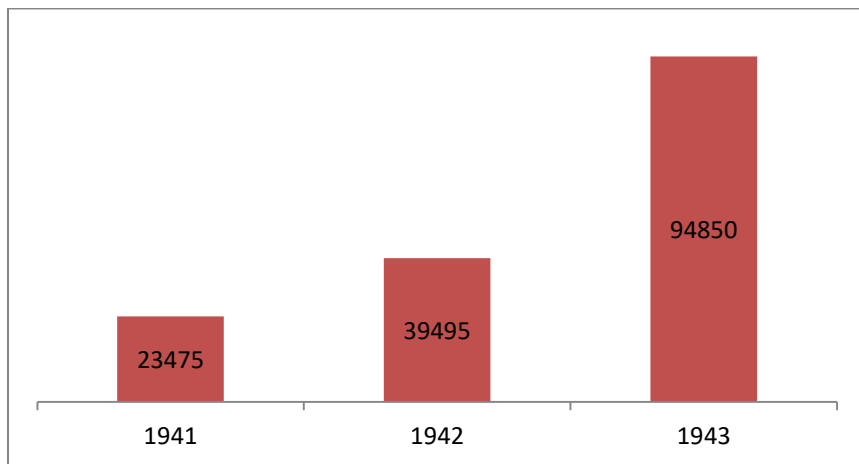
A kolozsvári „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjában a hitel-, tej- termelő- és értékesítő- szövetkezetek folytatták működésüket. Megalakulásakor az Erdélyrészi Hangya Szövetkezet két feladatot kapott a kormányzattól: a közellátás megszervezését és a szövetkezeti hálózatok kiépítését. Később, 1941-ben kormányzati megbízásra a gyümölcs- és zöldségfelvásárló, - feldolgozó, tároló üzemek épülnek. Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetet számos támadás érte, mely szerint az iparcikkek árának lenyomásával és a mezőgazdasági termékek tömeges felvásárlásával okozott áremelkedés tönkretette a kiskereskedőket (László, 2007).

Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács közvetítésével az Erdélyrészi Hangya Központ és a kereskedők érdekeinek képviselésére hívatott Kereskedelmi és Iparkamara 1942 első hónapjában megegyezett a jövőben alakuló szövetkezetek létjogosultságának több szempontból való megvizsgálásáról. Az egyezség értelmében csak azokban a helységekből lehetett szövetkezetet alapítani, ahol nem volt magánkereskedő, valamint a helységeltartóképesége nem tette lehetővé egy magánbolt működését. Ez az intézkedés nagymértékben korlátozta a szövetkezetek létrejöttét.

Az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete közösen egy állattértekesítési szövetkezetet alapított, melynek hatására 1942 szeptemberében az Erdélyrészi Hangya az állat értékesítési tevékenységét beszüntette. Még ebben az évben több gazdasági szövetkezettel karöltve létrejött

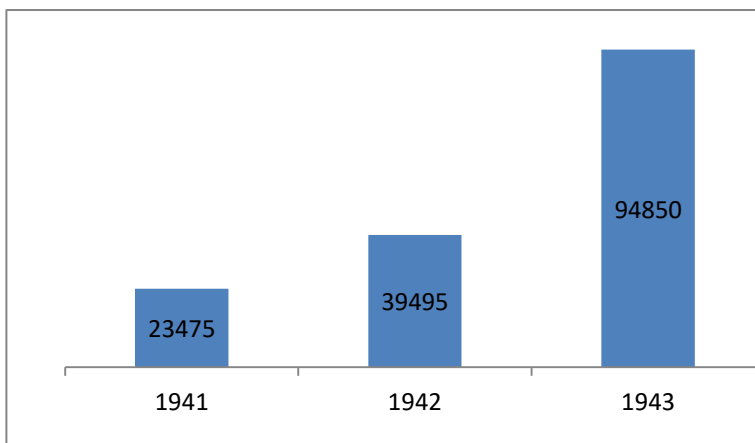
a Szárhegyi Len feldolgozó Szövetkezet és 1943 októberében Marosvásárhelyen magalakul a tejszövetkezet(László,2007).

Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezeti Központ gazdasági adatainak vizsgálatából jól látható a Központ üzletrésztőkéjének a növekedése (4. ábra). Ennek oka többnyire a más szövetkezetekkel kölcsönös üzletvásárlási kötelezettségek, valamint az Erdélyi Gazdák Állatértékesítő Szövetkezete, Szárhegyi Len feldolgozó Szövetkezetben vásárolt részvények voltak.

4. ábra: Az Erdélyrészi Hangya központ likvid forrásai éves bontása Pengőben
Forrás: Saját szerkesztés: László,2007,212p. ,alapján

Az állami hitelek mellett egyre több magánhitelt vett fel, így az 1942-es év végén a pénzügyi és magánhitelezők által felvett hitel nagysága összesen 20 millió pengőt tett ki. Az 1941-ben keletkezett nyereségből 3%, az 1942-es évi nyereségből 2% vásárlási visszatérítést adtak a tagszövetkezeteknek és támogatták a nyugdíjalapot. A tiszta nyereség 20%-át a tartalékalapba utalták és 5%-os osztalékot fizettek.

5. ábra: Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezet által fizetett osztalék nagysága Pengőben

Forrás: Saját szerkesztés: László, 2007, alapján

A szövetkezeti mérleg követelése részét a tagszövetkezetek által befizetett áruelőlegeket fedi.

Az Erdélyrészi Hangya, a galántai Hanza Központi Szövetkezettel és az erdélyi „Szövetség-el” közösen 1943-ban, egy beszerzésre és értékesítések lebonyolítására alkalmas budapesti irodával működő egyesület megalakítását tervezték (5. ábra). Az így megalakuló Szövetkezetek Közös Egyesülete az aktuális erdélyi gazdasági kérdések és problémák megvitatására volt hivatott lehetőséget teremteni (Hunyadi, 2007).

A II. Világháború nagymértékű változásokat idézett elő a szövetkezet életében. Az adatok szerint az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja 14734221 pengő kárt szenvedett. Az 1945-ös év szeptemberében 292 szövetkezet és 10 áruraktár működött, amikor az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központjának 420 tagszövetkezetéből 285 és a Nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Szövetség 183 szövetkezetéből 92 képviseltette magát a rendkívüli közös gyűlésen melynek célja a szövetkezetek egyesülése volt. Az új szövetkezeti központ a „Kaláka” Népi Szövetkezetek Központja, Marosvásárhely lett volna, de a küldöttek többsége nem szavazta meg, ami az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központjának megszűnését idézte elő (László, 2007).

7. Összefoglaló

Ez a letűnő szövetkezeti központ számos nagyberuházást indított el a termelési ágazatban. Nagy figyelmet szenteltek azon közszükségleti cikkek előállítására melyek iránt a szövetkezeti tagsági igény növekedést mutatott. Megszervezett

képzéseik során önmaguk számára képeztek munkaerőt. Olyan termékek előállítását tanították be, amelyeket értékesíteni tudtak. Gazdaságpolitikájuk kiemelkedő eleme a helyi erőforrásokra alapozott helyi feldolgozás volt. Beruházásaikkal, képzéseikkel munkahelyeket teremtettek, életszínvonal növekedést idéztek elő.

A 20. század közepén létrejött tulajdon változásnak fő iránya a magánvagyon állami kézbe való jutása volt. A földreformmal létrejött földműves szövetkezetek a kül- és belkereskedelemből kiszorították a Hangya szövetkezeti hálózatot. A kommunista hatalomátvétel során a Hangya vagyonát kártalanítás nélkül foglalták le. A vidéki Hangya boltok és telephelyek többnyire a földműves szövetkezetek, majd a tagok demokratikus döntéshozatali jogainak korlátozásával működő szövetkezet jellegű társaságok birtokába került. Ennek eredményeként a gazdák föld és termelőeszközök iránti kötődése megszűnt. A Hangya vagyon többi része törvényi szabályozás nélkül elherdálódott.

A szocializmus éveiben a Hangya vagyona elkobzásra került és a szövetkezeti autonómia gondolata a kötelező beszolgáltatások és a magánvagyon szentiségének megsértésével eltörölték e sikeres szövetkezeti mozgalom eredményeit. Összességében megalapítható, hogy a Hangya szövetkezet megalakulásakor megfogalmazott cél az áruuzsora megfékezése volt. Azokban a helységekből, ahol megalakult a Hangya fogyasztási szövetkezet ott rövid időn belül nagymértékű változások történtek. A szövetkezeti tagok adósságaikat ki tudták fizetni és még megtakarításokat is gyűjtöttek, valamint rászoktak a készpénzben történő vásárlásra. A gazdasági és kereskedelmi alapokat nyújtó oktatási lehetőségeket kihasználva jobb földművelési módszereket használtak.

Korszerűsítésre kerültek a házak és a lakókörnyezetek. A szövetkezeti mozgalom hatására a falusi uzsorások a városokba költöztek. A tanfolyamokat elvégzők közül sokan szakképzett könyvelők, pénztárosok, szövetkezeti ügyvezetőkkel váltak, sőt számos kiskereskedő önállóságát a Hangyában szerzett ismereteknek köszönhette. A kultúra népszerűsítése terén is nagy lépéseket tett a Hangya, hiszen a falusi könyvtárak minden érdeklődő számára kínált olvasnivalót.

A Hangya Szövetkezet stratégiai alapelve az agrártermékek és élelmiszerek a rövid élelmiszerláncon keresztül történő értékesítése volt. Az így keletkezett jövedelem nagy valószínűséggel a rendszeren belül maradvá megteremtette az egyén és a vidék boldogulásának gazdasági –társadalmi feltételeit. A közel fél évszázadon át működő Hangya a Kárpát- medencei régió valamennyi magyar lakta településében működve sikeresen összefogta a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket.

Absztrakt

Az Európai országokat sújtó különböző járványok, természeti katasztrófák nem kímélték a mezőgazdaságot sem. Az így keletkezett nagymértékű károk, a 19.

század második felében nagy kihívás elé állította a legtöbb országot. A mezőgazdasági struktúra nem megfelelő állapotát felkészületlenül érte a nagymértékű termésátlag ingadozások, melyek főként a legfontosabb gabonákra és a kukoricára volt jellemző, ami társadalmi problémákat idézett elő és megjelent az áruuzsora intézménye. A megalakuló Hangya szövetkezet célként az áruuzsora megfélékezését fogalmazta meg. Azokban a helységekből, ahol megalakult a Hangya fogyasztási szövetkezet ott rövid időn belül nagymértékű változások történtek. A gazdasági és kereskedelmi alapokat nyújtó oktatási lehetőségeket kihasználva jobb földművelési módszereket használtak. A közel fél évszázadon át működő Hangya a Kárpát-medencei régió valamennyi magyar lakta településében működve sikeresen összefogta a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket.

Kulcsszavak:

Szövetkezeti mozgalmak, mezőgazdasági oktatás, mezőgazdasági hitelek, Hangya Szövetkezet, Hanza Szövetkezet

JEL: Q13, N23, N24

Felhasznált irodalom:

1. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940-1941, Kolozsvár, 1942, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T.
2. BAK Klára (2012): A Hangya Szövetkezeti rendszer fejlődéstörténetéről
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/35663/Jogi_tan_2014_Bak_Klara_10-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés::2019.03.20)
3. BALÁZSI Dénes: Ne nézze senki a maga hasznát http://adat-bank.transindex.ro/html/alcim_pdf12629.pdf (letöltés:2019.03.18)
4. GAUČÍK Štefan (2015): Magyar szövetkezeti reintegráció a felvidéki területeken (1938-1943)
<http://real.mtak.hu/41189/1/M%C3%BAltunk%20-%20Magyar%20sz%C3%B6vetkezeti%20reintegr%C3%A1ci%C3%B3a%20felvid%C3%A9ki%20ter%C3%Bcleteken.pdf> (letöltés:2019.03.18)
5. GYÖRFI Dénes (2007):Nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Központ kialakulása, fejlődése, gazdasági, társadalmi jelentősége, In: Szövetkezetek Erdélyben és Európában,RMKT, Kolozsvár, 2007 http://adat-bank.transindex.ro/html/alcim_pdf2618.pdf(letöltés:2019.03.18)
6. Hangya Termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja Első 25 éve, A Hangya saját kiadása, Budapest 1923
7. HUNYADI Attila (2007): A kisebbségi magyar szövetkezeti intézmény a két világháború között, Kolozsvár 2007
8. IDEA Oszamu: Központ és községi szövetkezetek a Hangya szövetkezeti mozgalomban az első Világháborúig In: Agártörténeti Szemle 32
9. KIS Zsuzsa: Gabonaválság a 19. század végén http://acta.bibl.u-szeged.hu/34877/1/aetas_2014_004_031-044.pdf (letöltés:: (2019.03.10)
10. LÁSZLÓ Márton (2007): Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja, In: Szövetkezetek Erdélyben és Európában,RMKT, Kolozsvár, 2007, Kolozsvár 2007

11. LIGETI Sándor; PESUTH Tamás; VARGA, József (2019): Kereskedelmi bankok. In: Kürthy, Gábor (szerk.) Pénzügytan. BUDAPEST: Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 30-53., 24 p.
12. PÁRTOS Szilárd-Szilágyi László (1935): *Szövetkezeti ismeretek* 1935 Budapest 305.p
13. PÉTERVÁRI Zsolt (2016): Korszerű szövetkezeti ismeretek, Budapesti Gépészeti Szakképzési Centrum, 2016 <http://mek.oszk.hu/15200/15220/15220.pdf> (2019.03.12)
14. URBÁN László: Adatok a szövetkezeti tulajdon 1940-es évek végén történt államosításnak Jászsági történetéhez http://epa.oszk.hu/02200/02295/00020/pdf/EPA02295_jaszsagi_evkonyv_2012_158_166.pdf (2019.03.13)
15. VARGA József (2013): A modern pénzrendszer működése: Egyetemi tankönyv. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2013. 193 p. (ISBN:978-963-9821-67-5)
16. VINCZE Gábor: Az erdélyi Magyar szövetkezet sorsa a 2.világháború után <http://www2.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/szovetk.html> (2019.03.12)

Financial awareness and personal financial management in the context of educational level

Dr. habil. Sági Judit⁶⁷

Introduction

The concept of financial education or financial literacy can be defined as the ability to understand the nature of money and the ways to manage it. This concept is highly important as making appropriate financial decisions that tend to influence one's financial status. Financial illiteracy is one of the major causes of why people lose their money and fail to better their financial situation. To be more specific, people do not know how to save money, spend and invest it, and consequently, their budget has a tendency to remain the same or even decrease. On the contrary, financial literacy helps households to improve the quality of their lives and reach their financial objectives (Sudheer, 2018). Thus, the question arises: what is the relationship between financial education and the general level of education?

1. Literature review

The definition of financial literacy according to the OECD (2018) is the following: "The combination of awareness, knowledge, skills, attitudes and behaviours that is necessary for people to make sound financial decisions and ultimately achieve adequate financial well-being for the individual. In essence, in line with this definition of financial literacy, the Hungarian National Bank used this term as: "Financial culture is a level of financial knowledge and skills that enables individuals to identify basic financial information and, after obtaining it, interpret it and make a decision based on it, assessing the possible future financial and other consequences of their decision." (Béres, 2013).

Hung et al. (2009) identified nine approaches from the studies they processed, in order to grasp the essence of financial literacy. These are the following:

1. financial knowledge;
2. understanding of financial processes;
3. ability to apply financial knowledge and experience gained;
4. knowledge of financial contexts and definitions;
5. ability to make informed financial decisions;
6. knowledge of the most basic financial concepts;
7. ability to make simple (basic) financial decisions;

⁶⁷ egyetemi docens/ associate professor; sagi.judit@uni-bge.hu; ORCID: 0000-0003-4197-3530

8. ability to make informed and conscious decisions; as well as
9. knowledge of simple financial concepts.

Figure 1 illustrates the breadth of conceptual definitions. The most common basis of them is knowledge (or understanding), with some definitions merely requiring familiarity (arguably a limited form of knowledge). Still others, such as those provided by Mandell (2007) and Lusardi and Tufano (2008), emphasize a judgment and decision-making aspect of financial literacy. Lusardi and Tufano also focus on a specific form of financial literacy – debt literacy. Moore (2003) goes so far as to include practical experience, on the argument that it provides the basis for knowledge and other aspects of financial literacy.

<i>Literature</i>	<i>Conceptual definition</i>
Hilgert, Hogarth, & Beverley (2003)	Financial knowledge. “Those who knew more are more likely to engage in recommended financial practices.”
FINRA (2003)	“The understanding ordinary investors have of market principles, instruments, organizations and regulations.”
Moore (2003)	“Individuals are considered financially literate if they are competent and can demonstrate they have used knowledge they have learned. Financial literacy cannot be measured directly so proxies must be used. Literacy is obtained through practical experience and active integration of knowledge. As people become more literate they become increasingly more financially sophisticated and it is conjectured that this may also mean that an individual may be more competent.”
US National Council on Economic Education (NCEE) (2005)	“Familiarity with basic economic principles, knowledge about the U.S. economy, and understanding of some key economic terms.”
Mandell (2006)	“The ability to evaluate the new and complex financial instruments and make informed judgments in both choice of instruments and extent of use that would be in their own best long-run interests.”
Lusardi and Mitchell (2007)	[Familiarity] with “the most basic economic concepts needed to make sensible saving and investment decisions.”

Lusardi and Tufano (2008)	“Focus on debt literacy, a component of financial literacy, defining it as “the ability to make simple decisions regarding debt contracts, in particular how one applies basic knowledge about interest compounding, measured in the context of everyday financial choices.”
Schagen (2007)	“The ability to make informed judgements and to take effective decisions regarding the use and management of money”
Lusardi (2008)	“Knowledge of basic financial concepts, such as the working of interest compounding, the difference between nominal and real values, and the basics of risk diversification”

Figure 1: Conceptual definitions of financial literacy

Source: own from Hung et al. (2009)

However, Breuer and Quinten (2009) emphasized that there is no precise definition of financial culture, and authors dealing with this should always be able to derive the concept of financial culture from the general definition of culture. The concept of financial culture can be seen as one part of culture that consists of attitudes related to persons, objects, thoughts, actions, phenomena, processes related to finances, as well as values, beliefs, norms and other institutionalized intellectual constructions that affect them. According to Falk et al. (2018), culture influences financial literacy through time- and risk-related preferences.

Financial knowledge can be deemed as a predecessor to financial literacy. Financial knowledge, in turn, is reflected in perceived financial knowledge and influences financial skills that depend on knowledge. Actual financial behaviour, in turn, depends on all three (actual knowledge, perceived knowledge, and skills). Finally, the experience gained through financial behaviour feeds back to both actual and perceived financial knowledge (Hung et al., 2009). Still, the relationships are likely to be imperfect, as each also depends on other internal and external factors related to the individual (e.g., attitudes, resources). Figure 2 presents these logical relationships among financial literacy components.

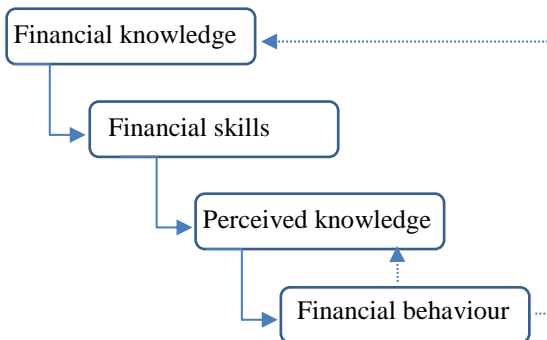

Figure 2: Conceptual Model of Financial Literacy
 Source: own from Hung et al. (2009)

Schreiner *et al* (2005) mention that a decent financial education means the increase in the quality of financial behaviour of a person and should translate and explain the complex financial terms and models in the simple examples, bearing in mind that different people have different set of skills, backgrounds, age and sex. Their unique research showed that every hour of financial education increases the individual development account (IDA)⁶⁸ by \$1.24 in the 1-6-hour range and \$0.56 in the 7-12-hour range. Which means that a person having 12-hour finance classes increase his IDA by \$10.80/month more, than the ones missing their opportunity.

Lusardi and Mitchell (2008) used Health and Retirement Survey (HRS) for their investigation, where she tried to find out if there is an impact of retirement seminars on wealth and savings on households who are close to the retirement age. The results were satisfying, as it showed that savings are increased by 18% for the persons who have gone through the education. Moreover, low income households showed a 70% increase and lowest educated individuals made almost a 100% improvement.

Hirad and Zorn (2001) took 40 000 mortgage holders and tested their behaviour before and after the special educational program. The program had different types of teaching, such as: classroom, home, individual and telephone. After the classes were complete, the test showed that the pre-purchase topics classes decreased the delinquency of the payments by 19%. Different types of education were examined, where it was found that the individual classes were the most successful, as they decreased the delinquency rate by 34%, following 26% by classroom and 21% by home and same level for via telephone teaching. Another question was asked to see if there was a difference between teaching providers,

⁶⁸ Savings account for low income households designed to help with asset accumulation

however notable change was not found. In general, the study concluded that educating or counselling the mortgage holders had a significant positive effect in terms of delinquency, especially if provided in individual classes.

Elliehausen, Lundquist and Staten (2007) made a similar research to find out if the credit takers would be affected by the counselling. It was found out that in a short term, results improve drastically, and the same group of people were examined again after three years to see if the results match their prediction. The outcome is that the low credit households were 0.63% higher and the high credit households were 0.8% lower than prediction.

In general, the whole research could be concluded in the following statements. Personal financial decision mistake could be done by almost any household; however, it is more common for low and average-income families. Moreover, the latter ones are showing better results in learning finance and avoiding future mistakes, which is linked to previous bitter experience. It is true that personal financial education significantly does increase the financial awareness and provides a positive effect on the learners in many different areas such as: saving, investing, planning and others. Additionally, it is important to mention that this kind of education is the most effective if the recipient has an interest and/or is in need of it, as well as if it is taught in the individual manner, rather than class or distance education (Varga *et al*, 2016). One more fact increasing the effectiveness of the education is that it is better to focus on the particular topics, rather than trying to explain more generic areas (i.e. in public finances, see Molnár *et al*, 2019).

It should be also mentioned that sometimes the improved results do not mean an actual improvement, as there were cases when these education practises alumni, probably feeling self-confident, made wrong decisions on large loans. It is especially the case when students could repay easily after finishing the classes and understanding more in the topic, which in a short future resulted in a failure to pay it back (Martin, 2007).

McCormick (2009) made an engrossing research on the topic of the effectiveness of the financial education on youth. She mentions that, as today nothing is constant, food, oil, gas, currency, income, expenses and others keep changing, it is an of utmost importance to understand at least the basics of finance. In this context, questions were asked like:

- Financial literacy is a broad topic, and what does it exactly mean to be financially literate?
- What level of financial depth does one need to achieve to be aware of financial world?

The answer is quite simple – it depends, however we all agree on the fact that it would be a great achievement if all the youngsters of the country would be aware of at least the basics, such as banking, saving, spending, earning and so on.

Like every analysis, this one has its own limitations as well. For example, because of the timing of the correspondent paper, it is limited to the 2004-2008

literature. It was done with the data from scholars and peer-reviewed materials, rather than practitioners' reporting works and is mainly focused on the educational curriculums, ignoring the extra curriculum activity.

Grody, Kromann, and Sutliff (2008) suggested that financial education has to be renewed, as at the moment the old techniques are still in use, so called "piggy banks", instead teachers should focus on the up to date topics, such as: investments, banks, ATMs, credits, taxes and others of that ilk.

Hogarth and Hilgert (2002) made a statement that one should be familiar at least with the following terms: being informed of the basic concepts and the ways of managing money and using that knowledge to plan and evaluate correct financial decisions. Mandell & Klein (2007) mention that many researches has been done and usually results are not satisfying, one of the reasons in their opinion is the lack of motivation of the students, it is underlined that students show apathic behaviour in the classes, rather than intensively participating and being active, which means that teaching styles should be questioned.

Suiter and Meszaros (2005) share a stimulating thought about this education area. They mention that the earlier a student receives financial education, the better it is, no matter the gender, race, background or any other characteristics, moreover it is important for the teachers to use the appropriate material. The reasons are the following: first and foremost, children start receiving financial information from their everyday family life from early ages and some of that information could be not entirely correct, as parents' education level and financial experiences do vary. Secondly, these students could possibly drop out from the school before reaching the senior years, which would leave them unaware of finances in the start of their careers.

In 2006 national strategy document of Financial Literacy and Education Commission (FLEC) it is shown that just with the help of books, tests, state standards, financial education material and professionally trained teachers - it is possible to bring the needed level of financial awareness to the schools. From the 2007 Council of Economic Education report the following statements are pertinent to the topic: 40 states do somehow provide financial education, 28 states are required to provide it, only 7 states require personal financial management course completed to graduate and only 9 states require student's knowledge of the topic to be tested.

The National Association of State Boards of Education (NASBE) (2006) recommends many improvements, some of them include, but are not limited to:

- every state's educational administration should be aware of the level of financial awareness of its people,
- investments and financial knowledge should be included in the basic teaching curriculum,
- teachers should be professionally trained,
- evaluation conditions of the financial knowledge should be improved,

- states should cooperate with other states in terms of financial education programs and others.

Baron-Donovan, Wiener, Gross and Block-Lieb (2013) measured the level of preparedness of the educators by testing them. The initial group were asked to complete 2 tests, before and after the training after which the results were compared. Test contained 30 questions, 16 related to financial knowledge and 14 attitude measuring. The result was satisfying as it increased the level of professionalism from initial 81% to 90%.

The reason of concern about personal financial education is real. Adults usually show more understanding of everyday financial operations, which is quite explainable, however it is important to push the youngsters to be interested in the topic and provide them sufficient level of correct information, material and teaching, for which robust and planned actions should take place. (McCormick, 2009)

2. The impact of financial education on financial literacy and awareness

Based on the literature review, one may conclude that financial knowledge appears to be directly correlated with self-beneficial financial behaviour. In general, the concept of financial culture includes:

- the acquisition of financial knowledge through the acquisition of financial knowledge,
- the ability to understand financial contexts, mechanisms, and
- the ability to apply financial knowledge, which provides the basis for sufficient confidence
- responsible and rational financial decisions.

Financial awareness is a person's ability to serve their own financial interests act. This ability presupposes a certain level of financial culture (knowledge, skills), purposeful behavior and appropriate attitudes. All these three factor is needed to understand financial product offerings that meet a person's needs to select and actually use the product.

Financial literacy includes knowledge of relevant financial concepts (inflation, interest rate interest, annuities, credit loans, insurance, etc.), financial products and services and other practical information (eg transfer order, credit card details protection, etc.) should be understood. It requires the following ones:

- Skill (e.g., numeracy and comprehension), so that is what is learned knowledge of what is done during action and activity without direct control of consciousness used.
- Financial approach (ability to apply knowledge, patterns of behavior) of family budgeting, long-term planning (preparation for retirement, illness, etc.), saving, financial decision making (ability to choose, and timely action), information and counselling.

- The attitude, that is, the attitude towards a person's relationship with finances, is enduring means setting, e.g. attitude to the future, self-care, prudence, results orientation and confidence.

Literacy cannot be assessed unless it is tested, and making decisions is the very heart of money management. Rhine and Toussaint-Comeau (2002) describe decision making in successful financial decision making, or knowledge needed to make informed decisions, and make smart choices.

According to Grifoni and Messy (2012), individuals with more financial skills can make better decisions, besides that these aggregated behaviors will have positive consequences in the economy as a whole. In this sense, financial literacy should be regarded as a crucial factor in the management of each individual's daily life, in the collective life of society and in the economic performance of nations.

As opposite, consumers who fail to understand the concept of interest composition spend more on transaction fees, increase debts, and incur higher interest rates when they resort to loans (Calcagno and Monticone, 2015).

However, questions exist concerning the effectiveness of financial education in improving financial literacy, whether financial education could ever contribute to the increased level of financial awareness. In the following parts the results of some related studies are summarised.

2.1. Longer-term effectiveness of financial literacy courses

Lewis Mandell and Linda Schmid Klein (2009) in their paper titled as "The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behaviour" examined the impact of personal financial management course on 79 high school was examined, with unexpected results. They concluded that 56% of the undergraduate college students have around 4 credit cards with an average balance of \$3000, however only 21% pay their balances in full by the end of each month and 11% pay less than the minimum amount. The average balance mark is about \$999 and 7% of the students reach the mark above \$7000.

The students who completed the high school financial management course by National Endowment for Financial Education (NEFE) in the short term showed positive results. The survey showed that the students changed their spending and saving habits for good, they became more price alert, started to put money aside for the future, and were paying their bills on time.

However, other organisation by the name "Jump\$tart Coalition" did the similar test and results showed that there was not much difference between the students who completed and did not enrol to the course. They conducted a full personal financial management course for the whole semester in three different schools was aimed to see the difference between 200 students who took the class and the other 200 who did not. At the end the questionnaire was prepared and asked the whole 400 students to complete it. The interesting fact here is that the

local financial institution provided an incentive for completion of \$25, however students didn't participate much even with that benefit. Figure 3 below shows their results.

	Taken course	No course	Total
2001	19	14	33
2002	3	3	6
2003	4	1	5
2004	13	22	35
Total:	39	40	79

Figure 3: Participation in the financial management course
Source: Mandell, L. and Klein, L. S. (2009)

In four years only 79 students took the quiz, which is only 20%, despite the fact that the financial remuneration was promised.

Afterwards, another quiz was prepared, which tested the financial literacy level of the students who took and did not take the class, the results were surprising, since there were almost no difference (figure 4).

	Taken course	No course
Current study	68.7%	69.9%
2000 JumpStart	51.4%	52.0%
2002 Jump Start	48.2%	50.5%
2004 Jump Start	53.5%	52.5%
2006 Jump Start	51.6%	52.5%
2008 Jump Start	47.5%	48.5%

Figure 4: Effect of financial management course on financial literacy
Source: Mandell, L. and Klein, L. S. (2009)

Later, the students were interviewed to see if their spending habits changed and again the results were odd.

Thriftiness	Taken course	No course	Literacy score
Very thrifty	28.2%	20.0%	66.1%
Somewhat thrifty	28.2%	40.0%	75.1%
In between	12.8%	12.5%	61.4%
Somewhat spending-oriented	20.5%	20.0%	66.4%
Very spending-oriented	10.3%	7.5%	73.9%

Figure 5: Effect of financial management course on financial literacy (with measured literacy)
Source: Mandell, L. and Klein, L. S. (2009)

The only difference between the students who took and did not take the class was in the “somewhat thrifty” part. Which makes it doubtful to conclude if the course was useful and these results left many questions (Mandell, L. and Klein, L. S., 2009).

In the “Financial Literacy: If It’s So Important, Why Isn’t It Improving?” paper by Lewis Mandell (2006) again, the author talks about the results from previously mentioned test and proposes a new studying technique. At first, the importance of financial literacy and the example of people who lack it is discussed. The previously mentioned ones are more likely to make a wrong investment decision or develop a wrong spending behaviour in their adult and young years, which will bring them to financial struggle, and finally to the need of help from government in their retirement time. Which means that it is in governments’ interest as well to pay attention to this topic and educate the citizens. Curious, yet logical fact is talked through, that based on the information, people with greater wealth and higher incomes tend to be more financially educated. Financial markets topic is touched as well, mentioning that people with low financial knowledge tend to make more irrational trading decisions, such as refusing to sell a losing stock for example, which theoretically, in large amounts, might disturb the market.

The author mentions that the best timing to teach how to correctly manage personal assets is while the person is a student, as afterwards, engaging in a fulltime working position, people tend to focus less on learning something new. Mentioning that the financial education results tend to decrease or stay at the same level, but for some reason a sharp increase is missing, which means that the teaching methods should be reorganised.

The other study was conducted as well to see the results in long term. The students who took and did not take the financial literacy classes were examined after 5 years from graduation and the results were again disappointing, these two groups showed approximately the same behaviour, which included missing the payments, not keeping the track of their spending and so on.

Thus, the new education style was introduced. Due to the observation, the students showed interest in stock game simulation, were attending the classes and actively participating that lead to higher scores in exams and showed positive change in their financial behaviour. The reason behind it might be the gamification and that is why students enjoy it, by competing with each other. On the other hand, the critics are not sure about the method as it includes too much virtual assist, such as virtual money for example, which they are not afraid to lose or invest in high risk-return securities. At the end of the day this teaching method still showed itself as more successful and the idea of changing the whole education to “game” based is introduced (Mandell, 2006).

2.2. The importance of financial literacy for entrepreneurs

The paper about this topic – “Teaching Financial Literacy to Entrepreneurs for Sustainable Development” (Rahmandoust, M. Shah, I. M. Norouzi, M. Hakimpoor, H. Khani, N. 2012) begins with assumption that worldwide economic crisis could have been avoided if people were more financially educated. A study shows that about 40 million people living in the USA are not keeping the record and are unfamiliar of their living expenses. The importance of the entrepreneurs for the society is discussed as well.

Financial literacy teaching styles can be divided into two parts – minimum needed knowledge and the skills and abilities. “The purpose of financial literacy is the ability to read, analyse, manage and discuss various financial conditions that eventually leads to individuals’ economic well-being” says the author.

Financial literacy then can be turned to shared knowledge, so that the society (or a group within the society, i.e. entrepreneurs) might benefit from this knowledge. Norouzi *et al.* (2011) constructed and tested a research model for sharing financial knowledge, as seen on Figure 6 below.

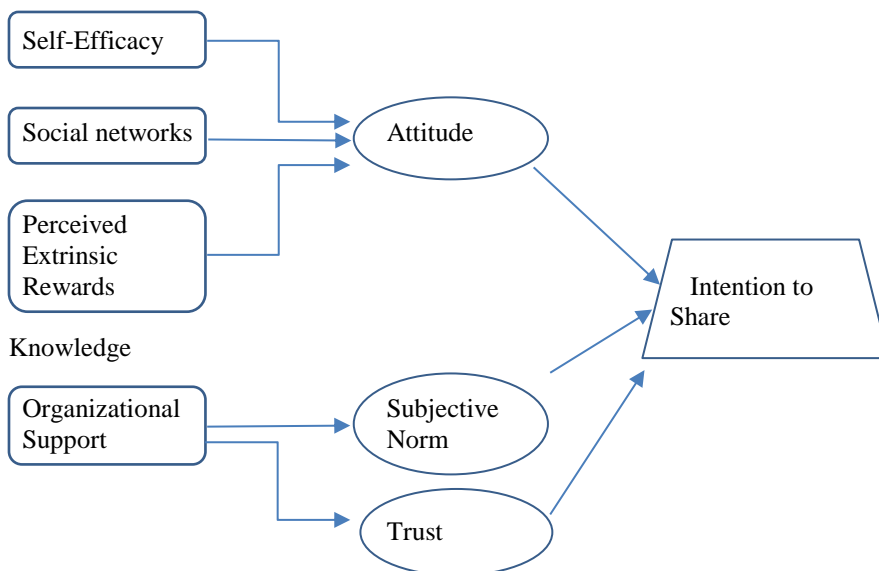

Figure 6: Attitude has a positive effect on the intention to share knowledge
Source: Rahmandoust *et al.* (2012)

In their research, a total of 200 questionnaires were distributed to academic staffs of one public university of which 117 questionnaire were returned. Partial least square analysis was used to tests the hypotheses of the study. The results

indicated that attitude was positively and significantly related to knowledge sharing intention Rahmandoust *et al.* (2012).

Rahmandoust *et al.* (2012) argued that a significant positive relationship between attitude and knowledge sharing intention exist, by meaning that academic staffs share their knowledge when they have positive attitude about it. The private sector (entrepreneurs) might react to this attitude, as well as financial intermediators (Györi, 2019). In an effort to make academic staff share their knowledge, management should implement supportive knowledge management culture, norms and practices that build positive attitude in the organization.

The authors also found that self-efficacy and social networks were two factors that contributed to the positive attitude of the academic sphere. In this regards, the role of self-efficacy implies that a person's attitude is strongly influenced by one's confidence to perform it. If academic staffs have greater self-efficacy, they have more favourable attitude toward knowledge sharing. In other words, if academic staff perceived that they have the ability to contribute valuable knowledge, they have a positive attitude toward knowledge sharing.

The importance of social network in the research model of the study was confirmed, which implies that, once academic staff build up relationships with other members that they feel comfortable to share their ideas and thoughts; their attitude to perform such behaviour is stronger. Moreover, if academic staffs extend their social networks by collaborating with other academic staff, this may create tendency to have positive attitude toward knowledge sharing. Therefore, company management should try to implement a practical plan to support financial literacy and the share of it. The important role of social networks in shaping attitude toward knowledge sharing implies that academic staffs who have a more extensive social network with their colleagues would perceive greater social pressure for sharing their knowledge. This is due to the fact that a good relationship results in high expectations of colleagues, including favourable knowledge sharing actions. Therefore, management should provide such structure that would increase academic staff interactions with each other. This can then be achieved through a positive social interaction network such as scheduled periodic formal and informal meetings, mentoring interventions and social media.

Entrepreneurs have an unbelievable effect on economy. As usually they are starting as a small enterprise and slowly grow to medium size, they are responsible for new hires, new job positions, competition and so on. 99% of USA employees are working in SMEs, which would be a catastrophic mistake to ignore. It is mentioned that even though Hong Kong economy had a serious restructuring, entrepreneurs are still the main positive driving factor. However, unfortunately most of these SMEs go bankrupt or close during their first couple of years. Based on the Small and Medium Enterprise Administration statistics, about 35% of them will be closed in the first two and about 50% in the first four years. An interesting fact is provided – the lower the number of employees – the higher the chance to fail.

The reason behind it is simple though – lack of financial literacy. Even though, the management is familiar with basic financial accounting concepts, they are usually unprepared to make the effective, progress directional decisions. The success rate during the first five years is less than 32%, which means that only a small number of entrepreneurs know what and how should be done. Moreover, failed start-up owners usually encounter not only financial problems afterwards, but psychological as well. They become more aggressive to the competitors, community and others which sometimes lead to broken families.

The paper finishes with highlighting the importance of continuing the research to find out the most efficient way to teach the ways of becoming a successful entrepreneur (Rahmandoust *et al*, 2012). In this regards, one needs to admit, that other capabilities come to forth as well, like ethical awareness for example. Géring *et al*. (2019) propose to raise ethical awareness in business schools and universities and should be regularly updated in order to develop the organisational culture and address new challenges of the organisational environment and operations.

2.3. Financial literacy level in Hungary

In “Post-crisis trends in household credit market behaviour: evidence from Hungary” by Sági and Lentner (2019), the behaviour of the credit takers and their financial literacy levels were examined in different times in Hungary. The paper also scrutinizes the government’s actions to control the lending and borrowing process.

In the period, which followed after financial crisis, most of the governments introduced different strategies to adjust the charges and help the creditors out. Loan-to-value ratio was introduced, which was designed to control the amount of loan calculated on the basis of the value of the collateral. Debtors were also categorized on payment-to-income (PTI) and loan-to-income (LTI) groups. The former limits the amount of monthly payment calculated on the basis of income, while the latter indicates the maximum amount allowed to be lent based on the income. Figure 7 shows the trends of households indebtedness in Hungary.

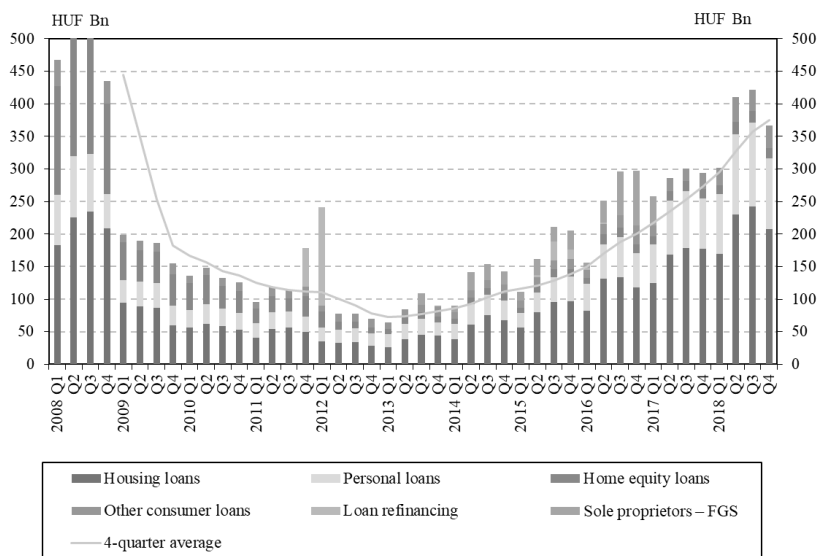

Figure 7: New household loans in the credit institution sector
 Source: Sági and Lentner, 2019

Based on the data from OECD in 2000s the indebtedness level rose almost in every state, the highest were Baltic ones, after the crisis thought it slowed down. Hungary showed the lowest debt level of 51%, one of the reasons were that lending had started just before the crisis. The figure 7 shows that the decline in loans can be observed from 2008, the reason is simple – global financial crisis, which slightly started to increase only after 2013 and is almost at the same level nowadays as it was before the crisis. Varga *et al.* (2019) examined the relationship between economic growth and credit volumes during the period between 2000 and 2017, and concluded that there has been a restraint in the demand for loans after the 2008 crisis. The sharp rise after 2015 has been the result of central bank’s and government’s incentive and family policies. As interest rates were rising, it became important to moderate the variable rate loans and increase the fixed rate ones, for this reason the legislative body adjusted the rules of payment-to-income ratio in 2018.

The previously mentioned regulatory steps have been especially important due to the general perception of the term “financial awareness” among Hungarian households. The most prevailing interpretation of its basic concept is as a daily problem, but this often happens even in cases where the client is a graduate or has a very good earnings. On the contrary, in less educated households, especially those living in the peripheral regions (Engelberth and Sági, 2016, Némédiné and Neszmélyi, 2015, Sági and Engelberth, 2018), tend to have financial constrains constantly. Where there is some basic knowledge and interest in, say,

savings opportunities, it is much more accurate to determine the product that is best suited to the client's life situation from which he or she can benefit most. While the client himself has a hard time knowing what his financial situation is, what his habits are, and most importantly, what his goals are (if he does), it is difficult to make a conscious decision. In addition, even if savings are becoming more general among households, the average term of these savings is rather short, tend to remain within a couple of months.

To analyse the financial literacy level in Hungary, a sample of 1000 people were taken in the ages from 18 to 79 in 2018 and the results were not satisfying. No more than 21% of Hungarian households make a budget and 46% plan their expenses and revenues in advance, irrespectively of their characteristics. 20% have failed to cover their living costs in the past twelve months, where one third of them were from low income class, moreover 10% had inferior experience even from the average and high-income classes. 53% of the sample have completed secondary and higher education and 87% of them had financially stable life, while 30% of the above mentioned had to struggle. About 30% of the respondents could barely close the gaps, moderately relying of different kinds of loans.

64% of the respondents had some kind of loan before, and 62% are still paying loan repayments. In addition, it was asked how the responders would be affected by an unexpected release, thus affecting to a small extent the situation of savings. More than half of the respondents could partially cover an unexpected expense, save 27% and resort to borrowing 22%.

Only 20% of the respondents invested some money on their savings account, 2% in bonds and 1% in shares. About half could and could not meet the unexpected expenses of their monthly income. In high income class the result was slightly better, about one third of them would not be able to do so. Figure 8 illustrates an interesting fact that the savings accounts had a positive correlation with the education level. The higher the education level is – the more the savings accounts are (Sági and Lentner, 2019). With regard to banks, it is positive that a large proportion of customers still prefer personal information, but the impact of the advancement of the digital world can also be seen here, as the use of online platforms is also among the first.

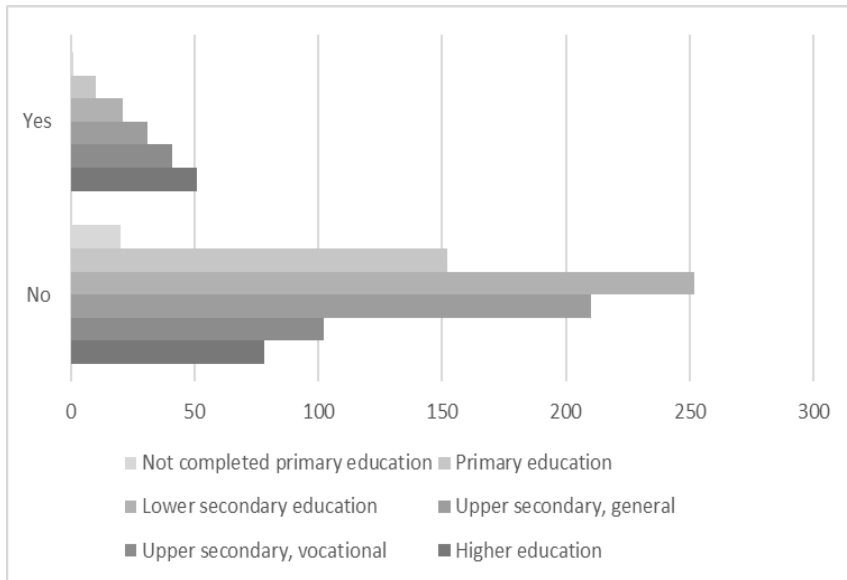

Figure 8: New household loans in the credit institution sector
Source: Sági and Lentner, 2019

On the other side, Figure 9 shows the amount of households' mortgage loans borrowed in different currencies. As the exchange rates deteriorated in the crisis times and citizens lacked financial back up plan, the regulatory branch converted the FX loans to forint1 loans in 2013, which mitigated financial risk. Considering all above discussed information, a conclusion can be made that financial literacy is closely related with savings and borrowing habits and how crucial it is for the government and central bank to cooperate and educate the citizens of the country (Sági and Lentner, 2019).

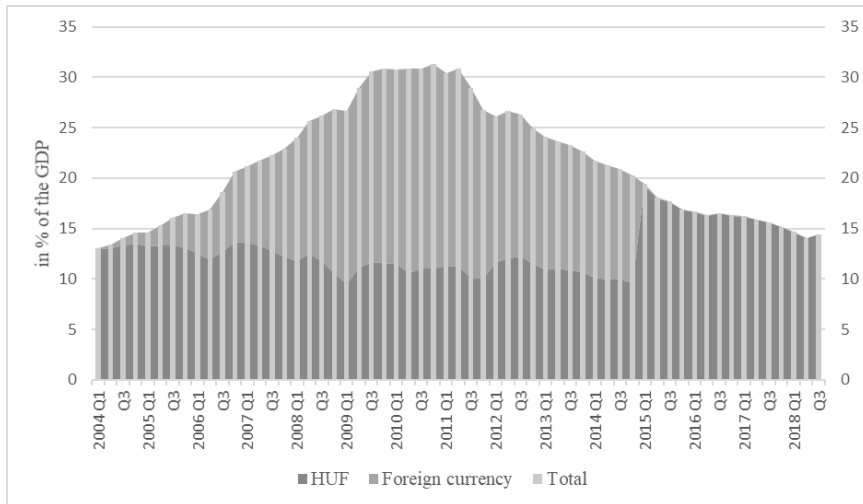

Figure 9: New household loans in the credit institution sector
Source: Sági and Lentner, 2019

In the short term, of course, it will help many families to suspend repayments. In the long run, it's hard to say what impact it will have. Namely, it has already happened that people thought, informing from the news, that loan repayments for this period would be released completely. And this is not the case, as banks will collect these amounts by changing the maturity. The other problem is that a lot of them don't know about the moratorium on television either, or even if they've heard about it, they can't interpret that it applies to them as well. If they do not keep track of their cash flows, there may be a problem later on if the loan does not mature at the right time and the extra costs involved. Obviously, no one has the right to research the other's wallet, but in my opinion, this option should be for those who are in a really difficult situation, either because of losing their job or if they have to take care of a family member, but also for those who have remained in the same living conditions.

2.4. Financial education in the USA

Another similar research was done by Tennyson and Nguyen (2005), where correlation between the high school students scores in the personal financial literacy tests and the education mandates were examined in the particular American States. The paper starts with statistical data, where it is shown that financial literacy was measured many times through the history and the results were poor every time, thus this topic should not be neglected.

There is a strong need of educating the youngsters of the country in the topics as credits, taxes, investments and others of that ilk. It is underlined that in 2000s it was not common to have this kind of education mandated in the curriculum. Moreover, before mandating those, it is crucial to understand the reasons of it and what are the desired goals and the ways of achieving them.

The study showed, that in usual mandated states, there was not a big difference in the student's financial knowledge, however, the states where students had to go through the special mandate with financial course work, showed better results. The statistics showed that the latter, were more successful in both theoretical and analytical problems, moreover decent knowledge of saving, investing and income topics were observed. However, it is important to mention that in the money management, spending and debt topics, the learners did not show a notable difference. The results were criticized however, as it is mentioned that the obtained might show improvement in the exam scores, but that does not mean a better consumer's behaviour.

All of the above mentioned confirms one important conclusion – the educational mandates are crucial for students' studying, learning, practicing and understanding of the topic, which leads to high exam, test or quiz results. The paper also mentions that it would be beneficial for the next research to take a wider, international sample where educator's training will be discussed as well. (Sharon T., Chau N. 2001)

Tzu-Chin Peng, Suzanne Bartholomae and Jonathan Fox (2007) examined the effectiveness of the personal financial education classes on high school and college students in 2007. In the United States most of the parents trust their kids to formal standard education, surprisingly, only 7 states require a personal financial management class to be completed in order to graduate. 38 states keep the financial education standards and 21 of them mandate the realisation of the latter. The research was measured with the help of online quizzes in the topics of financial knowledge and experiences, income and inheritances and demographic characteristics of about 1000 students of Midwestern university.

Students enrolled to the personal financial management course in the high school were examined too, three months later after the class was complete, and the satisfying result was obtained, where students showed a decent level of theoretical and practical financial knowledge. It was found out that the participants in college personal finance course scored better than the high school participants, which actually had a point. The reasons are countless, first of all, college learners are older, which means more life and financial experience, not to mention that they also use credit cards and have more financial transactions in general. Many of them are also living outside hometown, where they have to behave more mature and take responsibility for their personal spending. It is also important to mention that high school classes usually take about couple of weeks, however that is not the case in college, where classes could be held for quarters, semesters or sometimes even years. Similar results were found by Hegedús *et al* (2017), with a sample of rural high school students.

Absorbing results were obtained in the investment and household saving rates areas, years after students attended the class. The results showed that there was a positive correlation between participation in the financial course with the financial investment knowledge.

Financial experience showed a positive relationship with saving rates, and experience with financial instruments explained the variance in investment related topics knowledge and the savings rates. However, no notable improvement was observed in investment knowledge from the high school class participants. Overall, the results of the whole research were discouraging, similarly to the Jump\$tart surveys.

The next research should include more timing, mentions the author, to measure if these classes affect the students' financial behaviour in long term, and not only in saving rates and investment, but in other areas of finance as well. It is pertinent to mention though, that the research was not perfect, and the possible sources of errors should be indicated. First and foremost, the research was done on Midwestern university students only, thus the results cannot be used as a national study.

Secondly, the quiz was sent by email and the results were collected online, which is why only 12% of the participants actually completed it. Some students did not have an email addresses in general, which is important fact as well, as their knowledge, theoretically, could have been strong. Others might have had dismissed it for the reason that financial information provision was needed to complete the quiz, which might seem to be suspicious, students might have concluded that the quiz is crossing the financial security line. Receivers could also possibly think of that email as a phishing or cyber criminals attack attempt or something similar rooting to the dark web. Thirdly, as it was a send out, many of the students might have not received it at all, as their email sorter sorted it in junk or spam folder. All in all, it could be concluded that the personal financial management courses improve adults' investment behaviour and decisions, however not much. The authors also underline the crucial level of importance of educating the youngsters in the previously mentioned area. (Peng, T-C. Bartholomae, S. Fox, J. 2007)

The other research by Martin (2007) from Federal Reserve Bank of Richmond starts with mentioning the fact of how important it is to receive a personal financial education, just like the previously mentioned authors. It mentions that financial mistakes are more frequent in low income households with low education level and that the financial knowledge has a positive bonding with financial behaviour, moreover there is an intriguing correlation between credits, saving and planning, with above mentioned literacy. The paper examines the main household financial problems, afterwards the financial literacy process and its impact on the household's financial habits. It was measured with the help of Mr Campbell's survey.

It is not virtually correct to accuse people of wrong financial moves, as a thorough and robust financial plan should include a lot of details, such as: income, income growth, pension, mortality, expenses, unexpected expenses, political and economic situation, special needs and many others of that ilk, it should not be surprising that people with low education level tend to do mistakes more frequent, as even for a financially well-educated person it would not be an easy task to foresee all of the circumstances.

Author mentions a robust connection between financial knowledge and the three financial areas - credits, cash flow allocation, saving & investing. For the students, it is not only the financial knowledge that changes the spending habits but also some psychological characteristics. Optimistic, risk avoiding, and flexible students turned out to be the most financially correct in their financial behaviour.

The author proposes different methods of education for students, employees and all the others who might be interested in increasing or developing their financial awareness. It was tested, which ways of the financial education were the most successful and from the results it was concluded that the video and media education was the most beneficial, as well as the old-style classes with seminars resulted at the bottom of the list.

The analysis in USA between the states regarding the financial education mandate showed the expected results from the students. Students who went through the mandated financial education were 1.5% more savings orientated than the others were.

For the households, the research shows that the low income households tend to own the liquid assets and vehicles, 20% of households do not participate in the equity in market, only the wealthiest 5% possess the equity assets which are more valuable than owing a real estate, and the majority of 60% own a former type of assets mainly. Researchers came across some interesting facts, for example, they mention that it is quite common for the households to possess shares of the company they are working at, or that people who receive and start to use their credit card earlier become more financially mature in a shorter amount of time.

The earliest researches in the employees' knowledge showed that there is a connection between their education and the actual decision making, however, they did not check the possibility of other factors that might have had an effect on the latter.

In the study, where the employers provided educational classes for their employees resulted in positive outcome, where the latter, after completing the course showed an improvement in saving and retirement funds. Another study took a group of employees and tested them three times. The first test was done before the one-hour finance class, the second one after completing it and the third one after three months, to see if the results lasted. The test was aimed at savings and retirement plan topic mainly, where a heartwarming result was

achieved in after the class test, however three month later one was not so successful and the reason might be that the last exam was completed by one 110 employees, however the first two was taken by 600 people.

2.5. The OECD survey

The OECD International Network on Financial Education (OECD-INFE, 2016) regularly publishes data on the results of a triennial survey conducted in 30 countries according to its methodology. The method is used to assess the financial literacy and financial inclusiveness of the responding households. In publishing the results of the 2015 International Survey, the OECD issued a fiscal policy recommendation to link regulatory and consumer protection frameworks and financial literacy education, with the aim of improving the resilience of households to financial shocks.

According to the OECD-INFE definition, financial literacy can be seen as a combination of awareness, knowledge, skills, attitudes and behaviour, with the aim of making sound financial decisions and, as a result, increasing financial well-being.

It includes a number of behaviours that can promote financial well-being. The most prominent of these is saving. It can be stated that active savers exhibit a behaviour that can help them to smooth income and expenditure flows, thus supporting their budgeting behaviour. People who build savings are also likely to be more resilient to financial shocks and better able to meet financial goals. According to the OECD terminology, saving in a current account was not considered to be active, only saving for a term period.

Figure 10 shows the percentages of all responders to the question whether or not a person has savings, including questions on product holding and a question on covering living expenses following a loss of income. In this regards, the Hungarian households in the sample underperformed the overall and the OECD average as well. Across all participating countries and economies, 59% were active savers; similarly, 60% were active savers in OECD countries. In Hungary, the respective figure was only 27%.

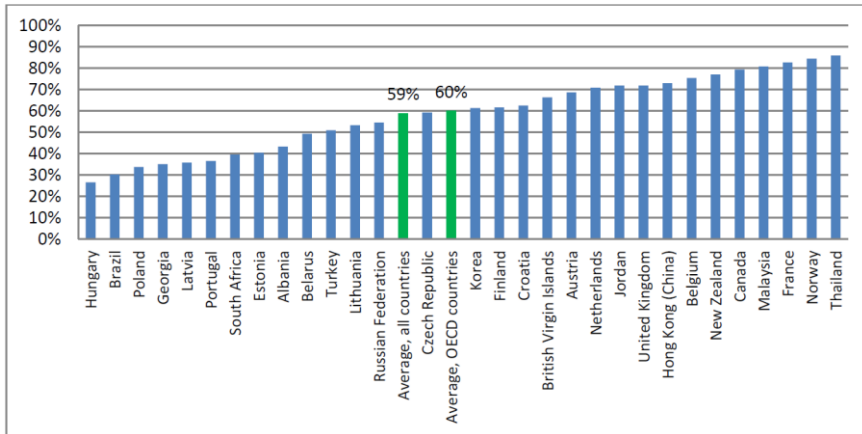

Figure 10: The percentage of active savers
 Source: OECD-INFE (2016)

Of course, the proportion of savings can only be explained in relation to the households' disposable income (thus, in this regards, i.e. the debt burden on households is not indifferent, see for example Varga, 2017). The OECD/INFE questionnaire includes a question asking whether the respondent has experienced a situation when their income does not quite cover their living costs. Those who have experienced such a situation in the previous 12 months are asked about the strategies they used to meet the shortfall (see Figure 11).

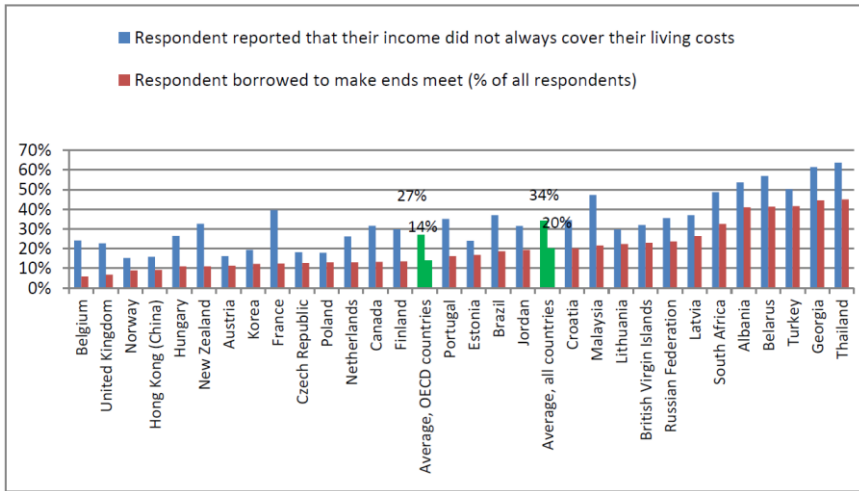

Figure 11: Percentages all respondents, sorted by 'borrowed to make ends meet'

Source: OECD-INFE (2016)

On average, a third (34%) of respondents across participating countries and economies had been unable to make ends meet at some point in the previous 12 months; compared with 27% across OECD countries. The respective figure was 28% for Hungary. The results confirm the low level of inclination for savings among Hungarian households, even if they have enough means for savings for longer terms.

Alongside with the low level of savings, the Hungarian households generally do not get involved with other forms of financial saving products as well (see Figure 12). In countries where households more likely tend to choose financial products, they had used information and guidance from financial advisors. This indicates that there are two distinct components to this aspect of financial literacy: the first is the behaviour of choosing and reviewing products on a regular basis and the second is making the choice in a safe and informed way.

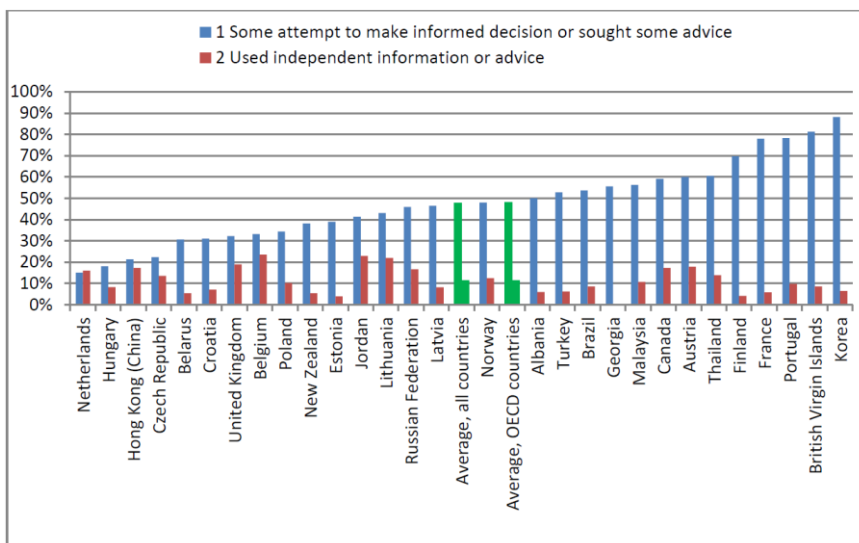

Figure 12: Percentages all respondents, choosing financial products
 Source: OECD-INFE (2016)

According to the OECD terminology, financial inclusion refers to access and use of a range of appropriate financial products and services. Concerning the survey results, on average across all participating countries and economies, about nine in ten adults are aware of at least five financial products and about three in four hold a payment product. In all participating countries, the majority of people are aware of at least five different types of product. However, there is a large difference in the extent to which people have actively chosen a financial product in the last two years across countries; in Hungary, there is moderate holding of these products (Figure 13).

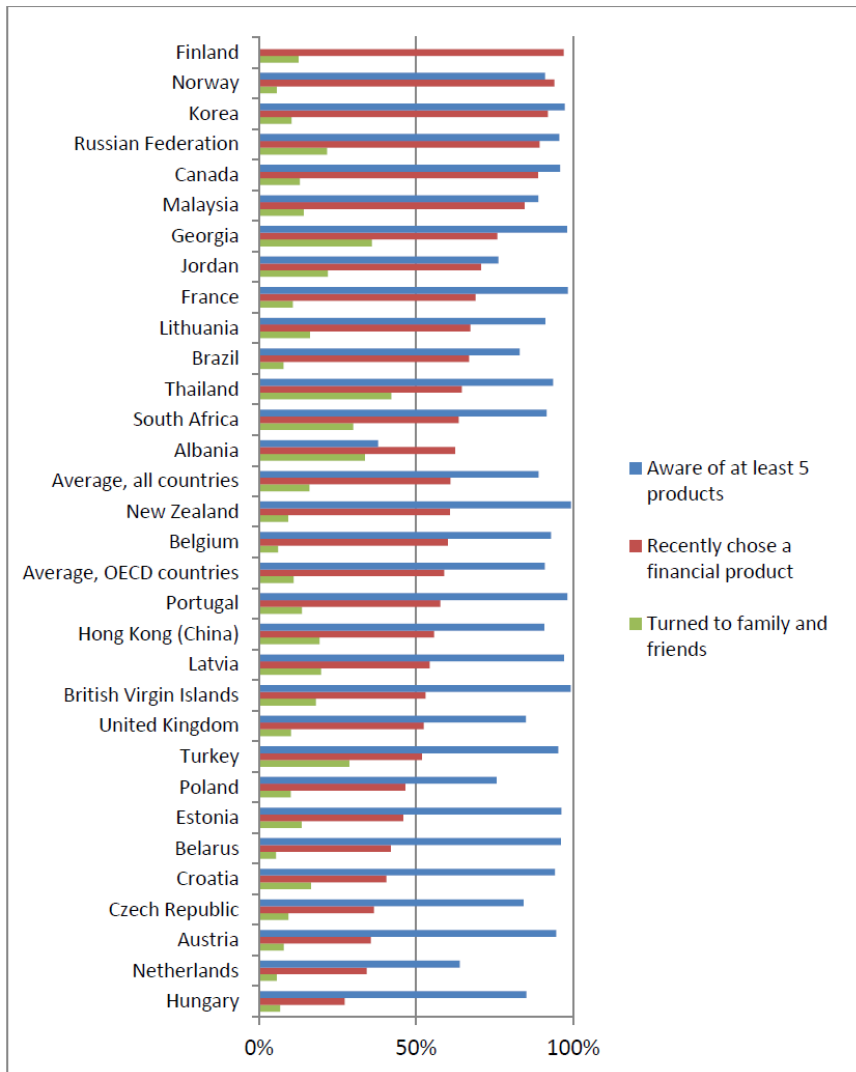

Figure 13: Indicators of financial inclusion
 Source: OECD-INFE (2016)

However, product awareness is only a starting point for increasing inclusion, and there may be various other factors on both the demand- and supply-side preventing people from using appropriate products even when they know they exist. Therefore the product choice is the second element of financial inclusion. Finally, the third indicator seeks to identify people who potentially lack access

to formal financial service providers and therefore are turning to family or friends for financial support.

Overall, it can be stated that Hungarian households are not over-indebted internationally. Solvency appears to be improving, but regional wealth differences are significant. However, with intensifying socio-economic relations between Hungary and the European Union, including the presence and operation of the foreign-owned banks in Hungary, similar patterns can be traced as internationally (Pintér, 2017, 2018 and 2019, Pintér and Pintér, 2018). Recently, taking out personal loans has come to the fore compared to housing loans. In evaluating the level of indebtedness, a matter of high concern is the households' financial vulnerability, their debt exposure compared to their income and savings.

Adequate information and considered decision-making are the determining factors in borrowing. Financial awareness is essential for this. There is still a long way to go to achieve adequate financial awareness, but the necessary efforts are already present in Hungary. Attitudes towards finances are greatly influenced by who has what personality and who relates to money.

The overall financial literacy is measured to be rather low according to the OECD survey (Figure 14). The average score across all participating countries is just 13.2 out of a possible 21 (a combination of a maximum of 7 for knowledge, 9 for behaviour and 5 for attitudes), and 13.7 across participating OECD countries, showing significant room for improvement. Financial literacy levels are lower than may be expected for a variety of reasons – in some cases knowledge is an issue, whilst in others behaviours are particularly problematic. Some areas of financial knowledge appear to be more problematic.

Looking at the detailed results, one may figure out that only 42% of adults across all participating countries and economies are aware of the additional benefits of interest compounding on savings (48% across OECD countries), and only 58% could compute a percentage to calculate a simple interest on savings (65% across the OECD). Only about two in three adults were aware that it is possible to reduce investment risk by investing into a (diversified) portfolio of stocks.

The weakest areas of financial behaviour across these measures appear to be related to budgeting, planning for the unanticipated events, choosing products and using independent financial advice. On average, across participating countries and economies, only 60% of adults reported having a household budget (57% across the OECD); and only about 50% set long-term goals and tried to achieve them (51% across the OECD). Among those who had chosen a financial product in the last two years, only 44% made an attempt to shop around on average across all participating countries and economies (46% across OECD countries), and only 19% used independent information (20% across OECD countries).

Financial resilience (or the ability to cope with external shocks, at least in the short-term) should be strengthened in general, and is a particular concern in

Hungary, for example, where a relatively low percentage (25) of the households prepare a budget.

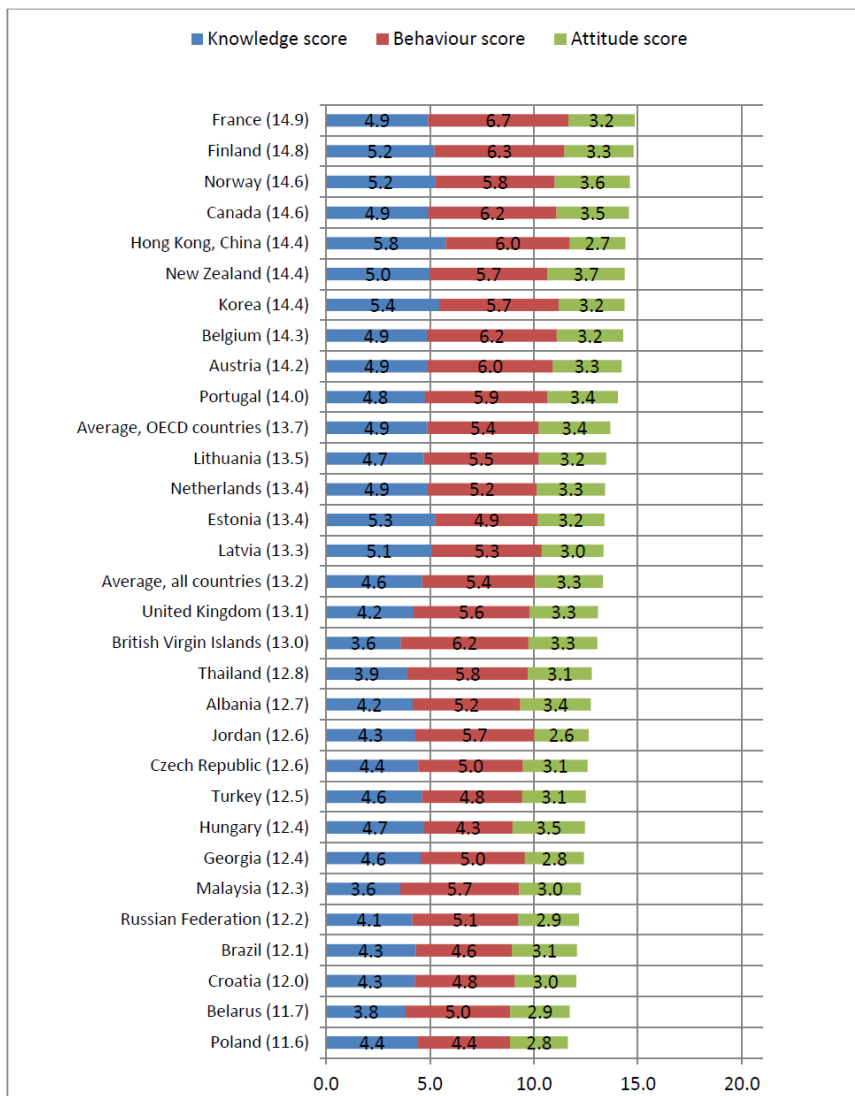

Figure 14: Financial knowledge, attitudes and behaviour (average scores)
Source: OECD-INFE (2016)

3. Summary and conclusions

The importance of financial awareness has already been recognized in many aspects, but initiatives to this end are not effective. The basic concepts of finance should be taught in school as well, as part of everyday life is saving, taking out a loan, or just thinking about scheduling our available money in a month. Practical experience shows that a staggering many people are unable to do this. In many cases, it may be difficult for the customer to distinguish between cash and account money. In any case, I think it is extremely important to note that this is not just due to people's fault. The education system, as well as the general perception, attitude, mental problems are what form the basis of the problem. There are many factors that affect financial awareness, among which the following three factors are mentioned below, as these are considered in literature as the basis for the problem.

1. Time horizon

Examined from a time horizon approach, it can be said that a large percentage of people are only able to plan for the short term. This can also be a problem because the pension provision of the now active age group is uncertain, the importance of self-care will become even more important, which can only be achieved if one starts to take it into account in time. In this rapidly changing world, it is extremely difficult to plan for the longer term, but conscious financial decisions make it easier to adapt to change.

2. Unawareness

With all the factors, the main concern about savings, borrowings or any investment-related actions is people's lack of interest. In many cases, people are reluctant to deal with finances or to look closely at their options, which in many cases results in them being negatively affected. It is not necessary for everyone to become a financial professional, but it is essential to acquire a basic knowledge for everyday life and for making conscious decisions. Unfortunately, it is common for people to be unwilling to engage in this learning process.

3.

It often happens when the negative consequences are already perceptible, one may likely to start blaming others, looking for a scapegoat. It is a bad human trait that not everyone is able to admit when making a mistake or not making a good decision in a given situation. This is when it comes to blaming the financial service provider, insurance company, bank or administrator, and the role of the victim. Of course, inadequate information sometimes results in a negative impact on the client, but the number of cases where the client does not assess their own options well and this causes the problem is not negligible.

Personal financial management is an intrinsic aspect of human lives that is underestimated. Indeed, it is not usual to find personal financial management in school and university curriculum in spite of its importance and practicality. First of all, it is helpful to control one's expenses, additionally, it is impossible to successfully save and invest without being competent in personal financial management. It also helps people to understand all their financial transactions and make proper financial decisions. Last but not least, people who are successful in personal financial management form specific financial habits that are significant for financial independence.

It is extremely important for people to realize that gaining knowledge about personal financial management is one of the ways to improve the quality of their lives. First and foremost, one will realize what happens to his or her money and how the financial system works. To be more specific, it will become clear why and for what a person is charged.

Moreover, it will become possible to take control of money, which, in turn, will let to reduce emotionally driven purchases and saving money as a consequence. Therefore, it is necessary to prioritize personal financial management and it is even more important to carry it out amongst children and the representatives of the young generation taking into account that they will surely need these skills in the future. One can argue that money is not the most important thing in life, which is, undoubtedly, true. However, it is impossible to refute that money gives more opportunities to realize one's ideas and potential.

The literature review scrutinized several researchers' works and opinions about the topic. Researchers were mainly interested in saving, investing, credits, borrowing and mortgage topics as well as a little of entrepreneurial activity was touched.

Different tests have been conducted to determine if the level of financial awareness and the education provided influence the households, students in high school, universities, as well as the full-time employees. In most of the cases it shows itself to be useful, however not much and only for a short-term. Additionally, almost all of the researchers tend to conclude that there is a robust connection between the income level of the household and the financial literacy score of it.

Abstract

The importance of financial literacy is highlighted specifically when the young generation's savings and debts are considered, with prospects to the more-general well-being of the society in the future. This study is based on the assumption that education and training facilitates the connection between financial skills and financial awareness, so that it tries to consider some crucial points of teaching contents and processes, together with their implications on the level of financial literacy. The study starts with the hinting the significance of financial literacy, and provides a literature review in concern with the topic. Then, in the following

parts, the results of some empirical studies from the international literature are presented, alongside with the conclusions of a Hungarian research paper and of an OECD survey. Finally, the summary and conclusions are put forward.

Key words: financial awareness, financial literacy, financial education
JEL codes: D14, D91, I25

References

1. Baron-Donovan, C., Wiener, R. L., Gross, K. and Block-Lieb, S. (2013). Financial Literacy Teacher Training: A Multiple-Measure Evaluation. *Journal of Financial Counselling and Planning*, Vol. 16, No. 2, pp.63-75.
2. Béres, D. (2013): A pénzügyi kultúra - mi is ez valójában? *Pénzügyi Szemle/ Public Finance Quarterly*, Vitaforum, Available at: <https://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/a-penzugyi-kultura-mi-is-ez-valojaban> [Accessed at: 05 June, 2020]
3. Breuer, W. Quinten, B. (2009) Cultural Finance; Working Paper RWTH University, Aachen, (July 1, 2009). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1282068>
4. Calcagno, R., & Monticone, C. (2015). Financial literacy and the demand for financial advice. *Journal of Banking & Finance*, 50, 363-380. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.03.013>
5. Debois, S. (2019). 10 Advantages and Disadvantages of Questionnaires [online]. Survey Anyplace, Antwerp. Available at: <https://surveyanyplace.com/questionnaire-pros-andcons/> [Accessed at: 05 June, 2020]
6. Edwards, S. (2015). School's Out Forever: 6 Notable Dropouts Who Left School to Pursue Their Passion [online]. Business.com, Waltham. Available at: <https://www.business.com/articles/6-notable-dropouts-who-left-school-to-pursue-theirpassion/> [Accessed at: 05 June, 2020].
7. Engelberth, I. and Sági, J. (2016): Catching up or lagging behind? The case of a Hungarian sub-region at the Slovakian border: The Szécseny sub-region. In: L. Mura; M. Bumbalová; M. Gubáňová (eds.) SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS IN PRACTICE : Conference Proceedings from International Scientific Conference. Nitra, Slovakia: Slovak University of Agriculture, pp. 158-166.
8. Falk, A. (2018) Global Evidence on Economic Preferences; *The Quarterly Journal of Economics*, 133(4) pp. 1645–1692, <https://doi.org/10.1093/qje/qjy013>
9. Financial Literacy & Education Commission. (2006). Taking Ownership of the Future: The National Strategy for Financial Literacy.
10. FINRA (2003). NASD investor literacy research: Executive summary. Available at <http://www.finrafoundation.org/surveyexecsum.pdf> [Accessed at: 05 June, 2020].

11. Géring, Zs., Győri, Zs., Csillag, S. and Szegedi, K. (2019): Codes of Ethics in Higher Education Methodological Insights from a Complex Culture Development Process. *Ethical Perspectives* 26: 1, pp. 59-90.
12. Grifoni, A., Messy, F. (2012). Current Status of National Strategies for financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 16, OECD Publishing.
13. Grody, A. D., Grody, D., Kromann, E., Sutliff, J. (2008). A Financial Literacy and Financial Services Program for Elementary School Grades - Results of a Pilot Study [online]. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1132388 [Accessed at: 05 June, 2020].
14. Győri, Zs. (2019): Existing and potential solutions to reduce financial exclusion - theoretical considerations and practical initiatives at the meeting point of finance and ethics. Budapest, Magyarország: Budapesti Corvinus Egyetem, 19 p.
15. Hamm, T. (2006). Review: The Millionaire Next Door [online]. The Simple Dollar, Washington. Available at: <https://www.thesimpledollar.com/book-reviews/review-themillionaire-next-door/> [Accessed at: 05 June, 2020].
16. Hegedűs, Sz., Hegedűsné, B. R., Molnár, P. and Halmosi, T. (2017): Pénzügyi kultúra és tudatosság vizsgálata vidéki középiskolások körében. *Pro Scientia Ruralis* 2: 1, pp. 68-91.
17. Hilgert, M., Hogarth, J., and Beverley, S. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. Technical report #309-322. Federal Reserve Bulletin.
18. Hogarth, J. M. and Hilgert, M. A. (2002). Financial Knowledge, Experience, and Learning Preferences: Preliminary Results from a New Survey on Financial Literacy. *Consumer Interest Annual*, March/2002.
19. Hung, A. A., Parker, A. M. & Yoong, J. K., 2009. Defining and Measuring Financial Literacy. RAND Labor and Population working paper series, WR-708, pp. 1-28. Available at: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/2009/RAND_WR708.pdf [Accessed at: 05 June, 2020].

20. Lentner, Cs. (2020): East of Europe, West of Asia. Historical Development of Hungarian Public Finances from the Age of Dualism to the Present. Paris, France: L'Harmattan Publishing (2020) , 303 p
21. Lusardi, A. (2008a, February). Household saving behavior: The role of financial literacy, information, and financial education programs. NBER Working Paper 13824
22. Lusardi, A., & Mitchell, O.S. (2007). Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of Monetary Economics*, 54, 205-224.
23. Lusardi, A. & Tufano, P. (2008). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. Dartmouth Working Paper
24. Mandell, L. (2006). Financial Literacy: If it's so Important, Why Isn't it Improving? Networks Financial Institute Policy Brief, April/2006, No. PB-08, pp.1-10.
25. Mandell, L. and Klein, M. S. (2007). Motivation and financial literacy. *Financial Services Review*, Vol. 16, pp.105-116.
26. Mandell, L. and Klein, M. S. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behaviour. *Journal of Financial Counseling and Planning*, Vol. 20, No. 1, pp.15-24.
27. Martin, M. (2007). A Literature Review on the Effectiveness of Financial Education. FRB Richmond Working Paper, No. 07-03.
28. McCarthy, N. (2017). The U.S. Has The World's Highest Tuition Fees [online]. Statista, Hamburg. Available at: <https://www.statista.com/chart/11058/the-us-has--the-worldshighest-tuition-fees/> [Accessed at: 05 June, 2020].
29. McCormick, M. H. (2009). The Effectiveness of Youth Financial Education: A Review of the Literature. *Journal of Financial Counselling and Planning*, Vol. 20, No. 1, pp.70-83.
30. Molnár, P., Hegedűs, Sz., Baranyai, G. and Kovácsné-Sipos, Á. (2019): Review of literacy in public finances in Hungary. *Economic Management Innovation* 11: 3 pp. 64-71.
31. Moore, D. (2003). Survey of Financial Literacy in Washington State: Knowledge, Behavior, Attitudes, and Experiences. Technical Report n. 03-

- 39, Social and Economic Sciences Research Center, Washington State University.
32. NASBE. (2006). Who owns our children? Alexandria, VA: National Association of State Boards of Education. National Council of Economic Education. (2007). Survey of the States: Economic and personal finance education in our nation's school in 2007.
 33. Némediné, K. K. and Neszmélyi, Gy. I. (2015): Aspects Of Spatial Economic Processes Of Disadvantaged Areas In Hungarian And International Perspective. Romanian Review of Regional Studies: Journal of the Centre for Regional Geography, 11: 2, pp. 3-18.
 34. OECD-INFE (2016). International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. OECD, Paris, 2016. Available at: www.oecd.org/finance/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf [Accessed at: 05 June, 2020].
 35. OECD (2018) OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion, OECD, Paris
 36. Peng, T-C., Bartholomae, S., Fox, J. (2007). The Impact of Personal Finance Education Delivered in High School and College Courses. Journal of Family and Economic Issues, Vol. 28, No. 2, pp.265-284.
 37. Pintér, T. (2019): Analysis of the intensifying economic relations between Hungary and the European Union. Tér-Gazdaság-Ember, 4, pp. 29-48.
 38. Pintér, T. (2018): The Integration of Hungary into the European Union – Economic Aspects. Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat, 14: 1, pp. 165-183. DOI: 10.24307/psz.2018.0411
 39. Pintér, T. (2017): Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat, 13: 4-6, pp. 341-364. DOI: 10.24307/psz.2017.1225
 40. Pintér, É. and Pintér, T. (2018): Magyarország integrációja az Európai Unióba - gazdasági és társadalmi megközelítés. Új Magyar Közigazgatás, 11: klsz, pp. 1-10.
 41. Rahmandoust, M., Shah, I. M., Norouzi, M., Hakimpoor, H., Khani, N. (2012). Teaching Financial Literacy to Entrepreneurs for Sustainable Development. OIDA International Journal of Sustainable Development, Vol. 2, No. 12, pp. 61-66.

42. Rhine, Sherrie, and Maude Toussaint-Comeau. 2002. Adult Preferences in the Delivery of Personal Financial Information. *Financial Counseling and Planning*, 13 (2): 11– 25.
43. Sági, J. and Engelberth, I. (2018): Regional Development and Well-Being of Regions in Hungary. *Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat*, 14: Special issue pp. 184-194. DOI: 10.24307/psz.2018.0412
44. Sagi, J. and Lentner, Cs. (2019). Post-crisis trends in household credit market behaviour: evidence from Hungary (Literature review). *Banks and Bank Systems*, Vol. 14, No. 3, pp. 162-174.
45. Schagen, S. (1997). The Evaluation of NatWest Face 2 Face with Finance. NFER.
46. Schreiner, M., Sherraden, M., Clancy, M., Johnson, L., Curley, J., Zhan, M., Beverly, S., & Grinstein-Weiss, M. (2005) Assets and the poor: Evidence from Individual Development Accounts. In M. Sherraden (Ed.), *Inclusion in the American Dream: Assets, poverty, and public policy* (pp. 185-215). New York: Oxford University Press, ISBN 0-19-516819-4.
47. Sudheer, C. S. (2018). Financial Literacy: The Key to The Growth of the Economy [online]. *Entrepreneur*, Irvine. Available at: <https://www.entrepreneur.com/article/320917> [Accessed at: 05 June, 2020].
48. Suiter, M. and Meszaros, B. T. (2005). Teaching about Saving and Investing in the Elementary and Middle School Grades. *Social Education*, Vol. 69, No. 2, pp.92-95.
49. Tennyson, S. and Nguyen, C. C. (2005). State Curriculum Mandates and Student Knowledge of Personal Finance. *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 35, No. 2, pp. 241- 262.
50. US National Council for Economic Education (NCEE) (2005), What American teens & adults know about economics. Available at http://www.ncee.net/cel/WhatAmericansKnowAboutEconomics_042605-3.pdf [Accessed at: 05 June, 2020].
51. Varga, J. (2017): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után [Reducing the Tax Burden and Whiten- ing the Economy in Hungary after 2010] *Pénzügyi Szemle/ Public Finance Quarterly* 62: 1, pp. 7-20. https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_1

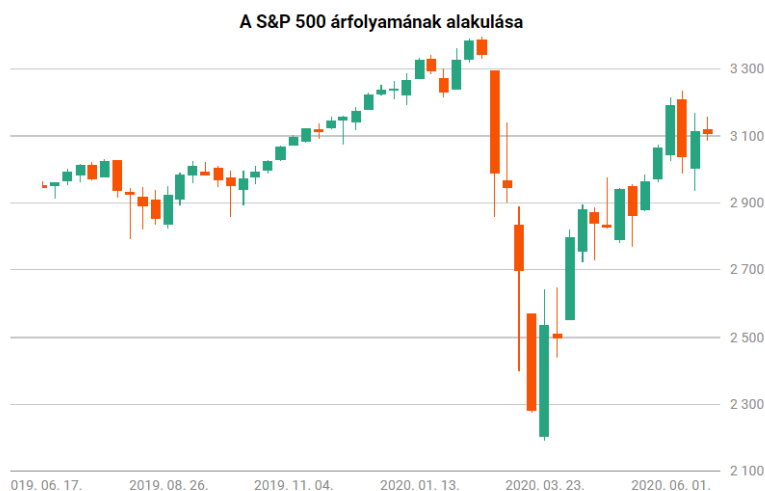
52. Varga, J., Madaras, A. and Gáspár, B. (2016): A közoktatás színvonala és finanszírozása közötti kapcsolat Magyarországon 2003–2013 között. *Iskolakultúra: Pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata*, 26: 10, pp. 98-109.
53. Varga, J., Temuulen, E. and Bareith, T. (2019): A gazdasági növekedés és a hitelezési volumen összefüggésének empirikus elemzése Magyarországon [An Empirical Analysis of the Relationship between Economic Growth and Credit Volumes in Hungary] *Pénzügyi Szemle/ Public Finance Quarterly* 64: 4, pp. 483-498. https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_1

A monetáris politika válaszai a XXI. század kihívásaira

Sipiczki Zoltán⁶⁹ – Parádi-Dolgos Anett⁷⁰

1. Válság – gazdasági növekedés – koronavírus

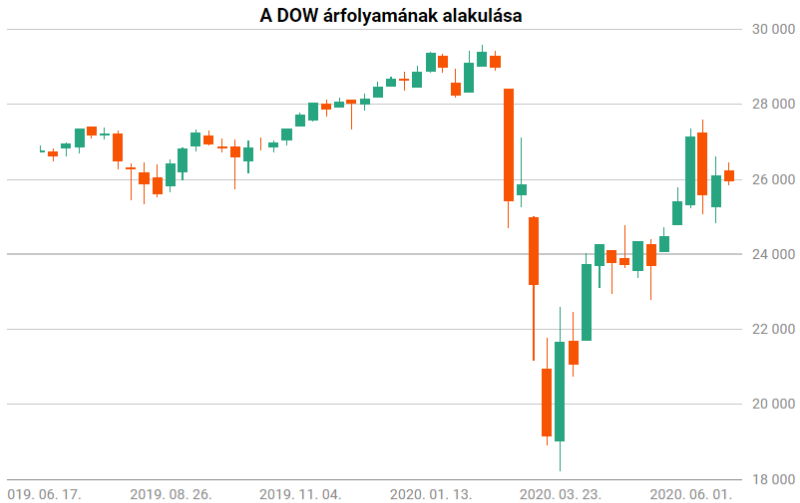
Az első koronavírusról szóló kutatások már megerősítik, hogy a világvárvány erőteljesen befolyásolta a tőzsdéket. (Zhang et al. 2020) A vizsgált országok tőzsdéinek kockázati szintje jelentősen megnőtt már 2020. márciusban. A főbb tőzsdeindexek közel 30 százalékos esést produkáltak a 2020-as év eleji értékeikhez képest. A drámai mozgás azonban nem pusztán a hosszú távú várakozások miatt következett be (Gormsen és Koijen, 2020), hanem érzelmi tényezők is fontos szerepet játszottak. A járványra adott piaci hangulat, a média, a közösségi oldalak extrém szalagcímei miatt felerősödött és extrém ármozgásokat (1. ábra) produkált (Broadstock és Zhang, 2019).

Forrás: Portfolio-Teletreader Kft.

⁶⁹ a Kaposvári Egyetem egyetemi adjunktusa; e-mail: sipiczki.zoltan@ke.hu

⁷⁰ a Kaposvári Egyetem egyetemi docense; e-mail: dolgos.anett@ke.hu

Forrás: Portfolio-Teletreader Kft.

Forrás: Portfolio-Teletreader Kft.

1. ábra: A S&P 500 a DOW és BUX tőzszeindexek árfolyamalakulása 2019. 06. - 2020.06.

Forrás: Portfolio, 2020

A központi bankok és a hatóságok azonnal reagáltak: monetáris politikai és bankfelügyeleti intézkedéseket hoztak a koronavírus-járvány gazdaságra gyakorolt hatásainak enyhítésére.

Nyilvánvalóan pozitív fejlemény, hogy a banki adatok alapján - bár fokozódó feszültségek és egyensúlyhiányok lehetnek mind az egyes bankok mérlegében, mind a globális bankrendszerben - a hitelintézetek a 2008-as válság után kiegyensúlyozottabb és fenntarthatóbb pályát választottak. A bankok szigorúbb működéséhez hozzájárul az a tény is, hogy számos nemzetközi szervezet a válság után ajánlásokat fogadott el a bankok irányításának megfelelő minőségének érdekében. E tekintetben a tőkekövetelmény-irányelv, valamint a Bázeli Bizottság és az EBA ajánlásai döntő jelentőségűek (Lentner et al. 2019). A bankok megmentésének 2008 után kialakított modern eszköztára (pl. a szanalás eszközei) szintén erősíti a pénzügyi stabilitást. (Kenesey és Kovács, 2019).

A kiegyensúlyozottabb pénzügyi piacokat annak is köszönhetjük, hogy már 2018/2019-ben egyre több jelzés érkezett a gazdaságból egy várható lassulásról vagy recesszióról, amire a bankok és hitelintézetek elkezdtek felkészülni. A koronavírus (COVID-19) gyors elterjedésére és szerteágazó drámai hatására nem lehetett felkészülni még a világ pénzügyi piacainak sem. Példátlan bizonytalanságot hozott létre a lakosság körében éppúgy, mint a gazdasági szereplők esetében. A tanulmányunk célja a globális pénzügyi piacok kockázatának feltérképezése, valamint az erre adott válaszok értékelése.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én a koronavírus (COVID-19) kitörését hivatalosan globális pandémiának nyilvánította. A vírusnak már rövidtávon is jelentős gazdasági következményei voltak. Sok ország szigorú karanténpolitikát alkalmaz, ezért a termékek, szolgáltatások és különösen a munkaerő szabad áramlása erősen korlátozott. A világjárvány hosszabb távú következményei a tömeges munkanélküliség és a megnövekedett vállalati csődök lesznek. Ez tovább erősíti az ipar 4.0 folyamatait, amely során az automatizálás számos nemzetgazdasági ágban e technológiai munkanélküliség következtében a munkaerő-igény jelentős csökkenését okozza (Varga et al, 2018, Varga-Cseh, 2019). Egyes iparágak, mint például az idegenforgalom és a légi-közlekedés, minden bizonnyal példátlan nehézségekkel néznek szembe.

Az országhatárok, egyes városok lezárását és sok más egészségügyi intézkedést hajtottak végre, több mint 136 országban (WHO, 2020), amelyek lassítják és remélhetőleg megállítják a világjárványt. Ezek az intézkedések ugyanakkor gazdasági depresszióhoz vezetnek szerte a világon (Barro és mtsai., 2020). Noha a pontos globális gazdasági hatások még nem egyértelműek, a pénzügyi piacok már drámai mozgásokkal reagáltak (Ramelli és Wagner, 2020).

A terjedő koronavírus megszakította az üzleti tevékenységet, csökkent a vállalkozások jövedelmezősége, likviditása. A cégek természetesen figyelnek likviditási pozícióik megőrzésére és javítására (lásd cash flow alapú gazdálkodás), ám pénzgazdálkodás szempontjából a korábbi 2008-as válság utáni helyzet alakult ki (Szóka, 2012). Különösen a rövid távú likviditásnak van erős szerepe a versenyképesség megőrzésében, így érthető és logikus lépés volt, hogy ez a világszintű bizonytalanság arra készítette a befektetőket, hogy értékesítsék a kockázatos eszközeiket. A likviditási gondokkal küzdő gazdasági szereplők pedig akár a biztonságosabb eszközeiktől is, például állampapiroktól váltak meg.

Miután megnőtt egy addig alábecsült vagy számon sem tartott rendszerszintű kockázat, a korábbi modellek nem tudtak választ adni közgazdászok kérdéseire: Hogyan reagálnak a tőzsdei befektetők a világiárvány kitörésére? Növekszik-e a szisztematikus kockázat világszerte? Melyek a politikai beavatkozások lehetséges hatásai?

2. Jegybanki kihívások 2020 előtt

A nemzetgazdaságtól várt gazdasági növekedés a 2008-as válságot követően nem következett be. „*A robusztus makrogazdasági mutatókkal rendelkező KKE országok egyelőre ellenállónak bizonyultak az EU magországok gazdaságainak lassulásával szemben, de a külkereskedelmi kitétségen keresztül e térséget is érintheti az európai – elsősorban a német – gazdaság gyengébb teljesítménye. A jegybankok egyre szélesebb köre fordultak a monetáris lazítás irányába, ami újra előtérbe helyezi a tartósan alacsony kamatkörnyezet okozta kockázatokat. A növekedéstámogató kamatkörnyezet túlzott pénzügyi kockázatvállalást, a gazdasági szereplők további eladósodását és eszközárborékok kialakulását eredményezheti, amelyek felerősíthetik a globális lassulás hatásait*”- áll a 2019 év decemberén közzétett Pénzügyi Stabilitási jelentésben.

A pénzügypolitika célja az állam stabilizációs funkciójának biztosítása, az elfogadott gazdasági célok elérése úgy, hogy kiemelten ügyel az árszínvonal stabilitására a pénzügyi stabilitásra. Eltérő országok eltérő jegybankjai eltérő politikát folytathatnak, de világosan látszik, hogy a nyitott gazdaságok egymástól való globális függelmi viszonyai nagyon eltérő gondolkodást és eszközhasználatot nem engednek a felelős bankoknak.

A kezdeti válasz elsősorban a pénzügyi stressz enyhítésére és a zökkenőmentes hiteláramlás biztosítására irányult. A pénzügyi stabilitás fenntartása érdekében a közelmúltbeli intézkedéseik gyakran rendhagyóbbak a korábbi válságokra adott válaszuknál.

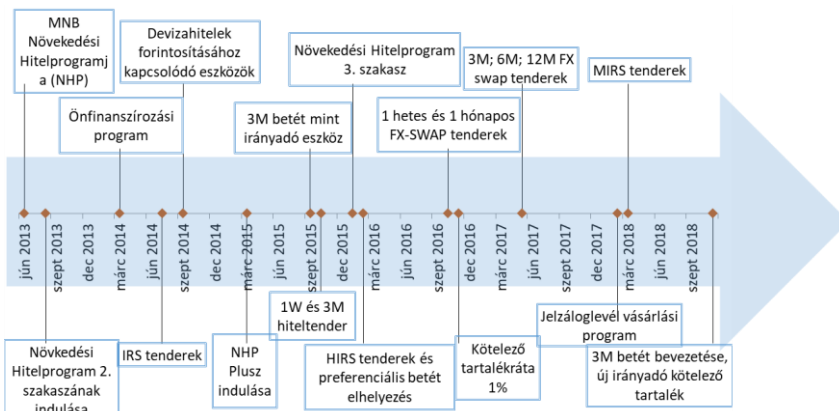
A 2008-as válság után a jegybankok feladata volt a gazdaság fellendülését segítő pénzügypolitika alkalmazása, amihez a konvencionális eszközök használata már kevésnek bizonyult. Ugyanakkor a válságból való kilábalást segítő eszközöknek egyszerre kellett biztonságosnak, alacsony kockázatúnak lennie. A magyar jegybank lépéseihez hasonló eszközöket alkalmaztak a további országok jegybankjai is.

1. táblázat: A jegybankok alkalmazott nem konvencionális eszközei

	EA	USA	JP	UK	SE	AR	KR	CH	DK	CZ	TR	PL	NO	NZ	MX	HU
QE	✓	✓	✓	✓	✓						✓					
negatív kamat	✓		✓		✓			✓	✓							✓
mennyiségi korlátozás					✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
FX-swap	✓				✓		✓			✓	✓	✓				✓
kamatswap															✓	✓
célzott hitelössztönzés	✓		✓	✓		✓	✓									✓
árfolyampadló								✓		✓						
aszimmetrikus kamatfolyosó	✓	✓		✓						✓	✓					✓

Forrás: Komlóssy, 2017

A pénzügyi piacok stabilizálása és a monetáris transzmisszió helyreállítása, valamint a likviditási feszültségek enyhítése érdekében számos jegybank (cseh, lengyel, koreai, török, svéd, kanadai, izlandi, perui, chilei, szerb, brazil, MNB) alkalmazott likviditást segítő intézkedéseket, illetve FX-swap tendereken keresztül mérsékeltek a likviditási folyamatokkal kapcsolatos bizonytalanságot.

2. ábra: A Magyar Nemzeti Bank főbb monetáris intézkedései 2013-2019-ig

Forrás MNB közlemények alapján saját szerkesztés

A mennyiségi lazítás (QE) eszközához is többen folyamodtak. A nyílt piaci műveletek nagy részét jelentő klasszikus állampapír-vásárlás több jegybank esetében is vállalati értékpapírok, valamint egyéb értékpapírok vásárlásával egészült ki. Az állampapírpiazi hozamgörbe leszorítását és az inflációs folyamatok támogatását célzó klasszikus vásárlás mellett, a további értékpapír-vásárlás a különböző piaci szegmensekben tapasztalt zavarok enyhítésére, valamint végső soron a magánszektor hitelkondícióinak javítására szolgált. Láthatjuk, hogy többek között a Fed, az EKB, a svéd, az angol, a japán, az izraeli és a török jegybank hajtott végre.

A negatív jegybanki alapkamatot országonként eltérő indokból alkalmazták, mivel a gazdaságok szerkezete, kitétsége és helyzete is különbözött. Emellett a negatív kamat bevezetésének részletei is eltértek egymástól. Míg a dán, a svéd és a svájci jegybank a valutaárfolyamra nehezedő felértékelő nyomást akarta elsősorban mérsékelni, addig az EKB és Japán gazdaságélénkítő hatást vár a lépéstől.

A banki hitelezés visszaesését számos jegybank célzott eszközökkel igyekezett kezelni. A beruházások serkentése, főként a kkv szektor aktivitásának támogatása érdekében a jegybankok, köztük az EKB, az angol, a japán, az argentin, a koreai és a magyar különböző, hitelezést támogató eszközöket alkalmaznak. Az EKB Long-Term Refinancing Operation (LTRO) programja a bankok likviditási feszültségeinek enyhítését szolgálta. A magánszektor felé történő hitelezés és a reálgazdasági élénkítés céljából 2014 júniusában elindult a TLTRO I, 2016 júniusában egy újabb célzott, hosszú lejáratú eszközt (TLTRO II.) indított a jegybank, amelyben a hitelezéstől függően a forrásköltség az O/N betéti kamatig is lemehet.

Számos jegybank bővítette 2020 előtt a nyílt piaci műveletek során a fedezetként elfogadható értékpapírok és az azt kibocsátó intézmények körét (EKB, chilei és koreai jegybank), valamint több esetben is aszimmetrikus kamatfolyosót (EKB, Fed, török, cseh, angol jegybank, MNB) alakított ki. Aszimmetrikus kamatfolyosó bevezetésére jellemzően olyan országokban került sor, ahol az irányadó kamat megközelítette a nullát, viszont a jegybank nem vezetett be negatív O/N betéti kamatot (az EKB a negatív kamat bevezetése előtt már aszimmetrikussá tette a kamatfolyosót). Az MNB esetében az aszimmetrikus kamatfolyosó kialakítása, valamint az O/N jegybanki hitelkamat alapkamatra csökkentése az irányadó eszköz mennyiségi korlátozásához, illetve a laza monetáris kondíciók fenntartásához kapcsolódott.

A Magyar Nemzeti Bank Monetáris Tanácsa 2018. januárjában vezette be a két új, nem konvencionális eszközt. A monetáris politikai IRS eszköz, illetve a jelzálog-levélvásárlási program célja, hogy a laza monetáris kondíciók a hozamgörbének ne csak a rövid, hanem hosszabb szakaszán is érvényesüljenek. A feltétel nélküli, általános piaci hatású monetáris politikai IRS keretében az MNB rendszeres tendereken, hosszú lejáratú kamatsereügyleteket köt a partnerbankokkal 5 és 10 éves futamidőkön, amelyekkel a bankok fedezhetik hosszú lejáratú eszközeikből adódó kamatkockázatukat.

MNB, Pénzügyi Stabilitási Jelentésben 2017 (november) amennyiben a bankok nem a lakáshitelkamatok, hanem egyéb hosszú lejáratú eszközök kamatkockázatának fedezésére használják a swapot, abban az esetben is mérséklődnek a hosszú lejáratú hozamok, amely szintén hozzájárul a lakáshitelek forrásköltségének mérséklődéséhez.

A 2018. májusi jelentésben a fejlett országok monetáris kondícióinak divergenciáját emelték ki. Az inflációra vonatkozó folyamatok a nagyobb fejlett gazdaságokat tekintve egyirányúak voltak, de a támogató monetáris politika irányvonalának a végét vetítették már előre hosszú távon. Az amerikai Fed az eszközvásárlási program fokozatos leépítésének megkezdése mellett márciusban ismét szigorított a kamatkondíciókon: a piaci várakozásoknak megfelelően huszonöt bázisponttal, az 1,5-1,75 százalékos célsávba emelte az irányadó alapkamatot. Az eurózónában még továbbra is tartott a monetáris kondíciók lazítása, ugyanakkor az enyhítés mértéke csökkent, miután az Európai Központi Bank a kötvényfelvásárlások havi mennyiségét 2018 januárjától 30 milliárd euróra csökkentette (60 milliárdról), és az inflációs folyamatok tükrében a jelenlegi feltételek mellett 2018 szeptemberéig tartó program további szűkítését is kilátásba helyezte. A monetáris kondíciók vártnál korábbi vagy gyorsabb szigorodásától a hozamgörbék emelkedését, illetve nagyobb volatilitást jeleztek előre a globális piacokon. Az Egyesült Államokban 2018. február elején a vártnál jobb bérinflációs adatok megjelenését követő hosszú hozamemelkedés erőteljes tőzsdei korrekciót váltott ki, amely végül kiterjedt az európai és az ázsiai piacokra is. (MNB, Pénzügyi Stabilitási Jelentés 2018 május).

2018 év végére a kockázatok emelkedése, valamint a fejlett országok monetáris politikájának normalizációja tőkekiáramláshoz vezetett a feltörekvő országokban. A *Fed ismét kamatot emelt* (25 bázisponttal 2 és 2,25 százalék közé emelte az irányadó kamatsávot), és előrettekintő kommunikációja alapján év végéig újabb emelést jelzett elő. Az EKB értékpapír-vásárlási programjának keretösszege 15 milliárd euróra zsugorodott.

A KKE régiót kevésbé rázták meg a piaci turbulenciák ebben az időszakban. A nemzetközi befektetői klíma romlását a KKE régió valutái (köztük a forint) is megéreztek, eszközarányosan ugyanakkor az ázsiai és közel-keleti régiót érintette leginkább a tőkekivonás, de ennek ellenére is kumulált tőkebeáramlást tudott felmutatni. Globális kockázatnak tekintették a kínai gazdasági szereplők növekvő mértékű eladósodottságát (amely a világ adósságállományának közel 40 százalékát adja) és az árnyékbankrendszer-alapú finanszírozás bővülését, ami átláthatatlansága és szabályozatlansága miatt jelenthet veszélyt a pénzügyi rendszer stabilitására.

A monetáris politika normalizálódása az EU-ban is felerősítheti mind az állam, mind a magánszektor adósságának fenntarthatósági kockázatait. Számos EU-tagállam és európai vállalat az alacsony kamatkörnyezet előnyeit kihasználva jelentősen növelte adósságállományát. A háztartások eladósodottságának több tagállamban megfigyelt erőteljes növekedése törlesztési nehézségek és a nemteljesítő hitelek arányának növekedésére utalt. A kamatok emelkedése azért

is aggasztó, mert az elmúlt években folyamatosan nőtt az európai adósságállomány; az euroövezet GDP-arányos adósságállománya (a magánszektor adóssága és az államadósság együttesen) a válság óta elteltnyolc évben 20 százalékponttal lett magasabb, amivel az euroövezeti GDP 228 százalékra emelkedett. A jelentés megállapítja, hogy a makrogazdasági fundamentumok utóbbi években tapasztalt javulása kedvezően hatott az EU bankrendszerének jövedelmezőségére, aminek következtében jelentősen erősödött a bankok sokkellenállóképessége. A KKE-régió több országában (többek között Romániában, Magyarországon és Szlovéniában) ugyanakkor jelentős portfóliótisztítás ment végbe az elmúlt időszakban, ami kedvezően hatott a bankok hitelezési képességére.

A 2019 májusában közzétett jelentésben már a növekvő bizonytalanságra és a romló növekedési kilátásokra hivatkozva olvashatjuk, hogy számos jegybank kivár a monetáris politikai normalizációval. A gazdasági kilátásokat övező bizonytalanság az előzetes várakozásoknál visszafogottabb inflációval párosul mind az euroövezetben, mind pedig az Egyesült Államokban. Az intézmény várakozásai szerint 2 százalék alatt marad az áremelkedés üteme, ezért 2019 év végéig változatlan szinten szándékozik tartani az alapkamatot. A jegybanki lépésekkel párhuzamosan a hozamokra vonatkozó piaci várakozások is módosultak, a piaci szereplők pedig 2021 tavaszára valószínűsítették az első kamatemelés időpontját.

Az óvatos monetáris politikai irányultság jegyében a tartás mellett döntött 2019-ben többek között a lengyel, a román, a japán, az angol, a kanadai, a svájci és a svéd jegybank is.

Magyarország az év egészében fenntartotta tőkevonzó képességét. 2019 elején részben a monetáris politikai várakozások módosulása következtében pozitívba fordult a feltörekvő piaci tőkeáramlások egyenlege. Mindezzel együtt a fejlődő piacokat érintő tőkemozgások továbbra is érzékenyek a fejlett országok kamatpolitikájára, és ezen kockázatok ismét realizálódhatnak a monetáris politikai normalizáció újbóli elindulása esetén, különös tekintettel a pénzügyi egyensúlyhiánnyal küzdő, gyengébb makrogazdasági fundamentumokkal rendelkező országokra. (MNB, Pénzügyi Stabilitási Jelentés, 2019 május)

PSJ, 2019 decemberben a következőkről számolt be. A növekedési és inflációs kilátások csökkenése miatt a korábbiakban várt szigorítás helyett egyre több jegybank mozdul el az expanzív monetáris politika irányába. 2019 júliusa és októbere között a Fed háromszor csökkentette irányadó rátáját (mindhárom alkalommal 25 bázisponttal), amíg az euroövezet gazdasági élénkítése érdekében az EKB szeptemberben átfogó lazítási csomagról döntött. A kilátások bizonytalansága és a vártnál visszafogottabb infláció az elmúlt időszakban számos más jegybankot is expanzív monetáris politika folytatására ösztönzött. A lazítás és a geopolitikai feszültségek miatt az EKB november 1-től határozatlan időre újraindította eszközvásárlási programját. Az intézmény a negatív kamatok bankokra gyakorolt hatásainak enyhítése érdekében kétsávos tartalékrendszert vezet be,

és a hitelezés élénkítése érdekében a korábbiakban bejelentettnél kedvezőbb feltételeket határozott meg hitelezési programjában (TLTRO III). 2019. augusztusig a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) által nyomon követett 37 jegybankból 14 csökkentette irányadó kamatát és csak három szigorított. Tavaly még ezzel szemben az erőteljesebb növekedés következtében 19 jegybank emelt kamatot az év során és csak öt jegybank lazított. Emelkedtek a negatív kamatozású kötvények állománya is, amely augusztus folyamán a 17 ezer milliárd dollárt is elérte, havi átlagban pedig 15,9 ezer milliárdra nőtt. November elején a negatív hozamú kötvények aránya a globális kötvényállomány 14 százalékát tette ki. Az inflációs várakozások és a hozamprémiumok mérséklődése miatt több fejlett országban, így az Egyesült Államokban is inverzzé vált a hozamgörbe. A sorozatos gazdasági válságok közepette felvetődik a kérdésnek az az oldala, miszerint a túlzott hitelezési aktivitás negatív hatásai túlsúlyba kerülnek. (Varga et al. 2019)

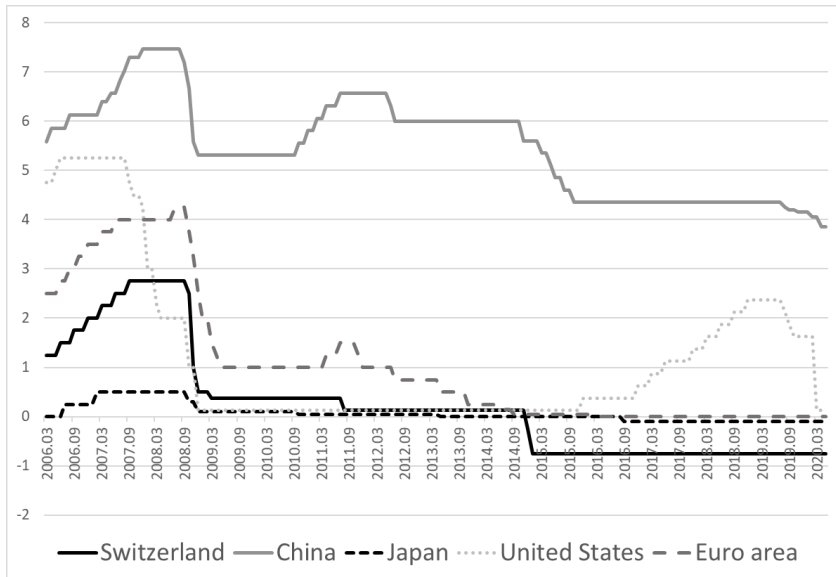
3. A koronavírus hatásaira adott azonnali válaszok – 2020

A központi bankok intézkedéseinek hatása várhatóan jelentős lesz. Az öt legnagyobb fejlett gazdaságban az előrejelzések szerint 2020 végéig a GDP 15–23%-ával nőnek a jegybanki mérlegek, és a közeljövőben is nagyok maradnak (BIS, 2020).

Természetesen az egyik első lehetőség a jegybanki kamatlábak csökkentése. Vagy ahol már a pandémiát megelőzően is rendkívül alacsony volt, ott erre válaszul a kulcsfontosságú kamatlábakat történelmileg alacsony szinten tartják, így a hitelfelvételi költségek továbbra is alacsonyak (Varga, 2019). Az alacsony kamatlábak megkönnyítik az emberek és a vállalkozások számára a hitelfelvételt. Ezzel a munkájukat elvesztők, vagy a vállalkozások, amelyek elveszítették bevételük egy részét olcsóbban jutnak külső likvid forráshoz.

Ahogy az előzőekben bemutattuk a vezető gazdaságok kamatlábai már a pandémiát megelőzően is rendkívül alacsonyak voltak. Az évekig tartó negatív kamatok káros hatásairól jelenleg is vita folyik, és a közgazdászok még abban is kételkednek, hogy egy újabb csökkentés nagyban hozzájárulna a vírus okozta gazdasági hatások enyhítésében ezen a véleményen mi is osztozunk.

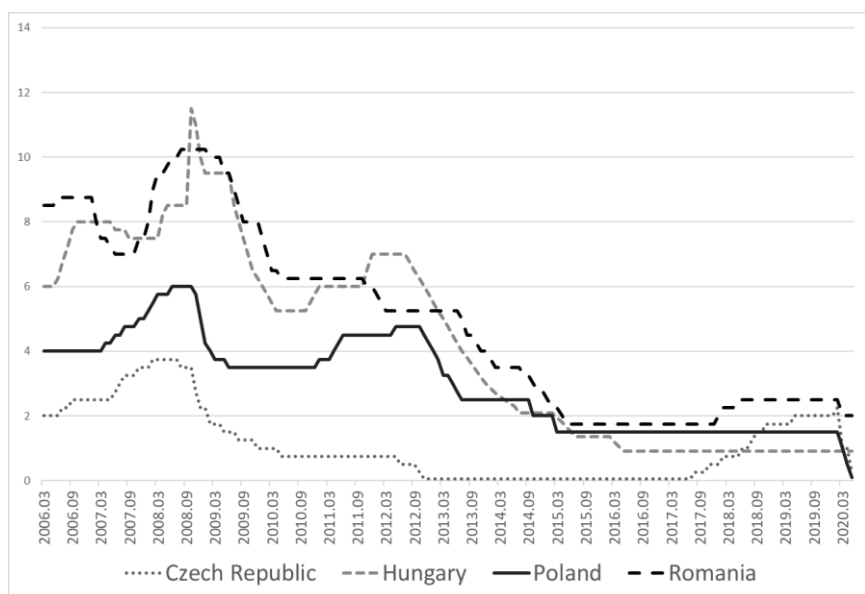
Kínában és az USA-ban, ahol volt tér kamatot csökkenteni ott a jegybankok már 2020 első negyedében ezt megtették, azonban például a Svájci-, Japán és Európai Központi Bank, amely már a járvány előtt is nulla illetve negatív kamatlábakat használt ott változatlanul hagyta az irányadó kamatot.

3. ábra: Svájc, Kína, Japán, USA és az Európai központi bank irányadó kamatok 2016.03 től 2020.05 hóig. (Hónap végi adatok)

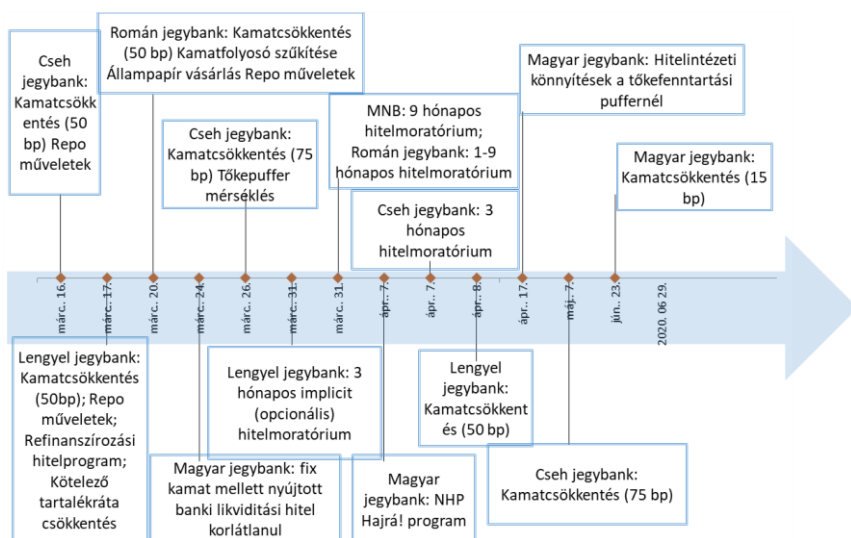
Forrás: BIS policy rate statistics 2020 alapján saját szerkesztés

A közép-európai országok jegybankjai is hasonlóképpen reagáltak. A Csehország, Magyarország Lengyelország és Román alapkamat az utóbbi években történelmi alacsony értékeken mozgott. Sőt 2018-ban a Cseh és Román jegybank lassú kamatemelésbe kezdett, azonban 2020 tavaszán valamennyi jegybank az enyhítés mellett döntött. A lengyel központi bank több mint négy évig változatlan 1,5%-os referencia kamatot három lépcsőben 2020. májusára 0,1%-ra vitte le. Magyarország pedig szintén a négy évig változatlan – a régióban alacsonynak mondható - 0,9%-os jegybanki alapkamatot csökkentette 0,75%-ra 2020.06.23-án.

4. ábra: Csehország, Magyarország Lengyelország és Románia Központi bankjainak irányadó kamatai 2016.03 tól 2020.05 hóig. (Hónap végi adatok)
 Forrás: BIS policy rate statistics 2020 alapján saját szerkesztés

Ahogy a fenti ábrákon is látszik, a 0% közeli alapkamatok időszakában nem volt tér jelentős kamatcsökkentésre ezért a monetáris politikai döntéshozóknak, ahogy 2020 előtt is más eszközökhöz kellett nyúlniuk a koronavírus gazdasági hatásainak enyhítésére.

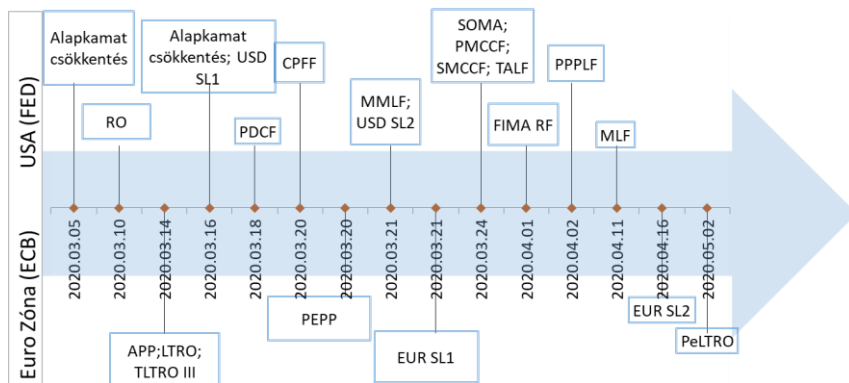

5. ábra: Csehország, Magyarország Lengyelország és Románia Központi bankjainak főbb monetáris intézkedései 2020.03 és 2020.05 között.
 Forrás: Jegybanki közlemények alapján saját szerkesztés

Valamennyi nagyobb Európai ország központi bankja nyújtott likviditási támogatást a kereskedelmi bankoknak a likviditási hiány kezelése és a piac befagyasztásának megakadályozása érdekében. Az EKB elindított rövid valamint hosszútávú hitelezési programot is Targeted Long-Term Refinancing Operation (TLTRO III.) néven. A program eredményeképp a bankok a korábbinál még kedvezőbb, -0,5 százalékos, de amennyiben a hitelezés egy bizonyos küszöbértéket meghalad akár -1 százalékos kamat mellett juthatnak forráshoz.

Ezenkívül további pandémiás sürgősségi, hosszabb lejáratú refinanszírozási műveleteket (Pandemic Emergency Longer-Term Refinancing Operations: PELTRO) vezetett be, hogy a bankoknak hosszú távú pénzeszközöket biztosítsanak, függetlenül azok hitelezési módjától.

A Federal Reserve, a Japán Központi Bank és a Bank of England is célzott hitelezési programokat hozott létre, amelyek célja, hogy kedvező feltételek mellett biztosítsa a likvid forrást a bankok számára feltéve, hogy a kis- és középvállalkozásoknak (kkv-knak) kölcsönöket nyújtanak. A Federal Reserve újra aktíválta a 2008. végén létrehozott, eszközhoz kötött értékpapírok kölcsönét (Term Asset-Backed Securities Loan Facility: TALF), hogy támogassa az eszközfedezetű értékpapírok kibocsátását. Ezenkívül létrehozta a Paycheck Protection Program Likviditási Keretét (PPPLF), hogy likviditást biztosítson fizetésvédelmi programban résztvevő vállalatoknak.

6. ábra: Európai Központ Bank és az USA FED főbb monetáris intézkedései 2020.03 és 2020.05 között.

Forrás: Jegybanki közlemények alapján saját szerkesztés

Több ország kereskedelmi bankjainak enyhítettek a tőkekövetelményein. Így például a Német, Brit és Svájci kereskedelmi bankok anticiklikus tőkepuffer enyhítését is bejelentették. A bankok ciklikus kockázatokkal szembeni védelméhez szükséges elvárt likvid eszközök mennyiségének csökkentése hozzájárul, hogy a válságban a kereskedelmi bankok ne fogják még jobban vissza a hitelezési tevékenységüket az újonnan megjelenő kockázatok miatt.

Az Eurozóna valamennyi országában engedték a rendkívüli helyzet miatt a tőkepufferek és likviditási pufferek használatát. Ez lehetővé teszi a bankok számára, hogy likviditási puffereiket felhasználják a váratlan cash flow-igények kielégítésére. A hitelvesztéssel kapcsolatos követelmények enyhítésére is sor került. Azaz a kereskedelmi bankoknak a hitelfelvevők mulasztásaival szembeni védelemhez szükséges céltartalékok szintje enyhült.

Átmenetileg kevésbé szigorúak a szavatoló tőke összegére vonatkozóan, amelyet a bankoknak pufferként kell tartaniuk. Ezenkívül nagyobb rugalmasságot kaptak a bankoknak a felügyeleti határidők és eljárások esetében.

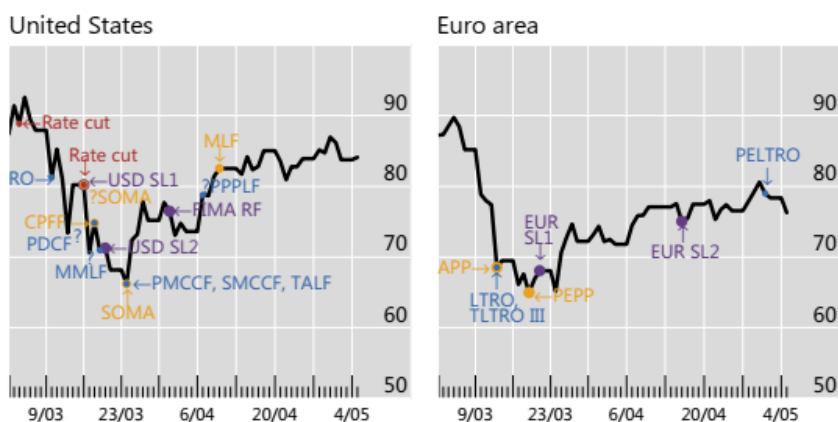
A helyzet rendkívüli mivoltát bizonyítja, hogy Anglián, Szlovénián és Horvátországon kívül valamennyi Európai Unió országban bevezettek hitelmoratóriumot vagy a hitelfeltételek átalakítása történt meg a törlesztőrészeket halasztásával (Európai Bankhatóság 2020).

Ezen kívül az USA az Euro zóna és Japán is jelentett be eszközvásárlási programot. Ez növeli a pénzkínálatot és csökkenti a hosszabb távú kamatlábakat.

Az EKB márciusban jelentette be a 2019 szeptemberben újraindított eszközvásárlási program keretösszegének felemelését (az idei évben addicionális 120 milliárd euro), valamint az átmeneti pandémiás vészhelyzeti vásárlási program

bevezetését (PEPP) amivel 2020 végéig összesen 750 milliárd euró értékben vásárol értékpapírokat. A Fed közvetlen és közvetett eszközvásárlási programjaiba a hagyományos eszközosztályok mellett az önkormányzati és vállalati értékpapírok, valamint az újonnan folyósított és értékpapírosított hitelek is bevonásra kerültek.

Az elsődleges piaci vállalati kötvény-eszköz (PMCCF) és az önkormányzati likviditási eszköz (MLF) használatával a Fed vállalati kötvényeket és önkormányzati adósságpapírokat vásárolhat a kibocsátóktól, míg a rövid lejáratú értékpapírosított hitel-finanszírozási program (CPFF) és a másodpiaci vállalati hitelszámvetés (SMCFF) alkalmazásával lehetővé vált a vállalati adósságpapírok másodpiacon történő vásárlása. (MNB, 2020)

7. ábra: Monetáris politikai bejelentések az USA-ban és Európában

2020.03.02-2020.05.04 ig

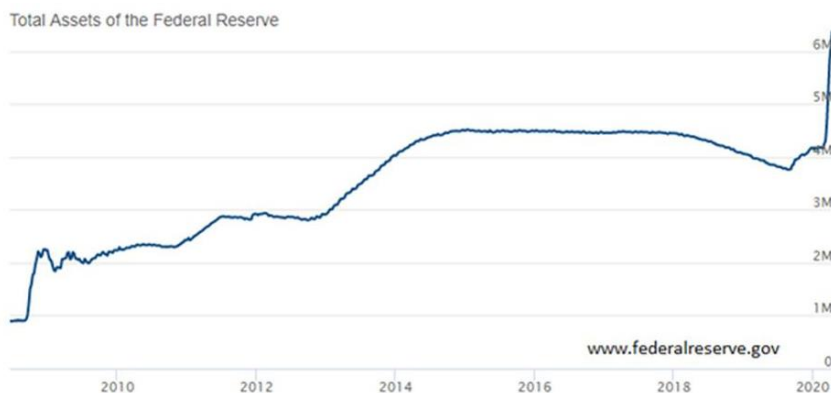
Index, 2020. február 15. = 100

Eszközárak: STOXX Európa 600 index az euróövezet számára és az S&P 500 index az Egyesült Államok számára

Forrás: BIS 2020

A nem konvencionális eszközök használata 2020-ra a nulla közeli referencia kamatok időszakában soha nem látott méreteket öltött: Az Európai Központi Bank például 1250 milliárd eurós hitelezési és kötvényvásárlási programot vezetett be (PEPP). A célja a hitelfelvételi költségek csökkentése és az euróövezetben a hitelezés növelése. Például közvetlenül céges kötvényeket vásároltak vagy közvetetten kereskedelmi bankoktól vásárolták azokat, valamint több likvid forrást bocsátanak a bankok rendelkezésre, amelyeket az alacsony forrásköltség miatt kedvezményesen nyújthatnak háztartásoknak vagy vállalkozásoknak. (ECB 2020)

Rövidtávon ezek az intézkedések megállították a befektetők pánikját, ahogy az a korábbi tőzsdei indexek korrekcióján is megfigyelhető. Ezek a nem összehangolt lépések azonban következtlenéseket hozhatnak létre a befektetők rövid és hosszú távú várakozásai között (Gormsen és Koijen, 2020). Az USA politikája további bizonytalanságot vezethet a globális piacokon, és problémákat okozhat a feltörekvő gazdaságok számára (Chen és mtsai., 2016; Tillmann, 2016). Yang és Zhou (2017) például úgy találják, hogy az USA QE-je a 2008-as globális pénzügyi válság után jelentősen hozzájárult az akkoriban megnövekedett rendszerszintű kockázathoz.

8. ábra: Federal Reserve (FED) mérlegfőösszege 2008-2020-ig; ezer-milliárd dollárban.

Forrás: FED 2020

Az alig 1000 Milliárd dolláros Federal Reserve összes eszközt valamivel több mint 2000 Milliárd dollár fölé emelte. A jelenlegi mennyiségi lazítás viszont 4000 mrd dollárról már 7000 Mrd\$ fölé vitte a FED teljes eszközállományát. A Federal Reserve mérlegfőösszege valóban csillagászati magasságokban van: közel 1000 dollár jutna minden földön élő emberre.

A további eszközvásárlás vagy a transzmissziós csatornák már korábban is említett eszközeinek hatékonysága ráadásul erősen megkérdőjelezhető a jelenleg kialakuló válságban. Egy eddig soha nem látott kínálati sokk történt a világban, hiszen számos termelő vállalatnak kellett leállítania a termelését egészségügyi szempontok miatt vagy a nemzetközi fuvarozás beszállítói akadozása miatt. Ezen a csökkenő kamatkörnyezet nem segít, hiszen rendszerszintű sokk miatt a még jól működő vállalatok is kivárnak beruházásaik sőt beszerzéseik előtt. Ezt a sokkot növeli egy rendszerszintű keresleti sokk: számos termék hirtelen túlfogyasztása és felhalmozása történt meg (fertőtlenítő szerek stb.) azonban sok tartós fogyasztási cikk beszerzését elhalasztják a háztartások.

Ezért a hagyományos jegybanki eszköztár gazdaságserkentő intézkedései itt is csak részben hatásosak, hiszen ebben a rendkívül bizonytalan környezetben csökken a hitelfelvételi hajlandóság. Még akkor is, ha a kereskedelmi bankok képesek és hajlandók a kedvezményes jegybanki forrásból finanszírozni lakossági hiteleket, a fogyasztói hajlandóság hiányzik a növekvő munkanélküliség miatt.

A hagyományos monetáris eszköztár kimerülésével valószínűleg felértékelődnek a jövőben a fiskális és kvázifiskális intézkedések a rendkívüli helyzet miatt. A hatás azonban kockázatos, hiszen ha az emberek elhalasztják például az autóvásárlásaikat, ezért a központi bankok leviszik akár negatív tartományba a kamatokat. A háztartások azonban ingyen hitelt se mernek felvenni, vagy ha igen akkor azt befektetési céllal pénzügyi eszközbe helyezik el, ami eszközár buborékot okoz. Az esetek egy részében az adósok eleve a hitel felvételekor is már spekulációs céllal vásároltak ingatlan alapú hitelből a kedvező finanszírozási konstrukció igénybevételét kihasználva. (Gál et al. 2014)

4. Összegzés

Elemzésünk makropénzügyi szempontból a COVID-19 világvárvány előtti és az azt követő monetáris döntések és hatások vizsgálatára helyeztük. A vírus jelentős kihívások elé állította az országokat és azok bankrendszeit. A pénzügyi piacok drámai mozgást mutattak. A bevezetett hitelmoratóriumok miatt még a vállalati és lakossági csődök korlátozottan mutatkoztak meg, azonban a pénzügyi hatóságok így is a teljes monetáris eszköztárat felvonultatták a koronavírus hatásainak enyhítésére. A hagyományos monetáris eszköztár kimerülésével valószínűleg felértékelődnek a jövőben a fiskális és kvázifiskális intézkedések. Szükség van konvencionális és nem konvencionális politikai beavatkozásokra, azonban a nem megfontolt intézkedések további bizonytalanságot és hosszú távú problémákat okozhatnak.

Fontosnak tartjuk ezek folyamatos vizsgálatát hiszen a GFC (Great Financial Crisis) után is a felhalmozott adósság lassította a gazdaságok talpra állítását. Fontos már most felkészülni az inflációs hatásokra (Balogh - Miklós-Somogyi 2010). A fiskális és monetáris beavatkozások következményeként jelentkezhetnek a fogyasztásban és a beruházásban torzító tényezők (Balogh 2004a; Balogh 2004b). Az egyszerre jelentkező keresleti és kínálati sokk, valamint a monetáris oldalról tovább nem javítható beruházási kedvtelenség miatt a beruházási csapda feloldását költségvetési oldalról lesz szükséges megtenni. Ezen összetett folyamatnak megnövekedett infláció is következménye lehet, ami a válság után a gazdasági növekedés alapja lehet. Mindezek mellett figyelembe kell vennünk, azt a tényt is, hogy a makrogazdasági hatásmechanizmusok átalakultak és lelassultak ezért a beavatkozások szükségessége vitathatatlan, de hatása bizonytalan és kockázatos.

Absztrakt

2020 évben a koronavírus társadalmi hatásain túl tulajdonképpen megszakította az üzleti tevékenységet, ami bizonytalanságot váltott ki az egész világon. A központi bankok és a hatóságok azonnal reagáltak: monetáris politikai és bankfelügyeleti intézkedéseket hoztak a gazdaságra gyakorolt hatások enyhítésére. A pénzügyi stabilitás fenntartása érdekében hozott intézkedéseik gyakran rendhagyóbbak a korábbi válságokra adott válaszuknál. Véleményünk szerint a központi bankok intézkedéseinek hatása még bizonytalan. Tanulmányunk célja, hogy feltérképezze a kockázatokat és megvizsgálja a vezető gazdaságok és a közép-kelet európai országok jegybankjai által adott válaszokat. Megvizsgáljuk és értékeljük a kihívásra adott válaszokat. A pénzügyi hatóságok a 2008 óta folyamatosan bővülő monetáris eszköztárat felvonultatták 2020. júniusáig a koronavírus hatásainak enyhítésére. A hagyományos monetáris eszköztár kimerülésével várhatóan felértékelődnek a jövőben a fiskális és kvázi fiskális intézkedések is.

Kulcsszavak:

jegybank, monetáris politika, kamatpolitika, koronavírus, COVID-19

JEL: E50 E52 E58 P48

Felhasznált irodalom

1. Balogh László 2004a: Miért zöldebb a szomszéd rétje?: („Az adóreform nehéz kenyér”) KÜLGAZDASÁG 48:(9) pp. 49-72. (2004)
2. Balogh László 2004b: Döntsd a Tőkét? HITELINTÉZETI SZEMLE 3:(5) pp. 22-37. (2004)
3. Balogh László és Miklós-Somogyi Patrícia 2010: Költségvetés és infláció európai összehasonlító elemzése (1999-2007). KÖZ-GAZDASÁG 1: pp. 85-100. (2010)
4. Barro R.J., Ursua J.F., Weng J. The coronavirus and the great influenza pandemic: lessons from the “Spanish Flu” for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity. Nat. Bur. Econ. Res. 2020 working papers, No. w26866.
5. BIS 2020: Bank for International Settlements; Central banks’ response to Covid-19 in advanced economies Paolo Cavallino and Fiorella De Fiore Letöltve: 2020. 06. 25. <https://www.bis.org/publ/bisbull21.pdf>
6. BIS policy rate statistics 2020: Bank for International Settlements Letöltve 2020.06.17 <https://www.bis.org/statistics/cbpol.htm>
7. Broadstock D.C., Zhang D. Social-media and intraday stock returns: the pricing power of sentiment. Finance. Res. Lett. 2019;30:116–123.
8. Chen Q., Filardo A., He D., Zhu F. Financial crisis, US unconventional monetary policy and international spillovers. J. Int. Money Finance. 2016;67:62–81. [[Google Scholar](#)]
9. Csaba, Lentner ; László, Vasa ; Pál, P. Kolozsi ; Zoltán, Zéman 2019: New dimensions of internal controls in banking after the GFC ECONOMIC ANNALS-XXI 176 : 3-4 pp. 38-48. , 10 p. (2019)
10. ECB 2020: Európai Központi Bank Monetary policy decisions on 4 June 2020 <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.mp200604~a307d3429c.en.html>
11. Európai Bankhatóság 2020: European Banking Authority Letöltve 2020. 06. 24. (EBA) https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Guidelines/2020/Guidelines%20on%20legislative%20and%20

On-
legislative%20moratoria%20on%20loan%20repayments%20applied%20in%20the%20light%20of%20the%20COVID-
19%20crisis/882858/EBA%20GL%202020%2002%20-
CT%20GLs%20on%20legislative%20and%20on-
legislative%20moratoria%20on%20loan%20repayments%20applied%20in%20the%20light%20of%20the%20COVID-19.pdf

12. Gál, Veronika ; Fömötör, Barna ; Takács, Lili (2014): A magyar deviza alapú hiteladósok megsegítésére kidolgozott állami fizetéskönnyítő programok értékelése In: Csata, Andrea; Fejér-Király, Gergely; György, Otília; Kassay, János; Nagy, Benedek; Tánczos, Levente-József (szerk.) 11th Annual International Conference on Economics and Business : Challenges in the Carpathian Basin : Global Challenges, Local Answers Csíkszereda, Románia : Sapientia Hungarian University of Transylvania, (2014) pp. 256-272. , 17 p.
13. Gormsen N.J., Koijen R.S. University of Chicago, Becker Friedman Institute for Economics; 2020. Coronavirus: Impact on Stock Prices and Growth Expectations. Working Paper, (2020-22)
14. Kenesey Zsófia, Kovács Tamás (2019): Tools for the rescue of banks in crisis. In: Jiri, Rotschedl; Martin, Holman - Proceedings of the 47th International Academic Conference, Prága, Csehország : International Institute of Social and Economic Sciences (IISES), pp. 18-25.
<https://doi.org/10.20472%2FFIAC.2019.047.009>
15. Komlóssy Laura A nem-hagyományos monetáris politikai eszközök nemzetközi és hazai tapasztalatai;
<https://www.mnb.hu/letoltes/komlossy-laura-a-nem-hagyomanyos-monetaris-politikai-eszkozok-nemzetko.pdf>
16. MNB 2020: A MAGYAR NEMZETI BANK MONETÁRIS POLITIKAI ESZKÖZTÁRA A COVID-19 VÁLSÁG IDŐSZAKÁBAN: LIKVIDITÁS, BIZTONSÁG, RUGALMASSÁG; Letöltve: 2020. 06. 25.
<https://www.mnb.hu/letoltes/jegybanki-eszkozta-2020-covid19.pdf>
17. MNB Pénzügyi Stabilitási Jelentések 2015-2019
18. MNB Pénzügyi Stabilitási Jelentés 2019 december. 7. oldal
<https://www.mnb.hu/letoltes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2019-december.pdf>

19. MNB: A Magyar Nemzeti Bank monetáris politikai eszköztára, 2019. szeptember 30. <https://www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris-politikai-eszkoztar>
20. Portfolio 2020: Portfolio.hu Letöltve: 2020. június 19. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200619/estek-a-tengerentuli-tozsdek-437756>
21. Ramelli S., Wagner A.F. Swiss Finance Institute; 2020. Feverish Stock Price Reactions to COVID-19. Research Paper, (20-12)
22. Tillmann P. Unconventional monetary policy and the spillovers to emerging markets. J. Int. Money Finance. 2016;66:136–156
23. Varga József – Elbegdorj Temuulen – Bareith Tibor 2019: A gazdasági növekedés és a hitelezési volumen összefüggésének empirikus elemzése Magyarországon Pénzügyi Szemle 2019/4 483- 498. doi: https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_1
24. Varga, József; Ágoston, Anita ; Cseh, Balázs ; Sipiczki, Zoltán 2018: The Expected Effect of the Fourth Industrial Revolution on the Hungarian Tax Structure. REGIONAL AND BUSINESS STUDIES 10 : 2 pp. 1-10., 10 p., doi: 10.33568/rbs.2332
25. Varga József - Cseh Balázs 2019: A negyedik ipari forradalom egyes adózási és munkaerőpiaci hatásai. Pénzügyi tervezés modellezése egy szolgáltató vállalatnál. CONTROLLER INFO 7 : 1 pp. 11-14., 4 p.
26. Varga, József 2019: A negatív kamatlábak kora – a monetáris politika ritka pillanata. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 12 : 2019/2 / No. 45 pp. 181-195. , 15 p.
27. WHO Coronavirus disease 2019 situation report-67. World Health Organ.. 2020 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>
28. Yang Z., Zhou Y. Quantitative easing and volatility spillovers across countries and asset classes. Manag. Sci. 2017;63(2):333–354. [[Google Scholar](#)]
29. Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 101528.

Piaci verseny, stratégiák és együttműködések sajátosságai a feldolgozóiparban

Szabó-Szentgróti Eszter⁷¹ - Szabó-Szentgróti Gábor⁷²

Bevezetés

A globalizálódó világunkban a vállalatok többségének gondolkodásmódja megváltozott és változik napjainkban is. A világpiacon bizonytalansága, a fenntarthatóság problematikája, a fogyasztói igények folyamatos változása csak néhány a globális és lokális piaci nehézségek közül. Összességében versenyképessé válni, illetve annak maradni meglehetősen nehéz a vállalatok számára.

A sikeresen működő vállalatok titka több összetevőtől függ, azonban az egyik jelentős tényező mindenképp a jól megválasztott versenystratégia. Ahhoz, hogy az alapvető versenystratégiák közül legalább az egyiket meg tudja valósítani, egy jól kidolgozott vállalati stratégiára van szükség. A multinacionális vállalatok különböző versenystratégiákhoz, vállalati stratégiákhoz folyamodnak, alkalmazkodva az adott ország adottságaihoz. Számos cég dönt úgy, hogy nem egyedül, hanem egy másik vállalkozással együttműködve próbálja megvalósítani célját, amelyet stratégiai együttműködéseknek hívjuk. A stratégiai együttműködések az elmúlt évtizedekben kaptak jelentőséget, mind belföldi, mind nemzetközi viszonylatokban. A versenystratégiák egyik eszközeként jelentőségük abban rejlik, hogy a vállalatok csökkenthetik a működési kockázatukat, hatékonyabban működnek, méretgazdaságosabbak lesznek, közös kutatások segítségével hatékonyabban határolják be és elégitik ki a vásárlók igényeit, és csökkentik az információs aszimmetriákat. Természetesen emellett még számos más tényező is szerepet játszhat, mindez a vállalat tevékenységétől, céljától is nagyban függ.

Egy ilyen jellegű szövetség ugyanakkor nemcsak kedvezően, de kedvezőtlenül is befolyásolhatja a versenyhelyzetet. Ebben az esetben versenykorlátozások léphetnek érvénybe, ami a piacon jelen lévő többi vállalatot is érintheti. Ha két vagy több vállalat stratégiai együttműködést köt, nemcsak az érintett vállalatok működésére, hanem nagy valószínűséggel a piaci helyzetre is hatással lesz. Tanulmányunkban a versenystratégiák és a stratégiaiszövetségek elméleti hátterét dolgozzuk fel, arra keresve a választ, milyen előnyöket jelent a vállalkozások számára a különböző versenystratégiák alkalmazása és a szervezetközi együttműködések.

⁷¹ egyetemi adjunktus, Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Intézet, szentgroti.eszter@ke.hu

⁷² egyetemi docens, Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Marketing és Menedzsment Intézet, szabo.gabor@ke.hu

1. Stratégiák/versenystratégiák elméleti megközelítése

A versenystratégia fogalma mára már összefonódott M.E. Porter nevével. A téma egyik legfőbb képviselője évtizedek óta kutatja ezt a területet, ezért főként az ő megállapításait fogadjuk el. Ugyanakkor fontos tisztázni a stratégia (strategy), vállalati stratégia (corporate strategy), és versenystratégia (competitive strategy) fogalmak közti hasonlóságot és különbséget. A kutatók abban megegyeznek, hogy a stratégia fogalmát sokféleképpen lehet értelmezni. A stratégia, mint szó, ógörög eredetű hadművészetet jelent, ahol a felek annak fényében hozták meg saját döntéseiket, hogy felmérték az ellenfél várható lépéseit és saját helyzetüket (CHIKÁN, 2008). KOTLER és KELLER (2006) Portert idézi, miszerint a stratégia az „egyedi és értékes pozíció teremtése, több eltérő tevékenységgel”. Fontos, hogy akkor lehet egy vállalat sikeres, ha versenyársaitól eltérő tevékenységeket végez vagy közel azonos feladatokat másképpen hajt végre. PORTER (2006) a könyvében a stratégiát versenystratégiként, illetve fordítva is említi, lényegében az olvasó számára szinoním fogalomként kezeli. Szerinte a versenystratégia megmutatja, hogyan versenyezzen adott vállalat, milyen célokra, politikára lesz szüksége, hogy elérje fő célját.

A vállalatok stratégiájával már Portert megelőzően is több szerző foglalkozott. Főként az 1970-es évektől születtek meghatározó nemzetközi szakirodalmak, de érdemes megemlíteni, hogy a hatvanas évek közepén írta ANSOFF (1965) meghatározó művét a vállalati stratégiáról, mely később többek között Porter és Mintzberg írásai alapjául szolgált. Ansoff-on kívül például CANNON (1968), ANDREWS (1971) és SLOAN (1964) tartoznak a korai ún. klasszikus szerzőkhöz. A klasszikus stratégia elméleti megközelítést a folyamatorientált stratégiaalkotás követte. Ekkor a klasszikus elmélettől eltérően már nem feltételezték a piacok tökéletességét és a teljes racionalitást. KAPÁS (1998) cikkében jól bemutatja a stratégia elméleteinek evolúcióját cél és folyamat dimenzió mentén elkülönítve. A folyamatorientált stratégia különbségét jól érzékelteti a klasszikussal szemben, miszerint a klasszikus nézetben a stratégia tervszerű, míg a folyamatorientált nézetben inkább intuitív és flexibilis, nem minden esetben tervezett. A stratégiai elméleti evolúció harmadik szintje az evolúcionista stratégia. Ennek fő jellemzője, hogy a piac szelektálja a résztvevőket, mely folyamatosan változik. Ebből kifolyólag a stratégiai tervezésnek nincs nagy jelentősége, inkább a vállalatok „rutin”-ja, tapasztalata a meghatározóbb (KISS, 2005; BERKE, CSUPOR ÉS SZIGETI, 2018). NELSON ÉS WINTER (1982) szerzőpáros a vállalatok által szerzett ún. „rejtett tudást” hangsúlyozzák. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy a versenytársak ezt nehezen tudják követni, ezáltal jelentős versenyelőnyhöz juthat a vállalat. A 90-es években alakult ki a rendszerorientált stratégia, mint negyedik szint. Ebben az esetben a stratégia szoros összhangban működik a vállalat egyes területeivel és a társadalmi kapcsolatokon alapul. KAPÁS (1998) konklúziója az, hogy a négy

alapelmélet közül mindig a szituációnak megfelelőt kell alkalmaznia a vállalatnak.

A stratégia tehát a célok megvalósításának eszköze. A vállalati célkitűzéseknek is van egyfajta hierarchiája, ahol a stratégiai célok közepén helyezkednek el. Felülről lefelé haladva a célrendszer legelső helyén az alapvető cél áll (1), majd ezt követi a küldetés (2). Következő lépcső a stratégiai cél (3), mely alatt a közvetlen irányítási célok (taktika) (4) és az operatív működési célok (5) foglalnak helyet. Értelemszerűen ezek a célok szorosan összefüggnek egymással. A stratégiai célok főként közép és hosszú távon elérendő célok összessége, melynek létrehozása a stratégiai menedzsment feladata (CHIKÁN, 2008). A szakirodalmak többnyire szinonimaként használják a stratégia és vállalati stratégia fogalmakat. A vállalati stratégián belül megkülönböztetünk üzleti vagy más néven versenystratégiát. Több üzleti funkció esetében egy vállalatnál belül több versenystratégia születhet. Azok a vállalkozások, melyek egy profillal rendelkeznek, a vállalati stratégia és a versenystratégia azonos (BARTEK ÉS MTSAL., 2007). PORTER (2006) is eszközként definiálja a versenystratégiát melynek alapja a vállalat célja(i), és a vállalat egyes funkciói (pl.: beszerzés, termelés, marketing, értékesítés) felelnek a megvalósításért. A szerző négy alapvető kulcstényezőt fogalmaz meg a versenystratégiával kapcsolatban: a vállalat erősségei és gyengeségei (1), a stratégia megvalósításában kulcsszereplő vezetők személyi értékei (2), az iparági lehetőségek és veszélyek (3), és a társadalmi követelmények (pl.: politika, társadalmi elvárások, erkölcs) (4). Míg az első két tényező a versenystratégia belső korlátja, addig a második két tényező külső korlátnak számít.

Porter gyakorlati szempontból három alapvető stratégiát különböztetett meg: költségvető szerep, termékdifferenciálás/megkülönböztetés, összpontosító stratégia (PORTER, 2006). Azonban érdemes megemlíteni, hogy a Porter által kidolgozott versenystratégia elmélete és annak eszközei (például az öt erő modell), is korlátosak. Egyre több „kritika” jelenik meg a témában. A kritika szót ebben az esetben nem találjuk szerencsésnek, hiszen Porter és kortársai egyedülálló elméleteket alkottak a menedzsment területén. Inkább úgy fogalmaznánk, hogy az általunk idézett szerzők a piaci változásokat figyelembe véve megkérdőjelezzik a mai aktualitását és felvázolják bizonyos korlátait. KONTOR (2014) disszertációjában utal ezekre a korlátokra és arra a következtetésre jut, hogy az iparági struktúra maximum 8-15 százalékban határozza meg a vállalatok teljesítményét. Ezen kívül napjainkban már elvettve találunk tisztán ipari verseny, hiszen újabb és újabb üzleti modellek születnek. Így főként ezek az új modellekben működő vállalatok versenyeznek egymással (MCGRATH, 2013). HASHAI ÉS BUCKLEY (2014) cikkükben azt vizsgálják, hogy egy multinacionális vállalat (MNV) számára feltétlen szükséges-e a kompetitív versenyelőny. Szerintük a kompetitív versenyelőnyök fontosak, de néhány esetben túlsúlyozottak, mert modellük bebizonyította, hogy bizonyos hátrányos adottságok előnnyé kovácsolása révén is válhat egy vállalatból MNV-t. Véleményünk szerint a kompetitív versenyelőny igenis fontos és szükséges a

jelen piaci versenyben, hiszen a vállalatok többsége ezen előnyök segítségével tud hatékonyan versenyezni. Ugyanakkor MEKIC ÉS MEKIC (2014) szintén arra a következtetésre jut, hogy Porter elméletének még mindig van létjogosultsága, de a 21. századi vállalatok már nem csupán iparági versenyben vesznek részt. A digitális világ és a globalizáció átrendezi a piaci helyzeteket, mely új stratégiai megközelítéseket kíván. A jövőben különösen a negyedik ipari forradalom fogja jelentősen átrendezni a termelési és erőviszonyokat (VARGA ET AL. 2018, VARGA-CSEH 2019). A versenystratégia elméleti megközelítései esetében változások figyelhetők meg és előrevetítik, hogy a jövőben talán új nézetek és modellek alakulnak ki, mely véleményem szerint helyénvaló az idő előhaladtával és a piaci viszonyok változásával.

A piacok telítettsége alapján megkülönböztethetünk kék- és vörös óceán stratégiákat. Ezt a két fogalmat KIM ÉS MAUBORGNE (2004) vezette be, de maga a stratégia nem új keletű. Kék óceán stratégia alatt azt értjük, hogy adott vállalat olyan piacok megszerzésére törekszik alacsony költséggel, amelyek eddig ismeretlenek voltak („... doing business where there is no competitor”). Szemben a vörös óceán stratégiával, ahol a versenytársak az ismert piacokon ún. „öldöklő” küzdelmet folytatnak a túlélésért. A szerzőpáros egyértelműen a kék óceán stratégiát tekinti a növekedés fő mozgatórugójának és eme stratégia létjogosultságát hangsúlyozzák a mai telített piaci viszonyokkal (pl.: vámok megszűnése, információáramlás, technológiai újítások, termékkínálatbővülés). Mivel a kereslet nem követi a kínálati expanziót és a termékek megkülönböztethetősége egyre nehezebb, a profit sem lehet olyan kiemelkedő. KIM ÉS MAUBORGNE (2004) szerint a kék óceán stratégiát alkalmazó vállalatok 10-15 évig nem találkoznak komoly versenykihívásokkal. Itt példaként említik többek között a Cirque de Soleil-t, a Home Depot-ot vagy a FedEx-et.

1.1 Stratégiák a KKV szektorban

A stratégiáról, versenystratégiáról ismertetett fő tudnivalók elsősorban nagyvállalatokra jellemzők, illetve applikálhatóak. A kkv szektor nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi szinten is más stratégiai megközelítést igényel.

Napjainkban a kkv szektor jelentősége folyamatosan nő. Hasonlóan Európához a vállalatok számának 99,8%-át adják a kis- és közepes vállalatok (MULLER ÉS MTSAL., 2015). Nemzetgazdasági szinten hazánkban a foglalkoztatottak 72,5 százalékát adja és a hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez 54,4% az összes vállalkozáshoz képest (CHIKÁN, 2016). Nem csupán a nagy számú vállalatok miatt, hanem egyre növekvő piaci befolyásoló szerepe végett is egyre nagyobb hangsúlyt kap. Már nem kizárólag a nagy- és gigaméretű vállalatokra jellemző a nemzetköziesedés, innováció vagy a technológiai újítás (KNIGHT, 2001).

Hazánkban egyelőre a kkv szektor szereplőinek egy része családi vagy kényszervállalkozás. A nemzetközi kkv-khoz hasonló fejlettségi szintet még nem értük el, de a nemzetköziesedés és innováció egyre gyakrabban tapasztalható (VARGA, 2015). Varga cikkében többek között megállapítja, hogy a hazai kkv szektor management-je hiányos vezetői ismeretekkel rendelkezik, továbbá a stratégiai irányítás helyett operatív feladatokat lát el. Sok esetben nem rendelkeznek írott stratégiával sem. Közel hasonló eredményre jutott HUGYI ÉS TAKÁCSNÉ (2011), kutatásuk összecseng SALAMONNÉ (2000), valamint KARDA (2009) megállapításaival. Továbbá elmondható, hogy a magyar kkv szektor innováció hiányos, az érintettekkel való kapcsolat nem elég koncepcionális és eredményes. SÁRA ÉS MTSAI. (2014) is ezt támasztják alá kutatásukkal, számos konkrét megállapítást tettek a témában. A szerzők szerint a hazai kkv innovációs stratégiákra jellemző az ún. „látszatinnováció”, azaz az innováció érdekében fűzió, felvásárlás történik. Ezen kívül kiemelik az anyagi források hiányát, mely elsődleges feltétele az innovációs tudáshoz és megvalósításhoz, ebből kifolyólag a nem technikai innovációkat tekintik a hazai kkv-k kiugrási lehetőségének. POLERECZKI (2011) meglátásával egyetértünk, miszerint a hazai kkv vállalatok felzárkózásához idő kell, hiszen a nyugat-európai kis- és közepes vállalatoknak több évtizedes (évszázados) tapasztalata van. Kutatása a hazai kkv szektor (azon belül is tej- és húsipar) marketingtevékenységére irányul és megállapításai többek között szintén a hiányos marketingstratégiát, illetve arra vonatkozó hozzáértő vezetőket hiányolja.

Nehéz pontos leírást adni a hazai kkv stratégia típusait illetően. Mivel az előbb idézett szerzők egyetértenek a hazai kkv tudatos stratégiák hiányában, ezért úgy gondolom az első legjellemzőbb az ad-hoc „stratégia”, mely fő célja a túlélés. Ugyanakkor SALAMONNÉ (2008) megkülönböztetett pozicionálási- és terjeszkedési stratégiát a hazai kkv-k piacán. Ő is Portert idézi, miszerint a pozicionálási stratégia lényege, hogy a növekedés feltétlen hajszolása káros lehet a piaci versenyre, ezért a hatékony növekedéshez valamiben egyedinek, különlegesnek kell lenni. A terjeszkedési stratégia a vállalat növekedését foglalja magában, akár vertikálisan, akár horizontálisan. Salamonné kutatása szerint pozicionálási stratégiát a vállalkozások kétharmada folytat Magyarországon, míg a terjeszkedési stratégiát minden harmadik cég alkalmazza. Egy friss kutatásban TERNAI ÉS BORBÁSNÉ (2015) hatékony stratégiának vélik a kkv-k klaszterbe tömörülését. Cikkükben az eBest szoftverplatformot vizsgálják, mely lehetővé teszi a kkv-k számára a közös munkát, közösségi- és hálózatépítési lehetőségeket, továbbá menedzselési műveleteket. Szerintük ez a platform „hozzá tud járulni a fogyasztói igények kielégítése érdekében létrejövő ellátási lánc, illetve egyedi folyamatok mentén fellépő információszerzési, kommunikációs vagy együttműködési akadályok lebontásához”.

Ha összegezni kellene a hazai kkv-k stratégiai irányait, akkor elmondható, hogy ezen a területen még komoly hiányosságok vannak, hiszen a tudatos startégiái tervezés nem jellemző, inkább a tőkehiányból fakadó túlélési

stratégiák a meghatározók. E szektort különösen sújtja az adóadminisztráció magas terhe (VARGA-VÁGYI 2017). Az utóbbi évek pozitív adózási hatása viszont, hogy a munkát terhelő adók súlya Magyarországon egyre csökkenő, ezzel a munkaintenzívebb kkv-szektor adózási terhei csökkennek (VARGA 2017). Egyetértünk azzal, hogy a nem technikai innovációk a kiugrási lehetőségek a magyar kkv piacon. Továbbá az együttműködési lehetőségek segítségével elérhető innovációkban látom a piac továbblépési lehetőségét addig, míg saját erőből nem képesek az innovációra.

1.2. A nemzetközi és hazai tejfeldolgozók stratégiája

A vezető tejfeldolgozó vállalkozásokat világszinten vizsgálva, akkor meglehetősen hasonló stratégiákat találunk. A nemzetközi nagyméretű tejfeldolgozók egy része szövetkezeti rendszerben működik, melyek magukban foglalják a tejtermelőket és a feldolgozót/feldolgozókat. Amennyiben Európára koncentrálnak akkor a holland és dán szövetkezeteket érdemes először megemlíteni, melyek működésére a már említett termelői-feldolgozói integráció a jellemző. Ebben az esetben a szövetkezet működése piaci alapokon nyugszik, az állam nem szól bele a működésükbe. Hasonlóan az Egyesült Államok tejfeldolgozóihoz, ezek is tisztán gazdasági alapon működnek, ahol a termék van a középpontban és fő céljuk a tagok jövedelmének növelése (SZABÓ G., 2005). Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy Nyugat-Európában a tejfeldolgozói piac monopol vagy oligopol jellegű szemben a hazai piaccal. 2016-ban a világon az első tíz legnagyobb tejfeldolgozó volt: a Nestlé, a Lactalis, a Danone, a DairyFarmers of America, a Fonterra, a FrieslandCampina, az Arla Foods, a Yili, a Saputo és a Dean Foods (RABOBANK, 2016). Ebből öt vállalat európai, két vállalat az USA-ban és egy-egy vállalat található Új-Zélandon, Kínában és Kanadában. A szövetkezeti rendszerű működés mellett a nemzetközi tejipari vállalatok meglehetősen tudatos, összetett stratégiával rendelkeznek melyre az alábbi általános jellemzők vonatkoznak: globális piaci jelenlét egyszerre több piacon, diverzifikált termékportfólió, kiváló minőség, folyamatos innováció, gyors piaci reagálás, fenntartható és környezetbarát működés és ennek kommunikációja és a munkavállalók „fair” bánásmód és jó munkakörülmények biztosítása.

Példaként megvizsgáltuk a világszerte vezető Nestlé fő stratégiai jellemzőit (NESTLÉ ANNUAL REPORT, 2015). Elmondható, hogy alapvetően a jó minőségre helyezik a hangsúlyt, minőségi alapanyagokból, a megfelelő tápanyagok biztosítása érdekében. Fő versenylőnyük, hogy a fogyasztói igényeket több dimenzióban próbálják meg kielégíteni. Egyrészt globálisan és lokálisan is figyelnek a fogyasztói igényekre, másrészt K+F tevékenységgel folyamatos innovációkkal reagálnak az aktuális trendekre (egészség, wellness). A termékeik olyan hozzáadott értéket tartalmaznak, melyek fokozzák a fogyasztás „élményét” és ezért a fogyasztó hajlandó többet fizetni. Ugyanakkor a fejlődő piacok felé is nyitnak

alacsony árú termékekkel, mellyel fő céljuk a célcsoport tájékoztatása az élelmiszerek élettani hatásáról. Hangsúlyos része a stratégiájuknak a nem otthon fogyasztott ételek, egészen a „menet közben” ehető ételektől az intézményi étkeztetésekig. A dolgozat témájából adódóan megvizsgáltam, hogy milyen szintű együttműködések jellemzőek a Nestlére. Elmondható, hogy jellemzően más iparágakban lévő partnerekkel köt együttműködéseket. A termékfejlesztésben K+F területen működik együtt számos kutató/orvos partnerrel azért, hogy meg tudjon felelni a mai igényeknek (pl.: megfelelő tápanyagtartalom, speciális étrendek, GMO mentesség, bőrápolás). Együttműködések vannak még technológiai profilú vállalatokkal, mint a Google vagy az Amazon. Ezek célja, hogy új vevői kapcsolatokat hozzon létre. Természetesen szorosan együttműködik az termelő gazdákkal, farmerekkel (pl.: tej, kávé, kakaó), hogy biztosítsa a jó minőségű és mennyiségű alapanyagot. Ezen kívül több száz partnerrel kooperál, hogy munkahelyet teremtsen a fiatalok számára (NESTLÉ ANNUAL REPORT, 2015). A stratégiából és ezekből az együttműködésekéből jól látszik, hogy mennyire diverzifikált a vállalat tevékenysége.

Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy a világvezető tejfeldolgozók stratégiájának kulcseleme az innováció (ezáltal a K+F tevékenység). Erre a megállapításra jut MAYNARD ÉS FRANKLIN (2003) szerzőpáros is, akik a funkcionális tejtermékek rákmegelőző tulajdonságát vizsgálták cikkükben. Szerintük kiugrási lehetőséget jelent az olyan hozzáadott értékű tejtermék, melynek magasabb a CLA szintje és ezért a piac hajlandó is felárat fizetni.

A hazai tejfeldolgozó vállalatok stratégiájával foglalkozott többek között SZABÓ (1996), POLERECZKI (2011) valamint RÓZSA ÉS TÁLAS (2014). SZABÓ (1996) elemzése óta a tejipar sok változáson esett át. Cikkében öt stratégiai csoportot különített el (1. táblázat):

1. táblázat: Tejipari stratégiák a kilencvenes évek első felében Magyarországon

	Jellemzők	Fő stratégiák	Példa
Külföldi tulajdonú nagy vállalatok	Iginkább tőkeerős kereskedelmi láncoknál való megjelenés	főként megkülönböztető stratégia költségvető összpontosító	Danone, Veszprémtej (Bongrain), Fejértej (Parmalat- Avonmore), Hajdútej (Nutricia)
Nagyobb méretű magyar tulajdonban lévő vállalatok (volt állami cégek)	tőkeerős főként regionális piaci jelelét egy-egy termékkel vannak jelen országosan széles termékszerkezet	főként megkülönböztető stratégia	Tolnatej Szabolcstej
Kisebb méretű magyat tulajdonban lévő vállalatok (volt állami cégek)	finanszírozási problémák nincs fellelhető stratégiai irány regionális piaci jelenlét	főként megkülönböztető stratégia, ami nem sikeres	
Kis méretű lokális vállalkozások	tőkeszegény általában egy üzemmel rendelkezik lokális piacra gyárt	főként költségvető szerep (márkázás nincs)	
Szakosodott kisvállalatok	tőkeszegény többnyire sajtgyártás	stratégia nem jellemző, egy terméket gyárt (márkázás nincs)	

Forrás: SZABÓ (1996) alapján saját szerkesztés

A rendszerváltás után megjelent hazánk tejiparában a külföldi tőke és ezek a vállalkozások átvették a piacvezető szerepet. Tőkeerősebbek voltak, mint az egykori állami tejfeldolgozó vállalatok, ezen kívül jelentősebb piaci tapasztalattal rendelkeztek a stratégiaalkotás és a vezetés területén. Ekkor már előrejelezhető volt a piaci viszonyok átrendeződése.

A hazai tejfeldolgozók marketingstratégiájának vizsgálta alapján a vállalati méret növekedésével a (marketing) tervezési tevékenység is egyre tudatosabb. Ugyanakkor a tejfeldolgozó vállalatok többségére a tömegtermékek gyártása jellemző. Marketing szempontból négy klaszter különböztethető meg: óvatos árversenyzőket, a kapcsolatorientáltakat, az ellentmondásokkal küzdőket és a fejlődőben lévő optimistákat. Az óvatos árversenyzők alacsonyabb árral versenyeznek és az elosztás bővítése a céljuk. A kapcsolatorientált vállalatok számára igen fontosak a külső és belső kapcsolatok az érintettekkel és inkább hisznek a piaci részek kiaknázásában. Az ellentmondásokkal küzdők fontosnak tartják az érintettekkel való jó kapcsolatot, a fogyasztói igények nyomonkövetését, de a gyakorlatban ezt nem követik. Ez a klaszter bizonytalan a jövőt illetően. A fejlődő optimisták esetében erős a fogyasztói orientáció és jó a kapcsolatkezelés. POLERECZKI, 2011; SZAKÁLY, 2007; SZENTE ÉS MTSAI, 2015)

RÓZSA ÉS TÁLAS (2014) pénzügyi szempontból vizsgálta a tejipari vállalatok versenyhelyzetét. Ugyan elismerik, hogy más tényezőt is vizsgálni kell a pontosabb versenyhelyzet megállapítására, de véleményem szerint kutatásuk jó iránymutatást ad. Arra az eredményre jutottak, hogy a hazai tejfeldolgozók esetében stratégiai célként nem jellemző a K+F tevékenység. Ez azért is meglepő, mert ők a legnagyobb feldolgozókra koncentráltak kutatásukban. Ugyanakkor megállapították, hogy a sikeres külföldi tulajdonú tejfeldolgozó mellett van olyan magyar tulajdonú vállalat, mely kedvező pénzügyi mutatókkal bír és piaci részesedését tudta növelni.

A rendszerváltás utáni helyzettel összehasonlítva, javuló tendencia látszik kibontakozni. A nemzetközi feldolgozók még mindig erősebbnek látszanak a hazai vállalatoknál, de a pénzügyi adatokat elemezve fejlődés mutatkozik.

2. Együttműködések elméleti háttere

Az együttműködések sikerességét vagy sikertelenségét az emberi természet alapvetően meghatározza. Véleményünk szerint a legfontosabb két meghatározó tényező ebben az esetben a bizalom és az érdekek találkozási pontja. Az ember természetéből adódóan többnyire a saját érdekét képviseli (opportunizmus). Ha a túlélésről van szó – jelen esetben üzleti túlélésről – vagy éles piaci versenyről az érdekek nem feltétlenül találkoznak, a bizalom szintje ilyenkor pedig alacsony.

Az opportunizmus problematikájára már WILLIAMSON (1985) is felhívta a figyelmet. A szakma által is sokat idézett könyvének „The economic institutions of capitalism” – második fejezetében nemes egyszerűséggel úgy definiálja az opportunizmust, mint saját érdeket valamilyen csellel vagy fortéllyal

kereső viselkedést. Az önös érdek orientációra három szintet különböztet meg, melyben szerinte az opportunizmus a legerősebb. WILLIAMSON (1985) előtt egy évvel született AXELROD 1984-es meghatározó műve, mely szintén egy átfogóbb képet ad az együttműködések természetéről, kialakulásáról. Érdekes, hogy a szerző már a legelső mondatban felteszi a kérdést: A mai egoista világunkban, ahol az „én” az első, hogyan tudnak az együttműködések kialakulni, működni? AXELROD (1984) sokat foglalkozott a fogolydilemma kérdéskörével. Az ezzel kapcsolatos elhíresült számítógépes kísérletének eredményeképpen („kölcsonkenyér visszajár”, angolul: tit fot tat) azt a következtetést vonja le, hogy a mai világunkban is lehetséges hatékony együttműködések létrehozni, melyek főként kis méretű klasztereket jelentenek. Amint azonban az adott együttműködés szélesebb társadalmi keret közé kerül, az együttműködések tagjai már a saját érdekeiket kezdik nézni. LI (2008) rendhagyó módon a vallás szerepét vizsgálja a stratégiai együttműködésekben és a küpiacra lépés esetében. Eredményei szerint a vallás (vagy annak hiánya) nagy szereppel bír a stratégiai együttműködésben lévő feleknél, továbbá visszafoghatja az opportunizmus jelenségét, csökkentve ezáltal a tranzakciós költségeket. Az együttműködések „soft”⁷³ jellegű tulajdonságainak fontosságát hangsúlyozza CULLEN, JOHNSON ÉS SAKANO (2000) is. A szerzők két fontos „soft” tulajdonságot említnek: a közös bizalmat és az elkötelezettséget, melyet Japán példán vezetnek le. CULLEN ÉS MTSAI (2000) hivatkoznak BURT (1997), HOSMER (1995) és ROUSSEAU ÉS MTSAI (1998) műveire, akik szintén eme két fő „soft” komponenst vélik esszenciálisnak. A bizalom és elkötelezettség számukra azért bír ekkora súllyal, mert ezek nélkül a stratégiai szövetségek működése elengedhetetlen. Hiszen legyen bármilyen formális egy szövetség, mindig akad olyan váratlan szituáció, melyre nincs előírás vagy írott szabály és ilyenkor lépnek életbe eme „soft” tulajdonságok. Továbbá hangsúlyozzák, hogy az együttműködő felek számos területen különbözhetnek (pl.: tapasztalat, pénzügyek, kultúra, vallás) és a bizalom és elkötelezettség átsegítheti a feleket a nehézségeken. Ugyanakkor a hazai szakirodalomban is találunk példát az együttműködések természetének elemzésére (SZABÓ, 2012; SZAKÁLY, SZENTE ÉS SZIGETI, 2005). Az együttműködés jelenségét egészen a primitív életformák szintjére vezeti vissza, hangsúlyozva ezzel a jelenség fontosságát és alapvető élethez való szükségességét. Ugyanakkor találoan felhívja a figyelmet az ún. „élősködő” magatartásra is, párhuzamot vonva az együttműködések diszfunkciója és a rákos sejtek működése között. A szerző így jól érzékelteti, hogy az együttműködés és „élősködés” együtt van jelen, legyen szó biológiáról vagy gazdasági piacokról. Szintén ebben a cikkben foglalja össze a játékelmélet kapcsolódását az együttműködések témaköréhez. Ez a tanulmány véleményünk szerint jól érzékelteti, hogy az együttműködések természete milyen sok tudományt érint közvetve vagy közvetlenül.

⁷³emberi viselkedésen alapuló tulajdonságok, mérése nehézkes

2.1. Együtműködések meghatározása

Az együtműködések (cooperation) szakirodalmi háttere meglehetősen széleskörű. Ezen belül a definíciók meghatározása is szerteágazó. Az olvasó látni fogja, hogy a szakemberek körében nincs egy egyértelmű fogalomrendszer kialakulva, az értelmezések és interpretációk sora kellőképpen hosszú. Ennek ellenére mégis szeretnénk egyfajta rendszerbe foglalni a jelenleg elfogadott releváns definíciókat és egy általam elfogadott és a kutatás során is alkalmazott struktúrát alkotni. Áttekintésünkben a *vállalati* együtműködésekre szorítunk és az „együtműködés” kifejezést fogjuk használni, mint gyűjtőfogalom. Ezen belül az egyes típusokat specifikáljuk.

Mindenképpen leszögezhetjük, hogy a vállalati stratégiai együtműködések (strategic cooperation) – értsünk ez alatt bármilyen típust – a jelenkor jelentős stratégiai és szervezeti innovációja. A hazai szakirodalom egyik jeles képviselője TARI (1998) is ezen a véleményen van. Bár ő kimondottan a stratégiai szövetségekkel (strategic alliance) foglalkozott a könyvében, szakirodalmi áttekintésem fényében mégis úgy vélem, a fenti kijelentésem helytálló.

A vállalati együtműködések elméleti alapjai kapcsán a nemzetközi szakirodalom leginkább WILLIAMSON 1985-ben publikált tranzakciós elméletét (transaction cost theory) idézi, mint a vállalatelméletek képviselőjét. Eszerint a tranzakciós elmélet a vállalat szerződéses elméletének a része. A piaci koordinációs mechanizmusnak költsége van, ezt nevezzük tranzakciós költségnek (COASE, 1937). A tranzakciós költségnek alapvetően két fajtája van: a szerződéskötések és tárgyalások költsége és az árak felfedezésének költsége. COASE (1937) szerint a szervezeten belül megvalósított tranzakciók kisebb költséggel járnak, mint ha ezt a piacon (tulajdonjog átadása) teszik meg. A szervezeten belüli tranzakciók során viszont számolni kell a szervezési-vezetési költségekkel, a belső zavartalan működést megfelelő szabályzatokkal, utasításokkal kell biztosítani. Az, hogy a tranzakció a piacon vagy egy formális szervezeten (szervezeti hierarchián) belül valósul meg, mérlegelés kérdése. A tranzakciós költségek megfontolásával dől el. TARI (1998) is Williamson (1985) idézi, miszerint a tranzakciók során szervezeti hierarchiában keletkezhetnek úgynevezett „hibrid” szerveződések, melyek együtműködéseknek jelentenek két vagy több vállalat esetében.

2.2. Együtműködések fajtái

Az együtműködések elméleti háttérének feldolgozása során elmondható, hogy a fogalmi megközelítések sokszínűek és a fogalmak között jelentős átfedések tapasztalhatóak. A szakirodalomban legtöbbször előforduló fogalmak voltak: együtműködés/kooperáció, közös vállalat (joint venture), vállalati hálózatok, stratégiai szövetségek, szövetkezés, integráció, partnerség, klaszter. Világvi-

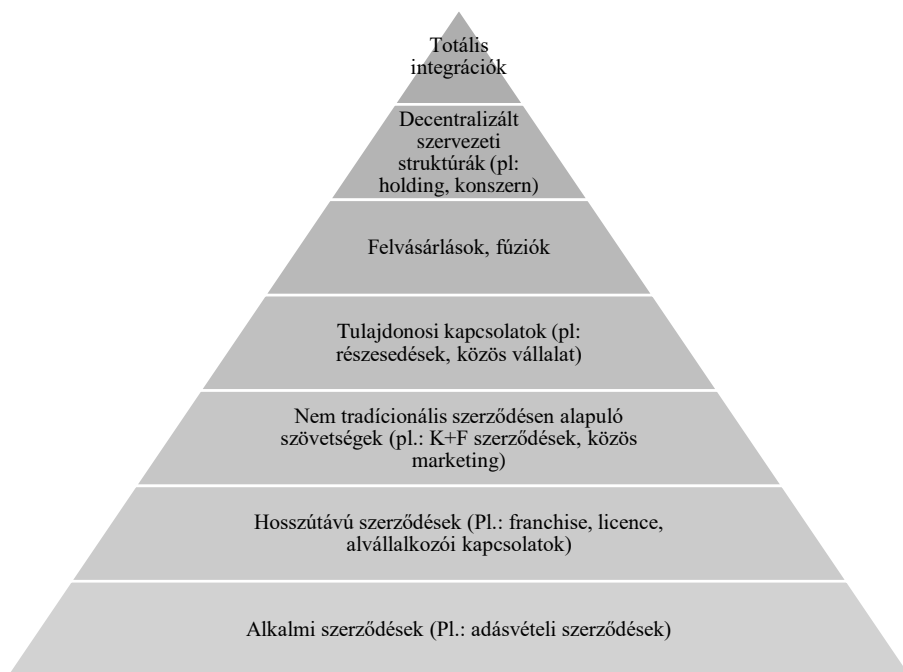
szonylatban már az 1800-as években megjelentek a mai vállalati vagy szervezeti együttműködések elődjai, míg hazánkban csupán a rendszerváltást követően beszélhetünk a megjelenésükről. ARTNER (1995) cikkében már ekkor hangsúlyozza, hogy az integrálódás a versenyképesség elengedhetetlen eleme. A vállalatközi együttműködés természetesen egy eszköz a profitorientált vállalatok kezében, melyet növekedési stratégiájukkal valósítanak meg. Akkor merül fel igény együttműködésre, ha a vállalat önálló működése során növekedési korlátba ütközik. Sikerének mérőszáma pedig a profit. ARTNER (1995) cikkében a vállalati kapcsolatok formáit öt csoportba sorolta:

- informális kapcsolatok,
- kis és nagyvállalatok kapcsolata,
- alárendeltségi kapcsolatok,
- formalizált egyenrangú (de nem tőkeösszefonódással járó) kapcsolatok,
- tőkeösszefonódással járó kapcsolatok.

Elismeri ugyanakkor, hogy a besorolások vitathatók és a kapcsolatok evolúciójával átfedések és egymásra épülések is kialakulnak. Kis- és nagyvállalatok kapcsolata (2) alatt a kisvállalatok rugalmasságát és a nagyvállalatok innovációs képességét hangsúlyozza. E két fő jellemzőből kifolyólag bizonyos esetekben a kisvállalatok és a nagyvállalatok egymással együttműködve, szimbiotikus viszonyban vannak. Ebből adódik az alárendeltségi viszony (3), miszerint az egyik félnek meghatározó a szerepe (pl. beszállítói kapcsolatok, alvállalkozói szerződések, kereskedelmi szerződések). Egyenrangú és tőkeösszefonódással nem járó kapcsolatok (4) alá sorolja a licenc és know-how szerződéseket, továbbá a kockázatmegosztási szerződéseket. Bár itt megjegyzi, hogy az egyenrangúság képlékeny változó. Tőkeösszefonódással járó kapcsolatokhoz (5) tartozik véleménye szerint a kockázati tőke (venture capital) mint együttműködési forma, a közös vállalat (joint venture) intézménye, részvényvásárlások, fúziók, vállalatfelvásárlások.

Ha együttműködésről beszélünk a szakirodalmak szerzői egyetértenek abban, hogy ezek fajtája, iránya többféle lehet. Egyrészt iránya lehet horizontális, vertikális vagy diagonális. Időtávra vonatkozóan beszélhetünk rövid, közép és hosszú távú együttműködésekről. Lehet kétoldali vagy multilaterális, egypartneres vagy többpartneres.

Elsőként a hazai szakirodalomban legtöbbit idézett publikációt használtuk a fogalmi rendszer tisztázására. TARI (1998) négy szempont mentén különítette el a vállalati együttműködési formákat: időhorizont, erőforrás allokáció, szabályozottság szerint, de legfőképpen a *piac-hierarchia* szempontjából helyezi el elsődlegesen az egyes formákat. Eszerint hét kategóriát különböztet meg, a négy „dimenzió” mentén (5. ábra).

*5. ábra: Vállalati együttműködések formái
Forrás: Tari, 1998 alapján*

A piramis alsó szintjén a piac-hierarchia viszonyt tekintve a piaci (független) viszonyok érvényesek, ahol rövid távra jönnek létre szerződések. A két fél teljesen önálló, elkülönültek az erőforrás allokáció tekintetében és a szabályozottság alacsony vagy teljesen hiányzik. Minél inkább elmozdulunk a dimenziók mentén „felfelé”, annál magasabb szinten valósul meg az együttműködés. Az átmenetet a stratégiai szövetségek jelentik, ahol a felek a stratégiai önállóságukat megőrzik, kölcsönös előnyökhöz jutnak, a tevékenységüket bizonyos szintig integrálják és mindezt hosszabb távon teszik az erőforrások (anyagi eszközök, ismeretek) rendelkezésre bocsájtásával.

A stratégiai szövetség fogalmi meghatározásánál BUZÁDY ÉS TARI (2005) munkáját használta fel CHIKÁN ÉS CZAKÓ (2009), azonban erre szinonimaként használják a stratégiai együttműködés kifejezést, amely véleményem szerint az adott szakirodalomban nem zavaró, de szinonimaként egyéb esetekben nem szerencsés használni. Megítélésünk szerint a stratégiai szövetség egy fajtája a stratégiai együttműködésnek és nem azonos vele. Stratégiai együttműködésnek nevezhetjük például a franchise rendszert, mely TARI (1998) megközelítése szerint sem azonos a stratégiai szövetséggel. Csupán ebből is látható, hogy a szakirodalom mennyire nem egységes a fogalmak használatát tekintve.

KECSKÉS ÉS KOLOS (2006) tanulmányukban a vállalati hálózatokat (corporate networks) tanulmányozzák. A szerzők több helyen más szerzőket idézve a hálózatokat együttműködéseknek, illetve vállalati kapcsolatoknak hívja. Erre a tanulmányra épült cikkükben (KECSKÉS ÉS KOLOS, 2007) a hálózatokat matematikailag definiálja és hozzáteszik, hogy „a hálózatok csúcsaiban a vállalatok helyezkednek el, a csúcsokat összekötő élek a vállalatközi kapcsolatokat modellezi.” Ezen kívül nem tesznek különbséget rövid és hosszú táv között, továbbá az egyszeri és stabil kapcsolat között. A szervezeten belüli kapcsolatokkal és hálózatokkal foglalkozik CSIZMADIA (2009), miszerint az egyik leglényegesebb kérdés, hogy mit értünk szervezeten belüli kapcsolatokon? A megítélés szempontjai esetében fontosnak tartja, hogy milyenek a döntési-jogkörök megosztása, a koordinációs mechanizmusok, az együttműködések tartalma, a kölcsönös függőség jellege és mértéke, és a kapcsolatokra vonatkozó szabályok. A szervezeten kívüli hálózatok jogilag önálló intézményeket foglalnak magukba, melyek cserekapcsolatokon-, illetve társadalmi kapcsolatokon keresztül, azonos vagy komplementer célok mentén működnek együtt. Ez a megközelítés is meglehetősen általános, ebből kifolyólag a vállalati hálózatokat mint fogalmat inkább gyűjtőfogalomként interpretálom, mint speciális együttműködési formaként.

Szintén átfogó területet vizsgál SZABÓ G. ÉS BÁRDOS (2007). A szerződéses kapcsolatok empirikus oldalát kutatják a tej ellátási lánc példáján. A fogalmi tisztázások során hangsúlyozzák, hogy a szerződések kivitelezésére nem lehet egy elméleti egységes keretet meghatározni, hiszen minden szereplő számára mást jelent a céloktól függően. Esetükben a szerződéses kapcsolat árucserére vonatkozik. A szerzőpáros SÁRÁNDI (1986) idézi, miszerint két területre bontható az élelmiszer-gazdasági vertikális integráció: tulajdonba vételre és szerződéses kapcsolatokra. A szövetkezet pedig egy speciális vegyes forma. Ezek fényében úgy gondolom, hogy együttműködési formaként a szerződéses kapcsolatokat akkor hívnánk, ha konkrétan meg lenne határozva milyen szerződéses forma. Ezen felül véleményünk szerint a szerződések alapeszközei az együttműködések létrejöttének, hiszen általuk bármilyen típusú szövetség, integráció, klaszter, stb. létrehozható. Tehát tágabb értelemben eszköze az együttműködésnek, szűkebb értelemben fajtája, ha specifikálva van.

Az együttműködés speciális formája a klaszter. Annyiban különbözik a többi együttműködési formától, hogy térben koncentrált, fontos a földrajzi közelség. Emiatt a klaszter definícióját ritkábban helyettesítik az együttműködések fogalmával, hiszen meglehetősen megfoghatóbb definíció. SZANYI (2008) könyvében jól összefoglalja a klaszterek lényegét. PORTER (1998) szerint a klasztert olyan természetes úton létrejött együttműködési formának véli, amely tudatos és rendszeres és célja a versenyképesség javítása, emellett a résztvevő szereplők (vállalatok, állami intézmények, pénzintézetek, egyetemek, stb.) egymással versenyeznek is. Emellett még megannyi megközelítést közöl, de szinte mindegyik alapja a Porter-i klaszterkoncepció. CSIZMADIA (2009) is különbséget tesz a már említett szervezeten belüli hálózatok és a klaszterek között.

Elismeri, hogy sok a közös pont, és hangsúlyozza, hogy sok esetben a szakirodalom is szinoním fogalomként használja – helytelenül. IMREH ÉS LENGYEL (2002) tanulmányát használja fel, hogy különbséget tegyen hálózat és klaszter között. Öt pontban foglalja össze az alapvető különbségeket:

- hálózatok esetében nem beszélhetünk mindig ún. „mag” meglétéről a résztvevő szervezetek körül,
- a hálózatokban ritka jelenség a rivalizálás,
- a hálózatok esetében többnyire nem jellemző a térbeli koncentráció,
- intézményközi hálózatok határvonala és összetétele egyértelműbben meghatározható,
- az előző pont alapján így hatékonyabb bennük a koordináció és átszervezés.

2.3. Együttműködések hazai és nemzetközi jellemzői

Magyarországon a rendszerváltást követően kezdtek megjelenni magyar és nemzetközi vállalatok egyaránt, ahol szóba jöhettek bármilyen típusú együttműködések. Ebből kifolyólag erre vonatkozó megbízható statisztikák a 90-es évek közepén kezdtek készülni. Első jelentősebb kutatás a témában 1996-ban indult a Budapesti Corvinus Egyetem „Versenyben a világgal” c. program keretében. Ez a kutatási folyamat több éven keresztül zajlott és eredményei meghatározóak lettek a témában. Jelen alfejezetben ismertetni fogjuk az említett kutatás főbb eredményeit, mely jól jellemzi a hazai együttműködések mivoltát.

Elmondható, hogy Magyarországon a kilencvenes évek közepétől kezdtek megjelenni a stratégiai szövetségek és ezt követően a 2000-es években indult a számuk növekedésnek. A kutatás főbb megállapításait – melyek relevánsak dolgozatom szempontjából – a 2. táblázatban összegeztem. A szerzők többnyire „hard” jellegű paramétereket vizsgáltak ebben a tanulmányban, amely alapján elmondható, hogy hazánkban a stratégiai szövetségek leginkább marketing/értékesítés területre jellemzők. A beszerzés és termelés esetében is igen jelentős a számuk. K+F területen ugyanakkor le vagyunk maradva, tekintve, hogy pont ez a terület rejti magában a legtöbb együttműködési potenciált.

2. táblázat: Magyarországi stratégiai szövetségek fő jellemzői, 2004

Paraméterek	Jellemzők (2004)
<i>funkcionális terület</i>	értékesítés/marketing: 35% beszerzés/logisztika: 21% termelés: 21% több funkció: 14% K+F: 9%
<i>jogi-szervezeti keret</i>	informális: 20 %

	formális: 80%
<i>partnerek száma</i>	két partner: 59% több partner 41%
<i>partnerek nemzeti hovatartozása</i>	hazai: 69% EU: 22% EU-n kívül: 9%
<i>partner versenytárs/nem versenytárs</i>	versenytárs: 51% nem versenytárs: 49%
<i>együttműködés hatása</i>	pozitív: 79% negatív: 5% nincs változás: 16%

Forrás: Buzády és Tari, 2005

Az írásos kereteken belül létrejött szövetségek a dominánsak és kétszereplős együttműködésben inkább vesznek részt, mint több szereplősben. Döntően hazai partnerekkel vannak kapcsolatban a vizsgált vállalkozások ugyanakkor a partnerek tevékenysége alapján közel azonos arányban fordulnak elő versenytársak, illetve nem versenytársak. Egyértelműen pozitív hatása van Magyarországon is a stratégiai szövetségeknek, mely talán előirányozza továbbiak létrejöttét.

Úgynevezett „hard” és „soft” jellegű tényezőket is vizsgáltak WIMMER ÉS MTSAI. (2012) a tanulmányukban. Ugyan nem csupán a szűken értelmezett stratégiai szövetségeket vizsgálták, hanem az üzleti kapcsolatok széles palettáját, de érdemes elemezni a kapcsolatok létrejöttének fő céljait. Az általuk vizsgált hosszú távú szerződések leginkább a kiszámíthatóság miatt jöttek létre (3. táblázat), illetve az árbevétel stabilitása a fontos. Érdekes, hogy a közös stratégia szerepel az utolsó helyen. Ez számunkra a vállalatok stratégiai függetlenségének megőrzését jelenti, azaz ilyen fokú elköteleződés kevésbé népszerű.

3. táblázat: A vevőkkel kötött hosszú távú szerződések okai, 2009.⁷⁴

Célok	Átlagos érték
A stabil kapacitáskihasználás	4,02
A jól előrejelezhető jövőbeli kereslet	4,01
A stabil bruttó árbevétel	3,90
A szerződéses kereten belüli rugalmasság lehetősége	3,62
A költségsökkentési lehetőségek az oka	3,59
A versenytársak kizárása az oka	3,49
A fejlesztési együttműködés lehetősége	3,49
A vevő ragaszkodik	3,46
A közös stratégia lehetősége	3,44

Forrás: Wimmer és mtsai., 2012

⁷⁴ Egytől ötig terjedő skálán, ahol 1: a szempont jelentéktelen és 5: meghatározó jelentőségű

Nemzetközi szinten az együttműködések jóval hosszabb időtávra tekintenek vissza, mint hazánkban. A nemzetközi szakirodalom is szinte végeláthatatlan az együttműködésekkel kapcsolatban, sokkal „teljesebb”, mint a hazai szerzők írásai.

A modern vállalatközi együttműködések alapjai a 60-as, 70-es években alakultak ki elsősorban Amerikában. Ekkor kiéleződően volt a piaci verseny a vállalatok között, mely innovációra, rugalmasságra, racionalizációra készítette a vállalatokat. A technológiai fejlődés robbanásszerűen megindult, egyfajta kényszerrel is jelentve a vállalatok számára az innovációhoz. Mindezek a folyamatok jó táptalajt jelentettek az együttműködések kialakulásához. Elsősorban a K+F területeken volt jellemző a vállalatok/szervezetek közti együttműködés (ARTNER, 1995). Leginkább a kutatásintenzív iparágakban – mint repülőgépgyártás, gyógyszeripar, gépkocsigyártás, űrkutatás, biotechnológia, informatikai- és technológiai iparág – indult meg jelentősebben ez a folyamat. Majd ezt követően szinte bármely iparágban számtalan példát találhatunk az együttműködések elterjedésére (TARI, 1996). DOZ (1996) cikkében példaként említi a General Electric (GE) és a SNECMA kollaborációját, mely már az 1960-as évek végén indult. Repülőgép motorok gyártásának kapcsán jött létre az együttműködés, mely több éven át tartott. A GE a turbinák, míg a SNECMA a motorok gyártásában vett részt. A szerző másik példaként említi az AT&T és az Olivetti együttműködését a nyolcvanas évekből, ahol a két vállalat több területen is dolgozott közösen, közülük a leghíresebb a mikro- és mini számítógépek gyártása volt. A cikkből kiderül, hogy ezek az együttműködések sem voltak zökkenőmentesek, a szerző elemezte a két együttműködés evolúcióját és felhívta a figyelmet a hibákra is. Ezzel csak arra szeretnénk rávilágítani, hogy a nálunk még gyerekcipőben lévő együttműködéseknek is lesznek hasonló problémái és időbe telik míg tanulnak a saját hibáikból. Az együttműködésekben belülről a stratégiai együttműködések sokszor bírálják versenykorlátozó hatása miatt. EEROLA ÉS MAATTANEN (2004) szerzőpáros egy modellszámítás keretein belül arra a következtetésre jutott, hogy az általuk vizsgált esetekben ez részben beigazolódott, azaz a stratégiai szövetségek piaci jelenléte befolyásolhatja a vállalatok számát a piacon. Bár elismerték, hogy kutatásuk még mélyebb elemzésre szorul, BRUECKNER ÉS PELS (2004) ugyancsak elemzik a stratégiai szövetségek versenykorlátozó szerepét. Alapvetően a vállalatközi együttműködésekkel kapcsolatos példák többnyire nagy- vagy giga vállalatokról szólnak. GOMES-CASSERES (1997) a kisvállalatok közötti együttműködést vizsgálja és rávilágít arra, hogy sok kisvállalat használja az együttműködést, mint stratégiai eszközt a fennmaradás érdekében. Ugyanakkor rámutat arra, hogy sok kisvállalkozás akkor nem választja az együttműködést, ha niche stratégiát tud folytatni, ezáltal megállja a helyét egyedül is a piacon. A másik fő megállapítása a kisvállalatok együttműködésével kapcsolatban, hogy a kisvállalkozások nyeresége nagyobb lehet, a hozzájárulásuk viszont a alkuerőtől függ.

Látható, hogy az együttműködések sok iparágban, sokféleképpen jelen vannak. A mezőgazdasági együttműködések legjellemzőbb tulajdonságait még nem elemezték. A téma nagyon széleskörű, ezt bizonyítja az Agrárgazdasági Kutatóintézet 2015-ben kiadott tanulmánya (AKI, 2015), mely jól összefoglalja a témával kapcsolatos tudnivalókat. Mindenképpen le kell szögezni, hogy a mezőgazdasági feldolgozóipar (és a kereskedelem is) sok esetben az oka a mezőgazdasági együttműködéseknek. Hiszen ha vertikálisan szemléljük a szektor szereplőinek alkupozícióját, akkor jól látható, hogy a termelők főként a feldolgozókkal (és a kereskedelemmel) szembeni gyenge alkupozíció végett hoztak/hoznak létre együttműködéseket. Ez is magyarázza miért vannak a termelői szerveződések túlsúlyban. A feldolgozó ipar alapvetően vertikális, horizontális és diagonális együttműködésekben vehet részt. Ebből a szempontból nem különbözik a termékpálya többi szintjétől. A 4. táblázat összefoglalja, hogy a feldolgozóipar esetében milyen fő együttműködési formák találhatók manapság. A szövetkezetek, mint együttműködési forma, jól megfogható fogalom, hiszen jogi alapjai vannak és nemzetközi szinten is elterjedtek. A mezőgazdaságban főként vertikális és horizontális szövetkezettel lehet találkozni. Vertikális szövetkezet két szintű lehet: másodfokú és harmadfokú (HORVÁTH, 2010; KÖMÜVES ÉS HORVÁTHNÉ, 2017). Másodfokú együttműködés esetében a termelői, feldolgozó és kereskedelmi/marketing/logisztikai tevékenységeket foglalja magában. Harmadfokú szövetkezés esetében a termékpálya összes szereplője részt vesz. Legjobb példa erre a holland, a dán vagy az osztrák tejszövetkezetek, ahol a termelők tulajdonában van az az egy vagy pár tejfeldolgozó üzem. A gazdák horizontálisan és vertikálisan egyszerre működnek együtt szövetkezet keretein belül. A szakmaközi szervezetek a termékpálya egyes szereplői közötti információáramlást, termelést, értékesítést próbálja könnyebbé átláthatóbbá tenni, összességében bármilyen területen próbálja segíteni a termékpálya szereplőket. Hazánkban a tejfeldolgozást tekintve a Tej Termék Tanács az egyik legfőbb szakmaközi szervezet. A klaszterek természetükből adódóan több különböző tevékenységű vállalatból állnak és a földrajzi közelség a meghatározó. Ebből fakadóan ez egyfajta diagonális együttműködés. Esetünkben jó példa erre a Hungarikum Élelmiszeripari és Italgártó Klaszter melyben termelők, élelmiszeripari vállalatok, kutatóintézetek, egyetemek vesznek részt. A Dél-Dunántúli Régióban kialakulóban van egy innovációs klaszter, melynek tagja a Fino-Food Kft. tejfeldolgozó vállalat is. Ennek fő célja az iparági versenylényök koncentrációjának kiaknázása.

4. táblázat: A mezőgazdasági feldolgozóipar főbb együttműködési formái hazai és nemzetközi szinten

Együttműködés típusa	Íránya és fő céljai	Gyakorlati példa
Szövetkezet	<i>vertikális</i> (másod- és harmadfokú): közös beszerzés, értékesítés, jó kapcsolat kialakítás <i>horizontális</i> : magas hozzáadott értékű termékek gyártása, költséghatékonyság	Holland, osztrák tejszövetkezetek
Szakmai és szakmaközi szervezetek	<i>vertikális</i> : termelés, forgalmazás segítése, információáramlás, jogszabályi-, adózási környezet, fogyasztásnövelő kampányok	Tej Terméktanács, Tej Szakmaközi Szervezet
Klaszter	<i>diagonális</i> : egészséges élelmiszer	Hungarikum Élelmiszeripari és Italgyártó Klaszter, DDR Innovációs Klaszter
Integrátorok	<i>vertikális</i> : termelési folyamat egészét érintő szolgáltatásnyújtás, finanszírozás, hitelezés, innovációközvetítés	Cargill Magyarország Zrt., KITE Zrt.
Termelői csoportok	<i>vertikális</i> : alapanyagbázis biztonság	Alföldi Tej Értékesítő és Beszerző Kft., Fino-Tej Beszerzési, Értékesítési és Szolgáltató Szövetkezet

Forrás: AKI (2015) alapján saját szerkesztés

A termelői csoportok egyik fő célja az alapanyagbázis biztosítása és az alkupozíció javítása. SZABÓ ÉS BÁRDOS (2007) empirikus adatokkal alátámasztotta, hogy az értékesített tej mennyisége pozitívan befolyásolja az alkupozíciót, tehát a termelői csoportoknak igenis van létjogosultsága hazánkban. Elmondható, hogy a legnagyobb nemzetközi termelői csoportok szövetkezeti formában működnek. A szövetkezetek közé is lehetne őket sorolni, de úgy gondoljuk a termelői csoportok kezelhetők külön kategóriaként, hiszen jelentőségük meghatározó. Hazánkban véleményünk szerint a legjobb példa az Alföldi Tej Értékesítő és Beszerző Kft. termelői csoportja. Bár ez a termelői csoport jogilag kft-ként működik, mégis szövetkezeti jellemzőket mutat. 2003-ban alakultak és

megalakulásuk fő okai a feldolgozóipar koncentrációja, a multinacionális kereskedelmi láncok agresszív üzletpolitikája és az érdekképviselet hiányából adódó termelői ellehetetlenülés voltak. Jelenleg az egyik piacvezető a feldolgozóiparban is és termékeik országos szinten megtalálhatók szinte az összes nagy kereskedelmi lánc tevékenységében.

3. Összefoglalás

A vállalatok eredményességét számos tényező befolyásolja. Tanulmányunkban a versenysztratégia és az együttműködések oldaláról vizsgáltuk a sikerességre ható tényezőket. A feldolgozott elméleti háttér alapján kijelenthető, hogy a jól megválasztott versenysztratégia és az együttműködésekben rejlő lehetőségek a vállalkozások számára fejlődést jelenthetnek. Azonban a szinergikus hatások kihasználása nem valószínű meg fejlettségi gondolkodás és az üzleti szereplők közötti magas szintű bizalom nélkül. A tanulmányban bemutatott gyakorlati példák, üzleti modellek igazolják, hogy az összefogásban rejlő erő üzleti eredményt produkál. Kutatások is alátámasztják, hogy hazánkban az üzleti bizalom szintje fejlesztésre szorul, amely rontja a vállalkozások versenyképességét és piaci pozícióit.

Absztrakt

A tanulmányuk összeállításának célja a vállalati stratégiák és együttműködések elméleti háttérének áttekintése. Szakirodalmak alapján elemeztük a stratégia piaci versenyhez történő hozzájárulását, hatását a vállalatok eredményességére. Tanulmányunk keretében kitékintettünk a feldolgozóipar egy szegmensére, ahol a stratégiai szövetségek egyik speciális dimenzióját az együttműködések vizsgáltuk. Az elemzés alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy hazai viszonylatban a stratégiai tervezés, a kölcsönös üzleti és nem üzleti előnyökre törekvő együttműködések még fejlesztésre szorulnak. A fejlesztés középpontjában a gondolkodásmód áll, amely alkalmassá teszi az üzleti vezetőket a szinergiákon alapuló fejlesztések megvalósítására.

Kulcsszavak:

vállalati stratégia, stratégiai szövetségek, versenysztratégia, feldolgozóipar
JEL: L66; M20

Felhasznált irodalom

1. AKI: Agrár- és vidékfejlesztési együttműködések Magyarországon. Budapest: Agrárgazdasági Kutatóintézet, 2015.
2. ANDREWS, K. R. The Concept of Corporate Strategy. New York: Dow-Jones-Irwin, 1971.
3. ANSOFF, H. I. Checklist for Competitive and Competence Profiles, Corporate Strategy. New York: McGraw-Hill, 1965.
4. ARTNER, A. „Vállalati együttműködés a mai világgazdaságban.” Közgazdasági Szemle, 1995: 104-115.
5. AXELROD, R. The evolution of cooperation. New York: Basic Books Inc. Publishers, 1984.
6. BARTEK, M. L., I. BARTÓK, E. CZAKÓ, J. GÁSPÁR, E. KÖNCZÖL, ÉS K. PECZE. Vállalati stratégia. Budapest: Alinea Kiadó, 2007.
7. BERKE SZ., CSUPOR B. Z., SZIGETI O.: Value creation and marketing strategy of the Csíki beer brand. In: Pop, (szerk.) 14th Annual International Conference on Economics and Business: CHALLENGES IN THE CARPATHIAN BASIN Csíkszereda, Románia : Sapientia Hungarian University of Transylvania, (2018) pp. 148-159. , 12 p.
8. BRUECKNER, J. K., PELS. E.: „European Airline Mergers, Alliance Consolidations, and Consumer Welfare.” CESinfo Working Paper No. 1154. 2004. March.
9. BUZÁDY, Z., TARIÉ.: Stratégiai szövetségek a hazai tulajdonú közép-
vállalatok tükrében. Budapest, 2005.
10. CANNON, J. T. Business Strategy and Policy. New York: Harcourt, Brace and Word, 1968.
11. CHIKÁN, A. „A hazai kis és középvállalkozói szektor helyzete és a gazdasági növekedésre gyakorolt hatása.” Előadás, A Magyar Közgazdasági Társaság közgyűlése, Budapest, 2016.
12. CHIKÁN, A. Vállalatgazdaságtan. Budapest: Aula Kiadó, 2008.
13. CHIKÁN, A., és E. CZAKÓ. Versenyben a világgal. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.

14. COASE, R. H. *The Nature of The Firm*. 1937.
15. CULLEN, J. B., J. L. JOHNSON, ÉS T. SAKANO. „Success Through Commitment and Trust: The Soft Side of Strategic Alliance Management.” *Journal of World Business*, 2000: 223-240.
16. CSIZMADIA, Z. *Együttműködés és újítóképesség*. Napvilág Kiadó: Budapest, 2009.
17. DOZ, YVES L. „The Evolution of Cooperation in Strategic Alliances: Initial Conditions or Learning Processes?” *Strategic Management Journal* (Wiley) Vol. 17, Special Issue: Evolutionary Perspectives on Strategy (1996): 55-83.
18. EEROLA, E., MAATTANEN N. „Strategic alliances, joint investments and market structure.” *International Journal of Industrial Organization* (22), 2004: 241-251.
19. GOMES-CASSERES, B. „Alliance strategies of small firms.” *Small Business Economics* (Kluwer Academic Publishers) 9.sz. (1997): 33-44.
20. HASHAI, N., BUCKLEY B. J. „Is competitive advantage a necessary condition for the emergence of the multinational enterprise?” *Global Strategy Journal* (Strategic Management Society), 2014: 35-48.
21. HORVÁTH, Z. *Zöldség-gyümölcsstermelők együttműködése, a TÉSZ-ek értékesítési és gazdasági helyzetének vizsgálata*. Gödöllő: PhD értekezés, 2010.
22. HOSMER, L. T. „Trust: The connecting link between organizational theory and philosophical ethics.” *Academy of Management Review* 20(2), 1995: 370-403.
23. HUGYI, M., TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. „A KKV szektor stratégiájának vizsgálata egy felmérés tükrében.” *Acta Carolus Robertus*, 2011: 57-68.
24. IMREH, Sz; LENGYEL, I. *A kis-és középvállalkozások regionális hálózatainak főbb jellemzői* (The main characteristics of the regional networks of small-and medium enterprises). *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs fogalmak és klaszterek*, Szeged, SZTE GTK, JATEPress, 2002, 154-174.
25. KAPÁS, J. „A vállalati stratégia elméletei.” *Vezetéstudomány*, 1998: 47-55.

26. KARDA, L. A kis- és középvállalatok stratégiai vezetése. Doktori disszertáció, Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem, 2009.
27. KECSKÉS, ZS., KOLOS K. „Vállalati hálózatok - a vállalati és piaci jellemzők hatásai.” *Társadalom és gazdaság*, 2007: 61-67.
28. KIM, W. C., ÉS R. MAUBORGNE. „Blue Ocean Strategy.” *Harvard Business Review (Harward Business Review)*, 2004: 71-80.
29. KISS, J. Az innováció és a technológiai fejlődés elmélete az evolucionista közgazdaságtanban. Műhelytanulmány, Budapest: Corvinus Egyetem, 2005.
30. KNIGHT, G. A. „Entrepreneurship and strategy in the international SME.” *Journal of International Management (Vol. 7, Issue 3)*, 2001: 155-171.
31. KONTOR, E. A piacorientáció érvényesülése és hatása a teljesítményre a kis- és középvállalatok körében. Doktori disszertáció, Debrecen: Debreceni Egyetem, 2014.
32. KOTLER, P., KELLER K. L. *Marketingmenedzsment*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006.
33. KÖMÜVES ZS., HORVÁTHNÉ PETRÁS V.: A sertéshústermelést és -fogyasztást befolyásoló tényezők. *ÉLELMISZER, TÁPLÁLKOZÁS ÉS MARKETING 13* : 1 pp. 3-9. , 7 p. (2017)
34. LI, N. „Religion, Opportunism, and International Market Entry via Non-Equity Alliances or Joint Ventures.” *Journal of Business Ethics* 80.sz. (2008): 771-789.
35. MAYNARD, LEIGH J., FRANKLIN S. „Functional Foods as a Value-Added Strategy: The Commercial Potential of "Cancer-Fighting" Dairy Products.” *Review of Agricultural Economics*, 2003: 316-331.
36. MCGRATH, R. G. *The end of competitive advantage*. Boston: Havard Business School Publishing, 2013.
37. MEKIC, E., MEKIC E. „Supports and Critiques on Porter's Competitive Strategy and Competitive Advantage.” *Conference Papaer, International Conference on Economic and Social Studies*, 2014.

38. MINTZBERG, H. „Patterns in strategy formation.” *Management Science*, 1978: 939-948.
39. MULLER, P., ÉS MTSAI. Annual Report on European SMEs 2014/2015. European Commission, 2015
40. NELSON, R. R., WINTER S. G. „An evolutionary theory of economic change.” Harvard University Press (Harvard University Press), 1982.
41. NESTLÉ S.A. Nestlé Annual Review. Switzerland, 2015.
42. POLERECZKI, Zs. „A tej- és húsiparban működő kis- és közepes vállalkozások marketing tevékenységének vizsgálata Magyarországon.” Doktori disszertáció. Kaposvár, 2011.
43. PORTER, M. E. „Clusters and the new economics of competitions.” *Harvard Business Review*, 1998: 77-90.
44. PORTER, M. E. *Versenystratégia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006.
45. RABOBANK. Global Dairy Top 20. 2016. <https://www.rabobank.com/en/images/global-dairy-top-20.pdf>.
46. ROUSSEAU, D. M., S. B. Sitkin, R. S. Burt, és C. Camerer. „Not so different after all: A cross-discipline view of trust.” *Academy Management Review* 23(3), 1998: 393-404.
47. RÓZSA, A., TÁLAS D. „Versenyhelyzet elemzés a magyarországi tejfeldolgozó szektorban.” *Gazdálkodás*, 2014: 519-539.
48. SALAMONNÉ, A. H. „Fejlődési ciklusok és stratégiák a magyarországi kis- és középvállalkozások gyakorlatában.” *Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények* (19.), 2008: 19-44.
49. SÁRA, Z., Z. CSEDŐ, J. FEJES, T. TÓTH, ÉS G. PÖRZSE. „Innovációmenedzsment és innovációs stratégiák.” *Vezetéstudomány*, 2014: 42-48.
50. SÁRÁNDI, I. *A mezőgazdasági termékforgalom joga*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986
51. SLOAN, A. P. *My years with general motors*. Crown Business, 1964.

52. SZABÓ, G. G. „A szövetkezeti identitás - egy dinamikus megközelítés a szövetkezetek fejlődésének gazdasági nézőpontú elemzésére.” *Közgazdasági Szemle*, 2005: 81-92.
53. SZABÓ, G. G., BÁRDOS K. „Szerződéses kapcsolatok az élelmiszer-gazdaságban. A tejjelátviteli lánc empirikus kutatása.” *Közgazdasági Szemle*, 2007: 459-480.
54. SZABÓ, GY. „Az együttműködés természete.” *Magyar Tudomány* 6.sz. (2012): 642-652.
55. SZABÓ, M. A magyar tejipar versenyképességét befolyásoló tényezők. "Versenyben a világgal" műhelytanulmány 3. kötet, Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1996.
56. SZAKÁLY, Z. „Marketingkihívások a funkcionális élelmiszerek piacán.” *Élelmiszer, táplálkozás és marketing*, 2007: 17-24.
57. SZAKÁLY, Z., SZENTE V., SZIGETI O. „A hazai közösségi marketingben jelentkező anomáliák és feladatok.” *Élelmiszer, táplálkozás és marketing*, 2005: 3-11.
58. SZANYI, M. A versenyképesség javítása együttműködéssel: Regionális klaszterek. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.
59. SZENTE V., SZIGETI O., POLERECZKI ZS., VARGA Á., SZAKÁLY Z.: Towards a new strategy for organic milk marketing in Hungary. *Acta Alimentaria: An International Journal of Food Science* 44 : 1 pp. 32-38. , 7 p. (2015)
60. TARI, E. „Vállalati stratégiai szövetségek.” *Közgazdasági szemle*, 1996: 363-380.
61. TARI, E. *Stratégiai szövetségek az üzleti világban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998.
62. TERNAI, K., BORBÁSNÉ I. Sz. „eBest Platform a KKV klaszterek operatív és együttműködési folyamatainak támogatására.” *Vezetéstudomány*, 2015: 57-66.
63. VARGA J.-CSEH B. (2019): A negyedik ipari forradalom egyes adózási és munkaerőpiaci hatásai. Pénzügyi tervezés modellezése egy szolgáltató vállalatnál. *CONTROLLER INFO* 7 : 1 PP. 11-14., 4 P.

64. VARGA, J. ; ÁGOSTON, A.; CSEH, B.; SÍPICZKI, Z. (2018): The Expected Effect of the Fourth Industrial Revolution on the Hungarian Tax Structure. REGIONAL AND BUSINESS STUDIES 10 : 2 pp. 1-10. , 10 p. doi: 10.33568/rbs.2332
65. VARGA J. - VÁGYI F. (2017): Az adóadminisztráció szerepe az adóhatékonyágban. CONTROLLER INFO 5:(3) pp. 62-65.
66. VARGA J. (2017): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után [Reducing the Tax Burden and Whitening the Economy in Hungary after 2010]. PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 62:(1) pp. 7-20.
67. VARGA, Z. „A vállalkozás-vezetés és a stratégia problémái a KKV szektorban.” Gazdaság & Társadalom (4. szám), 2015: 80-93.
68. WILLIAMSON, O. E. The Economic Institution of Capitalism. New York: Free Press, 1985.
69. WIMMER Á., CSESZNÁK A., MADJÁK T.: Üzleti kapcsolatok - vállalati szemléletmód és gyakorlat. Budapest, 2012.

Gazdasági kihívások 2050 körül

Szávai Ferenc⁷⁵

Bevezetés

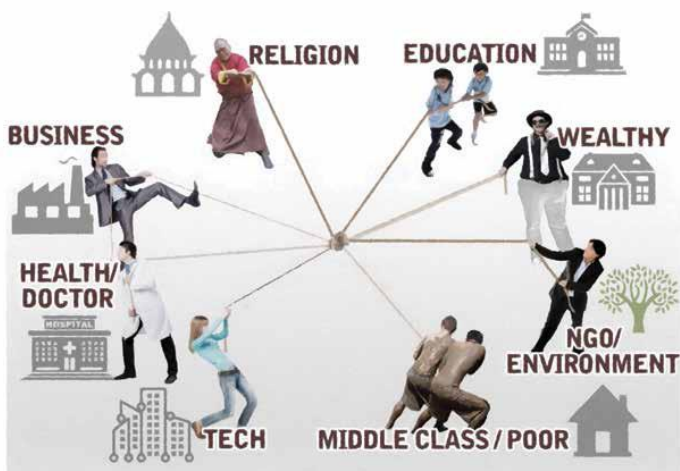
A Szép új világ (Brave New World) Aldous Huxley 1931-ben írt és egy évvel később megjelentetett regénye. A mű – mely egyébként egy disztópia (negatív értelmű utópia) – Huxley leghíresebb és legmaradandóbb alkotása. A tanulmány megírását az a kíváncsiság ihlette, hogy valóban a jövő mit is hozhat számunkra belátható és kevésbé belátható időn belül. Az erőforrásokért vívott harc, azok elosztásának rossz szerkezete sok kérdést vet fel, aminek a valóságát az 1. ábra is jól megragadja.

A 26. századi Londonban játszódó történet világában a szaporítás, a genetika és a hipnózis hatalmas fejlődést mondhat magáénak, teljesen megváltoztatva az emberi társadalmat. Érdekes, hogy a történelemben már honos kasztok jelennek meg. Az emberiség gondtalan, egészséges és technológiailag fejlett. Nincsenek többé háborúk és szegénység, mindenki folyamatosan boldog.

Azonban azzal, hogy mindezeket elüldözték az emberek életéből, egyben számos dolgot elveszítettek: a családot, a kulturális sokszínűséget, a művészeteket, irodalmat, tudományt, vallást és filozófiát. Ez a társadalom hedonisztikus: a korlátlan szexualitásból és drogokból nyert öröme koncentráln. [Aldous Huxley, 1932, Szávai 2019]

Sok optimista gazdasági előrejelzéssel szemben úgy véljük, hogy a gazdasági növekedés és az ezzel járó szerkezetváltás valóban motorja és hajtóereje a fejlődésnek, ami nyilvánosan megmutatkozik a szerkezetváltozásban. Mégis a gazdasági válság – több tényező mellett - ugyanúgy szereplője ennek a folyamatnak, mint növekedés. [Moderne Wirtschaftsgeschichte, 2006]

⁷⁵ Prof. Dr. Szávai Ferenc, Károli Gáspár Református Egyetem Budapest, szavai.ferenc.tibor@kre.hu, Kaposvári Egyetem, szavai.ferenc@ke.hu

1. ábra: Atlantic Council: „Global Risks 2035: The Search for a New Normal”
 Forrás: Atlantic Council Strategy Papers. 6. oldal.

Ma nagyfokú bizonytalansággal találja magát az ember szemben. Mind a szakirodalom, az Atlanti Tanács és az Amerikai Nemzeti Hírszerzési Tanács kiadványai figyelmeztetnek a torlódó problémákra, arra, hogy globális megoldásokra van szükség. Ezek ismeretében a magam véleménye is kérdőjelekkel volt tele a jövő lehetőségeit illetően, osztottam azt a nézetet, hogy – különösen a jelenlegi munkaerő piaci helyzetet tekintve a versenyképességben történő lemaradása Európának rendkívül erős, valamint a természeti készletek elhasználása – nem tükröz sok bizalmat a jövőt illetően.

De mi is lesz 2050-ben? Nagyon fontos a jövőről való gondolkodás, közös vélemények és megoldások kialakítása. Pontosan azért, hogy ne az történjék, amit sokan vizionálnak, egyre több jövő iránt felelős ismeret, szereplő jelenjék meg, ami esetleg formálhatja a globális döntéseket.

Az egyes emberek ismerete azonban a jelenben keletkezik, amit a múlt tapasztalatai egészítenek ki. Így nem könnyű feladat a jövőre vonatkozó modell elkészítése.⁷⁶

⁷⁶ Erre a feladatra vállalkozott öt egyetem, a Metropolitan Egyetem öt fős csapata és ugyanígy a török, baszk, holland és belga egyetemek képviselői 2019. november 25-29 között Hollandiában egy uniós pályázat keretében. Az előrejelzés és jövőbelátás házigazdája a kreatív ipar Fontys Akadémiája volt Tilburgban, minden napon más-más színhelyen. Fontos volt négy alapcél megfogalmazása, a fenntarthatóság, az egészséges életmód és jólét, a megfelelő munka és gazdasági növekedés, valamint az egyenlenségek kiküszöbölése. A problémacentrikus kérdésfelvetésekre a csoportok kreatív akciókkal válaszoltak. Lassan tanúi lehetnek, hogy saját magunk írják a projekt gyakorlatát, amit még minden résztvevő egyetem 20-20 hallgatója írt tovább 2020 januárjában Antwerpenben.

Az 2050-re elkészített modell sok hasonlóságot mutat, de alapvető hangsúlybéli eltéréseket is hozhat. Ami közös pont, hogy minden modellező csoport előrejelzése alapvetően pozitív volt a jövő alakulásáról. Inkább arra reflektált mindegyik, hogy milyennek képzelet el a jövőt, kizárva a most ismert társadalmi és gazdasági anomáliákat, egyenlenségeket, miközben technikailag és informatikailag a világ rohamosan fejlődik és halad előre. Az elképzelt jövő (a fosszilis korszak utáni kor) vizionálása után megalkották saját elképzelt városunkat, ennek társadalmi helyzete a ma ismert fenntartható fejlődés kritériumainak felelt meg. Az egészség és a jól lét elemeinek megjelenítése fontos volt a város és közösségek kialakításában, a megfelelő munkakörülmények és az egyenlőtlenségek kizárása. Ennek a közösségnek a jellemzője a rugalmasság a befogadó képesség, a biztonság és a fenntarthatóság. Lássuk tehát, hogy a világ merre halad!

1. A nagy gazdasági válság

A válságok kutatásának oldaláról nézve - történeti perspektívából - az 1920-as években egy lassan talpra álló európai gazdaságot figyelhetünk meg, ahol a gazdasági konszolidációban kétségkívül nagy szerepe volt az Amerikai Egyesült Államok hiteleinek. 1928 táján az amerikai bankárok elkezdtek felmondani az európai kölcsöneiket, így ez egy év alatt a nettó tőkeimport egyötödére esett vissza.[Berend T. Iván, 2008]

Mindennek komoly gazdasági hatásai voltak: számos területen likviditási gondok adódtak, az inflálódo árakra építő vállalkozások pénztelenné váltak. Közben az árak tovább estek, nehéz helyzetbe sodorva számos társadalmi réteget. Egy integrált gazdaságban, ahol az ágazatok szorosan kapcsolódnak egymáshoz, az ilyenfajta nehézségek, vállalati csődök lavinyszerű mozgását indítják el.

Voltak olyan jelenségek már az értékpapírhozon is, amelyek a gazdasági bizonytalanságot jelezték. Az 1920-as években, az USA-ban spekulációs láz bontakozott ki, s ez egy gazdasági konjunktúrával kapcsolódott össze: a beruházások növelték a munkalehetőségeket, a növekvő foglalkoztatás és az emelkedő bérek szélesítették a belső felvevőpiacot, ami viszont ismétlődő beruházásra ösztönözte a tőketulajdonosokat.

A válság kitöréséért a felelősség nagy része az USA-t terheli, elterjedésének a magyarázata pedig a közös felelősség, oka valószínűleg a nemzetközi együttműködésre való hajlandóság hiánya volt.

A válság kitörése a new york-i értéktőzsdén a „nagy tözsdehossz” után, az óriási eladási pánik, részvényárak zuhanását követően történt, s egyben leálltak

ezzel párhuzamosan a banki hitelezések. A válság tovább terjedt, 1931 májusában a bécsi Creditanstalt beszünteti a kifizetéseket. A válság tovább terjedését elősegítették, hogy az amerikai befektetők nem vállalnak új befektetéseket Európában, korábbiakat eladták. Jellemezte az eseményt a bankcsőd és a pánik tovább terjedése, Nagy-Britannia letért az aranystandardról, mások is követték. Csökkent a külkereskedelem volumene, eluralkodott a gazdasági nacionalizmus (devizakereskedelmi korlátozások, kvóták). Az árupiacon csökkenő, nyomott árak voltak, a munkanélküliség rátelepedett az egyes nemzetgazdaságokra. A jóvátétel, háborús kölcsönök kérdése még jelen volt a vesztes országok gazdaságában, különösen Németország megsegítésében olt jelentős a Dawes, majd a Young terv. Az USA nettó hitelezővé vált, de nem működött a nemzetközi rendszer, jellemezte a húszas évek végét az nemzetközi együttműködés hiánya. [Berend T. Iván, 1987 és Hansen, E. Damsgaard, 2001]

Még nincs általános egyetértés abban a kérdésben, hogy mi okozta közvetlenül a válság kitörését. A magyarázatokat pénzügyi okokra vezették vissza, hogy a pénzmennyiség drasztikusan csökkent (USA, majd máshol is), illetve a „dologi szektor”: fogyasztási és beruházási kiadások csökkenésére (multiplikátor hatás). De az előzetesen bekövetkezett mezőgazdasági depresszió, az aranystandard rendszer: a világ aranykészleteinek szűkössége, egyenlőtlen eloszlása stb. is szerepet kapott ebben.

A legtöbben – Rondo Cameron is - az átfogó megközelítést ajánlja. Több tényező, pénzügyi, nem pénzügyi rendszerére és hatására vezetik vissza, így az első világháború békeszerződéseire, aranystandard rendszer összeomlására, a kereskedelem zűrzavarára, nacionalista gazdaságpolitikákra.

Az orosz Kondratyev elmélete a gazdaságilag mérhető hosszú hullámok sajátos mozgásaira hívta fel a figyelmet s rámutatott, hogy azok a túltermelési válságok igazán veszélyesek, amelyek a lefelé szálló ciklusok mélyén jelentkeznek. [Cameron, 1994]

A válság későbbi illetve mai megítélései, értelmezései már sokkal szélesebb elméleti és analitikai bázison jöttek létre, a kutatások kiterjedtek a nemzetközi devizamozgásokra, a pénzügyi technológiák folyamatára, a megelőző korszak növekedésére, a kutatás és fejlesztés mértékére, a likviditás közti kapcsolatok bonyolultságára, a különböző válságok összehasonlítására. A tőzsdekrachot gyakran úgy értékelik Charles Kindleberger szerint, hogy az nem függött össze a rákövetkező súlyos gazdasági visszaeséssel. Elsősorban azért, mert az árak hanyatlását kiterjesztette más országok értékpapírpiacaira is, másrészt a bankkölcsönök megszigorításán keresztül lefelé hajtotta az árakat az árutőzsdéken is. Az árak csökkenése világszerte gyorsan terjedt át az értékpapírokról az árukra. [Kaposi, 1998]

A világgazdasági válság szakmai megítélése egymástól nagy eltéréseket mutat, nagyon sok magyarázat született már. A korszak híres közgazdászának Polányi Károlynak a magyarázata a gazdasági intézményrendszer változásán alapult. A „The Great Transformation” című munkájában úgy vélte, hogy „a nemzetközi aranystandard csődje láthatatlan köteléket alkot a századforduló óta szét-eső világgazdasági rendszer, valamint az egész civilizáció átalakulása közötti folyamatban.” Úgy gondolta, hogy az első világháború végérvényesen csődbe juttatta a liberális világkereskedelem intézményrendszerét, s nagyon káros hatása volt, hogy a háború után visszaállították a régi intézményeket, holott azok már alkalmatlanok voltak a megváltozott körülmények között a funkciójuk betöltésére. Ezt a rendszert egy ideig még lehetett stabilizálni, „azonban olyan pénzügyi rendszert hoztak létre, ami a pénzügyi válságok sorozatán keresztül végül is a nagy, teljes összeomláshoz vezetett.” [Kaposi, 1998]

Varga Jenő úgy vélte, hogy a kapitalizmus szokásos túltermelési válsága már a monopolkapitalizmus talaján létrejövő válság, ami különös súlyosságot ad a folyamatnak.

A különböző magyarázatoktól függetlenül a világgazdaság egyre jobban integrálódó gazdaságot jelentett már a harmincas években, tehát a föld különböző pontjain végbemenő gazdasági folyamatok azonnal érezthették hatásukat a világ egy másik pontján, hogy aztán hogyan, milyen erősséggel, az már az adott ország társadalomszerkezetétől, gazdasági struktúrájától is függött. [Berend T., 1987]

Samuelson is a „történelmi véletlenek egész sorozatáról” beszélt. [Kaposi, 1998] Az egyik legérdekesebb magyarázatot Galbraith adja, először 1954-ben jelent meg, azóta többször is kiadták (az 1929-es válság 25-éves évfordulója); 2009-ben is. Az 1929-es spekulatív tőzsdepiaci buborék „lélekrajzát” jellemzi a humor, irónia. [Galbraith, 1954]

A Nagy Válságot jelentő hosszú, nehéz időszak alatt az 1929-es év egy amolyan misztikus évvé vált az emberek szemében. Az emberek abban hittek, hogy valahogy vissza tudnak menni 1929-be, amikor még minden biztató volt. Felteszi a kérdést, hogy mi okozta a „spekulációs orgiát” 1928 és 1929-ben? Véleménye szerint az olcsó hitel – nem annyira fontos, Ami igazán az a „hangulat”: mindent átható önbizalom, optimizmus; hit abban, hogy a hétköznapi ember is gazdaggá válhat; hit a vezetőkben, a jó szándékban. Megtakarítások nagy mennyisége jellemezte mindezt, illetve a spekuláció következményeivel szembeni „immunitás” elmúlása (bár voltak visszaesések, mindig újra fellendülés követte).

Galbraith szerint volt az amerikai gazdaságnak öt „gyöngye pontja”, amely valószínűleg nagyban hozzájárult a recesszió mélységéhez és elhúzódásához.

- A jövedelmek rossz elosztási szerkezete

- A rossz vállalati struktúrák
- A rossz banki struktúra
- A fizetési mérleg egyensúlyának kétséges helyzete
- A „közgazdasági intelligencia” szegényes állapota. [Galbraith, 1954]

2. A 2008-as pénzügyi válság

A 2007 nyarán kezdődött amerikai jelzálogpiaci válság, amely áterjedt a reál-gazdasági szférára és globálissá vált, felszínre hozta az Európai Unió, azon belül a Gazdasági és Monetáris Unió intézményi és működési hiányosságait. Az USA túlfogyasztás – Kína megtakarításai finanszírozzák. Kiindulópont: ingatlanjelzálog-piac, mint ahogy azt Galbraith korábban megállapította. Több trillió dollár veszteség szerte a világban, az USA árnyékbank rendszere (befektetési alapok, fedezeti alapok és szupermarketek bankjai), mindemellett a kínai megtakarítás piaci allokációja nem volt hatékony. Komoly vita van abban, hogy mi okozta e szörnyű pénzügyi válságot?

A szakértők vitája abban is jelentkezik, hogy meddig menjenek vissza a magyarázatban, egyáltalán lehet-e a régi válságok és a jelenlegi között összefüggést találni? Mindenesetre a leleplező brókerpóker, a jelzáloghitel-kötvényesítés lényeges ismertetőjegye a 2008-as válságnak is. Mindemellett az emberek olcsó pénzhez jutottak (a hitelképesség ellenőrzése elmaradt) – beindította a lakáskezesletet, a lakásárak emelkedtek. Lakóingatlanok építése növekedett. Az 1929-es nagy válság után kérdés, hogy a jelenleg is tartó válság is miért éppen az USA-ban jelentkezett? Erre válaszul megfogalmazták, hogy az USA ment el legtovább a pénzügyi innovációkban, s ezzel a lehető legtöbb és még éppen hitelképes vásárlót vonzott a piacra.

Képtelenek voltak olyan információt begyűjteni, ami fontos lett volna a kölcsönvevők tényleges hitelképességének megállapításához. A jelzálogcsomag ismételt megterhelésével nagyon komplikált értékpapírok jelentek meg a piacon. A védekezésben döntően a hatékony piac hipotézisére alapoztak, alkalmazták modern portfólió-elméletet. A jó erkölcs kockáztatása és a kapzsiság természetesen, mint kérdése megjelenik, s a legtöbben a jövő: gazdasági hatalmának valóban Kínát látják. [Móczár, 2010]

Így azután a mostani válságnak az 1929–1933-as világválsággal való összehasonlítása is téves következtetésekre vezethet, már csak azért is, mert az akkori válságkezelés sokkal összehangolatlanabb és piacellenesebb volt, mint a mostani. Az 1970-es évek energiaár-válságai sem hasonlíthatók a 2008-ashoz. Előbbieken ugyanis éppen azt tették egyértelművé, hogy a szerkezeti torzulásokat a keynesi eszközrendszer nem képes kezelni.

Az aggregált kereslet bővítésének egyedüli hatása a stagfláció. Az 1997–1999 közötti valutaválságoknál pedig „a pénzügyi krízis új modellje jött létre ahol a fundamentumok”, vagyis a nemzetgazdaság alapvető növekedési és egyensúlyi mutatói egyáltalán nem játszanak már meghatározó szerepet”.

A „Kasino Kapitalizmus,” vagyis a pénzzel bánók vak játékosztöne egybe-cseng sok elemző véleményével? A felelőtlen pénzügypolitika és a csak nagy haszonra törekvő bankári szemlélettel. [Sinn, 2010]

Bankok és biztosítók értékcsökkenései és veszteségei a pénzügyi válság idején 2010. február 1-én 1,74 trillió dollár vagy 1,24 trillió euró nagyságrendet ért el, rögtön állami finanszírozású mentőcsomagok láttak napvilágot. [Sinn, 2010]

Így vagy úgy, de egyetértve azokkal az elemzőkkel, akik azt állítják, hogy a válság oka valóban a gazdasági szereplők elbizakodottságán múltott nagy részben, Raghuram Rajan jóslata szinte szóra szóra bekövetkezett. Galbraith korábban mutatott válságelemzésének több pontja megegyezik Botos Katalin véleményével, miszerint 2008-ban a válság első nagy áldozata a lakás piac volt. Ezután meg kellett nyirbálni a nagy ellátórendszereket: egészségügy, oktatásügy, könyvtár, parkok stb. [Botos, 2011]. A válságkezelés egy tollvonással tüntette el a korábbi évtizedek társadalompolitikai eredményeit.

3. A növekedés korlátai

A harmadik nagy áldozat a pénzügyi szektor szanálása, ami az adófizetőknek sok pénzébe fog kerülni. A negyedik hatása pedig a nemzetközi szintű következménye. A bizalom megingása következtében menekülő tőkének kerülnie kell a kockázatos üzleteket. [Botos, 2011]

Már az első világháború idején 1917-ben Clemenceau kinyilatkoztatta, hogy „A kőolaj a csaták fekete vére, amely el fogja dönteni a háború sorsát”. Ez a második világháborúban be is következett. Az erőforrásokért való küzdelemben nem álltak egyformán az ellenfelek. Ugyanakkor egy másik jelenségre mutat rá a Külügyi Szemle 1940-es számában egy magyar szakíró, hogy ugyanis 2000 küszöbéig teljesen ki fognak merülni a világ kőolaj készletei. [Külügyi Szemle, 1940]. Mai ismereteink azt mutatják, hogy a hagyományos fosszilis energiákra alapozott készletek még jelentős részben fellelhetők a bolygón.

A gazdasági növekedés fontos területe a gazdaságtörténetnek. A folytonos eredmény kényszer és a növekedésméletek egy időben exponenciális fejlődést mutattak. Azonban néhányan megkongatták a vészharangot, így a növekedés korlátairól beszéltek. [Cameron, 1994]. Egyre több szervezet bocsát ki a globális trendek alakulásáról tíz évenként, vagy éppen öt évenként a jövőt befolyásoló,

vagy jellemző anyagokat. 2025 közel van hozzánk, ennek alcíme a válság válság hátán

Egy évvel később Forrester után hozta nyilvánosságra Meadows a saját modelljét Világ 3 néven. A modell jelentősen komplexebb, mint a világ 2. Erre nem alkalmazható többé már egy képernyő. Forresterrel ellentétben Meadows nem hozta nyilvánosságra könyvben (növekedés korlátai) a modellegyenletét. Ő csak szimulációs eredményről beszél. Két évvel később jelent meg külön könyv formájában a modell Dynamics of Growth in a Finite World címen. Meadows modellje kétséget kizárólag jobb volt, mint Forresteré, s kétséget kizárólag több szakmai kérdést megválaszolt.

Mindkét elképzelés a World Dynamics és a "The Limits to Growth" komoly reakciókat váltott ki. Mindkét könyvet több millió példányban több nyelven adták el.

Hatásuk ellenére, és hogy a végkimenet eléggé ijesztő, igyekeztek ezeket kipellengérezni. Ugyanazok a képviselők, akik klímaváltozást kiáltottak, ezekkel igyekeztek őket egybemosni.

Különböző módszerekkel áltudományosnak kiáltották ki őket, az alkotókat kinevezték és ördögi cselekedetnek mondták tudományukat.

A lejárató kampány különösen sikeres volt, Forrester és Meadows-t évtizedekig nem vették komolyan, a jóslatukat nem fogadták el. A világmodellzés nem kapott pénzügyi támogatást. [Szávai, 2016 a].

Új filozófia honosodott meg a gazdasági növekedésben: a tartósság hangsúlyozása. Minden jel arra mutat, hogy a készleteket gyorsabban elhasználjuk a bolygónkon, mint ahogy azokat újratermelni tudnánk. A jelenlegi életszínvonal tovább tartósan nem fenntartható. Ilyen helyzetben nem segít, ha a korlátokat megszüntetjük, ez a helyzetet csak rosszabbá teszi. E célból még rosszabb, ha a szükséges készleteket tartósan korlátoznunk kell. Minél gyorsabban cselekszünk annál jobb lesz az eredmény. Sajnos semmi jel arra, hogy tettünk-e valamit, vagy éppen utánagondoltunk volna, hogy miként kell ezt csinálni.

A globális aggodalomra okot adó öt fő trend mindegyike önmagában is komoly kihívás és nehezen kezelhető:

- gyorsuló iparosítás
- gyors népességnövekedés
- széles körű alultápláltság
- meg nem újuló erőforrások felélése
- környezetrombolás

Ugyanakkor a népesség és az erőforrások közötti versenyfutás két problémát vet fel: egyrészt az az erőforrások felhasználásának és az erőforrások megosztásának egyenlőtlenségét. [Kerekes, 2016]

4. Jólát a múltból

A 2015-re készített jóslatokat már átérték és megtapasztalhattuk annak valóság-tartalmát. A gazdasági és társadalmi folyamatok és változások meghajtói és trendjei az alábbi területek voltak:

- Demográfia
- Természeti erőforrások és környezet
- Tudomány és technológia
- Világgazdaság és globalizáció
- Nemzeti és nemzetközi kormányzás
- Jövőbeli konfliktusok természete
- USA szerepe

Természetesen az ázsiai térségben voltak a legfontosabb és legnagyobb gazdasági növekedési mutatók. A demográfiában két fő trendet figyelhetünk meg, a munkaerő nemzetközi migrációját és az urbanizációt. 2015-ben a lakosság fele városban élt. Az élelmezés elegendő, eloszlása már nem megfelelő. Az alultápláltság 20%-kal nőtt a Szub-Szaharában. Vannak konfliktusos területek, az éhínség etnikai konfliktusokkal vagy elnyomó kormányzattal (Észak-Korea). Megjelentek a génkezelt élelmiszerek és növények. [Global Trends, 2000]

Az államok felbomlása [Szávai, 2018] is okozhatott bizonytalanságot, és a népesség migrációját. Ha a 20. század nagy törésvonalait nézzük, akkor azt látjuk ebből is volt bőven, ha csak a legnagyobb integrációk sorsát nézzük. A Török Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását az első világháborút lezáró békek szabályozták. Más volt a helyzet a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásakor, itt ugyanis már a nemzetközi jog bécsi egyezményei jelentettek volna jogi kapaszkodót. [Szávai, 2016 bc]

A föderális államok felbomlásának esetei nem nyújtanak egységes módszertani megoldásokat az utódlásra. Minden egyes példa egyedi, természetesen vannak közös vonások. A javak (archívumok) és az adósság szétosztásának kérdésében egy unió (integráció) felbomlása esetén is elsődleges szabály, hogy az érintett feleknek megállapodásra kell jutniuk. Az erre vonatkozó 1983. évi bécsi egyezmény ugyanis még nincsen hatályban, s ez nem is valószínű, hogy belátható időn belül megtörténik. Annak ellenére, hogy a szereplőkre bízzák a megegyeztést, kívánatos lenne jogi eszközökkel a jelenséget szabályozni.

Ebben viszont a gazdasági mutatóknak is fontos szerepet kell kapniuk, ezt látjuk a bemutatott eseti példákban. Ugyanakkor a politikai döntések a vagyons- és adósság megosztásánál is megjelennek, sok esetben a gazdasági eszközök rovasára. Közös feladat lenne a kérdés szabályozása, mert ez megelőzné a bizonytalan kimenetelű (adott esetben vitatott) kényszer döntések és megállapodások sorát, ami további vitára ad okot.

5. Jóslat 2025-re

Sokféle hiány küszöbén, más szóval válság [Sinn, 2010] válság hátán

A nyersanyag-erőforrás korlátozások növekedése és ezzel párhuzamosan az új résztvevők megjelenése, hatásának kezelése a nemzetközi rendszer fő kihívása. A biztonságos és tiszta energia-forrásokhoz való hozzáférés és a krónikus élelmiszer és vízhiány kezelése egyre több ország számára lesz kulcsfontosságú a következő 15-20 évben.

A klímaváltozás a már most is korlátozott nyersanyag-erőforrás szektor helyzetét tovább bonyolítja – fizikai hatása egyre súlyosabb lesz. Az elkövetkező 15 évben a kibocsátott üvegház hatást okozó gáz a technológia fejlődésétől és a politikai döntésektől függ.

A legnagyobb veszély az, hogy a különböző feszültségcövek egyidejűleg hatást gyakorolnak egymásra és konzerválják a helyzetet.

5.1 Az olaj utáni kor hajnalán

2025-re a világ az energia (felhasználás-termelés) átalakulás közepén lesz. A folyékony hidrokarbon termelés (nyersolaj és folyékony gáz) nem lesz képes a növekvő igényeket kielégíteni. A termelés szintje a tradicionális energia előállítóknál, mint Jemen, Norvégia, Omán, Columbia, stb. már csökkenő szintet mutat. Azon országok száma, amelyek jelentősen növelni tudnák a kitermelést, csökken.

5.2 Az időzítés a legfontosabb

Tény, hogy a jelenlegi technológiák nem felelnek meg a hagyományos energia-hordozók kiváltására. Az új energia-technológiák valószínűleg nem lesznek kereskedelmileg életképesek és elterjedtek 2025-ig. A jelenlegi bio-üzemanyag túl drága, emelné az élelmiszer árakat és az előállítása ugyanannyi energiát igényelne, mint amennyit előállít. Továbbá a nem élelmiszer-alapú biomassza üzemanyaggá történő átalakítása már sokkal biztatóbb lehetőséget jelent. A tiszta szén-technológia egyre inkább szerepet kap. Ha költséghatékonyá válik, akkor 2025-re jelentős energiát termelhet egy megfelelően szabályozott környezetben. A hidrogén-gazdaság kialakításához hatalmas beruházások szükségesek. Az elkövetkező két évtizedben az alapvető energia igények kielégítése becslések

szerint több mint 3 trillió dollár befektetést igényelne. Mivel az energia bármilyen új formája nem valószínű, hogy a jelenlegi infrastruktúrát használja, várható, hogy bármely új energia fajta előállítására jelentős beruházást igényel. [NIC, 2008]

Hogy mit lehet ebből tanulni? Az igazi kérdés, hogy melyik világmodell elmélet válaszol az alábbi kérdésre: Mikor éri el a világunk a növekedés határait? A modellek abban konzisztensek, hogy a kérdésre válaszoljunk: Ez zajlik éppen napjainkban is. Különböző mértékben, mint a fosszilis hajtóanyagok, ásványkincsek, az ivóvíz, az élelem eléri a mindenkori maximumukat egy-két generáció alatt. Az exponenciális növekedés direkt konzekvenciái szemben bolygónk véges készleteivel. Elértük a növekedés korlátait. Az emberiség számára az egyik legnagyobb kihívás az exponenciálisan növekvő társadalomból a tartós növekedési pályára álló társadalom közötti átmenet megteremtése. Ez a kihívás rengeteg megoldandó problémát hordoz számunkra. Az energia lecsökkenése, a globális felmelegedés egy sokkalta mélyebb problémának az ismertetőjele. Az alapmegoldásnak a tipikus ismertetőjele mindez, exponenciális növekedés, miközben a rendszer készleteit tekintve korlátozott. Erre a problémára jelenleg nincs megoldás.

6. Termelékenység és fenntarthatóság

Napjainkban a precíziós mezőgazdaság elterjedése eltérő mintát mutat. Az eddigi tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy a mezőgazdaság digitális átalakulása, a precíziós technikák használata folyamatban van, de az átalakulás lassabban bontakozik ki, mint a más iparágakban. Az ENSZ számításai szerint 2050-re 9,7 milliárd ember él a földön. A fenti számokat és trendeket átgondolva arra a következtetésre juthatunk, hogy a lépéstartás érdekében a mezőgazdasági termelésnek néhány évtized alatt 50–100%-kal kell növekednie. A mezőgazdasági művelésre rendelkezésre álló földterület ugyanakkor csökken. [Bögel, 2018].

Kulcskérdés: a növekvő népesség eltartása, illetve, hogy mennyi energiához juthat az ember. Ez mind a termékek ipari előállítására, mind, pedig a mezőgazdasági termelésre értendő, mivel ez utóbbi az élelmiszerben megkötött kémiai energiát biztosítja az ember számára. [Kerényi, 2003].

Mára, ahogy változott a világ, gyorsan nőtt a lakosság, egyre több élelmiszerre van szükség. Ma a föld lakossága egyre nő, ráadásul területileg is átren-

deződés zajlik. Nagy probléma lehet, ha a kereslet nincs összhangban a kínálattal. A megoldást a termelékenység növelésében kell látnunk a fenntarthatóság kombinálásával. [Bögel, 2018].

Ugyanakkor a kontroll nélküli népességrobbanás túlnőne a szűkös erőforrásokon, de a környezetet is tönkre tenné. Az emberiségnek több erőforrásra van szüksége az élelem előállításához, a globális felmelegedés pedig ökológiai katasztrófákhoz vezethet. A fejlett ipari országokban azonban a népességnövekedési modell helyett ma csökkenést látunk, ami kevesebb fiatal munkást eredményez, az emberek tovább élnek, gondot okoz eltartani a megnövekedett számú nyugdíjast. A világ fejletlen országaiban magas a születésszám. A fejlett ipari országokban zuhan a népességszám, mindez meghatározza a 21. század alakulását. A történelem során a csökkenő népesség csökkenő hatalmat is jelentett. Európa szempontjából ez ma már a helyzet. A nemzetközi hatalmat érinti a népességcsökkenés. [Friedman, 2010].

Kétségtelen, hogy a gazdaság teljesítményének egyik látványos mutatója a gazdasági növekedés, e nélkül nehéz elképzelnünk ma a haladást. De természetesen fontos a kimerülő készletekre is gondolnunk. Ahogy említettük, többen megkongatták a vészharangokat már a 70-es években. Meadows modellje [Meadows, D. et al, 2005] kétséget kizárólag arra figyelmeztet, hogy a készleteket gyorsabban elhasználjuk a bolygónkon, mint ahogy azokat újratermelni tudnánk. A jelenlegi életszínvonal tovább tartósan nem fenntartható. Ilyen helyzetben nem segít, ha a korlátokat megszüntetjük, ez a helyzetet csak rosszabbá teszi. E célból még rosszabb, ha a szükséges készleteket tartósan korlátoznunk kell. Minél gyorsabban cselekszünk annál jobb lesz az eredmény. Sajnos semmi jel arra, hogy tettünk-e valamit, vagy éppen utánagondoltunk volna, hogy mi-ként kell ezt csinálni.

6.1 Vajon milyen forgatókönyveket képzelhetünk el 2030-ra?

Az Amerikai Hírszerzési Hivatal előrejelzése négy scenárió-t különböztet meg 2010 után idősíkban. Az egyik forgatókönyv az elakadt motorok esete - amelyben az Egyesült Államok és Európa befelé fordul, és a globalizáció leáll. A következő lehet egy olyan világ, amikor a szellemet kiengedik a palackból, ebben a gazdasági egyenlőtlenségek uralkodnak. A harmadik egy nem állami világ - egy olyan forgatókönyv, amelyben a nem állami szereplők vállalják a vezető szerepet a globális kihívások megoldásában. Végül a fúzió - egy olyan világ, amelyben az Egyesült Államok és Kína együttműködnek, ami globális együttműködéshez vezet a globális kihívásokkal kapcsolatban. [NIC, 2008]

**ESTIMATED GDP FOR THE LARGEST 20 ECONOMIES IN 2030
(IN BILLIONS CURRENT US DOLLARS).**

COUNTRY	2030
 China	34,338
 United States	32,996
 India	10,133
 Japan	5,087
 Germany	4,720
 United Kingdom	4,622
 South Korea	3,532
 Brazil	3,368
 France	3,311
 Canada	2,750
 Indonesia	2,560
 Russia	2,431
 Italy	2,393
 Mexico	2,390
 Australia	2,049
 Saudi Arabia	1,848
 Spain	1,775
 Turkey	1,620
 Philippines	1,213
 Netherlands	1,176

Sources: Source: Centre for Economic and Business Research, December 2015.

2 ábra: Atlantic Council: „Global Risks 2035: The Search for a New Normal”.
Forrás: Atlantic Council Strategy Papers. 65. old.

Idővel a gazdasági hatalom konszolidálódik Ázsiában is, megismételve a három évszázaddal ezelőtti helyzetet, amikor Kína és India volt a legnagyobb gazdasági hatalom a világon, és a globális gazdaság központja Keleten volt.

2050-ben, nagyfokú bizonytalansággal találja magát az ember szemben. Mégis fordítsuk meg a gazdasági kihívást, a világ társadalmi helyzete a ma ismert fenntartható fejlődés kritériumainak kell, hogy megfeleljen és ezt kell megteremtünk. Ennek a közösségnek a jellemzője a rugalmasság a befogadó képesség, a biztonság és a fenntarthatóság. Még nem úgy tűnik, hogy efelé haladunk.

7. Záró gondolatok

Niels Bohr dán fizikus állítólag egyszer azt mondta: „A jóslás nagyon bonyolult dolog, különösen, ha a jövőről van szó.” Minden előrejelzés, amely megpróbálja meghatározni, milyen főbb geopolitikai trendek fogják formálni a világrendet 2035-ben, több bizonytalansági faktoral találkozhatunk.

Nem csak lehetetlen minden lehetséges tényezőt figyelembe venni, de az ún. „fekete hattyú” események esélye is fennáll. A „fekete hattyút” úgy definiálhatjuk, mint kiszámíthatatlan és előre nem látható, gyakran rendkívüli következményekkel járó eseményeket, amelyek bekövetkezése esetén a többi előrejelzés, prognózis érvényét veszti. [Szőke, 2018]

Ebből a nézőpontból a gazdasági válság is egy hasonló jelenség, a konjunktúra mellett rövid, közép és hosszútávú megjelenése is bizonyított. Az elmúlt hónapok váratlan eseményei is megmutatták, hogy egy járvány milyen komoly pénzügyi és gazdasági visszaeséseket indukálhat, és a világunk mennyire sérülékeny.

Absztrakt

Aldous Huxley 1931-ben a Szép új világ (Brave New World) könyvében bemutatja az emberiség gondtalan, egészséges és technológiailag fejlett állapotát a jövőbeli Londonban. Nincsenek háborúk és szegénység, mindenki boldog. A valóság azonban nem ez. Jellemző lesz a válság válság hátán tendencia, arra figyelmeztet, hogy valamit globálisan kellene tenni a jövő gazdaságának fejlesztésére. 2035-re jellemző tendenciák a készletek szűkössége, több forgatókönyv létezik a jövőt illetően. Célunk ezek bemutatása és érzékeltetése. Ugyanakkor a jóslás nagyon bizonytalan dolog. Jöhet mindig egy „fekete hattyú” kiszámíthatatlan és előre nem látható, minden előrejelzés, amely megpróbálja meghatározni, milyen főbb geopolitikai trendek fogják formálni a világrendet 2035-ben. Ma az ember nagyfokú bizonytalansággal találja magát szemben. Mégis 2050-ben a világ helyzete meg kell, hogy feleljen a ma ismert fenntartható fejlődés kritériumainak. Ezt a közösséget az ellenálló képesség, a befogadás, a biztonság és a fenntarthatóság jellemzi.

Kulcsszavak:

növekedés korlátai, népesség és erőforrások versenyfutása, válság válság hátán, globális forgatókönyvek, ellenálló képesség, fenntarthatóság

JEL: F01, F63, G32, H68, J11, O13, O43, Q01

Felhasznált irodalom

1. American National Intelligence Council (NIC) (2000). Global Trends 2015: A Transformed World.
2. American National Intelligence Council (NIC) (2008). Global Trends 2025: A Transformed World.
3. Berend T. Iván (2008), Európa gazdasága a 20. században. História Könyvtár Monográfiák 25. MTA TTI Budapest
4. Berend T. Iván (1987), Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép-és kelet-európai történetének interpretációja. III. bővített kiadás. Magvető Kiadó, Budapest.
5. Bógel György (2018), Digitális transzformáció a mezőgazdaságban. Magyar Tudomány 179. 5.
6. Botos Katalin (2011), Válságmagyarázatok. In.: Botos Katalin: Pénzügypolitika gazdaságpolitika. Válogatott tanulmányok. Tarsoly Kiadó, Budapest. 259-265. old.
7. Cameron Rondo (1994), A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Maecenas Kiadó.
8. Friedman George (2010), Next 100 years: A Forecast for the 21st Century, Doubleday, New York, London, Torontó, Sydney, Auckland.
9. Galbraith John Kenneth (1954), The Great Crash. Houghton Mifflon, Boston
10. Global Trends 2015 (2000), A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts.
11. Hansen, E. Damsgaard (2001), European Economic History. From mercantilism to Maastricht and Beyond; Copenhagen Business School Press.
12. Huxley Aldous (1932), Brave New World. Chatto & Windus - Penguin Books, London.
13. Kaposi Zoltán (1998), A XX. század gazdaságtörténete I. 1918-1945. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.

14. Kerekes Sándor (2016), A gazdasági, környezeti és társadalmi fenntarthatóság. 25-91. old. In.: Pénzügyekről másképpen. Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek. Szerk.: Kerekes Sándor. Wolters Kluwer, Budapest.
15. Kerényi Attila (2003), Európa természet- és környezetvédelme. (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó)
16. Külügyi Szemle 1940. március 2.
17. Meadows, D. et al (2005), A növekedés határai harminc év múltán. Kossuth Kiadó, Budapest.
18. Móczár József (2010), A globális pénzügyi válság anatómiája és tanulságai. Pénzügyi Szemle, 4. 727-743. old.
19. Moderne Wirtschaftsgeschichte (2006), Eine Einführung für Historiker und Ökonomen. Hrsg.: Gerold Ambrosius, Dietmar Petzina, Werner Plumpe. Oldenbourg Verlag.
20. Sinn Hans Werner (2010), Kasino Kapitalismus. Wie es zur Finanzkrise kam, und was jetzt zu tun ist. Ullstein. Berlin.
21. Szávai Ferenc (2016 a), Growth, Development and Progression Crisis after Crisis?, Procedia of Economics and Business Administration 3: (1) pp. 70-78. Bucharest.
22. Szávai Ferenc (2016 b), The Methodology of State Succession in the 20th Century. Prague Papers on the History of International Relations : 2 pp. 139-148.
23. Szávai Ferenc (Саван Ф.) (2016 c), Metodologija izučeniã gosudarstvennoj pravopriemstvennosti v Evrope XX veka. In: A Kolontari, M E Kolesnikova, N V Krůčkov, S N Malovičko, L P Repina (szerk.). Regional'nyj narrativ imperskoj provincii: Sovremennye metodologičeskie podhody i issledovatel'skie praktiki: Sbornik naučnyh statej. Stavropol: Severo-Kavkazskij Federalnij Universitet, pp. 70-75.
24. Szávai Ferenc (2019) [Global Trends, Forecasts and Economic Challenges up until 2035](#). In: Marko, Malovic (szerk.) [Proceedings of 8th International Scientific Conference on Climate Change. Economic](#)

[Development, Environment and People \(CCEDEP 2019\)](#). Sremska Kamenica, Szerbia: Educons Egyetem, pp. 27-41.

25. Szávai Ferenc Tibor (2018), THE ROAD TO MIGRATION: CIVILIZATIONAL AND SUPPLY BASED CONFLICTS. In Vision: International Refereed Scientific Journal 3:2 pp. 9-21. , Gostivar, Republic of Macedonia.
26. Szőke Diana (2018), A világ 2035-ben: geopolitikai előrejelzés. www.geopolitika.hu > 2018/06/06 > a-vilag-2035-ben-geopolitikai-eloreje. Letöltés ideje 2019. 08. 15

A hazai személyi jövedelemadó rendszer nyugdíj célú megtakarításokat ösztönző elemei

Széles Zsuzsanna⁷⁷

Bevezetés

Az állam által alkalmazott szabályozási rendszerek közül az adórendszer az egyik legfontosabb eszköz a lakosság hosszútávú megtakarításainak ösztönzésére. Baka és szerzőtársai (2009) megfogalmazásában adónak nevezzük az adott adónemről szóló törvényben előírt, kikényszerített jellegű, állammal szembeni kötelezettséget, amelyért az államnak semmilyen közvetlen ellenszolgáltatásra nem keletkezik joga. Az adórendszerek viszonylag stabilak, de folyamatosan változnak.

Az állam a gyakorlatban három jogcímen szed adót a fejlett államokban, így például (Kenyeres-Varga 2016):

- a jövedelmek,
- a fogyasztás és
- a vagyon adóztatása révén.

Az adónemek, és azok mértékei, valamint az egyéb tényezők változásai különböző adópolitika megvalósítását szolgálják. Az adópolitika célja az egyes kormányzati funkciók finanszírozása (Vigvári 2008). A kormányok fontos szerepet játszanak az országok gazdasági jólétének megteremtésében. Például az egészségügyi, oktatási és lakáspolitikai területén képes befolyásolni a háztartások életminőségét (Stiglitz 2008). Alapvetően az adórendszerrel egy átcsoportosítás történik, amit a vállalkozásoktól beszed az állam, azt visszaosztja a háztartásoknak az imént felsorolt célok támogatására.

A megtakarítást befolyásoló jövedelmek a vállalkozásnak költséget jelentenek, ami nagyban befolyásolja az eredményességüket. Másrészt a megfelelő, munkavállalók számára elfogadható, munkabérek biztosítása érdekében béren kívüli juttatásokkal egészítik ki a kereseteket. A béren kívüli juttatásokat szintén a kormányzati adópolitika befolyásolja. (Ambrus–Kaufman, 2011) Tehát, levonhatjuk azt a következtetést, hogy az adópolitika több szálon keresztül is kötődik a megtakarításokhoz.

A kormány számára meghatározó feladat a szükséges megtakarítások növelése ösztönzők segítségével, mivel ez a gazdasági növekedés kulcsa. (Labri, 2013) A hosszú távú öngondoskodásunkra való törekvés mindenkor fontos, egy válságos időszakban különösen nagy odafigyelést igényel. (Horváthné, 2014) Halper és szerzőtársai (2004) szerint a gazdaságpolitikai intézkedések hosszú távon tudnak megfelelő hatást kifejteni, mivel az egyes intézkedéseknek hosszú

77 Dr. habil. Széles Zsuzsanna, egyetemi docens, Budapesti Metropolitan Egyetem, egyetemi docens, Soproni Egyetem, ORCID: 0000-0001-7912-2008, szeles.zsuzsanna.phd@gmail.com

távú hatásai vannak az adófizetők reakcióira. Az adófizetőknek időre van szüksége, amíg az egyes ösztönzők hatásait érzékelik. Nem biztos, hogy azonosulni tudnak a jogalkotó céljaival és azt is csak feltételezni tudjuk, hogy valóban igénybe fogják venni valamelyik kedvezményt. Az adótörvényekben bekövetkezett egyes változások képesek befolyásolni akár pozitív, akár negatív irányba a hosszú távú megtakarítási döntéseket.

A hazai személyi jövedelemadóról szóló törvény több módon is öngondoskodásra ösztönző elemeket tartalmaz, jelen tanulmány célja a nyugdíjcélú megtakarítási formák bemutatása, ezek a következők lehetnek:

- nyugdíjbiztosítás,
- nyugdíj-előtakarékossági (NYESZ) számla,
- önkéntes nyugdíjpénztár.

Mielőtt azonban rátérnék az itt felsorolt ösztönzők részletes bemutatására. Egy rövid kitekintés erejéig nézzük meg miért is lényeges az állam számára a nyugdíjcélú megtakarítások ösztönzése, miért fontos a nyugdíjrendszer megreformálása.

1. Nyugdíjrendszerek és az elöregedő társadalom

A nyugdíjrendszerek célja, hogy megfelelő jövedelmet biztosítsanak a nyugdíjaskorúak számára. Az eddigi nyugdíjreformok a fenntarthatóságot kívánták javítani, azonban a korszerűsítések esetében a megfelelőségi hiányosságokkal is foglalkozni kell. A nyugdíjjövedelem megfelelőségét javíthatja a nyugdíjbiztosítók és nyugdíjmegtakarítók közötti kockázatmegosztás megfelelőbbé tétele. (Európai Bizottság 2010)

A nyugdíjak megfelelősége az alábbiakkal mérhető (Európai Szemeszter, 2.p.):

1. „mennyire képesek megelőzni a szegénységet;
2. mennyire helyettesítik a munkából származó jövedelmet;
3. mennyi ideig részesülnek az emberek nyugdíjban.”

Az új nyugdíjreformok bevezetéséért 1994 óta folytat nemzetközi kampányt a Világbank. A Világbank kiadott egy átfogó jelentést az új nyugdíjreformok végrehajtásáról, amiben javaslatot tett az elöregedő népesség miatt kialakult demográfiai válság leküzdésére. (Orenstein 2017) Európában az elmúlt 20 évben eltérő folyamatok figyelhetők meg a népességszám alakulásában. Számos állítás született arról, hogy a csökkenő népességet a bevándorlás pótolja. Azonban ez téves megközelítés, hiszen adatok nem támasztják alá. Az elöregedés minden európai társadalmat érintő probléma. Számos előrejelzés mutatja, hogy csökkenő tendencia figyelhető meg a születések arányában, de a várható élettartam növekedni fog. Előreláthatólag 2050-re Európában lesz a legnagyobb az idősek népességén belüli aránya. Fokozódik a munkaerőhiány, amit az elvándorlás generál. Európában a legnagyobb problémát a társadalom korösszetételének változása okozza, ami kockázatos a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek fenntarthatósága szempontjából. (Juhász et al 2018)

Orestein szerint (2017) a legtöbb országban felosztó-kirovó nyugdíjrendszer működik, vagyis a dolgozók befizetéseiből finanszírozzák a jelenlegi nyugdíjasok ellátásait. Egy többpilléres nyugdíjszerkezetet tartalmaz a Világbank reformjavaslata, amely a következő elemekből tevődik össze (Orestein, 2017, 28.p.):

- a) „egy redisztributív állami nyugdíjpillér, amely vagy egyösszegű, vagy rászorultsági alapú minimumnyugdíjat, vagy egy csökkentett felosztó-kirovó ellátást ad,
- b) egy piaci vállalkozások által működtetett, nyugdíj-megtakarítási számlákon alapuló, fedezeti jellegű második pillér, és
- c) a vállalati nyugdíjak alkotta, önkéntes harmadik pillér.”

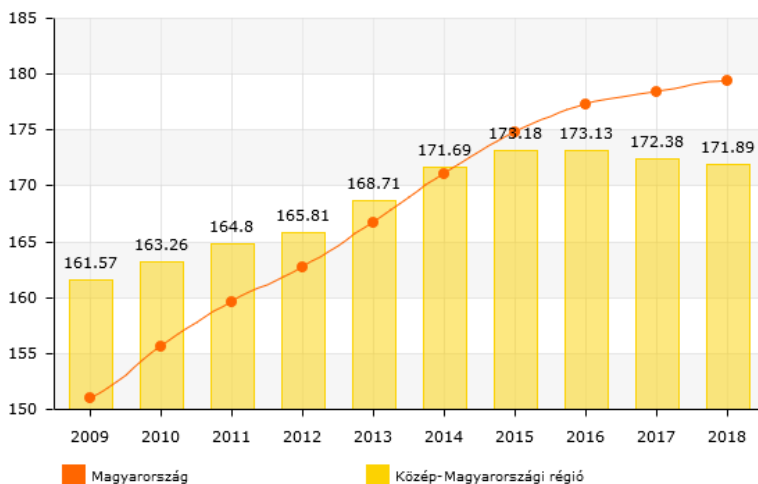
A nyugdíjpolitikák kihívásai, hogy egy fenntartható pénzügyi rendszert működtessenek, amellyel elérhetik a nyugdíjrendszer alapvető céljait, ezáltal biztosíthatják, hogy az idősök gazdasági függetlenségben éljenek tisztességes körülmények között. A fő célkitűzések közé tartozik, hogy fenntartható és megfelelő, valamint növekedést ösztönző költségvetés megerősítéséhez biztosítsanak nyugdíjakat. (Európai Bizottság 2012)

Az idősödő népesség komoly kihívást jelent valamennyi uniós tagállam számára a nyugdíjak jelentősen megterhelik az ellátórendszert. Európa aktív munkaképes korosztályának száma kezd beszűkülni, ami annak következménye, hogy a demográfiai robbanás, az úgy nevezett baby boom idején születettek most mennek nyugdíjba, ezért 2012-től kezdődően a munkaképes korú lakosság száma csökkenő tendenciát mutat. Demográfiai előrejelzések alapján 7 éves emelkedés következhet be a várható élettartamban 2060-ra. Ennek köszönhetően az előrejelzések szerint megkétszereződik majd az időskori függőségi ráta, azaz 2060-ra a 65 évnél idősebb személyekre négy munkaképes korú személy helyett kettő fog jutni. A reformok csökkentették a jövőbeli nyugdíjkiadásokra gyakorolt hatást. A korrall összefüggő állami kiadások 2060-ra várhatóan 5 százalékponttal fognak emelkedni GDP-ben kifejezve, és a kiadások nagy részét a nyugdíjakra fogják fordítani. Az idősödő népesedés a tökefedezeti rendszerre is hatással van. A gazdasági potenciális növekedési rátát csökkenti az idősödő társadalom, ez csekély megtérülési rátát jelent, ami a pénzügyi eszközök áraira is hatással van. (Európai Bizottság 2010)

Magyarországon a népesség demográfiai átmeneten megy keresztül. A várható élettartam növekedni fog, viszont a születések száma csökkenő tendenciát mutat. A közeljövőben számottevő romlás várható. A demográfiai forradalom, azaz a demográfiai átmenet azon alapszik, hogy az ember nem csak a termékenységet, hanem a halandóságot is tudja befolyásolni. A születéskori várható átlagos élettartam a halandóság legmeghatározóbb mérőszáma. Magyarországon 1950-ben 62 év volt, míg jelenleg 72 év, 2050-re várhatóan 80 év lesz. Az élettartam meghosszabbodása mellett nem csak az öregség hosszabbodik meg, hanem más életszakasz is, mint például a gyermeknevelő korszak, ami annak köszönhető, hogy kitolódik a gyermekvállalási kor határa. Nem a demográfiai

folyamatok szabják meg a tényleges kereső életszakasz hosszát, hanem a munkaerőpiac. (Augusztinovics 2005)

Hazánk a területe 7 régióra tagolódik, és az egyes régiók között jelentős különbségek figyelhetők meg az öregedési mutató vizsgálatokor. Az öregedési mutató szempontjából legfontosabb területi különbségeket mutatom be a TEIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) adatbázisban elérhető információk segítségével. Az öregedési mutató azt fejezi ki, hogy 100 fő 0-14 évesre hány 60 éves és ennél idősebb jut. Mielőtt az szja egyes részleteivel megismerkednénk, érdemes a társadalmi és gazdasági különbségekről is ejteni néhány szót. Hazánk 7 régiója közül a legnépesebb a közép-magyarországi régió, ahol több, mint 3 millió fő a lakónépesség száma, míg a legalacsonyabb népességű régiók a dél-dunántúli régió, ahol a 900 ezer főt sem éri a lakosság száma, majd Nyugat-Dunántúl következik, ahol kicsivel több, de még 1 millió fő alatt van a lakónépesség száma. Az elemzéshez a közép-magyarországi régiót választottam a 7 régió közül, mivel a hazai népesség több, mint 30%-a él itt. Az 1. ábrán már látható, hogy az országos átlaggal (vonaldiagram jelöli az ábrán) közös diagramon szerepeltetve a 2009 és 2018 közötti időszakot vizsgálva, hogy az országos mutató magasabb, mint a régiós érték.

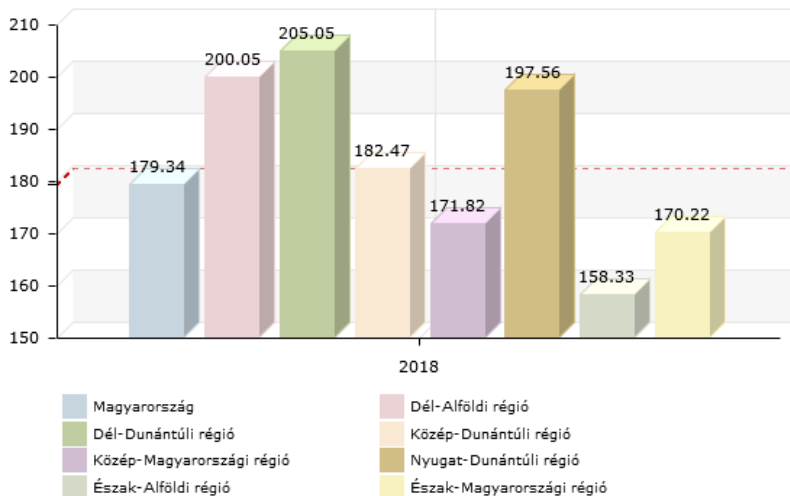

1. ábra: Öregedési mutató a Közép-magyarországi régióban Magyarországon, 2009 és 2018 között

Forrás: TEIR adatbázis, 2020

A 2. ábrán az egyes régiók közötti különbségek követhetők nyomon, a piros szaggatott érték az országos átlag (179,34 fő), amitől magasabb öregedési mutatót figyelhetünk meg a dél-alföldi (200,05), a dél-dunántúli (205,5) és a nyugat-dunántúli (197,56) régiókban. A közép-dunántúli régióban megfigyelt

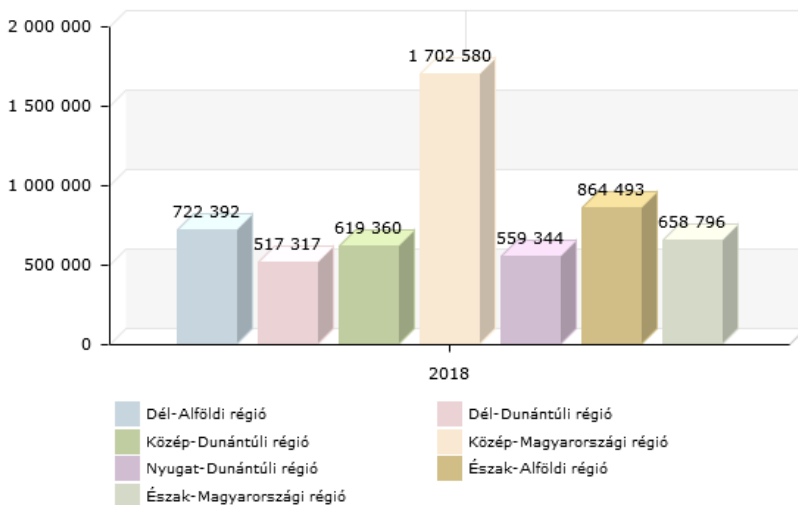
öregedési mutató van a legközelebb az országos átlaghoz a 182,47 fős értékkel. Valójában 3 régió van az országos átlag alatt, tehát ezeken a területeken a 100 fő 0-14 évesre jutó 60 év felettek száma a legalacsonyabb, így a közép-magyarországi (171,82), az észak-alföldi (158,33) és az észak-magyarországi régiókban (170,22).

2. ábra: Öregedési mutató régiónkénti nagysága 2018-ban

Forrás: TEIR adatbázis, 2020

A 3. ábra arra világít rá, hogy az aktív keresők jelentős része a közép-magyarországi régióból kerül ki, 1702580 fő az állandó népességből a 18 és 59 évesek aránya, ami 56,2%-a régió teljes népességének. Az ábrán jól látható, hogy a többi régióban az 1 millió főt sem éri a vizsgált érték, ami természetesen nagyrészt abból adódik, hogy a népesség is alacsonyabb, mint a vizsgált közép-magyarországi régióban.

3. ábra: Az állandó népességből a 18-59 évesek száma (fő) 2018-ban, régióként

Forrás: TEIR adatbázis, 2020

Az egy lakosra jutó összes nettó forint jövedelmet vizsgálva, amelyet az szja alapot képező nettó jövedelem egy állandó lakosra vetített összegeként értelmezzük. 2008 és 2017 között az első három évben visszaesés volt tapasztalható, de 2011-től töretlen a nettó jövedelmek emelkedésének mértéke. Az emelkedés olyan egyenletes szemmel láthatólag is, hogy 2011 és 2017 között illesztettem egy lineáris trendet a vizsgált adatokra, ennek eredményképpen az országos átlag lineáris trendfüggvény a következő egyenlettel írható fel:

$$y = 62867x + 552863 \quad (\text{képlet 01})$$

$$R^2 = 0,9463$$

Ennek alapján, országosan évente 62.867 Ft-tal emelkedett az egy lakosra jutó összes nettó jövedelem. A trendvonal illeszkedése szoros, amelyet az R^2 értéke támaszt alá.

A Közép-magyarországi régió egy lakosra jutó nettó jövedelmének nagysága lineáris trendfüggvény segítségével 2011 és 2017 között a következő egyenlettel határozható meg:

$$y = 68465x + 702638 \quad (\text{képlet 02})$$

$$R^2 = 0,9327$$

Ennek alapján, országosan évente 68.465 Ft-tal emelkedett az egy lakosra jutó összes nettó jövedelem. A trendvonal illeszkedése szoros ebben az esetben is. A két vizsgált növekedés között 5.598 Ft a különbség, ami azt jelenti, hogy a közép-magyarországi régióban a vizsgált hét évben 8,9%-kal magasabb volt a növekedés üteme, mint az országos átlag.

2. A hazai nyugdíjrendszer múltja és jelene

Európában a 20. század elején alakult ki a nyugdíjrendszer. Magyarországon 1929-ben alkották meg az első hazai nyugdíjtörvényt, amely a tőkefedezeti nyugdíjbiztosítás elvén működött, majd az 1950-es évektől a felosztó-kirovó nyugdíjbiztosítás vette át a helyét. 1992-ben életre hívták a Nyugdíjbiztosítási Alapot és 1998-tól bevezették a vegyes nyugdíjrendszert, amely három pillérből tevődött össze (társadalombiztosítási nyugdíjrendszer – állami feladat, tőkefedezeti elven működő magánnyugdíjpénztárak, önkéntes kiegészítő pénztár).

A 2006-ban megjelent nyugdíj-előtakarékossági számlákat negyedik pilléreként tartották számon a nyugdíjrendszerben. Ennek célja, hogy ösztönözzék a társadalmat az öngondoskodásra, vagyis a nyugdíjcélú megtakarításokra. (Nemzeti Erőforrás Minisztériuma 2010). A megtakarítások szempontjából fontos tendencia, hogy 2010 után a hazai adórendszer lényegesen átalakult, a munkát terhelő adók aránya csökkent, a fogyasztást terhelő adók aránya nőtt (Varga 2017, Varga 2017a).

Az első pillér felosztó-kirovó elven működik. Hazánkban állami feladat a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működése és fejlesztése. Az 1997. évi LXXXI. sz. társadalombiztosítási nyugellátásról szóló törvény célja, hogy egységes elvek szabályozzák a biztosítottaknak és a hozzátartozóiknak nyújtandó társadalombiztosítási nyugellátásokat. A nyugdíjjáruelék összegét befolyásolja a keresett jövedelem és az elismert szolgálati idő.

A második pillér lényege, hogy a magánnyugdíjpénztárba tagdíjként fizették a nyugdíjjáruelék egy részét. A felhalmozódott tőke és a hozam szolgált fedezetül a nyugdíjszolgáltatáshoz. Bevételei háromféleképpen képezik a tartalékjukat: fedezeti, működési és likviditási tartalék. Ezekből a megtakarításokból befektetik a fel nem használt összeget. A tőkésített magánnyugdíjpénztár bevezetésének célkitűzése közé tartozott, hogy a jövőbeli nyugdíjasok két forrásból kapják a járandóságukat, ezzel megosztva az egyoldalú kockázataikat. A valós cél, az volt, hogy hosszú távon mérséklődjön az állami nyugdíjfizetési kötelezettség, illetve javuljon a járulékfizetési érdekeltséghez. A költségvetési egyenleg javítását szolgálta a 2009. évi LXXVII. törvény bevezetése, ami lehetővé tette, hogy visszaléphessenek az állami rendszerbe. A magánnyugdíjpénztári vagyont viszszerült az állami nyugdíjrendszerbe. A nyugdíjpénztár-választás szabadságáról szóló 2010. évi C. törvény publikálásával lehetővé tették, hogy korlátozás nélkül visszaléphessenek az állami rendszerbe. A korábbi tagok 97%-a vissza-

került az állami rendszerbe. A magánnyugdíjpénztári rendszernek számos problémája volt, azonban nem veszélyeztette a gazdaság külső és belső egyensúlyát. A teljes rendszer felszámolása az adósság javítását eredményezte. (László 2018)

3. Önkéntes – nyugdíjat kiegészítő jövedelmek

A bevezetőt követően térjünk rá a hazai személyi jövedelemadóról szóló törvény nyugdíjcélú megtakarításokat ösztönző elemeire:

- önkéntes nyugdíjpénztár (ÖNYP);
- nyugdíj-előtakarékossági (NYESZ) számla,
- nyugdíjbiztosítás.

A személyi jövedelemadóról való rendelkezés keretei között vehetők igénybe a fentebb felsorolt megtakarításra ösztönző elemek.

3.1 Önkéntes nyugdíjpénztár

1995-től igénybe vehető a magyar adórendszerben a nyugdíj célú öngondoskodás lehetőségei közül ez a legrégebbi forma, továbbá ez az egyetlen, amely munkáltatói béren kívüli juttatásként is igényelhető.

A kedvezmény mértéke jelenleg, az egyénileg befizetett összeg 20%-a maximum 150 ezer forint 2014-től jelenleg is.

Melyek az előnyei:

- nem igényel különösebb szakértelmet;
- az adózó minden évben részesül a kedvezményben;
- nincs törvényi korlátozás az igénybevételre;
- haláleseti kedvezményezett megadására való lehetőség, ebben az esetben az öröklés hagyatéki eljáráson kívül, adó- és illetékmentesen történik,
- béren kívüli juttatásként növelhető a befizetés, ahogy arra korábban kitértem.

Milyen hátrányai vannak:

- csak az egyéni befizetések után vehető igénybe a kedvezmény;
- az 50-es éveiben járó adózók számára kedvező a lehetőség, mivel alapvetően állampapírokba fektetnek az önkéntes nyugdíjpénztárak, azonban a fiatalabb generáció találhat kedvezőbb befektetési formát is a piacon;
- 10 év várakozási időszak letelte után a magánszemély választhat, hogy változatlan feltételekkel, vagy tagdíj fizetése nélkül továbbra is tag marad, vagy a pénztártagságát változatlan formában folytatja, de az egyéni számláján nyilvántartott összeg egészét vagy egy részét felveszi, vagy

tagsági viszonyának megszüntetésével kilép, tehát 10 évig nem jut hozzá a pénzéhez;

- a befektetési portfólió korlátozottsága.

Az 1. táblázat egy rövid történeti áttekintést nyújt az önkéntes nyugdíjpénztári befizetésekkel kapcsolatos változásokról, a legnagyobb változás 2006-ban következett be, amikortól csak az önkéntes nyugdíjpénztárnál vezetett egyéni számlára írták jóvá a befizetéseket, ami jelentős változás ahhoz képest, hogy eddig az időpontig az adóhivatal kiutalta a kedvezményezetteknek járó összegeket. Továbbá a táblázat adataiból kiderül, hogy a bevezetésétől kezdődően folyamatosan csökken a mértéke, a kezdeti 50%-os mérték mára 20% zsugorodott.

1. táblázat: A személyi jövedelemadó törvény által meghatározott rendelkezés az önkéntes nyugdíjpénztári befizetés jogcímeinek változásáról 1995-től napjainkig

Időszak	Igénybevétel módja	A nyugdíjpénztári befizetés kedvezményének mértéke
1995-1999	A kedvezményezett részére történő közvetlen kiutalással.	50%, max. 100 ezer Ft
2000		30%, max. 100 ezer Ft
2004-2005		30%, max. 100 ezer Ft
2006-2010	Az önkéntes pénztárban vezetett egyéni számlán történő jóváírással.	30%, max. 100 ezer Ft
2011-2013		20%, max. 100 ezer Ft
2014-2020		20%, max. 150 ezer Ft

Forrás: Saját szerkesztés a 1995. évi CXVII. számú személyi jövedelemadóról szóló törvény egyes éveken hatályos rendelkezései alapján.

3.2 Nyugdíj-előtakarékossági számla

A 2006. év nemcsak az önkéntes kölcsönös nyugdíjpénztárak működésében hozott jelentést változást, ettől az évtől lehet Magyarországon nyugdíj-előtakarékossági számlát nyitni. Az 1995. évi CXVII. személyi jövedelemadóról szóló törvény 44/B. §-a határozza meg a nyugdíj-előtakarékossági számla utáni kedvezményről való rendelkezési jogot. A rendelkezési jog itt is azt jelenti, hogy a magánszemély személyi jövedelemadó bevallásban tett nyilatkozata alapján az adóhatóság 30 napon belül átutalja a magánszemély nyugdíj-előtakarékossági számlájára a kedvezmény összegét.

2. táblázat: A nyugdíj-előtakarékosági számlára történő befizetések mértékeinek történeti áttekintése

Időszak	A nyugdíjpénztári befizetés kedvezményének mértéke
2006 - 2010 egyéni számlán történő jóváírással	30%, max. 100 ezer Ft, ha 2020.01.01 előtt betölti az öregségi nyugdíjkorhatárt max. 130 ezer Ft
2011 egyéni számlán történő jóváírással	20%, max. 100 ezer Ft, ha 2020.01.01 előtt betölti az öregségi nyugdíjkorhatárt max. 130 ezer Ft
2014 - 2020 egyéni számlán történő jóváírással	20%, max. 100 ezer Ft, ha 2020.01.01 előtt betölti az öregségi nyugdíjkorhatárt max. 130 ezer Ft Korlátozás: az önkéntes pénztári befizetések, a nyugdíj-előtakarékosági számla és a nyugdíjbiztosítások után max. 280000 forint vehető igénybe

Forrás: Saját szerkesztés a 1995. évi CXVII. számú személyi jövedelemadóról szóló törvény egyes éveken hatályos rendelkezései alapján.

Az igénybevétel előnyei:

- jó lehetőség az alapvető befektetési ismeretekkel rendelkező adózó részére, önállóan alakíthatja ki portfólióját, a Budapesti Értéktőzsdén elérhető részvényekkel, állampapírokkal, befektetési jegyekkel és pénzügyi eszközökkel tud kereskedni;
- 2010-től a nyugdíj-előtakarékosági számla átvihető más számlavezetésre jogosult intézményhez;
- A NYESZ-R számlán elért hozam (az osztalékhozam kivételével) adó- és járulégmentes (ha legalább 10 adóév eltelt a számlanyitástól);
- Örökölhető: a számlatulajdonos halála esetén a számlán nyilvántartott összeg a kedvezményezett által örökölhető.

A jelentkező hátrányok:

- amennyiben a számlát a nyugdíjkorhatár elérése előtt kívánják megszüntetni, akkor a korábban átutalt adókedvezmények összegét 20%-kal növelten kell visszafizetni az adóhatóságnak;
- devizakereskedésre, külföldi részvények kereskedésére és tőkeáttételes ügyletekre nincs lehetőség;
- Hagyatéki eljárás alapján öröklődik, az értékpapírok névértéken öröklődnek, a hozamnyereség után adót kell fizetni, az adójóváírás nem illeti meg az örököst.

3.3 Nyugdíjbiztosítás

2014. január 1-jétől bevezetett nyugdíjbiztosításhoz kapcsolódó kedvezmény lehetősége hatékonyan tudja ösztönözni a hosszú távú megtakarításokat. A Magyar Biztosítók Szövetsége (röviden MABISZ) 2017-es évkönyvében közzé tett adatok alapján az életbiztosításokon belül különösen dinamikus, 50%-ot meghaladó volt a nyugdíjbiztosítások bővülése úgy a klasszikus vegyes, mint a unit-linked típusú biztosítások esetében. A teljes életbiztosítási díjbevétel közel 10%-át már a nyugdíjbiztosítások adták. (MABISZ, 2017)

Ez valójában egy megtakarítási célú életbiztosítás, amelynek a lejárat ideje a szerződés megkötésekor érvényben lévő nyugdíjkorhatár.

A nyugdíjcélra kötött életbiztosítási szerződésnek két fajtája, a hagyományos életbiztosítás, a másik a befektetési egységekhez kötött életbiztosítás (MNB 2019):

- A hagyományos életbiztosítás: a biztosító a saját eszközeivel együtt fekteti be a megtakarításokat, ezzel biztosítva, hogy az ő érdeke is a lehető legnagyobb hozam elérése legyen. Garantált kamatot ígér, illetve ezen felül a hozam 80-90%-át a megtakarításokon jóváírja a biztosító. A befektetési kockázatot a biztosító vállalja.
- A befektetési egységekhez kötött életbiztosítás: különböző eszközalapokat kínál a biztosító, amelyből a magánszemélyek választhatják ki, hogy milyen eszközalapokba fektetnek és milyen arányban. A nyugdíjkorhatár elérését követően eltérő szolgáltatásokat kínál. Például: a határozott idejű nyugdíj kiegészítés, élethosszig tartó szolgáltatások, a megtakarítások bizonyos részének vagy egészének kifizetése. Ha az élethelyzet indokolja, hozzá lehet férni a megtakarításhoz a nyugdíjba vonulást megelőzően is.

A kedvezmény mértéke a befizetés 20%-a, maximum 130 ezer forint.

Előnyei:

- magas a befektetési portfólióban szereplő eszközök száma, magas hozam érhető el;
- haláleseti kedvezményezett megadására való lehetőség, ebben az esetben az öröklés hagyatéki eljáráson kívül, adó- és illetékmentesen történik.

4. Összefoglalás

A kormánynak szükséges, hogy a megtakarítások növelését támogassa, hiszen ez a gazdasági növekedés motorja. A hosszú távú öngondoskodásunkra való odafigyelés mindenkor fontos, egy gazdasági és pénzügyi válság idején különösen nagy odafigyelést igényel. Az adórendszer az egyik legfontosabb eszköz a

lakosság hosszútávú megtakarításainak ösztönzésére. Az adórendszer elsődleges célja a jövedelmek újraelosztása és a méltányosság érvényesítése a hatékony eredmény elérése érdekében.

Az időödő népesség komoly kihívást jelent valamennyi uniós tagállam számára a nyugdíjak jelentősen megterhelik az ellátórendszert. A nyugdíjrendszerek célja, hogy megfelelő jövedelmet biztosítsanak a nyugdíjaskorúak számára. Magyarországon a népesség demográfiai átmeneten megy keresztül. A várható élettartam növekedni fog, viszont a születések száma csökkenő tendenciát mutat. A közeljövőben számottevő romlás várható.

A TEIR adatbázis felhasználásával megvizsgáltam az öregedési mutató alakulását az egyes régióinkban és megállapítottam, hogy az országos átlaghoz képest magasabb öregedési mutatót figyelhetünk meg a dél-alföldi (200,05), a dél-dunántúli (205,5) és a nyugat-dunántúli (197,56) régiókban és 3 régió van az országos átlag alatt, tehát ezeken a területeken a 100 fő 0-14 évesre jutó 60 év felettiek száma a legalacsonyabb, így a közép-magyarországi, az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókban.

Összehasonlítottam a nyugdíjcélú megtakarításokra ösztönző személyi jövedelemadó elemeket, így az önkéntes nyugdíjpénztár, a nyugdíj-előtakarékossági (NYESZ) számla és a nyugdíjbiztosítás előnyeit, hátrányait vettem számba. Az egyén céljaitól, előzetes pénzügyi ismereteitől, életkorától és még számos tényezőtől függően eltérő lehet, hogy melyik a legkedvezőbb lehetőség jelen helyzetben.

A lényeg, hogy takarékoskodjunk, hogy a nyugdíjas éveinkben fenn tudjuk tartani az elvárt életszínvonalat, mert az állami ellátórendszer túlterheléséből adódóan, előre láthatóan nem lesz erre képes.

Absztrakt

A nyugdíjrendszerek alapvető célja, a megfelelő jövedelem biztosítása a nyugdíjas korúak számára. Magyarországon az előrejelzések szerint a várható élettartam növekedni fog, viszont a születések száma csökkenő tendenciát mutat. A TEIR adatbázis felhasználásával megvizsgáltam az öregedési mutató alakulását az egyes régióinkban. A tanulmány elkészítésének fő célja, a hazai személyi jövedelemadó rendszer nyújtotta lehetőségek figyelembevételével. Az önkéntes nyugdíjpénztár, a nyugdíj-előtakarékossági számla és a nyugdíjbiztosítás előnyeit, hátrányait vettem számba, valamint ezen területeken bekövetkezett változásokat az elmúlt években. Az adórendszer az egyik legfontosabb eszköz a lakosság hosszú távú megtakarításainak ösztönzésére.

Kulcsszavak:

megtakarítás, nyugdíjbiztosítás, nyugdíj-előtakarékossági (NYESZ) számla, önkéntes nyugdíjpénztár, személyi jövedelemadó

JEL: E21

Felhasznált irodalom

1. Ambrus Rita – Kaufman, Ilona: *Tax-saving, innovative ententes for small and medium-sized enterprises*, Journal of International Relations. Volume 9, Issue 1, 2011. 77–83
2. Augusztinovics Mária: *Népesség, foglalkoztatottság, nyugdíj*, Közgazdasági Szemle, LII évf., 2005. május, 433-435
3. Baka Istvánné – Bánfi Tamás – Sulyok-Pap Márta (szerk.): *Pénzügytan. Nemzetközi pénzügyek I. Saldo*, Budapest, 1997. 191.p.
4. Európai Bizottság: *Fehér könyv: A megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje*, Brüsszel, Európai Bizottság, 2012.02.16 pp.9-10. (Letöltés: 2020.06.10) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/32eda60f-d102-4292-bd01-ea7ac726b731/language-hu>
5. Európai Bizottság: *Zöld könyv a megfelelő, fenntartható és biztonságos európai nyugdíjrendszerek felé*, Brüsszel, 2010.07.07 (Letöltés: 2020.06.07.) <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5551&langId=hu>
6. Európai Szemeszter – Tematikus Tájékoztató a Nyugdíjak Megfelelősége és Fenntarthatósága, Európai Bizottság, Brüsszel, (Letöltés: 2020.06.10) https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet-adequacy-sustainability-pensions_hu.pdf
7. Horváthné Kökény Annamária: *Az állami szabályozás hatása a lakosság hosszú távú megtakarításaira*. PhD-értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő. 2014. 272.p.
8. Juhász Attila - Molnár Csaba - Szicherle Patrik - Zgut Edit: *Demográfiai kihívások – politikai és szakpolitikai válaszok*, Friedrich Eberto Stiftung Büro Budapest, 2018. (Letöltés 2020.01.10) https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/FES_PC_Demografia_NemzetkoziLegjobb_Gyakorlatok_181016.pdf
9. Kenyeres Sándor, Varga József (2016): *Az adóterhelés kifejezése a hozzáadottérték-adó szinttel*. JURA 22:(2) pp. 263-272.

10. Labri, Davis Adu: *The Long Run Determinants of Private Domestic Saving in Ghana: A Cointegration Approach*, Journal of Economics and Sustainable Development. 4. évfolyam. 4. szám. 2013. 125–137
11. László Csaba: *A magánnyugdíjpénztári rendszer „elszámolás”*, Közgazdasági Szemle, LXV. Évf., 2018. szeptember pp. 870-882.
12. MAGYAR BIZTOSÍTÓK SZÖVETSÉGE (MABISZ): Magyar Biztosítók Évkönyve, 2017, 25 p. (Letöltés: 2018.05.06)
<http://mabisz.hu/images/stories/docs/publikaciok/evkonyv-2017-magyar.pdf>
13. Magyar Nemzeti Bank: Nyugdíjbiztosítás (Letöltés:2019.12.06)
<https://www.mnb.hu/fogyasztovedelem/dontenem-kell/ongondoskodas/nyugdijbiztositas>,
14. Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Szociális Lakossági és Tájékoztatási Osztály, Tájékoztató a nyugdíjrendszerről 2010 (Letöltés:2020. 06.10)
<https://docplayer.hu/24669651-Tajekoztato-a-nyugdijrendszerrol-nemzeti-eroforras-miniszterium-tartalom-szocialis-lakossagi-es-tajekoztatasi-osztaly.html>
15. Orenstein, Mitchell A.: *Globális Nyugdíjpolitika*, Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 2017/6, 26-27.
16. Stiglitz, Joseph. E.: *Report by the Stiglitz Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Executive Summary. Republic of Slovenia Statistical Office, Ljubjana. 2008. 12.p.
17. Varga József (2017): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után [Reducing the Tax Burden and Whitening the Economy in Hungary after 2010]. PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 62:(1) pp. 7-20.
18. Varga József (2017a): A magyarországi adószervezet átalakításának aktuális kérdései. In: Bozsik Sándor (szerk.) Pénzügy-számvitel-statisztika füzetek II.: 2016. 107 p. Konferencia helye, ideje: Miskolc-Egyetemváros, Magyarország, 2016.12.01 (Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar) Miskolc-Egyetemváros: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017. pp. 81-87. (Pénzügy-számvitel-statisztika füzetek; 2.) (ISBN:978-615-80543-2-4)

19. Vigvári András: *Pénzügy(rendszer)tan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 468. p.

Felhasznált jogszabályok

1. 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról
2. 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról
3. 2009. évi LXXVII. törvény a közteherviselés rendszerének átalakítását célzó törvénymódosításokról
4. 2010. évi C. törvény a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról

Helyi pénz helyzetkép, avagy a magyar helyi pénzrendszerek aktualitásai

Szóka Károly⁷⁸

Bevezetés

A pénz már sokszáz éve kikerülhetetlen tényező, ismerjük a fogalmat, egy kisgyermek is ismeri, játszik vele. Megtanultuk a pénz fogalmát, funkcióit, talán még az egyetemi előadásokra is emlékszünk, melyek a pénzügytan keretein belül ezeket taglalták. Azonban ennél jóval kevesebbet hallottunk a fenntartható és lokális gazdálkodás fontosságáról, az alternatív pénzügyi rendszerekről, a helyi pénzekről, azaz a pénzhelyettesítőkről, pedig ezek is fontos részei lehetnek a jelenlegi gazdasági rendszernek.

Míg a globális pénzrendszer instabil és nagy része fedezet nélküli, addig a helyi pénzrendszerek mindig egy térség gazdaságát erősítik. Teszik ezt úgy, hogy azt nem kötelező elfogadni, önkéntes alapon csatlakozik hozzá az elfogadó és a vásárló is. Sikeres működése esetén segíti a helyi vállalkozások fennmaradását, a munkahelyek megőrzését, küzd a centrum-periféria jelenség ellen, sőt még környezetvédelmi szempontból is nagy jelentőségűnek mondható, stb.

A helyi pénz fogalmi köréhez nem csak ez az „utalvány” kapcsolódik, hanem a szabad pénz, a cserekereskedelmi rendszer, a szívesség bank, a kalácsa kör, a kriptopénzek, a cafeteria, stb. Ebben a tanulmányban a pénzhelyettesítő, forgalmi utalvánnyal foglalkozunk, arra koncentrálnak.

1. Helyi pénz és jellemzői

A helyi pénzek⁷⁹ a közgazdasági pénzhelyettesítők egyik csoportjának tekinthetők, amelyeknél a használat térbeli kötöttsége adottság. Jellegük alapján három helyi fizetőeszköz-típust különböztetünk meg. Ez a hármas felbontás inkább csak elméleti jellegű, a legtöbb területileg lehatárolt közgazdasági pénzhelyettesítő egyszerre tekinthető helyi, közösségi és kiegészítő fizetőeszköznek is, Magyarországon a helyi pénz elnevezés terjedt el (Lakóczai et al, 2018).

A helyi pénz tehát nem más, mint utalványnak számító készpénz-helyettesítő fizetőeszköz. Jogi értelemben forgatható utalvány, nem pénz, hanem pénzhelyettesítő eszköz. A köznyelv, illetve a kibocsátók nevezik helyi pénznek, ez a kifejezés el is terjedt, mi is ezt fogjuk használni.

Van olyan, amelyik tartja értékét (pl. WIR), van, amelyiknek idővel romlik az értéke (pl. Chiemgauer), de mindegyik helyben történő termékértékesítésre

⁷⁸ egyetemi docens

Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

⁷⁹ Angolul: local currency.

és szolgáltatásnyújtásra, illetve vásárlásra ösztönöz. Mindig egy adott térségben vagy régióban működik, így a helyi gazdasági kapcsolatokat erősíti. Azonban a helyi pénz nem sima utalvány, van pár különbség közöttük. Az egyik ilyen, hogy míg egy utalvány beváltásával „életének gazdasági forgása” lezárul, a helyi pénz átruházható, így annak másodlagos piaci forgalma is létrejön, és ez annak az „értelme”, aki megkapja, elkölte és így tovább. A másik, hogy míg az utalványoknak van lejáratási időpontjuk, a helyi pénz alapesetben egy lejárat nélküli fizetési eszköz (Szóka, 2013).

A koncepció lényege, hogy egy földrajzi körön belül tartja a megtermelt értéket, ezáltal az adott körben élénkíti a gazdaságot. A kibocsátók célja jellemzően a helyi pénzforgalom felgyorsítása, a tőke helyben tartása, emellett turisztikai attrakcióként is beválhat (lásd még később, Tokaji Dukát példája).

A helyi pénzrendszer működése, működtetése nem azt jelenti, hogy ez felváltja a törvényes nemzeti fizetőeszköz használatát, hanem, hogy duális pénzrendszer jöhet létre, ahol a gazdaság a nemzeti valuta és a helyi pénzek együttes működésén alapul, kvázi a helyi pénz segíti a régiót (Varga, 2018).

Nézzük meg röviden működését! Ezt egy megbízhatónak tartott pénzügyi elemzés bocsájtja ki, a kibocsájtott helyi pénz összegének megfelelő számlapénz- vagy bankjegymennyiség valahol letétben van, ez növeli a biztonságérzetet. Ennek a fedezetnek likvidnek⁸⁰ kell lennie, azt nem fektetik be. Országoként eltérő a szabályozás, hogy mekkora a fedezet mértéke, de nehezíti a rendszer beindítását és működését, ha – mint például Magyarországon is – a helyi pénz fedezetének száz százaléknak kell lennie. (Kivételek vannak, pl. a WIR, mivel az nem visszaváltható.) A visszaváltásnak általában van költsége, mely 2–5% közé tehető⁸¹. Hitelt technikai pénzhelyettesítőben nem nyújtanak, egyedüli kivétel pont a WIR-ben nyújtott hitel, a „WIR hitelkártya”.

Helyi pénzhez három formában lehet jutni, az egyik módja, hogy a kibocsájtó intézménynél helyi pénzt vásárolunk, azaz pénzt (nemzeti fizetőeszközt) helyezünk ott el. A helyi pénzt, a helyi valutát mindig az adott ország politikai kormányzata által meghozott rendeletben meghatározott értékben rögzítik, oly módon, hogy leggyakrabban egységnyi helyi valuta egyenlő egységnyi nemzeti valutával, tehát az átváltási arány 1:1. Tulajdonképpen, ha valaki ilyen pénzhelyettesítőt vásárol, pénzt helyez el annál az intézménynél, amely azt kibocsájtja, de az intézmény ezzel nem rendelkezik szabadon, hiszen a helyi pénz bármikor visszaváltható nemzeti fizetőeszközzel⁸². A helyi pénz megvásárlásakor valójában a felek pénzt cserélnek forgatható utalványra, amely nem minősül gazdasági

⁸⁰ A fedezet két részre bontható, a likviditási és a szabad tartalékra. A beváltást szolgáló likviditási tartaléknak azonnal, illetve rövidtávon rendelkezésre kell állnia. A szabad tartalék befektethető, ennek haszna a bruttó „seigniorage”-jövedelem. A rendszer működtetésének vannak költségei (pl. tervezés, nyomtatás, hamisítás elleni védelem, marketing stb.), így ezeket levonva kapjuk meg a nettó „seigniorage-t”, ami a bruttó seigniorage működtetési költségekkel csökkentett része.

⁸¹ A soproni Kékfrank esetében ez 0,25% volt.

⁸² Vannak helyi pénzek, amelyek csak számlapénzként léteznek, ilyen például a WIR Svájcban. Más helyi pénzek regionális fizetőeszközként, pénzhelyettesítőként jelennek meg.

tevékenységnek, hiszen nincs szó ellenértékes ügyletről. Ezt a helyi pénzt különböző elfogadóhelyeken beváltjuk, levásároljuk. Ezen helyek kedvezményeket biztosítanak, ennek mértéke 2-3%, esetenként 5-10% is lehet (Szóka, 2013, 2014).

Ha már van a tulajdonunkban helyi pénz, akkor jön a fizetés, annak elköltése. Ez csak korlátozottan használható fizetésre, mivel zárt körben használható, azaz az elfogadói körhöz tartozó, ahhoz csatlakozó helyi vállalkozásoknál lehet elkölteni. Amikor egy vevő helyi pénzzel vásárol, akkor termékértékesítés, vagy szolgáltatásnyújtás történik, azaz egy gazdasági esemény zajlik le. Ha a helyi pénzt az eladó elfogadja, azaz beváltja, akkor neki számlát (nyugtát) kell kiállítania erről. Ezt a hivatalos fizetőeszközzel vonatkozóan kell kiállítani, de fel kell tüntetni rajta a pénzhelyettesítő megnevezését is. (Általában az az elfogadó helyek bevett gyakorlata, hogy nagyobb címletű helyi pénzzel való fizetés esetén nemzeti fizetőeszközben, pl. forintban adnak vissza.)

Helyi pénz megvásárlásakor, illetve az esetleges visszaváltás alkalmával nem jelentkezik árfolyamnyereség és nem keletkezik árfolyamveszteség sem, a kibocsátó szervezet által felszámított jutalék viszont érvényesül. A helyi pénzekre szintén jellemző, hogy kamatmentesek vagy negatív kamattal bírnak, azaz rendszeres időközönként veszítenek az értékükükből, például negyedévente 2%-kal kevesebbet ér, lásd Chiengauer (OFA Nonprofit Kft., 2015). Mi ennek az értékvesztésnek, vagy leértékelésnek a lényege? Az, hogy biztosítja, gyorsítja a helyi pénz forgását, mivel így a felhasználó racionálisan a fogyasztást preferálja a megtakarítással szemben (Fömötör et al, 2017). Költsük el pénzünket, vagy az veszít értékéből!⁸³ Ez a torzító hatás érvényesül az infláció esetében is (Varga, Sipiczki, 2018), azonban ha ráadásul a helyi pénz ezen felül leértékelődik, az még jobban növeli a pénz forgási sebességét.

A helyi pénz működése során kiiktatja a gazdálkodás rendszeréből a kamatot, ezzel annak elköltését, vagyis a pénz forgását ösztönzi, mivel nincs hova „betenni”, nem kapunk érte kamatot. (Nincs értelme kivonni a forgalomból, hogy óvatossági vagy felhalmozási célból megtakarítást képezzenek belőle.) Ez a gyorsabban gazdát cserélő pénz – elvileg – fellendíti a forgalmat, prosperitást idéz elő (Juhász, Varga, 2018).

A másik módja, hogy hozzájussunk, ha a helyi önkormányzat a dolgozók fizetését (vagy annak egy részét), a támogatásokat, a segélyeket, stb. helyi pénzben fizeti ki. Így a helyi bevételek egy része a régióban marad, hiszen azt helyi pénzben kapják meg és helyben fogják – remélhetőleg – elkölteni.

A harmadik módszer pedig az, amikor a beváltóhelyek tulajdonosai, az elfogadók megkapják – elfogadják – a helyi pénzt. A rendszer értelme és célja, hogy ne visszaváltsák, hanem ők is költsék el. A helyi pénz régió kívüli felhasználása nem is lehetséges. Elvinni természetesen lehet a régióból, de fizetési eszköz

⁸³ Ebben az esetben nem az inflációról van szó, az ettől a leértékeléstől (demurrage) függetlenül is „működik”.

funkciója ilyenkor megszűnik. Ha gyűjtőknél, látogatások alkalmával magánembereknél halmozódik fel egy kis része, emlékpénz lesz belőle.

Parádi-Dolgos (2016) szerint a közösségi pénzeknek a normál pénzfunkción túl további funkciókat is tulajdonítanak, mint például természeti funkció, pénzforgási kényszer, területi érdekvédelem, közösségi vagyongyarapító funkció, közösségi tervező funkció, szeretet funkció. Mindegyik fontos, ám a helyi vásárlóerő csak akkor nő, ha a pénz forgási sebessége az eredetileg máshol elkölteni szánt pénzeknek a különböző ösztönzőkkel a helyi gazdaságba történő „becsatornázása” miatt nő, azaz elköltési szempontból a helyi pénzt preferálják a nemzeti valutával szemben. Ennek pedig csak akkor van realitása, ha a helyi áru- és szolgáltatásvásárlások, közterhek egy érdemi részének a kifizetésére nyújtanak lehetőséget (egyéb más, adminisztrációs feltételeken kívül).

A helyi pénzrendszerek másik „felhasználási helye” a válságok enyhítése, válságellenes eszközként is működhet. Válság idején igaz, hogy a forgalomban lévő pénz mennyisége csökken, a gazdaság likviditása romlik, a munka- és pénzkereseti, valamint a hitelfelvételi lehetőségek beszűkülnek, ezért a közösség tagjai pénzhiányban szenvednek. Azt azért tudni kell, hogy az üzleti szférában jelentkező bizalomhiányon nem segít a helyi pénz, ez általános jelenség, sőt a körbetartozás „intézményét” sem szünteti meg ez a „megoldás” (Szóka, 2013). Az utóbbi évtizedek során többször volt tapasztalható, hogy a pénzügyi válságokat a régiók saját pénz (forgatható utalvány) bevezetésével igyekeztek megoldani, azaz ezáltal enyhíteni a gazdasági nehézségeket. Varga és Sárdi (2017) becslései szerint ma a világ 35 különböző országában, körülbelül 3.000-5.000 közösségi pénzrendszer létezik.

A helyi pénz tehát olyan pénzhelyettesítő, mely egymás közötti forgalom lebonyolításával alkalmas az összefogás, a bizalom erősítésére és ennek következtében elősegíti a vállalkozások jövedelemtermelő képességét. Mindemellert társadalmi és gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű környezetvédelmi, kulturális, oktatási, stb. programok támogatására is alkalmas, melyek növelik a régió vonzerejét, versenyképességét. Sőt, ha ebben nyújtanak hitelt (mikrohitelt), akkor az szignifikánsan növeli a forgási sebességet, mint pl. ahogy az a Chiemgauer esetében is látható. A helyes közös megítélés, a közös érdek és együttműködés teszi gazdasági teljesítményében is sikeressé a helyi pénzek rendszerét (Parádi-Dolgos et al, 2013, Varga 2016).

Ha világszinten vizsgáljuk, a helyi pénzek szerepe sokoldalú. A globalizáció elterjedésével a helyi pénzrendszerek száma is megnövekedett az egész világon. Az elfogadó helyek száma folyamatosan nő, egyre több magánszemély, vállalkozás és önkormányzat használja a törvényes fizetőeszköz helyettesítésére, ki egészítésére. Ezzel egészítik ki a kereskedelmet az adott térségben, ezáltal gazdasági és nem gazdasági szereplőket köt össze. A helyi pénz bevezetésének egyik nagy előnye a helyi (kis)kereskedelem és gazdaság fellendítése, mely multiplikatív módon fejti ki hatását. Értékelése során nem csak a forintosítható gazdasági, hanem a társadalmi és a politikai szempontokat is figyelembe kell venni. A helyi pénz bevezetése és működése (használat) növeli az adott régió

öntudatosságát és büszkeségét, ahogy ez különösen németországi és svájci példákön is látszik (Balogh et al, 2014; Légler et al, 2011, Varga 2016a).

Általánosságban el lehet mondani, hogy a világban működő helyi pénzek működésének, létrehozásának célja a helyi gazdaság erősítése aktív módon, a fenntarthatóság szempontjait figyelembe véve. Közösségi, közösségfejlesztési eszköz, amely erősítheti a helyi identitást, és marketing szempontból sem utolsó (OFA Nonprofit Kft., 2015).

2. Problémák, nehézségek

Semmi sem megy magától, tartja a mondás, a helyi pénz sem. Ahhoz, hogy a rendszer működjön, természetesen szükséges egy olyan szervezet felállítása, amely ezt kiemelt feladatának tekinti, listát kezel a résztvevő vállalkozásokról és elfogadóhelyekről, újakat vonz be a rendszerbe, kommunikálja magát, az üzenetet, erős marketing és PR tevékenységet folytat.

Kezdetben nem könnyű rábeszélni a vállalkozásokat, hogy részt vegyenek ebben a rendszerben, a meggyőzés, a motiválás, a kommunikáció nagy kihívás. És ugye a leendő vásárlókat is meg kell győzni, amely feladat nehézsége összefügg egyrészt a megszerezhetőség és a beválthatóság egyszerűségével, a beváltóhelyek számosságával és a kedvezmények mértékével. Folyamatosan kommunikálni kell a biztonságosságát, azaz a fedezet meglétét és a hamisítás elleni küzdelmet. Újabb és újabb beváltóhelyeket kell szerezni, hiszen a magánemberek számára negatívum, hogy a „normál” banki betétekkel ellentétben itt nem kapnak kamatot. (Nem is ez a rendszer működésének értelme, viszont ezt kommunikálni kell!)

Persze túlzó elvárásaink ne legyenek, a „vedd és véd a helyit” nagyon is rendben van, időnként állami szinten is kommunikálják. De egy régió sem lehet teljesen önellátó, azaz nem képes szükségleteit teljes egészében kielégíteni az adott régióból származó termékekből, szolgáltatásokból. Így a gazdálkodók, magánemberek jövedelmük egy részét biztos, hogy a régióon kívül termelőknek – és adózóknak – adják át, gondoljunk csak a multiknál elköltött forintokra.

Szintén nehézséget jelent, ha a helyi pénz nem tölti be kellőképpen szerepét, nem marad sokáig körforgásban, azaz nem növeli a forgási sebességet. Ha nincs elég vonzó áru- és szolgáltatáskínálat, vagy van, de az nem elég nagy, akkor a rendszer működése nem lesz tartós, nem lesz hosszabb távon életképes. Azaz az elfogadói oldalt is vizsgálni kell, hogy a helyi pénzt elfogadók (vállalkozások) az adott áru és szolgáltatás előállításán milyen milyen beszerzési forrásokat tudnak igénybe venni, ahol azt el is tudják költeni, hiszen nem a helyi pénz felhalmozása a céljuk.

Ezzel kapcsolatos a szabályozás kérdésköre is. Természetesen minden országban mások a körülmények és a szabályozási feltételek, de elmondható, hogy sok országban hiányzik a pontos szabályozás, ahogy Magyarországon is. Hiányzik a szabályozás az utalványok törvényes fizetőeszközzé való visszaváltásánál,

visszaváltási jutalék kérdésénél; a fedezet nélküli utalványok kibocsátásának tilalmánál, esetleges csődvészély esetén a pénzügyintézetnél, stb.

3. Társadalmi vonatkozások

A helyi pénz társadalmi vonatkozásai vitathatatlanul jelentősek, a bizalmi tőke, a közösségi összetartó erő és annak erősítése a rendszer esszenciája, magja. Közös érdekünk, hogy egymással kereskedjünk, ez nem csak a helyi pénzügyi rendszerek „sajátja”, a helyi gazdaság védelmének fontossága időről időre megjelenik minden ország zászlaján, ám a helyi pénz használata deklaráltan szolgálja ezt (hiszen nem is lehet vele máshol, távolabb vásárolni). Mivel a helyi pénzt egymás között forgatják a vállalkozók, ez erősítheti a kooperációt, közöttük együttműködéseket alakíthat ki. Ez a kooperáció kedvezőbb környezetet teremthet a helyi innovációk és a fejlesztések számára is. Ehhez kapcsolódik a már említett demurrage is, azaz a deklarált lejáratú idő, mely érdekeltté teszi a helyi pénzt használókat, hogy valóban használják is fel azt, mivel egy idő után veszít értékéből, illetve lejár.

Helyi pénzek használatakor a jegybank veszteséggel is számol, mivel a pénzhelyettesítők használata csökkenti a nemzeti valutában megjelenő készpénzhasználatot, tehát csökkenti a készpénzkibocsátás jegybanki nyereségét, a seigniorage-t. Mivel a helyi pénzek mennyisége, forgalma az egész világon elenyésző a nemzeti valutákhoz képest, a jegybankok nem igazán gördítenek akadályokat a helyi pénzek bevezetése és használata elé. Ennek az az oka, hogy a helyi pénzt használók a régió számára jelentkező előnyöket akkora társadalmi haszonnak tartják, ami nagyobb, mint a seigniorage-veszteség.

Nagyon fontos és kiemelt téma a munkahelyek megtartásának és bővítésének lehetősége. Amennyiben a fizetések egy részét helyi pénzben fizetik ki és azt a régióban költik el, akkor az teljes egészében a régióban marad és működésbe lép a multiplikátor hatás. (Remélhetőleg azok, akik a fizetésüket, vagy annak egy részét, helyi pénzben kapják meg, nem teljes egészében váltják be nemzeti valutára.) Ahogy már említettük, természetesen ennek előfeltétele, hogy olyan jó árszínvonalú, elérhető árukra és szolgáltatásokra lehessen elkölteni a helyi pénzt, amire a fogyasztóknak valóban szüksége is van.

Ha a szervezeti háttérrel nézzük, akkor idesorolhatjuk azt is, hogy a szervezési és működtetési munkát végző szervezetek és tagjaik társadalmi szempontból fontos szerepet töltenek be a régió életében. A sikeres működéshez cél, hogy a helyi társadalom ezzel nap, mint nap találkozzon, az emberek megismerjék, bővídjön az elfogadók és használók köre, például a húzónév vagy -nevek csatlakozása, belépése nagyot lendít a helyzeten.

Ajánlott, hogy ebben a helyi önkormányzatok is vállaljanak szerepet. A legjobb, ha ez a szerep aktív, de ha passzív, akkor legalább elfogadó és nem elutasító (Balogh et al, 2014). A helyi pénz akkor lehet valóban sikeres, ha nem csu-

pán egyfajta magánkezdeményezésként működtetik, hanem a helyi önkormányzat is aktív szerepet vállal benne, ha mögé áll. Említettük már, hogy először a fizetések egy részét – legalább a közalkalmazottak, köztisztviselők esetében –, később a támogatások, segélyek egy részét is adhatja akár az önkormányzat helyi pénzben. A beindításnál segíthet a „prémium” megoldás, azaz, hogy helyi pénzben többet fizet bérként valamennyi százalékkal, mint nemzeti valutában. Ha a közterheket (pl. helyi adók, közüzemi díjak) is lehet helyi pénzben fizetni, az nagyban hozzájárul a rendszer életképességéhez, hiszen a helyi pénz bevétellel rendelkező vállalkozásoknak sem lesz érdeke azt visszaváltani csökkentett összegben nemzeti valutára. Azt is tudjuk, hogy egy önkormányzatnak is sok olyan kiadása lehet, amit teljesíthet helyi pénzben is az azt elfogadó vállalkozásoknál. A propagáló, ismeretterjesztő szerepük is fontos. Véleményünk szerint az önkormányzatok aktív részvételének is jelentős szerepe lehet a rendszer sikerességében, a hosszú távú fennmaradásában.

4. A jelenlegi helyzet

A soproni helyi pénz, a Kékfrank volt a magyar helyi pénzek zászlóshajója, 2010-ben indult el a működése, majd ezután indult a Balatoni Korona (2012-ben), a Bocskai Korona (2012-ben) az alsómocsoládi Rigac (2013-ban) és legutóbb a Tokaji Dukát (2016-ban). Tervezték ugyan, de egyelőre nem vezették be a rábaközi tallért, a kiskőrösi pengőt, valamint a zselici dénárt sem.

2012-ben megalakult a Helyi Pénzek Szövetsége, amit Perkovátz Tamás (Kékfrank), Leitold László (Balatoni Korona) és Horváth Tibor (Bocskai Korona) hoztak létre, akik az akkor már működő szervezetek vezetői voltak. Ennek célja az volt, hogy kicseréljék tapasztalataikat, segítsék az utalványok biztonságos használatát, növeljék azok hatékonyságát (HVG, 2013).

2016-ban felvetődött, hogy a szigorodó cafeteria feltételek (és az adózása) miatt a béren kívüli juttatásokat akár helyi pénz formájában is adhatnák a munkáltatók, legalábbis ebben reménykedtek a magyar helyi pénzrendszerek alapítói. Az ötlet jónak tűnt, hiszen a vállalkozások a forgalmuk felét amúgy is 50 kilométeres körön belül bonyolítják, ami nagyjából megegyezik a helyi pénzek felhasználási körével. Ám felmerültek hamisítási, szabályozási és beváltási agályok, így sajnos még a tárgyalások sem tudtak megkezdődni a minisztériumokkal (Előd, 2016).

Egy előremutató lehetőség – kiút a túléléshez – lehetne, ha a helyi pénzeket elektronikus formában vezetnék be. Azt tudjuk, hogy a Magyarországon kibocsátott helyi pénzek papíralapú pénzhelyettesítők, amelyek előállítási költsége magas, időről időre ezek elhasználnának, azokat pótolni kell, így racionális megoldásnak tűnhet az elektronikus helyi pénz bevezetése. Az elektronikus pénz használatának, elfogadásának komoly informatikai feltételei vannak és természetesen meg kell felelni a törvényi előírásoknak is. Az elektronikus pénzkibocsátást törvény szabályozza (korábban a 1996. évi CXII. törvény 2009. X. 1-

én hatályba lépő módosítása, jelenleg a 2013. évi CCXXXVII. törvény és a 2013. évi CCXXXV. törvény⁸⁴). Gál és Gáspár Bencéné már 2013-ban vizsgálta, hogy van-e realitása Magyarországon elektronikus helyi pénz bevezetésének, és arra a következtetésre jutottak, hogy a helyi pénz kibocsátása Magyarországon is megoldható lenne elektronikus formában. Természetesen ennek is vannak költségei, és az sem mindegy, hogy mekkora a hajlandóság a „fogadó fél” részéről. A mai, egyre inkább terjedő elektronikus megoldások mellé, véleményünk szerint ez lehetne egy megoldási lehetőség, amire pár éve megvolt a szándék is.

2017-ben tervezték az elektronikus helyi fizetőeszközök bevezetését olyan városokban, mint Veszprém, Sopron, Hajdúnánás vagy Tokaj. Varga István, a Helyi Pénzek Országos Szövetségének elnöke szerint ez újabb lökést adhatott volna a helyi pénz kezdeményezésnek, hiszen ekkor már léteztek a csereköriek, valódi eszközként működött a Balatoni Korona, a Bocskai Korona, a soproni Kékfrank és a Tokaji Dukát, így lett volna mit bevezetni, átvezetni elektronikus útra. Ám ez nem valósult meg, és már akkor is látszott, hogy alábbhagyott az a lendület, ami indulásukkor jellemezte a különböző helyi pénzrendszereket. Induláskor magasabbak voltak a banki kamatok, a kamatszint drasztikus csökkenésével azonban az az előny, hogy a fedezetként felhalmozott forint kamatozott, és közben a helyi pénzt használták, eltűnt, valamint a helyi pénzeket tömegével váltották vissza. Varga István úgy nyilatkozott, hogy „Az a gondolat pedig a legtöbb emberből hiányzik, hogy nem külföldről vásárolok, hanem a helyi vállalkozót, a szomszéd gazdát támogatom, mert nekem is az a jobb, ha másokat segíték” (Borsodi, 2017).

2010-ben a Nemzeti Vidékstratégia egyik kiemelt pontja volt a helyi gazdaságfejlesztés. Nagy örömmel indult el a szervezkedés a soproni helyi pénz, a Kékfrank bevezetésére, 123 taggal és 38.500 eurós részjegy vagyonnal. Igazából már ekkor lehetett érezni, hogy a szervezetbe belépő vállalkozók nem értik pontosan, hogy hogyan is működik egy szervezet. Azt gondolták, hogy ez egy részvénytársasághoz hasonló módon működik, és nem kell tevőlegesen szerepet vállalni benne. Számítások szerint a rendszer akkor működött volna hatékonyan, ha 100 millió Kékfrankos lett volna a forgalomban, de sajnos ez még a legjobb évben is csak 20 millió volt. Az átváltások–visszaváltások a legjobb időszakban sem haladták meg a forgalomban lévő érték a 20 milliót, stabilan 10-15 millió Ft között mozgott ez az érték. Havonta kb. 3-5 milliót váltott be három vállalkozás. A Kékfrank kibocsátója, a „HA-MI ÖSSZEFOGUNK Korlátolt Felelősésgű Európai Szövetkezet” beszámolóí, valamint a felmérések arra engednek következtetni, hogy az önkormányzat támogatásának, illetve részvételének hiánya

⁸⁴ Magyarországon a tanulmány írásakor egy elektronikus pénz létezik, a Barion. Az elektronikus-pénz-kibocsátója az átvett pénzeszközök ellenében, az átvételt követően haladéktalanul, névértéken bocsát ki elektronikuspénzt, melyet az elektronikuspénz-birtokos kérésére névértéken visszaváltja. (Az elektronikuspénz-kibocsátója és az elektronikuspénz-birtokos között létrejött szerződés egyértelműen és világosan tartalmazza a visszaváltás feltételeit és díját.) Lásd 2013. évi CCXXXV. törvény az egyes fizetési szolgáltatásokról.

sem segítette a Kékfrank terjedését és használatát. Már a 2013-as beszámolóban az olvasható, hogy „A mind a mai napig alacsony forgalom döntően és meghatározó mértékben Sopron város vezetése érthetetlen hozzáállásának köszönhető. Sopron város vezetése sajnos nem támogatja a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara és a Sopron és Vidéke Ipartestület és a Nyugat-magyarországi Egyetem megítélése szerint fontos kékfrank programunkat...” 2015-ig még megvolt a lelkesedés, hátha nő a forgalom, de sajnos nem így lett. 2017-ben döntöttek a bezárásról, 2018. december 31. volt a visszaváltási határidő. Ekkor a befizetett 100 eurós részjegyek értéke 1600 Ft (~ 5 euró) volt, azaz a töredékét érte (Perkovázt, 2020).

A Szövetkezet céljai az utolsó 6-7 évben alapvetően nem változtak, de kicsit eltolódtak, a gazdaságerősítő elsődleges célt inkább a társadalmi célok előtérbe helyezésével kívánták elérni. Miközben 2016-ban 80 millió forintos forgalmat bonyolítottak, és több mint 600 helyen lehetett beváltani, már látszott a vég kezdete, mivel a Kékfrank a bevezetésétől a 2016-os üzleti év zárásáig a HA-MI Szövetkezet 60%-os vagyonszűkítést könyvelt el. Ez a vagyonszűkítés tovább folytatódott. Az utolsó pénzügyi beszámoló a 2019-es évről szólt, a szövetkezetet végelszámolással meg is szüntették, amelyhez több ok vezetett. Az egyik ok az volt, hogy a 2010-ben még mintegy 10%-os kamatszint az évek alatt jelentősen lecsökkent és a fedezetként tartott forint már sokkal kevesebb kamatbevételt hozott, illetve a visszaváltási jutalékból sem volt nagy bevételük. A szövetkezet éves működési és fenntartási költsége kb. 1 millió forint volt, úgy, hogy személyi jellegű ráfordításuk nem is volt, mert a közreműködők ellenszolgáltatás nélkül végezték munkájukat. Az alacsony bevételekhez mérten magas költségek miatt a szövetkezet tulajdonképpen már a kezdetektől veszteséges volt. Szintén fontos ok volt az alacsony forgási sebesség, ez kb. fél év volt, ami lassúnak, elégtelennek mondható, csupán 3-4 olyan vállalkozó volt a szövetkezetben, aki tovább forgatta a kékfrankot és nem váltotta azonnal vissza. (Perkovázt, 2020).

A Balatoni Korona Zrt. ezt a vagyonszűkítést úgy kerülte el, hogy – törvényi kötelezettségének eleget téve, veszteségrendezés célzatával – a törzstőkét 2016-ban 50%-kal leszállította a jelentős negatív értékű eredménytartalék javára, tehát itt is történt 50% vagyonszűkítés. Akárcsak a Kékfrank esetében, itt is voltak olyan tervek, hogy később elektronikus formában is használni fogják a helyi pénzt, illetve hitelt is nyújtanak Balatoni Koronában. Nekik sem nyílt eddig lehetőségük mindezen terveknek a megvalósítására (Juhász, Varga, 2018).

Ezek alapján sajnos beigazolódni látszik az a vélekedés, miszerint a helyi pénz előállításának és forgalmazásának jelentős adminisztratív és egyéb költségei nem térülnek meg a bevételekből, ez évről évre negatív eredményhez és folyamatos vagyonszűkítéshez vezet (Helmeczi, Kóczán, 2011).

A Balatoni Korona helyi pénzrendszer Zrt. formában működik, a társaság 2018. június 5-én Veszprém-Balaton 2023 Zrt. névre változtatta a nevét. A helyi pénznek, illetve a Zrt. tevékenységének az adhat fellendülő szakaszt, hogy 2023-ban Veszprém lesz Európa kulturális fővárosa. A Balatoni Korona forgalma nem túl nagy, a Zrt. eredménye 2016-ig jellemzően pár millió forint veszteségű volt,

majd 2017-ben 2,3 millió Ft nyereséggel zárták az évet. Ezt követően azonban jelentősen negatív az adózott eredmény (több mint 80 millió Ft), de ez már az átalakulásnak és az új feladatoknak köszönhető. A Koronát közel 200 helyen lehet beváltani 2020 év végéig, ugyanis a közgyűlés 2016. november 28-án úgy döntött, hogy az utalványok forgalmi idejét 2020. december 31-ig meghosszabbítja (Veszprém-Balaton 2023 Zrt., 2019).

A 2012-ben életre hívott Bocskai Koronára is az utóbbi időben a forgalom csökkenése a jellemző. A 2012-ben kibocsájtott utalványok 2016-ban lejártak, ebben az évben megújították a címleteket és három új település is csatlakozott a rendszerhez (Balmazújváros, Hajdúhadház és Vámospécs). A Korona forgalma a 2017. decemberi 49 millióról 2019 év végére 37,5 millióra csökkent. Jelenleg az utalvány nem visszaváltható, tekintettel a koronavírus helyzetre (Bocskai Korona, 2020).

Szemerédi (2020) az alsómocsoládi Rigac helyi pénzzel kapcsolatban 2017-ben és 2019-ben kérdőíves felméréseket végzett és interjút készített a polgármesterrel, mely alapján elmondható, hogy a Rigac eredményessége a helyi gazdaságfejlesztési modell szempontjait tekintve sikeresnek tekinthető. A volumen nem nagy, kb. 50 fő érintett, az önkormányzat 7,5 millió Ft értékben forint értékben bocsátott ki Rigacot a „Magunk kenyere” helyi gazdaságfejlesztési program keretében. Pozitív, hogy javul a program résztvevői közötti viszony és erősödik a bizalom. Büszkék rá és a lakosság elfogadta a helyi fizetőeszközt, de a forgása még mindig lassú, a kibocsátott Rigac kb. 50%-a forog a helyi gazdaságban (Szemerédi, 2020).

A Tokaji Dukát működéséről nem érthető el túl sok információ, inkább turisztikai céllal, „vendégfogónak”, érdekességnek hozták létre. Sajnos a honlapon nincs friss hír, aktualitás és az is sok mindent elárul, hogy mindössze öt helyen fogadják el.

5. Összefoglalás

Az elmúlt 10 évben a tudományos kutatások és a gazdaság szereplői néha együtt, néha külön utakon próbálták bevezetni, elterjeszteni az alternatív pénzrendszereket. A tudomány képviselői széleskörű, társadalmi alapon működő rendszerekben gondolkodtak, és gondolkodnak, míg a gazdaság aktív szereplői a rövidtávú hasznokra koncentrálva, inkább operatív elemként vették számításba ezeket a lehetőségeket. A funkcionális pontgyűjtő kártyák, folyamatos akciók olyan erős marketing nyomást gyakorolnak a vásárlókra, hogy szinte esélyük sincs a mai magyar helyi pénzrendszereknek a működésük kiteljesedésére, céljaik megvalósítására. Palkó (2020) szerint jelenleg csak a kisebb társadalmi egységekben (pl. falvakban), más programelemekkel (pl. pályázatokkal, munkahelyteremtéssel) komplexen együtt működő helyi pénzrendszernek (lásd Rigac) van létjogosultsága.

Varga (2018) vélekedése szerint az elmélet jó, a megvalósítás már nem annyira. Az alacsony kamatlábkörnyezet és a gazdasági stabilitás a helyi pénzek számára kedvezőtlen gazdasági klímát teremtett. Vitathatatlan, hogy a helyi pénzek egyik legnagyobb érdeme, hogy ezeknek köszönhetően szabályozták a forogatható utalványok működését, így azok kockázata csökkent.

A tanulmány alapján is elmondható, hogy a helyi pénz bevezetése és használata mellett számos érv sorakoztatható fel, mint például a helyi gazdaság védelme, munkahelyteremtés, közösségi összetartó erő növelése, a helyi fogyasztás – legalább egy részének – helyben tartása, stb. Egy ilyen rendszer bevezetése előtt – és a működése során is folyamatosan – számos kérdést kell tisztázni, mint például a szabályozás, biztonság, kibocsájtás, működtető szervezet, humán háttér, körforgás biztosítása, marketing, önkormányzati háttér, stb.

Adódnak problémák, nehézségek egy-egy helyi pénzrendszer működtetése kapcsán, amiket azonban közös erővel képesek lehetünk kezelni. A helyi pénzek előnyeire kell fókuszálni, azokat hathatós támogatással érvényre lehet juttatni, és ha ebben a helyi közösség is partner, akkor jelentős erő kerülhet általuk a helyi gazdaság kezébe.

Absztrakt

A helyi pénzek közgazdasági szempontból pénzhelyettesítők, melyek felhasználási-térbeli kötöttsége adott. A helyi pénzrendszerek mindig egy adott térség, régió gazdaságát erősítik, figyelembe véve a fenntarthatósági és lokális szempontokat. Ezek önkéntes alapon működnek, önkéntesen csatlakozik hozzá az elfogadó és a vásárló is. A cél a helyi vállalkozások erősítése, a munkahelyek megőrzése, szabályozza az utalványok működését, így azok kockázata csökken, stb. A helyi pénz bevezetése és használata mellett számos érv van, de a rendszer működtetése nem egyszerű feladat. Sok kérdést kell tisztázni, pl. szabályozás, biztonság, kibocsájtás, működtető szervezet, stb. Ebben a tanulmányban röviden áttekintjük a jelenlegi magyarországi helyzetet, vázoljuk a Kékfrank megszűnéséhez vezető okokat és körülményeket. Megállapításunk szerint állami és önkormányzati támogatás, illetve a helyi közösségi összefogás nélkül nem működik a rendszer.

Kulcsszavak:

helyi pénz, helyi gazdaság, gazdaságélénkítés, társadalmi szempontok

JEL: A13, B55, H79

Felhasznált irodalom:

1. BALOGH László; PARÁDI-DOLGOS Anett; VARGA József: *A szabad-pénz elmélete a jelenlegi hazai helyi pénzek működésében.* REGIONAL AND BUSINESS STUDIES 6. 2014. 1-11.
2. BOCSKAI KORONA: *Hírek.* 2020. <http://www.bocskaikorona.hu/hirek.php> (Letöltés: 2020. 04. 25)
3. BORSODI Attila: *Jöhet az elektronikus helyi pénz.* 2017. <https://www.magyaridok.hu/belfold/johet-az-elektronikus-helyi-penz-1769665/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)
4. ELŐD Fruzsina: *A helyi pénzesek meglovagolnák a cafeteriarendszer bukását.* 2016. https://index.hu/gazdasag/2016/03/24/erzsebet_uttalvany_helyett_johet_a_helyi_penz/ (Letöltés: 2020. 04. 25.)
5. GÁL Veronika Alexandra; GÁSPÁR Bencéné Vér Katalin: *E-pénz – helyi pénz.* ACTA SCIENTIARUM SOCIALIUM 2013. 16:38 101-109.
6. FÖMÖTÖR Barna; PARÁDI-DOLGOS Anett; SIPICZKI Zoltán: *A viselkedési pénzügyek és a fogyasztói kölcsönszerződések.* HITELINTÉZETI SZEMLE 2017. 16: 2 pp. 154-167. DOI: <http://doi.org/10.25201/HSZ.16.2.15416>
7. HELMECZI István Nándor; KÓCZÁN Gergely: *A „helyi pénznek” nevezett utalványokról.* MNB Szemle, 2011. április, 30-43. <https://www.mnb.hu/letoltes/helmeczi-koczan.pdf> (Letöltés: 2019. 10. 12.)
8. HVG: *Soproni kékfrank, balatoni korona - megalakult a Helyi Pénzek Szövetsége.* 2013. https://hvg.hu/gazdasag/20130220_Soproni_kekfrank_balatoni_korona_megala (Letöltés: 2020. 04. 25.)
9. JUHÁSZ Zita; VARGA Imre: *A helyi pénz bevezetésének főbb tapasztalatai Magyarországon.* VEZETÉSTUDOMÁNY 2018. 49:3 19-27. DOI: 10.14267/VEZTUD.2018.03.03
10. LAKÓCAI Csaba; GÁL Zoltán; KOVÁCS, Sándor Zsolt: *Helyi kötődésű alternatív fizetőeszközök. Új lehetőségek a lokális pénzügyi szolgáltatások bővítésében.* PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 2018. 63: 4 480-497.

11. LÉGLER Nikoletta; KOVÁCS Tamás; VÁGYI Ferenc Róbert: A helyi pénz és az önkormányzat kapcsolata. In: NymE, Közgazdaságtudományi Kar (szerk.) Adóz(z)unk a jövőnek? Modern pénzügyek – Uniós kihívások, Sopron, Magyarország: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2011. 1-21.
12. OFA NONPROFIT KFT.: *Helyi pénzek helyzete Magyarországon és lehetséges szerepük a szociális gazdaságban.* 2015. [https://piactars.hu/uploads/files/documents/Helyi%20Penz%20Tanulmany%20\(2015\).pdf](https://piactars.hu/uploads/files/documents/Helyi%20Penz%20Tanulmany%20(2015).pdf) (Letöltés: 2020. 05. 12.)
13. PALKÓ Sándor László közgazdász, tanár, STONEHENGE GROUP vezető, interjú 2020.
14. PARÁDI-DOLGOS Anett; KOVÁCS Tamás; GÁL Veronika; SZÓKA Károly: *Operation of Local Currency Systems: Chiengauer.* In: Szendrő Katalin; Soós Mihály (szerk.) Proceedings of the 4th International Conference of Economic Sciences. Kaposvár, (2013) 289-294.
15. PARÁDI-DOLGOS Anett: *A helyi pénzek a hazai gyakorlatban.* In: Kerekes Sándor (szerk.) Pénzügyekről másképpen: Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek. Budapest, Magyarország: CompLex Wolters Kluwer, 2016. 235-249.
16. PERKOVÁTZ Tamás ügyvezető, Perkovátsz-Ház Baráti Köre elnöke, interjú, 2020.
17. SZEMERÉDI Eszter: *A helyi pénzek települési identitást erősítő, közösségfejlesztő szerepe.* CIVIL SZEMLE 18:2 2020. 37-58.
18. SZÓKA Károly: *A helyi pénz és társadalmi vonatkozásai.* ACTA SCIENTIARUM SOCIALIUM 38, 2013. 59-66.
19. SZÓKA Károly: The social aspects of the local currencies. In: Georgiana, Florentina Grigore; Enric, Ordeix; Irina-Eugenia, Iamandi; Josep, Rom; Alin, Stancu; Ghiorghita, Acatrinei (szerk.) 3rd International Conference on Social Responsibility, Ethics, and Sustainable Business. Bukarest, Románia: Editura ASE, (2014) 43-44.
20. VARGA József; SÁRDI Gábor: *Közösségi pénzek csoportosítása.* TAYLOR: GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT: A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI 2017. 9:3-4 108-115.

21. VARGA József: *A helyi pénzrendszerek közgazdasági és társadalmi elfogadottsága*. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 2018. 11:2 / No. 41 133-141.
22. VARGA József 2016: A helyi pénz megjelenése és szerepe a gazdaságban. In: Kerekes Sándor (szerk.) *Pénzügyekről másképpen: Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek*. 249 p. Budapest: CompLex Wolters Kluwer, 2016. pp. 161-208. (ISBN:9789632955858)
23. VARGA József 2016a: Helyi pénzek működésének nemzetközi tapasztalatai. In: Kerekes Sándor (szerk.) *Pénzügyekről másképpen: Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek*. 249 p. Budapest: CompLex Wolters Kluwer, 2016. pp. 209-234. (ISBN:9789632955858)
24. VARGA József; SIPICZKI Zoltán: *Az infláció gazdasági egyensúly torzító hatásai*. In: Cseh, Balázs; Parádi-Dolgos, Anett; Varga, József (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Oroszi Sándor 70. születésnapja tiszteletére*. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2018. 213-225.
25. VESZPRÉM-BALATON 2023 ZRT.: *Kiegészítő melléklet*. 2019. <https://e-beszamolo.im.gov.hu> (Letöltés: 2020. 05. 12.)

Pénzügyi fejlettség Magyarországon

Sztanó Gábor⁸⁵

Bevezetés

A kétszintű bankrendszer bevezetését követően, valamint a rendszerváltás után a hazai bankszektor gyors fejlődésnek indult a lakossági ügyfelek kiszolgálásának tekintetében. A bankok számtalan fiókot nyitottak országszerte, ösztönözték a lakosságot, hogy minél több banki szolgáltatást vegyenek igénybe. Ennek megfelelően a legtöbb ember valamilyen kapcsolatba került a pénzügyi intézményrendszerrel, jellemzően számlavezetési, befektetési szolgáltatások miatt, valamint hitelfelvétel céljából.

A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés globális szinten is kiemelt fontosságú: a megfizethető pénzügyi szolgáltatások minél több emberhez eljuttatása az ENSZ Fenntarthatósági céljai közé is bekerült, és az utóbbi időben jelentős fejlődés mutatkozott a téren, nem csak a közepesen fejlett, hanem a fejlődő országokban is. Kutatások sora találta, hogy a pénzügyi fejlettség növekedése csökkentheti az országon belüli egyenlőtlenséget, és segítheti a kevésbé fejlett országokat a felzárkózásban. A globális pénzügyi rendszerhez való csatlakozás és minél nagyobb fokú integráció nemcsak megkönnyíti a lakosság életét, de versenyelőny a helyi vállalatok számára is, és segít felszámolni az informális gazdaságot, mely az állami tevékenység hatékonyságát fokozhatja.

Magyarország helyzete pénzügyi szolgáltatásokkal való ellátottság terén nagyjából megfelel a régiós országokban tapasztalhatóknak, bár néhány tekintetben egyedi folyamatok is megfigyelhetők. A kelet-közép európai országok, valamint tágabb a volt szocialista blokk országai jellemzően kicsivel elmaradnak a fejlett országok átlagától a legtöbb pénzügyi fejlettségi dimenzióban, ugyanakkor a lakosság nagyrésze használ valamilyen pénzügyi szolgáltatást. Digitális dimenziókban látványos fejlődés volt tapasztalható az elmúlt évtizedben, ami várhatóan a 2020-as években is folytatódni fog. Bár szintén kissé elmaradva a fejlett országok átlagától, valamint a nyugat-, és észak-európai országok mutatóitól, a lakosság látható mértékben használ valamilyen digitális szolgáltatást a pénzügyeinek intézéséhez.

Ez a fejezet a magyar lakosság pénzügyi szolgáltatásokkal való ellátottságával foglalkozik, építve a 2010-es évek tapasztalataira, és óvatos várakozásokat megfogalmazva a következő évtizedre vonatkozóan. A fejezet több dimenzió segítségével értékeli a magyar lakosság pénzügyi fejlettségét, és pénzügyi szolgáltatásokhoz hozzáférését, kezdve a klasszikusnak és nemzetközileg is leginkább számoltartott bankszámlák számától, egészen a digitális fizetési szolgáltatások és az online pénzküldés használatáig. Önmagában keveset mond, hogy

⁸⁵ PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Pénzügyi, Számviteli és Gazdasági Jogi Intézet, Pénzügy tanszék; gabor.sztano@uni-corvinus.hu

a lakosság adott százaléka hogyan intézi pénzügyeit, vagy milyen okból kerül ki az egyes pénzügyi szolgáltatásokat. A fejezet kiemelt célja, hogy a magyar pénzügyi szolgáltatásokat a régiós országokhoz, valamint a fejlett országokhoz hasonlítsa.

1. Pénzügyi fejlettség és dimenziói

A pénzügyi fejlettség megfogalmazására több definíció is előfordul a nemzetközi szakirodalomban. A szűken értelmezett pénzügyi fejlettség egy tágabb kategória, mely leginkább az országon belüli pénzügyi szolgáltatások minőségét és mennyiségét tartja számon. Ilyen formán értelmezhetjük a pénzügyi rendszer mélységét, hozzáférhetőségét, hatékonyságát és stabilitását is. Ezek közül több dimenzió is takar olyan mutatókat, mely nem csak a lakossági pénzügyi szolgáltatásokat méri, de fontos információul szolgál a helyi pénzügyi infrastruktúra állapotáról is. (Pearce - Ortega, 2012)

Bár a lakosság döntő része számára mindegy, hogy a helyi tőzsde mennyire aktív, az ott forgó értékpapírok pedig mennyire likvidek, az ország tőkevonzó képessége szempontjából fontos, ami közvetve a lakosságot is érinti. Jobban kézzelfogható dimenzió a hozzáférhetőség, ami nehezen választható el a pénzügyi ellátottság fogalmától: a lakosság azon része tekinthető pénzügyileg ellátottnak, mely ésszerű költségek mellett hozzáférhet pénzügyi szolgáltatásokhoz, élethelyzetének megfelelően, a lakhelye környékén.

Ebben kiemelt jelentősége van, hogy milyen messze van a legközelebbi bankfiók, illetve ATM, milyen feltételekkel és költséggel érhetőek el az egyes szolgáltatások és ezek közül melyik az amelyik igénybevételére valóban van az adott térségben tényleg kereslet. Ez egyfajta hagyományos értelmezése a pénzügyi ellátottságnak.

Az elmúlt években a szakirodalom ugyanakkor a pénzügyi ellátottság digitális dimenzióinak vizsgálatát is elkezdte. Miután az elmúlt bő egy évtizedet a digitális technológiák térhódítása jellemezte globálisan, és így Közép-Kelet Európában is, a pénzügyi szektor digitalizációja is kiemelt figyelemnek örvend. Másrészt viszont a digitális pénzügyi szolgáltatások kategorizálása nem teljesen magától értetődő.

A pénzügyi szféra kisebb lemaradással kezdett digitalizációba, mely elsőként inkább a belső ügymenetet, valamint a fióki dolgozók munkáját érintette. A lakossági ügyfelek igénye a digitális ügyintézésre nagyjából a szélessávú internet elterjedésével jelent meg, majd a 2010-es években az okostelefonok ugrásszerű elterjedésével erősödött meg igazán. A hagyományos bankok, jellemzően a válságot követő szigorú szabályozásokra hivatkozva; valamint aggódva a digitalizációs projektet megtérülését illetően, vonakodtak az ügyfelek számára széleskörű digitális szolgáltatások nyújtását elkezdni, valamint fejleszteni.

Érdeemes hozzátenni, hogy a digitalizáció természetesen más-más módon érintette az egyes országokat, piacokat. A kezdeti feltételek eltérőek voltak, ami a

helyi szereplőket – különösen a szabályozókat (jegybankokat), valamint a kereskedelmi bankokat is más lépésekre ösztönözték. Fejlett országokban a digitális bankolás egy kényelmi funkcióként jelent meg, ami jellemzően a fiatalabb digitális nemzedék, valamint a munkaerőpiacon megjelent, személyes kapcsolatot már nem igénylő felhasználók számára volt igazán vonzó. A bankok számára ez összekapcsolódott a válságot követő költségcsökkentési törekvésekkel, melynek keretében óvatosan leépítették a korábban kiépített infrastruktúráját. Jellemzően elsőként a közvetlen ügyintézői kapcsolatot a pénztári szolgáltatások esetében helyettesítendő az ATM-eket részesítették előnybe, majd a már említett digitális szolgáltatások kiépítését követően széleskörű online szolgáltatási csomagot építettek ki. A 2020-as koronavírus járvány is jó példa volt erre: a legtöbb pénzügyintézet ösztönözte és kérte, hogy az ügyfelek inkább online intézzék ügyeiket a krízis időszakban, és csak a legszükségesebb esetben jelenjenek meg a bankfiókokban. Magyarország esetében, a jegybank közleményben jelezte, hogy elvárja, hogy a bankfiókok amíg lehet, ha rövidebb nyitvatartással is, de nyitva maradjanak.

Közben a fejlődő és feltörekvő országokban ezzel némileg ellentétes kép rajzolódott ki. A pénzügyi infrastruktúra, és ideértve a lakosság által elérhető pénzügyi szolgáltatásokat is, jellemzően alulfejlett volt, és koncentráldott a sűrűn lakott, városi térségekbe. A hagyományosan értelmezett bankok jellemzően szűkebb ügyfélkörre koncentráltak, és nem voltak érdekelték a lakosság minél szélesebbkörű ellátásában. Sok esetben ez a jelenség reflektált arra, hogy ezek a társadalmak jellemzően szűk középosztály alakult ki, így az igazán gazdagok privát banki szolgáltatásokat vettek igénybe, a szegények pedig kiszorultak az intézményrendszerből. A szűk középosztály ellátása pedig egy jóval kisebb fiókhálózattal is lehetséges volt, mely a teljes lakosságra vetítve alacsony általános ellátottságot jelentett. Ugyanakkor az okoseszközök elterjedése, valamint a vezeték nélküli internethálózat fejlődése időben nem sokkal a fejlett országok után, intenzitásban pedig sokkal dinamikusabban történt, mint a kiterjedt bankrendszerrel bíró fejlett térségekben. Ezt felismerve számos pénzügyi tevékenységet végző nem-banki vállalkozás jött létre, melyek elsődleges célcsoportja pont a bankok által kevésbé vagy egyáltalán nem kiszolgált emberek voltak. (Patwardhan, 2018; Thakor, 2019)

Többféle üzleti modell közös jellemzője, hogy a bankokénál szűkebb körű szolgáltatásokat nyújtanak, jellemzően olcsóbban, földrajzilag és időben kötetlenül. Az ún. fintech pénzügyi szolgáltatók közül kiemelkedik két jellemző kategória. Egyes szolgáltatók virtuális számlákat vezetnek, előre befizetett kezdeti egyenlegekkel, ösztönözve az ügyfelek hálózaton belüli utalását, és lehetővé téve, hogy a pénzügyi rendszer egészén véghez vihessenek utalásokat. Tehát alapesetben, az online számlák közötti utalások, kis összegű egymásnak fizetések adják a rendszer működőképességét, de az igazi vonzereje, hogy – bár nagyobb költségekkel – de a hagyományos bankrendszerben vezetett számlák tulajdonosai is elérhetőek. Más szolgáltatók, tulajdonképpen az előbbi üzleti mo-

dell egy speciális eseteként, telekommunikációs szolgáltatásokhoz kapcsolódóan nyújtják szolgáltatásaikat. Kezdetben mobiltelefon egyenleg terhére lehetett vásárolni és utalni, majd a telekommunikációs szolgáltatásról részben leválasztva jelentek meg a mobilbanki szolgáltatók. Ez utóbbi különösen azokban a fejlődő, feltörekvő régiókban jellemző, ahol a lakosságnak a mindennapi életben van igénye valamiféle pénzügyi szolgáltatásra, valamint ahol kritikus tömegben jelentek meg a piacon olyan műszaki eszközzel rendelkező fogyasztók, mely életben tartja az üzleti modellt. Mindkét esetben jellemző, hogy a hagyományos bankrendszeren kívül működnek ezek a szolgáltatások. Míg a fejlett országokban a hagyományos bankok mobilapplikációira, valamint a hagyományos bankok által kibocsátott bankkártyákra épül a pénzügyi szféra digitalizálódása, addig a feltörekvő országok esetében nem-banki ügyfelek számlavezetése jellemző. Ez azt is jelenti, hogy a technológia közvetlenül is lehetővé tette számos ország esetében az emberek széles körének pénzügyi szolgáltatásokkal ellátását. Többek között, Ozili (2018) is hasonlóan vélekedik a digitális szolgáltatások elterjedésének eredőjéről: az olcsó és könnyen hozzáférhető szolgáltatások hátulütője a sokszor tisztázatlan jogi háttér és az informatikai infrastruktúra ismeretlen biztonsági foka. (Ozili, 2018)

Magyarország, és a hasonló helyzetben levő régiós országok helyzete a két úton középen helyezkedik el. Bár a pénzügyi ellátottság sokat javult az elmúlt évtizedben, bizonyos dimenziókban továbbra is jelentős lemaradás tapasztalható az észak-, és nyugat európai országokhoz képest. A helyi bankok nagyjából egyidőben kezdték a digitális szolgáltatások nyújtását a nem-banki szolgáltatókkal, így helyzeti előnyüket megőrizve a fejlődési út, inkább a fejlett országokéra hasonlít. Ugyanakkor a fiatal generáció szerepe sok szempontból hasonlít a feltörekvő országok hasonló fogyasztóira: előnyben részesítik az olcsó, hely-, és időfüggetlen technológia vezérelt megoldásokat. Utóbbinál érdemes hozzátenni, hogy a feltörekvő országokban sokszor az olcsóbb nemzetközi átutalások kedvezőbb árazása is versenyelőny, ami a régiós országokban is kiemelten fontos. A külföldön dolgozó rokonok időszakos vagy rendszeres átutalásaik teljesítésekor a digitális platformon keresztül némi költségmegtakarítást érhetnek el, ami a Magyarországon elérhető fizetési szolgáltatók hirdeteiben is visszaköszön.

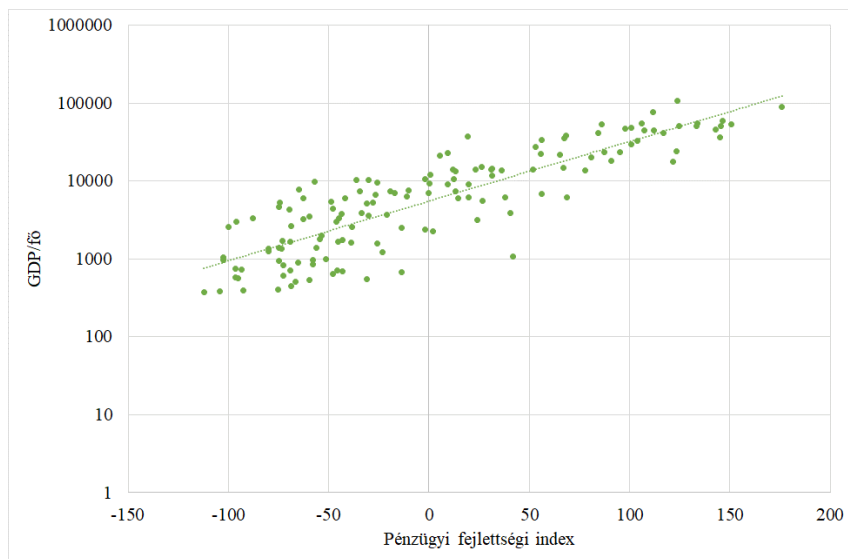
A 2010-es évek egyik regionális szinten meghatározó folyamata a helyi pénzek megjelenése és elterjedése volt. Ezek a helyi gazdaságot támogató pénz helyettesítők, jellegüknél fogva országos szinten nem terjedtek el, de egyes térségek gazdasági lehetőségeit kedvező irányba befolyásolhatta. Hazai sikernek tekinthető, hogy a jelenség sokszínű bemutatásán keresztül az örökzöld pénzügyi kérdései újra feltételét tette lehetővé, így a hazai pénzügyi kutatások fejlődését is támogatta. (Balogh - Varga, 2013; Balogh et al. 2014; Varga, 2016)

Fejezet hátralevő részében a hazai, illetve környező országbeli pénzügyi fejlettséget a Világbank által készített felmérés adatain keresztül mutatom be. A Findex adatbázis kérdőíves felmérésekre épül, melyet háromévente csaknem 180 országban végeznek el. A kérdések – illetve az értelmező magyarázatok –

sztenderdek, így elvileg az országok közötti összehasonlíthatóság igen nagyfokú. Más kérdés, hogy abban az esetben, ha az elnevezésben félreértés van, akkor a válaszadók is hajlamosak rossz választ adni, melyek utólagos korrekciójára szükség van. (Demirgüç-Kunt *et al.*, 2018)

Az adatbázis számos pénzügyi fejlettségi dimenzió jellemzését lehetővé teszi, köztük hagyományos és digitális tényezőket is. Az esetek jelentős részében elérhetőek további bontások – így két korcsoport, nemi bontás, lakhely és munkaerőpiaci helyzet szerinti eltérő vélemények bemutatása. Néhány esetben kvalitatív válaszok is elérhetőek, melyek a pénzügyi szolgáltatások igénybevételének vagy kerülésének motivációit vizsgálja. Ez különösen hasznos lehet a pénzügyi szolgáltatások fejlesztése, valamint a lakossági megtakarítási attitűd vizsgálata során.

Szerencsére, a három elérhető adatfelvétel teljeskörű képet ad a 2010-es évek folyamatairól, bár egyes kérdések esetében nem mindig voltak értékelhető válaszok hazánk esetében.

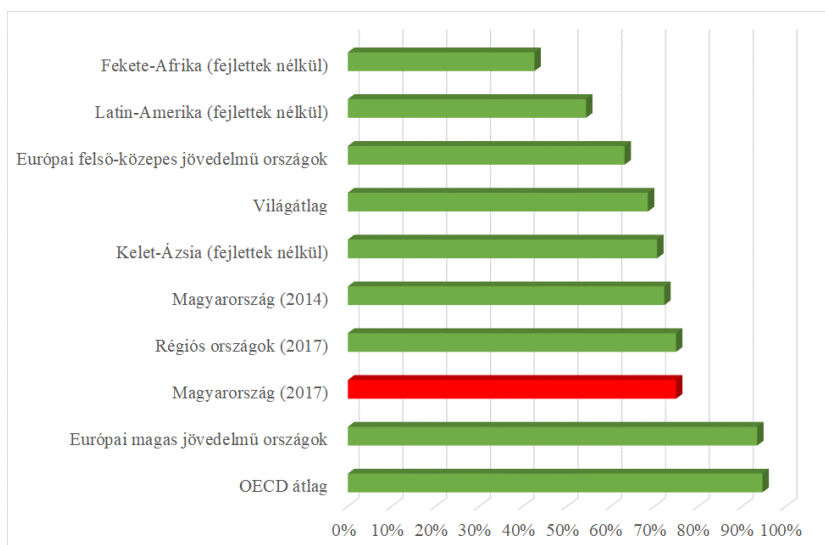
6. ábra: Pénzügyi fejlettségi index és az egy főre jutó GDP kapcsolata
Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

A részletes számok bemutatása előtt érdemes néhány gondolatot ejteni a pénzügyi fejlettség globális méréséről. Két dolog egyértelműnek tűnik. Egyrészt, miután a pénzügyi fejlettség legtöbb dimenziója a bankrendszerhez kötődik, ahol a bankrendszer fejlettebb és kiterjedtebb, a pénzügyi fejlettség növekedésének is jobb az esélye. Másrészt, a pénzügyi fejlettség kéz-a-kézben jár a gazdaság

fejlettségével. Az 1. ábra a Findex adatokból számolt, pénzügyi fejlettségi mutatót⁸⁶ veti össze az egy főre jutó GDP értékével. Nagy meglepetés nincs: a fejlettebb országokban, a pénzügyi ellátottság is jobb.

2. Magyarország helyzete: hagyományos pénzügyi szolgáltatások

A pénzügyi ellátottság leggyakrabban említett mutatója a folyószámlával, illetve a bankszámlával rendelkező felnőttek aránya az adott országon belül. A két mutató közti különbség pont azokat ragadja meg, akiknek nem-banki szolgáltatónál, így például mobilfizetési platformon vezet valamilyen számlát. A folyószámlával rendelkezők száma a legszegényebb fekete-afrikai térségben is javuló tendenciát mutat, bár igaz, hogy nagyrészt a munkavállaló, városi férfiakra jellemző, hogy van számlájuk. Világviszonylatban az emberek 69 százalékának van folyószámlája. Hazánk esetében minimálisan jobb a helyzet, az emberek 75 százaléka nyilatkozott úgy, hogy van folyószámlája, ami a környező országok jellemzőinek megfelelő, ugyanakkor a fejlett országok számlabirtoklásától kissé elmarad.

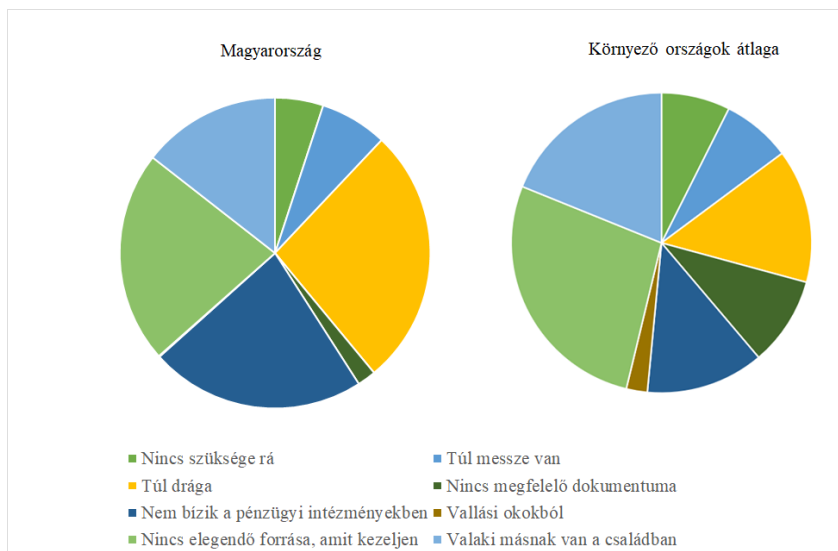
7. ábra: Folyószámlával rendelkezők aránya

Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

⁸⁶ Pontos részletek Sztanó (2020) -ban jelentek meg. Röviden: a teljes mintára elérhető, releváns, demográfiailag bontatlan adatok dimenzióként normalizálása, majd ezen értékek átlagolásából adódik az összesített pénzügyi fejlettségi mutató. Nagyobb fejlettség magasabb pontszámot jelent. Tájékoztató értékek: Magyarország 89; Szlovákia 91; Ausztria 100; Norvégia 176; Közép-afrikai köztársaság -112

Ez arány 2011 óta minimálisan, 72 százalékról emelkedett, ami a környező országok emelkedésénél lassabbnak mondható. Magyarországra is jellemző, hogy a munkavállalók nagyobb része rendelkezik bankszámlával, a munkavisztonnyal nem rendelkezők körében az arány csak 56 százalékos szemben a környező országok 68 százalékával. Férfiak és nők hasonló arányban birtokolnak folyószámlát (ami a magyar esetben bankszámlát jelent szinte kizárólag a felmérés szerint). A fiatalabb, 15-25 éves korosztály csak 60 százalékban rendelkezik folyószámlával, vélhetően amiatt, mert a felsőfokú tanulmányokhoz és a munkába állashoz kötődik jellemzően az első számla megnyitása. Iskolai végzettség szerint, a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők részvétele jóval kisebb, mint a környező országokban, bár 2011 óta jelentősen emelkedett. Az átlagnál durván 5 százalékkal kisebb a részvétele az alacsonyabb, és 5 százalékkal nagyobb a magasabb jövedelemkategória esetében. Vidéken lakók közel 68 százaléka rendelkezik folyószámlával, ami az évtized folyamán itthon lényegében nem változott, a régiós országoknál pedig felzárkózás volt tapasztalható.

Összegezve, Magyarországra is jellemző, hogy a magasabb iskolai végzettségű, városi munkavállalók rendelkeznek inkább folyószámlákkal, ugyanakkor a nemek közti eltérés minimális. Az első folyószámla megnyitásának kitolódása miatt a fiatal felnőttek pénzügyi kiszolgáltatása rosszabb, mint a 25 év felettieké átlagosan, de ez nagyjából megfelel a régiós tendenciáknak.

8. ábra: Okok, amiért a válaszadók nem nyitnak bankszámlát
 Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

A felmérés adatai kiterjednek a bankszámlával nem rendelkezők távolmaradására is. Szemben a környező országokkal Magyarországon sokkal többen választották, hogy túl drága, illetve, hogy nem bíznak a pénzügyi intézményrendszerben.

Bankszámlahasználati szokások közül szinte mindenki említette a készpénzfelvételt, ami a bankszámlával rendelkezők 93 százalékát jelenti.

Bankszámlához hasonlóan elterjedtek a bankkártyák is Magyarországon. A felnőtt lakosság csaknem 70 százaléka rendelkezik betéti kártyával, míg 13 százalékuk hitelkártyával. A hitelkártyák elterjedése a régióban és Nyugat-Európában is nagyobb, valamint azok közül, akik rendelkeznek hitelkártyával sem mindenki használja: nagyjából a hitelkártyatulajdonosok harmada nem használja kártyáját rendszeresen.

Demográfiai kategóriákat illetően, itt sincs igazán meglepetés. Az elterjedtebb betéti kártyák népszerűbbek lettek az elmúlt 10 évben, különösen az inaktív és az alacsony iskolai végzettségűek körében emelkedett az arány, ugyanakkor a vidéken élők és a legalább középfokú végzettséggel rendelkezők esetében csak kisebb mértékű volt az emelkedés. Nemzetközi összehasonításban ez nagyjából megfelel a környező országok adatainak, ugyanakkor a nyugat-európai országokban a kevésbé aktívan kártyahasználó csoportok is nagyobb arányban tartanak kártyát, mint nálunk. Például, míg a vidéken élő felnőtt lakosság 63 százalékának van betéti kártyája, ami teljesen megegyezik a környező országok átlagával; addig a fejlett-európai országok esetében ez 84 százalék. Ez egy érdekes fejlemény lehet a 20-as években, hogy a kevésbé aktívan bankolók (ideértve azokat a csoportokat, akik kisebb arányban nyitnak bankszámlákat és rendelkeznek bankkártyával) inkább a nem-banki pénzügyi vállalatok szolgáltatásai, vagy a hagyományos bankrendszer felé fordulnak. A hagyományos bankfiók bezárása például inkább távoltarthatja a vidékieket a banki szolgáltatás igénybevételeivel, ugyanakkor kevés olyan nem-banki szolgáltató van egyelőre jelen Magyarországon, mely ezeket a csoportokat a bankoknál jobb színvonalon tudná kiszolgálni.

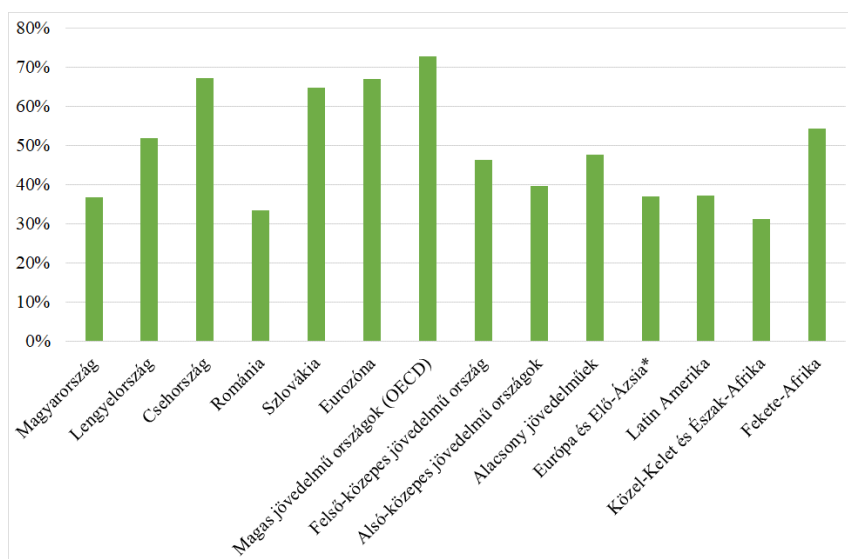
Számos publikáció foglalkozik azzal, hogy a magyar gazdaságot továbbra is az erőteljes készpénzhasználat jellemzi, ami a nyilvánvaló költségein túl erősíti az informális gazdaságot is. A 2010-es évek a készpénz szempontjából ellentmondásos eredményeket hozott. Bár a készpénzben fizetett bérek aránya a Findex felmérés alapján 19-ről 13 százalékra csökkent, a közüzemi számlákat készpénzben fizetők aránya 54-ről 63 százalékra emelkedett. Kormányzattól kapott ellátás tekintetében ugyanakkor 2014-ről 2017-re 41-ről 32 százalékra csökkent azok aránya, akik azt készpénzben vették fel.

Összeségében azt mondhatjuk, hogy a hagyományos banki tevékenységek közül a folyószámlához kapcsolódó szolgáltatások tekintetében jónak mondható a magyar lakosság pénzügyi rendszerhez való hozzáférése, ugyanakkor bizonyos társadalmi csoportokban van tér további felzárkózásra még.

3. Hitelfelvételi és megtakarítási szokások

A hagyományos banki szolgáltatások közül – a számlavezetésen és a fizetésen túl – a megtakarítások kezelése és hitelfelvétel alakulása jellemzi a lakosság attitűdjét a pénzhez, illetve a pénzügyi intézményrendszerhez.

A megtakarításnak számos formája és motivációja lehet, és jellemzően konjunkturális viselkedést mutat. Összeségében a 2017-es felmérés azt mutatja, hogy a szomszédos országokban igen tág határok között alakul a megtakarítási hajlandóság. Magyarországnál alacsonyabb megtakarítási hajlandóságot mutat Románia, de magasabbat Lengyelország, Csehország és Szlovákia is. Az Eurozónában, illetve a fejlett országokban szintén nagyobbak mutatkoztak a megtakarítási hajlandóság. Az alsó-közepes jövedelmi kategóriába tartozó országok, valamint Európa és Elő-Ázsia lakosai átlagosan a magyarhoz hasonló megtakarításról számoltak be. Itt egy módszertani közbevetést kell tenni. Az arány azoknak a válaszadóknak az arányát mutatja, akik az elmúlt egy évben bármilyen célra, bárhogya, bármennyit megtakarítottak, későbbi kiadás fedezése céljából. Bár a kérdezőbiztosok aránylag precíz definíciókkal igyekeztek segíteni az egységes válaszadást ennél a kérdésnél jellemző lehet egyfajta kulturális attitűd is, ami félrevezető eredményeket adhat. A válaszadók, a kérdést követően átgondolva az előző évüket, vélhetően kevesen tudtak volna számszerű adatokat említeni, inkább csak érzésből válaszoltak. Például, ha valaki az előző év első felében egy új műszaki cikkre spórolt, majd karácsonyra megvette, következő évben ezt vélhetően nem tekinti megtakarításnak (hiszen már megvette a terméket), de a definíció szerint ez is megtakarításnak számítana.

9. ábra: Válaszadók aránya, akik megtakarítottak az elmúlt évben

Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

A megtakarítás célját figyelembe véve közel 7 százaléka a válaszolóknak a vállalkozásához köthetően takarított meg, míg 28 százaléku idős korokra tettek félre valamilyen formában. Egy korábbi felmérést tanulsága alapján 5 százaléka a válaszolóknak valamilyen oktatással kapcsolatos kiadásra spórolt már valaha. Vészhelyzet esetén a válaszolók 53 százaléka képes valahogyan forrást előteremteni, ami a 3 évvel korábbi felméréshez képest jelentős, 14 százalékpontos növekedés. Ez az arány még így is alacsonynak mondható: a régiós országok átlaga 65 százalék, a magas jövedelmű európai országok átlaga pedig 70 százalék körül van. Ez a vészhelyzet esetén mozgósítható összeg csak nagyjából minden második esetben megtakarítás formájában jelentkezik, nagyjából az emberek fele jelezte, hogy ezt a családoktól, barátoktól, vagyontárgyak eladásából vagy más forrásból tudná előteremteni szükség esetén. Jól látszik, hogy azok a csoportok, melyek általánosan jobban ellátottak pénzügyileg ebben a kérdésben is pozitívabbnak látták a helyzetüket. Magyarország esetében érdemes kiemelni, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők jóval kisebb arányban gondolja, hogy vészhelyzet esetén tud pénzt előteremteni.

Hitelfelvétel esetén érdemes megkülönböztetni, hogy a közelmúltban volt-e hitelfelvétele (illetve kért-e kölcsön bárkitől is) vagy van-e hitele, tartozása éppen. A magyar helyzet azt mutatja, hogy az emberek jóval nagyobb részben számoltak be fennálló hitelállományról, mint elmúlt évbéli bármilyen jellegű pénzkölcsönzésről. A kettő nem feltétlen jár együtt és nem feltétlenül áll ellentétben

egymással: akinek valamilyen fennálló hitele van, esetlegesen további kölcsönöket is vehetne fel, amiket időről időre törleszt. Ugyanakkor a magyar számok azt mutatják, hogy a korábbi hitelek törlesztésén túl, jóval kevesebben kértek kölcsön további pénzt 2017-ben. Míg a régióban nagyjából változatlan volt az arány itthon a kölcsökérők aránya 36 százalékról 24-re csökkent, illetve 8-ról 7-re csökkent azok aránya, akik pénzügyi intézettől kértek kölcsön. Utóbbi szám, mind a régióban, mind a fejlett országokban nagyobb, 15 százalék körüli nagyságrendben volt 2014-ben és 2017-ben is. Ez a fajta tartózkodás a hitelektől és a kölcsöntől, egyfelől óvatosságra utalhat, másfelől pedig elképzelhető, hogy a javuló vagyoni körülmények miatt kevésbé voltak rászorulva. Ugyanakkor nem egyértelmű, hogy a korábban említett hitelkártyák alacsony elterjedtsége is ehhez az attitűdhez kapcsolódik, vagy csak egyszerűen a magyar fogyasztók nem kedvelik, mint terméket, szemben más országokkal.

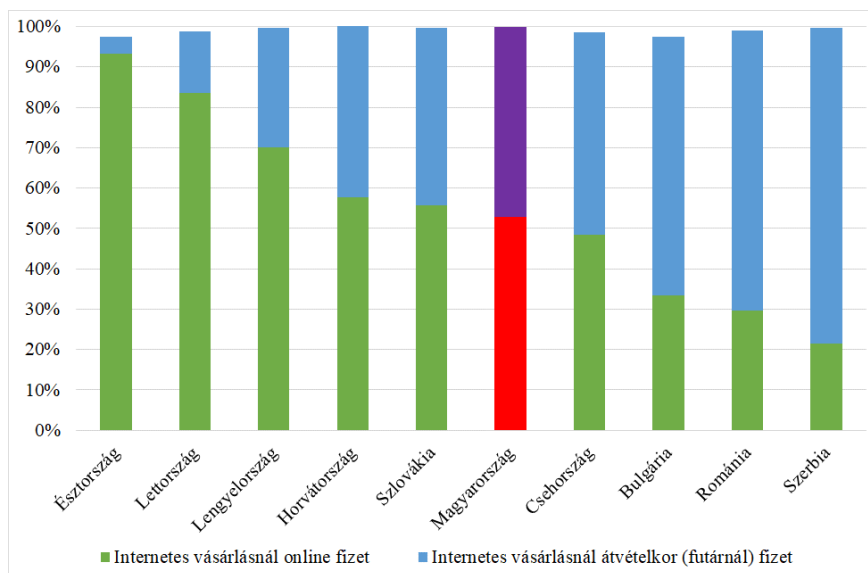
A megtakarítási és hitelezési folyamatok Magyarország esetében ellentétes képet mutattak a 2010-es években. Míg a megtakarítók aránya továbbra is elmaradt a nyugat-európai átlagtól, a hitelfelvétel és alapvetően a kölcsönkérés is kisebb volt. Fontos hozzátenni azonban két dolgot ezekhez a számokhoz. Egyrészt ahogy már korábban említettem a kérdőíves felmérés az ilyen jellegű kérdéseknél, a pontos definíció ellenére, torz lehet, valamint a válaszadók hajlamosak lehetnek aluljelenteni bizonyos pénzügyi műveleteiket. Másrészt, a válaszadók aránya és számából nem következik a teljes gazdaságra vonatkozó hitelezési és megtakarítási dinamika.

4. Digitális kihívások

A digitális pénzügyi szolgáltatásoknál, ahogy a bevezetőben is említettük fontos különbség, hogy a szolgáltatás meglevő, banki szolgáltatáshoz kapcsolódik, kiegészítésként, vagy önmagában álló digitális pénzügyi szolgáltatás.

A digitális pénzügyi fejlettség jellemzéseként több mutatót használhatunk, így például az online fizetések népszerűségét is. Ezek jellemzően meglevő bankkártyával történnek, de készpénzmentesen, és digitálisan, így mindenképpen a digitális térhódítás egyik dimenziójaként kell rá gondolnunk.

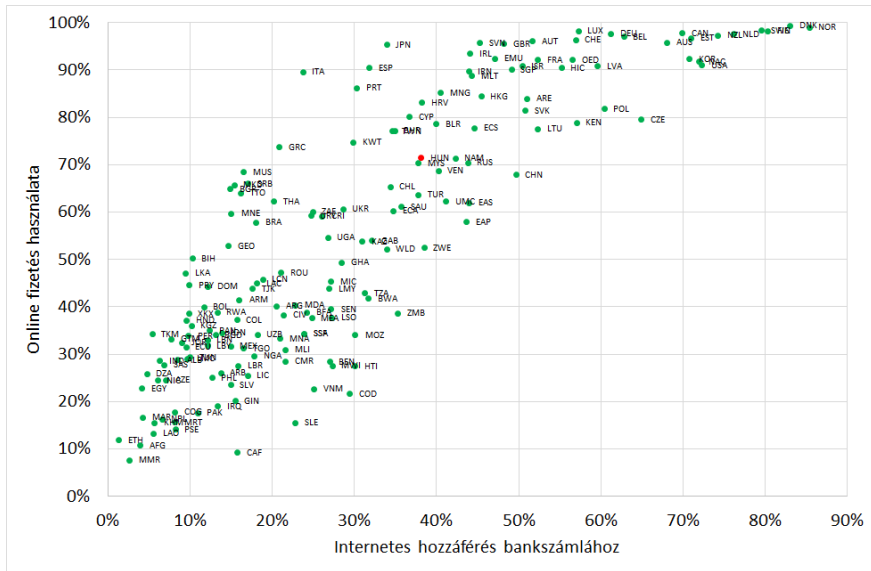
Magyarországon, bár a készpénz továbbra is fontos, egyre inkább népszerűek az online fizetések is. A lakosság nagyjából harmada fizetett már be online közüzemi számlát, illetve hasonló nagyságrendben rendeltek termékeket az interneten. Érdeklenség, hogy az interneten vásárolt termékek felét jellemzően készpénzben, a futárnál vagy postán fizetik ki, míg másik felét előre, interneten. Érdekes, hogy a Balti-országokban az előre online fizetés sokkal jellemzőbb, valamint magyaroknál gyakrabban rendelnek így a lengyelek is, ugyanakkor a szlovák, cseh és magyar adatok hasonlóak. Bulgáriában, Romániában és Szerbiában nagy arányú az utánvételes fizetés, melyben nagy szerepe lehet annak, hogy a készpénz jelentős szerepet játszik a tranzakciók lebonyolításakor.

10. ábra: Internetes vásárlásnál történő fizetés
 Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

Egyértelműen a hagyományosan bankolók digitális igényét ragadja meg azok aránya, akik használják online bankfiókjukat telefonon vagy interneten keresztül. Ez is durván a harmada a bankszámlával rendelkezőknek, ami a környező országokra jellemző érték, de elmarad a fejlett európai országok nagyjából 50 százalékos átlagától.

Hasonlóan, a lakosság több mint fele utalt, vagy kapott utalást online. Itt is a bankszámlánál jellemző tendenciák érvényesülnek demográfiai szempontból, de az ötven százalékot a legszegényebb 40 százalékban, és a vidéken élőknel is meghaladja azok aránya, akik utaltak vagy fogadtak utalást online.

11. ábra: Digitális szolgáltatások használata
 Forrás: Findex adatbázis, Világbank (2017), saját szerkesztés.

A digitális szolgáltatások használata megerősíti azt az értékelést, hogy a magyar pénzügyi ellátottság bár kissé szerényebb, mint Nyugat-, és Észak-Európában, de a bankrendszer pénzügyi szektorban betöltött kiemelt helyzete miatt elsődlegesen a banki szolgáltatóknak van helyzeti előnyük. Bár a felmérésből csak az látszik, hogy hasonló nagyságrendű a digitális és hagyományos szolgáltatásokból kizoruló felhasználók aránya, feltételezhető, hogy ezek nagyjából hasonlóak is. Azok a potenciális ügyfelek, akik élethelyzetüknél fogva nem igénylik a pénzügyi szolgáltatásokat, sem hagyományos lakossági ügyfélként, sem digitális szolgáltató ügyfeleként nem jelennek meg.

5. Mit hoznak a 2020-as évek?

A magyar pénzügyi fejlettség összességében megfelel a régiós országokban megfigyelhetőnek, ugyanakkor elmarad a fejlett, nyugati országokétól. Néhány helyi jellemző is megfigyelhető volt a 2010-es években. Az emberek döntő többségének van bankszámlája, akinek nincs, azok a szomszédos országoknál nagyobb részt a költségekkel és a bizalom hiányával indokolják azt. Jelentősen javult azok száma, akik szükség esetén tudnának forrásokat mozgósítani, ugyanakkor ez csak fele részben saját megtakarításból történne. A magyar lakosság megtakarítási és hitelfelvételi kedve egyaránt elmaradt a fejlett országok lakosaitól. Fizetés tekintetében a készpénz továbbra is kulcsfontosságú, ugyanakkor sokan

használnak digitális megoldásokat: jellemzően online fizetést vagy banki applikációt.

Mint az közismert, jósolni igen nehéz, kimondottan, a jövőre vonatkozóan, így csak az elmúlt évek tendenciáiból, valamint a globális trendekből következtethetünk a jövőre. Szemben a globális trendekkel, Magyarországon és Közép-Kelet Európában nagyon közel vagyunk ahhoz, hogy a pénzügyi ellátottság elérje azt a szintet, ami reálisan elfogadható egy hazánkhoz hasonló fejlettségű ország esetében. Természetesen vannak társadalmi csoportok, melyek bevonása további lehetőségként jelenik meg a pénzügyi szektor, különösen a bankszektor számára. Ez összekapcsolódik az MNB és a kormányzat készpénzmentes tervei-vel, ami hozzásegítené a gazdasági szereplőket, hogy tevékenységüket minél inkább digitális platformokon intézzék. Ugyanakkor nyitott kérdés, hogy ez a digitalizáció ez milyen irányt vesz a lakossági szektorban. Vajon elterjednek a nem-banki szolgáltatók annyira, hogy reális alternatívája, sőt vetélytársa legyen a magyar bankoknak? Lehetséges az, hogy bizonyos szegmensekben és szolgáltatás-típusokban a banki szereplőktől, nem-banki, egyéb pénzügyi vállalatokhoz kerüljenek olyan mennyiségben ügyfelek, mely már a pénzügyi stabilitást is veszélyezteti? A digitalizáció, önmagában jó dolog. A jegybank is támogatja, hogy a digitális pénzügyi tevékenységek minél inkább kiterjedtek legyenek, bár számos kérdés ebben is nyitott marad. A jegybank igyekszik felügyelni a fintech cégek tevékenységét is, ugyanakkor sok esetben ez nehézségekbe ütközik. A kereskedelmi bankok pedig szívesen fejlesztik a digitális infrastruktúrájukat egészen addig, amíg az nekik közép és hosszútávon költségmentesítéssel jár, vagyis megéri.

A nyitott kérdések száma, valószínűleg nem csökkenni, inkább nőni fog, minél erőteljesebb lesz a digitalizáció a lakossági pénzügyi szolgáltatások terén. Ugyanakkor a digitális szolgáltatási lefedettség vélhetően ugyanúgy elkerülhetetlen eredmény lesz, pont mint a lakossági folyószámlák létrejötte a rendszerváltást követő évtizedekben.

Absztrakt

A kétszintű bankrendszer bevezetését követően, valamint a rendszerváltás után a hazai bankszektor gyors fejlődésnek indult a lakossági ügyfelek kiszolgálásának tekintetében. A bankok számtalan fiókot nyitottak országszerte, ösztönözték a lakosságot, hogy minél több banki szolgáltatást vegyenek igénybe. Ennek megfelelően a legtöbb ember valamilyen kapcsolatba került a pénzügyi intézményrendszerrel, jellemzően számlavezetési, befektetési szolgáltatások miatt, valamint hitelfelvétel céljából. Az azóta eltelt időben jelentősen fejlődött a magyarok pénzügyi ellátottsága, amit nemzetközi kutatások is igazolnak. A magyar pénzügyi fejlettség összességében megfelel a régiós országokban megfigyelhetőnek, ugyanakkor elmarad a fejlett, nyugati országokétól. Néhány helyi jellemző is megfigyelhető volt a 2010-es években. Az emberek döntő többségének van bankszámlája, akinek nincs azok a szomszédos országoknál nagyobb részt

a költségekkel és a bizalom hiányával indokolják azt. Jelentősen javult azok száma, akik szükség esetén tudnának forrásokat mozgósítani, ugyanakkor ez csak fele részben saját megtakarításból történne. A magyar lakosság megtakarítási és hitelfelvételi kedve egyaránt elmaradt a fejlett országok lakosaitól. Fizetés tekintetében a készpénz továbbra is kulcsfontosságú, ugyanakkor sokan használnak digitális megoldásokat: jellemzően online fizetést vagy banki applikációt. A 2020-as években tovább folytatódhat a digitális pénzügyi szolgáltatások terjedése Magyarországon.

Kulcsszavak:

Pénzügyi fejlettség, banki szolgáltatások, findex, digitális pénzügyek, megtakarítások

JEL: G51, G53, G59

Felhasznált irodalom:

1. Balogh, L., Parádi-Dolgos, A. and Varga, J. (2014) 'A szabadpénz elmélete a jelenlegi hazai helyi pénzek működésében', *Regional and business studies*, 6(1), pp. 1–11. Available at: <http://journal.ke.hu/index.php/rbs/article/view/563/899> (Accessed: 22 June 2020).
2. Balogh, L., Varga, J. (2013) 'A helyi pénz kezdeményezések alapja (Silvio Gesell pénzelméletének mai üzenetei)', in Róbert Péter (ed.) *Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság : a 2012. június 12-i Kautz Gyula Emlékkonferencia válogatott tanulmányai*. Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság : a 2012. június 12-i Kautz Gyula Emlékkonferencia válogatott tanulmányai, pp. 195–204.
3. Demirgüç-Kunt, A. et al. (2018) *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution*. Washington, DC: World Bank Group. doi: 10.1596/978-1-4648-1259-0.
4. Ozili, P. K. (2018) 'Impact of digital finance on financial inclusion and stability', *Borsa Istanbul Review*. Elsevier Ltd, 18(4), pp. 329–340. doi: 10.1016/j.bir.2017.12.003.
5. Patwardhan, A. (2018) *Financial Inclusion in the Digital Age*. 1st edn, *Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion, Volume 1: Cryptocurrency, FinTech, InsurTech, and Regulation*. 1st edn. Elsevier Inc. doi: 10.1016/B978-0-12-810441-5.00004-X.
6. Pearce, D., Ortega, C. R. (2012) 'Financial Inclusion Strategies Reference Framework', *World Bank*, (June), p. 60. Available at: <http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/282884-1339624653091/8703882-1339624678024/8703850-1339624695396/FI-Strategies-ReferenceFramework-FINAL-Aug2012.pdf>.
7. Thakor, A. V. (2019) 'Fintech and banking: What do we know?', *Journal of Financial Intermediation*, (July). doi: 10.1016/j.jfi.2019.100833.
8. Varga, J. (2016) 'A helyi pénz megjelenése és szerepe a gazdaságban', in Sándor, K. (ed.) *Pénzügyekről másképpen : Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek*. Budapest: Complex Wolters Kluwer, pp. 161–208. Available at:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?mode=browse¶ms=publication;3101621> (Accessed: 22 June 2020).

A Magyar Nemzeti Bank tevékenységének rövid áttekintése 1987 és 2018 között

Tatay Tibor⁸⁷

Bevezetés

A fejlett piacgazdaságokban a központi bankok a monetáris politika irányítói. A monetáris politikát úgy értelmezhetjük, mint a pénzügypolitika egyik összetevője. A monetáris politika azoknak az intézkedéseknek és eszközöknek az összessége, amelyek a pénz kínálatának és keresletének befolyásolásán keresztül hatnak a gazdaságra.

Az 1980-as évekre uralkodóvá vált közgazdasági nézetek szerint egy ország kormányzata érdekelt lehet az infláció felpörgetésében, az árszínvonal emelkedése miatt többletbevételekre tehet szert. Az árszínvonal nem kívánt mértékű emelkedése viszont akadály a gazdaság fejlődésének (Varga 2017, Varga 2018). A kormányzat túlköltekezésének forrása lehet a központi banktól felvett hitel. A túlköltekezés inflációs hatású. A kormányzatok a feltételezések szerint a választási ciklusokhoz igazodóan rövid távon gondolkodnak. A monetáris politikát célszerű tehát egy független központi bankra bízni. Ugyanakkor általános lett az a gondolkodás, miszerint a központi bank csak az árszínvonalra képes hatást gyakorolni, egyéb kedvező hatást a gazdaságban nem érhet el.

A magyar gazdaságban a piaci átmenet kezdeti lépései között a bankrendszer 1987-ben ismét kétszintűvé alakították. A Magyar Nemzeti Bank elindult a piacgazdaságokban szokványos központi bankok funkcióinak betöltése irányában. Az MNB tevékenységének fejlődésében a következő évtizedekben egyaránt szerepet játszott a magyar gazdaság állapota, a kormányzati szándékok, a nemzetközi feltételek és a közgazdasági elmélet. Különösen fontos szerepet töltött be e területen a jegybank és az államháztartás viszonya (Bánfi et al. 1994). A következőkben áttekintjük, hogy az MNB a monetáris politika irányítójaként mely változásokon ment keresztül, célrendszere, és eszköztárának alkalmazása miként változott az utóbbi harminc évben, illetve milyen mértékben segítette a magyar gazdaság fejlődését.

1. A modern központi bank kialakítása

A kétszintű bankrendszer kialakításakor 1987-ben Magyarországon még az indirekt irányítású tervgazdaság működött. A piacgazdasági gyakorlatnak akkoriban megfelelő központi banki működés így nem jöhetett létre azonnal. Az 1987 januárjától önállósodó kereskedelmi bankok tevékenysége is korlátozott volt. Kezdetben csak vállalati ügyfelekkel állhattak kapcsolatban. Lakossági betétek

⁸⁷ egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, tatay@sze.hu

gyűjtését és a lakossági hitelezést 1989-től kezdhették meg. Devizaműveletek végzésére szintén 1989-től kaptak felhatalmazást. A gazdasági, intézményi környezet a központi bank műveleteit jelentősen behatárolta. Pedig az infláció ebben az időszakban vált kétjegyűvé.

Az államháztartási deficit forrásigénye, a gazdaság szereplőinek alacsony megtakarításai miatt a kereskedelmi bankok alapvetően a központi banktól tudtak forrásokat szerezni. A kereskedelmi bankok forrásigénye jelentős volt, mivel a vállalati szektor részére a forrásokat azonnal ki tudták helyezni. A hatályos számviteli szabályok miatt a kereskedelmi bankok nem mutatták ki a rossz hiteleket. Ezért kockázateréketlenek voltak. A gazdálkodó szervezetek a ugyancsak éréketlenek voltak a kamatlábakra, hiszem a magas kamatokat újabb hitelekkel fizethették. Mindezek miatt az MNB nem szabályozhatta a pénzkeresletet a kamatlábakon keresztül. Mivel azonban a kereskedelmi bankok főként az MNB-től juthattak forrásokhoz, a refinanszírozási hitelek alkalmas eszközként mutatkoztak a szabályozásra. A másik alkalmas eszköz, amit a központi bank megfelelő hatékonysággal alkalmazhatott, a kötelező tartalék volt.

Az 1991-es év változást hozott az MNB státuszának, célrendszerének és eszköztárának, feladatainak meghatározásában. Az 1991. évi LX. törvény hatályba lépésével az MNB tevékenységét törvényi szinten szabályozták. A jogszabály döntő fontosságú lépés volt a központi bank függetlenségének irányába való visszavonhatatlan elköteleződésnek.

A központi banki függetlenséget általában a kormányzati befolyástól való távolságként határozzák meg. A függetlenség a kormány és a központi bank kapcsolatából vezethető le, megmutatja a kormány oldaláról a monetáris politika befolyásolásának lehetőségét. A politikai és a gazdasági függetlenséget kell vizsgálni. A politikai függetlenség azt jelenti, hogy a központi bank képes a kormányzat befolyásolásától mentesen monetáris politikai döntéseket hozni. A gazdasági függetlenség értelmezése pedig az, hogy a központi banknak lehetősége van a teljes monetáris eszköztárát szabadon alkalmazni.

Az 1991. évi LX. törvény a Magyar Nemzeti Bankot az országgyűlésnek beszámolni tartozó intézményként definiálta. Ezáltal a kormánytól való függetlenedést törvényi szinten erősítették meg. A törvény az MNB feladatául szabta a kormány gazdaságpolitikájának támogatását, a nemzeti fizetőeszköz belső és külső vásárlóerejének védelmét. A központi bankot a pénz- és hitelkereslet szabályozójaként a monetáris irányítás felelőseként nevezte meg. Fontos változásoként korlátozták az MNB államnak nyújtott hitelnyújtási lehetőségét.

Meghatározásra kerültek a monetáris politika eszközei is. A monetáris politika eszközeként szerepeltették a refinanszírozást, a kötelező tartalék és likviditási tartalék szabályozását, a nyíltpiaci műveletek alkalmazását. A jogszabály az MNB számára lehetővé tette kamatok megállapítását, ezek között a jegybanki alapkamat megállapítását. A devizaárfolyamok meghatározásának kereteit azonban a központi bank a kormánnyal együtt alakíthatta ki. Az árfolyamok a kereteken belül meg kellett védenie.

A bankrendszer szempontjából a környezeti feltételek változását jelentette az új számviteli szabályok életbe lépése, illetve a vállalati csődre és felszámolásra vonatkozó jogi szabályozás változása is. A szabályváltozások miatt a kereskedelmi bankok kockázatérzékennyé váltak, ami a hitelezés erőteljes visszafogásához vezetett 1992-ben. A kereskedelmi bankok viszont egyre szélesebb körben gyűjthettek forrásokat – külföldről, lakosságtól.

A kereskedelmi banki hitelezés visszaesése miatt a refinanszírozási igényük csökkent, a refinanszírozási hiteleken keresztüli szabályozás szerepe visszaszorult. A kötelező tartalékráta magas szintjét már nem volt célszerű lényegesen emelni, így a központi bank ezzel az eszközzel is korlátozottan tudott élni. (1995 júniusában a kötelező tartalékráta szintje 17%-ra emelkedett.) Az MNB addigiban elsősorban alkalmazott eszközeinek szabályozási tere egyre szűkült. A központi bank számára egyre inkább kényszerré vált, hogy a direkt eszközök alkalmazása helyett áttérjen az indirekt eszközök alkalmazási keretének kidolgozására.

Az indirekt eszközök alkalmazásának példjaként említhető, hogy 1993-ban az MNB a kereskedelmi bankok forrásigényeinek kielégítésekor már nem a hagyományos refinanszírozási hitel nyújtást választotta, hanem repoés swap ügyleteket használt. Ehhez már a magyar pénzügyi piacok fejlődése keretet adott, a piacon elérhető állampapírok volumene elegendő volt. Megjegyzendő azonban, hogy ebben az időben a központi bank még kénytelen volt felvállalni közép és hosszú lejáratú hitelek kereskedelmi bankokhoz való közvetítését. A hitelek (például START hitel, Japán hitel) közvetítésekor az árfolyamkockázatot továbbra is az MNB viselte. Az MNB tevékenységében tehát 1993-94-ben még voltak a modern központi bankok tevékenységétől idegen elemek. A kereskedelmi banki szerepek, az állami költségvetés részeként végzett bankári szerepek körök leépítése fokozatosan megindult.

2. Az infláció leszorításának középpontba kerülése

1995-t követően az MNB elsődleges céljává az infláció fokozatos mérséklése vált. A jegybanktörvénynek megfelelően a kormány és az MNB 1995 márciusában új árfolyamrendszert vezetett be. Ez a szűksávós csúszó árfolyamleértékelési rendszer volt. A korábbi kiszámíthatatlan forintárfolyam leértékelési lépéseket egy kiszámítható árfolyamrendszerrel váltották fel. A forintot előre meghatározott ütemben értékelték le a továbbiakban. A bejelentett árfolyamtól az ingadozás fel és le is 2,25%-ot térhetett el. Az új árfolyamrendszer a kiszámíthatóság mellett a hitelesség helyreállítását szolgálta. Az inflációs horgony az árfolyam lett. A belföldi szereplők a külföldi valuták vásárlóerejének segítségével határozhatták meg a forint várható vásárlóerejét, alakíthatták árait.

Az árfolyamrendszer a monetáris politika mozgásterét erősen korlátozta. Lényegében a csúszó leértékelés üteme határozta meg a központi bank lehetséges mozgásterét.

A jegybanki kamatpolitikát meghatározó faktorok a leértékelés mértéke, a leértékelés időbeli ütemezése, az árfolyam sávon belüli lehetséges elmozdulása. A kamatszintet a központi bank úgy próbálta megállapítani, hogy a megfelelően magas reálkamat az árfolyamsáv magas szélének közelében tartsa az árfolyamot. Az árfolyamnak azonban nem szabadott túl erősnek lenni, hogy az MNB-nek az árfolyam védelmében ne kelljen interveniálni. Az MNB részére a kamatpolitika kialakításakor figyelembe kellett vennie, hogy az ország devizapiacai egyre nyitottabbá váltak. A devizagazdálkodás liberalizálódása mellett a külföld egyre nagyobb szerepet játszott a magyar pénzügyi piacok folyamataiban.

Az MNB 1995 után célul tűzte ki a monetáris eszköztár normatívva alakítását. A likviditási igény kielégítését egyre inkább a piaci szereplők egymás közti megállapodásaira bízta. Leépítette a különböző egyedi feltételek mellett nyújtott refinanszírozási hitelek állományát. A forinteszközök alkalmazását a piaci szereplők likviditásmenedzseléséhez igazította. A gazdaságinyitás, a vállalati privatizáció végrehajtása miatt jelentős külföldi tőke áramlott be az országba. Ennek sterilizációját az MNB tette meg. A szabályozás instrumentumai főként forrásoldaliakká váltak. Az MNB a sterilizációhoz kötvényeket bocsájtott ki.

A jegybank ideológiája az volt, hogy egyre inkább a piaci folyamatoknak adjon teret. Lényegében tartózkodott a hosszabb időtávra vonatkozó beavatkozástól. Az irányadó kamatot egy hónap, majd kéthetes időtávon jegyezte. A jegybanki alapkamat köré egynapos betéti és hitelkonstrukcióval kamatfolyósít építettek. Ennek célja a rövid távú likviditási feszültségekből adódó kamatingadozás csökkentése volt. A kéthetes irányadó eszköz, a kamatfolyósó, a háromhónapos MNB kötvény az Európai Központi Bank eszköztárához került igazításra.

Az új eszközök előtérbe helyezése mellett a központi bank a kötelező tartalékrátát folyamatosan csökkentette. Az 1995-ben érvényes 17%-ról 2001 elejére 6%-os szintre csökkent a kötelező tartalékráta mértéke.

Az MNB a gazdaság szereplői felé kommunikációs csatornákat épített ki, hogy a várakozásokat ezeken keresztül is tudja befolyásolni. Ennek elemei voltak a megjelentetett jelentések, kiadványok, tanulmányok.

Az 1990-es évek második felében a felálló kincstári szervezet vette át az MNB-től az államadósság kezelését. Az MNB nyilvántartásából kikerült az államadósság. Az állam finanszírozásának szervezését sem látta el a továbbiakban. A költségvetéssel való kapcsolat alapvetően a központi költségvetés részére végzett számlavezetésre korlátozódott. Az 1980-as évekből örökölt szerepek leépítése fokozatosan megtörtént.

A 2001-es év ismét jelentős változásokat hozott a monetáris politika vonatkozásában. 2001 májusában a forint szélsőséges csúszó leértékelése átalakult. A sáv szélességet +/-15%-os szélességűre növelték, majd mintegy félévvel később a csúszó leértékelést megszüntették.

A régi jegybanktvörényt egy új törvény váltotta fel. A 2001. évi LVIII. törvény megerősítette az MNB függetlenségét. A törvény a központi bank elsődleges céljának az árstabilitás elérését és fenntartását jelölte meg. A jogszabály kimondta, hogy az MNB támogatja a kormány gazdaságpolitikáját, de csak akkor, ha elsődleges célját nem veszélyezteti ezzel. Az MNB alapvető feladatai közt írták elő a monetáris politika kialakítását és megvalósítását, a készpénz kibocsátását, a devizatartalékok kezelését, a belföldi fizetőrendszer szabályozását, a pénzügyi stabilitás támogatását.

A törvényi háttér tehát egyértelműen az árstabilitást helyezte első helyre a központi bank célrendszerében. Ez megfelelt a világ fejlett központi bankjainak ekkora kialakított alapvető célrendszerének, illetve az erre alapuló európai uniós jogharmonizációs elvárásoknak. A monetáris politika keretrendszerében mindez deklarált változást hozott, 1991-ben bevezetésre került gyakorlatilag az inflációs célkitűzéses monetáris rezsim. Mondható ez még akkor is, ha továbbra is adott volt egy széles árfolyamsáv, amely peremén a központi banknak be kellett avatkoznia a forint árfolyamának védelmére. Az árfolyamsáv egészen 2008 februárjáig megmaradt.

Az 1980-as évekre uralkodóvá vált közgazdasági nézetek szerint a monetáris politika feladata csak az lehet, hogy kiszámíthatóan és alkalmazkodóan alakítsa a reálgazdaság igényeinek megfelelően a pénzkínálatot. A monetáris politikát irányító központi bank feladata a pénzmennyiség szabályozása. A pénzmennyiségre vonatkozó célkitűzés azonban nem bizonyult átláthatósági oldalról megfelelőnek, ezért az 1990-es évektől sok jegybank áttért az inflációs célkitűzés rendszerére.

Az uralkodóvá vált közgazdasági elméletek úgy tekintik, hogy a monetáris politika kizárólag az inflációra gyakorolhat tartós hatást. Kézenfekvő, hogy a jegybank az infláció egy elérendő szintjét határozza meg céljául. Az inflációs cél nominális horgonyul szolgál a gazdaság szereplői részére. Egyben nem egy áttekintés, az infláció alakulásával nehezebben összeköthető érték szerepel a jegybank célfüggvényében. A végső cél, és az elérését szolgáló eszközök kapcsolata könnyebben értelmezhető mindenki számára, ezáltal a jegybank lépései követetők.

Az inflációs célkitűzés rendszerében a jegybank közvetlenül az inflációs célt jelöli meg. Lépéseket akkor tesz, ha az infláció várhatóan eltér a célként meghatározott értéktől. A jegybank szabálykövető magatartást folytat. Ezért a jegybank lépései a gazdaság szereplői számára kiszámíthatóak. Az árstabilitás fenntartásán túl más célt a jegybank nem határoz meg. A jegybank az inflációs sokkok tovaryűrűző hatását kívánja semlegesíteni.

Az inflációs célkitűzés alapelemei: a számszerűen bejelentett középtávú inflációs cél, a jegybank elköteleződése az inflációs cél iránt, széles információs bázison alapuló monetáris stratégia, a monetáris politika nagyfokú átláthatósága, a jegybank elszámoltathatósága az inflációs cél elérésének szempontjából.

A jegybank számára számos eszköz áll rendelkezésre a monetáris politika megvalósítására. Az inflációs célkitűzés rendszerében általában az eszköztárból

az inflációs cél teljesítéséhez az irányadó kamatláb változtatását alkalmazzák. Az irányadó kamatlábhoz más jegybanki konstrukciók kamatlába is kötött, az alapkamatot referencia értéként használják a gazdaság szereplői. Az irányadó kamatláb módosítása változtatja várhatóan a pénz keresletét. A jegybank az irányadó kamatláb változtatásával indirekt módon hathat a gazdaságra. Az alapkamat változtatása összetett mechanizmusrendszeren keresztül (transzmissziós mechanizmus) fejt ki hatását. A hatásmechanizmus érint több makrogazdasági változót. Ezeknek a változóknak az alakulása érinti az inflációs cél teljesülését. A központi bank próbálja előre jelezni ezeknek a változóknak az alakulását. A végső cél elérését előreteljesítő módon kívánják megvalósítani.

2001 közepétől az MNB törvényben előírt a vezetés által külön deklarálócélrendszere az uralkodóvá vált közgazdasági elméletek iránymutatása szerint az infláció leszorítására, a fogyasztói áremelkedés alacsony szinten tartására összpontosított.

Az első inflációs célt a kormánnyal egyetértésben 2001 végére tűzték ki, a fogyasztói árindex 7%-os mértékét kívánták elérni. Az akkor még gyorsan megvalósítandó euró bevezetés melletti elköteleződésből következően 2002 végére pedig 4,5%-ra akarták az inflációs rátát levinni. Ezt követően 2006-ig nem csökkent a kitűzött inflációs cél értéke. A cél 2007-től mérséklődött 3%-os szintre.

2002-től a defláció folyamatát jelentősen befolyásolta a fellazuló költségvetési politika. A költségvetési egyensúly megteremtésére a kormány csak 2006 őszén tett jelentősebb lépéseket. A fiskális restrikciónak egyből lecsapódott a gazdasági növekedés visszaesésében. Ebben a kedvezőtlen helyzetben érte el Magyarországot a 2008-as válság. A külső gazdaságikörnyezet romlása a reálgazdasági kilátásokat rontotta, a költségvetés piaci finanszírozását teljesen ellehetlenítette. A magánszektorra a válság finanszírozási oldalról szintén sokk-szerűen hatott. A külföldi források elapadása és drágulása a jórészt külföldi tulajdonosú bankokon keresztül a vállalkozások és a háztartások hitelezési feltételeit is negatívan befolyásolta.

Az MNB az inflációs célkövető rendszer bevezetése óta a nemzetközi trendek ellenébe ment. A költségvetés magas hiánya miatti inflációs nyomás következtében az alapkamatot magasan tartotta. A válság kitörése után sem változtatt a magas kamaton, a forint árfolyamának esése miatt jelentős kamatemelést hajtott végre, bár 2008 végén az árfolyamsáv megszűnt. Ebben az időszakban a nyugati központi bankok monetáris lazításba kezdtek. Az MNB monetáris gyakorlata eltért a nemzetközitől abban is, hogy amíg sok központi bank jelentős mértékben alkalmazott nem konvencionális eszközöket, addig az MNB viszonylag szűk keretek közt tette ezt. 2008-ban az állampapírok másodlagos piacán avatkozott be átmenetileg, majd a jelzáloglevelek piacán végzett beavatkozást. A devizahitelezés folytán kialakult zavarok miatt devizaswappokkal állt a bankok rendelkezésére a devizaliquiditás biztosítására. Monetáris politikai szempontból összefoglalva az időszakot azinfláció vonatkozásában, illetve a pénzügyi stabilitást értékelve a következők állapíthatók meg:

1995. március és 2001. március között az infláció jelentősen csökkent. Igaz, hogy az inflációt 1995-ben mesterségesen pörgették fel 30% feletti szintre. Ebben az időszakban az inflációs horgony szerepét a szűksávós csúszó leértékelésre épülő árfolyamrendszer jelentette. Az árfolyamrezsim keretein belül a forintot folyamatosan előre bejelentett mértékben leértékelték. Az árfolyamrendszer meghatározása a kormány feladata volt ebben az időszakban. Az MNB kamatpolitikájának a leértékelés üteméhez kellett igazodnia. Az időszak végére az infláció 10% körüli szinten beragadt, ennek további mérséklésére az MNB nem volt képes.

További dezinflációs folyamatra csak 2001. márciusa után került sor. Sor került a szűk árfolyamsáv 2001. májusi kiszélesítésére, majd fél év elteltével a csúszó leértékelés megszüntetésére. Az inflációs ráta a 10% körüli szintről csökkenni kezdett. Az 5% alá eső infláció aztán ismét növekedést, majd megint csökkenő tendenciát mutatott. A 2001-ben bevezetett inflációs célkitűzéses rendszer sem tudta tartósan alacsony szintre vinni az inflációt.

2007. márciusa után 2013. márciusáig az inflációs ráta további hullámzást mutatott, az ingadozás centruma még mindig magasabb volt mint a kívánatosként megfogalmazott 2,5%-3%-os szint. Ezen az sem módosított kedvező irányban, hogy 2008. februárjában megszűnt a forint ingadozási sávja. Az MNB-t a továbbiakban semmilyen árfolyamcél nem kötötte monetáris politikája megvalósítása során.

Hosszabb trendszerű infláció csökkenés tehát csak 1995. március és 2000 év eleje között bontakozott ki. Az időszak elején viszont maga a gazdaságpolitika tudatosan lökte magasra az inflációt.

Az árstabilitás biztosítása mellett a központi bankok fontos feladatként szokták említeni a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzését. Az 1997 és 1998 években az délkelet-ázsiai, majd az orosz válság bontakozott ki. A magyar pénzügyi szervezetek körében a válság elsősorban a befektetési szolgáltatókat érintette súlyosan. Számos befektetési szolgáltató szűnt meg a válság következtében.

1995-2001 között indult meg a forint folyamatos reálfelértékelődése. 2001-et követően a folyamat fennmaradt. A forint reálfelértékelődése, valamint a forintkamatlábak és a devizakamatlábak közti nagy különbség vezetett a magyar gazdasági szereplők jelentős devizaeladósodásához. A 2008-as válság kibontakozása után ez komoly pénzügyi stabilitási kockázatnak mutatkozott.

1995 és 2013 között tehát az árstabilitás és a pénzügyi stabilitás területén is találhatók voltak kritikus pontok. Természetesen megjegyzendő, hogy a háttérben számos olyan jegybankon kívüli faktor is állt, ami a felvázolt tendenciákat befolyásolta.

3. Az MNB szerepvállalása a válságkezelésben és a magyar gazdaság növekedési pályára állításában 2013-tól

2013-ban fordulat következett be a monetáris politikában. Ebben az évben hatályba lépett az új, a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény. Mivel a korábbi évtizedben kiderült, hogy az alacsony szinten levő infláció nem biztosítja automatikusan a pénzügyi stabilitást, ezért az MNB feladatai közé hangsúlyosan bekerült a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának biztosítása. A törvény az MNB feladataul szabta a makroprudenciális politika kialakítását, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer ellenállóképessége növekedjen, valamint a stabil pénzügyi közvetítőrendszer hozzájáruljon a kiegyensúlyozott gazdasági növekedéshez.

A központi bank alapvető célja továbbra is az árstabilitás biztosítása lett. Az MNB azonban átértelmezte, hogy az árstabilitás veszélyeztetése nélkül milyen módon járulhat hozzá a monetáris politika a magyar gazdaság fejlődéséhez. Az újrafogalmazott szemléletben a központi bank egy olyan intézmény, amely a közjó szolgálatában áll. A felelős jegybank ez alapján az a jegybank, amely a kockázatok és a döntések hatásainak figyelembe vételével a rendelkezésére álló eszközök teljességét felhasználja a társadalmi célok elérése érdekében.

A monetáris politikai fordulatra szükség volt, mivel annak ellenére, hogy az inflációs környezet már lehetővé tette volna korábban is, hogy a központi bank segítse a kormányzat gazdaságpolitikáját, a pénzügyi stabilitást és a gazdasági növekedést, az MNB részéről az ilyen irányú támogatás elmaradt. Az inflációs célkitűzéses rendszer bevezetése óta 2013-ig hiányzott a fiskális és monetáris politika összhangja, ami jelentős gazdasági károkat okozott.

Az új szemléletmód változásokat eredményezett a monetáris eszköztár alkalmazott elemeiben. Az alapkamat mellett alkalmazásba kerültek a bankrendszer aktivitását elősegítő, a transzmissziós mechanizmus érvényesüléséhez hozzájáruló, az államháztartás egyensúlyát támogató, a pénzügyi stabilitást előmozdító eszközök.

Az MNB csak 2012 augusztusában kezdett kamatcsökkentésbe, holott a gazdasági környezet ezt már korábban lehetővé tette volna. Hogy a kamatkörnyezet hozzájáruljon a reálgazdaság fellendüléséhez az MNB az irányadó kamatot történelmi mélypontra, 0,9%-os szintre vitte. Mindeközben az inflációs cél nem került veszélybe. Az irányadó eszköz az MNB kötvény helyett kétételes betét lett, majd későbbiekben három hónapos betétre módosult, 2019 január 1-től a kötelező tartalék kamatlába az irányadó kamatláb. A központi bank szűkítette a jegybanknál betételhelyezésre jogosultak körét, a betétben elhelyezhető pénzmenyiség összértékét. Ezáltal jelentős likviditási többlet került a gazdaságba. Az irányadó kamatláb csökkenése természetesen maga után vonta a kamatfolyosót megjelenítő eszközök kamatlábainak csökkenését is.

A visszaesett vállalati hitelezés serkentésére hitelprogramot vezettek be. A Növekedési Hitelprogram elsősorban a kis- és középvállalati szektor hitelfelvé-

teli feltételeinek javítását célozta. A program keretén belül a kereskedelmi bankok közvetlenül az MNB-től jutottak forrásokhoz, cserében alacsony kamatok mellett kellett hitelt nyújtaniuk. A kedvező kamatok a beruházási kedv növekedéséhez, végsősoron a gazdaság növekedéséhez járultak hozzá.

Az MNB hozzájárult a 2003-2008 közötti gazdaságpolitika egyik legnagyobb hibájának korrekációjához, a lakossági devizahitelek forintosításához. A stabilitási kockázatok kiküszöbölésére a központi bank a bankrendszer részére rendelkezésre bocsátott mintegy 10 milliárd eurót. Ezzel a lakosság devizapozícióból adódó kockázatok megszűntek.

A 2003-2009 közötti időszak hibás költségvetési politikája miatt a gazdaság külső sérülékenysége jelentősen megnőtt. 2013-at megelőzően a magyar államadósságot jórészt külföldről finanszírozták. Az államadósságon belül ráadásul a devizában való adósság 40%-os értéket mutatott. A külső forrásoktól való nagyfokú függőség jelentős stabilitási kockázatokat hordozott. Az MNB ezért indította el önfinanszírozási programját. Ennek célja a külföldi forrásoktól való függőség csökkentése, az állami költségvetés forrásköltségének mérséklése volt. A fentiekben említett, a központi bank irányadó eszközüének átalakítása fontos hatást gyakorolt az állam finanszírozási forrásainak piacán is. A banki betétekből kiszoruló likviditás jórészt az állampapírpiacon csapódott ki, leszorítva az állampapír-piaci hozamokat. Az irányadó eszköz kamatának csökkenése érvényesült a monetáris transzmisszióban, estek a bankbetétek kamatai. Az alacsony betéti kamatok mellett a lakosság számára is vonzó lett az állampapírokba való befektetés. A fegyelmezett fiskális politika mellett az államadósság finanszírozásában egyre nagyobb részben vettek részt a belföldi szereplők. Az új kibocsátású állampapírok növekvő hányada volt forintban denominálva. Az állam kamatterhei jelentősen csökkentek. 2017-ben a rövid piaci szegmensben negatív hozamok mellett is sikeresek voltak az állampapír értékesítések.

A Magyar Nemzeti Bank a 2013-2019 közötti időszakban elegett tett törvényi kötelezettségeinek. Az árstabilitást, mint elsődleges célt szem előtt tartva szélesebben értelmezett mandátumának is eleget tudott tenni. Hozzájárult a pénzügyi stabilitáshoz, támogatta a kormány gazdaságpolitikáját, segítette a gazdasági növekedést. Az időszakban kiemelendő, hogy a központi bank és a kormány konzisztensen tudott együttműködni a gazdaságpolitikai célok teljesítésében.

Absztrakt

A tanulmányban összefoglalom, hogy a Magyar Nemzeti Bank az elmúlt harminc évben milyen pályát járt be a monetáris politika alakításában.

A kétszintű bankrendszer kialakítására 1987-ben került sor, még a tervgazdasági rendszerben. Az MNB ekkor kezdte meg a modern piacgazdasági követelményeknek megfelelő központi bankká válását. Kezdetben számos kereskedelmi banki funkciót is ellátott, amelyeket csak az 1990-es évek második felében tudott leépíteni. A magyar gazdaság átalakulása lehetővé tette a központi

banki eszköztár fokozatos modern követelmények szerinti kialakítását. 2001-től az MNB áttért a nemzetközi gyakorlatban szokványos inflációs célkitűzéses monetáris keretrendszerre. Eszköztárát is ehhez alakította. A 2008-as válság azonban megmutatta, hogy az inflációs cél kizárólagos szem előtt tartása mellett pénzügyi stabilitási problémák alakulhatnak ki. Az MNB 2013-tól szemléletet váltott, megújította eszköztárát. Elsődleges árstabilitási célját nem veszélyeztetve hozzájárult a pénzügyi stabilitás megteremtéséhez, a fenntartható gazdasági növekedést támogatta.

Kulcsszavak:

Központi bank, monetáris politika, monetáris eszköztár, Magyar Nemzeti Bank
JEL: E42, E52, E58

Felhasznált irodalom

1. Bánfi Tamás-Balogh László-Varga József (1994): Az államháztartás és a jegybank kapcsolata. Pénzügyminisztérium. Budapest
2. Csermely Ágnes (1997): Az inflációs célkitűzés rendszere. Közgazdasági Szemle, XLIV. évf., 1997. március, 233-253. o
3. Csermely Ágnes (2006): Az inflációs célkitűzés rendszere Magyarországon. Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2006. december 1058–1079. o.
4. Csiszárík-Kocsir Á.-Fodor M. (2013): Mennyire befolyásolták a makrogazdasági mutatószámok a költségvetési helyzetképet a válság előtt és után?: eredmények a Visegrádi négyek országcsoport adatai alapján. In: Nagy, I. Z. (szerk.) Vállalkozásfejlesztés a XXI. században III. : tanulmánykötet. Budapest, Magyarország : Óbudai Egyetem, 91-102. o.
5. Elgie, R. (1998): Democratic Accountability and Central Bank Independence: Historical and Contemporary, National and European Perspectives. West European Politics. Vol.21. No.3. July 1998. p. 53-76.
6. Fábrián Gergely-Mátrai Róbert (2012): A nemkonvencionális jegybanki eszközök magyarországi alkalmazása. MNB Szemle 2012. június 14.-23. o.
7. Kolozsi Pál Péter -Hoffmann Mihály (2016): A külső sérülékenység csökkentése monetáris politikai eszközökkel. Pénzügyi Szemle 2016/1 5-34. o.
8. Lentner Csaba (2015): A lakossági devizahitelezés kialakulásának és konszolidációjának rendszertani vázlata. Pénzügyi Szemle 2015/3 305-318.o.
9. Lentner Csaba-Szegedi Krisztina-Tatay Tibor (2017): Társadalmi felelősség a központi bankok működésében. Hitelintézeti Szemle16. évf:(2) 64-85.o.
10. Matolcsy György. – Palotai Dániel (2016): Fiskális és monetáris politika kölcsönhatása Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben. Hitelintézeti Szemle 15. évf.(2)., 32. o.

11. MNB (2001): Az MNB tevékenységének átalakulása 1995-2000. Magyar Nemzeti Bank. Budapest
12. Neményi Judit (2009): A monetáris politika szerepe Magyarországon a pénzügyi válság kezelésében. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. május 393–421. o.
13. Parrag Bianka (2017): Monetáris hitviták. *Pénzügyi Szemle* 2017/2 234-250. o.
14. Sági Judit (2014): Pénzügyi piacok európai keretrendszere a válságban. Budapest: Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.
15. Tarafás Imre (1995): Monetáris politika - eszközök és feltételek. *Közgazdasági Szemle*, XLII., évf., 1995. 11. szám 1024-1043. o.
16. Varga József (2017): Az infláció definíciójáról és közvetlen újraelosztási hatásairól. *KÖZ-GAZDASÁG* 12:(2) pp. 235-243.
17. Varga, József; Sipiczki, Zoltán (2018): Az infláció gazdasági egyensúly torzító hatásai. In: Cseh, Balázs; Parádi-Dolgos, Anett; Varga, József (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Oroszi Sándor 70. születésnapja tiszteletére*. Kaposvár, Magyarország: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, (2018) pp. 213-225., 13 p.

Jogszabályok:

18. 1991. évi LX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról
19. 2001. évi LVIII. törvény a Magyar Nemzeti Bankról
20. 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról

A kenyér nélküli „kenyérbéke”. A központi hatalmak gazdasági tárgyalásai az Ukrán Népköztársasággal Breszt-Litovszkban (1918. január–február)

Tefner Zoltán⁸⁸

Bevezetés

1917 végére az Osztrák–Magyar Monarchia a háborús kifáradás végső fázisába jutott. Az uralkodó, IV. Károly és a közös külügyminiszter, Ottokar Czernin gyakori találkozóikon notorikusan ismételték a németeknek, hogy a Monarchia még egy háborús telet nem tud elviselni. Még Magyarország el tudta magát látni a legszükségesebb élelmiszerekkel, amely főleg gabonaneműekből állt, de Ausztriában komoly gondok elé néztek. Éhínség fenyegetett a nagyobb városokban, s ami ennek aggályos következménye volt, orosz hatásra érlelődött a forradalom. Nemcsak a kenyér hiányzott, hanem az alapvető cikkek is hiányoztak, mindent elvitt a három fronton viselt háború. A bécsi nép éhezett, a munkáskezületekben, mint a Favoriten vagy Heiligenstadt, bármikor általános sztrájk és fegyveres zavargás törhetett ki.

A bajok már 1917 februárjában elkezdődtek. Josef Redlich, jogászprofesszor, a Lammasch-kormány minisztere írja emlékiratában: mínusz 13 fok van, Bécsben derékig ér a hó, a császár 14 napos iskolai szünetet rendelt el, nincs szén.⁸⁹ Majd két nappal később: százezer tonna szén helyett mindössze hatezer érkezett. A villamosok nappal leállnak. A zsidóból lett keresztény bécsi lokálpatrióta felsóhajt: „Ez vagy te most, én Bécssem, a dalok városa! Mi, százezrek, akik a perifériákon élünk, hogy kell mindezt „átvészelnünk”, az nehezen felfogható.”⁹⁰ Nagy a zavar a katonai igazgatásban is. Galíciában a népszerű kormányzót, Diller tábornokot leváltják, mert visszatartotta a leszállítandó élelmiszert, s a „jezsuita” Huyn tábornokot nevezik ki, aki aztán mindent behajt, a szóbeszéd szerint tekintettel arra, hogy vaj van a feje tetején: 1914. augusztusában „gyáva-ság miatt” már egyszer hazaküldték a galíciai frontról, s vizsgálatot folytattak le ellene.⁹¹

Forgách János írja emlékirataiban – már 1917 végén –, hogy egy este sokáig dolgozott Ballhausplatz-i dolgozószobájában. Majd lement a garázsba, ahogy a

⁸⁸ Budapesti Corvinus Egyetem, zoltan.tefner@uni-corvinus.hu

⁸⁹ REDLICH, Josef: *Schicksalsjahre Österreichs*. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Hrsg. FELLNER, Fritz und CORRANDINI, A. Doris. Band 2: Tagebücher Josef Redlichs 1915–1936. Böhlau Verlag Wien–Köln–Weimar, 2011. 274. Bejegyzés 1917. február 10-én.

⁹⁰ Uo. „Du bist mein Wien, die Stadt der Lieder! Wie wir Hunderttausende, die wir an der Peripherie leben, das »durchhalten« sollen, ist schwer zu begreifen.” Bejegyzés 1917. február 12-én.

⁹¹ Uo. 281.

munka végeztével mindig is szokott, s kérte a garázmestert, vigye haza a Közös Külügyminisztérium szolgálati kocsiján. A garázmester zavarában lakonikus választ adott: autó van, benzin nincs. Forgách bérelt villája messze kint állt a Heiligenblut-i hegyoldalon, már a Bécsi erdő határán, a távolság legalább tíz kilométer. Elindult a decemberi havazásban, aktatáskájában néhány „szolgálati” szendvics (a család másnapi ebédje), s éjjel után tönkre fagyva bár, de rendben haza is érkezett. Reggel azonban kelni kellett: a török nagykövet látogatása volt beírva a naptárába. Forgáchról tudni kell, hogy „Sektionschef” volt, nagyon magas beosztás, fölötte már csak a közös külügyminiszter, Czernin gróf állt (Forgách maga is grófi rangot viselt). Egy másik történet: a Dunán érkezve két uszály köt ki Bécsben, megrakodva gabonával. Tekintélyes szállítmány, ami valahonnan a Balkánról érkezik, s Augsburgba lenne eredetileg irányítva. A Bécs közellátásával megbízott tábornok parancsot ad a két uszály lefoglalására – a gabonával egy teljes hétre meg lehet oldani Bécs ellátását. Példátlan eset, szövetséges a szövetségéstől rekvirál. Necessitas non habet legem. A végszükség nem ismer törvényt. Czerninnek minden szempontból lépnie kellett, mivel a helyzet 1918 elejéig csak romlott.

1. Hibázott-e Czernin? Mennyiben arattak diadalt az ukránok? Breszt-Litovszk néhány múltba lenyúló gyökérfonala

Mivel is lehetne kezdeni Breszt-Litovszk tárgyalását, mint a több szerző által is „Breszt-Litovszk I.”-nek⁹² nevezett ukrán békeszerződés nemzetközi politikai természetű elemzésével és bemutatásával. Megint csak ifj. Andrassy Gyula háborús könyvének megfelelő bekezdéseivel próbáljuk az olvasót ráhangolni arra az abszurd közjátékra, ami végül is Közép-Európa szempontjából lényegesen több lett, mint közjáték. Közjátékból azért lett végjáték, mert Monarchia legfelsőbb vezetői a lengyel nemzet egészét megsértették. Tették ezt a Monarchia „leghűségesebb nemzetével”, mely sokat kapott a dualizmus fennállásának 51 éve alatt, de sokat is adott vissza. Ráadásul úgy, hogy éppen elemi ellenségüket, az ukrán nemzetet jutalmazták azzal a területtel, amely a történelmi Lengyelország részét képezte az évszázadok alatt.

„Hibáink koronáját a cholmi tartomány Ukrajnának való átadása képezi, mely tartomány katonailag Lengyelország védelmére elkerülhetetlenül szükséges, melynek lakossága többségében lengyel, mely emellett különösen kedves minden lengyel hazafi előtt azért a sok küzdelemért, amelyet a múltban érte

⁹² GEBEI Sándor: *A „kenyérbéke” – az első Breszti Béke 1918. február 9.* In: ACTA Universitatis, Sectio Historiae, Tom. XLV. 99–112.

folytatott. A lengyelek kormányunkat direkt szószegéssel is vádolták e tartomány átadásáért. Lengyel politikánk számlája tehát nagyon kedvezőtlen volt. A német szövetséget gyengítette, a lengyel nemzetet nem nyerte meg, a várt katonaságot sem hozta meg, amellet még nehezítette az oroszokkal való különbékét. Több kölcsönös bizalom, jobb egyetértés a nemzet iránt tanúsított több rokonszenv és gyorsabb elhatározás mellett a lengyel kérdés összekötő kapocs lehetett volna a két szövetkezett nagyhatalom között és a lengyelek igazi támogatását biztosíthatta volna számunkra, a kívánt katonasággal együtt. Ha pedig Hindenburg és Ludendorff oroszbarát politikája érvényesült volna, ez esetleg megkönnyítette volna a külön megegyezést Oroszországgal. Így azonban Lengyelországból nem volt semmi hasznunk, csak kárunk.⁹³ Az okfejtés összességében helyeselhető, természetes, hogy a lengyelkérdés szétválasztó tényezőként szerepel végig, de a breszti „árulás” éppen az egyetlen kivétel az eseménysorban. Minden, ami lengyel ügyben történt csak szétválasztotta egymástól a központi hatalmakat. A breszti egyezmény az ukránokkal éppen hogy nem volt szétválasztó tényező, hiszen a szerződés aláírása mindkét hatalom saját, jól felfogott érdekében történt, az éhínség, a radikális forradalmi felforgatás és az ebből adódó káosz érdekében.

De akkor miért volt mégis hiba? „Keveset változtatott e szomorú végeredményen – folytatja Andrassy –, hogy mikor már a háborút elvesztettük, mikor már világos volt, hogy nem a mi akaratumk fogja a lengyel kérdést eldönteni, a német a mi álláspontunkhoz közeledett s a cholmi hibát is visszacsinalták, mert mindez későn jött. Eső után köpenyeg! A lengyel kérdés önként átvezet a Németországhoz való viszonyunkhoz, mert a két probléma belsőleg összefügg. Mint már rámutattam, a lengyel kérdés rontott a németekhez való viszonyunkon. A két nagyhatalom harmonikus összeműködését az előforduló összes ellentétek között az olasz után talán a legerősebben a lengyel konfliktus zavarta meg és a két nagyhatalom közti viszony tökéletlensége hatott zavarólag a lengyel helyzetre.”⁹⁴ Ebben a bekezdésben megint csak olyan tényről van szó, amely ellen nem lehet vétőt emelni. De ha a Monarchia vezetésének oldaláról szemléljük a Breszt-Litovszkban aláírt dokumentumokat, felvetődik a kérdés: milyen történelmi felelősséget lehet Czernin, Andrian, Gratz Gusztáv vagy Mérey Kajetán nyakába varrni. Az ukrán–lengyel pozícióharc története messzire nyúlik vissza a 19. század közepéig, amikor ezek a bonyolult nemzetiségi harcok kiújultak, s önálló arculatot nyertek. Monarchia vezetői a lengyeleket pártfogolták, holott léteztek hiteles politikai elképzelések arról, hogy esetleg az ukránokkal is meg kellene próbálni ugyanezt. A lengyelek voltak az erősebb hatalom, nyertek. A

⁹³ ANDRÁSSY Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. A Légrády Testvérek Kiadása, Budapest, 1921. 111–112.

⁹⁴ Uo. 112.

helyzet 1915-ben, amikor Galícia és Bukovina a háború lángtengerének közepét találta magát, ez a lengyel fölény alig volt más, mint például akár 1872 táján, amikor a lengyel politikai elit Galíciában már erős pozíciók birtokába került.⁹⁵

De ha Breszt-Litovszkra koncentrálnak csak néhány évvel megyünk vissza a Monarchia nemzetiségpolitikájában, ugyanazt az ádáz küzdelmet látjuk a két nép között, ezúttal már modernebb, kifinomultabb eszközökkel. A színhely Bécs. 1914 szeptemberétől, amikor az oroszok elfoglalták Czernowitzot, majd Lemberget, a Monarchia belső tartományaihoz özönlő menekültek tízezrei között a politikusok is ott voltak, s hadállásukat a fővárosban építették ki. A dunai metropolisz az ukránok „pótfővárosa” lett.⁹⁶ Különböző érdekvédelmi, humanitárius, szociálpolitikai szervezetek, egyesületek nőttek ki a földből, köztük elsőként a Főtanács, majd 1915 májusában a „Zahalna Ukrainska Rada”, az „Ukrán Általános Tanács”, amely nyomban politikai tevékenységbe kezdett. 1915. május 15-i programadó nyilatkozatában egyértelműen elkötelezte magát a központi hatalmak hadicéljai mellett: a cári birodalom szétduzzása, és a *szabad, független Ukrajna létrehozása*. Itt jelenik meg először, igaz, hogy csak ködösen, hogy Oroszország leverése után létrejön az önálló ukrán állam. A Tanács ugyanakkor *csak* egyértelműen proosztrák, s az is marad az utolsó napokig. Amikor egy hónappal később sikeresen folynak a Galícia felszabadításáért folytatott harcok, üdvölgöző nyilatkozatok sorát bocsátják ki a „ridnij kraj”, a szülőföld felszabadulása felett érzett örömeikben, s mert hogy vissza tudtak költözni Lembergbe. Felszabadult a „mi osztrák Ukrajnánk”,⁹⁷ s ehhez hasonló fordulatokkal teletűzdelt irrományok mindenütt.

S ahogy a háború vérzivatarra egyre inkább kiterjedt, az ukrán tervezetek is egyre nagyobb lendületet kaptak. Kilenc, főleg ukrán kiegészítésű gyalogezred harcolt az oroszok ellen és az olasz fronton, s az ukrán népvézerek úgy érezték, hogy a háború végén a kihullajtott ukrán vér ellenértékeként kérésekkel léphetnek fel. Aktív szervezőmunka folyt egy osztrák Ukrajna érdekében („Nyugat-Ukrajnai Köztársaság”, stb.), amihez viszont belpolitikailag radikális átalakításokra lett volna szükség. Igaz, hogy maguk az ötletek nem hatottak az újdonság erejével, de azért a bécsi kormánykörökben némi feszültséget keltettek. Ilyen volt Kelet-Galícia leválasztása Nyugat-Galiciáról, s önálló

⁹⁵ A kérdésről lásd többek között: TEFNER Zoltán: *A többségben élő kisebbségi nemzet. Az ukránok és a lengyelek megítélése a bécsi politikában a keleti válság idején és az 1880-as években*. In: Valóság, 2000/11.

⁹⁶ BINDER, Harald: *Die Ukrainer von enttäuschter Staatstreue zum Kampf um Selbstständigkeit*. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Teilband ½. Vom Vielvölkerstaat Österreich–Ungarn zum neuen Europa der Nationalstaaten. Hrsg.: RUMPLER, Helmut. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016. 858.

⁹⁷ Uo. 873.

koronytartományá szervezése. A terv évtizedes harcok követelései között szerepelt, s amelynek a végrehajtását a háború kitörése állította le.⁹⁸ Voltak elképzelések azzal kapcsolatban is, hogy Bukovina is részét képezi majd ennek az alaposan megnövelendő tartománynak, vagy – abban az esetben, ha ez a Monarchián kívül jönne létre (!) – *köztársaságnak*. Az azonban, hogy az 1915-ben még hadművelleti területnek számító Chelmi Kerülettel kapcsolatosan is folytak tervezgetések, már az újdonság erejével hatott. Nem is beszélve arról, hogy ez a vágyalom már mélyen beleúszott a breszt-litovszi dráma belsejébe. Nem is beszélve arról, hogy mindez kapcsolatba hozható még azzal is, hogy a közéleti viták tovább gyűrűztek: hogy hogyan lehetne még Volhíniát és Podóliát is bevonni egy olyan konstrukcióba, amely egy alaposan megnagyobbított Ausztria képében, *ausztropolonista alapon, de ukrán nemzetpolitikai keretben* ezeket a tartományokat is magába olvasztotta volna. Az Általános Tanácsnak még három évet kellett várni ahhoz, hogy a történelem tálcán hozzon számtalan lehetőséget.

1.1 Kijevi változások 1917 novembere előtt és után

Az Orosz Birodalom ukrán lakta kormányzóságaiban is alaposan megváltozott a politikai helyzet 1917 februárja óta. Március 17-én a Progresszívisták Társasága Kijevben megalakította „Központi Tanácsot” (Centralna Rada), azzal a céllal, hogy a Rada az egész ukrán társadalmat átfogó szervezetté fog alakulni.⁹⁹ A Rada elnöke a korabeli ukrán politika legnagyobb tekintélye, „nagy öregje”, a Moszkvából hazatért Mihajlo Szerhijovics Hruszevszkij akadémikus¹⁰⁰ lett. 1917. május 5–8. között ült össze az 1500 tagból álló I. Összukrán Katonai Kongresszus, melynek munkáját Mihajlo Hruszevszkij, Volodimir Vinnicsenko, Szimon Petljura és Mikola Mihnovszkij irányította.¹⁰¹ A cél a tényleges autonómia kivívása volt. A kongresszus határozata kimondta, hogy az Ukrán Központi Tanácsot tartja az ukrán nép egyetlen legitim képviselői szervének, és azzal a követeléssel fordult az Ideiglenes Kormányhoz és a Petrográdi Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsához, hogy ismerjék el Ukrajna autonómiáját.

A hangsúly a ténylegességre helyeződött. A fennálló alkotmányos helyzetre való tekintettel, tehát, hogy Ukrajna még Oroszország része volt, nem is lett

⁹⁸ TEFNER Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 557.

⁹⁹ MILOW, Caroline: *Die ukrainische Frage 1917-1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2002. 22.

¹⁰⁰ Hruszevszkij, Mihajlo Szerhijovics (1866–1934).

¹⁰¹ MAHA László: *Ukrajna története*. Tankönyvszerző szöveggyűjtemény Ukrajna magyar tannyelvű iskoláinak 10. osztálya számára. In: [file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Ukrajna%20tortenete%20\(Maha%20L.%20segedanyag\).pdf](file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Ukrajna%20tortenete%20(Maha%20L.%20segedanyag).pdf). (Letöltés: 2020. 05. 14.).

volna szabad összehívni a kongresszust, amíg az Orosz Nemzetgyűlés össze nem ül. Az ellenkezője történt – apró jelek, amelyek már azt mutatták, hogy a nemzeti gondolkodású politikusok még valami többet is akartak, mint az autonómia. Nagy döntések elé került az ukrán nép, s hogy a tömegbázis megfelelő hátteret biztosítson ezekhez a döntésekhez, Hrusevszkij javaslatára, a megerősítés érdekében újra választották a Radát, amelyben az 588 képviselő egyöntetűen újra Hrusevszkijt választotta meg elnöknek.¹⁰²

1917. június 28-án megválasztották a kormányt (Főtitkárság) Vinnyicsenkóval, mint miniszterelnökkel az élen. Sajátos posztokat kreáltak az államigazgatásban, ilyen tisztség volt a „főirnok” Hrisztyuk személyében. A „pénzügyi főtitkár” Baranovszkij, a nemzetiségek főtitkára Jefremov, a hadügyi főtitkár Petljura, a földügyi Martosz, az igazságügyi Szadovszkij, az élelmezésügyi Sztaszjuk, a népoktatási pedig Sztesenko.¹⁰³ Június 23-án – Kerenszkij határozott tiltása ellenére – több mint másfél millió ukrán katona képviseletében 2300 küldött követelte az elszakadást a szentpétervári Ideiglenes Kormánytól.¹⁰⁴ Ugyanezen a napon, tehát 23-án, kibocsátották az úgynevezett „Első Univerziálét”¹⁰⁵, amely döntő fordulatot hozott az államéletben. Miután az Ideiglenes Kormánnyal folytatott tárgyalások semmilyen eredményre nem vezettek, az ukránok saját kezükbe vették sorsuk irányítását. Hrusevszkij és Vinnyicsenko kezdeményezésére elhatározták az ország adminisztrációjának átvételét, döntöttek az önálló törvényalkotásról. Önálló adórendszert dolgoztak ki, s mentesítették a polgárokat attól, hogy az adókat az orosz fiskus számára fizessék be. Ezek a döntések – érthető módon – a lelkesedésnek semmilyen formáját sem hívták elő a pétervári vezetésben.¹⁰⁶

Amikor november 7-én megtörtént a bolsevik hatalomátvétel, s Trockij a Pétervári Szovjet Katonai Bizottsága nevében az egész akkori Orosz Birodalom kormányává nyilvánította magát, meggyorsult a két hatalmi centrum közötti viszony romlása. A bolsevikok névlegesen autonómiát és önrendelkezést ígértek ugyan, de ez nem vonatkozott a szeparatizmusra. Önálló ukrán államot a szovjet regula szerint nem lehetett alakítani, s mivel az ukránok ebben az irányban indultak el, ez nyílt törést idézett elő Lenin, Trockij és a kijevi Rada között. A Rada bolsevik képviselői a pétervári bolsevik álláspontot képviselték, s miután látták, kisebbségbe kerültek, elhagyták mind a Radát, mind pedig a kormányt. November 19-én érkezett a válasz, a „Harmadik Univerzálé”, s ami ennek következményét jelentette, az Ukrán Népköztársaság kikiáltása. Ezzel a kapu

¹⁰² MILOW, C.: *Die ukrainische Frage i. m. 24.*

¹⁰³ MACHA, L.: *Ukrajna története i. m. 110.*

¹⁰⁴ MILOW, C.: *Die ukrainische Frage i. m. 24.*

¹⁰⁵ Univerziálé: lényegében kiáltvány valamennyi ukrán számára. A későbbiekben ez az elnevezés rendszeressé vált a döntő fontosságú állami döntések közzétételében.

¹⁰⁶ MILOW, C.: *Die ukrainische Frage i. m. i. m. 26.*

Pétervár és Kijev között végleg bezárult. Létrejött egy olyan államalakulat, amelyet Trockijék soha nem ismertek el.

December 17-én a pétervári Népbiztosok Tanácsa ultimátum elé állította a Radát: vagy teljesíti a bolsevikok követeléseit, vagy kénytelen lesz szembenézni a háborúval.¹⁰⁷ Az ultimátum igen kemény feltételeket szabott: 1. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy a frontok dezorganizálásával, az ukrán nemzetiségű katonák frontról való visszahívásával? 2. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy a katonai főparancsnok beleegyezése nélkül semmilyen katonai egységeket nem enged területén át a Donra, az Urálba vagy egyéb helyekre? 3. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy segítséget nyújt a forradalmi egységeknek az ellenforradalmi Kalegyin-féle (kozák)felkelés leverésére? 4. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy minden olyan kísérlettel, amely az Ukrajnában működő munkás Vörös Gárda egységeinek és a szovjet ezredeknek a lefegyverzésére irányul? Amennyiben a Népbiztosok Tanácsa 48 órán belül a feltett kérdésekre nem kapja meg a megfelelő válaszokat – szólta a Szovjet-Oroszország Népbiztosok Tanácsának fenyegető üzenete 1917. december 4/17-én –, úgy a Radát kénytelen lesz az oroszországi és az ukrainai szovjethatalom nyílt ellenségének, vagyis háborús félnek tekinteni.¹⁰⁸

20-án a Rada az ultimátumot elutasította. Czerninnek december végén egy olyan orosz tárgyalópartnerrel kellett asztalhoz ülnie, amely – miközben a békéről tárgyalt – egyidejűleg háborút folytatott. Igaz, hogy *akkor még* nemzetközi jogi értelemben a *saját* szuverenitása alá eső területtel, de ezekben az időkben hasonlatos fogalmaknak a kelet-európai térségben vajmi kevés jelentőséget tulajdoníthatunk. A háború bázisa is kialakult, a több mint másfélszáz kommunista delegátus, aki elhagyta a Radát, Harkovban ellenkormányt alakított, ahonnan a Népköztársaság ellen a Vörös Hadsereg akciói Kijev ellen kiindulhattak.

A Szovjet-Ukrán Népköztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága december 30-án kelt manifesztumában az Ukrán Központi Radát és Főtitkárságát illegitim szerveknek deklarálta.¹⁰⁹ Az Ukrán Népköztársaság elleni általános támadás európai idő szerint 1918. január 7-én indult meg Gomel–Brjanszk irányból délkelet felé és Harkovból nyugat felé. A vörös csapatok egymás után foglalták el Ukrajna jelentős városait: Szevasztopolt Feodosziját, Jaltát, Kercset. A Rada 1918. január 22-én kibocsátotta a IV. Univerziálét, egy drámai hangú szöveget, amelyben az ország népét a „régí rend visszaállítása elleni” harcra, a független, önálló Ukrajna létét veszélyeztető Szovjet-Oroszország („a sötét erők”) elleni küzdelemre buzdította.¹¹⁰

¹⁰⁷ MAHA L.: *Ukrajna története* i. m. 120–121.

¹⁰⁸ LENIN, Vlagyimir Iljics: *Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Radához intézett ultimátum szerű követelésekkel*. Lenin Összes Művei. 35. kötet. 142–144. Idézi: GEBEI S.: *A „kenyérbéke”* i. m. 102.

¹⁰⁹ GEBEI S.: *A „kenyérbéke”* i. m. 103.

¹¹⁰ Uo.

2. Résztvevők. A tárgyalások menete (január 4–február 9.)

A fegyverszünet december 15-i aláírása után az előkészítő tárgyalások rögtön megindultak. A központi hatalmak meghatalmazottai a fegyverszünettel egy időben a hadifogolykérdés rendezését rendező szerződést is aláírták. A felek kötelezettséget vállaltak, hogy a legrövidebb időn belül rendezik a polgári foglyok és a rokkantak közvetlenül a frontvonalon keresztül történő cseréjét. Ugyanezen dokumentumhoz kapcsolódott a postai, a távíró-, a sajtókapcsolatok és a könyvcseré helyreállítása is. A témában érdekelt országok képviselőiből vegyesbizottság alakult, amely Szentpéterváron ült össze.¹¹¹ A központi hatalmak és a szovjet kormány a Breszt-Litovszkban megindult béketárgyalások alkalmával több bizottságot hoztak létre. A tárgyalás helyének megválasztásáról folyó vita idején (Stockholm kontra Breszt-Litovszk), december 29-én délelőtt 10 órakor futott be Szentpétervárra az osztrák—magyar delegációt szállító szerelvény, s még aznap elkezdődött a hadifogolycseréről, a posta és a közlekedési kapcsolatok helyreállításáról folytatott tárgyalás. A küldöttséget vezetője Hampel, a szentpétervári osztrák–magyar főkonzul vezette, a Császári és Királyi Hadügyminisztériumot Stutz ezredes és Raabl minisztériumi intendáns képviselték.¹¹² Az előkészítő tárgyalásokba a németek is bekapcsolódtak gróf Mirbach¹¹³ vezetésével. Az első munkamegbeszélésre december 31-én került sor, január 1-jén a megbeszélés folytatódott. A január 1-i ülésen két albizottságot állítottak fel, az egyiket a hadifogolyügyek, a másikat a gazdasági és kulturális kapcsolatok rendezése céljából.¹¹⁴ Mindebből a „programgazdagságból” is előtűnik, hogy Breszt-Litovszk széles skálán mozgott, csak egy kisebb, bár nem elhanyagolható fejezetét képezte a „kenyérbéke” megkötése. 4-én elindult először a részleges, majd később a plenáris vonulat.

Czernin számára ott toronyosult egy szinte leküzdhetetlen feladat, hogy az osztrák társadalmat megóvja az éhínségtől és a forradalom pusztításától, miközben a saját ukránjait a Birodalom határain belül kellett tartania, saját lengyeljeit pedig kímélnie kellett volna attól, hogy az ukránokat privilegizálja. Január 4-én

¹¹¹ JÓZSA Antal: *Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. Osztrák–magyar és szovjet-orosz hadifogolycseré-tárgyalások (1917 november—1918 február)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1963. 10. évf. 2. sz. 116.

¹¹² Uo.

¹¹³ Mirbach-Harff, Wilhelm von (1871–1918): német diplomata. 1895-től német diplomáciai szolgálatban. Első állomáshelyei: Hága, Budapest és London. 1908-tól követségi tanácsos. 1914-ben Stuttgarti követ, majd ugyanez Athénben 1915-től. 1918 után a szentpétervári követség vezetője, amely a breszt-litovszki tárgyalások eredményeként nyílt meg. 1918-ban tagja a Breszt-Litovszkban a német delegációnak. Amikor a szovjet kormány áthelyezte székhelyét Moszkvába, rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként folytatta ott pályafutását. Terroristák gyilkolták meg Moszkvában 1918. július 6-án.

¹¹⁴ JÓZSA Antal: *Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez i. m.* 117.

bomba robbant a nemzetközi diplomáciában, Breszt-Litovszkba érkezett az ukrán Rada küldöttsége. A delegáció első „kieresztése” öt szereplőből állt: Vszevolod Golubovics, Nyikolaj Ljubinszkij, Nyikolaj Levickij, Mihail Polozov, Alekszandr Szevrjuk. Komoly diplomáciai bonyodalmat okozott. Az orosz közéletben iskolázódott, komolyabb nemzetközi diplomáciai gyakorlattal alig rendelkező társaság Breszt-Litovszkban olyan profikkal találta magát szemben, mint német részről Kühlmann külügyi államtitkár, vagy maga Czernin. (Bár az is igaz, hogy az ukránok tisztában voltak Czernin szorult helyzetével a fenyegető éhínség miatt, s ezt az előnyüket ügyesen kihasználták.) A német és az osztrák–magyar delegáció egyből nyomás alá helyezte az ukránokat. A korszakot feldolgozó történész az alábbiak szerint látja a helyzetet: „A Pétervárral nem egyeztetett, sőt annak akarata ellenére született helyzet a négyes hatalom számára kedvező alkalmat teremtett arra, hogy a szovjet-orosz tárgyaló felet sarokba szorítsa, gyors megegyezésre kényszerítse. Lám, itt van az alkalom arra – jelentették ki a németek –, hogy a nemzetek önrendelkezési joga érvényesüljön, ahogyan azt a Lenin-féle dekrétum a békéről sulykolta. Beköszöntött az a pillanat, amikor az elmélet és gyakorlat szembesíthető – ismételtették a »Négyek« szószólói (Richard von Kühlmann külügyi államtitkár, Max von Hoffmann tábornok német részről, Ottokar Czernin külügyminiszter osztrák–magyar részről). A másik fél azzal replikázott, hogy Ukrajna önálló tárgyalásokra nem jogosult, s nemcsak azért, mert önálló államisággal nem rendelkezik, hanem azért, mert Ukrajna nem volt hadviselő fél a háborúban, következésképpen nem tekinthető diplomáciailag egyenrangú tárgyalópartnernek, önálló békekötési törekvése elfogadhatatlan, csakis Oroszországgal együtt, közösen születhet meg a megállapodás.”

A németek és a Monarchia diplomatáinak igazat kell hagyni abban, hogy az ígéret szép szó, ha megtartják úgy jó. Megjegyzendő, hogy az elkövetkezendő évtizedekben nem az önrendelkezési elv volt az egyetlen feltétel, amit a bolsevikok nem tartottak be. Trockijnak pedig abban hagyhatunk igazat, hogy bármilyen tárgyaláson bármilyen tárgyaló delegáció csak akkor kaphat részvételi jogot, ha az hadviselő félként részt vett a háborúban. Az orosz delegáció tiltakozott az ukránok részvétele ellen, de éppúgy tiltakozott a *lengyelek* részvétele ellen is. Az is igaz, hogy a lengyelek részvételét a Lengyelországot megszálló központi hatalmak is megtagadták a varsói lengyel kormány minden igyekezete ellenére, az ukrán részvételt pedig „elősegítették” azzal, hogy egyenesen *meghívták* őket Bresztbe. A diplomáciában oly gyakori *kettős mércével* állunk itt szembe: az erősebb fél azt csinál, amit akar. A réalpolitika tobzódását sem a varsói kormány, sem Trockij nem tudta leállítani. Czerninnek élelmiszer kellett, s így a diplomáciai szabályokat sutba kellett dobni.

S hogy kik voltak a tárgyalások résztvevői mindkét oldalon? Népes és a maguk módján valamennyien illusztris személyiségek. Ki ezért, ki azért. A résztvevők szemléletes jellemzését a hiteles szemtanú, Pokorny Hermann alezredes háborús naplójából kapjuk. Pokorny az Evidenzbüro, a fentiekben többször említett Nyilvántartási Osztály vezetésével bízták meg 1917 őszén. Majd változott a helyzet. Hranilović ezredest, a korábbi vezetőt csapatszolgálatra vonultatták be, s a Főparancsnokság Hírszerző Osztályának vezetését Ronge ezredesre bízták. Pokorny új beosztást kapott, a kezdődő breszti béketárgyalásokon hatásköre az oroszokkal kötendő fegyverszüneti egyezmény tárgyalásaira, mint az osztrák-magyar hadsereg megbízottja lett kiszemelve.¹¹⁵

A helyszín a breszt–litovszki erőd. Nem lakájos, de célszerű épület egy béketárgyaláshoz, ahol a résztvevők nagy része katona. Pokorny: „1917. november 25-én ért meg a helyzet, indultam Breszt-Litovszkba, amit a tárgyalások színhelyének szemeltek ki. A vár citadellájában székelt a német hadsereg keleti főparancsnoksága, az Oberost. A citadella hatalmas várfalakkal körülvett, hermetikusan elzárható épületkomplexumból állott. Egy kis város benyomását kellette. Ez a citadella-város, Breszt-Litovszkának az a része, mely az oroszok visszavonulása és rombolása után épségben maradt, nagyon alkalmasnak látszott a tárgyalások számára.” A résztvevők egy csoportban, hónapokig összezárva, időnként Bécsbe, Berlinbe, Szófiába Isztambulba A német Keleti Front főparancsnoka Lipót bajor herceg volt. [...] A vezérkar főnöke Hoffmann tábornok volt, helyettese Brinkman őrnagy. Mellém osztották be báró Mirbach vezérkari őrnagyot, aki osztrák-magyar összekötőtiszt volt a németeknél, osztrák részről báró Bergert, aki a Monarchia szétesése után osztrák külügyminiszter is lett, magyar részről gróf Csáky Imrét, aki Horthy alatt rövid ideig (1920) magyar külügyminiszter, valamint a kisegítő személyzetet. Az emeletes kőépületek egyikében nyertem elhelyezést, Csáky gróffal egy szobában. Mint megfigyelő, az osztrák-magyar külügyminisztérium részéről Mérey követ érkezett. Megjelentek a bolgár megbízottak Gantschew ezredes vezetése alatt, a törökök pedig Hakki pasával az élen.”¹¹⁶

Az osztrák-magyar diplomáciai küldöttséget, ahogy fentebb említettük, Czernin vezette. Gratz Gusztáv – ahogy Pokorny fogalmaz: „a delegáció esze” – követi rangban képviselte a gazdasági vonulatot. A „fő tényező” Friedrich von

¹¹⁵ POKORNY Hermann: *A láthatatlan kém emlékiratai*. IV. fejezet. A világháború (1914-1918). Oldalszámozás nélkül. In: <file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Pokorny%20Hermann%20vez%C3%A9zredes%20A%201%C3%A1thatatlan%20k%C3%A9m%20eml%C3%A9kiratai.html>. (Letöltés: 2020. 05. 08.)

¹¹⁶ Uo.

Wiesner követ¹¹⁷, aki mindig császárlövész egyenruhában járt (!), afféle „mindenért felelős ügykezelő”, az adminisztratív anyagok rendszerezője, Czernin mellett a szervezőtitkár szerepét ellátó személy. Prominens tagok voltak még: gróf Mensdorff-Pouilly, báró Andrian, gróf Colloredo, gróf Csáky Imre, báró Mittag, von Stockhammer és egy csomó segédszemélyzet (gróf Lónyay, Preusz, Schwarz, Ulmanan főhadnagyok stb.), – emlékezik vissza Pokorny. Nagy részük ma már a politikatörténet hasznos ismeretlenjeinek panteonjában foglal helyet. „A békedelegáció 1917 decemberének végén indult különvonaton Breszt-Litovszkba – olvassuk tovább a visszaemlékezést. Még útközben sem volt egészen biztos, vajon Trockij elfogadja-e Breszt-Litovszkot mint a tárgyalások színhelyét. Ugyanis eleinte Stockholmhoz ragaszkodott, mert a breszt-litovszki citadella elzártsága nem volt ínyére, és nem ígérkezett eléggé rezonanc-képesnek a tervezett bolsevista propaganda világba kürtöléséhez. Német nyomásra azonban mégis kénytelen volt engedni és Breszt-Litovszkot a tárgyalások színhelyéül elfogadni.”¹¹⁸

A fentiek főleg a „Breszt-Litovszk II.” tárgyalások résztvevőiként szerepeltek, de a két delegáció között átfedések voltak, hol egyik, hol a másik tárgyalódelegációban bukkantak fel (Kühlmann, Hoffmann, Czernin, Gratz, Mérey Kajetán). Sem az orosz sem az ukrán delegáció sehogy sem illett abba a professzionista, az európai diplomácia emlőin nevelkedett „viselkedni tudó” társaságba, amelybe a történelem kényszerítette őket. Habitusukkal, öltözködésükkel, viselkedésükkel, ahogy nem mindig sikerült nekik betartani a diplomáciai protokoll megkívánta normákat, idegenül hatottak mindenkinek. Feltűnően különböztek diplomáciai partnereiktől, annak ellenére, hogy olvasottságuk, intellektuális adottságaik sokuk esetében azonos szinten állt a négyek diplomataéival (Trockij, Szevrjuk, Joffe). Más társadalmi milióból jöttek, eldurvította őket a forradalmi pályafutásuk, szóval – nem tehettek róla, de más emberek voltak.¹¹⁹ József Attilával szólva: „másként ejtjük a szót, fejünkön másként tapad a haj”.

Az orosz delegáció viselkedésében – akkor már – megjelent egy bizonyos a későbbi szovjet közéletben általánossá vált tüntető gesztus is, amellyel hangsúlyozni kívánták, hogy ők felsőbbrendű emberek, egy felsőbbrendű társadalmi

¹¹⁷ Wiesner, Friedrich Ritter von (1871–1951): osztrák jogász és diplomata. 1911-ben lépett külügyi szolgálatba mint minisztériumi titkár. 1912-ben alezredesi rangot kap a Landwehrben. 1913-ban osztálytanácsos. A júliusi válság alatt Wiesner vezette a gyilkosság kivizsgálására felállított különbizottságot. 1914-től a Közös Külügyminisztérium képviselője a vezérkarnál Új-Szandecben majd Teschenben. 1917: a Külügyminisztérium sajtófőnöke. 1917 decemberétől Breszt-Litovszkban a Külügyminisztérium delegáltja rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter rangban. Az 1918 utáni likvidálás résztvevője. 1919-ben nyugalomba vonul. Zsidó származása miatt a náciak üldözték.

¹¹⁸ POKORNY Hermann: *A láthatatlan kém emlékiratai i. m.* oldalszámozás nélkül.

¹¹⁹ Ez a viselkedésmód – a fennmaradt visszaemlékezések alapján ítélve – főleg az orosz delegáció tagjait jellemezte. Az ukránok, bár nem voltak karrierdiplomataik, ideológiamentességük folytán betartották a régi orosz világban szokásban lévő viselkedési normákat.

rendszer képviselőjében. Pokorny Hermann írja emlékirataiban: „Beérkezésük után az oroszok egyenesen a számukra kijelölt pavilonba hajtottak. Trockij üzent, hogy az oroszok az étkezést elkülönítve, szállásukon kívánják elfogyasztani. A fehér asztal melletti diplomatamunkának vége szakadt! De megszűnt minden egyéb magánérintkezés is az oroszokkal. Teljesen tartózkodóan viselkedtek, már csak csoportosan jelentek meg, kitérve minden találkozás elől. Az eddig lezajlott tárgyalásoknál tanúsított engedékenységen okulva, Trockij nyilvánvalóan féltette embereit az európai diplomaták fertőzésétől, és erélyesen együtt tartotta őket. A demarkációs vonalhoz elébe küldött vonatot kísérő tisztnek kijelentette, hogy sokkal kényelmesebb és jobb vonattal érkezett Petersburgból, s a német vonatra nincs szüksége.”¹²⁰

Ez a részben a gátlásokban gyökeredző, részben ösztönös viselkedés aztán a tárgyalások során egyre inkább elhatalmasodott. „Trockij működése Breszt-Litovszkban így csak a bolsevista tanok hirdetését célzó demagóg szóáradatakban merült ki, ehhez a mindig hallgatag Radek méregbe mártott tollával, mint publicistája asszisztált neki: cinikus mosolyát a tárgyalások alatt bőven volt alkalmam megfigyelni, mert a tárgyalóasztalnál éppen velem szemben ült, elmaradhatatlan pipájával a szájában.”¹²¹ Mindezek ellenére, ami Trockij egyéniségének fő vonásait illeti, a szemtanúk egyöntetűen kiemelik szellemi rátermettségét, bár ugyanakkor azt is, hogy fennhéjázó, nyegle viselkedésével sokat ártott a szovjetek ügyének. Ugyancsak Pokorny: „Az orosz delegátusok közül, mint egyéniség, főleg Trockij magaslott ki. Szúrós tekintetű szemével, dús fekete hajával és kecskeszakállával valóban mefísztoí benyomást tett. Nagy általános műveltséggel párosult szónoki tehetségével és lélekjelenlétével a szócsatákban rendszerint ő került felül. Mesterien értette, hogyan kell a témát mindig a neki kívánatos irányba terelni, és bolsevista tanainak, nézeteinek a propagálására alaposan kihasználni. Viszont emellett hiányzott a gyakorlati érzéke a jó helyzetfelismerése, s így kihívó és engesztelhetetlen viselkedésével országának – mely elsősorban békét akart – inkább ártott, mint használt.”¹²² Jól jellemzi Trockij túlzott önbizalmát: 1917 őszén, amikor átvette a külügyi népbiztosságot, tett egy olyan kijelentést, hogy „[...] már csak néhány forradalmi proklamációt kell kiadnunk a népeknek, aztán bezárjuk a boltot.”¹²³ (Értsd: a Külügyi Népbiztosságot.) Végzetesen tévedett, 1918-ban a még ütőképes német hadsereg súlyosan megbüntette ezért a fals elgondolása miatt.

¹²⁰ POKORNY H.: *A láthatatlan kém emlékiratai i. m.* oldalszámozás nélkül.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ ALTRICHTER, Helmut: *Kleine Geschichte der Sowjetunion 1917–1991*. Verlag C. H. Beck München 1991. „[...] man werde nur noch einige revolutionäre Proklamationen an die Völker erlassen und dann die Bude zuschließen.” 31.

Az oroszok elzárkóztak a szobáikba, s még január 8-án sem bújtak elő onnan. Végül szólni kellett nekik, amire az időhúzás nyilvánvaló szándékával azt válaszolta Trockij, hogy ők vendégek, s igényt tartottak volna arra, hogy hívják őket. Nem így az ukrán delegáció. Az előzetes tárgyalás már január 4-én megindult. Aznap a delegációk nem vettek részt teljes összeállításban, az osztrák–magyar oldalról Rosenberg követ, német részről Schüller titkos tanácsos és Bey százados, a tolmács vettek részt, később csatlakozott Kühlmann és Czernin.¹²⁴ Szevrjuk rögzítette az alapvető politikai tényt, hogy az Ukrán Népköztársaság elvált Oroszországtól.¹²⁵ Nem tart igényt a bolsevikok által hirdetett föderációra. Oroszországban nincs olyan kormány – hangoztatta – amely valamennyi nép bizalmát élvezné. Különösen a Rada nem lehet az a kormány, amely a pétervári Népbiztosok Tanácsában részt vehetne.

A Rada mindezidáig nem mondott le a szuverenitás semmilyen előjogáról a föderáció javára. Az ukrán delegáció elszántságát mi sem bizonyítja jobban, hogy Szevrjuk ugyanezt elmondta még egyszer a 6-i ülésen is. Elmagyarázta a jelenlévő németeknek, osztrákoknak, magyaroknak, bolgároknak és törököknek, hogy Ukrajna valóban föderációt akart Oroszországon belül, de jött 1917. november 7-e, ezt követően pedig már nem tudták vállalni a következményeket. A jogi helyzet egyértelmű, szabad népköztársasággal áll szemben a négyek tárgyalódelegációja, a Népbiztosok Tanácsának semmilyen hatalma nincs már felettük.¹²⁶ Másrészt azt akarja, hogy a rá kényszerített háborút befejezze, s szerződést írjon alá a négyekkel. A Rada ezért döntött úgy, hogy saját meghatalmazottakat küld Bresztbe.

Az ukrán delegáció tehát jogilag a korábbi megállapodások sztorizálásának tekintette a bolsevik támadást Ukrajna ellen, s egyúttal jogalapot az önálló delegáció szerepeltetéséhez. Az orosz delegáció ingadozott. Kühlmann, amikor a 5-én megérkezett a tárgyalóterembe a 3. ülészsakra, bejelentette, hogy az oroszok *jönnek*, majd azok ezt követően *nem jöttek*. Czernin emlékirataiban is ezt az ingadozást rögzíti, összekötve Trockij hisztériájával. Mihail Polozov százados, a delegáció katonai szakértője úgy reagált az oroszok távollétére, hogy a két delegáció *két külön delegáció*, még akkor is, „[...] ha ugyanazon fronton kell küzdeniük”.¹²⁷ Ugyanezt az ukrán álláspontot erősítette meg 10-én az ukrán delegáció vezetője Vsevolod Holubovics, kimondva, hogy a szovjet kormány nem

¹²⁴ HHStA. Min. des Äußern. PA I. Allgemeines. Karton 1083. 12. Brester Kanzlei. Aus dem Nachlass des Gesandten Wiesner. 12/b. Die Verhandlungen mit der ukrainischen Delegation.

¹²⁵ Uo. „Die Zenalrada hat daher vom Anfang an in der Ukraine zunächst den vollen Umfang der Macht erstreckt. Sie hat dies erreicht im stärksten Kampfe gegen die Zentralgewalt in Petersburg.

¹²⁶ Uo. Wiesner jegyzetei a január 6-i ülésről.

¹²⁷ HHStA. Min. des Äußern. PA I. Allgemeines. Karton 1083. 12. Brester Kanzlei. Aus dem Nachlass des Gesandten Wiesner. 12/b. Die Verhandlungen mit der ukrainischen Delegation. „[...] dass die ukrainische und die russische Delegationen zwei selbständige Delegationen seien, die aber, gegebenenfalls, auf einer Front kämpfen müssen.”

köthet békét Ukrajna nevében.¹²⁸ Az oroszok tovább ingadoztak. 12-én Trockij először hozzájárult az önálló ukrán delegáció részvételéhez, később elbizonytalanodott (a bolsevik csapatok akkor már Ukrajna nagy részét ellenőrizték).

2.1 Etnográfiai ügyek

A négy delegáció, de különösen az osztrák–magyar, az elején láthatóan némi bizalmatlansággal nézett az ukránokra: kicsodák, honnan jöttek, milyen az ott-hon hagyott helyzet, valójában kik az urak Kijevben, a Rada-e, vagy esetleg a bolsevik harkovi kormány csapatai? A folyton fluktuáló hadihelyzet adott is némi okot erre a kétkedésre. Czernin végül az 5-i ülészakon elfogadta az ukránok érvelését. Egyetlen bizonytalan pont maradt, amelytől lényegében a gazdasági tárgyalások sorsa és jövője nagyban függött: mennyire integrált az új ukrán állam, elsősorban szét van-e már válva a katonai és a polgári rendszer? Poloszov, aki a katonai ügyekben később is értékes hozzászólásaival vetette magát észre, bizonyos fokig megnyugtatta Czernint: elvileg teljesen, de idő kell a gyakorlati megvalósításhoz: a felső irányítás, igazgatási rendszer, ellátási rendszer teljesen a Főtitkárság (kormány – T. Z.) kezében van, s a Rada már a román frontot is ellenőrzi [?! – T. Z.].

A tárgyalások érdemi – a gazdasági együttműködés tárgyában folytatott része – csak 13-án kezdődött meg. A megnyitóban Kühlmann megállapította, hogy a tárgyalások célja a térségek közötti árucserre visszaállítás (régén volt, most semmi sincs¹²⁹). Elsőként provizórikus formában, később ez a stádium rögzül, s szabályozott, szerződéseken nyugvó árucserre lesz belőle.¹³⁰ Délután megalkotották a gazdasági és jogi bizottságokat. Új arcok, szakértők léptek be a tárgyalások menetébe: az ukránoknál Lubinyszkij, Osztyapenko, a németeknél Körner.

¹²⁸ „Nachdem am 9. Januar 1918 gemeinsame Gespräche begonnen hatten, erklärte am 10. Januar der Vorsitzende der Delegation der Zentralrada, Wsewolod Golubowitsch, dass die Sowjetregierung in Petrograd nicht auch im Namen der Ukraine Frieden schließen könne. Der sowjetrussische Verhandlungsführer Leo Trotzki stimmte daraufhin am 12. Januar zunächst einer selbständigen ukrainischen Delegation zu, obwohl die Zentralrada zu diesem Zeitpunkt in weiten Teilen der Ukraine die Macht schon an die Bolschewiki verloren hatte.” In: <https://de.wikipedia.org/wiki/Brotfrieden>. (Letöltés: 2020. 05. 09.).

¹²⁹ A három birodalom közötti árucserét egy 1904-ben kötött szerződés szabályozta.

¹³⁰ Haus- Hof und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA). Min. des Äussern. PA I. Allgemeines. Karton 1083. 12. Brester Kanzlei. Aus dem Nachlass des Gesandten Wiesner. 12/b. Die Verhandlungen mit der ukrainischen Delegation. Január 13-i ülés, Kühlmann megnyitója. „Jetzt nach dem Kriege wird es sich in erster Linie darum handeln müssen, für eine gewisse Zeit ein provisorisches Stadium einzuführen.”

A német és az osztrák–magyar delegáció valójában csak ekkor szembesült a ténnyel, hogy nagyon bizonytalan lábakon áll az az ellenérték, amit az áruszállításokért adnia kell. Előtérbe kerül Chełm kérdése. Mit rejt magában ez a tartomány, mennyire ukrán és mennyire lengyel? A Wiesner féle feljegyzések arról árulkodnak, hogy a résztvevő német és osztrák–magyar vezetők homályos ismeretekkel bírtak Chełmről. Kiderült, hogy nincsenek megbízható térképek, s így az ukránok azt mondhattak, amit akartak. Maga Hoffmann tábornok is elismerte, hogy számára a chełmi viszonyok nem ismertek. „Ennélfogva szerezni kellene valamiféle statisztikai anyagot, mielőtt vitába bocsátkoznánk róla.” – mondotta.¹³¹ Elsőként tehát bele kell nézni a ló szájába, mielőtt az üzlet megkötetik. Az egész Breszt I.-es tárgyalást ez a sürgető helyzet miatti egyoldalúság, és a történelmi tények kezelésében megmutatózó hanyavetiség jellemezte. Nem az volt a fontos, hogy mit áldozunk fel, hanem hogy mindenképpen kapunk kell érte valamit, lehetőleg minél többet és minél hamarabb. Ez már a tárgyalások bevezető részében is érzékelhető volt, mikor Holubovicsnak ugyancsak könnyű volt meggyőzni Czernint arról, hogy a Rada által ellenőrzött Ukrajna állam alrendszerei integrált egységet képeznek.

A történelmi tények azt mutatták, hogy a terület lengyel jellege egyértelmű. Az ukránok más véleményen voltak, s közvetett magyarázattal szolgáltak. Lubinyszkij azzal érvelt, hogy a területen számos ukrán él, aki római katolikus vallású, s a vallás alapján lengyelnek mondják őket. A felekezeti hovatartozás nem azonos a nemzetiséggel – állította Lubinyszkij –, innen az eltérő felfogás.¹³² Hoffmann: „Nem, nem úgy van, ahogy Lubinyszkij úr előtt ismert, a területen sok ukrán hadifoglyom van, akik nekem a pontos statisztikákat az össz-ukrán¹³³ viszonyról szolgáltatatták.” Lubinyszkij: „A Rada levéltáraiban számtalan olyan dokumentum fekszik, amelyek menekültektől és a helyi lakosságtól származik, s akik azt kívánják, hogy a jövőben Ukrajnához tartozzanak. A kérdés megfogalmazása és tisztázása érdekében volt egy ülés, a Központi Rada lengyel képviselőinek részvételével, akik a Radában Ukrajna lengyel lakosságát képviselik. A határozat, amit ezen gyűlésen hoztak, úgy szól, hogy az egész Cholmi Kormányzóság Podólia néhány északkeleti részétől eltekintve minden kétséget kizáróan Ukrajna területéhez tartozik.”¹³⁴ [Próbáltak volna mást mondani. – T. Z.]

Czernin – miután látta, hogy statisztika-ügyben nem szerepeltek a legjobban – javasolta, hogy legalább azokon a területeken, amelyek a szövetséges csapatok

¹³¹ Uo. „Die Verhältnisse im Cholmer Land sind mir nicht bekannt. Da müsste ich mir auch erst staistisches Material beschaffen, ehe ich darüber in eine Diskussion eintreten kann.”

¹³² Uo.

¹³³ Uo. „Nein, wie Herrn Lubinskij bekannt ist, habe ich ja in dieser Gegend ukrainische Kriegsgefangene, die mir die genauen Staistiken über die ganzen ukrainischen Verhältnisse geliefert haben.”

¹³⁴ Uo.

megszállása alatt állnak, rendezzenek népszavazást. Szevrjuk nem lelkesedett az ötletért. Aztán kiderült, hogy az ukránok fel vannak szerelkezve térképekkel. Szevrjuk „kompromisszumos” javaslatot tett: a breszti vasútvonaltól északra fekvő területeken valóban kevés az ukrán (sic!). Ha ezek úgy döntenek, hogy nem akarnak Ukrajna alá tartozni, ám legyen, de a térképeken akkor is csak az van jelölve, ami *szerintük* [az ukránok szerint – T. Z.] teljesen ukrán. Kühlmann ezután egy nyilván szónoki kérdéssel visszakanyarodott a történelmi jog bázisára: vajon ismeri-e az ukrán delegáció a történelmi lengyel állam határait? Czernin közbeszólt: „Mi elvileg mindenesetre azon az állásponton vagyunk, hogy Cholm a Lengyel Királysághoz tartozik. Sajnálom, hogy sem térképet, sem anyagot nem hozunk, nem készültem fel ezekkel a dolgokkal, és ennek következtében most álláspontomat nem tudom megindokolni. Lubinyszkij kihasználta a váratlanul jött helyzeti előnyt. Hivatkozott arra, hogy ellentmondás van a történelmi tények és az ukrán óhajok között, mivel (s ekkor jött a valószínűleg legnagyobb blöff, amely az egész kongresszuson egyáltalán elhangozhatott) „[...] mi az etnográfiai állásponton állunk, [s] már amennyire ismert előttünk, Lengyelország lakosságának nagy része a legkülönbözőbb [ország]részekből is ehhez az állásponthoz csatlakozik.”¹³⁵ Czernin: a lengyel állam képviselőivel kellene ezt megvitatni. Lubinyszkij: érdekesebb lenne a nép hangját hallani.

Hoffmann ennél a fordulatnál szükségesnek tartotta közbeszólni, ezúttal Czernin ellenében: hadtápterületen nem lehet népszavazást rendezni. Majd: a térkép, amit az ukránoknak mutogatnak, nem a német hadsereg térképe, hanem egy „tendenciózus térkép”, amit egy ukrán egyesület adott ki Berlinben. Lubinyszkij mezzavaró válasza Hoffmannak: „Őn a tolmács, Bey százados által előkeresett térképre azt mondta, hogy etnográfiailag hiteles. Czernin, teljesen kusza szituációt oldandó: „Ide kell hívni a lengyeleket!” Hogy a lengyel és ukrán területek mennyire nyúlnak át egymásba, azt csak a lengyelek tudnák megmondani. A döntés a lengyelek nélkül nem megy.

2.2 Gazdasági ügyek

De hogy mennyire *lehetett* dönteni a lengyelek nélkül, az négy nap múlva, 17-én, mégiscsak kiderült. Maga Czernin mondta ki a délután 5 órakor induló ülésen, hogy „[...] a cholmi kérdés elveiről ténylegesen megállapodtunk.”¹³⁶ Ezek után nem volt akadálya a gazdasági feladatok ellátásának. De még mindig

¹³⁵ Uo. „[...] soweit und bekannt, auch ein großer teil der Bevölkerung Polens aus den verschiedenen Partien sich diesem Standpunkt anschließt.”

¹³⁶ Uo. „[...] über das Prinzip der Cholmer Frage tatsächlich geeinigt haben.”

csak a teória, a gazdaságpolitika szintjén.¹³⁷ A tárgyaló felek – azonkívül, hogy a németek az erő pozíciójából végül létrehoztak egy terjedelmes listát, hogy mikor, mit és hogyan szállít Ukrajna Németországba és a Monarchiába, a tárgyalásokban messzire ható szándékok is megnyilvánultak. Kiindulva abból a hadicélból, hogy a központi hatalmak megnyerik a háborút, a német és az osztrák közgazdászok a jövő, történetesen a német *keleti* gazdasági expanzió alapjainak lerakására is törekedtek. Ebből a látószögből történetileg nem eléggé árnyalt a Breszt-Litovszk I.-et csupán „kenyérbékének” tartani. A közgazdász résztvevők kijelölték a gazdaságpolitika játékkerét is. Körner javaslatára a delegáció a gazdasági kapcsolatok helyreállítását jelölte meg (először csak provizórikus formában) a fentiekben már említett 1904-es szerződés felújításával. A „normális árucserre helyreállítása” képezte a tervek magját. Körner úgy látta, hogy a régi árforgalmat vissza lehet állítani, tekintettel arra, hogy az a múltban a Monarchia és a dél-orosz területek között kielégítően működött. Az ukránok ezt a kérdést némileg másként látták, némi baloldaliság szűrődött be gazdaságpolitikai elképzeléseibe. Osztjapenko, a kijevi egyetem tanára kifejtette, hogy a jelenlegi ukrán politika a magántulajdont korlátozni akarja, esetleg meg is szüntetni, ennélfogva más körülmények uralkodnak Ukrajnában, mint ahogy az a cári időkben volt.

A kereskedelem és az ipar felett állami felügyelet, egyes termékek gyártását illetően belép az állami monopólium – csupa olyan felvetés, amely a szabad verseny talaján álló nyugatiaknak kellemetlenül hangzott. Mivel a központi hatalmak célja elsősorban az élelmiszerek megszerzésére irányult, Osztjapenko professzor fejtegetése nem okozott különösebb gondot, a „provizórikus” áruforgalmi állapotok esetében. Kontingens a tömegtermékek esetében (hús, gabona, stb.), normális, vámmentes szabadkereskedelem a többi árucikk esetében. Az ukrán javaslat megegyezett a partnerek érdekeivel. Az állami ellenőrzés veszélyét Körner úgy próbálta tompítani, hogy az állami kontroll mértékét igyekezett behatárolni. Nem bolshevik módon, hanem csak bizonyos fokú állami ellenőrzés bizonyos fokú állami centralizációval. Hogy ezen Körner mit értett, sosem fog kiderülni, mindenesetre úgy ítélte meg, hogy az etatizmus tompítása „alapja lehet” egy provizórikus szerződés aláírásának. Száz év távlatából a történész nem is mondhat mást, mint hogy tényleg elég is volt, amennyiben hatalmas tömegű élelmiszer megragadása állt a célkeresztben. A gazdaságpolitika megnyugtató távlatai ilyen esetben csupán a díszlet szerepét játsszák.

¹³⁷ HHStA. Min. des Äußern. PA I. Allgemeines. Karton 1083. 12. Brester Kanzlei. Aus dem Nachlass des Gesandten Wiesner. 12/b. Die Verhandlungen mit der ukrainischen Delegation. Besprechung über politische und wirtschaftspolitische Fragen zwischen der deutschen, öst.-ung und ukrainischen Delegation, 17. Januar 1918. Nachmittags 5. Uhr.

A tárgyalások január 17-e után felgyorsultak, s elkészültek azok a tervek, amelyek a szállításokról szóltak, tehát azok az anyagok, amik miatt a négyek az ukrán béketárgyalásokra vállalkoztak. Trockij tiltakozott a négyek szándéka ellen, hogy elismerjék az Ukrán Népköztársaságot, de az február 1-jén mégis megtörtént, jogi alapot teremtve arra, hogy a különbéke létre jöhessen. Február 8-án a bolsevikok elfoglalták Kijevet, s másnap a békét is aláírták. Az aláírást követően az ukrán delegáció felkérte a német és az osztrák–magyar delegációt, hogy a két birodalom segítsen a vörösök kiűzésében az egész Ukrajnából. Hogy a békeszerződés a „kenyérbéke” nevet kapta, az nem a résztvevőknek köszönhető, hanem Richard Weiskirchner bécsi polgármester keresztelte el lényegét érintően „kenyérbékének” (Brotfrieden), amikor a hazatérő Czernint, mint Ausztria megmentőjét a bécsi északi pályaudvaron üdvözölte: „Őn a Kelet kenyérbékéjét hozta el nekünk.”¹³⁸

A megállapodások példányain ott szerepelnek az előkészítő bizottságok vezetőinek nevei: ukrán részről Szergij Gutnyik ipar- és kereskedelmi miniszter¹³⁹, német oldalról báró Alfons von Schwarzenstein császári titkos tanácsos, osztrák–magyar oldalról gróf Forgách János a Közös Külügyminisztérium II. szekciójának vezetője.¹⁴⁰ Alfons Mumm von Schwarzenstein 1918-ban egyike volt az Außwärtiges Amt legbelsőbb bizalmasainak nemcsak a közgazdasági ügyeket illetően. 1900 óta, amikor elindult diplomata pályája szinte az egész világot végigjárta szolgálatilag, a külföldi propaganda felelőse, később pekingi nagykövét, Erzberger legbizalmasabb munkatársa.¹⁴¹ A megállapodás mind politikai mind közgazdasági értelemben magas színvonalú, grandiózus terjedelmű munka. A szerződés teljes iratcsomója a bécsi levéltárban is megtalálható, számtalan részközlés és hivatkozás foglalkozik vele. A témát (főleg ukrán oldalról) szisztematikusan feldolgozó történész az alábbiakban foglalja össze a szerződés csomópontjait, legfontosabb üzeneteit a jövő osztrák–magyar–német–ukrán gazdaságpolitikájára és külkereskedelmére irányítva: „A kétoldalúnak mondott gazdasági megállapodás 10 nagy fejezetet alkotott. Hallatlan részletességgel és körültekintéssel rögzítették az ukrán élelmiszer- (gabona, élő vágómarha, juh, baromfi, tojás, húskonzerv, cukor, zsír, vaj, sajt, étolaj, alkohol) nyersanyagex-

¹³⁸ CZERNIN, O.: *Im Weltkrieg i. m.*; GEBEI S.: *A „Kenyérbéke” i. m.* „Sie [Czernin] bringen uns den Brotfrieden des Ostens [...] 106.

¹³⁹ Gutnyik a Szkoropadszkij hetman vezette kormányban a gazdasági tárcát vezette. Lásd: Гончарук, Т.; Дружкова, І.: Одесити – міністри урядів Української держави гетьмана П.Скоропадського: матеріали до історичних портретів Сергія Гутника та Георгія Афанасьева [Az ukrán állam miniszterei P. Szkoropadszkij uralma alatt: anyagok Szergij Gutnyik és Georgij Afanaszjev történelmi arcképéhez]. In: Чорноморська минувшина, 2011, вип. 6 [22]. 53–65.

¹⁴⁰ GEBEI S.: *A „kenyérbéke” i. m.* 106.

¹⁴¹ HAHN, Peter: *Mumm – Diplomat, Photograph & anders als die Anderen*. Die Lebensgeschichte von Alfons Mumm von Schwarzenstein. Oase Verlag, Badenweiler 2012.

port mennyiségét, az áruféleségekért fizetendő összeget, vámteteleket, a szállítások ütemezését, feltételeit. Létrehozták az áruszállítás és pénzügyi elszámolások bonyolításához szükséges intézményeket, irodákat. A pénzügyi elszámolást a valuták átváltási kurzusán bonyolították. Ezt a VII. cikkely I/v. alpontjában ekképpen rögzítették: 1000 német birodalmi márka (aranyban) = 462 ukrán karbovanyec (aranyban) = 462 orosz birodalmi (cári) rubel (aranyban); 1000 osztrák-magyar–korona (aranyban) = 393 ukrán karbovanyec 78 garas¹⁴² = 393 orosz birodalmi (cári) rubel 78 kopejka.”¹⁴³ A „kenyérbéke” adatait, vagyis Ukrajna élelmiszerszállításának számait 1918 novemberéig, amelyből az OMM kb. 450 millió korona értékben részesült, Czernin összegzésében közli Gebei Sándor.¹⁴⁴

Ha az arányokat nézzük, a Monarchia inkább a tartós élelmiszerekre tartott igényt, a lakosság szám arányában például a zsír és szalonna, valamint a sajt áll magasan. Magát a mennyiséget száz év távlatából elég nehéz elegendőnek, vagy nem elégségesnek értékelni. Magasnak tekinthető darabszámra a szarvasmarha és a ló mennyisége: az utóbbi azt érzékelteti 1918 telének végén, hogy a németek koránt sem mondtak le a háború folytatásáról, ami a diplomácia- és hadtörténet adataival illetve fejleményeivel is megegyezik. A lovak nyilvánvalóan, mint katonalovak jöttek számításba mind osztrák–magyar mind német részről. Az összbemérés mindazonáltal az, hogy ilyen mennyiségű élelmiszer – amennyiben az valóban el is jut a megrendelő országokba – megoldotta volna az éhínség problémáját.

Mert hogyan foglalja össze a szállítások tervezett ütemezését Gebei Sándor idézett tanulmányában? „A gabonafélék kiszállításának szisztematikus ütemezését 1918 szeptemberétől tervezték havi bontásban, de az exportra szánt havi

¹⁴² Karbovanyec: „The karbovanets or karbovanet also known as kupon or coupon, has been a distinct unit of currency in Ukraine during three separate periods of the 20th century.” A váltópénz neve: garas. In: https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_karbovanets. (Letöltés: 2020. 05. 13.).

¹⁴³ GEBEI S.: *A „kenyérbéke” i. m.* 107.

¹⁴⁴ Uo. Zsír, olaj, szalonna 3 329 403 kg 2 170 437 kg 65%, étolaj 1 802 847 kg 977 105 kg 54%, sajt, túró 420 818 kg 325 103 kg 77%, hal, húskonzervek, hering 1 213 961 kg 473 561 kg 39%, szarvasmarha 105 542 db. 55 421 db 52% (36 834 885 kg) (19 505 760 kg) 41%, ló 95 976 db. 40 027 db 42%, (31 625 175 kg) (13 165 725 kg) 42%, pácolt (sózott, tartósított?) hús (Pökelfleisch) 2 927 439 kg 1 571 69 kg 54%, tojás 75 200 láda 32 433 láda 43%, cukor 66 809 969 kg 24 973 443 kg 37%, egyéb élelmiszerek 27 385 095 kg 7 836 287 kg 29%, összesen 172 349 556 kg 61 528 220 kg 36 % és tojás 75 200 láda 32 433 láda. Mindösszesen 30 757 vagon 13 037 vagon 42 %. Gebei Sándor az adatokat az eredeti ukrán nyelvű dokumentumok alapján közli. A kurzívan szedett számok azt jelzik, hogy a szállításokból a Monarchia mennyiben részesül. A százalékos számításokat Gebei Sándor végezte el. Az ukrán nyelvű dokumentum interneten közzétéve 2017. szeptember 11-én. https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3-%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80?uselang=uk.

mennyiség az ukrán 65%-os havi szükséglet feletti részt jelenthette csupán. Eszerint 1918 szeptemberében 24,15 millió pud¹⁴⁵, októberében 51,45 M pud, novemberében 63,65 M pud, decemberében 73,50 M pud, 1919 januárjában 83,65 M pud, februárjában 90,30 M pud, márciusában 96,95 M pud, áprilisában 101,15 M pud, májusában 105,35 millió pud gabonára számíthatott Németország és az OMM¹⁴⁶. Június– augusztus hónapokra nem készültek export előirányzatok. Az árképzésnél (rubel/tonna) nyilván figyelembe vették a mennyiségi növekedést, a következő gazdasági év kockázatait stb., mert az »egészséges« (nem penészes, nem nyers) búza árát december 1-ig 586 R/t, december 1. – május 15. között 440 R/t, május 15 után 640 rubel/tonnában állapították meg. A minőségi követelményeket és az időszakaszolást az előbbieket szerint alkalmazva, a rozst 476 R/t, 357 R/t, 518 R/t, a zabot 458 R/t, 344 R/t, 500 R/t, az árpát 421 R/t, 316 R/t, 460 R/t²³ stb. áron szállította Ukrajna szárazon és vízen.¹⁴⁷ Ha laikusként, a mennyiségi viszonyokat matematikailag értelmezni tudó nem-közgazdász szemével nézve is óriási mennyiségű áru. Ismerve az Ukrajnában uralkodó zilált viszonyokat, naívság volt feltételezni – s ez mind a német mind az osztrák–magyar delegáció kényszer hatása alatt elkövetett hibája –, hogy ennyi élelmiszert képes lett volna a Rada rendelkezésre bocsátani 1919 közepéig, ameddig a szerződés rendelkezett. Más választás nem volt, vagy forradalom, vagy a státus quo megmentése.

Természetesen miután árucseréről volt szó, tehát az ellenérték megérkezése Ukrajnába ösztönzőleg hatott arra, hogy az export élelmiszerek ki is menjenek az országból. A német szállítások mennyisége sem nevezhető csekélynek: „Éppúgy, mint Németország részleges ellentételezése, a szénszállítmányok is vasúton és hajón érkeztek Ukrajnába, konkrétan 2/3:1/3 arányban 1918 augusztusával kezdődően. Havonta 3 millió pud szén Ukrajnába juttatását vállalta Németország a felső-sziléziai és/vagy a rajna-vesztfáliai bányákból. A hajók kirakodásának költségei Ukrajnát, a vasúti vagonok kiürítésének és átrakodásnak anyagi vonzatai a német felet terhelték. A szén árát a szerződő felek a vasúton szállított szén esetében 4,25 rubel/pudban, ill. a hajókon érkezett szén esetében 4,75 rubel/pudban állapították meg. Mivel Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia fizetési kötelezettségének csak részben tudott eleget tenni, Ukrajna 643 millió karbovanyecnyi árut hitelbe biztosított a partnerországoknak.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Pud: Oroszországban 1924-ig használt tömeg- és súlyegység. Az eredetileg a takarmány mérésére szolgáló súlyegység máig fennmaradt az orosz gömbsúlyzók méretezésénél. Valamivel több mint 16 kg. 1 pud egész pontosan 16380,48 gramm. In: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Pud>. (Letöltés: 2020. 05. 14.).

¹⁴⁶ Osztrák–Magyar–Monarchia.

¹⁴⁷ GEBEI S.: *A „kenyérbéke” i. m.* 108.

¹⁴⁸ Уо. Gebei tanulmányában a Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918/1919 рік [Az egy részről az Ukrán Állam, más részről Németország és Ausztria–Magyarország között az

A békeszerződés aláírása után az ukrán küldöttség tudatta a központi hatalmakkal, hogy a bolsevikok elfoglalták Kijevet, és azonnali katonai segítséget kért a főváros visszafoglalásához. Trockij elhagyta a békeszerződés színhelyét. A németek ismét felvették a harci érintkezést az oroszokkal (immáron a bolsevik oroszokkal), akik nem tudtak ellenállást kifejezni a német és később a k. u. k. haderővel szemben. 1918. február 18-án a Breszt-Litovszk I. értelmében az osztrák–német csapatok megkezdték Ukrajna területének megtisztítását a bolsevikoktól. Visszafoglalták Kijevet, Rosztovig törtek előre, elérték a Dont¹⁴⁹ és Krímet¹⁵⁰. Később, Szentpétervárt is fenyegették. A bolsevik kormánynak Moszkvába kellett költöznie. A bolsevikok osztrák–német nyomásra Ukrajnát önálló államként ismerték el, és bejelentették, hogy tárgyaló asztalhoz ülnek képviselőivel.¹⁵¹ Március 3-án a szovjet küldöttség (immáron Trockij nélkül) aláírta a Breszt-Litovszk II. szerződést.

3. Summázat. A Breszt-Litovszk I. szerződés következményei

Ami hiba Czernin részéről, előny az ukránoknak, tragédia a teljes lengyel társadalomnak. Valójában mi történt február 9-én? A németeknek, de elsősorban Czerninnek nem volt más választása: ha tovább akarják folytatni a háborút a végső győzelemig, élelmiszert kellett szerezni. Élelmiszer másutt nem volt csak Ukrajnában, amely hajlandó is volt tárgyalásokat kezdeni a fenti formában. Czernin volt rosszabb helyzetben: ha nem szerez a Közös Külügyminisztérium gabonát, annak beláthatatlan következményei vannak. A nagyvárosokban tömeges éhhalál áll be és anómikus állapotok, majd forradalom jönnek. Seidler osztrák miniszterelnök¹⁵² és a Landwehr (a magyar „honvéd” szónak megfelelő kifejezés) parancsnoka kétségbeesett hangú táviratokat küldtek a közös külügyminiszternek Breszt-Litovszkba: ha nincs gabona, a katasztrófa küszöbön áll. Czernin emlékiratai mutatják, hogy személyesen döntenie kellett az ukrán béke ügyében. Ha meg tudom menteni az embereket a tömeges éhhaláltól, nem számíthat, hogy sértem ez által a lengyelek érzékenységét – mondta. Lehet-e hibának nevezni száz év távlatából ezt a keserves dilemmát? Ha rendelkezésre állt volna még néhány alternatíva, *talán* igen. 1918 januárjában nem állt rendelkezésre más elérhető élelmiszerforrás, csak az ukrán.

1918/19-es évre kötött gazdasági szerződés jegyzőkönyve] . In: Дмитро Дорошенко: Історія України 1917–1923 рр. II. том. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ, Темпора, 2002. (az 1930. évi kiadás reprintje) 295–317 adatait használja fel.

¹⁴⁹ Rosztov na Donu.

¹⁵⁰ ALTRICHTER, H.: *Kleine Geschichte der Sowjetunion* i. m. 32.

¹⁵¹ МАЧА L.: *Ukrajna története* i. m. 129.

¹⁵² Seidler von Feuchtenegg, Ernst Josef Stephan (1862–1931).

A lengyel politikusokat és a társadalmat mindez kevésbé érdekelte. De az is igaz, hogy Czernint sem érdekelte a lengyelek lelkivilága, amennyiben Bécsben ezek éhhalála fenyegetett. Kelet-Galícia kettéosztását rábízta az osztrák kormányra, a chełmi kérdést pedig magára vállalta annak minden ódiomával együtt. „A kelet-galíciai kérdést átengedem az osztrák minisztériumnak – írja emlékiratában –; erről Bécsben kell dönten. A cholmi kérdést magamra vállaltam. Csak azért, hogy megtarthassuk a lengyelek szimpátiáját, nem nézhettük, ahogy százazrek éhezzenek, egészen addig, amíg a segítség lehetősége fennáll.”¹⁵³

A lengyel politika Breszt-Litovszk hatására éles Monarchia-ellenes fordulatot vett. Mindent elsöprő tömegmozgalmak álltak össze szinte órák alatt az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, miután a hír a megkötött szerződésről nyilvánosságra került. A „lengyelek lassú búcsúja Ausztriától”¹⁵⁴ – ahogy Piotr Szlanta lengyel történész szellemesen megfogalmazta – robbanásszerűen felgyorsult. A bécsi Reichsrat, a „Birodalmi Tanács” 1918. február 20-i ülésén a birodalomhűsége miatt legendás Polenklub, tehát a „Lengyel Klub”, a lengyel képviselők csoportja felmondta a hosszú hűséget, és provokatív ellenzékiségbe ment át. A szociáldemokrata képviselő, Ignacy Daszyński szenvedélyes beszédet tartott arról, hogy az ukrán béke bebizonyította: egy nemzeti kisebbségnek sohasem szabad a sorsát egyetlen dinasztiához kötni.¹⁵⁵ De még az akkor hűségeseknek maradó abszolút birodalompartí lengyelek is, mint például Władysław Leopold Jaworski, kétségbeesetten jegyezték be naplójukba a hírt, amely a békéről nyilvánosságra került, hozzácsatolva a keserű kommentárt: elvesztettük a lábunk alól a talajt, az antant átvette a hatalmat Lengyelországban.¹⁵⁶ (A lengyel jövő biztosítását már mindenki az antant pártfogásában látta megvalósulni.) Február 12-én Lublinban a tüntetők elégették IV. Károly arcképeit, Varsóban a központi hatalmak által hivatalba segített Jan Kucharzewski-kormány lemondott, február 11-én a tömeg Krakkóban megtámadta a német útlevélhivatal épületét, s lerombolta azt.¹⁵⁷ A keleti fronton harcoló légiók is átmentek a front túlsó oldalára, már azok, akiknek ez sikerült, hiszen a német egységek és a magyar honvédelakulatok nagy részüket lefegyverezték, Máramarosszigetre szállították őket,

¹⁵³ CZERNIN, O.: Im Weltkriege i. m. „Die ostgalizische Frage werde ich dem österreichischen Ministerium überlassen; die muß in Wien entschieden werden. Die Cholmer Frage nehme ich auf mich. Ich kann und darf, um uns die polnischen Sympathien zu erhalten, nicht zusehen, wie Hunderttausende verhungern, solange noch eine Möglichkeit der Hilfe besteht.” 326.

¹⁵⁴ SZLANTA, Piotr: Der lange Abschied der Polen von Österreich. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Teilband ½. Vom Vielvölkerstaat Österreich–Ungarn zum neuen Europa der Nationalstaaten. Hrsg.: RUMPLER, Helmut. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016. 819–851.

¹⁵⁵ Protokolle Abgeordnetenhaus. XXII. Session 1917–1918. 61. Sitzung (20. Februar 1918) 3193 (Abgeordneter Daszyński). Idézi: SZLANTA, Piotr: Der lange Abschied i. m. 839.

¹⁵⁶ SZLANTA, Piotr: Der lange Abschied i. m. 839.

¹⁵⁷ Uo. 840–841.

ahol katonai törvényszék elé kerültek.¹⁵⁸ Százával, ezrével lehetne sorolni a példákat, eseteket, amelyek végül is 1918 novemberében az önálló Lengyelország magalapításához¹⁵⁹ vezettek.

S mi lett magával a breszt-litovszki barterüzlettel? Enyhe megfogalmazásban: nem érte el azt a célt, amit kitűztek általa. Az ukránok a tárgyalások alatt tudták, hogy Ausztria bajban van, s mindent kipréseltek Czerninből, amit csak tudtak, annak ellenére, hogy politikailag és katonailag alávett helyzetben voltak. Az „árut áruért” elve egy darabig érvényesült, a későbbiekben már nem. Czernin feltűnő őszinteséggel vallja be naplójegyzeteiben, hogy az osztrák, magyar, cseh, stb. ipar „csak megközelítőleg” volt abban az állapotban, hogy a le szerződött ipari termékeket le tudta volna szállítani Ukrajnának.¹⁶⁰ Mivel a barter nem működött, hitelügyletekre kellett építeni a szállítások ellenértékének későbbi kiegyenlítését. Az ukránok nem lelkesedtek azért az ötletért, hogy Berlinben és Bécsben koronában és márkában vegyenek fel valutahiteleket. A szerződések pénzügyi összesítése nyomán végül összejött egy mellbevágó végeredmény: 643 millió karbovanyec¹⁶¹ összegű forgalom. Működött még egy a német, osztrák és magyar bankok által menedzselt úgynevezett „rubelszindikátus”, de ez a szerződések futamidejének első hónapjaiban ugyancsak takaréklángon pislálkolt. A szükséges rubelmennyiséget csak nagy késéssel hozta össze, így Kijevben a felvásárlással megbízott szervezetek finanszírozási nehézségekkel küszködtek (a parasztok nem voltak hajlandók ingyen leszállítani a gabonát).

Aztán a déli részeken (Ogyessza) és Kijevben ugyancsak éhínség beállta fenyegedett, a tartalékokat nem lehetett külföldre eladni, ráadásul nem két vitás státuszú tartomány megszerzése ellenében. Aztán jött a bolsevik forradalmi hatás, s jött maga a bolsevik katonai invázió is. A forradalmasított parasztság ellenállt a felvásárlásoknak. Tetézte mindezen bajokat, hogy kormányátalakítás ment végbe Kijevben, s ennek következtében az ukrán kormány is ellenállást tanúsított az elharapódzott nehézségek miatt. Végül nagy diplomáciai nyomás alá helyezve az ukránokat, aláírták április 18-án azt a szerződést, amely létrehozta az Osztrák–Magyar–Német Gazdasági Centrálét, egy óriási gabonafelvásárlási kereskedőházat, amelyet az orosz gabonaügyleteket évtizedek óta jól ismerő szakemberek vezettek.¹⁶² A dolgok ezután sem mentek jól. Bécsben – türelmüket veszítve – elhatározták, hogy katonai behajtási egységeket vezényelnek Ukrajnába, bevezetik a koronát, mint felvásárlási valutát. Az egyoldalú lépés

¹⁵⁸ Egyedül a József Haller tábornok által parancsnokolt egység egy része jutott át kalandos úton, Murmanskzon keresztül Franciaországba, ahol részt vettek a háborúban – ezúttal már az antant oldalán.

¹⁵⁹ 1918. november 11.

¹⁶⁰ CZERNIN, O.: *Im Weltkrieg* i. m. 340.

¹⁶¹ Az aktuális ukrán valuta elnevezése.

¹⁶² CZERNIN, O.: *Im Weltkrieg* i. m. 342.

kívíta a német kormány rosszallását, de egyúttal azt is, hogy gabonakészleteikből átengedtek egy bizonyos részt Bécsnek, s ők maguk pedig folytatták a katonai behajtást Ukrajnában. De probléma volt a vasúti szállítással a kusza viszonyok miatt, a csempészet felvirágzott, az árucsempészet mellett a valutacsempészet is. A korona kerülő utakon nagy mennyiségben került ki a skandináv és a holland pénzügyi rendszerbe, amely ott az 1918-as korona-bukást idézte elő.¹⁶³ Ennyi nehézség és a körületekintésnek – a zavaros háború végi viszonyokat figyelembe véve érthető – hiánya a „kenyérbékét” csak részben vezette sikerre. Bár Bécsben nem lett tömeges éhhalál, de a vállalt kötelezettségeknek is csak egy kis része került teljesítésre. Semmiképpen sem lehet az ifjabb Andrássy Gyula által *hibának* nevezett „kenyérbékét” hibának minősíteni. De a sikertelenséget sem lehet tagadni. A háború vége mindenre megadta a választ, s Breszt-Litovszk a történelmi öskövületek listájára került. Alighogy a háború véget ért, maguk Leninék nyilvánították semmisnek az ott vállalt kötelezettségeket.

Absztrakt

Az I. világháború végén a központi hatalmak az úgynevezett „háborús fáradtság” legvégső szakaszába érkeztek. Ez különösképpen az Osztrák. Ez különösképpen az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatban volt elmondható. Bécs, és a legtöbb ausztriai urbánus központban éhínség fenyegetett. A nagy elégedetlenség megnövelhette a „bolsevik típusú forradalom” veszélyét. Az Ottokár Czernin gróf által vezetett Közös Külügyminisztérium életbevágó feladatának tekintette, hogy gabonaneműeket és különféle élelmiszereket szerezzen be a fenyegető éhínség elhárítására. A beszerzések egyetlen forrásául az újonnan megalapított Ukrán Népköztársaság kínálkozott. Az élelmiszer-beszerzések ügyében folytatott tárgyalásokat a történeti irodalom gyakran a „Breszt-Litovszk I.” néven nevezi, amely ennek a nagyon fontos diplomáciai találkozóknak sajátos szakaszát jelentette. A tárgyaló felek, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia átadta az ukránoknak a chelmi (ukránul cholmi) területet az ukránoknak. A tartomány mind történelmi mind etnikai mind vallási szempontból az egykori Lengyel Királysághoz tartozott. A döntés viharos felháborodást keltett a lengyel társadalomban, a lengyelek tetemes része ezt követően a háború további részében az antantot támogatta, remélve, hogy az ennek fejében létre hozza az új Lengyelországot.

Kulcsszavak:

¹⁶³ Uo.

éhínség, „bolsevik típusú forradalom”, Közös Külügyminisztérium, „háborús fáradtság”, gabonaneműek és élelmiszerek beszerzése, Chełm/Cholm tartomány, az új Lengyelország létrehozása.

JEL:B15, N24, N74, N94, F21, I31

Felhasznált irodalom

1. ALTRICHTER, Helmut: *Kleine Geschichte der Sowjetunion 1917–1991*. Verlag C. H. Beck München 1991.
2. ANDRÁSSY Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. A Légrády Testvérek Kiadása, Budapest, 1921.
3. BINDER, Harald: *Die Ukrainer von enttäuschter Staatstreue zum Kampf um Selbstständigkeit*. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Teilband ½. Vom Vielvölkerstaat Österreich–Ungarn zum neuen Europa der Nationalstaaten. Hrsg.: RUMPLER, Helmut. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016.
4. ДОРОШЕНКО, Дмитро: Історія України 1917–1923 рр. II. том. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ, Темпора, 2002. (az 1930. évi kiadás reprintje)
5. GEBEI Sándor: *A „kenyérbéke” – az első Breszti Béke 1918. február 9*. In: ACTA Universitatis, Sectio Historiae, Tom. XLV. 99–112.
6. ГОНЧАРУК, Т.; ДРУЖКОВА, І.: Одесити – міністри урядів Української держави гетьмана П.Скоропадського: матеріали до історичних портретів Сергія Гутника та Георгія Афанасьєва [Az ukrán állam miniszterei P. Szkoropadszkij uralma alatt: anyagok Szergij Gutnyik és Georgij Afanaszjev történelmi arcképehez]. In: Чорноморська минувшина, 2011, вип. 6 [22]. 53–65.
7. HAHN, Peter: *Mumm – Diplomat, Photograph & anders als die Anderen*. Die Lebensgeschichte von Alfons Mumm von Schwarzenstein. Oase Verlag, Badenweiler 2012
8. JÓZSA Antal: *Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. Osztrák–magyar és szovjet–orosz hadifogolycsere-tárgyalások (1917 november–1918 február)*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 10. évf. 2. sz. 116.
9. LENIN, Vlagyimir Iljics: *Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Radához intézett ultimátum szerű követelésekkel*. Lenin Összes Művei. 35. kötet. 142–144.

10. MAHA László: *Ukrajna története*. Tankönyvszerű szöveggyűjtemény Ukrajna magyar tannyelvű iskoláinak 10. osztálya számára. In: [file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Ukrajna%20tortenete%20\(Maha%20L.,%20segedanyag\).pdf](file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Ukrajna%20tortenete%20(Maha%20L.,%20segedanyag).pdf). (Letöltés: 2020. 05. 14.).
11. MILOW, Caroline: *Die ukrainische Frage 1917-1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2002.
12. POKORNY Hermann: *A láthatatlan kém emlékiratai*. IV. fejezet. A világháború (1914-1918). Oldalszámozás nélkül. In: <file:///D:/Tefner%20Zolt%C3%A1n/Desktop/Pokorny%20Hermann%20vez%C3%A9zredes%20A%20I%C3%A1thatatlan%20k%C3%A9m%20eml%C3%A9kiratai.html>. (Letöltés: 2020. 05. 08.)
13. REDLICH, Josef: *Schicksalsjahre Österreichs*. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Hrsg. FELLNER, Fritz und CORRANDINI, A. Doris. Band 2: Tagebücher Josef Redlichs 1915–1936. Böhlau Verlag Wien–Köln–Weimar, 2011. 274. Bejegyzés 1917. február 10-én.
14. SZLANTA, Piotr: Der lange Abschied der Polen von Österreich. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Teilband ½. Vom Vielvölkerstaat Österreich–Ungarn zum neuen Europa der Nationalstaaten. Hrsg.: RUMPLER, Helmut. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016.
15. TEFNER Zoltán: *A többségben élő kisebbségi nemzet. Az ukránok és a lengyelek megítélése a bécsi politikában a keleti válság idején és az 1880-as években*. In: Valóság, 2000/11.
16. TEFNER Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

A kriptopénzek szerepe a pénzügyekben

Varga József¹⁶⁴ – Gáspár Bencéné Vér Katalin¹⁶⁵

Jelen írás tisztelgés Balogh László, a barát, a Marx Károly-os/Corvinus-os szoba- és oktatótárs, a dékán, de mindenekelőtt az EMBER előtt. Lacival a sok-sok együtt töltött óra, amely vizsgáztatással, vagy csak egyszerű – de mély tartalmú – beszélgetéssel telt el, a németországi és csehországi kirándulások mindig meghatározó érzéssel töltöttek és töltenek el. Laci életébe közvetlenül egyetemi oktatópályám elején kapcsolódtam be, s azóta embersége, szakmai tapasztalata, éleslátása és humorérzéke, betegségének meg- és átélése példa számomra. Hiányzik.

Bevezetés

Tanulmányunkban a kriptopénzek megjelenését, technológiai hátterét, teremtését, tulajdonságait, funkcióit és a monetáris politika kapcsolatát vizsgáltuk. Gyors elterjedésének okait elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy a kriptovaluták tranzakcióinak anonimitása, biztonságos volta és gyorsasága alapvető szerepet játszott elterjedésükben. A kriptovaluták teremtésére használt technológia nagy adat- és tranzakció biztonságot jelent, és a gazdasági élet egyéb területein is jól hasznosítható lehet. Szabályozottsága nem egységes, szinte országonként eltérő. Több országban „tiltott pénz” a kriptovaluta.

1. A kriptopénzek hatása a monetáris politikára

1.1. A kriptopénzek elterjedésének hatása a pénzteremtésre

A kriptopénz-rendszerek tömeges elterjedése leginkább döntő hatást a monetáris politikára, ezen belül a pénzteremtés mechanizmusára gyakorolja. A pénzteremtés jelenlegi rendszere egyközpontú, a pénzt teremtő jegybank (jegybankpénz) és kereskedelmi bank (banki pénz) nyilvántartás vezetésével hozza létre a semmiből a pénzt. A rendszer egyoldalú, mert a bankrendszer az aktív tag, az ügyfél a passzív tag. A nyilvántartás vezetése központosított, annak megtekintése korlátozott, a módosítás a nyilvántartást vezető (a fizetési számlát vezető) fél döntési hatalmában áll. Ha a banki fél tévedésből vagy szándékosan megváltoztatja

164 Prof. dr. Varga József, egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, ORCID ID 0000-0002-9199-2599, researcherID AAN-9605-2020, varga.jozsef@ke.hu

165 Gáspár Bencéné Vér Katalin PhD. ny. egyetemi docens KE, BCE, MTE), Sapientia EMTE ny. tb. egyetemi tanára, verkatalin@uni-sapientia.ro

a fizetési számla adatokat, akkor az ügyfél hozzáállása csak passzív tud lenni, legfeljebb megpróbálhatja bizonyítani saját adatai helyességét.

Az aktuális pénzrendszer a fenti központosított mechanizmus mellett a részleges tartalékrendszerre épül. A kereskedelmi bankrendszer a hozzá kerülő jegybankpénzmenyiség sokszorosát képes banki számlapénzként teremteni. A megteremtett banki számlapénz jegybankpénzfedezete nem létezik, a rendszer ezáltal – egyedi szinten kezelhető, bankrendszer szintjén nem kezelhető módon – instabil. A banki ügyfelek megtévesztése révén (akiknek bármikor a banki számlapénz jegybanki készpénzre átváltását ígérik) egy szerencsejáték, egy hosszú időszakon keresztül fenntartott megtévesztés.

A pénzrendszer valós működési mechanizmusait, az üzleti bankok önálló pénzteremtési funkcióját sokszor még mindig homály övezi (Jakab – Kumhof 2015). "Nem mondjuk el az igazat a pénzről. Pedig az a gazdaság központi eleme. És a világot a gazdaság irányítja. Bölcsőtől a koporsóig ez határozza meg az emberi jólétet. Egyes kutatások szerint viszont az emberi jólét meghatározó tényezői lényegesen komplexebb megítélés alá tartoznak (Szabó-Szentgróti, Gelencsér és Szabó-Szentgróti, 2019). Szabályozza bolygónk természeti erőforrásainak használatát, valamint a környezet minőségét. Ma már általánosan elfogadott az a nézet, hogy a föld ökoszisztémájának számos határát átléptük. Bizonyított tény, hogy életünk jelenlegi pályája nem fenntartható. A kormányok, a média és a vezetők többsége mindent megtesznek azért, hogy a közvélemény a mainstream gondolkodás mellett maradjon. Állításuk szerint, amennyiben társadalmunk sikeres szeretne lenni, illetve sikeressé kíván válni, meg kell őriznünk a jelenlegi paradigmába vetett hitünket. Továbbra is azt hirdetjük, hogy mindent pénzben kell kifejezni; nincs üdvösség a túlsúlyban lévő, monopóliumnak és nagyhatalmi eszköznek számító pénzügyi rendszereken, és banki gyakorlatokon kívül; a zárt rendszerek előnyben részesítendőek a nyitottakkal szemben; a komplexitás kerülendő. Valójában a fenntartható megoldások tekintetében ez egy igen rövidlátó elképzelés..." (Lietaer és társai 2015, 3. oldal)

Ahogy a Budapesti Corvinus Egyetem Pénzügy tanszékén évtizedek óta tanítjuk, a jelenlegi pénzrendszerben a kereskedelmi bankok nem a betétekből nyújtanak hiteleket, hanem fordítva: hitelezés útján teremtenek betéteket (Baka et al. 2008, Ligeti – Pesuth – Varga 2019.) Amikor hitelt nyújtanak, a bankok monetáris hitelezést folytatnak, azaz a hitelnyújtó szereplő mérlegfőösszege nő. Ezáltal ezen intézmények új számlapénzt teremtenek. Helytelen tehát az a felfogás, hogy a hitelintézetek betételfogadó helyek, hiszen a hitelintézet a betétet nem elfogadja, hanem teremti. Ez a pénz a banki mérleg eszközoldalán nyújtott hitelként és forrásoldalán betétként jelenik meg egyidejűleg. (Varga 2013)

A hitelnyújtáskor a bankszámlán megjelenő pénz tehát könyvelési művelet eredményeként jön létre (pénzteremtés). A hitelek törlesztésekor pedig ugyancsak könyvelési művelet eredményeként megszűnnek a bankoknak visszafizetett összegek és csökken a forgalomban lévő számlapénz, ez a pénz megsemmisülésének folyamata. A pénzteremtési-hitelnyújtási folyamat lényege, hogy a

bankok nem a betétesek pénzét és nem a bank saját tőkéjét közvetítik ki, hanem a saját maguk által teremtett pénzt adják kölcsön.

A kereskedelmi bankok pénzteremtési kapacitása az elvileg szinte korlátlan pénzteremtési lehetőség ellenére mégsem határtalan. A pénzteremtés és a hitelezés mechanizmusa összekapcsolódik náluk, a fogyasztói önkontroll hiánya, a téves intertemporális döntések, valamint a hitel-fogyasztói racionalitást torzító egyéb tényezők rendszerszintű kockázatok kialakulásához vezethetnek (Fömötör et al. 2017; Sipiczki 2019). A romló hitelportfólióból következik, hogy a minősített hitelfelvevők nem teljesítő hitelei csökkentik a bankrendszer saját tőkéjét - akár negatív saját tőkét eredményezve (inszolvencia) - és csődbe taszítják őket. Másrészt az egyedi hitelintézeteknek egyensúlyban kell tartaniuk cash-flowjukat, azaz a hozzájuk befolyó és tőlük kifolyó pénzáramlásokat, vagyis figyelniük kell likviditásukra (az illikviditás kockázata). E belső biztonsági szabályokon felül meg kell felelniük a felügyeleti előírásoknak, különösen a Basel III. prudenciális és likviditási jogszabályi kötelezettségeinek.

A kriptopénzek mostani mennyisége még nem befolyásolja döntően a monetáris politika jelenlegi pénzteremtési mechanizmusát. Györfi (2019b) összesítése alapján 2019-ben a kriptopénzpiac teljes értéke 133 milliárd USD, míg a világ aranykészletének értéke 7500 milliárd USD, a forgalomban lévő USD-dollár pedig 1700 milliárd USD-t tett ki. Azonban a kriptopénzek tömeges elterjedését, a gazdaságban betöltött szerepének növekedését mindenképpen elősegíti, hogy a negyedik ipari forradalom korát élve minden élethelyzetben megfigyelhető a digitalizáció és automatizáció térnyerése. (Cseh, Csuvár 2019)

1.2. A kriptopénzek elterjedésének hatása a nemzeti monetáris politika fizetési rendszerére

A kriptopénzek elterjedésének ma még alig belátható hatása lesz a gazdaságra és a gazdaságpolitikára. A 2008. évi válság már eddig is sok gazdasági szereplőt megingatott pénzügyi rendszerünk fenntarthatóságába vetett hitében. Gondoljunk csak a megbúvó árnyékbankrendszerre is, amely pont ezt a bankrendszerbe vetett bizalmatlanságot mélyíti. (Cseh, Patai 2017). Ennek kapcsán virágzott fel egyrészt a közösségi pénzek, ezen belül a helyi pénzek kibocsátásának hulláma (Varga 2018), másrészt a rendszer kritikájaként az iszlám bankrendszer (Varga 2017). A válságra adott további hatások közül kezd kibontakozni az állampénzügyek irányzata (Joób 2018). A kriptopénzek világméretű elterjedése a decentralizációs törekvésekhez tartozik, a változások lényege ugyanis a bankrendszer, ezen belül a jegybank és a kereskedelmi bankok közvető szerepének kiiktatása.

A kriptopénzek működésének alapelve a blokkláncra épülő információkövetítés. E technológia közvetlen kapcsolatot tesz lehetővé a fizető felek között. Nincs szükség a bankrendszer közvetítő tevékenységére (Kriskó-Tatay 2019). Ebből viszont óriási jelentőségű változások következnek a jelenlegi rendszerünk monetáris politikáját illetően. Ha nincs a rendszerben egy központi bank, amely

a jegybankpénzteremtés monopóliumával van felruházva, akkor nem lehetséges a jegybankpénztömeg központi szabályozása sem. Kivételt képez természetesen a jegybankpénz fizikailag is létrehozott formája, a készpénz. Ez a decentralizáció mind a belföldi fizetések területén, mind a nemzetközi fizetések kapcsán érvényesül. Noha a modern jegybank az államháztartástól független szereplő – bár e függetlenséget sokféleképpen lehet értelmezni és a 2008. évi válság után szerepe jelentősen átvértékelődött (Bánóczy 2019) – e decentralizáció mégis az állam szerepének csökkenését jelenti: az állam – a jegybanki monetáris politikán keresztül – kevésbé lesz képes befolyásolni a gazdasági folyamatokat.

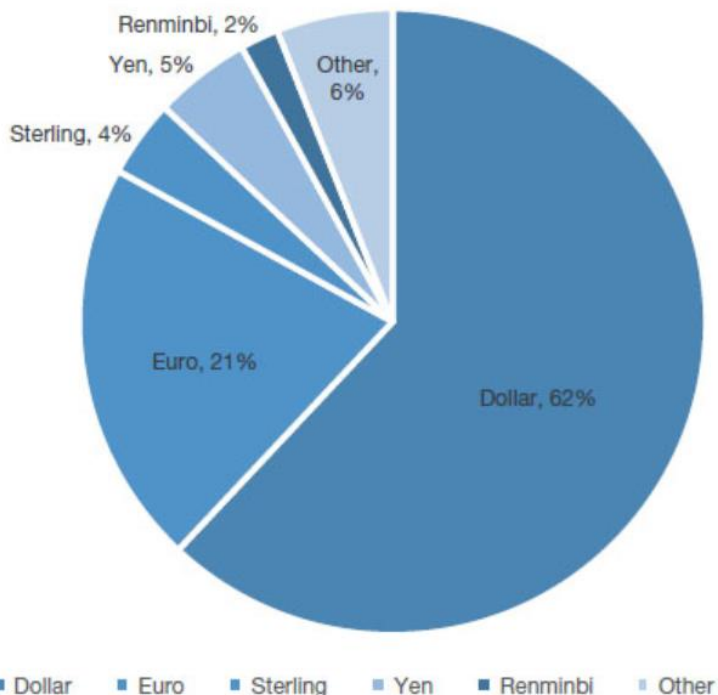
1.3. Hatás a nemzetközi monetáris politika fizetési rendszerére

A banki közvetítő szerep csökkenése a jövőben a nemzetközi fizetési forgalomban is jelentős változásokat fog okozni. A nemzetközi fizetési forgalom bonyolultsága abból ered, hogy a belföldi fizetési forgalommal ellentétben, ahol ezt a szerepet a központi bankok töltik be (ld. Varga 2019) – nincs egy világméretű kompenzációs központ, nem létezik egy valódi világbank, amely a fizetési forgalom lebonyolítása során a világ összes kereskedelmi bankjának vezetné a számláját. A Világbank más szerepet tölt be, feladata döntően fejlesztési hitelek nyújtása. (Varga et al. 2014). A nemzetközi fizetési rendszer jelen állapotában tulajdonképpen egy speciálisan egyszintű bankrendszer modelljének felel meg, ahol csak kereskedelmi bankok működnek.

A világméretű kompenzációs központ hiánya miatt a nemzetközi fizetések lebonyolítása a levelezőbankok (correspondent bankok) és nemzetközi fizetési rendszerek (pl. SWIFT-rendszer) bonyolult, időigényes és költséges mechanizmusán keresztül valósul meg (Sági, 2007). A kriptopénzek e területen fontos változást hoznak, mert a nemzetközi fizetéseket lényegesen rövidebb idő alatt és költséghatékonyabban tudják lebonyolítani, a közvetítő rendszer kikapcsolása révén. „A tranzakciós díjak minimálisra csökkennek, a tranzakciók pedig lényegesen felgyorsulnak: egy-egy nemzetközi átutalása blokkláncon keresztül akár néhány perc alatt megvalósulhat.” (Györfi 2019, 146. oldal)

A szakértők szerint a kriptovaluták leegyszerűsítik a nemzetközi pénzforgalmat, ugyanis a pénz gyorsabban és olcsóbban utalható, mint a hagyományos eljárásokkal. A P2P pénzforgalmi rendszerekkel egyrészt megtakarítható a banki tranzakciók díja, másrészt az ügyfelek névtelenek maradnak és a kriptovaluta forgalom kiiktatja a közvetítőt is. „A hagyományos pénzügyi műveletek szabályozottak. A résztvevő kiléte azonosítható, és ez csökkentti annak a lehetőségét, hogy mit tegyen a pénzzel. A bitcoin névtelen, és ez sokaknak megfelel.” (Euronews 2019) „Eddig azokba az intézményekbe fektettük a bizalmunkat, amelyek ezt tekintélyükkel kiérdemelték. Ilyenek voltak például a bankok, ügyvédségek, egyes cégek. A blokklánc technológiában azonban a bizalom a rendszer eleme” (Euronews 2019. 3. old.).

A kriptopénzek terjedése a nemzetközi piacokon egy másik lényeges hatással jár, a nemzetközi tartalékok átalakulásához.

1. ábra: Egyed devizák szerepe a jegybankok devizatartalékaiban

Forrás: <https://www.centralbanking.com/hsbc-reserve-management-trends-2019/4337866/appendix-3-reserve-statistics>

* A teljes tartalék összetevői: deviza, monetáris arany piaci áron, SDR, a Nemzetközi Valuaalappal (IMF) szembeni pozíció.

2. A kriptovaluták teremtése és szerepe a pénzügyvilágban

2.1. A kriptovaluták pénz jellege

Tanulmányunkban a kriptovalutákkal kapcsolatban két alapkérdést vizsgáltunk meg. Az első kérdés, hogyan teremtődnek a kriptovaluták, milyen funkciókkal rendelkeznek az eddigi törvényes fizetőeszközökhöz képest? A második kérdés a kriptovaluták milyen szerepet töltenek be a pénzügyvilágban?

Ugyan a szakirodalomban nincs teljesen egységes pénzfogalom, (Nagy 2019) de a pénz alapvető funkcióiban egyetértés van. A kriptovaluták pénz funk-

cióit is számos publikáció elemzi (Ammous 2018) (Papadopoulos 2015). Publikációknak célja nem ez, de szükségesnek tartjuk a - fent meghatározott céljainkhoz kapcsolódó - pénz funkciók megvalósulásának ismertetését, összefoglalását, mivel ez alapvető technika bármely más pénz, illetve pénzhelyettesítő eszközök vizsgálata esetén is. (Abdullah 2016, Peie et al. 2017, Székely 2010, Bánkuti – Bariska 2015)

A pénz minden gazdaságban és időszakban az általános egyenértékes szerepét betöltő csereeszköz, amely társadalmi viszonyt fejez ki. A pénz eredendően árupénz volt, ma hitelpénz (bankpasszíva). Formáját tekintve lehet készpénz, számlapénz vagy e-pénz. A pénz kibocsátása a gazdaságban napjainkig a következő formákban történt: jegybankok által keresztül, hitelintézetek által hitelezés keretében, vagy elektronikus pénz kibocsátásával e-money licenc birtokában. A pénzkibocsátás valamennyi esetben egy intézmény által, szigorúan szabályozott keretek között történik. (Egri 2017)

A kriptovaluta fogalmát a szakirodalom olyan digitális eszközként definiálja, amely csereeszközként, napjainkban már fizetőeszközként is funkcionál. A tranzakciók biztonságossága érdekében kriptográfiai eszközöket alkalmaz titkosításra. A kriptovaluták a digitális valuták egy részhalmaza, de az alternatív valuták vagy a virtuális valuták csoportjába is besorolhatók. A kriptovaluta egy csak az online térben értelmezhető pénzforma. (Euronews 2019, Alkér 2018)

A kriptovaluta a biztonságos pénzügyi műveletek virtuális vagy digitális valutája. „Nem egy megszokott, a nemzeti valutákhoz hasonló érme vagy egy bankjegy a zsebben”. A kriptovaluta (kriptopénz) egy digitális fizetőeszköz, amelyet „nem bank jegyez, hanem számítógépes hálózat”. (Euronews 2019) Funkcionalitásukban a kriptovaluták elméletileg rendelkeznek a hagyományos pénz technikai funkcióival. A hagyományos pénz technikai funkciói (Baka et al. 2008):

- Értékmérő: a pénz közvetíti a cserét, termékek árai a pénzen keresztül határozódnak meg. Egy árat napjainkban már akár a kriptovaluták valamelyikében is megadhatók, ennek elméleti lehetősége fennáll.
- Forgalmi eszköz: az áruk forgalmában a tranzakciók a pénz segítségével bonyolódhatnak le. Akkor beszélünk forgalmi funkcióról, ha a pénz és az áru azonos időben, de ellentétesen mozog. A tranzakciót ma már ügyfelek között elvileg kriptopénzzel is lehet bonyolítani.
- Fizetési eszköz: ennél a funkciónál a pénz és az áru eltérő időben ellentétesen mozog, ez elvileg kriptovalutával is megoldható.

A forgalmi és fizetési funkciónál fontos a pénz mozgása, ennek a pénzforgalomnak a jelentős része a hagyományosnak tekinthető bankszámlákon keresztül bonyolódik le (Sági – Sóvágó, 2002). A kriptopénzek használata nem zárja ki a bankszámlák egyidejű használatát, hiszen a fizetések egy része bankszámláról indul, vagy jóváírás formájában oda érkezik. A kriptovaluták többségének

technológiai alapját képező blokklánc használata révén „az egymással kapcsolatban lévő emberek elektronikus pénzt tudnak fogadni és küldeni mindenféle központosítás nélkül” (Halmai, 2018. 5. old.).

- Felhalmozási eszköz (kincsképző funkció). A vagyon felhalmozódásának egyik formája a pénz tartalékolása. A kriptovaluták alkalmasak arra, hogy a felhalmozás eszközei legyenek, a megtakarítások ezekben az eszközökben tárolódjanak. A kriptovaluták lényegében befektetési célra alkalmasak.

Egyes pénznemek képesek a nemzetközi forgalomban is betölteni az előző funkciókat, vagyis konvertibilisek. A kriptovaluták digitális voltak miatt a nemzetközi pénzforgalomban egyszerűen tudnak részt venni, bár ma még konvertibilitásuk a világ nem minden országában engedélyezett, a jövő bizonytalan. A kifejezetten technikai orientáltságú megközelítéshez képest ugyanakkor szükséges figyelembe venni időbeli és kulturális meghatározottságokat a pénz kapcsán. Yuval Noah Harari történelmi, filozófiai és technológiai aspektusból is megközelíti a pénzt, aminek a fedezete a történelem során végső soron a bizalom. A bizalom kialakulása és megerősödése ugyanakkor egy fokozatos folyamat eredménye (Pesuth – Varga, 2018). A bizalom emiatt a kriptopénzek esetében is kulcsfontosságú tényező.

2.2. *A kriptovaluták „teremtése”*

A kriptovaluták történetét a szakirodalomban az 1980-as évektől eredeztetik. Ekkor Hollandiában a kamionsofőrök készpénz helyett egy újfajta kártyát kaptak, ezzel fizettek a tankolásokért. Az 1990-es években a DigiCash nevű vállalkozás a tranzakciók során - már akkor - kriptográfiát használt. Ez a kriptovaluta elődjének tekinthető. David Chaum – a DigiCash alapítója – 1993-ban feltalálta az e-cash nevű digitális fizetési rendszert. Működése hiába volt sikeres, a cég a későbbiekben csődbe ment – az innovációja meghaladta a kor elvárásait és gyakorlatát.

1998-ban, a PayPal megalakulásával, mérföldkőhöz érkezett a kriptovaluta története. A PayPal egy nemzetközi digitális fizetési rendszer, amely lehetővé teszi online pénzáttalások lebonyolítását. Az első kriptovaluta tényleges kibocsátására 2009-ban került sor, valószínűleg a globális pénzügyi válság okán is. Ekkor alkotta meg Satoshi Nakamoto nevű programozó vagy egy programozói csoport a Bitcoin nevű egy digitális fizetési rendszert. Az első Bitcoin 2009. januárjában “bányászták”. (Egri 2017) Ez volt az első blokklánc alapú kriptovaluta.

Ellentétben a nemzeti valutákkal és az e-pénzekkel a kriptovalutákat „nem szigorúan szabályozott keretek között, nem felügyeleti engedéllyel, vagy a kor-

mány felhatalmazásával rendelkező intézmény bocsátja ki, hanem komplex matematikai feladatokat megoldó számítógépek hálózata (típusát tekintve peer-to-peer, röviden P2P hálózat)” teremtik. (Egri 2017. 2. old.)

A kriptopénzek lényege a titkosítás, a kripto előtag a kriptográfia szóból ered, és erre utal. A kriptopénzt a P2P hálózatban működő ún. bányagépek állítják elő, amelyek a titkosításon dolgoznak. A bányagépeket működtető „bányászok” munkájuk jutalmaképpen az adott rendszer kriptopénzét kapják. Bányagépet bárki vehet vagy összerakhat, engedélyre nincs szükség, és ezt követően a letöltheti a kiválasztott platformban, az adott blokklánc rendszerben történő tranzakciók hitelesítéséhez szükséges szoftvert. Ezzel indulhat a bányászat. (Léderer 2019) A „kripto valuta osztott adatbázisú blokkláncra alapul. Lényegében egy főkönyv vagy egy táblázat, amely nyilvántartást vezet a tulajdonosról, és néha gépek ezerein fut” (Euronews, 2019, 2. old.)

„A bitcoin mögött matematika áll és az értéképpézet, amit társítanak hozzá.” (BitcoinBázis 2018. 3. old.) A bitcoin jellegzetes tulajdonságai: független a kormányzati és vállalati érdekektől, nem kapcsolódik be a hagyományos bankrendszerbe, decentralizált, könnyen telepíthető. „Számlyanyítása”, azaz egy bitcoin (BTC) cím, igen gyorsan létrehozható és nincs díja, a tranzakcióknak nincs vagy nagyon csekély a díja, de nem törölhetők, nem vonhatók vissza és minden tranzakció tárolódik a hálózaton, (BitcoinBázis 2018), megvásárlása törvényes valutával történik, kriptográfiát, titkosítást használ. Ha a felek úgy akarják, anonimok maradhatnak a tranzakció lebonyolítása során. A Bitcoin protokoll alapjait Satoshi Nakamoto híres fehér könyvében, az "Egy peer-to-peer elektronikus készpénzrendszer" című tanulmányában fektette le.

A bitcoin protokoll, egy szabályrendszer, amely rögzíti, hogy maximálisan 21 millió bitcoint lehet bányászni. A bányászott bitcoinok kisebb részegységekre is felbonthatók. A bitcoin százmilliomodik része a szatosi a legkisebb osztható egység. A kriptobányászok az egész világon szoftvereket futtatva számítógépeiken, azok számítási kapacitását felhasználva, egy matematikai formulát követve új bitcoinokat generálnak. „A bitcoin egy nyílt forráskódú kezdeményezés és bárki szabadon lemásolhatja, leellenőrizheti, csatlakozhat a fejlesztéséhez vagy épp kisajátíthatja üzleti céljai érdekében.” (BitcoinBázis 2018, 3. old.)

A kripto bányászat, tehát nem más, mint új bitcoinok létrehozása. A bányászat megnevezés onnan származik, hogy a bitcoinok (és más kripto valuták) előállítása hasonlóan nehéz, sok energiabefektetést kívánó munka, mint az arany bányászata, és mindkét munkafolyamattal rendkívül értékes eszközt állítanak elő. (Kriptomat 2019a, 4. old.)

A kripto valuta bányászata (például a bitcoiné vagy etheré) nem más, mint „egy tranzakció megerősítése a blokkláncban” (Pénznindzsa 2020b, 1. old.). „A bányászat egy szétszórt konszenzus rendszer.” A bányászat azoknak a tranzakcióknak a jóváhagyását jelenti, amelyek arra várnak, hogy időrendi sorrendben felkerüljenek a blokkláncra. A jóváhagyáshoz a tranzakciót egy szigorú tit-

kosítási szabályoknak megfelelő blokkba kell csomagolni. A megfelelést a hálózathoz tartozó bányászok ellenőrzik, és ők hagyják jóvá. Egyetlen centralizált hivatalos szerv sem vesz részt ebben a folyamatban. Ez biztosítja a Bitcoin hálózatának semlegességét. (Kriptomat 2019a, 3. old.)

A bitcoin kibocsátását követően többféle digitális pénzeszköz jelent meg (ún. altcoinok) a kriptovaluták világában. A **bitcoin** ma is a legnagyobb volumennel és piaci részesedéssel rendelkezik. (Kriptomat 2019)

Az Ethert (ETH) 2015-ben indították és 2017-ben már a Bitcoin után már a második legnagyobb piaci kapitalizációval rendelkezett (Egri 2017). Az Ethereum alapú kezdeményezéshez csatlakozott 2017. júliusban az OTP is. Az Ethereum is egy blokklánc platform, a hálózatot működtető tokent nevezték el Ether-nek. A platformja nyílt forráskódú. Sok más ötlet megvalósításához ad alapot (Kriptomat 2019)

Altcoin-oknak azokat a virtuális valutákat nevezik, amelyek ugyan úgy, mint a bitcoin, valamilyen P2P fizetési hálózatok (Elemzőközpont). Az altcoinok nagy hányada a bitcoin kódjának lemásolásával és kisebb megváltoztatásával jött létre. Vannak olyan altcoinok, amelyek funkcióikban eltérnek a bitcointól. (pl. ether, ripple).

2.3. Peer-to-peer (P2P) hálózat

A peer-to-peer röviden P2P azt jelenti, hogy „felhasználó és felhasználó” között közvetlen kapcsolat van. A P2P paradigma lényege: az informatikai hálózat végponti számítógépei közvetlenül folytatnak kommunikációt egymással, nincs központi kitéüntetett csomópont, amint az 2. ábra mutatja.

2. ábra: P2P hálózat

Forrás: <https://www.milesight.com/support/troubleshooting/NVR-P2P-on-M-Sight-Pro>

A P2P típusú hálózati architektúra már az internet „születésénél” megjelent, de drága megoldás volt. Később elsősorban gazdaságossági és technikai okok-

ból a szerver-kliens architektúra vált általánossá, az első szélesebb körben ismertté vált kliens-szerver hálózat az ARPANET volt. Az internet elterjedésekor már túlnyomórészt a kliens-szerver hálózat volt a jellemző.

3. ábra: Kliens-szerver hálózat

Forrás: <https://www.milesight.com/support/troubleshooting/NVR-P2P-on-M-Sight-Pro>

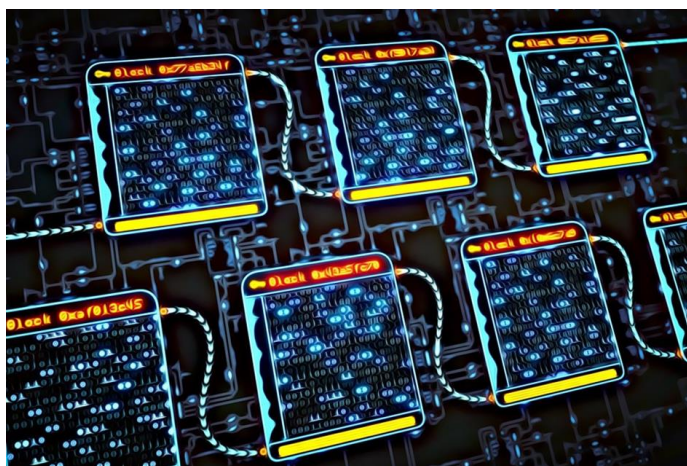
Az információtechnológia fejlődésével a processzorok teljesítménye megsokszorozódott, a sávszélesség megnövekedett, különböző tömörítési algoritmusok segítségével olyan fájlcserélő alkalmazásokat fejlesztettek ki, amelyek lehetővé tették a peer-to-peer rendszerek újraéledését. Manapság az Internet forgalmát már új generációs elosztott P2P rendszerek generálják. A P2P-alapú fájlcserélő alkalmazások széles körben elterjedtek. „Az ilyen rendszerek résztvevői elosztott módon kommunikálnak egymással anélkül, hogy egy központilag menedzselte és ellenőrzött rendszer vezérelné a kapcsolattartást. Éppen emiatt az ezen alkalmazások által generált forgalmat nehezebb jellemezni, megfigyelni, mint a klasszikus kliens-szerver architektúrákban”. (Simon – Vida 2014., 1. old. 7. pont)

2.4. A blockchain (blokklánc) és a hash-függvények

„A blockchain a kriptovaluták alapjául szolgáló technológia.” (Egri 2017. 3. old.), ami lényegében egy decentralizált, megosztott adatbázis, amelyet főkönyvnek is neveznek. Egy olyan nyilvántartási könyv, amelynek sok másolata van a világ különböző számítógépein, ettől decentralizált. (Egri Sz., 2017) „Ebben a megosztott nyilvántartási könyvben egy blokk egy adatsomagot takar – a pénzügyi tranzakciók esetében a tranzakciók listáját. A blokkot minden esetben időbélyeggel zárják le és digitális aláírással látják el.” (Egri 2017. 3. old.)

A blockchain azaz blokklánc alapvetően egy folyamatosan növekvő lista, amely blokkokból áll. A blokkok biztonságos kriptográfiai módszerekkel kapcsolódnak egymáshoz. (Ezt hash függvényekkel - lásd később - valósítják meg.) „Az új blokk csak a megelőző blokkal együtt érvényes, tartalmaznia kell a megelőző blokkra való hivatkozást. Minden egyes blokkot a hálózatban résztvevők

legalább 51%-ának jóvá kell hagynia. Jóváhagyást követően a résztvevők frissítik a náluk lévő adatbázist. Az így jóváhagyott blokkok láncolatából épül fel a nyilvántartási “könyv” – innen is a név.” (Egri 2017. 3. old.) A blokkláncon tárolt információ így egy megosztott – és folyamatosan összeegyeztetett – adatbázisként létezik (BitcoinBázis 2018). A kriptovaluták többségét a blokklánc ellenőrzi.

4. ábra: a blokklánc

Forrás: <https://virtualis.cash/blokklanac/>

A hash függvények (kiejtése: hes) az ún. hasítófüggvények) olyan, az informatikában használt eljárások, amelyek segítségével végtelen hosszúságú adatot adott hosszúságúra (véges számú bitre) lehet leképezni. Tehát a hash függvény egy $H: \{0,1\}^* \rightarrow \{0,1\}^n$ függvény. A leképzett adatot hash/hasító értéknek nevezik. (Ruzsinszki 2016) A hash algoritmusok az informatikában az elektronikus aláírás megjelenésével váltak szükségessé az 1980-as évek végén 90-es évek elején.

A hash függvényeket az informatikában az adatbázisok rendszerezésére, míg a kriptográfiában az adatok integritásának biztosítására alkalmazzák. Tetszőlegesen hosszú és nagyméretű adatsort a hash függvények segítségével igen kis méretű (~160 bit), fix hosszúságú bitstringre képeznek le (ezt „üzenetkivonatnak” vagy „lenyomatnak” nevezik), és ennek integritását biztosítják. Ha az üzenetkivonat integritását sikerül megőrizni, akkor viszonylag egyszerűen ellenőrizhető, hogy az eredeti nagyméretű üzenet változott-e. (Tankönyvtár 2011)

A blokklánc technológiát akkor célszerű használni, amikor valamilyen egyedi eszközt, szűkös erőforrást szeretnénk digitálisan, hitelesített formában tárolni, továbbítani és a tulajdonos azonosíthatóságát biztosítani. (Egri 2017) A blokklánc technológia erre sok lehetőséget kínál, ezért például a bankok is nagy érdeklődést mutatnak iránta. (Egri Sz., 2017.)

A bankok számára különösen érdekes lehet például a digitális ügyfél-azonosítás az onboarding (új munka-vállalók szervezetbe integrálása) és KYC (ügyfélazonosító) folyamatokban. Továbbá a tranzakció menedzsmenthez kapcsolódó klíring és elszámolási folyamat optimalizálása (pl. rekonziliáció, belső átutalás, pénzküldés külföldre stb.) területen, amelvnek eredményeként a működési költségek jelentősen csökkenthetőek. Az értékpapír kereskedelem, és a szabályozói követelményeknek való megfelelés is felhasználási területként jöhet szóba a biztonság szempontjából.

2.5. A kriptovaluták világának szabályozatlansága/szabályozása

Az online valuták elterjedésének, népszerűségének és keresletének növekedésével nőtt az aggodalom, hogy a szabályozatlanság vajon milyen hatással lesz a világgazdaságra. A kriptovaluta hálózat(ok) szabályozásának területén nagy hiányosságok figyelhetők meg. Vannak olyan felhasználók, akik a decentralizált-ságból adódó előnyöket akarják kihasználni. Ilyenek lehetnek például a bűnözők, adókerülők, pénzmosók. Fontos stabilitási kritérium, hogy az alternatív pénzek használata során a kriptopénzek által mind a jegybanki biztonság, illetve a jegybank biztonságos szabályozási környezete a pénzügyi stabilitás fenntartására és a pénzforgalom rendjére, továbbá a kereskedelmi pénzügyintézetekre vonatkozó biztonságos működés követelménye nem sérülhet. (Lentner et al. 2015)

Tekintettel arra, hogy a kriptovalutákkal lebonyolított tranzakciók függetlenek a bankrendszerektől, és nehéz, néhány esetben gyakorlatilag lehetetlen a tranzakciók nyomon követése, ezért a bűnözők, adóelkerülők, stb. számára jó lehetőséget nyújtanak. Az anonimitás, amelyet ezek a pénzáttalási rendszerek nyújtanak kecsesgető lehet a pénzmosáshoz. Az altcoinokon keresztüli pénzmosás ezekben az esetekben az intézményes kereteken kívül marad.

A szabályozás hiányára utal például az Európai Bíróság (EB) a C-264/14. sz. (David Hedqvist) ügyben született döntése, amelyet 2015. október 22-én hoztak nyilvánosságra. A Bíróságnak arról kellett állást foglalnia, hogy a bitcoinok nemzeti (hivatalos) devizára való váltása áfa (héta)-köteles vagy áfa-mentes tevékenységnek minősül-e? (EUR-Lex (2015)). Az EU szabályozási hálót szeretne a kriptovaluták vonatkozásában, mint az EU pénzmosás elleni (AML) szabályozása. A tagállamok többsége viszont saját hatáskörben szigorúbb döntéseket hozna úgy a szabályozás, mint a kriptovaluta ügyletek vonatkozásában. (Crystal Worldwide Group 2019)

3. Összefoglalás

A digitalizáció nem egyszerűen jó vagy rossz, hanem van, az igaz, hogy mindenki mást gondol róla. Az informatikában olyan dinamikus és megállíthatatlan a fejlődés, hogy szinte megjósolni sem lehet, hogy mi lesz egy év múlva, hát

még 2-3 év távlatában. A technológiai háttér már ma is adott, a kérdés, hogy a gyors fejlődés milyen hatást gyakorolhat az üzleti tevékenységére és az emberi értékekre. Új digitális élet és üzleti modell van kialakulóban, melyeknek már része a kriptovaluta. Ám nem csak technológiai és pénzügyi források szükségese-
sek a digitális üzleti modell sikeres kialakításához és megvalósításához, hanem megfelelő stratégia és az ehhez kapcsolódó, mindennek háttérét nyújtó innovatív pénzügyi kultúra. (Szóka 2018, 2019).

„A kriptovaluta egy nagyon izgalmas vállalkozás a pénzügyi befektetők és a technológia iránt rajongók számára. Megosztja a világot a digitális pénz és sok ajtót kinyit a digitális valuta jövőbeli előrelépésével kapcsolatban.” (Pénznindzsa 2020a, 2. old.) Az emberek nagy többsége ma még fél a kriptovaluták világába való belépéstől. Ennek az alapvető oka, egyrészt félelem az ismeretlentől, másrészt mert úgy vélik, ez valami helytelen, illegális cseleket lenne. Ezt a hitet csak erősítette a kriptovaluta-kereskedelem 2017-es felfutása, amikor is elképesztően nagy összegeket nyertek vagy veszítettek a befektetők.

A kriptovalutákkal egy teljesen új iparág jött létre. A kormányok számára is ismeretlen volt a kriptovaluták világa, ezért különbözőképpen reagáltak a kihívásra. Voltak olyan kormányok, amelyek szabályozták elszámolását és adózta-
tását. Más országok elzárkóztak a kriptovaluta kereskedelemtől.

A kriptovaluta egy teljesen új koncepció, és nagyon komoly kérdésekre kell a kormányoknak a válaszokat megtalálniuk. Ilyenek például az adóztatással kapcsolatos kérdések, vagy miként előzzék meg a csalásokat, és még egy sor ehhez hasonló kérdés. A befektetők többsége bízik abban, hogy a kriptovaluta iparág és a kormányzatok félelmei a jövőben megoldódnak, de, ha valaki be akar lépni a kriptovaluta iparágba, kereskedelembé, akkor tisztában kell lennie saját országának szabályozásával.

A kriptovaluták legálisak, és valószínűleg hamarosan minden országban el-
fogadottá válnak. Már hitelezési tranzakciók is lebonyolíthatók a különböző kriptohitelezési platformokon. Ezek a platformok a kriptovaluta tulajdo-
nosa kihelyezheti kriptopénzét hitelként és ezért kamatot kap. Ilyen platform például a magyar Inlock hitelezési P2P alapú platform. Tokenmarket funkciója 2019. január 17-én indult el, és folyamatos fejlesztés alatt áll. Kriptopénz alapú kölcsönök felvételére és kihelyezésére ad lehetőséget. (Kriptoakadémia 2020) A kriptovaluták azonban nagyon sok kérdést vetnek fel a világgazdaságban.

Absztrakt

A tanulmány megírásának célja a kriptopénz-rendszer hatásának vizsgálata a jelenlegi pénzügyi rendszerre. Megvizsgáltuk a kriptopénzek eredetét, teremtését és azokat a tulajdonságait, melyek biztosan hatást fognak gyakorolni a jelenlegi pénzrendszerre. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a kriptopénz rendszerek P2P technológiából következő biztonsága, gyorsasága, a tranzakciók anonimi-
tása a jelenlegi pénzrendszer megváltozásához fog vezetni, bár jelenleg a kriptopénzek mennyisége a világgazdaságban még nem igazán jelentős.

Kulcsszavak:

kriptovaluta, kriptopénz-rendszerek, pénzfunkciók, peer-to-peer hálózatok, szabályozás, monetáris politika

JEL: E52, E58, G23

Felhasznált irodalom

1. Abdullah, A. (2016). The Islamic Currency. Kuala Lumpur, Malaysia: International Council of Islamic Finance Educators. *Emerging Economies and Islamic Research*, 5(3), 63-71.
2. Alkér Orsolya (2018): Kriptovaluta? Az meg mi? 2018. január 15. (www.maganpenzugyiakademia.hu/penzugyiblog/kriptovaluta/ Letöltés időpontja: 2020. május 26.
3. Ammous, S. (2018). Can cryptocurrencies fulfil the functions of money?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 70, 38-51.
4. Baka, Istvánné ; Balogh, László ; Bánfi, Tamás ; Kürthy, Gábor ; Ligeti, Sándor ; Polgár, Éva Katalin ; Sulyok-Pap, Márta ; Surányi, György ; Száz, János ; Varga, József (2008): *Pénzügytan: Egyetemi tankönyv*. Budapest, Magyarország : Tanszék Kft, 191 p., ISBN: 9789635033607
5. Bánkuti Gy., & Bariska G. (2015). A new type Payment Tool in a Community in Zselic, Hungary. In *Proceedings of the 5th International Conference of Economic Sciences and 5th Climate Change, Economic Development, Environment and People Conference of the Alliance of Central-Eastern European Universities* (pp. 117–125). Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
6. Bánóczy János (2019): Néhány gondolat a jegybanki függetlenségről. *Econom* 2019/1. szám. DOI: 10.17836/EC.2019.1.061
7. Bartha Lajos – Luspay Miklós – Varga Lóránt (2017): Pénzforgalom és pénzügyi infrastruktúrák. In: *Modern jegybanki gyakorlat*. Magyar Nemzeti Bank 2017. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-modern-jegybanki-gyakorlat.pdf>. Letöltés időpontja: 2019. január 5.
8. BitcoinBázis (2018) - A Kriptopénzek Világa: Mi az a bitcoin? <https://www.bitcoinbazis.hu/utmutato/bitcoin-magikus-internet-penz/> Frissítve: 2018.12.18. Letöltés ideje: 2020. május 24.
9. Botos Katalin (2016). Pénzteremtés a modern gazdaságban. *Pénzügyi Szemle*, 2016/4. szám 456-470. oldal
10. Cseh Balázs ; Csuvár Ádám (2019): A gépek és az élő munkaerő versenye, avagy a 4. ipari forradalom etikai aspektusai. *Controller Info* 2019 : 3 pp. 39-42.

11. Cseh Balázs ; Patai Ádám (2017): Lessons of the crisis – the changing regulation of the European shadow banking system. *Regional And Business Studies* 9 : 2 pp. 9-18.
12. (Coinmixed.eu) - Mi az a *p2p*, vagyis mi az a *peer to peer*? - <https://coinmixed.eu/mi-az-a-p2p-a-peer-to-peer-technologia/> Letöltés időpontja: 2020. május 24.
13. Crystal Worldwide Group (2019): Szigorodó uniós kriptovaluta szabályozás? 2019. október 28. <https://crwwgroup.net/szigorodo-unios-kriptovaluta-szabalyozas/> Letöltés időpontja: 2020. május 26.
14. Egri Szilvia (2017): Bevezető a kriptovaluták és a blockchain titokzatos világába alapján. <https://fintechzone.hu/bevezeto-kriptovalutak-es-blockchain-titokzatos-vilagaba/> Letöltés időpontja: 2019. november 11.
15. (Elemzőközpont) - <https://elemzeskozpont.hu/altcoin> „ALTCOIN - Mik azok az altcoinok? bek.”
16. EUR-Lex (2015): A Bíróság ítélete (ötödik tanács), 2015. október 22. Skatteverket kontra David Hedqvist. (Document 62014CJ0264 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A62014CJ0264> Letöltés időpontja: 2020. május 24.
17. Euronews (2019): Mi a libra, a Facebook új digitális valutája? A legfrissebb fejlemények: 19/06/2019 <https://hu.euronews.com/2019/06/19/mi-a-libra-a-facebook-uj-digitalis-valutaja> Letöltés időpontja: 2019. november 13.
18. Folláth János, Huszti Andrea, Pethő Attila (2011) Informatikai biztonság és kriptográfia. Tankönyvtár 2011. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0046_informatikai_biztonsag_es_kriptografia/ch09.html#id506331
19. Főmötör Barna, Parádi-Dolgos Anett, Sipiczki Zoltán (2017): A viselkedési pénzügyek és a fogyasztói kölcsönszerződések; Hitelintézeti Szemle, 16. évf. 2. szám, június, 154–167. o. (HU ISSN 1588 6883)
20. Györfi András (2019): A kriptopénzek hatása a gazdaságra. In: Györfi András – Léderer András – Paluska Ferenc – Pataki Gábor – Trinh Anh Tuan: Kriptopénz ABC. HVG Könyvek, Budapest, 2019

21. Györfi András (2019a): A kriptopénzpiac jellemzői és a kriptopénz-elfogadás. In: Györfi András – Léderer András – Paluska Ferenc – Pataki Gábor – Trinh Anh Tuan: Kriptopénz ABC. HVG Könyvek, Budapest, 2019
22. Halmai Zsófia (2018): Óriási üzleti potenciál vagy túlidealizált jövőkép? *Üzlet & Siker* 2018. május 17. in: <https://igenyesferfi.hu/uzlet-siker/oriasi-uzleti-potencial-vagy-tulidealizalt-jovokep.php> Letöltés időpontja: 2020. május 20.
23. Jakab, Z. – Kumhof M. (2015): *Banks are not intermediaries of loanable funds – and why this matters*. Bank of England Working Paper No. 529, May 2015. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2612050>
24. Joób Márk (2018): Az aktuális pénzrendszer társadalmi kockázatai és az állami pénzrendszer koncepciója. *GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM*. 3–4. pp. 5-20. , DOI: 10.21637/GT.2018.3-4.01
25. Kriptoakadémia (2020): Egyéves lett az inlock. <https://kriptoakademia.com/2020/01/17/egy-eves-lett-az-inlock#> Letöltés időpontja: 2020. május 27.
26. Kriptomat (2019): A legnagyobb kriptovaluták listája. <https://kriptomat.io/hu/kriptovalutak/a-legnagyobb-kriptovalutak-listaja/> 2019. 09.20.
27. Kriptomat (2019a): Mi az a kriptovaluta bányászat és hogyan tudsz Bitcoinot bányászni? <https://kriptomat.io/hu/kriptovalutak/mi-az-a-kriptovaluta-es-bitcoin-banyaszat/> Letöltés időpontja: 2019.09.20.
28. Kriskó Andrea, Tatay Tibor (2019): The new instruments of payments in the 21st century. In: Iryna, Markina (szerk.) *Security of the XXI century : national and geopolitical aspects*. Prague, Czech Republic: Nemoros, (2019) pp. 380-389.
29. Léderer András (2019): Kriptopénzbányászat. In: Györfi András – Léderer András – Paluska Ferenc – Pataki Gábor – Trinh Anh Tuan: Kriptopénz ABC. HVG Könyvek, Budapest, 2019
30. Lentner, Csaba ; Szegedi, Krisztina ; Tatay, Tibor (2015): A központi bankok társadalmi felelőssége [Social responsibility of central banks. *VEZETÉSTUDOMÁNY* 46 : 9-10 pp. 35-47.

31. Lietaer, Bernard et al. (2012): Money and Sustainability. The Missing Link. Triarchy Press, Axminster.
32. Ligeti Sándor; Pesuth Tamás; Varga József (2019): Kereskedelmi bankok. In: Kürthy, Gábor (szerk.) Pénzügytan. BUDAPEST: Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 30-53.
33. Nagy Zoltán (2019) A kriptopénzek helye és szerepe a pénzügyi rendszerben, MISKOLCI JOGI SZEMLE 14. évfolyam 2. szám
34. Peie, N., Mohamed, S., Yusoff, N. S. M., Joreme, A. A., & Rosli, M. A. (2017). Can gold dinar replace fiat money as currency? Journal of Papadopoulos, G. (2015). Blockchain and Digital Payments: An Institutional Analysis of Cryptocurrency. Teoksessa Handbook of Digital Currency. Bitcoin, Innovation, Financial Instruments, and Big Data. Toim. David Lee.
35. Pénznindzsa (2020a): Hogyan Működik a Kriptoaluta Vásárlás [in Az útmutató] - <https://www.penznindzsa.hu/kriptoaluta/kriptoaluta-vasarlas/> ©2016 - 2020 PenzNindzsa.hu - Az Online; Letöltés időpontja: 2020. május 26.
36. Pénznindzsa (2020b): Kriptoaluta bányászat [in Az útmutató] - <https://www.penznindzsa.hu/kriptoaluta/kriptoaluta-banyaszat/> Letöltés időpontja: 2020. május 26.
37. Pesuth Tamás, Varga Bengedúz (2018): Pénz, Harari történelmi, filozófiai és technológiai megközelítésében. Pénzügyi Szemle 2018/2. 285–290.
38. Ruzsinszki (2016): Hash algoritmusok, 2016. december 29. <https://www.webmaster442.hu/hash-algoritmusok/> Letöltés ideje: 2019. november 24.
39. Sági Judit (2007): Banktan. Budapest: Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt., 352 p.
40. Sági, Judit; Sóvágó, Lajos (2002): Lakossági bankügyletek. Budapest: Unió, Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Finance Oktatási és Kutatási Alapítvány, 363 p.
41. Sipiczki Zoltán (2019): A banki működés kockázatai; In: Kovács, Tamás; Szóka, Károly; Varga, József (szerk.) Pénzügyi Intézményrendszer Magyarországon. Sopron, Soproni Egyetem Kiadó, pp. 109-128. , 22 p.

42. Simon Csaba – Vida Rolland (2014): Peer-to-peer hálózatok és alkalmazások, Részletes tematika, Tantárgykód: VITMAV75, BME, https://portal.vik.bme.hu/kepzes/targyak/VITMAV75/hu/print/_Letöltés időpontja: 2020. május 28.
43. Szabó-Szentgróti Gábor, Gelencsér Martin, Szabó-Szentgróti Eszter (2019): Kompetencia elemzés a humán erőforrás gazdálkodásban – eszközök és gyakorlatok. In: Kószegi, Irén Rita (szerk.) III. Gazdálkodás és Menedzsment Tudományos Konferencia : Versenyképesség és innováció Kecskemét, Magyarország : Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar, pp. 167-173. , 7 p.
44. Székely Csaba (2010): Komplementer pénz és a helyi gazdaságélénkítés. *Gazdaság és társadalom*, 89-95.
45. Szóka Károly (2019): Controlling riportok jelene és jövője – különös tekintettel az Ipar 4.0 kihívásaira. In: Resperger, Richárd; Czeglédy, Tamás (szerk.) MODERN GAZDASÁG, OKOS FEJLŐDÉS Nemzetközi Tudományos Konferencia. Sopron, 2019. november 7. Soproni Egyetem Kiadó, pp. 341-348.
46. Szóka Károly (2018): Az új üzleti modell kialakításának feladatai a kontroller számára a negyedik ipari forradalom kihívásaihoz igazodva. *GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM* 2018:2, 45-58.
47. Varga József; Fejér-Király Gergely; Szóka Károly; Kovács Tamás (2014): Nemzetközi pénzügyek: „E-tananyag” az Állattenyésztő Mérnök (MA) szak hallgatói számára. Kaposvár, Magyarország: Kaposvári Egyetem, Szegedi Gabonakutató Nonprofit Kft, Pannon Egyetem
48. Varga József (2013): A modern pénzrendszer működése: Egyetemi tankönyv. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 193 p. (ISBN:978-963-9821-67-5)
49. Varga József (2017): Az iszlám bankrendszer működése. *POLGÁRI SZEMLE: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT* 13:(1-3) pp. 295-306.
50. Varga József (2018): A helyi pénzrendszerek közgazdasági és társadalmi elfogadottsága. *KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK* 11:(2 / No. 41) pp. 133-141.

51. Varga József (2019): A belföldi fizetési forgalom. In: Kovács, Tamás; Szóka, Károly; Varga, József (szerk.) Pénzügyi Intézményrendszer Magyarországon 2019. Sopron. Soproni Egyetem Kiadó, pp. 69-90., 19 p.

Pénzügyi támogatások a mezőgazdaságban és számviteli elszámolásuk

Wickert Irén¹⁶⁶ – Rajczi Alexandra¹⁶⁷ – Szarvas-Fekete Tibor¹⁶⁸

Bevezetés

A mezőgazdaság a magyar nemzetgazdaság kiemelkedő fontosságú stratégiai ágazata. A mezőgazdaság számos olyan jellegzetességgel bír, amely megkülönbözteti más gazdasági ágazatoktól. A termelés nyílt területen, termőföldhöz kötődve történik, kitéve az időjárás viszontagságainak (Varga-Sipiczki 2017, Sipiczki et al. 2019)

A termelés alapját élő szervezetek alkotják, így azok számbavétele, nyilvántartása, értékelése speciális számviteli rendszernek a kialakítását követelik meg. A természeti adottságokat megváltoztatni nem lehet, azokhoz alkalmazkodni kell. Ismerni kell a természeti tényezőket, alkalmazkodni kell az éghajlati környezethez, a talajviszonyokhoz és a földfelszíni tényezőkhöz.

A mezőgazdasági termelők nélkülözhetetlen termékekkel látják el a lakosságot, fontos szerepet játszanak a környezet védelmében és a biodiverzitás megőrzésében.

1. táblázat: A bruttó hozzáadott érték és a GDP alakulása

%

Nemzetgazdasági ág, ágcsoporth	Megoszlás		Volumenváltozás	
	2010	2018	előző évhez képest	2010-hez képest
Mezőgazdaság	3,5	4,3	5,3	29,6
Ipar	25,7	25,9	3,2	19,0
Építőipar	4,2	5,3	22,9	49,3
Kereskedelem, szálláshely szolgáltatás	11,7	12,3	7,9	40,5
Szállítás, rakodás	6,0	6,2	4,6	21,1
Információ, kommunikáció	5,4	5,0	7,3	45,7
Pénzügyi szolgáltatások	4,9	3,5	2,4	-6,6
Ingatlanügyc	9,1	8,1	4,3	12,9
Üzleti szolgáltatások	8,9	9,8	6,5	49,7
Közösségi szolgáltatások	17,6	16,8	0,2	12,4

¹⁶⁶ egyetemi docens, Kaposvári Egyetem, wickert.iren@ke.hu

¹⁶⁷ PhD hallgató, Kaposvári Egyetem, rajczi.alexandra@ke.hu

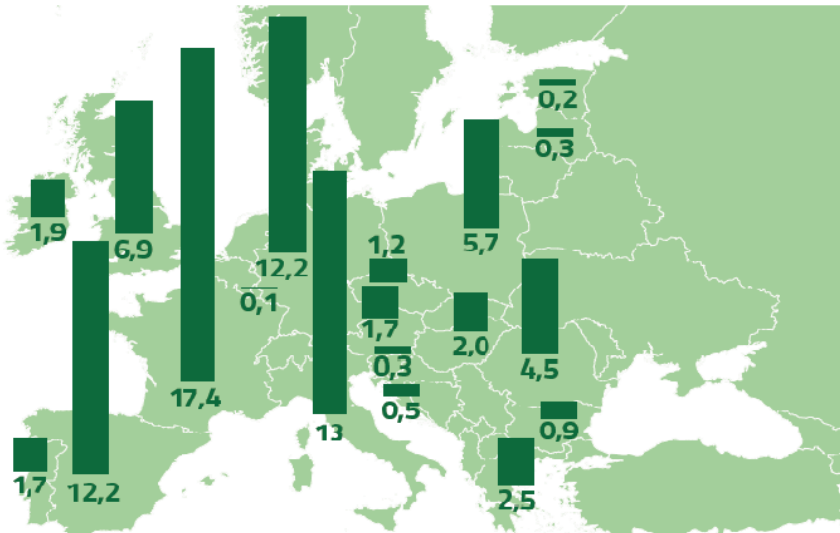
¹⁶⁸ mestertanár, Kaposvári Egyetem, szarvasfekete.tibor@ke.hu

Művészet, szabadidő	3,0	2,8	5,5	21,1
Ágazatok hozzáadott értéke összesen	100,0	100,0	4,9	24,3
Nemzetgazdaság összesen (piaci beszerzési áron, GDP)	-	-	4,9	23,1

Forrás: Magyarország 2018

A magyar mezőgazdaság az uniós csatlakozás óta jelentős mértékben fejlődött, versenyképessége és jövedelmezősége a régi tagországokhoz is kezd felzárkózni.

Hazánk mezőgazdasága az EU mezőgazdasági kibocsátásának évek óta mintegy 2%-át teszi ki.

1. ábra: Az EU mezőgazdasági kibocsátásának megoszlása országonként, 2018

Forrás: A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban, 2018

1. Mezőgazdasági termelés sajátosságai

- A termelés alapját élő szervezetek alkotják.
- A legfőbb termelési tényező a termőföld, termőképessége differenciált, ami meghatározza a hasznosítást.
- Az előállított növényi termékek zöme további feldolgozást igényel, közvetlenül nem fogyasztható.

- Természeti tényezők dominanciája
 - éghajlat, talaj, domborzat
- A mezőgazdaságban a keresletre és a kínálatra az időjárás nagy hatással van, így az árkockázaton túl a mennyiségi kockázat is befolyásolja a jövedelmezőséget (Kondorosiné, 2002, Varga-Sipiczki, 2015).
- A termelésre és az értékesítésre jellemző az idényszerűség.
- Erőforrás igénye nagy, megtérülés hosszabb időt vesz igénybe.

A mezőgazdasági termelésnek és szolgáltatásoknak sajátosságai vannak. A természeti tényezőknek kitett élő anyaggal dolgozik a termelés, amelynek produktuma jórészt objektív tényezőktől függ. Cél a termelési folyamatok racionalizálása, figyelembe véve a termőhelyi és biológiai adottságokat.

A mezőgazdasági termelés az időjárás változékonyságától erősen függ, ami eredményességét, ezáltal a gazdasági teljesítményt is jelentősen befolyásolja.

2. Az állami támogatások szerepe a gazdaságban

A gazdasági élet és a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze az állami támogatások rendszere. Magyarország 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozást követően jogosulttá vált az Unió fejlesztési alapjaiból források lehívására. Természetesen a Uniós támogatások előtt is meghatározó gazdaságfejlesztési programok zajlottak az országban, mint például a 2000-ben indított Széchenyi Vállalkozásfejlesztési Program, vagy pedig a 2003-ban meghirdetett SMART HUNGARY BERUHÁZÁS ÖSZTÖNZÉSI PROGRAM.

E két fejlesztési program alapozta meg az első uniós társfinanszírozású programot, a Gazdasági Versenyképességi Operatív Program (GVOP). A GVOP-t 2007-ben felváltotta a Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP). A befektetés-ösztönzési program célja a vállalkozások versenyképességének javítása, korszerű, piacorientált termékek előállításának, feldolgozóipari kapacitások bővítése és a foglalkozáspolitikai előtérbe helyezése.

A magyar mezőgazdaság az EU mezőgazdasági kibocsátásának és hozzáadott értékének évek óta stabilan mintegy 2 százalékát teszi ki, míg részesedése a termelési tényezők jövedelméből ennél magasabb, 2,3-2,4 százalékos volt.

2.1 Az állami támogatások fogalma és csoportosítása

Az Európai Uniós jogszabályokban megfogalmazott állami támogatások fogalma eltérő a mindennapi életben használt értelmezéstől. A Római Szerződés konkrétan megfogalmazza, hogy mit kell érteni állami támogatáson, és ilyen támogatások nyújtását megtiltja. Az RSZ 87. cikkének (1) bekezdése értelmé-

ben, ha e szerződés másként nem rendelkezik, a közös piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közti kereskedelmet”. (Sztv.)

Állami támogatásról az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdése szerint akkor beszélhetünk, ha az alábbi feltételek együttesen teljesülnek:

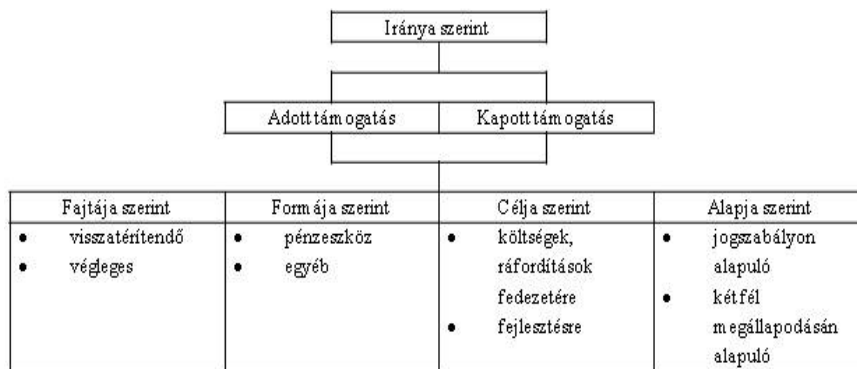
- a támogatás állami forrásból származik,
- a kedvezményezett gazdasági előnyhöz jut,
- a támogatás szelektív, azaz nem terjed ki a gazdaság minden szereplőjére,
- versenytorzító hatása van,
 - a támogatás hatással van, illetve lehet a tagállamok közötti kereskedelemre, és a versenyre (Kende-Szücs-Jeney, 2007).

Nem minősül állami támogatásnak, ha a fenti feltételek valamelyike nem teljesül, és abban az esetben az adott támogatás összege és aránya nem esik korlátozás alá.

Állami támogatás:

a) az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdése szerinti támogatás, vagy

b) csekély összegű támogatásként nyújtott támogatás (37/2011. Korm. r. 2.§ (1)).

2. ábra: A támogatások csoportosítása

Forrás: Saját szerkesztés

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze az állami támogatások rendszere. A fejlesztési célra kapott vissza nem térítendő támogatások hosszú távon teszik lehetővé a mezőgazdasági gazdálkodók továbbfejlődését, míg a költségek ellentételezésére adott támogatások a napi likviditási gondokon és az eredménytermelő képességen segítenek.

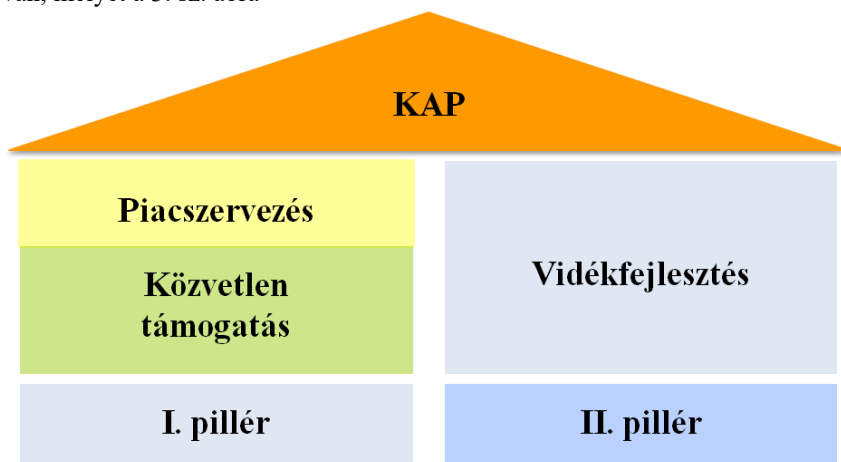
A befektetés-ösztönzési program célja a mezőgazdasági vállalkozások versenyképességének javítása, korszerű, piacorientált termékek előállítása, és a foglalkozáspolitikai előtérbe helyezése.

2.2 A közös agrárpolitika (KAP)

Az Európai Unió tagjaként hazánk a Közös Agrárpolitikának (KAP) részesévé vált, ennek keretében lehetővé vált, hogy az agráriumban megteremtsek a fenntartható működés alapjait.

A KAP célja, hogy a mezőgazdaság hatékonyságának fokozásával elősegítse a megfizethető élelmiszerellátást és a gazdálkodóknak megfelelő megélhetést biztosítson.

A közös agrárpolitikának három szervesen egymáshoz kapcsolódó területe van, melyet a 3. sz. ábra

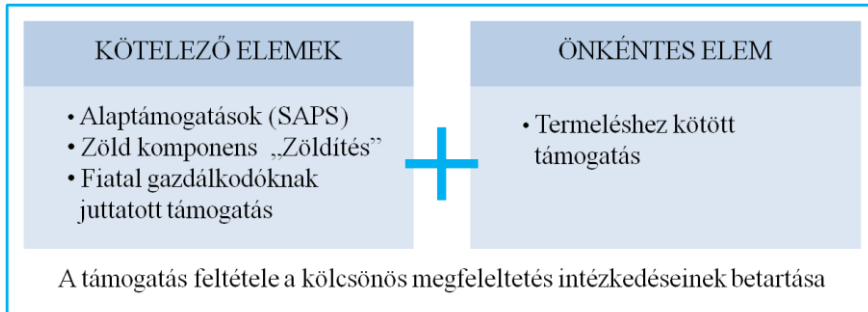
3. ábra: Az agrárpolitika területei

Forrás: Közvetlen támogatások, gazdálkodói kézikönyv2016

Az időjárás okozta kockázatok és a piaci ingadozások ellen védenek a piacszervezési intézkedések, míg a közvetlen támogatások biztosítják a gazdálkodók alapjövedelmét, illetve a környezeti közjavakat.

A II. pillér a fejlesztési programokat nyújtja a vidék speciális igényeinek. A pillérek között átcsoportosítási lehetőség van, melynek mértéke maximum 15%.

A közvetlen kifizetések rendszere:

4. ábra: A közvetlen kifizetések rendszere
 Forrás: Közvetlen támogatások, gazdálkodói kézikönyv2016

2.2.1 Alaptámogatás (SAPS)

A terület alapú támogatás célja, hogy a termőhelyi adottságoknak megfelelő termelési szerkezet kialakítása. A gazdálkodás legyen környezettudatos, a mezőgazdasági gyakorlat fenntartható, melyek révén lehetővé válik a minőségi élelmiszerek előállítás, az ágazat gazdasági hatékonyságának növelése, valamint az agrárgazdaságok életképességének megtartása. A célok megvalósítása során felmerülő többletköltségek, illetve a kieső jövedelmek ellentételezésére vonatkozó terület alapú támogatás vissza nem térítendő.

Egységes területalapú támogatás (SAPS) támogatásban részesíthető minden olyan MePAR-ban támogathatóként lehatárolt mezőgazdasági terület

- amelyet mezőgazdasági tevékenység keretében hasznosítanak, vagy
- amelyen nem kizárólag mezőgazdasági célú tevékenységet folytatnak, de amelyet többnyire mezőgazdasági tevékenység keretében hasznosítanak.

2.2.2 Zöldítés

A fenntartható gazdálkodásra való törekvés mindig része volt a közös agrárpolitikának, de az utóbbi években hangsúlyosabbá vált. Cél, hogy a területi egyenlőtlenségek csökkenjenek, és a környezetvédelem minél inkább megjelenjenek a KAP stratégiájában. Ennek megfelelően három célkitűzés kiemelt szerepet kapott:

- életképes élelmiszertermelés,
- természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás,
- kiegyensúlyozott területi fejlődésre való törekvés a vidéki munkahelyek fenntartásával.

Kötelező jelleggel minden tagállamban bevezetésre került a közvetlen támogatások keretén belül az alaptámogatáshoz kapcsolódó zöldkomponens teljesítése.

A zöldítés az éghajlat és a környezet szempontjából előnyös agrártevékenységek összessége. Három követelménynek kell megfelelni:

- állandó gyepterületek fenntartása és védelme,
- a növénytermesztés diverzifikációja,
- ökológiai jelentőségű területek kialakítása.

2.2.3 Fiatal gazdálkodóknak juttatott támogatás

A mezőgazdasági termelők generációváltását segíti elő, az intézkedés kötelező a tagállamok számára.

2.2.4 Termeléshez kötött támogatások

A támogatás célja bizonyos érzékeny ágazatokban működő mezőgazdasági termelők jövedelmének kiegészítése, munkaigényes mezőgazdasági ágazatokban a munkahelyek megőrzése és új munkahelyek teremtése.

Az agrárium és a vidék fejlesztését támogató intézkedésekre összességében 2017-től 2019-ig összesen 2 048,1 milliárd Ft támogatást fizettek ki, ennek évenkénti összegét szemlélteti a táblázat.

2. táblázat: Agrár és vidékfejlesztési támogatások, 2017 és 2019

millió HUF

Jogcím	2017	2018	2019
I. Közvetlen termelői támogatások	346 810	381 761	480 757
II. Vidékfejlesztési és halászati programok	106 781	181 570	207 969
III. Piaci és egyéb támogatások	28 212	18 558	22 847
IV. Nemzeti támogatások	83 558	98 601	90 658
Agrártámogatások mindösszesen	565 361	680 490	802 231
<i>A mezőgazdaságban felhasznált gázolaj utáni jövedékiadó-visszatérítés</i>	27 923	28 033	27 806

Forrás: Pénzügyi hírlevél XII. évfolyam, 1. szám 2019 és XIII. évfolyam 1. szám, 2020

Az agrártámogatásokhoz kapcsolódik a mezőgazdaságban felhasznált gázolaj utáni jövedékiadó-visszatérítés. Az adókedvezmények összege 27,8 és 28 milliárd forint között alakult 2017 és 2019 év között.

2.2.5 Mi várható a jövőben?

„A jövőbeli közös agrárpolitika kilenc célkitűzésen alapszik,

- tisztességes bevételek a mezőgazdaságban,
- az ágazat versenyképességének növelése,
- kiegyensúlyozottabb erőviszonyok az élelmiszer-ellátási lánc mentén,
- éghajlatváltozással kapcsolatos intézkedések,
- környezetvédelem,
- a tájak és a biológiai sokféleség megőrzése,
- a generációs megújulás támogatása,
- a vidéki térségek gazdasági élénkítése,
- az élelmiszer-minőség és az egészség védelme”
(<https://ec.europa.eu/info>).

A megújult közös agrárpolitika célja a kis- és közepes méretű termelőüzemek területenkénti támogatásának növelése és a fiatalok mezőgazdasági tevékenységének ösztönzése.

A 2020 utáni közös agrárpolitikára vonatkozó bizottsági tervezetek
Tájékoztató a 2020 utáni közös agrárpolitika várható kereteiről készült NAK kiadványban megjelentek szerint az alábbi változások várhatóak

A Rendelet alapján a tagállamok a saját támogatáspolitikájuk kialakításakor az eddiginél jóval nagyobb mozgástérrel rendelkeznének, fontos célként kell kezelni a környezettudatos gazdálkodás elősegítését és a vidéki térségek megerősítését, mely hosszú távon biztosítani tudja az élelmiszer biztonságot

I. Pillér: közvetlen támogatások

A támogatáspolitikai potenciális eszközei

a) Termeléstől független támogatások

- Alap jövedelemtámogatás
Területalapú támogatást jelent, igénylés feltétele fokozott környezeti és éghajlatvédelmi követelmények teljesítése.
- Redisztributív kiegészítő jövedelemtámogatás
- Alapvető célja a közvetlen támogatások igazságosabb elosztása, kis- és közepes gazdaságok előnybe részesítése
- Fiatal mezőgazdasági termelők kiegészítő jövedelemtámogatás
A generációs megújulás a cél.
- Éghajlat- és környezetvédelmi önkéntes támogatási rendszer
Alaptámogatáson felüli kiegészítő támogatás azon termelők részére, akik az előírt környezet- és éghajlatvédelmi követelményeken túl teljesítenek

b) Termeléshez kötött támogatások

A versenyképesség és hatékonyság javulásának elősegítése támogatással azon szektorok esetében, amelyek gazdaságilag vagy társadalmilag indokoltak

II. Pillér: vidékfejlesztési támogatások

Lényeges változás nem lesz ezen támogatási formánál.

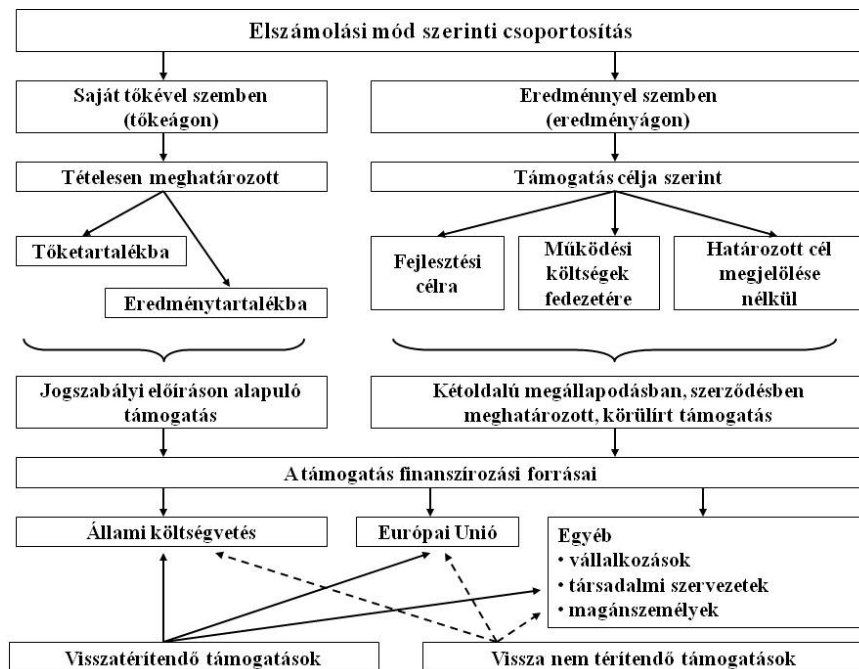
3. Támogatások számviteli elszámolása

A támogatások fontos szerepet tölthetnek be a vállalkozások életében, befolyásolhatják a jövedelemtermelő képességet, a pénzügyi- és a vagyoni helyzetet is, ezért tisztázandó, hogy a támogatásokat mikor és hogyan számoljuk el.

Az állami támogatások számviteli elszámolása speciális szakmai felkészültséget követel meg a gazdálkodótól. A jogszabályi megfelelés mellett, a számviteli elszámolásnak konkrét eredmény és adóvonzata is lehet.

A vissza nem térítendő támogatás olyan pénzösszeg, amely a feltételek teljesülése esetén nem terhel semmiféle kötelezettség.

A támogatások számviteli szempontú csoportosítási lehetőségét mutatja be az alábbi ábra.

5. ábra: Elszámolási mód szerinti csoportosítás

Forrás: Adorján 2010

A különböző forrásokból juttatott támogatások évtizedek óta kiemelt szerepet játszanak a mezőgazdasági vállalkozások működésében. A nemzeti és EU-s támogatások hozzájárulnak a gazdálkodók pénzügyi helyzetének javításához, a beruházások és forgóeszköz finanszírozásához, valamint a jövedelmezőséghez. A támogatások számviteli elszámolásánál alapvető szempont különbséget tenni a működéshez kapott és a fejlesztéshez kapott támogatások között. A pontos beazonosítás jelenti az első feladatot a helyes számviteli elszámolások során. A támogatásokra vonatkozó jogszabályok, továbbá a támogatási szerződésekben foglaltak alapján beazonosíthatjuk a gazdasági eseményt és így elvégezhetjük a helyes könyvelést.

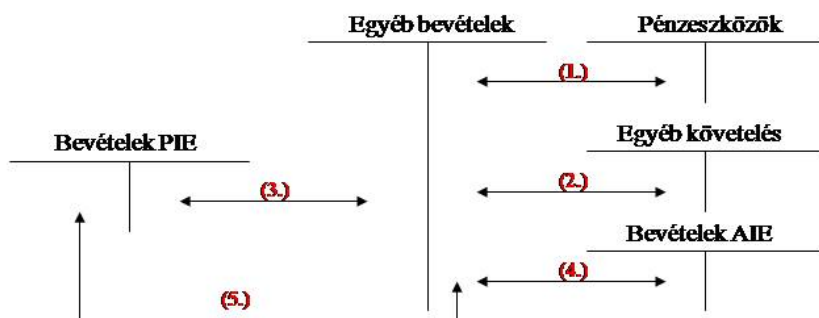
Cikkünkben csak a kapott támogatások számviteli elszámolásával és azok problémájával foglalkozunk.

3.1 Költségek fedezetére visszafizetési kötelezettség nélkül kapott támogatások

Az Európai Unióban a legtöbb mezőgazdasági termelő jogosult közvetlen kifizetés formájában jövedelemtámogatásban részesülni

- Az adóhatóságtól, jogszabály által meghatározott szervezettől megkapott
- illetve az üzleti évhez kapcsolódóan a mérlegkészítés időpontjáig - a vonatkozó jogszabályi előírásoknak megfelelően igényelt támogatás
- Belföldi vagy külföldi gazdálkodótól természetes személytől, állami közti szerződés vagy egyéb szerződés alapján külföldi szervezettől kapott támogatás.
- Az egyéb bevételekkel szemben kell elszámolni a jogszabályi előírásokon, szerződésen, megállapodáson alapuló támogatásokat.

Számviteli elszámolás:

Gazdasági események:

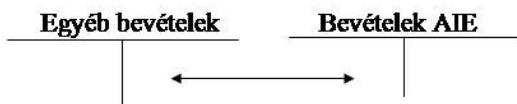
1. Kapott támogatás
2. Jogszerűen igényelt, de pénzügyileg nem rendezett
3. Pénzügyileg rendezett, költségekkel, ráfordításokkal nem ellentételezett támogatás időbeli elhatárolása
4. Mérlegkészítésig igényelt, és pénzügyileg rendezett,
5. Feloldás költségek felmerülésekor következő évben

A működési célú támogatások növelik a vállalkozás bevételeit, eredményét és ellentételezik a felmerült költségeket.

A számviteli törvény 2018. évi módosítása biztosította, hogy az összemérés elve abban az esetben is érvényesüljön, ha a támogatási összeg, illetve az elszámolás nem abban az évben jelenik meg, amikor a költségek felmerülnek.

A jogszabályi előírás, szerződésen, megállapodáson alapuló támogatások várható, még el nem számolt összegét is el lehet számolni egyéb bevételként, ha a vállalkozó bizonyítani tudja, hogy a támogatásokhoz kapcsolódó feltételeket teljesíteni fogja és valószínű, hogy a támogatást meg is fogja kapni. (Sztv. 33. §. (7)).

Könyvviteli elszámolása:

3.2 Fejlesztési célú támogatás

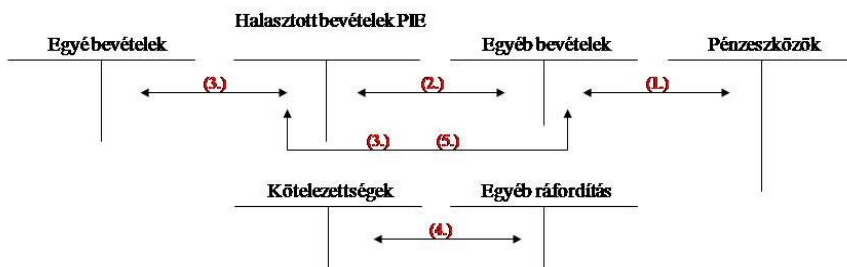
A fejlesztési célú támogatásokat vagy az egyéb bevételekkel szemben vagy a tőketartalékkal szemben kell elszámolni.

3.2.1 Fejlesztési célú támogatások elszámolása eredmény javára

A vissza nem térítendő fejlesztési támogatások elszámolása alapesetben az egyéb bevételeket növeli. Eszközbeszerzés esetén a támogatásból eredő bevételeket el kell határolni, és csak akkor jelenhet meg a vállalkozás bevételei között, amikor a támogatás felhasználásával megvásárolt eszköz értéke megjelenik költségként, ráfordításként a könyvekben.

A támogatás elszámolása pénzügyi mozgáshoz kapcsolódik.

Számviteli elszámolás:

Gazdasági események:

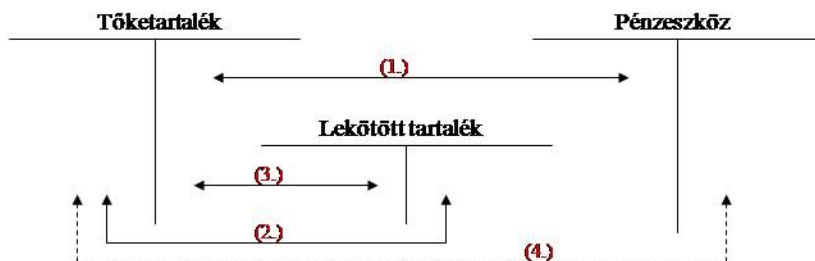
1. Kapott támogatás
2. Elhatárolás
3. Fejlesztés tárgyát képező eszközzel kapcsolatosan elszámolt költség, ráfordítással egyidejűleg elhatárolás feloldás
4. Visszafizetendő támogatás előírása kötelezettségként
5. Feloldás visszafizetés miatt a kötelezettség előírásával egyidőben

Az eredmény javára elszámolt fejlesztési támogatásnak eredményhatása nincs!

3.2.2 Fejlesztési célú támogatások elszámolása saját tőkével szemben

Tőketartalék növekedéseként kell elszámolni a pénzmozgással, illetve az eszközmozgással egyidejűleg a jogszabály alapján tőketartalékba helyezett pénzeszközöket, átvett eszközök értékét.

Számviteli elszámolás:

Gazdasági események:

1. Kapott támogatás
2. Átvezetés lekötött tartalékba
3. Vissza nem követelhető összeg visszavezetése tőketartalékba
4. Visszafizetett támogatás

A tőketartalékba (lekötött tartalékba) helyezett vissza nem térítendő támogatásból beszerzett eszközök értékcsökkenésének elszámolása feszültséget okoz az eszközök és források értékelése területén. A támogatásból megvalósuló beruházásokat az üzembehelyezés után több év alatt (általában értékcsökkenési leírás alapján) számolják el költségként.

Mi történik a forrás oldalon? A tőketartalékba helyezett vissza nem térítendő fejlesztési támogatás – a támogatási szerződésben vállalt kötelezettség teljesüléséig – a lekötött tartalékba kerül elszámolásra. A feltételek teljesülése után (általában 5 év) a támogatás a lekötött tartalékból átkerül a tőketartalékba, és a saját tőke részeként szinten tartja annak nagyságát. Az értékcsökkenési leírás elszámolásával csökken az eszköz értéke, a költség elszámolása következtében csökken az eredmény, ezáltal a fizetendő társasági adó is.

Forrás oldalon változás közvetlenül nem történik, a tőketartalék, mint a saját tőke eleme változatlan marad amennyiben véglegessé válik a támogatás jogsultsága, közvetve az évente képződő adózott eredményben mutatkozik meg az elszámolt értékcsökkenés.

Megfontolandó az értékcsökkenés elszámolása során az értékcsökkenési leírás nagyságának az arányosítása. Az eszköznek az a része, amelynek megvalósítása saját erőből történik, ott költségként kerül elszámolásra az értékcsökkenés a számviteli politikának megfelelően. Az eszköz azon hányadára, amely beszerzése vissza nem térítendő támogatásból valósul meg, ott az értékcsökkenést a tőketartalékkal szemben kellene elszámolni, ezáltal az eszköz rendeltetésszerű használata következtében bekövetkező értékcsökkenés mind az eszköz, mind pedig a forrás oldalon figyelembe vételre kerülne.

Jelen esetben helytelen vissza nem térítendő támogatásról beszélni, mert a valóságban egy ingyenes tőkejuttatás történik. Ellentmondás az, hogy az ingyenes tőkejuttatás szabad eszközbeszerzést feltételez, míg a vissza nem térítendő támogatás (tőkejuttatás) meghatározott eszközbeszerzéshez kapcsolódik.

4. Összegzés

Magyarországon a mezőgazdaság mindig nagy jelentőséggel bírt. A talajtani és az éghajlati adottságok kedvező feltételeket teremtettek mind a növénytermesztés mind pedig az állattenyésztés számára, megalapozva ezzel a hatékony élelmiszeripar kialakulását.

Az agrárium számos olyan jellegzetességgel rendelkezik, amely alapvetően megkülönbözteti más gazdasági ágazatoktól.

A gazdasági élet és a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze az állami támogatások rendszere. Az Európai Unióban a támogatások leggyakoribb formája a vissza nem térítendő támogatás, mellette az adókedvezmények is fontos szerepet kapnak. A fejlesztési célra kapott vissza nem térítendő támogatások hosszú

távon teszik lehetővé a gazdálkodók továbbfejlődését, míg a költségek ellentételezésére kapott támogatások a napi likviditási gondokon és az eredménytermelő képességen segítenek. Az Európai Unióhoz való csatlakozás következtében jelentős szerepet játszanak a vállalkozások működésében az európai uniós források, valamint a hazai jogszabályi változások hatására megnőtt támogatások száma.

Az eredményágon elszámolt fejlesztési célú támogatás, mivel a bevétel kiutatása a költség, illetve a ráfordítással egyidejűleg történik, ezáltal a támogatásból megvalósított eszköz eredménysemlegességét eredményezi. A tőkeágon elszámolt támogatásnak az értékcsökkenés elszámolásával eredménycsökkenő hatása van.

Külön problémaként jelenik meg a vissza nem térítendő fejlesztésekhez kapcsolódó támogatásoknál az értékcsökkenés elszámolása. Az általános szabályozás szerint az értékcsökkenés elszámolása (elhatárolás) megfelelő, azonban a tőketartaléka (lekötött tartalék) helyezett vissza nem térítendő támogatásokhoz kapcsolódó fejlesztések értékcsökkenése komoly gazdasági ellentmondást vet fel az eszközök és a források területén. Mindezeket az ellentmondásokat feloldhatja az a tény, hogy ez esetben nem vissza nem térítendő, fejlesztéshez kapcsolódó támogatásról van szó, hanem ingyenes tőkejuttatásról.

Absztrakt

A gazdasági élet és a vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze az állami támogatások rendszere. A fejlesztési célra kapott vissza nem térítendő támogatások hosszú távon teszik lehetővé a gazdálkodók továbbfejlődését, míg a költségek ellentételezésére adott támogatások a napi likviditási gondokon és az eredménytermelő képességen segítenek. Az állami támogatások számviteli elszámolása speciális szakmai felkészültséget követel meg a gazdálkodótól. A jogszabályi megfelelés mellett a számviteli elszámolásnak konkrét eredmény és adóvonzata is lehet.

Külön problémaként jelenik meg a vissza nem térítendő fejlesztésekhez kapcsolódó támogatásoknál az értékcsökkenés elszámolása. Az általános szabályozás szerint az értékcsökkenés elszámolása (elhatárolás) megfelelő, azonban a tőketartaléka (lekötött tartalék) helyezett vissza nem térítendő támogatásokhoz kapcsolódó fejlesztések értékcsökkenése komoly gazdasági ellentmondást vet fel az eszközök és a források területén

Kulcsszavak:

mezőgazdaság, támogatás, jövedelmezőség, számvitel, likviditás

JEL: G38, M41, Q14

Felhasznált irodalom

1. AKI Pénzügyi hírlevél XII. évfolyam 1. szám, 2019. http://repo.aki.gov.hu/3360/1/Penzugyi_Hirlev%C3%A9l_2019_1_szam.pdf (letöltve: 2020. 07.04.)
2. A közös agrárpolitika jövője. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_hu/objectives (letöltés: 2020. 06.28.)
3. ADORJÁN és társai: Mérlegképes továbbképzés 2010. Magyar Könyvvizsgáló Kamara Oktatási Központ Kft, Budapest, 2010. 12.
4. KENDE-SZŰCS-JENEY (szerk.): Európai közjog és politika. Complex Kiadó, Budapest, 2007.
5. KONDOROSI Ferencné: A vezetői számvitel és elemzés alapjai. Régió Oktatási Központ 2002.
6. Magyarország, 2018. Központi Statisztikai Hivatal 2019. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2018.pdf> (letöltés: 2020. 06.25.)
7. A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban, 2018. Tájékoztató kiadvány <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/3011-a-magyar-mezogazdasag-es-elelmiszeripar-szamokban-2018/file> (letöltés: 2020.06.28)
8. NAIK Pénzügyi hírlevél XIII. évfolyam 1. szám, 2020. http://repo.aki.gov.hu/3553/7/P%C3%A9nz%C3%BCgyi_H%C3%ADrlev%C3%A9l_2020_1_sz%C3%A1m_v%C3%A9gleges_jav_20200417.pdf (letöltve: 2020.07.03.)
9. Palakovics Szilvia, Fodor Zoltán, Takács Attila: *Közvetlen támogatások Gazdálkodói Kézikönyv 2016. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara* <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/576-kozvetlen-tamogatasok-kezikonyv/file> (letöltés: 2018. 05.25.)
10. Reszkető Tímea, Kasza Anikó (2018): Tájékoztató a 2020 utáni közös agrárpolitika várható kereteiről. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara. Budapest

<https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/2309-tajekoztato-a-2020-utani-kozos-agrarpolitika-varhato-kereteirol> (letöltve: 2020.07.03.)

11. Róth–Adorján–Lukács–Veit (2013): Számviteli esettanulmányok 2013, Magyar Könyvvizsgáló Kamara Oktatási Központ Kft, Budapest
12. Sipiczki Zoltán, Bareith Tibor, Varga, József (2019): A magyarországi agrárszektor egyéni gazdasági jövedelmezőségének alakulása 2013 és 2015 között. STATISZTIKAI SZEMLE 97: 1 pp. 72-89., 18 p.
13. Varga József, Sipiczki Zoltán (2017): A hazai mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodása, a belső felhalmozás, a hitelezés és a támogatási csatorna tükrében 2005 és 2014 között. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 10:(3/No38) pp. 138-151.
14. Varga, József – Sipiczki, Zoltán (2015): The Financing of the Agricultural Enterprises in Hungary Between 2008 and 2011. PROCEDIA ECONOMICS AND FINANCE &:(30) pp. 923-931. IISES 3rd and 4th Economics and Finance Conference.
15. 2000. évi C. törvény a számvitelről
16. 37/2011. Korm. rendelet az európai uniós versenyjogi értelemben vett állami támogatásokkal kapcsolatos eljárásról és a regionális támogatási térképről

Abstracts

Bánóczy János

What is a good payment system like?

After the introduction, some thoughts are about the dangers of too fast, forced digitization, followed by a brief summary of articles on the topic of cash or cards. Then, some aspects of the change in the amount of cash and the use of POS terminals are presented. It then discusses the (social) costs of cash and credit cards primarily using an older MNB study. It deals with the banking tools of the marginalization of cash and the proposals of the Hungarian Banking Association. Finally, he asks the question: why is there relentless fight against cash going on? The study concludes with some conclusions.

Keywords:

Hungarian National Bank. cash, bank card, digitalisation, Hungarian Banking Association

JEL: A13, E59, G21, G24

Bareith Tibor

Investigation of the profitability of the Hungarian pig and poultry sector with Markov chains

The Hungarian pig and poultry sector has undergone in the past two decades, significant structural transformation. In the case of the pig sector, the trend is clear, the number of herds is declining and this decrease is almost entirely felt in small farms. The population of the poultry sector is stagnant, but small farms are being displaced more slowly than the pig sector. Markets in such a transformation in the nature of competition in the market and the profitability are critical. With the crowding out of small players, the market is clearing up, more and more market anomalies may appear, distorting competition. My study examined profitability and the competitive of nature of the sectors by means of descriptive statistics and Markov chains. The data show that the poultry sector is characterized by a higher degree of competition than the pig sector.

Keywords:

Profitability, Agriculture, Market competition, Markov chain, profit persistence

JEL: G30. D41, Q12, Q13

Cseh Balázs – Palkó Sándor László – Kovács Tamás

Local currency systems initiated and operated by local governments in the 21st century's Hungary

In our country, it was in 2010 when for the first time local money was handed out, namely the Kékfrank of Sopron, but this is ended. However, there are also three local monetary systems in Hungary, which operate on the initiative of local governments and with the support of local governments. Our general conclusion is that the economic role of these issued and rotated financial systems is quite low. The low interest rates as well as the economic stability did not create an advantageous economic climate for these issues local moneys. Their largest merit is that they created such economic and legal environment by which the future operation of rotatable moneys became more regulated, thus for the involved partners they created a lower risk.

Keywords:

local currency, municipal economic recovery, publicly owned companies, Alsómocsoládi Rigac, Balatoni Korona, Tokaji Dukát, Bocskai Korona
JEL: H7, E00, P43

Kenyeres Sándor

Issues of applicability of some physical models in finance

In my study I present theories of physics, applied or applicable in economics. I examine properties of physical quantities and economic variables and their applicability in finance. I present the application of gravitational thermodynamics and quantum physical results in economical thinking. Lessons of the demonstrated economical application possibilities are summarized.

Key words: gravity model, quantum economics

JEL classification: F17, F40

Koponiczné Györke Diána – Szabó Kinga

The possibilities of the Hungarian agricultural financing in the light of the European Union's multiannual financial framework between 2021 and 2027

The European Union's agricultural subsidies indisputably play an important role in the life of Hungarian agar producers and greatly influence the profitability of their activities. These acquired support positions will be jeopardized during the decision on the Multiannual Financial Framework 2021-2027. The framework determines, on the one hand, the annual budget ceilings and, on the other hand,

the amount of multiannual resources allocated to each policy and EU priority. Our study introduces the system of EU budgets and multiannual financial frameworks. It details the target numbers of the multiannual financial framework for the period 2021-2027. It introduces the more complex than ever before process, affected by both the uncertainty Brexit conditions and the ongoing covid-19 crisis as well, even until the last minute. The EU is determined to refocus its main expenditures, which is a clear indication that cohesion policy and the common agricultural policy (CAP) will have fewer resources in the future than before. That is why in the second half of the study we examine how this affects Hungarian agricultural producers, and how much their possible reduction in CAP subsidies limits their opportunities.

Keywords:

multiannual financial framework (MFF), EU budget, source allocation, CAP, Hungary

JEL: F530, Q140, Q180

Koroseczné Pavlin Rita

Dilemmas of the territorial division of the tax base on the example of the local business tax

Fiscal policy pays special attention to taxation of business activity. Profit tax is a main component of the budget, although most of the government provides tax benefit because they would like to make their land attractive for capital. We see that an entrepreneurs operates in many locations therefore the tax dividing between several settlements within the country borders should be examine and between several countries the international level as well. This study examines how the tax base can be divided between more settlements. I propose an alternative tax base allocation method based on the data of a crop production company. In the case of the local business tax there are only tax transfers between settlements and tax revenues are not necessarily damaged at a national level. Nonetheless this method could illustrate the dilemmas of cross-border tax base sharing which get main highlight in studies of the international handling of income transfers between countries.

Keywords:

local business tax, tax base division, profit taxation, territorial taxation, tax re-allocation

JEL: H1, H25, H32, H71, Q14

Kürthy Gábor

Measuring and analysing framework of the tax system harmonization in the European Union

The lack of fiscal tools to manage or alleviate the consequences of the 2009 European debt crisis calls for a tighter fiscal cooperation in the EU. Of the possible areas of fiscal convergence, the study deals with the harmonization of tax systems. Three new indicators for measuring the harmonization process are constructed. The use of an analytical frameworks if proposed that enables the comparative analysis of different tax systems. The question of how the harmonization of tax structures affects the sovereignty of fiscal policies is shortly dealt with.

Keywords:

tax, tax system, tax harmonisation, integration, crisis

JEL: H20, H77, H87

László Csaba

Basic concepts of tax theory

The study is focusing on the basic definitions of the tax theory. Over the centuries the definitions and the understanding of definitions, functions of the tax system has been changed significantly. Instead of the exclusive revenue raising aspect the economic policy, social policy considerations became much more important in some cases even decisive. In many cases the partial incentive aspects became the top priorities including the treatment of the environmental damages, the clima crisis or favouring the tiny lobby groups' interest sas well. The study is characterizing the main categories of the tax system and dealing with the relationship of tax policy and democracy.

Keywords:

tax theories, definition of the tax, taxation and democracy, tax cathegories

JEL: H20, H23

Lentner Csaba

Excerpts from the history of banking regulation after the initial crisis years of 2007-2008

After the initial crisis years of 2007-2008, the regulation and management of banking operations underwent fundamental changes. The “rescue”, regulatory and supervisory role of national governments and international financial institutions has been enhanced, and commercial banks themselves came under stronger

state influence, regardless of their ownership positions. As a result of the stronger state and regulatory effects of the global financial crisis stemming from the North American mortgage crisis on the banking sector, banks' operational positions have strengthened, while their corporate social responsibility policies have also undergone a fundamental reorganization. Social aspects moved closer to the operation of banks have come to the fore, as evidenced by an empirical study focusing on Central European countries (V4). Seeing the weakening effects of the COVID-19 epidemic on the economy, it is only because of this that the trends of the last decade (strong state regulation and control, reliance on national fiscal policy) can be presumed to perpetuate and even intensify, both in Hungary and in developed market economies.

Keywords

sub-prime and financial crisis, bankregulation, CSR, Visegrad group countries, COVID-19

JEL: G21, G24, M14

Oroszi Sándor - Varga József

The relevance of inflation theories today

In recent decades, thousands of studies on the topic of inflation have been published, in which the authors refer to the most recently published dissertations and on which based their results in order to prove their scientific depth and up-to-datedness. In addition to this natural endeavour, however, the connection with the basic theories defining the framework of the research of the given field has faded. As these defining scholarly works are based on fundamentally different paradigms, evaluations and references to each other, carry summary judgments resulting from the opposition of the economics schools on which they are based. These findings are often used by new publications to build their own system without the necessary scepticism or criticism.

In perceiving this phenomenon, we thought we had discovered an analogy between inflation research and grape care. The plants that provide the basis for succulent saplings develop from their top shoots, so they “wilt up” in a few years without proper care and shaping, as their system delivers the nutrients necessary for development to the top. We perceive a similar rift between classical theories of inflation and today’s scientific products. This anomaly prompted us to elaborate on our study by bringing basic inflation theories within the “horizon” and re-examining their radiating effects.

Keywords:

consumer price level, inflation, causes of inflation, effects of inflation

JEL: E30, E31, E52

Péter Emőke Katalin

Short History of the HANGYA Producer's and Consumer's Cooperative

Agriculture was largely affected by epidemics and natural disasters sweeping through continental Europe. Major damage caused by such catastrophes presented most countries with great challenges. The unstable agricultural structure was shaken by the fluctuating product yields mostly affecting maize and important grain crops, which caused social unrest and led to extortionate prices. The main goal of the HANGYA cooperatives was to keep prices under control. Large scale changes occurred in a short period of time in settlements where such cooperatives had been established. Based on the educational possibilities offering solid economic and commercial knowledge, these cooperatives encouraged the use of more efficient agriculture methods. For almost half a century, HANGYA cooperatives successfully joined together different social classes in every Hungarian-inhabited settlement of the Carpathian Basin.

Keywords:

Cooperative movements, agricultural education, agricultural loans, HANGYA Cooperative, HANZA Cooperative

JEL: Q13, N23, N24

Dr. habil. Sági Judit

Financial awareness and personal financial management in the context of educational level

The importance of financial literacy is highlighted specifically when the young generation's savings and debts are considered, with prospects to the more-general well-being of the society in the future. This study is based on the assumption that education and training facilitates the connection between financial skills and financial awareness, so that it tries to consider some crucial points of teaching contents and processes, together with their implications on the level of financial literacy. The study starts with the hinting the significance of financial literacy, and provides a literature review in concern with the topic. Then, in the following parts, the results of some empirical studies from the international literature are presented, alongside with the conclusions of a Hungarian research paper and of an OECD survey. Finally, the summary and conclusions are put forward.

Key words: financial awareness, financial literacy, financial education

JEL: D14, D91, I25

Sipiczki Zoltán – Parádi-Dolgos Anett

The responses of the monetary policy to the challenges of the 21th century

In 2020, in addition to the social effects of the coronavirus, it actually disrupted business continuity, creating uncertainty around the world. Central banks and State authorities reacted immediately: monetary policy and banking supervision actions were taken to mitigate the negative effects on the economy. Their measures to maintain financial stability are often more unusual than their response to previous crises. In our view, the impacts of central bank measures are still uncertain. The aim of our study is to map the risks and examine the responses provided by the leading economies and the central banks of Central and Eastern European countries. We examine and evaluate responses to the crisis. Financial authorities have used a huge monetary toolbox to mitigate the effects of the corona virus by June 2020. With the depletion of the traditional monetary toolbox, both fiscal and quasi-fiscal measures are expected to come to the fore in the future.

Keywords:

central bank, monetary policy, interest rate policy, corona virus, COVID-19

JEL: E50 E52 E58 P48

Szabó-Szentgróti Eszter - Szabó-Szentgróti Gábor

Peculiarities of market competition, strategies and collaborations in the manufacturing industry

The aim of our study is to review the theoretical background of corporate strategies and collaborations. Based on the professional literature, we analysed the contribution of the strategy to market competition and its impact on the profitability of companies. In our study, we looked at a segment of the manufacturing industry, where we examined collaborations, one of the special dimensions of strategic alliances. Based on the analysis, we came to the conclusion that in Hungary, strategic planning and co-operation seeking mutual business and non-business benefits still need to be developed. At the centre of the development is a mindset that enables leaders to implement synergy-based developments.

Keywords:

corporate strategy, strategic alliances, competition strategy, manufacturing industry

JEL: L66; M20

Szávai Ferenc
Economic challenges around 2050

In his 1931 book, *Brave New World*, Aldous Huxley depicts the state of humanity in future London as being carefree, healthy and technologically advanced. There are no wars, nor is there poverty, and everyone is happy. It could not have been any farther from reality, though. By 2025 a slow-down of growth, signs of crisis, and a race between population and resources has been prognosticated. The tendency of crisis after crisis will be characteristic, which propels us to act globally for the improvement of future economy. By 2035 the characteristic tendencies involve the scarcity of resources, concerning which there are several scenarios. Our aim is to present and illustrate them. At the same time, we should keep in mind that prediction in general is an uncertain matter. Some unexpected and unforeseen „black swan” can always happen. Hence, every forecast, which tries to determine the major geopolitical trends shaping the world order in 2035, is subject to a great deal of uncertainty. In 2050, one will find oneself facing a high degree of uncertainty. Yet the social situation of the world will meet the criteria of sustainable development known today. This community is characterized by resilience, inclusion, security and sustainability.

Keywords:

limits of growth, race between population and resources, crisis after crisis, global scenarios, resilience, sustainability

JEL: F01, F63, G32, H68, J11, O13, O43, Q01

Széles Zsuzsanna

Elements of the domestic personal income tax system that encourage savings for retirement purposes

The main goal of pension systems is to provide an adequate income for retirees. In Hungary, life expectancy is projected to increase, but the number of births is on a declining trend. Using the TEIR database, I examined the development of the aging index in each of our regions. The main goal of the study is to take into account the possibilities provided by the Hungarian personal income tax system. I presented the advantages and disadvantages of the voluntary pension fund, the pension savings account and the pension insurance system, as well as their changes last years. The tax system is one of the most important tools to encourage long-term savings for the individuals.

Keywords:

savings, pension insurance, pension savings account, voluntary pension fund,
personal income tax
JEL: E21

Szóka Károly

Local currency situation or the actualities of the Hungarian local currency systems

From the economic point of view, local currencies are cash equivalents; its use-spatial constraint is given. Local currency systems always strengthen the economy of a given region, taking into account sustainability and local considerations. The aim is to strengthen local businesses, preserve jobs, regulate the operation of vouchers so that their risk is reduced, etc. There are many arguments in favour of introducing and using local currency, but operating the system is not an easy task. Many issues need to be clarified, e.g. regulation, safety, emissions, organization operating it, etc. In the study, we briefly review the current situation in Hungary and outline the reasons and circumstances leading to the cessation of Kékfrank. According to our findings, the system will not work without state and local government support and the cooperation of the local community.

Keywords:

Local currencies, local economy, economic stimulus, social aspects

JEL codes: A13, B55, H79

Sztanó Gábor

Financial development in Hungary

Following the introduction of the two-tier banking system and the transformation to market economy, the domestic banking sector started to develop rapidly in terms of serving retail customers. Banks have opened many branches across the country, encouraging the public to use as many banking services as possible. Accordingly, most people have come into contact with the financial institution system in some way, typically for having an account, investment services, and for borrowing purposes. Since then, the financial supply of Hungarians has developed significantly, which is also confirmed by international research. Overall, Hungary's financial development corresponds to that observed in the countries of the region, but at the same time it lags behind that of the developed, western countries. Some local features were also observed in the 2010s. The vast majority of people have a bank account, but those who do not justified it with costs and a lack of trust, unlike the regional peers. There has been a significant improvement in the number of people who could mobilize

resources if needed, but only half of this would come from their own savings. The Hungarian population's desire to save and borrow lagged behind that of developed countries. In terms of payment, cash remains key, however, many use digital solutions: typically online payment or a banking application. In the 2020s, the spread of digital financial services in Hungary may continue.

Keywords:

Financial development, bank services, fintech, digital finances, savings

JEL: G51, G53, G59

Tatay Tibor

A brief overview of the activities of the Magyar Nemzeti Bank (Hungarian Central Bank) between 1987 and 2018

This study reviews the role of the Central Bank of Hungary (hereinafter as “Magyar Nemzeti Bank” or the central bank or abbreviated as the “MNB”) in the formation of monetary policy during the last 30 years.

The two-tier bank system was established in 1987, still in the era of planned economy. At that time the MNB began to transform into a central bank complying with the modern market economy. From the beginning until the second half of the 1990s it was also responsible for a number of tasks normally belonged to commercial banks. Transformations in the Hungarian economy made it possible to gradually implement central bank policy instruments meeting modern criteria. As of 2001 the MNB adopted an inflation targeting framework for monetary policy and customised its policy instruments too. However, the financial crisis of 2008 demonstrated that financial stability problems might evolve if inflation target had been the only factor considered. Since 2013 MNB has implemented a new regime with a renewed scheme of policy instruments. Without prejudice to its primary objective to maintain price stability, the MNB has supported the maintenance of the stability of the financial intermediary system and contributed to a sustainable economic growth.

Keywords:

Central bank, monetary policy, monetary policy instruments, Magyar Nemzeti Bank

JEL: E42, E52, E58

Tefner Zoltán

The „Bread-Peace” without bread. Economical negotiations between the Central Powers and the Ukrainian People Republic in Brest-Litovsk (January–February 1918)

At the end of the First World War arrived the Central Powers to the last period of the so called „war-fat”. We can tell of this especially concerning of the Austro-Hungarian Empire. Vienna and the most Austrian urban centres was threatening by the starvation. The big dissatisfaction could raise the danger of a revolution „bolshevik type”. The by Count Ottokar Czernin leded Common Ministry for Foreign Affairs in Vienna regarded as his vital challenge to purchase cereals and several food-stuffs to avoid of the impending starvation. The sole sources of the purveyance was the newly proclaimed Ukrainian People Republic. The negotiations about the transport of the food-stuffs are mentioned repeatedly in the historical research-literature by the name „Brest-Litovsk I” making up an especially strata in the process in this very important diplomatic meeting. The negotiators, Germany and the Austro-Hungarian Empire has given to Ukraine the province Chełm/Cholm that was concerned as historical as ethnical and religious to the ancient Polish Kingdom. The decision in Brest-Litovsk aroused a storm of indignation in the Polish society and the majority of the Polishmen has supported in the war hereafter the entent-powers hoped by the way from them the resurrection of a new Poland.

Keywords:

starvation, revolution „bolshevik type”, Common Ministry of the Foreign Affairs, „war-fat”, purchase of cereals and several food-stuffs, province Chełm/Cholm, resurrection of a new Poland.

JEL:B15, N24, N74, N94, F21, I31

Varga József – Gáspár Bencéné Vér Katalin
The role of cryptocurrencies in finances

The purpose of writing this article is to examine the impact of the cryptocurrency system on the current financial system. We examined the origins, creation, and properties of cryptocurrencies that are sure to have an impact on the current monetary system. We have come to the conclusion that the security and speed of cryptocurrency systems resulting from P2P technology and the anonymity of transactions will lead to a change in the current monetary system, although currently the amount of cryptocurrency in the world economy is not really significant.

Keywords:

Cryptocurrency, cryptocurrency-systems, financial functions, peer-to-peer networks, regulation, monetary policy

JEL: E52, E58, G23

Wickert Irén – Rajczi Alexandra – Szarvas-Fekete Tibor
Financial subsidies in agriculture and their accounting

An indispensable tool for economic life and rural development is the system of state support. Non-repayable grants for development make possible in the long run the continued development of farmers, while subsidies to compensate for costs help to treat the daily liquidity problems and earning capacity. Accounting for State Aid requires special professional skills from the farmers and landowners. In addition to legal compliance, accounting records can have specific consequences in the results and taxes.

A separate problem is the accounting of depreciation in the case of the non-refundable, development grants. According to the general regulation, the accounting of depreciation (accrue) is correct, but the depreciation of investments related non-refundable, development grants which are led back to the capital reserves (allocated reserve) propose a serious economic contradiction in assets and liabilities.

Keywords:

agriculture, subsidies, profitability, accounting, liquidity

JEL: G38, M41, Q14